

SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNETE ÉS ALKOTMÁNYA

ÍRTA

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS dr.

EGYETEMI NY. R. TANÁR,
A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA

KIADTA „HARGITAVÁRALJA“ J. sz. K.

A FRANKLIN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA
BUDAPEST 1927.

A SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNETE ÉS ALKOTMÁNYA

ÍRTA

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS dr.

EGYETEMI NY. R. TANÁR,
A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA

«Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppeje drága gyöngyöt ér 1»

Petőfi.

KIADTA „HARGITAVÁRALJA“ j. sz. K.

A FRANKLIN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA
BUDAPEST I927.

ELŐSZÓ.

A könyvek balsorsáról szóló latin példabeszéd (*habent sua fata libelli*) erősen ráílik a székelyek történetére is. Félszáz év viszontagságai után lát napvilágot az a könyv, melyet a székelyek oly régóta várnak.

1874-ben Kolozsvárt a székelyek történetének megíratására bizottság alakult (gróf Mikó Imre elnöklete alatt), mely (főként Jakab Elek buzgólkodására) pénzalapot gyűjtött és Szabó Károlyt a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tanárát megbízta a munkával,ő nagy szorgalommal látott az anyag összegyűjtéséhez, kiadta a «Székely Oklevélétár» három kötetét (1872—1890.), a negyedik hagyatékában maradt; szép tanulmányokat is írt (melyek «A régi székelység» c. a. összegyűjtve külön is megjelentek Kolozsvárt 1890); de a székelyek történetét nem írhatta meg. Ideje nagy részét az adatok gyűjtése és kiadása mellett főként a székelyek eredete felett Hunfalvy Pállal folytatott vitája foglalta le.

Szabó Károly halála után a Bizottság gr. Kuun Géza elnöklete alatt 1892 nov. 13-án tartott közgyűlésén engem bízott meg, mint Szabó Károly utódát a kolozsvári egyetem magyar történelmi tan-székén a még hiányzó anyag összegyűjtésével és a székelyek tör-ténete megírásával.

Én legelőbb is bezártam a Székelyföldet, összegyűjtöttem évek-során át tartó széleskörű levéltári kutatások alapján a még hiányzó anyagot s kiadtam a Székely Oklevétár még négy kötetét (IV—VII. kötet, Kolozsvárt 1895—1898.) s azután hozzálláltam a történelem megírásához. Tanítványaimat is foglalkoztattam székely történelmi kérdésekkel az egyetemi történelmi szemináriumban s azoknak eredménye több doktori értekezés, melyekre munkám folyamán a jegyzetekben hivatkozom. Ezek között Connert János dr. műve «A székelyek intézményeiről» az irodalomban is méltó elismerést váltott ki.

Hosszú évek nehéz munkájába került, míg elkészült a székelyek

története, m. e. 50—60 ny. ívet kitevő két kötetnyi terjedelemben. Legépeltettük két példányban, kiadtuk bírálatra Nagy Gézának, majd az ő halála után Sebestyén Gyulának, Márki Sándornak és Kozma Ferencnek s a kedvező bírálatok alapján készültünk a kiadására* De időközben kitört a világháború, bekövetkezett az oláh betörés, kiveretés (1916), majd Erdély megszállása (1918) s a kiutasítások (1919)*

Erdélyből távozásom előtt (1919 őszén) a kész munka egyik gépírásos példányát otthagytam Kolozsvárt a Bizottságánál, a másik példányt magammal hozva, 1920 őszén felolvasás keretében bemutattam a Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztálya ülésén*. A pénz értékének rohamos süllyedése, a nyomdai árak gyors emelkedése miatt a M* T* Akadémia könyvkiadása is megcsappanván, nem remélhettem, nem is kértem kiadását, bár azt a legilletékesebb székely történelmi szakértők a nemzeti becsület kérdésének mondották a már akkor tölünk elszakított székelyek irányában*. Később a kormány részéről érdeklödtek a munka iránt, de «az időközben bekövetkezett igen nagy áreltolódás miatt» nem tudtak kellő «támo-gatást adni a munka kiadásához»*. Az elszakított Erdélyben rekedt pályadj-alap hadikölcsönbe fektetve időközben elértektelenedett*

A székelyek története így népükkel, írójukkal együtt hontalan bujdósóvá vált és várt a jobb idők felderülésére.

A székely szívősság és lelkesedés vette pártfogásába saját története elárvult ügyét*. A menekült erdélyi honfitársak «Hargitaváralja jelképes székely községe» előfizetési felhívást bocsátott ki a felényire összevonandó munka kiadására*. Az előjegyzésnek oly páratlan szép eredménye lett, hogy annak alapján a Franklin^ Társulat elvállalta a munka kiadását, 2000 példányban való kinyomatását*

A munka eredetileg tehát szélesebb keretben készült, mint ahogy összevolt alakjában megjelenhet. A részletekből mintegy felét ki kellett hagynom, de jellegében nem változott. Irányelvem, melyet a pályázati tervrajzban kifejtettem, nem változott. Már abban hangsúlyoztam, hogy «a székelyek eredetének vitás kérdésében az én vezéreszmém a nemzeti hagyománynak összekapcsolása, kiegészítése az ismert történeti tényekkel s a székelyek eredetét a hun birodalom megdölése s a magyarok honfoglalása között a hagyomány nyomán keresem*. Ha a kérdés matematikai bizonyossággal el sem döntethető: a történeti igazság, azt hiszem, megközelíthető*. A nemzetek őstörténelme különben sem szokott okleveles

dokumentumokon alapulni, mégis minden nemzet tisztei és megbecsüli az ősi hagyományokat.»

«Mindamellett én a székelyek történetének lényegét és súly-pontját nem az eredet homályos kérdésének tisztázásában, hanem a már dokumentálható történelem és az intézmények fejlődésének megállapításában látom. Az őstörténelem tehát külön választandó a valódi történelemtől s a súlypont erre fektetendő.»

Ezt a programmot követtem és megtartottam. Az eredet kérdésében összegeztem röviden a mások véleményeit, hozzáadtam a magamét, a nélkül, hogy csalatkozhatatlanságot tulajdonítanék bármely véleménynek. A székelyek eredének elmélete nyílt kérdés marad továbbra is; a valódi történelem s az alkotmányos intézmények keretét azonban — azt hiszem — sikerült annyira megállapítanom, hogy azok maradandó értékűek. Ami hiány mutatkozik, az nagyrészt az összevonás rovására írandó.

A szüksre szabott keret nem engedte, hogy behatóbban tárgyaljam a székely intézmények némely ágát: pl. a törvénykezést, a birtokjogot, a székely jogszokásokat stb. Nem terjeszkedhettem ki a székely kultúrtörténelem részleteire, pl. a székely rovásírásra (melyről Sebestyén Gyulának van alapvető nagy munkája: A magyar rovásírás hiteles emlékei, Budapest 1915.); nem a székely népmű-vészetre (Id. Huszka József: A székely ház, Bp 1895. A magyar ornamentika hun eredete, Bp. 1914.); nem a Székelyföld leírására (Id. Kőváry László: Székelyhonról, Kolozsvár 1842. br. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I—VI. k. Budapest 1868—73. Hankó Vilmos: A Székelyföld, Budapest 1897.); nem néprajzára (Id. Jancsó Benedek: A székelyek, történelmi és néprajzi tanulmány, Budapest 1921; franciaul és angolul is megjelent: The Transylvanian Question c. a. Ajtay József és Kovács Alajos pótításával Bp. 1921.) Kizárolag a szorosan vett történelemre és alkotmányra szorítkozhattam csak a kiszabott 25 ny. íven. Szolgáljon ez tájékoztatásul és mentségül a mű megítélésénél.

A forrásidézetekkel is takarékoskodnom kellett. Főforrásomat, a Székely Oklevélét Sz. O., az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket, E. O. E. kezdőbetükkel jeleztem.

Kegyelettel és hálával kell megemlékeznem azokról, kik e mű megíratása körül lelkesen buzgókodtak, elsősorban a Székely történelmi bizottság elnökeiről, gróf Mikó Imre, gróf Kuun Géza és Kőváry László s a még élő Ferenc József urakról, Kanyaró Ferenc előbbi és Kelemen Lajos későbbi jegyzőről, Kozma Ferenc pénz-

tárnokról, Nagy Géza, Márki Sándor és Sebestyén Gyula bírálókról stb.

A kiadás körül buzgolkodott Hargitaváralja érdemes főbírája, Kőllő Ignác, Marostorda vármegye volt alispánja, ny. min. tanácsos; Ziegler Emil csendőrségi tábornok, ki az előjegyzők százait gyűjtötte; Sándor Imre banktisztviselő, ki a Név- és tárgymutató készítését is elvállalni szíveskedett; végül Péter Jenő a Franklin-Társulat vezérigazgatója, ki a kiadást intézte. Fogadják mindenkor hálás köszönetemet.

Hiszem és remélem, hogy ha e munka nem is oly teljes, miként azt eredetileg írtam, és nem oly tökéletes, amint szerettem volna: az olvasó közönség mégis érdeklődéssel fogja fogadni annak, a hazánk történetében nagy érdemeket szerzett testvérnápnak tanulságos és viszontagságos történetét, melyet a balsors a legményebben sújtott a trianoni átok által.

Hirdessék történetének tanulságai is azt a hitet és biztató reményt, hogy mostani balsorsuk a történelem körforgásában csak szomorú, de műlő epizód, mely után a székelyek gyász-fellegbe borult napja új fényre fog kiderülni.

Balatonalmádi («Kolozsvár» villa), az 1927-ik évnek Szent-István napján, aug. 20-án.

Dr. Szádeczky Kardoss Lajos.

BEVEZETÉS.

Az ezeréves Magyarországhoz tartozó Erdély keleti határszélén öt vármegyében összefüggő, tömör néprajzi egységben laknak a székelyek, a magyar nemzetnek egyik legkiválóbb törzse. Számuk mintegy félmillió. Eredetük, néprajzi sajáságaik, régi alkotmányuk és történetük sokban eltér a magyar nemzet főtörzsének sajátosságától.

Ennek a különbségnak emlékezete fennmaradt a székely nép köztudatában, hagyományaiban. Említik legrégebb történetíróink, szólnak róla törvénykönyveink, fenntartották emlékezetét a régi székely jogszokások, kiválltságok és intézmények.

Az erdélyi fejedelemség korában (a XVI. és XVII. évszázadban) Erdély három politikai nemzete között (a magyar után s a szász előtt), második nemzetül szerepelt s különleges történeti hivatást töltött be. Magyarország lévén századokon át a nyugati civilizáció védőbástyája: Erdély volt ennek a fellegvára; ebben a székelység volt az állandó őrsereg, amelynek mindig fegyverben, harcra készen kellett állania.

Már Árpádkori első történetírónk úgy tudta, hogy a székelyek, akik előbb Attila népei voltak, a honfoglaló magyar sereg előtt az első sorban harcoltak.

Mátyás király 1463-iki hadi szabályzata szerint a székelyek régi szokásuk alapján az ország seregébe haderejük kétharmadát tartoztat küldeni, egy harmada otthon maradt.

A székelyek 1492-ben II. Ulászlóhoz intézett emlékiratukban önérzetesen hivatkozhattak arra, hogy «minden hadjáratban részt vettek az ország védelmére, őseik vére a harctereken különböző országokban bőven omlott, vérükből patakok folydogáltak, holttesteikből halmok emelkedtek».

A XVI. századi magyar törvénykönyvben (Verbőczy István Tripartitumában) meg van örökítve, hogy a székelyek kiválltságos nemesek, akiknek külön törvényeik és jogszokásaik vannak, hadi

dolgokban nagyon jártasak s örökségeiket és tisztségeiket ősi szokás alapján nemek és ágak szerint osztják fel maguk között.

Nemzetgyűléseiken még a XVI. század elején is felségjogokat gyakoroltak: élet és halál felett ítéleztek.

Általános hadkötelezettségük fennállott a XVI—XVII. században is. I. Lipót császár és király 1691-iki diplomájában a székelyeket a legharciasabb népnek nevezi, amely adómentessége fejében a haza védelmére saját költségén katonáskodni tartozik.

Harcias szellemüknek, önfeláldozó vítezségüknek fényes tanujeleit szolgáltatták a középkorban a tatárok és törökök ellen vívott, harcokban, az erdélyi fejedelemség idején ugyancsak a törökök és oláhok ellen vívott hadjáratokban, a XVIII. században II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, az osztrák örökösödési háborúkban s a napóleoni harcokban stb.

Az 1848/49-iki szabadságharcban a székelyek szervezkedtek Erdélyben legelőször a hon védelmére, ök verték ki a császári hadakat és az oroszokat Erdély területéről.

Ök voltak Bem fényes győzelmeinek hírneves katonái, kiknek vitézséget Petőfi, a szabadságharc dalnoka, magasztaló versekben Örökítette meg. Hogy pedig azóta sem fajult el a székely vér, megmutatták a legutóbbi világháborúban, amidőn legendák szóltak a székelyek rettenthetetlen bátorságáról és önfeláldozó vítezségéről.

Ilyen népnek a története nem lehet érdektelen és tanulság nélküli, sem a honfitársak, sem a külföldi nemzetek előtt. Neveli jelenlőségét a világtörténelem legújabb fordulata, mely szerint Trianonban (1920.) Romániához csatoltattak s élet-halál harcot kell folytatniok nyelvük, nemzetiségek, öseredeti faji sajátságaik és kultúrájuk fenntartása s továbbfejlesztése érdekében.

Lássuk azért, kik voltak és kik a székelyek és mit míveltek s alkottak több mint ezeréves történelmük folyamán.

ELSŐ RÉSZ.

A KÖZÉPKOR. A KIRÁLYOK KORA.

I.

A székelyek eredete.

A székelyek magukat a hunok ivadékaiknak tartják. Ezt a hitet őseiktől örökölték, ősi hagyománynak tartják s ehez szívósan ragaszkodnak. Ennek írott emlékei a XIII. évszázad elejéig vezethetők vissza; nyoma van a legrégebbi magyar történetíróknál s emlegetik a későbbiek is. Több mint száz év óta élénk tudományos vita folyik a székelyek eredete s ez máig sincs végervényesen eldöntve.

Legrégebbi történetírónk, az 1200. év körül élt III. Béla király jegyzője (az ismeretlen nevű *Anonymus*) azt írta róluk, hogy a székelyek Attila király népei voltak, a honfoglaló magyarokhoz itt az új hazában (Szentes vidékén) csatlakoztak s a honfoglalásban nekik segédkeztek.

Anonymus szerint azonban nemcsak a székelyek voltak Attila népei (a hunok ivadéka), hanem a magyarok is. A honfoglaló Árpád vezér pedig — szerinte — egyenes ivadéka volt a nagy hun királynak. Az általa feljegyzett monda tehát egyaránt emlegeti a hun-székely és a hun-magyar rokonságot.

Béla király névtelen jegyzője előadásában lényeges megjegyzés az, hogy a székelyek a honfoglaló magyar seregek előtt jártak s az első sorban (elővédül) harcoltak.¹

Ez jellemző szokás, azaz hadiszabály volt a népvándorlás folyamán keletről előtörő hódító népeknél, amit a hunok, avarok, magyarok s még a mongol-tatárjárás idején ezek is gyakoroltak, t. i., hogy a meghódított, vagy csatlakozó idegen népeket küldték előre a harcban.

A magyarokra nézve Konstantin császártól úgy tudjuk, hogy a honfoglalás előtt hozzájuk csatlakozó *kabar* hadaknak kellett előjárniok a háborúban.²

Ugyanezt tudjuk a nemzeti krónikákból a székelyekről is az Árpád-korból, így az 1116-iki csehek ellen viselt hadjáratban a morva határon az előörsei a besenyő és székely határőrök alkották.³ Az 1146-iki osztrák hadjáratban is a besenyők és a székelyek szokás szerint a magyar hadsereg élén jártak.⁴

Megjegyzendő, hogy itt nem az erdélyi, hanem a nyugati határ-széli (a vágváridéki és a mosonyi) székelyekről van szó. De megvan ennek az előörsi kötelezettségnek történeti bizonyítéka az erdélyi székelyeknél is. II. Ulászló király ugyanis 1499-ben a régi székely jogszokásokat megerősítvén, úgy rendelkezett, hogy ha a király kelet felé, azaz Moldva ellen hadra kél, a székelyek összes lovas és gyalog hadereje köteles a sereg előtt járni, visszatérőben pedig a királyi sereget hátvédül követni.⁵

Anonymus feljegyzését tehát a székelyek előlharcolásáról hiteles tudósításul erősítik meg más történeti feljegyzések és oklevelek.

Ez a székelyek eredetének kérdésében is egyik lényeges bizonyíték.

A XIII. évszázad végén a Kézai Simon mester által átírt ú. n. *hun krónika* bővebben adja elő a székelyek eredetét, bizonyára a Csaba-mondában megörökített szájhagyomány alapján.

Attila halála után ugyanis a hun birodalom népei pártokra szakadtak s fiai az örökség felett egymással harcba keveredtek. A hun törzsek Csaba királyfival tartottak, aki Attilának Honorius görög - császár leányától származott fia volt. A germán fajú hun.alattvalók azonban a német Krimhildtől született Aladár mellé állottak, a ravasz Detre (veronai Ditrik) bujtogatására. Az első ütközetben Csaba győ-Zött, de a második csatában, mely Sicambria (Óbuda) vidékén két hétag folyt, Csaba hadát úgy szétverték, hogy a hunokból igen kevesen maradtak. Csaba tizenötzer hunnal Görögországba Honorius-hoz futott, de onnan nemsokára visszament Scythiába atyafaihoz, kiket aztán arra buzdított, hogy menjenek vissza Pannóniába, hogy a németeken bosszút álljanak.

«Maradt volt még a hunokból, — folytatja tovább a hun krónika — háromezer ember, kik a «krimhildi» csatából futással mene-kültek, kik is félvén a nyugati nemzetektől, Árpád idejéig a *Csigamezőn* maradtak s ott magukat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezen székelyek ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, avisszatéröknek Ruthénia határszélein eléjük ménének s Pannóniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannoniai síkon,

hanem a *határszéli hegyek között kaptak osztályrészt*. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett. Ahonnan a köznép ma is azt mondja példabeszédben: akkor térij meg, — mondják a távozónak — mikor Csaba Görögországból». A krónikairó jobban vélte tudni, mert alább így folytatja t «Tehát ez a Csaba Attilának Honorius görög császár leányától született törvényes fia, kinek fiait Edeménnek és Ednek hívták. Edémén aztán, mikor a magyarok másodszor visszatértek Pannóniába, atya és anyja igen nagy atyafiságával bejöve, anyja ugyanis a korozmin nemzetből való vala; Ed pedig Scythiában maradt atyjánál. Ezen Csabától származott az *Aba* nemzetsége».⁶

Csaba királyfi emlékezete hagyományos kegyeletben maradt fenn késő századok folyamán továbbra is a székelyeknél. Az ő és vitézei serege lett őrszeleme és végső reménysége a székely népnek. A monda szerint, midön a székelyeket nagy veszély fenyegeti, segélyekre Csaba királyfi seregével alászáll a mennyégből a *Hadak útján* (a csillagok Tejútján), melynek sok ezernyi csillagserege az ő lovaik ezüst patkószegeitől csillog.⁷

A hun krónika tehát úgy tudta, hogy a székelyek Attila hunjai töredékének a régi Pannonia valamely vidékén (az ismeretlen Csigamezőn) maradt ivadékai, kik midön meghallották, hogy a magyarok új honfoglalás céljából közelednek, Ruthénia határszélre előjük mentek, hozzájuk csatlakoztak, a honfoglalásban nekik segítettek s aztán Erdély határszélén kapták osztályrészét.

Ezeket a mondái hagyományokat variálják a későbbi - századi történetírók is különböző változattal.

Két legrégebbi krónikásunk tehát (az újabbakkal együtt) egyképpen vallja hun ivadékoknak a székelyeket, de másféleképpen a magyarokhoz csatlakozást. Anonymus szerint valahol Szentes táján, a Körös vidékén csatlakoznak, mikor a honfoglaló vezérek átkelnek a Tiszán; Kézai szerint Ruthénia határszélre mennek előjük az ismeretlen fekvésű Csigamezőről. A kettő úgy egyeztetethető, ha a hun krónikái *Csigamezöt* azon a tájon keressük, hol a Bihar vára ellen menő magyar seregez csatlakoztak. Biharban, tudvalevő, hogy meg a XIII. században is voltak székely telepek nyomai (a bihari Székelyszáz, Székelyhida stb.).

Anonymus szintén tud külföldi csatlakozásról, de ő nem székelyeket, hanem *kunokat* csatlakoztat népvándorló útjuk közben a magyarokhoz: Kiev ostrománál.

Legjobban tudhatta az egykorú, a X. század derekán élt, a magya-

rokat jól ismerő bizanczi császár, a Bíborban-született (Porphyrogenitos) Konstantinosz, — ki a kazároktól eltártolt *kabar* nép három nemzetsegét csatlakoztatja Lebádiában a magyarok hét törzséhez nyolcadikul,

A székely, kun és kabar csatlakozás hagyománya között bizonyára van valami történeti összefüggés s ebben kell keresnünk a székelyek eredete megfejtésének a sarkpontját,

A nemzeti krónikásokat követő újabb és legújabb-kori történetírók közül sokan foglalkoztak a székelyek nevének és eredetének kérdezével, a nélkül azonban, hogy végervényes, általánosan elfogadható eredményt értek volna el. Ezek rövid összefoglalásban a következők:

A XV, századi történetírók közül Bonfinius a hun eredet mellett a székely név latin *siculus* alakját a scyiAdból formált *scythulus* névből származtatta, amiben Verbőczy is követte őt. Az erdélyi Szamosközy István (a XVI., század végén élt történetíró) ezt a vélekedést cífolva, először érvelt a mellett, hogy a *siculus* szó a magyar székely szóból formálódott, a székelyt pedig a *szék* (*sedes*) és *hely* (*locus*) szavakból képzett névnek tartotta,⁸

A XVIII., századi történetírók közül egyik (Fasching) jász, másik (Stilting) *besenyő*, ismét más (Benigni) *kun* eredetiteknek hitte a székelyeket, Timon Sámuel (1734) a hun eredetet mesének tartotta s a székelyt régi névnek vette, amely *őrt* (*custos*) jelenthetett. Szerinte mint határőrök kaphatták kiváltságaiat, adómentességeket. Benkő József a XVIII. századvégi tudós erdélyi történetíró a *hun* eredetet vitatta, nevüköt a *székhely* (*sedis locus*) összetett szóból képzett *székhelyi* névből származtatta? Mellőzve több különféle véleményt, Timon határőr értelmezését elfogadta Pray György, Fejér György, Kállay Ferenc és Horváth István is, ki a székely szót a *szék-elő* (*initium sedis*) értelemben magyarázta. Fogarasi János erdélyi r, k, püspök a *szaka* (többesszámban: *szakai*) népben vélte feltalálni a székelyeket.

Új csapást vágott a székely-kérdés vitatásában Hunfalvy Pál a tudós magyar nyelvész a múlt század 70-es éveiben, midőn a székelyek hun eredetét élesen megtámadta, a hun mondát a Nibelung-ének hatásának tulajdonította, lehetetlennek tartván, hogy a hun birodalom felbomlása után a hun maradékok a régi Dácia területén észrevétlénül és említés nélkül lappanghattak volna a gótok, gepidák s az

avarok évszázadokig tartó uralma alatt.¹⁰ Ezt a mesét — úgymond — maguk a székelyek megcáfolják nyelvükkel, amely azonos a magyarokéval s ugyanazon fejlődési fokokon (török és szláv hatáson) ment keresztül. A székely név, szerinte, a *szék-elve* sióból eredt, melynek értelme székentúli, vagy szék megetti s a magyarok székén túli letelepedést jelentette. Amiként — szerinte — *Erdély is az erdő-elve* szóból származott, erdőn túli, erdő megetti értelemmel. A székelyeket Szent László által Erdélybe telepített határőröknek tartotta.

Hunfalvy érvénye nem győzte meg a hagyományok védelmezőit. A kolozsvári Nagy János¹¹ és Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár több tanulmányt írt Hunfalvy elmélete megcáfolására. Ez utóbbi kétségbevonta, hogy a székely szó a *szék-elvéből* származott s annyit jelentene, mint határőr. Szerinti a székely szó eredeti, ősrégi nemzetnév, mint a magyar, besenyő, kun, kozár stb. nevek. Erősen vitatta, hogy a székelyek Erdélyben ősfoglalók, nem pedig királyi telepitványaik.¹²

Nagy Géza, ki a székelyek eredetével több tanulmányban foglalkozott, azon véleményen volt, hogy a székelyek nem lehetnek Attila hunjainak itt maradt ivadékai, hanem azon *szabir-hun* törzs egyik ága («eszegel»), mely Attila birodalma felbomlása után a Fekete-tenger észak-keleti partjára vonult vissza s ott az előrenyomuló magyarokkal összeolvadt. Ezt jelképezi az ősmagyar mondákban a Hunor és Magyar testvérektől származás hagyománya. A székelyek — szerinte — nem határőrök, hanem a magyar királyság megalakulása előtt Erdélybe telepedett honfoglalók.¹³

Tagányi Károly azt vallotta, hogy Erdélyben a székelyek voltak az egyetlen ős-honfoglalók s nevüket is annak köszönhetik (székely=székes), hogy Erdélyben ők voltak az egyetlen megszállók. Valószínűnek tartotta, hogy a székelyek besenyő ivadékok, akik az egymást üldözöző rokonfajok elől az erdélyi szorosokon át kelet felől menekültek ide.¹⁴ Később azt vitatta, hogy a székelyek Kuvrát VII. századbeli bolgár-hun népéhez tartoztak és nevük összefügg az eszegel-bolgárok nevével.¹⁵

Pauler Gyula szerint a székelyek «a hunnal kevert bolgár-eszegel-kabar-nem utódai» és «róluk az volt a vélemény, hogy hajdan Attila katonái voltak».¹⁶

Sebestyén Gyula szintén kabar ivadékoknak tartotta a székelyeket s nevüket a szék (bekerített hely) szótól származtatta az *el*, *-il*, *-li* török-tatár képzővel.¹⁷ Azt hiszi, hogy a XI—XIII. század folyamán a magyarságba beolvadt *nyugati székely* határőrök a hun-utódokkal

keveredett *avarok* egyenes leszármazó! voltak.¹⁸ A *keleti székelység* a honfoglaló magyarokhoz nyolcadik törzsűi csatlakozó kabar nép ivadéka, — Ez a keleti székelység a XIII. sz. nemzeti krónikába iktatott hagyomány szerint a bujdosó Csaba királyfi keleten csatlakozó népe volt, E monda létrejöttének titka az lehet, hogy a keleti és nyugati székelység a végeken való elmagyarosodás után az énekkmondó regősök révén egyformán örököse lett a velük együtt elmagyarosodó hun hagyománynak, melyből a hun-székely-magyar azonosság eredetmondái is kialakultak,¹⁹

Thury József a hunoktól származtatott *avarok* maradékainak vélte, a székelyeket s nevüket a középázsiai *szikii* vagy *szekil* szóból származtatta, melynek jelentése nemes ember, előkelő úr, főrangú²⁰

Ugyanő arra utal, hogy a VI, évszázad második és a VII, század első félétben a Fekete-tenger felett egy második, de az elsőnél kisebb hun birodalom állott fenn, mely magában foglalta a bolgár kuturgur és az unugur népeket, amelyek fölött Attila hunjai közül való s a Dulo nemzetsegiből származó fejedelmek uralkodtak,²¹

Ez a nemzetseg az, amelynek leányait Hunor és Magyar elrabolta, A bolgárokkal szomszédos unugur (ungár) magyarság alkotta meg azt a Magna Ungariát, melynek déli szomszédságában a kozár-kabar nagy birodalom kialakult, A honfoglalást megelőző kozár-magyar szövetségi viszony tette aztán lehetővé, hogy a kozárokknak talán hun, vagy hun-bolgár eredetű kabar alattvalói hozzánk csatlakozzanak s a velük hozott hun hagyományok alapján a Csaba-monda kialakulását elősegítésük.

A fennebbiek alapján megállapíthatjuk, hogy újabb történetíróink azt bizonyítják, hogy a székelyek nem lehettek hazánk területén vissza- és fennmaradt hunok ivadékai. A helyett többen a honfoglaló magyarokhoz csatlakozó huntörökkekben, nevezetesen pedig a kabarokban vélik feltalálhatni a székelyek őseit, a nélkül azonban, hogy a magyarsághoz való rokon kapcsolatot közelebbről meghatároznák. Ezen a réven vélem én is megfejthetőnek és további történelmi, nyelvtörténeti, néptudományi és embertani kutatások nyomán megfejtendőnek a székelyek eredetét. ·

Legtújabban némelyek más irányban keresték a megoldást, de sikertelenül.

Karácsonyi János előbb az összékelyeket erdőirtóknak s nevüket a szlovén nyelv vágást jelentő *sjek* és a török *-li* képző összetettsének vélté.²² Méltán jegyezték meg erre, hogy nincs példa rá a történelemben, hogy egy nép idegen nyelven nevezze magát s elképzelni

is lehetetlen, hogy a székely *szláv* szóhoz illesztett *török* képzővel nevezze magát.

Karácsonyi maga is feladta ezt a tarthatatlan véleményt, de még messzebb elvetette a sulykot újabb théoriájával, hogy «a régi székelyek ősei a gepidák voltak s a XI—XII. századokban is még gepida (tehát germán) nyelven beszéltek». Mindezutalig tudja egyébbel megolkolni, mint némely germán eredetű személy- és helynévvel és azzal, hogy «a gepidák csakugyan Attila alattvalói, szövetségesei voltak».²³

Balvéleménye helyeslő visszhangot a magyar történetírók között nem talált; de sípot adott az oláhok szájába, kik újabban elmagyarásodott oláh-rokon scytha-dák eredetűnek hirdették a székelyeket.

> Ép oly elfogadhatatlan Erdélyi László «biztos megoldása»,, hogy a székelyek ősei bolgár hadifoglyok voltak, akik a 895-iki, Etelközből indított bolgár háborúban kerültek volna fogásba s aztán 1150 körűi, mint a szebeni királyi ispán katonasága, várőrsége vonultak volna be Erdély legdélibb részébe, hogy ott a betelepített szászok között rendet tartsanak. Mikor aztán a szászok 1224-ben önkormányzatot kaptak s így a székely őrség a németek közt foloslegessé vált, akkor kezdtek volna áttelepelni a Székelyföldre.²⁴

A székelyek hadifogoly-eredetének «képtelenségét» Tagányi már előbb kimutatta (Erdélyivel polemizálva). «A határvédelmi szolgálat — úgymond — rendkívül terhes volt. .. Őseink e föltétlen bizalmat követelő védelmet s annak titkait nem bízhatták a meghódított benszülöttekre, még kevésbé bízhatták rabszolgákra — hadifoglyokra... Bámulatos stratégiai érzék nyilvánul meg abban, mely az ország határat és határvárait hadifoglyok őrizetére bízná».²⁵

Ennek a feltevésnek képtelenségére vall az is, hogy egy hadjárat alkalmával idegen, földön nem lehet hadifogollyá tenni egy egész népet az ő egész nemzetiségi rendszerével s hogy a bolgárok csak hamar a besenyőkkel szövetségen indított bosszuló hadjáratuk alkalmával honfitársaikat kétségtelenül felszabadították volna.²⁶ Ez annál inkább megtörtént volna, mert tudvalevő, hogy ez a sikerűit ellen-támadás indította a magyarokat az Etelközből való kivonulásra. De eltekintve ettől, tudjuk, hogy a mi hadifoglyaink nemrég a világháború után Szibériából is hazavergődtek; mennyivel könnyebb lett volna a bolgár hadifoglyoknak hazajutni a közeli szomszédságba. Az is elképzelhetetlen, hogy hadifoglyok idegen országban egységes új, külön nemzetet alapítsanak. Az eszegel bolgárok ról szóló perszabab tudósítások különben sem az aldunai, hanem a volga-doni bolgárokra vonatkoznak.

Szabó Károly a régi erőltetett megoldásokra azt mondotta, hogy «én lefekszem és még szébbet álmodom». A Karácsonyi és Erdélyi megoldásai még álomnak sem szépek. A kérdés megfejtését nem vittek előbbre, de versenyre keltették áz oláhok fantáziáját, hogy még képtelenebb theoriákat gyártsanak a székelyek eredetéről.²⁷

Gombócz Zoltán nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti úton igyekszik megvilágítani a magyarok őshazáját és vándorlását.²⁸

Elfogadja gr. Zichy István feltevését, hogy a magyarság mint a finn-úgbrságnak kezdettől fogva legkeletibb tagja először jutott át az Ural keleti oldalára az erdő- és a stepperégió határára. Itt kezdődik bolgár-török törzsek hatása/alatt a magyarság megszervezése; itt tér át a magyarság ugyancsak török hatás alatt a halászó-vadászó életmódról az állattenyésztő, földmivelő életmódra, majd a népvándorlási mozgalmak során lekerül Kaukázus-vidéki hazájába, az úgynevezett Lebidiába,,a Don és Kubán közé, ahol a bolgár-török hatás folytatódik (a VI. században) és az alánság hatása megindül vagy legalább intenzívebbé válik. Midőn a kaukázusi bolgárság egyik csoportja, valószínűleg kozár h^tás alatt, észak felé vándorol (a VII. században), magával viszi Volga-Káma-vidéki hazájába a magyarság egy töredékét is. Gombócz szerint ez az a magyar csoport, amelyről a XIII.-ik századi utazók mint Magna Hungária lakóiról hírt adnak, amely csoport a mongol betörés forgatagában nyomtalanul eltűnt.

Hótpán Bálint elmélete szerint «az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepedő ősfiglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói». Nemzetiségekre nézve azt vallja, hogy «a székely nép a magyartól különböző, de a magyarral rokonnak, avval együtt hun származásúnak tartott önálló nép, vagy törzs volt». Szerinte «a székelyekben egy az avar birodalomhoz tarozó és ennek bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptöredéket kell látnunk» és pedig olyat, mely «a hunnal azonosnak tartott és a hun hagyományt őrző török-fajú nép: az avar, bolgár vagy az avar uralom idején hazánk területén történelmileg kimutatható hun törzsek valamelyikének ivadéka».²⁹

Végezetül, már csak a teljesség kedvéért is, összegeznem kell saját megfigyeléseim és a helyszínén a gróf Zichy-féle expedíció alkalmaival (1895-ben) a Kaukázusban szerzett tapasztalataim alapján a történeti adatok egybevetésével formált véleményemet a székely nép és név eredetéről.³⁰

Ahová a mi ōsmondáink és nemzeti krónikáink utalnak, az a *Scythia* (Dentumoger = doni magyar ország)³¹ a Don torkolata, a Meotisz-tó (az Azovi-tenger, a Fekete-tenger északkeleti kiágazása) s a Kubán alsó folyása vidékén terült el. Itt úzték *Hunor* és *Magyar* a csodaszarvast; innen kalandozva a pusztába találtak rá *Belát* (bolgár) király népeire és *Dúl* alán király leányaira, kiket rabul ejtve s a meotiszi hazába víve nőül vettek s tőlük származott a hun és a magyar nemzet.³²

Ezekben a mondákban és szájhagyományban történeti eseményeknek és nemzeti fejlődésseknek magva rejlik és pedig a hun-magyarl-bolgár rokonság és az alán szomszédság emlékezete, mely történeti és nyelvészeti adatokkal is igazolható.

Ez az összekeveredés Attila hun világbirodalma szétbomlása után történt, miután a hunok egy része visszatért a Fekete-tenger mellékére, melynek közelében, a Kaukázus feletti pusztákon akkor már a magyarok ősei is tanyáztak.³³

Kitűnik a konstantinápolyi (V—VII. sz.) görög történetírók tudósításából, hogy a különböző hun-bolgár-magyar törzsek a Meotisz vidékén összekeveredtek és ideiglenesen államközösségen is éltek. így a VI. század elején a Fekete-tenger keleti partvidékén egy kisebb hun-bolgár-magyar birodalom állott fenn, melynek az Attila hunjai közül való Dúló-nemzetéből származó, keresztyénné lett királyát Gordát a régi hithez ragaszkodók élén öccse *Magyar* (görögösen: Muager) buktatta meg (528. K. u.).

Hunor és *Magyar* mondája ezekről a népkeveredésekéről regél, bolgárok és *Dúl* királyt emlegetve.

A hun eredetű avarok keletről előnyomulása a VI. század derekán megzavarta, részint magával ragadta, részint szétszórta az útjába került népeket. Az Attila örökében alapított új avar birodalomban voltak hun töredékek, bolgárok s hihetőleg magyarok is.

«Azt tapasztaljuk, — írta Thury — hogy a VI. századtól fogva a XIII. századig 37 történeti kútfő hunoknak tartja és nevezi az avarokat; bátran megállapíthatjuk tehát azt az igazságot, hogy az ú. n.' avarok éppen úgy hunok voltak, mint az Európában előbb, t. i. 375—453-ig szerepelt hunok.»³⁴

A székelyek — Thury szerint — valósággal a hunok maradványai, de azoké a hunoké, kiket az idegen írók avaroknak is neveztek.³⁵.

Az kétségtelen, hogy bolgárok nagy számmal voltak az avar birodalomban s Baján kagán halálá után a főhatalomért is versen-

gettek» «A bolgárok között pedig — Nagy Géza szerint — lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna» Hiszen Kuvrát (a volgá-melléki hunokat bolgárokká egyesítő VII. sz. királyuk) egyik népét unugurnak nevezik a bizánci írók s azt az azovi hun királyt, kinek székhelyén tűnik fel Kuvrát, Muagernek hívták, a Kuvrát által alapított Dúló-dynastiát pedig a magyar mondák is ismerik» Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában» A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás» Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdtődött» Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékeit»³⁶

Az avar birodalmat Nagy Károly frank király három hadjárata 791—799» Kr, u. szétrebbantotta. Maradványai részint meghódoltak s a dunántúli határszélen telepítettek le, melyet a németek Hunniának (Hunolandnak) neveztek még néhány évtizedig» Ezek lehettek a magyar honfoglalás utáni nyugati székelyek elődjei. A menekült avarok a tiszántúli s erdélyi avar erődít vények közé vonultak vissza. Ezek között lehettek a Csiglamezőre menekült hun-székely maradványok, kik aztán a honfoglaló magyarokhoz csatlakoztak. Azok a bolgárok és más volgai törzsek pedig, melyek a mai Bolgárországot (678) alapító Aszparuh korában Pannóniába vándorolva az avarokkal társultak, Nagy Károly irtó hadjárata következetében bizonyára aldunai hatalmas rokonaihoz csatlakoztak. A tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, ezeknek lehettek ivadéikai.³⁷

Nagy Géza legutóbbi véleménye is az volt, hogy «a székelyek Kuvrát VII. századból hun-bolgár népéhez tartoztak s nevük összefügg az eszegel-bolgárok nevével»³⁸

A magyarság zöme az avar birodalom rombadőlése idején a donvidéki Lebádiában tanyázott.³⁹ Doni magyarokat (Dentumoger) emlegetnek a magyar mondák is. Az arab és perzsa írók (Ibn Rusztah, GardéZb Al-Bekri) szerint a magyarok (a IX. században) «a besenyők és a bolgárok földjéhez tartozó Eszkel vidéke között laknak». Az eszegel (eskü, isgil) nép a volgai bolgárok egyik törzse volt.⁴⁰

Lebádiában történt a kazároktól eltávozott kabar nép csatlakozása a magyarokhoz, a hét törzshöz nyolcadikul sorakozván.⁴¹ A magyarokat és a velők egyesült kabarokat a besenyők támadása szorította ki Lebádiából, amikor is a nép zöme a Dnyeperen túli Etelközbe költözött át;⁴² egy része pedig visszament «Perzsia felé», melynek határa akkor a Kaukázusig terjedt.⁴³

Ott a Kaukázus hegylánca feletti mezőségen és völgyeiben máig

is él egy néptörzs, mely magát *kabardnak* nevezi. A Malka, Bakszán, Csegem, Cserek és Terek folyók völgyében laknak s tartományukat a Terek két részre osztja: a nyugati Nagy- és a keleti Kis-Kabar-dára.

Ezeken innen a Kubán és mellékfolyói mentén a mostanság *cserkesz* (saját nyelvükön adighe) gyűjtönéven nevezett népnek más törzsei élnek: *sapsi* (sabszik, sapsug), abaza, abaszek, beszléni stb. nevek alatt.

Nyelvük (a kabardokkal együtt) egy és ugyanaz, csak nyelvjárási különbség van köztük. Néptípusuk, ruházatuk, szokásai, jellemvonásai, foglalkozásuk feltűnő rokonvonásokat és hasonlatos-ságot tüntet fel a mi néünkkel. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés és a földmívelés. Főként a lótenyésztés az, amire legfőbb gondjuk van. Kitűnő lovakat tenyésztenek (a kabard békelyegű s általában a cserkesz ló hírűves, keresett árucikk) s ők maguk is mesteri lovasok. Címeres szarvú fehér ökreik, teheneik a mi ősök marhaállományunkra emlékeztet. Ruházatukban a testhez álló cserkeszkabát, mely derékon szíjjal átkötött s kindsál (cserkesz tör) lóg le róla s mellén két oldalt patrontokkal van díszítve, sokban hasonlít a magyar zsínörös atillához. Téli felöltőjük pedig, a fekete «*burka*» (ványolt gyapjúnemezből) a magyar *gubának* édestestvére.⁴⁴ Táncuk hasonló a lassúcsárdáshoz; dalaik a mi bús kesergő dalainkhoz. Szőnyegeik olyanok, mint a székely «festékesek». Italuk árpásör (sera). Feltűnő — írta egy orosz tábornok — a kabard nők nemzeti öltözetének s díszítésének hasonlatossága a magyar huszár dolmányához. Ő a cserkeszek szabadságszeretetében, harcias erényeikben magyar hatást és rokon-ságot lát, s azt hiszi, hogy a magyarok iránt feltűnő rokonszenvük, a vérrokonság vagy régebbi szomszedság tudatában gyökerezik.⁴⁵

E néptörzsek azoknak az őslakóknak ivadékai, akiket már a régi görög és római írók (Strabotól, Pliniuson, Ptolemaeuson kezdve a magyar Julián barátig) emlegetnek, mint a Fekete-tenger keleti parti-vidékétől a Kaukázsig terjedő tartomány: *Zichia* népét. Nevüket görögül *zékoī*, *zékhōi*, *zikhoī*, (*ζηκοί*, *ζηχοί*, *ζιχοί*), latinul *zichi*, *zigii* írták. Olyan gyűjtönév lehetett ez, mely általában a tartomány lakóit jelentette. A név máig sem enyészett el, mert a grúzok még most is *zikh-nek* nevezik az adighe cserkeszeket. Az adighe nevet is a zikhból származtatják.. A régi név átalakulva maradt fenn a cserkeszek legnyugatibb ága, a Fekete-tenger parti *sapsi* (sabszik, sapsug) nép nevében, melynek első szótára a szabirok nevére emlékeztet.⁴⁶

Ennek a régi (a Krisztus születése óta ismert) *Zichia* tartomány-

nak őslakosai nagy népkeveredésen mehettek át a népvándorlás századai folyamán, mert a Meotisz és Kubán vidéke (Zichia északi része) útjába esett a keletről előtörő népáradatnak. A hun-bolgár - magyar, majd a magyar-kabar népkeveredés ezen a vidéken ment végbe. Nyelvészeti nyomokat is hagyott maga után, mert a magyar nyelvben is vannak kaukázusi elemek.⁴⁷ Ez a tartomány, a Meotisz vidéke az, hová a hun-magyar rokonság mondai fűződnek.

Kétségtelen, hogy ennek a vidéknek népe csatlakozott a lebédiai szomszédos magyarokhoz. Ezeket Konstantin császár *kabaroknak* nevezi, Anonymus *kunoknak* mondja (akik nála Kievnél csatlakoznak), a nemzeti krónikák azonban *székely* csatlakozást emlegetnek. A perzsa-arab írók szerint *eszeget* bolgárok a magyarok donvidéki szomszédai.

Minden jel arra mutat, hogy a székelyek nem mások, mint a Konstantin császár által kabaroknak nevezett, de tartományukról magukat valószínűleg szikeliieknek mondott, avagy a kabarokkal együtt csatlakozó *szíkek* (szikeliiek), a perzsák szerint bolgár (azaz hun eredetű) *eszegetek*.⁴⁸

Erre vall, hogy miként Konstantin a kabarok három nemzetét csatlakoztatja, úgy későbbi oklevelek a székelyek három nemzetiséget emlegetik (*trium generum Siculi*). Erre vall, hogy a székelyek később is a hadban elől jártak, határori szolgálatra alkalmaztattak, amire a keleti népek a meghódított és csatlakozó népeket használták. Ez magyarázza meg és érteti meg velünk a székelyek hun eredetének hagyoniányát, hogy onnan az ősi hun földről szakadtak ki, hová a nemzetalapító Hunor mondai fűződnek s ahol különféle hun népek századokon át éltek.⁴⁹

A székely népnevet minden valószínűség szerint a meotisi őshazából hozták magukkal. Törzse megvan a *zich* (szik) szóban, ahogy a grúzok a cserkeszeket máig is nevezik. Megvan a tartomány *Zichia* nevében s megvan a *zékoi*, *zikoi* népnévben, ahogy őket a görögök írták. A *-le*, *-ti*, *-éli*, *-üli* névszóképző megvan nemcsak a török-tatár, de a kaukázusi nyelvekben is.⁵⁰ Ugy, hogy a *szikeli* (székely) nem jelent egyebet, mint a honnan való eredetet, származást.⁵¹ Rokon-jelentésű a scythiai szittyia névvel. Verbőczy nem ok nélkül nevezi őket *scythuli-nak*⁵¹ s a krónikák betűket *scytha* írásnak. .

A székely név tehát ősi népnév, melyet magával hozott az őshazából s amely megjelöli honnan való származását.⁵²

E szerint a hun eredetű, kabar-rokon szikeli (eszegel-bolgár) székely nép a Fekete-tenger keleti partvidékén csatlakozott a szomszéd-

ságukban lakott magyarokhoz. Együtt vándoroltak Etelközbe, együtt hódították meg az új hazát s itt rokon hun, avar, magyar néptörédekekkel találván s azokkal egyesülvén, mint ősfoglalók telepedtek meg az új honban, majd tömörültek Erdély keleti határszélein, fenntartván ősi hun eredetük s hagyományaik emlékezetét.

Hézagos a kép, melyet a székelyek eredetéről magunknak alkothatunk. A hiteles adatok hiányát feltevések és elméletek nem pótolhatják. De a népek eredete rendszerint homályos. A székelyek eredetéről szóló véleményekhez is sok kétség fér s végleges tisztázásához kevés reményt fűzhetünk. Ámde egy nemzet életében nem az eredet kérdése a fő, hanem az, hogy miféle szerepet játszott a történelem színpadán. E tekintetben pedig a- székelyeknek van mivel büszkélkedniök: hiteles adatokból megírható történelmüük dicsőségére válik a székely népnek.

¹ «*A székelyek, kik előbb Attila király népei voltak, meghallván Usubuu (Ccsöb vezér) hírért, mindenjában békességesen élébe ménének ... Usubuu serege előtt az első sorban kezdének Menoumorout (Ménmarót) ellen harcolnai». Öcsöbek «éliükön a székelyekkel, Ménmarót ellen kezdének lovagolni». «Mikor ezt. hallotta Ménmarót, hogy Usubuu és Velek Árpád vezér legnemesebb vítezi, a székelyek vezetése mellett erős sereggel ellene jönnek, kelleténél jobban megijede ... A székelyek és magyarok sok embert agyon nyilazának» stb. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly, Pest 1860. Üjabb kiadása a M. T. Akadémia által, Bp. 189a, 54—55. 1. Pais Dezső: Magyar Anonymus, Bp. 1926.*

² A magyar honfoglalás kútföiben, (a M. T. Akadémia kiadásában) 124. 1.

³ A bécsi képes krónika (M. Florianus kiadása: Fontes Domestic! II. 208. 1.)

⁴ U. ott 218. 1. «Qui more solito preibant agmina Hungarorum».

⁵ Szabó—Szádeczky: Székely Oklevélkár. III. 139. 1.

⁶ Kézai Simon mester magyar krónikája, ford. Szabó Károly, Pest, 1862. 39. 1

⁷ Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. k. 466.1.

⁸ Ant. Bonfinii: Rerum Ung. decades. Posonii 1744. kiadás. «Scythuli populi e Scythis ingenuis oriundi» (21. 1.); «Seque Siculos, mutata T in C literam appellariunt» (83. 1.); «Sithuli» (416. 1.) «Scythuli vetustissimum Ungarorum genus» (517.I.). — Verbőczy István: Decretum juris consuetudinarii Pars III. tit. 4. *Sci túli nobiles privilegiati, ab Scytico populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos corrupto vocabulo Siculos appellamus.* — Szamosközy történeti maradványai. II. 374.

⁹ Transilvania I. 397. 1.

¹⁰ Magyarország ethnographiája. Bp. 1875. 299 — 303.1.

¹¹ A székelyek scytha-hun eredetűsége s az ellenvélemények, Kolozsvárt 1879.

¹² Szabó Károly számos tanulmánya eredményeinek összefoglalása: A régi székelység, Kolozsvárt 1890.

¹³ Ethnographia 1890. 165. 1.

¹⁴ A honfoglalás és Erdély. Ethnographia 1890. 213.

¹⁵ Ethnographia 1907. 326. 1908. 260. 1912. 218. Turul, 1910. 56. Az eszegel bolgárok neve: Századok. 1914. 76. 1.

¹⁶ A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900. 240.1. Az Árpádházi királyok alatt 1893. I. k. 215. Szamos tanulmányában előbb: Századok 1877. 394., 1883. 109. Hadtört. Közi. 1888. 511.

¹⁷ A székelyek neve és eredete. Bp., 1897. Ethnographia 1898/9. Századok, 1907. 465. x

¹⁸ Az avar-székely kapcsolat [^]mlékei. Bp. 1899. Ezek őrizték meg az avar *Csiglamező* (bekerített országgrész), a Sancjgalleni barát leírásáról ismert avar hring (kerítés, gyűrű) dunántúli emlékét, az avarok alattvalóivá lett hun, gépid stb. néptörédekkel Attilakor! emlékeit.,,

¹⁹ Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. k. és a Gesta Hungarorum, a magyar hősmondák öt könyve. Bp., 1925. I. és V. k. tudományos jegyzetei. Ez a magyarázata annak, hogy a délnyugati székely határorság ő-ző tájnyelve éppúgy fenmaradt a keleti székelység között, mint a regősök emlékét őrző karácsonyi és újévi népszokások azonos emlékei. -

²⁰ A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum 1898. és külön nyomat, Kolozsvár 1898.

²¹ A magyarok eredete, ősházaja és vándorlásai. Századok 1896. 795.1.

²² A székelyek eredete és Erdélybe települése, Bp., 1905.

²³ A székelyek ősei és a székely magyarok. Cluj —Kolozsvár. 1924.

²⁴ A székelyek története. Brassó, 1921. A székely eredetkérdés megoldásának sark- pontjai. (Az Akadémiai Értesítő XXXIII. évf., Bp., 1922.)

²⁵ Történeti Szemle, 1916. 302.

²⁶ Schünemann Konrád: Zür Herkunft dér Siebenbürger Széklet. Ung. Jahrbücher, Berlin, 1924. 408. Erdélyi válasza és Schünemann felelete u. ott, 1926. évf.

²⁷ Szádeczky Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok. A székelyek oláh rokonságának meséje. Bp., 1925. Jorga újakban feladata azt a theoriáját, hogy a székelyek nem egyebek, mint elmagyarosodott dák-scyltha eredetű oláhok. Legújabban ugyanis a román kultúregylet Gyergyószentmiklósban (f. é. máj.) tartott gyűlésén azt hirdette, hogy a székelyek ősei kozákok voltak. A «kozák» szó szerinte harcos parasztot jelent, nemzetiségi megjelölés nélkül. (Magyarság, 1927 jún. 1. sz.)

²⁸ A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtud. Közlemények. XLV. Bp., 1908. A bolgár kérdés és a magyar hunmonda. Magyar Nyelv. XVII. Bp., 1921. 15. 1.

²⁹ A székelyek eredete. Bp., 1921.

³⁰ Kaukázusi utazásunk (a gr. Zichy-expedíció alkalmával). Érd. Múzeum, 1896. és különyomtat.

³¹ Értelmezést Id. Gombócz Z. a Nyelvtud. Közi. XLV. 147 151. 1. Németh Gy. a Magyar Nyelv XVII. 205 — 207. 1.

³² Kézai krónikája a M. T. Akadémia mill, kiadásában, 479.1.

³³ A magyarok őseit régebben az V. sz. Priscus és mások által emlegetett *onogur* (unugor, hunugor) népben keresték. (Ld. gr. Kuun Géza: Relationes II. Claudiopoli 1895. 64., 71.1. Thury J. A magyarok eredete, Századok 1896. Marquart J.: Osteuropásche u. ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903. XXVI. 1. stb.) Újabban mások a *szabir* népben látják a magyarok elődjét. (Ld.^Fehér Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen, Keleti Szemle. Pécs, 1921.) Mindkét nép, az onogurok és szavirok a Meotis-tól kelet felé tanyázott a VI. században, Jordanes (850) s más görög történetírók szerint.

³⁴ A székelyek eredete, 69. 1.,

³⁵ U. ott, 67. 1.

³⁶ Nagy Géza: A milleniumi történet, I. k., CCCLII. 1.

³⁷ Milleniumi történet, I. k., CCCLII. 1.

³⁸ Az eszegel-bolgárok neve. Századok 1914. évi. 75. 1.

³⁹ Lebédiajt eddig a Don és Dnyeper között keresték a történetírók; újabban Marquart, gr. Zichy István s mások a Dontól keletre a Kubán folyó völgyében vélik, a meotiszi régi hazában. Ld. Zichy István: A magyarság östörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp., 1923..

⁴⁰ A perzsa s arab írók szövegéből kétségtelen, hogy itt a volgai bolgárokrol, nem pedig az alduinaiakról van szó és a lebédiai, nem pedig az etelközi magyarokról. Ld. Fejér Géza: Búig. ung. Beziehungen, Pécs, 1921.

⁴¹ Konstantinos Porphyrogenitos: De administrando imperio c. m.

⁴² Fehér Géza: Etelkuzu területe és neve. Századok 1913. évf.

¹³ Konstantinos sabartoiasphaloi népérol ld. bővebben Fejér G. id. m.

¹⁴ Szádeczky Lajos: Kaukázsusi utazásunk. Kolozsvárt, 1898. s a Turul 1917. évf.

Magyar-rokon népek a Kaukázusban.

⁴⁶ Erekélt: Dér Kaukázs und seine Völker. Leipzig, 1887. 104. 1.

⁴⁸ A háromszéki székely nyelvjárás ma is mondja Sepsi helyett, hogy *Sapsi*. «Sápsi-szángyorgyiek» - írja Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. I. k. A háromszéki nyelvjárásról. 58. 1.

⁴⁷ Munkácsi Bernát: Magyar műveltségi szók kaukázsusi nyelvekben. Nyelvtud. Közi. 23. k. 1893. Árja és kaukázsusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Bp., 1901. Bálint Gábor meg építen a magyarhoz közeli rokonnyelvnek tartotta a cserkeszekét.

⁴⁸ Sebestyén Gyula: A honfoglalás mondáiban I. k. 499.1. ezt írja: «Csaba népe feltámadt halottaiból, mert a keleten csatlakozó kabarok, akik utóbb épp olyan székelyek és épp olyan hun-magyarok lettek, mint a Csigla-lakók, készséggel elvállalták a keletről érkező hun ősök dicső szerepét».

⁴⁹ Munkácsi Bernát: Árja és kakázusi elemek, 663. 1.

⁵⁰ A kaukázsusi grúz az oroszt *Russuli-nak* hívja (a Huss szótól), magát *Kartwelin*ek hívja (mert *Kartw-tól* származnak), *Mingrélia* szintén ilyen névszóképzős származtatás *Mingr-tól*. Karabagli, Rustaveli stb.

⁵¹ Pars III. titulus IV. Sunt przterea Transsylvania in partibus *Scituli* (alább: *Scytuli*) nobiles privilegiati.

⁵² A szék szótól nem származhatott, mert a Székelyföld székekre való felosztása sokkal későbbi, mint maga a név. Az 1086-ból már mint személynév is előfordul a bakonybéli birtoklajstromban mint sóbányász neve *Scicul* (Sziköl) alakban.

II.

A székelyek megtelepedése Erdélyben.

Nemek, ágak, földközösségek.

A magyar nemzet nem egységes faj, hanem sok egymással rokon népnek vegyileteből állott elő. Hun, bolgár, avar, kabar, székely, kozár, besenyő, kun török-fajú népség keveredett össze a finn-ugor-

magyar törzsekkel, részint a honfoglalás előtt, részint azután. A honfoglalás ezeknek a rokon népeknek egy részét már itt a hazában találta, más része Árpád hadaival jött, a harmadik rész később telepedett Magyarországbba s olvadt össze a magyarokkal.

A székelyek Erdélybe településének kérdése felett eddig is sok vita folyt és még mindig nincs eldöntve. Vannak, akik ősfoglalóknak tartják őket (esetleg még a honfoglalás előtt vagy azzal egyidejűleg, avagy azt követőleg). Vannak, kik királyi telepitvényleknek vélik a XI—XII. századból s vannak, kik a kelet felé fokozatosan terjeszkedő magyar határ (a gyepük) előretolt védőinek, határőröknek tartják őket. A kérdés végleges eldöntésére kétségtelen bizonyítékokkal nem rendelkezünk.

A XIII. század eleji hun krónikában fenntartott az a hagyomány, hogy a székelyek Attila birodalma felbomlása után húzódtak volna a Székelyföldre, fenn nem tartható, mert a hun birodalom bukásától a magyar honfoglalásig eltelt négyszáz nél több éven át nincs történelmi följegyzés felőlük.

Van olyan föltevés is, hogy a második hun birodalom: az avarok uralma megdölte után menekültek a székelyek a Felső-Maros és Küküllők völgyeit szegélyező hegyekbe s itt éltek függetlenül, az őket környező világtól elkülönülve, a magyarok bejöveteléig. Ezek ivadékai csatlakoztak aztán — mintegy kilencedik törzsű — a honfoglaló magyarokhoz. Azok az avar-törökkek pedig, melyek a nyugati határon megmaradtak, lennének ősei a nyugati székelységnak.

Nyoma van annak is a nemzeti krónikákban, hogy Etelközben a bolgár-besenyő együttes támadás következtében a magyarság ketté-szakadva, egyik rész a Vereczkei-szoroson, a másik rész az erdélyi határszorosokon át jött volna az új házába. Ez a keleti rész aztán, köztük a székelyek (mint Anonymusnál) a Tisza-tól a Körös vidékén találkoztak az északkeletről előnyomuló törzsekkel s a bihari országhatár kibővítése után jutottak el a X—XI. században a Maros és a keleti Kárpátok erdélyi völgyeibe. Mert hiszen a XI. századi besenyő és kun betörések már ott találják a székelyeket, akiknek védőszentje a templomi falképeken is kun-üldözönek feltüntetett Szent László lett.¹

A székelyek Erdélybe telepedését *Erdélyi László* úgy képzeli, hogy (az ő elmélete szerint) 895-ikí aldunai bolgár hadifoglyokból lettek a székelyek s ezek ivadékai 1150 táján mint több (magyarországi) vidékről toborzott székely várőrök csatlakoztak királyi rendeletre a besenyőkkel együtt azon királyi várispánhoz, ki a moseli

frank s egyéb német telepeseket védte, őrizte és rendben tartotta a Cibiir és Küküllő folyók közt megindult erdőirtásban. Később aztán 1225—30 között a szászsebes! és szászkézdi székelyek kivándoroltak a mai Háromszék területére, a bihari telegediek pedig Udvarhely vidékére. 1257—72 között keletkezett az aranyosi telepítés, az Anjou-kor legelején a csíki, majd az orbai telepítés.²

Erdélyi L. székely település-elméletének írott bizonyítéka nincsenek s azon a képzeleti alapon nyugszik, hogy a Szászföldön is van egy Sebes (Szászsebes), Kézd (Szászkézd) és Orbó nevű hely, mint a Székelyföldön és egyebütt is. De hogy ezekben valaha székelyek laktak volna, arról nincs semmi bizonyíték. A szászok 1224-iki kiváltság-levelében említett *Sebest székelyek földje*, Baróttal szoros kapcsolatban, mint határjelzés, Sepsiszéket, nem pedig Szászsebest jelenti.³ Éppoly téves azt hinni és hirdetni, hogy Aranyosszéket Szászkézdről telepítették 1257—72 között, ahol székely lakókról mit sem tudunk s ha lettek volna is, 29 falu népe nem telt volna ki belőlük.⁴

Ha a szászok előbb lettek volna Erdély lakói, telepesci, főként ha a székelyek alantasabb, nem-szabad néposztályt alkottak volna: hogyan emelkedtek légyen, mint'Erdély második nemzete, a harmadikul számított szászok fölé?!

Több megértéssel vélekedik a hírneves berlini német közgazdász, *Meitzen* Agost a székely településről. Ő egy régebbi és újabbi települést lát a földfelosztási térképek nyomán. A régebbi formát Csík, Maros és Sepsiszék mutatja, mely arra utal, hogy a székelyek oda, a magas hegyláncokra Etelközből a besenyők támadása elől menekültek a kárpáti szorosokon át. A falvak nevei részben a telepítő vezérek (primörök), részben a szentek keresztnéveit tüntetik fel 1100 előtti, midőn a pásztoréletről a földművelésre áttértek. Egy századal később 1211-ben szállták meg a német lovagok a Barcaságot. Azután (a határok biztosítatván az ellenséges betörések ellen) szállhatták meg a székelyek Háromszék déli nyíltabb részét, mert az ottani székely falvak a német lovagrendi telepesek mintájára alakultak.⁵

Hóman Bálint a székelyek vérségi kötelékén alapuló szervezetében cífolatát látja a több helyről, különböző időben való telepítés elméletének. Nemzetiségi rendszere zárt tömegben letelepült nép vagy törzs Ősi gazdasági és politikai szervezetének maradványa lehet. «A székelyek mintegy kilencszer tözsként a Felső-Maros és Küküllő völgyeit tartották megszállva» a honfoglaláskor. A székelyek megmagyaro-sodásának korát a X—XI. századra; erdélyi letelepülésének korát pedig a magyar honfoglalást megelőző időre teszi.'

Sándor Imre: A székelyek letelepéséről írt (még kiadatlan) értekezésében a székelyek Erdélybe települését a gyepürendszerrel hozza kapcsolatba. A székelyek, mint a magyar szállásbírtokok előtti gyepük (határerődítések) őrei a foglalás sorrendjében haladnak előre a Körösfolyók melléki Csiglamezőtől (mely törökül határkerítést jelent) Erdélybe. Szent István hódításai idején lépik át a keleti gyepük vonalát (a Meszesen) s helyezkednek el a Szamos völgyében, majd Ajtony (az utolsó gyula) legyőzetése után a Maros völgyében. Szent László 'alatt a kunokkal szemben védik a sebesi gyepüket. A déli vándorlás folyamán tanyázhattak Szászsebes vidékén. Onnan mehettek tovább a szászok bevándorlása után az Olt-vidéki gyepükbe, melyet II. András király 1211-iki adománylevele a német lovagrendnek már emleget (indagines Nicolai = miklósvári gyepük.)

Udvarhelyszék akkor már be volt telepítve s azt a régi római határerődítések (limes) vonalán épült székely gyepűvonulat védte kelet felé. Ennek nyomai még meg vannak Erdővidéken az Olttól a Hargitáig. A nép úgy hívja, hogy Kakasborozda, Tatársánc, Ördögárok. A határvédelmi gyepürendszernek emlékei, megmaradtak a hegyek, patakok és helyiségek neveiben is. Ilyenek: Gyepű- és Gyepespatak, Gyepűfeje, Gyepes, Vaskapu, Kapustető, Lestető, Magasles, Leshegy, Látóhegy, Nézõhegy, Őrhegy, Nagyörhegy, Kurtölötő, Lövéte, Száldobos stb.

A szétágazó történeti adatok alapján *Pauler Gyula* már előbb röviden ezekben foglalta össze a székelyek megtelkedését:

A székelyek a honfoglalás után eredetileg az ország különböző részein, a határszélen telepítettek le. Három helyt (három nemük volt) telepedtek le nagyobb számban, mindenütt a határ közelében: keleten a Meszes felé, a Nyírben, Érmelléken; délen az alsó Dunánál, a Drávánál, ahonnan az elfoglalt Szerémségebe is átszármaztak és végre északon, a Vág közepe táján, Trencséntől lefelé, a cseh határok irányában.⁷

A Vág-melléki székelyeket a krónikák 1116-ban emlegetik a csehek ellen a morva határszélen vívott csatával kapcsolatosan; majd 1146-ban Henrik osztrák őrgróf ellen a Lajta mellett vívott győzelem alkalmával. Mindkét esetben a besenyőkkel együtt az előcsapatot alkották és a harc kezdői voltak.

Később a Mánuel görög császár ellen vívott harkokban van szó székelyekről (1150. és 1167-ben).

A székelyek keleti részének egy ideig Bihar megyében volt a szálashelyük, ahol még a XIII. század elején is voltak székely várjobbá-

gyok, akikből alakult század *Székelyszáz* (centurionatus Scceculzaz) nevet viselt.⁸ Emléküket őrzik máig is a *Székelyhid* és *Székelytelek* helységeinek. Biharból vitték magukkal Erdélybe a *Telegd* helynevet is, mely Udvarhelynek a régebbi neve volt.

Hogy mikor költöztek Erdélybe: arra nézve egyenes történeti adatunk nincs; csak következetések alapján vélemezhető. Beköltözésük összefüggött a honfoglaláskori határvédelmi (az ú. n. gyepű) rendszerrel s mint határőrök vándoroltak mindig előbb a határvonalak előbb re tolásával. A székely ősintézmények és jogok azt mutatják, hogy a székelyek beköltözése még a magyar törzs-szerkezet fennállása idején, tehát még a vezérek korában (X. sz>) vagy a királyság és a monarchikus ^államforma kezdetén (XI. sz») megindult Erdélybe. «Ahol aztán külön területen, mint ős foglalók letelepedve, ősintézményeik szerint rendezkedtek be s ott végre megtalálták a földet, amelyen nevüket, szabadságukat, akkor is, mikor már (rokonaik) mindenhol másutt a szomszéd népségbe beleolvadtak, a mai napig fentartották».⁹

A beköltözés és letelepedés, ha Erdély legalább egy részének megszállása a honfoglalás idejében megtörtént (amit némelyek kétségbe vonnak) az első hódító, *Tuhutum* korában kezdődhetett^ Tuhutum elfoglalván Erdélyt, ott külön uralmat alkotott magának és utódainak. «Azon földet békével és szerencsével bírta, sőt maradéka is Szent István király idejéig bírta.»¹⁰

Tuhutum ivadéka volt az a *Gyula* vezér, aki a második magyar fejedelmi méltóságot: a *gyula* (gylas) nagyvezért tisztséget viselte. A gyulák különálló uralma a vezérek korában a Tisza-túlra és Erdély megszállott részére terjedt ki. A magyar székhely, *Székesfehérvár* mintájára építette I. Gyula a nevérlő nevezett *Gyulafehérvárt*. A tovább keletre terjeszkedéssel függött össze a bihari székelyeknek is áttelepítése az új keleti végekre: a Maros, Küküllő és Olt völgyeibe.

Még a XI. század elején is kétféle magyarságot különböztettek meg nálunk, u. m. *fehér* és *fekete* magyarokat (t. i. magyarokat és székelyeket).

Összevetve a hagyományt a gyér történeti adatokkal, a székelyek jogi intézményeivel s a köztük mutatkozó nyelvjárási különbségekkel, az látszik valószínűnek, hogy nem egy időben, nem is egy rajban, hanem különböző időben, több alkalommal és több irányból verődtek össze a legkeletibb végeken azok a népelemek, melyeknek Zömét a hun-kabar származású székeltek alkották és névet adtak a

népnek és földnek, mely hasonló életmód és jogi viszonyok között a történelem folyamán külön egységes székely nemzetté és *Székely-földde* formálódott.

A bevándorlás kezdődhettet Tuhutum (tudun?) vezérlete alatt — a Szamos völgyén északnyugat felől; folytatódott a Gyulák idején Bihar felől a Körös völgyén; megújulhatott az Alsó-Maros-vidéki Ajtony legyőzetése után. Szent István kiterjesztvén hatalmát Erdélyre, ő lehetett a székelyek határországi intézményének első szervezője. Szent László lehetett az (a XI. század végén), aki a székelyeket aztán a kunok ellen erős védőbástyával rendezte be. A székely templomok Szent Lászlót ábrázoló falfestményei azt mutatják, hogy az ő legendás hős és szent alakja, különös tiszteletnek örvendett a Székelyföldön.

A székelyek- letelepedése tehát Erdélybe a X—XI. század folyamán, az anyaország különböző részeiből mehetett végbe. Hogy még a vezérek korában kezdődhettet: arra mutat a nemek és ágak nyilvántartásában később is megmaradt nemzetiségi tövzsszervezet sokáig fenntartása. Hogy az ország különböző részeiből telepedtek át: arra mutat a más környezetben kialakult székely nyelvjárások különbözősége s ezeknek rokonsága a gögceji, a vasmegyei őrségi, a vágamenti és a palócföldi nyelvjárásokkal.¹¹ Hogy nem tiszta magyar, hanem más rokon faj (a hun-kabar-eszegel-szikil) népelem adta a székelylyé vált népnek fő alkotó elemét: arra mutat, a történeti adatok és hagyományok mellett, a nép jellegének különlegessége, néprajzi és embertani egyedisége. Ez volt az oka, hogy a történelem folyamán századok múltán is megmaradt az Erdélyt alkotó nemzetek között a székely nemzetnek a magyartól és szásztól való törvényes megkülönböztetése. Mert a székely nemzet közjogi és politikai értelemben is külön nemzeti egyediség volt, a honfoglalás idejétől kezdve, a középkorban a királyok, a XVI—XVII. században az erdélyi fejedelmek és a XVIII—XIX. században a gubernium korszakában mindenkorban, egészen a legújabb időkig.

* *

Hogy kiktől foglalták el a magyarok és székelyek Erdélyt: az nem lehet vita tárgya.

Erdély a honfoglalás idejében nagyrészt őserdőktől borított föld volt. Csak a folyók völgyében volt valamelyes földmívelés, a halmos dombos vidéken állattenyésztés. E tájakon gyérszámú bolgár-szláv lakosság tanyázott s folytatta az ősrégi kősfeljétést és kereskedést.

Az erdélyi hegyek, folyók s részben a falvak nevei is jórészt szláv eredetűek, abból jöttek át a magyarba. Világos bizonyítéka ez annak, hogy ott a magyarok szláv lakosokat találtak, kik aztán beolvadtak a magyarságba. «Kétségtelen, hogy Magyarországnak és Erdélynek etnográfiai képe szláv volt, midőn a magyarok azokban megszállották».¹²

Főhelye *Belgrád szláv* földvár volt, melyet az oláhok is a legutóbbi időig így neveztek, nem a régi római castrum (Apulum) nevén. A magyarok *Gyulafehérvárrá* alakították át, latin levelekben Álba Júliának fordítva, melyet az oláhok legújabban átvettek.

Oláh lakosságnak a honfoglalás idejében semmi nyoma nem volt és nem maradt fenn még a helynevekben, folyók, hegyek neveiben sem.

Anonymus a honfoglalás után 300 évvel ugyan azt írta, hogy a honfoglaláskor «azon föld lakosai az egész világon a leghitványabb emberek: *vlachok* és *szlávok*.» De ezt antedatálva arra alapítja, hogy az ő korában (1200) már tényleg voltak ott gyér oláh pásztor-szállások, bár nem helységnevekben nyomot hagyó állandó telepek. Ámde e vándor-pásztorság újabb bevándorlók voltak, melyek a XII. században kezdtek beszíváogni a Balkán felől.

Az oláhok történetírói kapva kaptak Anonymus ezen tévedésén, azzal is érvelve erdélyi ősiségük hamis tanának bizonyítékául, aminek ellentmond az a tény, hogy ők a régi római helyeket vagy szláv, vagy magyar neveikkel vették át.

*

A székelyek, mint első honfoglalók, nemek és ágak szerint telepedtek meg Erdély keleti részén, azon a földön, melyet aztán róluk Székelyföldnek (*terra Siculorum*) neveztek. Azokat az ősintézményeket vitték magukkal, melyek Magyarországban a vezérek korában voltak érvényesek. Innen van, hogy jogi intézményeik régebbiek, mint a magyar királyság alkotmánya.

A földet, melyet megszállottak, közös nemzetiségi tulajdonul bírták és használták, vadászat, halászat, marhatenyésztés és a folyók völgyeiben s az új írtoványokon földmivelés céljára.

A nemzetiségi és törzsszervezet, melyet a királyság intézménye Szent István alatt a magyarság között megszüntetett, a székelyek között tovább is fennállott s a hivatalok viselése még a XVI. század folyamán is nemek és ágak szerint váltakozott. Miként azt Verbőczy törvénykönyve is említi. E szerint «a székelyek kiváltképpen való

nemesek ... és ezeknek mindenestől fogva külön törvények és szokásuk vagyon; hadi dolgokban bölcsék, kik örökségeket és tisztet nemzettségre és nemzetiségeknek ágazatára osztnak köztek».¹³

Az erdélyi székelyek *hat nemre* oszlottak és minden nem *négy ágra* és a huszonnégy ág évenként fölváltva sorrendben viselte a katonai és polgári tisztségeket, t. i. a hadnagyságot és bíróságot.

A marosszéki székelyeknek még a XV—XVI. században is hat nemét tartották nyilván, ú. m. az Ábrán, Adorján, Halom, Jenő, Meggyes és Örlőcz nemet, melyeknek négy-négy ága névleg is ismertes.»¹⁴

A székelyek között letelepedések korában a vérrokonság szeméntőrzsszervezet uralkodván, ennek alapján a nemzetiségek és ágak szerint osztották fel a földet maguk között hat fő- és huszonnégy alosztályra. Később rokonsági elágazások, kihalások és új birtokszerezések következtében a vérségi kötelékek elvészették egységes és irányadó jellegüket és a birtok maga lett az irányadó és alapja a vele járó jogoknak: a hívatalthasználi kiváltságoknak. A XVI. században már nem a leszármazás, hanem a birtok, a *lófőség* (primipilatus) volt jogalapja a tiszttelviselésnek. Ekkor már adás-vevés tárgyai is voltak az ilyen lófőségek, a birtok és a vele járó hívatalthasználi jog. Csakis így érhető, hogy Marosszéken az 1491—1514. 24-es időközben Barcsay Gáspár (aki eredetére nézve nem volt székely) 15 év alatt ötször viselte a hadnagyságot és pedig négy különböző nemzettségen és öt különböző ágon, kétszer egyedül, háromszor a Gyalakutiakkal együtt. A Gyalakutiak ezenkívül még két ízben viselték a hadnagyságot, egyszer egyedül, egyszer a Bicsakokkal együtt. A Gyalakutiak tehát öt különböző nemzettségen és öt különböző ágon viselték ezt a hivatalt, egyszer egyedül, egyszer másokkal együtt.¹⁵

, A hívatalthasználi jog tehát ekkor már nem a vérrokonságon, hanem a birtokjogon alapult. A birtokok szétosztása az örökösek között, átszármazása a leányágakra s más eshetőségek okozták, hogy többen osztozkodván az eredetileg egységes lófőségeken, mindeneknek joga volt a velük járó hívatalthasználi jogra.

Igy alakult át az eredetileg vérségi nemzettségi szervezet birtok jogi szervezetté, melyben a nemek és ágak többé nem vérrokenságot, hanem vagyont és tiszti jogot jelentettek. A nemek és ágak nyilvántartása fennmaradt, mint külső forma, de irányadó a földbirtok volt. Nem a leszármazás, hanem a birtok volt jogcím a hívatalthasználi jogra.

A székelyek ősi nemzetiségeinek nyomait több székely székben¹, megtaláljuk. Az első emlék erről Zsigmond király oklevele 1427-ből

Kézdiszékhez, melyben Torjavásárhely panaszára, hegy a szék a várost a maguk öt¹⁶ nemzetége (genealógia: seu generationes) között felosztva súlyosan megróvják taksákkal, a városi szabadalmak ellenére: attól őket eltiltja.¹⁶

A székek háziadójukat tehát a nemzetiségek rendje szerint vetették ki. Ez az oklevél ugyan (lehet tévedésből) öt nemzetset említi Kézdiszékben, de hogy eredetileg ott is *hat* lehetett, mint Marcs-székben, következtethető onnan, hogy a Kézdiszékből a XIII. század végén telepített Aranyosszékben is *hat* nemzetset volt.¹⁷

Hat nemzetseg volt a legtávolabb keleti határszéli Kászonszékben is, köztük a Marosszékben ismeretes Halom-nem.¹⁸

Sepsiszékből 1427., 1508. és 1509-ből maradt fenn az Aghaz (Ágház, Aggház, Ákos?) nemes székely «genus» és Koroniza (Koronka?) ágának emlékezete, melyek nincsenek meg a marosszéki lajstromokban.¹⁹

Ezekből következtethető, hogy eredetileg a nemek és ágak minden székely székben megvoltak (ha tán némi eltéréssel is).

A hasonló nemek és ágak előfordulása a különböző egymástól távol eső székekben arra is enged következtetést, hogy a székelyek nem egyszerre szállották meg az egész Székelyföldet s nem egyszerre telepedtek meg minden székben. Ha úgy történt volna, valószínű, hogy nemzetiségek szerint osztották fel az egész területet s nem fordulna elő ugyanaz a nemzetseg Maros-, Kászon- és Kézdiszékben, egymástól oly távol.

A székelyek a megszállott területet eleinte közösen bírták nemzetiségi földközösséggel alapján. Miután a földmívelésre tértek át s falvakat alkottak, a nemzetiségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. E szerint a falunak közös földbirtoka volt, melyet évenként, vagy nagyobb időközökben felosztottak a falu lakosai között művelés céljából, a legelők közösek maradván. A felosztás sors-húzással t. i. nyilvonalással történt s az ilyen földet «nyilföld»-nek, «falu nyilá»-nak nevezték.

Ilyen földosztásokról a XVIII. század végéig vannak adataink Székelyföldről. Marosszéken még 1795-ben is «a közhelyek fel szok-, tak osztatni... oly formában, hogy jobbágyos nemes embernek adnak négy nyilat, a szabad székelynek két nyilat, a darabontnak és jobbágyoknak egy nyilat». Csíkban «a nemesi rend két részt, a lófő és darabanti egy részt, a parasztok pedig fél részt kaptak».²⁰

A széknek is volt közös birtokuk. így Aranyosszékben Bogáth-puszta, melynek szántóföldjét és réjtét a körülötte fekvő nyolc székely

falu használta még 1828-ban is. Ilyen közös birtok volt a marosszéki *Székavasa*, a gyergyai ú. n. *Közrez* stb.

A közös birtokon kívül magánbirtokok is keletkeztek a Székelyföldön. «Mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is», írták 1570-ben.²¹ Az ilyen irtoványok magánbirtokká váltak. A magánbirtok a XVI. században már nagyobb részét tette a művelhető területek s ez nagyrészt a förendek és lófők tulajdonában volt; a közsékek nem igen volt magánbirtoka. A XVI. században már nagy volt a vagyonkülönbég és aránytalanság a három székely rend között. A harmadik rend, mely a nyilfoldekre volt utalva, elszaporodván, szegénységre jutott s lassanként szabadságát is elveszítette. Némelyek, hogy a közterhek viselésétől, főképp a hadfölkelés kötelezettségétől szabaduljanak, önként jobbágyságra adták magukat, a primőrök magánbirtokára telepedvén, mint « földön lakók ».

A köznép a gazdasági és politikai elnyomás ellen előbb törvényes úton, a székely önkormányzat jogkörében kísérletté meg a reformálást (a XV. század végén), majd fegyveres kézzel, felkelések által próbált (a XVI. század folyamán) sorsán javítani.

A társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás a XVI. század folyamán ment végbe s az 1562. év (a székely fölkelés, leveretés és új rendszabályozás ideje) fordulópont a székelység történetében.

¹ Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete,, Bpest, 1897. Az avar-székely kapcsolat emlékei, Bpest, 1899. Thury J.: A székelyek eredete, Kolozsvár, 1898. HómanB.: A székelyek eredete, Bpest, 1921; A Szent Lászlókon Gesta Ungarorum. Bpest, 1925. 86. 1. Karácsonyi: A székelyek eredete és Erdélybe való települése, Bpest, 1905. Ö. Cziglamezőt Marosszék nyugati felében (Bánd, Méhes, Bazéd határain) a régen Czeglának hivott dombsor vidékén véli. Első telepükül Marosszék területét gondolja a XI. századból. A 2-ik telepítés-lett volna Gézáé a Nagy Küküllő és Olt között a Homorod völgyében, Udvarhelyszéken, Erdővidéken (a XII. sz. derekán). A 3-ik telepítés lehetett Háromszéké a tatárjárás (1241 — 42) után. E három, különböző időben, különböző helyről történt település emlékét tartotta fenn szerinte a «három nemzetsgű székelyek» (trium generum Siculi) nevezete még a XIV. században is, mely nem vonatkozhatott az ó hadi felosztásukra.

² A székely eredet-kérdés. (Akadémiai Értesítő 1922.).

³ Ld. Tagányi feleletében Erdélyinek. Tört. Szemle. 1916. 423. '

⁴ III. Endre 1291. megerősítő levele 29 falut számlál elő (Sz. O. h.26.).

⁵ Zür Agrargeschichte Ungarns u. Siebenbürgens. (Korrespondenzblatt 1896.).

⁶ A székelyek eredete, Bp. 1921. 11 — 20. 1. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, Bp. 1923. 17. 1.

⁷ Paurer Gyula: A magy. nemzet tört. I. k. 215. 1.,

⁸ Várfadi Regestrum 208. szám.

⁹ Paurer: id. m. 283. 1.

¹⁰ Anonymus XXVII. f.

¹¹ Erdélyi Lajos dr.: Magyar nyelvi tanulmányok. Bp., 1926. és sok más helyütt.

¹² Hunfalvy Pál: Az oláhok története. I. k. 210.1.

¹³ Tripartitum, pars III. tit. 4. a debreceni 1611. Szerint 456.. 1.

¹⁴ Székely Oklevéltaár, II. 78., 139. és V. k. 66. 1. Erdélyi László szerint «a hat nem» hat telepítés-vezető örökösl elöljárónak rokonságát jelenti, illetőleg eredeti birtokainak birtokosait (id. m. 18. 1.). Hogyan volna ez lehetséges, mikor ugyanaz a hat nem volt Aranyosszékben (1270.), Marosszékben (1500.), Kászonban (1400. körül), Kézdiben (öt nem, 1427). Ezeknek pedig ugyanazon telepítői nem lehettek. Jobban tudhatta Verböczi, aki szerint «az örökségekben és tisztségekben egymás közt (*a régi szokás alapján*) törzsek, nemzetiségek és nemzetiségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak». (III. rész, 4. c). Kolozsváry—Óvári: Verböczi István Hármaskönyve Bp., 1894. 285. — Sándor Imre: Nemek és ágak a Székelyföldön. (Gén. fűz. 1903.)

¹⁵ Sz. O. I. 291. Connert János dr. tanítványom: A székelyek intézményei. Kolozsvárt 1901. — Die Rechten dér Székler. Nagyszében 1903 -5. A székelyek alkotmánya (ford. Balásy Dénes) Székelyudvarhely 1906. 38. 1.

¹⁶ Székely Okl. I. k. 123. L

¹⁷ Sz. Okl. II. 296.I. «Hath Nem». 1540-ben Alsó-Csernátonban (Kézdiszékben) Jenő nemzetseg és Besenyőág fordul elő, melyek közül az első előfordul Maroszékben is.

¹⁸ Sz. Okl. I. 297.

¹⁹ Sz. O. III. 44., 171., 172., 175.1. Erdélyi László azt írja (A székelyek története 17.1.), «hogy ezeket a kifejezéseket eddig tudósaink nem jól néztek meg és félreértekk.» Ő úgy érti és magyarázza, hogy «Sepsiszékben az igazi székely *nemesek* közös neve *Agház*». Erről van itt — szerinte — szó, nem Aghaz-nemről. A négy id. h. előforduló *Aghaz* összefetéből azonban világos, hogy az oklevelekben *Aghaz-nembeli* férfiakról van szó. ő nem nézte meg jól a latin egyeztetést, mely az 1427. másolatban hibás, de a többiekben helyes. A «*de genere*» = *nemes* (nem ágház), a «*de arbore*» = *ág-népe* (Ld. Sz. O. II. 278., 281., 282.).

²⁰ Magyar Gazdaságtört. Szemle. I. 216.1.

²¹ Székely Okl. II. 283. i.

III.

A székek alakulása és hatásköre.

A székelyek közigazgatási területeit félezer éven át (1400—1872) széfeknek nevezték (sedes). Hivatása és szerepköre ugyanaz volt, mint Magyarországon s az erdélyi magyarság területein a vármegyéknak. Megkülönböztették az eredetileg alakult fö- vagy *anyaszékeket* s;a később ezek keretében alakult *fiúszékeket* (sedes filialis). Kialakulásuk hosszas történelmi fejlődésnek volt az eredménye, illetőleg másnemű fejlődési fokok előzték meg. A letelepedés kezdetén vagy a telepítő vezérek nevéről, vagy a földrajzi vezértényezőkről nevezték él á megszállt területeket, biztos határok és szervezet nélkül s lakó-

saikat egyszerűen mint székelyeket jelölték meg, innen vagy onnan, a terület megnevezésével.¹

Az első okleveles nyomok általában csak /öZdnek (terra) vagy *területnek* (districtus), vagy egyházi felosztás szerint *esperességnék* (dioecesis) nevezik a későbbi székeket.¹

A területi szervezkedés s a pásztoréletről a földmivelésre átmeneeti kora a XIII. század elejére tehető. A területi nevek ingadozása eltart egy századon túl; mígnem a szomszédos szászoknál az eleinte szintén ingadozó terminológia (terra, districtus, comitatus) helyébe a XIV. század folyamán általanossá vált *szék* (sedes) elnevezés min-tájára a székelyek is a széft-rendszeret veszik át. Ez a XIV. szájad végén kezdődött s lassanként általanossá vált.

Bizonyára hatással volt erre a magyarországi vármegyék meg-alakítása és fejlődése. A különbség névben és lényegben abban állott, hogy míg a magyar nemesség a királyi (XI. sZ.) vármegyei rend-szerbe lassanként s végleg a XIII. század folyamán beilleszkedve (önkormányzati jogának érvényt szerezve) ősi törzsszervezetét vég-leg feladta: addig a székelység a szék-rendszerben is megtartotta ősi szokásjogát.

Valamint az anyaországban a vármegyei rendszer lassanként fejlődött és lépett a vérségi szervezet helyébe: úgy a székely székek is fokozatos fejlődés eredményei, átvivén az ősi vérségi törzsszerve-Zetből a megszokott patriarchalis önkormányzati rendszert az új közigazgatási formába is.²

A fennmaradt írott emlékekből hézagos képet nyerünk a régebbi középkori századokról, de az újkori közigazgatási és birtokrendszer tisztán rekonstruálható.

Röviden ezekben foglalható össze:

A legfőbb, központi, ú. n. anyaszék volt *Udvarhely*, amely eredetileg *Telegd* néven szerepel s legelőször 1235-ben, mint esperesség, majd mint terület s mint pusztán név V. István király (1270—72) egyik oklevelében említettet.³ *Udvarhely-szék*, mint ilyen, 1448-ban fordul elő s azután számtalanszor.⁴

A második főszék volt *Maros-szék* (sedes Maros), mely a XV. század elején (1408—10.) szerepel először oklevelekben. Azonban székhelye, Székelyvásárhely (később Marosvásárhely) előfordul már 1344-ben.⁵

A későbbi *Három-szék* eredetileg három külön szék volt. Ezeknek egyike *Sepsi* (Sebus) már 1224-ben előfordul, mint terület (terra Sicolorum térré gebus), II. András király ama kiváltságlevelében,

melyben a szászoknak önkormányzatot ad. 1252-ben Akadás fia Vincze ispán (a gr. Mikó és gr. Nemes család közös őse) mint *sepsii székely* (siculus de Sebus) kapja adományul IV. Bélától Szék földét (az Olt melletti Hídvég, Erösd, Árapatak, Nyáraspatak és Liget-falvak területét).⁶

Társszéke Kézdi szintén már az Árpádkorban szerepel s hogy népes lehetett, mutatja az, hogy V. István király (1270—72) onnan telepít be az újonnan alakított Aranyos-széket, mely 1291—3-ban már 29 helységet számlált.⁷ Kezdi mint szék 1427-ben említetik.⁸

A kettő között feküdt Orói-szék, melyről azonban oklevélben csak 1419-ben van először szó.

1 · E három szék felett nyúlt el hosszan a határszélen, a Kárpátok és a Hargita hegylánca között, az Olt folyó völgyében *Csík-szék*, melyről s hadnagyáról először 1324-ben van okleveles emlékezet. Széknek először 1419-ben említik.⁹ Később ez is hármas székké nevezkedett, az északon hozzácsatlakozó *Gyergyóval* s a délkeleten kialakult nyúlványával Kásaon-székkel. A főszék maga is idővel kettős tagozatot nyerve *Fel-* és *Alcsikra* oszlott.

A székek kialakulása megtörtént már a XIV. században, habár a szék (sedes) név oklevelekben csak a XV. század elején kezd szerepelni. A szomszéd szászok földjén, mely önkormányzatot 1224-ben nyert, a közigazgatási kerületeket a XIII. század végéig vár-megyéknek (comitatus) nevezik s csak a XIV. század elején váltja fel ezt a szék (sedes) szó. A székely székek valószínűleg ezek mintájára alakultak.

A székely székek kialakulása önkormányzati alapon történt, a betelepülés során, földrajzi elhelyezkedés szerint. A folyók völgyei, a hegyek láncolatai szerint tagozódtak el az egyes gócpontok körül.

A Maros és Nyárád völgyén létesült *Maros-szék* nevét az ókorban is ismert Maros (Maris) folyó nevétől vette.

A Nagy-Küküllő felső völgyében alakult *Udvarhely-szék* régebbi nevét az Adorján-nem *Telegd* ágától nyerte s később valószínűleg vagy az ott talált római castrumról, vagy a székely ispánok ottani szék-helyétől, *udvarától* változtatta meg Udvarhelylýé.

Sepsi-szék az Olt és Feketeügy között lévő síkságot fogalta magában, az erdélyi délkeleti hegylánc alatt. Neve emlékezett a cserkeszek mai *sapsi* törzsére,¹⁰ mely a Meotisz-tó táján lakik a *szikilek* régi hazájában.

Szepsi-székhez csatlakozik kelet felé *Orbai-szék*,¹¹ a Feketeügy bjlpartján. Ettől keletre a Kárpátok köríve alatt a Feketeügy völ-

gyének felső részén fekszik *Kézdi-szék*, melynek nevében a szláv Gozd (erdő) elmagyarázott alakja lappanghat; jelentvén a Keleti Kárpátok erdővidékét, azoknak a szlávoknak nyelvén, kit a székelyek ott találtak, amiként az ottani falvak nevében is sok a szláv eredetű szó (Csernáton, Pólyán, Bereck, Oroszfalu, Kovászna, Káinok, Zalán stb.)¹²

Ez a három utóbbi szék a XVI. század végén *Háromszék* név alatt egyesült»

Csík-szék az Olt felső völgykatlanában alakult s a folyó völgyének hosszan elnyúló, keskeny földcsíktól kaphatta nevét, vagy tán a gyepükérítést jelentő török szótól»¹³ A később hozzájárult, az Olt és Maros forrásvidékének fennsíkján fekvő *Gyergyó*, az ott máig is meglévő Györgypatak, régiesen *Gyergyjó* (t.i. György-folyó) nevétől kapta elnevezését»¹⁴ Második társzéke, *Kászon* neve valószínűleg szláv eredetű»

A főszékek mellett a fejlődés folyamán *fiúszékek* (viceszékek) alakultak, amilyenek voltak Csík mellett az említett *Gyergyó*- és *Kászon-szék*,¹⁵ *Sepsi*, illetőleg a későbbi *Háromszék* mellett nyugat felé *Miklósvár-szék*, melynek már Stibor vajda (1395—99) engedélyezett külön törvényszéket» Udvarhely-széknek *Keresztár-szék* lett egyik fiúszéke, nyugaton, Székely-Keresztúr székhellyel és *Bardóczszék*, délen, az u. n. Erdővidéken» Maros-széknek is volt egy fiúszéke *Szereda-szék* név alatt, de ezt csak a XVI. században említik»

Az összes székely székek száma tehát 7 fő- és 5—6 fiú-székre terjedt» A fiú-székek azonban a főszékek tartozékául tekintettek és kifelé nem szerepeltek» Ha a székelyek összeségéről volt szó, minden csak hétféle székről van írott emlékezés» Oklevelekben «a hét szék székelyei» gyűjtőnév alatt szerepelnek, vagy mint «három nembeli székelyek» (trium generum Siculi) vagy összefoglalva «a hét szék három nembeli székelyei» (universitas trium generum Siculorum septem seditum).

*

A székely székek hatásköre a katonai, bíráskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közigazdasági, egészségügyi stb.) ügyekre terjedt ki s ezek keretében és ezeken kívül mindenre, ami a szék lakosait érdekelte» Szóval a szék volt az a "közhatalóság, amely a székelyt minden közéleti nyilvánulásában irányította,

Hátásköre lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké (*comitatus*)» A székely székek magyar közjogi értelemben együttesen, alkottak egy megyét: comitatust, melynek élén a székelyek ispánja

(comes Siculorum) állott. A székek mindegyike külön törvényhatóság volt.

A szék mint katonai hatóság intézte a *katonai ügyeket*. Nyilvántartotta a hadkötelesekét. Ezek felett a szék kapitánya időközönként szemlét, ú. n. lustrát tartott, megvizsgálva fegyverzetüket.

A szék legföbb hatásköre volt a *törvénykezés* peres ügyekben. A bíróság tagjai voltak a középkorban a szék kapitánya, a székbíró, a királybíró és 12 esküdt, akik a bírásokból jutaléket kaptak. Ez volt az elsőfokú fórum, amelyen minden pert kezdeni kellett.

A szék törvényszékéről felebbezés Udvarhelyre történett a nemzet gyűlés elő s onnan a székely ispánhoz s ettől a király elébe.

Az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés felebbezási fórumul főtörvényszéket szervezett, melynek 17 tagját Udvarhely-szék előkelői és lófői közüi választották élethossziglan.¹⁶ Az 1506-iki agyagfalvi nemzetgyűlés elrendelte, hogy az ítéletek 15 nap alatt végrehajtás - sanak.¹⁷

Az 1555-iki perrendtartás elrendelte, hogy mindenkit csak saját székén perelhetnek először s onnan appellálhassanak a felsőbb fórumokra.¹⁸

Az 1562 iki székely felkelés után a segesvári országgyűlés úgy intézkedett, hogy ezentúl a felebbezés a székekrol ne a nemzetgyűlés, hanem egyenesen a fejedelem elébe történjék. Elrendelték ugyanakkor, hogy a törvényszékek minden 15-öd napon törvényt szolgáltassanak a királybírák elnöklete alatt, a 12 törvénytudó, a főnépek és lófők közül választott 12 esküdt «székülők» jelenlétében. Ezeket nevezték latinosán quindena sedria-nak. Ettől az első felebbezés a szék közyűlése, a derékszék (generális sedria) elébe történt.¹⁹

Idők folyamán a fiú-, vagy viceszékek is alkottak törvényszékeket (vicesedria), melyen valamelyik királybíró (alkirálybíró) elnököt, de ott a rendes székülők száma nem 12, hanem csak 9 volt. Első felebbezási fórumuk a derékszék volt.²⁰

Mária Terézia a bíráskodást egész Erdélyben egyöntetűvé akar-ván tenni, 1763-ban állandó törvényszékeket (continua tabula) szervezett. Ilyen alakult minden anyaszékben, 12 székülővel (assessores), továbbá 12 számfeletti székülőből és más alantas személyzetből, akik a főkirálybíró elnöklete alatt alkották az állandó törvényszéket, mely évenként hat ülésszakban végezte ezután a törvénykezést.

A székek hatásköre kiterjedt a *politikai ügyekre* is, ú. m. a vármegyéké. Részvettek az országgyűlések törvényhozásában, azokra küldött választott követeik és azoknak adott utasításai által. A tör-

vények keretén belül, azok pótlására és végrehajtására törvényhatósági szabályrendeleteket (*constitutiones*) is alkottak, ők választották a szék hivatalnokait vagy közgyűléseiken, vagy az ú. n. tisztújító (*marcalis*) székeken.^{vv}

Hivatásuk volt az *adóügyek* intézése is. Már a középkori «ökör-sütés» (ököradó) sem volt végrehajtható a székek segítsége nélkül. Annál inkább feladatuk volt a XVI. század óta kivetni szokott különböző adónemek folosztása és behajtása.

Gazdasági ügyekkel is foglalkoztak. A szék vagyona felett a székgyűlés rendelkezett. Beleszól a községek gazdasági ügyeibe is. Falusi elöljárók felett az ellenőrzést az alkirálybíró gyakorolta.

A szék hivatása volt az is, hogy a községet, t. i. a harmadik rendet alkotó köznépet a hatalmasok elnyomása ellen oltalmazza.

Rendőri és *közbiztonsági* hivatása is volt a széknak. Az országgyűlési végzések gyakran utasítják a székeket, hogy nyomozza az orvokat, tolvajokat s áz elfogottakat büntesse meg.

Közegészségi szolgálatot is teljesített, főként a XVIII. században a pestis-járvány behurcolása és elnyomására kiadott kormányrendeletek végrehajtásával.

Szóval a szék a köz- és magánélet jóformán minden közérdekű nyilvánulásában jogoszerű hatósága volt a székelységnak, amelynek keretében, intézményei által mozgott, hullámzott a székelység közélete.

Ennek az intézménynek főszervei az ő eleinte választott, később részben kinevezett köztisztviselői voltak. Mindezek felett állott, mint az összes szék közös főtisztje a székelyek ispánja (*comes Siculo-rum*), aki eleitől fogva a királyi hatalom kinevezett képviselője volt.

¹ Siculi térré Sebus (Sepsi, 1224. 1252.); *districtus Sebes* (1349.). *Siculi deKezd* (127a. 1291.); *universitas Siculorum de Telegd* (1270. 1279.); *dicecesis de Telegd* (1280.), *Siculi de Udvarhel* (1301.), *Siculus de Chyk* (1324.); *Siculi super tette Oronos* (Aranyos, 1289.), *Siculi de juxta Aranyos* (1331.): *Siculi de Orbou* (1396.).

² Hóman B. A székelyek eredete. 10. 1. -

³ Urkundenbuch I. 63. Sz. O. III. 3,

⁴ Sz. O. I. 159.

⁵ Sz. O. III. 25. stb.

⁶ Sz. O. I. 9.

⁷ Sz. O. I. 56., 70.

⁸ Sz. O. III. 6.

⁹ Sz. O. III. 81.

¹⁰ A háromszéki nyelvjárás ma is úgy mondja, hogy sapsi.

¹¹ Verbo szláv szó, jelentése erdőírtvány.

¹² Gozd nevű erdők a XIII. sz. Liptóban, Abaújban is vannak. Kierz (olv. kjezs) lengyelül bozót, cserjés.

¹³ Sebestyén Gy. Ethnographia VIII. 349. Id. Ugrón Gábor a csík-nemzettől származtatta. (B. Hírlap, 1910. jún. 28.).

¹⁴ Ld. bővebben <<A Gyergyó-név eredete» cikkemet «Erdély» 1912. 3., 1914. 5. sz. és a «Magyar Nyelvőr» 1914. máj. 7.

¹⁵ Kászonszék 1390-ben vált külön Csíkszékétől. Ennek kissé regényes történetét így tartotta fenn a hagyomány: Zsigmond király, amikor Moldvába bement volt (1390-iki hadjárata alkalmával), akkor a kászoni népek nagy hűséggel szolgálnak neki, úgy, hogy a király figyelmét magukra vonva, kérde «micsoda népek volhnák? s megmondják, hogy ők egy magának szakadt szegelet-földön lakó népek és az ő hazájokat Kászonnak nevezik, de Csíkszékbe bírják őket». A király megijatalmazni akarván őket hű szolgálati ükért, megkérdezte, hogy mit óhajtanának. A kászoniak azt felelték, hogy «miérthogy mi szabad székelyeknek nevezettünk, de Csíkszék tart kötelesség alatt, mí azt kívánjuk Felségedtől, hogy mi szabad népek legyünk és *mi magunk tehessünk bírót, hadnagyat közöttünk*». A király kérésüket teljesítette és leVelet adott róla. Mikor azonban élni kezdték volna a nyert szabadalommal s »0 maguk kezdték bírót, hadnagyat tenni és széket ülni, az csíki főnöpek ezen megbosszankodának és általhívatják az földnek szín-népét és fogdosnak meg bennük úgy mint tizenkettőt». A csíkiak azt követelték az elfogottaktól, hogy adják ki a király levelét, máskülönben fejőket vétezik. A foglyok izentek haza a föld népének, hogy váltságukul küldjék oda a szabadság levelet. «A föld népének nem lévén mit tenniek, általküldik a levelet és a megfogosott népet úgy szabadítják meg a haláltól».

E regényes historiának annyi magya mindenetre van, hogy Csíkszék nem engedte meg a kászoniaknak, hogy tölük elszakadjanak és külön széket tartsanak s hogy emiatt perlekedés folyt a fő- és fiúszékek között.

A néphit regényes színezette! vonta be a szabadalom visszaszerzésének történetét is.

Mátyás király idejében (beszéltek) ugyanezen szabadságért való törekedésért fogták el Kászonban Pataki Antal jómagabíró lófő embert, akit szenttamási Lázár Bálint titkon szabadított ki fogásából, azzal a feltétellel, hogy őt vétesse fel Kászonszék tagjául s a tisztségi viselésére biztosítanak neki előjogokat s ő megszerzi szabadalmukat.

A föld népe igen örült az ajánlatnak «és felfogadják mind fejénként, hogy készek fejek felé venniék és a tisztbe is befogadjon, úgy, hogy az hat nemben mindenikben elbírja egyszer az tisztet és mikor az elteliik, álljon a Halom nembe ... csakhogy oltalmazza őket minden hatalmaktól». Lázár Bálint alá is költözött Kászonba s «kikeletré jeles helyet adnak neki, minden hozzáartozójával és hasznával, erdejével, mezejével, hal as-vízé vei, széna-réjtével és szántóföldével és minden hasznával». (Sz. O. I. 298.)

Lázár Bálintnak aztán sikerült is Kászonnak szabadalmát kiperelnie s arról Mátyás királytól új kiváltság levelet szerezni.

Ez már historicum, melyet Mátyás király oklevéle maga mond el. Mátyás király ugyanis 1462-ben Erdélyben járván, a Székelyföldre három biztos küldött a perek felülvizsgálatára és ítélettétre. «Ezek székről-székre jártak s úgy ítétek». Mikor Csíkba értek, Lázár Bálint előjük vezette a kászoniakat s előadta panaszukat, hogy «minémű nagy Ínségben vagyon ez szegény szegelet-föld, megbeszéli, hogy tulajdon szolgálatjukkal nyertek Zsigmond császártól olyan szabadságot, hogy ők magok tehessenek bírót, hadnagyat közöttük és széket ülhessenek, de a csíki főnöpek elfoglalták róla és nem hagyják afféle szabadsággal élniek, sőt még a császár levelét is elvették tölük». Az ítéltő-

mesterek azt kérdeztek, hogy van-e arról bizonyások? A kászoniak tanukra hivatkoztak. Az ítélmesterek azt felelték, hogy nevezzenek meg Csíkból is 34, Kászonból is 24 embert tanuságtelre.

A kászoniak megnevezték társaikat. «És az mesterek egy csűrkertben valami asztag-lábon ülnek volt és úgy szólították volt elé a tanukat és minden egyenként megeskették és megfeleltették». A 48 emberből csak egy szentsimoni ember tagadta a kászoniak szabadtalmát, a többiek minden javukra vállottak.

A vallomásokat előtérjesszették Mátyás királynak, aki aztán Medgyesen megerősítette és megújította Zsigmond királytól nyert szabadalmukat. (Sz. O. I. 299.)

Az oklevél elmondja, hogy Kászonzék Moldva határán feküdvén és az ottani lakosoknak nem csekély örködést kellvén teljesítenük önvédelmükre, Zsigmond császártól szabadalmat nyertek hadnagy és bíró választásra, de a csíkiak nem törödvén ezzel, magukhoz igyekeztek őket csatolni és a hadnagy- és bíróválasztást nem engedték meg. Pörre kerülvén a dolog, a két szék tanúkihallgatást rendelt el s ezek úgy vállottak, hogy Kászonzék tényleg kapott Zsigmond császártól szabadalom-levelet. Minek alapján kérésükre Mátyás király újabban is elrendelte, hogy ők Zsigmond császár szabadalma szerint magok közül hadnagyot és bírót választhassanak és törvényszéket tarthassanak. (Sz. O. I. 194.)

¹⁶ sz. o. I. 306. :

¹⁷ Sz. O. I. 316.

¹⁸ Sz. O. II. 122.

¹⁹ Sz. O. II. 163. '

²⁰ Benkő: Transylvania, II. 4

IV.

Székely fő- és vicetisztek.

Ez általános cím alatt foglalták össze a székely székek tiszviselőit a múlt századokban, érvén az alatt a szék összes tisztviselőit, akik között kettő a *fő*, a többi a *vicetisztek* fogalma alá tartozott. Mindezek felett álló, általános (generális) közös, legfőbb tiszt volt a *székelyek ispánja* (*comes Siculorum*) és néha a *székelyek főkapitánya* (generális *capitaneus*),

A székelyek főtisztei voltak: a hadnagy vagy kapitány (*capitaneus sedis*) s a (*fő*)királybíró (*iudex regius*). Vicetisztek voltak: az alkapitány (*vicecapitaneus*), a szék- vagy alkirálybírák (*viceiudices*), a dulló (szolgabíró), a székülvök (*assessores*), a jegyző (*nótarius sedis*), számvevő (*perceptor*) és más alantosabb tiszviselők.

1. A *székelyek ispánja* a Székelyföld legfőbb politikai, katonai, közigazgatási, törvénykezési tisztviselője volt, akit mindenkor nevezett ki, előbb inkább magyarországi, később erdélyi főnemesek közül. Főkormányzó, fővezér és főbíró volt egy személyben; a királyi hatalom képviselője. A XV. századtól fogva többnyire az

erdélyi vajdák viselték a székely ispáni méltóságot s a XVI—XVII. században maguk a fejedelmek. A fejedelemséggel megszűnt a székely ispánság is, de Mária Terézia újra felvette címei közé.

A régi királyok a székelyek ispánját előbb magyarországi, később erdélyi főurak közül és pedig mindenek felett megbízható, kipróbált hűségű és a hadvezetéshez értő előkelő híveiből válogatta ki. Albert király 1438-ban, midőn Pelsőczi Bebek Imrétt, Imre vajda unokáját Csáki Ferencsel együtt székely ispánná nevezte ki, azt mondja, hogy «a mi székelyeink ispánságának tisztét olyan egyéneknek adjuk, akiknek hűségéről és működésük serénységéről semmi kétségenkívül nem lehet¹».

Zsigmond király 1429-iki honvédelmi szabályzata szerint a székelyek ispánja a törökök ellen két zászlóaljat volt köteles kiállítani, Ugyanannyit, mint az erdélyi vajda. Ebbe pedig nincs benne a székelyek felkelő serege, melynek teljes erővel (*cum potentia*) kellett hadba szállania.²

Többnyire egy, néha két ispánja van a székelyeknek s az ispánoknak (főként ha egyéb méltóságot is viseltek) helyetteseik, azaz alispánjaik vagy helytartóik vannak.³ így midőn Hunyadi János 1442-ben a székely ispánságot Újlaki Miklóssal együtt kapta, Hunyadi egyszersmind erdélyi vajda, Szörényi bán, a székelyek, továbbá Szolnok és Temesmegye ispánja. 1446-ban kormányzóvá választatván, egyéb hivatalai között a székely ispánságot is letette.⁴ 1444-ben a székely ispánságban helyettese, azaz alispánja Bethlen Gergely és Emőkéi Miklós.⁵ Ez utóbbi már 1441-ben is a székelyek alispánja volt.⁶ V. László rendelete 1456-ban a székely ispánoknak, avagy azok viceispánjainak szól.⁷

A székely ispánság a középkor folyamán többnyire más hivataltal is össze volt kötve. Gyakran a vajdasággal, mellyel rendesen együtt járt a szolnoki főispánság (*comes de Zonuk*, Belső Szolnok ispánsága). Időközönként más (Erdély körüli) vármegyék (Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Temes) ispánságával.

Míg azonban ezek az ispánságok csak kivételesen, időközönként állottak összeköttetésben a székely ispánsággal: azon szász székek ispánsága, melyek nem tartoztak a hétféle szász-szék törzséhez, a XV. század elejéig (részben közepéig) a székely ispánok igazgatása alatt állottak. Ezt történeti okok idézhették elő.

II. Endre kiváltsága 1224-ben (az Andreanum) csupán a *Király-földön* lakó szászok számára biztosított önkormányzati jogokat. Ez volt a később «hétféle székinek» nevezett kerület. Az ezen kívül lakó és

valószínűleg később betelepült szászok eredetileg nem tartoztak a' belső Szászföldhöz s külön főkormányzat alá jutottak» így kerültek a Székelyföld közelében lakó szászok a székely ispánok főhatósága alá; ú. m. a «*két szék*»: Meggyes és Selyk, valamint Beszterce és a Barcaság, ',

A «*két szék*» 1402-ben szabadult fel a székely ispán hatósága alól, Zsigmond király szabadalmi levelével s ettől fogva maguk választották főbírójukat»⁸

. Beszterce eredetileg a királyné birtoka volt s mint ilyet bízták rendesen a székely ispán kormányzására. Beszterce akkor szabadult fel a székely ispánok alól, midőn V. László 1453-ban Hunyadi Jánosnak Beszterce öröök grófságát adományozta, melyet utána fia, László, majd Szilágyi Mihály bírt

A Barcaság 1211-től 1225-ig a német lovagrendé volt s midőn ezek onnan kiűzettek, a király és utódai a közeli székelyek ispánjának főhatósága alá rendelte. b^agy Lajostól 1353-ban azt a szabadalmat nyerték, hogy a kerület élen egy általuk választott ispán vagy bíró álljon s a király által kinevezett másik ispán, rendszerint a székelyek ispánja. 1377-ben arról nyertek szabadalmat, hogy a királyi ispának, ha közéjük megy, csak évenként egyszer tartoznak egy ebédet, egy vacsorát és egy 20 frtot érő lovat adni.⁹ Brassó a Barcasággal 1422-ben szabadult fel a székely ispán bíráskodása alól, de egyéb tekintetben még tovább is az ő hatósága alatt maradt.

A székely ispánok névsorát 1235-től ismerjük, midőn Bagómét, Szoboszló fia (a Ludán nemzettségből) mint a székelyek ispánja szerepelt IV. Béla bolgár hadjáratában.¹⁰

A XIV. század folyamán a Bánfiak ösei, a Losoncziak, közbe vingárdi Geréb, Széchenyi Tamás s a híres Laqzkfiak a székelyek ispánjai. A XIV. század derekán a Hermann nemzettségből való *Laczk* mint székely ispán (1329—1342.) kezdi meg sorozatát annak a híres hadvezéreket adó családnak, melyből ennek fia, *Laczkfi András* 1342-től 1351-ig viseli a székely ispánságot. 1344-ben «comes trum generum Siculorum, de Brassow et Bistrica» s ezekhez 1349-ben még «Zathmariensis et Maramarusiensis». Ez év elején már erdélyi vajda is. 1350-ben Nagy Lajos királyt Olaszországba kísérte s ott a király az elfoglalt Nápoly kormányzóságát ruházta rá. A székely ispánságot távolléte alatt is viselte»¹¹

1360-ban Simontornyai *Laczk Dénes*, István fia, a székely ispán, egyszersmind erdélyi vajda és országbíró. 1360—67» ennek fia, *Miklós*, ki (1366.) egyszersmind szathmári, máramarosi és ugocsa főis-

pán, majd erdélyi vajda (1367—68.)/ 1367—71. Csáktornyái *Laczk* (Laczki) *István*, a fentebbi István vajda fia a székely ispán, később erdélyi vajda, majd dalmát és horvát bán, kir. főlovászmester, végül nápolyi László király helytartója.

Érdekes, hogy 1387—90. között oláh eredetű főnemesek: *Balk* és *Drág*, Szász vajda fiai, máramarosi és szatmári főispánok a székely ispánok. A XV. században a Kanizsai, Perényi, Maróthi, Csáki, Nádasi, pelsőczi Bebek, kusalyi Jakes, losonci Bánfi, dengelegi Pongrácz, Rozgonyi, guthi Ország, a Szentgyörgyi és Bazini grófok előkelő családjainak tagjai a székely ispánok. Majd monoszlai Csupor, mérai Magyar Balázs, a bélteki Drágfi család tagjai s a század végén a kenyérmezei hős, Báthori István vajda a székelyek ispánja.

Az 1492-iki országgyűlés azt végezte, hogy az erdélyi vajdák és ispánok mindig magyar nemzetbeliek legyenek. A mohácsi vész előtt (1510—26.) Szapolyai János viselte az erdélyi vajdaságot és székely ispánságot. A mohácsi vész után I. Ferdinádnak erdélyi vajdája és a székelyek ispánja Perényi Péter, a koronaör; Szapolyai János királyé Báthori István, a későbbi lengyel király atya, később Majlád István. I. Ferdinánd rövid uralma alatt (1552—56.) ecsedi Báthory András, majd Kendi Ferenc és DobóJstván az erdélyi vajdák és székely ispánok. Báthory Istvántól kezdve (1571-től) az erdélyi fejedelmek magok voltak a székely ispánok. Ez a cím 1691-től sem a gubernátorok, sem a magyar királyok címében nem szerepel. Mária Terézia 1742-ben a székelyek kérésére újra felvette fejedelmi címei közé¹² s azóta minden volt a magyar király címeiben.

A székely ispánok jog- és hatásköre katonai és polgári (közigazgatási) és bírói ügyekre terjedt ki. Az ispán volt a székelyek fővezére. 0_A intézte a> hadfelkelést és tartotta a hadi szemléket. Ő volt a székelyek főbírája, második felebbezési fóruma. minden székben tart-hatott főtörvényszéket (generale iudicium) a szék főtiszteivel és a 12 székűlő bíróval. Ilyenkor a szék látta el őket élelmemmel s a két-szeres bírságok fele az ispánt illette.¹³

Rendes székhelyük *Görgény* vára volt, melynek uradalmát bírták, jövedelmét élveztek s ahol várnagyaik voltak.¹⁴ Javadalmuk a törvényes bírságból állott. Hivatalba lépésük alkalmával minden a hét szék egy-egy jó lovát tartozott neki adni. A Barcaságtól, melynek szintén ispánja volt, szintén kapott évenként egy-egy lovat s Törcsvára jövedelmét élvezte. A görgényi uradalom 1552-ben 27 falura terjedt s 300-nál több porta volt benne, s így jövedelme is tetemes volt.

A bírságok is sokra mehettek, mert az ispán által a székekben

15 napig tartott főtörvényszék alkalmával a megduplázott bírságok felét az ispán kapta. Ilyenkor a széknek ellátásról is kellett gondoskodnia: «40 lóra élést adni». A nemzetgyűlések alkalmával, melyeken elnökölni szokott, az ő és kísérete számára szintén gondoskodtak élelemről. A hozzá felebbezett ítéletek jövedelme is az övé volt.

Mindezeken felül — úgy látszik — még kész fizetést is húzott a királytól. Midón II. Ulászló Tarczai János székely ispánnak Algyógyot 12,000 írtban elzálogosítja, egyebek közt azzal okolja meg, hogy midón őt székely ispánná tette, nem gondoskodhatott fizetésének kiszolgáltatásáról.

A székely ispánság fényes, nagy jelentőségű és tekintélyes jövedelemmel járó méltóság volt, melyért az ország leghatalmasabb családai méltán versenyeztek s rendesen kiváló érdemek jutalmául nyerték a királytól. Az ország keleti részének védelme és igazgatása lévén feladatuk, fontos országos érdekek fűződtek hozzá.

*

2. Az egyes székely székek legfőbb tiszviselője volt a legrégebb korban a *hadnagy* (*maior exercitus*), vagy *kapitány* (*capitaneus sedis*), aki a hadügyeket intézte s a közigazgatásban is résztvett, mint a törvényszék egyik elnöke. Oklevélben először 1307-ben, mint *primipilus*¹⁵ és 1309-ben mint «*major exercitantium seu primipilus*»¹⁶ és 1324-ben fordul elő mint *hadnagy*.¹⁷ 1444-ben Kézdiszékben *capitaneus* említették a bíró (*judex*) után.¹⁸ 1448-ban Udvarhelyszék *kapitánya* (*capitaneus*) szerepel és pedig birtokügyben.¹⁹

1451-ben a Hunyadi János kormányzó által Marosszékbe bírákul rendelt alvajda és görgényi várnagy székgyűlést tartván Vásárhelyen, első főtisztül a *főkapitány* (*capitaneus maior exercitus*) van megemlítte s utána a főbíró (*capitalis judex*), albíró és 24 székűlő (*assessores*).²⁰

1453-ban egy örökségi ítéletben a *judex* után van említve a *capitaneus* a marosszéki közgyűlésen.²¹ De 1459-ben az erdélyi főkapitány (Geréb János) rendelete birtokügyben Udvarhelyszék kapitányának (*capitaneo exercitus*), székbírájának és «*senioribus*» szól.²²

Mátyás király 1462-ben Kászonszék szabadalmát megerősítő oklevelében *hadnagyt* és bírót (*belliductorem et judicem*) enged választani.²³ 1466-ban a zabolai közgyűlés «*primipilus sive capitaneus*» felől intézkedik, a székbírót s királybírót megelőzőleg.²

Kétségtelen ezekből, hogy a *főkapitány* előbbvaló tiszt volt, mint a székbíró. Az 1505-iki udvarhelyi székely nemzetgyűlés is előbb

említi a *kapitányt*, aztán a királybírót.²⁵ Az is nyilvánvaló, hogy a székgyűléseken és a törvénykezésben is része volt s eredetileg ő volt ezeknek az elnöke s csak később válik a királybíró.

Az agyagfalvi nemzetgyűlés 1506-ban az ünnepnapon törvényt tévő bírákat megbírságolni rendeli, mely bírságot közönséges tisztviselőn a *főkapitány* exequáltasson; ha pedig főkapitányon esik meg, tehát a királybíró a főkapitányt is megbüntesse. A bíró tartozik ítéletét végrehajtani s «ha ereje nem volna» rá, «tartozzék az ő széki-nek *kapitányától* és tiszttől segítséget kérni, kinek ereje által igazat vehessen.»²⁶,

A kapitánynak tehát a bíráskodásban, illetőleg az ítéletek végrehajtásában is fontos szerepköre volt. .

Az 1555-iki székely törvénykezési és igazságszolgáltatási törvények is tanúsítják, hogy a kapitányoknak (kik ebben hadnagyoknak neveztetnek) mily nagy szerepe volt a törvénykezésben.

A pert a széken a bíró vagy *hadnagy* előtt kellett kezdeni.

«Minden *hadnagy* és bíró tartozik minden törvényt elnapozni (egy ízben ha) valamely peres más székre akarja dolgát halasztani.»

«Ha földön lakó (zsellér) büntettetik meg és annak megítélésében a *hadnagy* és királybíró jelen vagyon, a marháknak (t. i. a bírságnak) fele része a székülőkkel a hadnagyé és a királybíróé, más fele pedig földesurá.»

Ha bíró, *hadnagy* vagy királybíró törvénytelenül cselekednék, azon széken törvénye legyen benne. Bíró, *hadnagy*, királybíró másért nem procurátoroskodhat.; A bírságok felén a bíró és királybíró ősz. t.ozik.a másik felén a *hadnagy* a széktartókkah

Az 1559-iki országgyűlés szabályozása annyiban változtat ezen, hogy a királybírót minden széktiszt fölé helyezvén, a törvényszékeken elnökké rendeli s a bírságok felét neki ítéli, a másik felén a *kapitány*, székbíró és székülök osztován az ő szokások szerént.²⁷

Mindez mutatja, hogy a törvénykezésben a hadnagy, illetőleg kapitány elénk részt vesz még a XVI. században is. Bár akkor már a főszerepet a királybíró, játszotta. .

Főfeladata, ami mindvégig megmaradt, a szék katonaügyeinek intézése volt. Mátyás király 1463-iki hadfelkelési szabályrendelete szerint a *kapitány* tiszte volt béke idején a hadköteleseket nyilvántartani, a fegyverek és más hadi készleteket időközönként, és pedig nem ritkán megvizsgálni (lustratio), amit ha elhanyagolt és az ispán rendeletéinek nem engedelmeskedett, szigorúan bűnhődött. Háború esetén pedig; ő hirdette ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy

hordoztatta körül a székben a véres kardot. Midőn pedig a szükség úgy kívánta, hogy a nép rögtön fölkeljen, minden szék kapitánya dobokkal és száldobokkal veretett riadót s a közismert Túzhalom nevű helyeken meggyujtott máglyákkal adatott jel az általános felkelésre s aki erre meg nem jelent, fővesztés volt a büntetése.²⁸

II. Ulászló 1499-i rendelete szerint a *kapitány* vagy a székbíró osztja fel a bírások felét az ispán főtörvényiszékén résztvevő székülök között. Udvarhelyszék *kapitánya* hívja össze az előkelők rendelétére a székely nemzeti gyűlést, a panaszok és perek meghallgatására és megítélésére.

A szék kapitánya vezette az ispán vagy a vajda tábora s onnan a harctérre a szék haderejét. A hadnagyság (kapitányság) a székekben nemek és ágak szerint váltakozott évenként a XVI. századig, választás alapján.²⁹

Az 1562-iki székely fölkelés után az ispánság helyett II. János király egy *főkapitányt* állított a székek (a hat szék) élére, aki egyúttal az Udvarhelyen épített *Székelytámadt* vagy a háromszéki Várhegy (Székelybánja), vagy mindenkető várnagya volt. Ilyen volt 1562–64. Pekri Gábor, ki vaskézzel bánt a székelyekkel.³⁰ 1566-ban Bánfi Pál, 1567–69. Teleghi Mihály.

Ez a *főkapitányság* (generális capitaneatus) időközönkint újabban is feléledt háborús időkben. Báthory Zsigmond alatt (1597–98) Sennyei Pongrác, 1602-ben szalontai Tholdi István a székelyek főkapitánya. 1608. gönczruszkai Kornis Boldizsár az egész székely-ségnak generálisa. 1635-ben Mikó Ferenc «a székelységnak (s azon-kívül) Csík- Gyergyó és Kászonnak főkapitánya».³¹ Rákóczi György 1643-ban ifjabbik fiát Rákóczi Zsigmondot nevezte ki «a székelyek generálisává». Az utolsó «székely főgenerális» Beldi Pál volt a XVII. század végén. .

A székelyek főkapitányát (generálisát) rendesen a fejedelmek neveztek ki.

A Lipót-féle diploma 1691-ben a székkapitányok kinevezési jogát is az uralkodónak tartotta fönn. II. Rákóczi Ferenc is önhatalmúlag nevezett ki kapitányokat a székekbe. A kapitányi tisztségeket Rákóczi szabadságharca után többé nem töltötték be, mert a székelyek adófizetésre kötelezettségük megszűnt.³²

A kapitányok rendes jövedelme a törvényes bírásoknak meg; határozott része volt. Rendszerint helyettesek, al- vagy vice kapitányaik is voltak, akik velük a munkában s a jövedelemben is osztottak.

A kapitány a széknek rangban legelső főtisztje maradt minden-

végig. 1562-ig választott, azután a fejedelemről kinevezett tisztség volt, a szék jelölése alapján. Esküjükben hitet tettek a fejedelem hűségrére s hogy személy válogatás nélkül igazságot szolgáltatnak s minden rendeket szabadságukban megtartanak.

*

3. A székely székek közigazgatási és törvénykezési főtisztviselői a kapitány mellett a **székbírák** és **királybírák** voltak.

A székbírák a székek önkormányzati-, a királybírák eleinte a fejedelmi hatalom ellenőrző szervei voltak; olyan forma viszonyban állván egymás mellett, miként a vármegyékben az al- és főispán, a városokban a városi és királybíró.

A **székbíró** neve (*judex terrestris*) okiratban először 1381-ben Ma[^]osszéken szerepel. Föladata, mint a neve is mutatja, a bíráskodás volt. De nem egyedül ítélt, hanem a kapitánnyal (hadnaggyal) és a székülökkel együtt tartott törvénynapokat és szolgáltattak igazságot. Ő volt a törvényszék elnöke, a hadnaggyal, együtt. Ő vezette a tárgyalásokat. A szék tisztsiselői között rangsorban a második volt, a kapitány (vagy hadnagy) után következett.

Főjövedelme a bírások és más bírói illetékek egy részéből állott.

A székbírói tisztségeket évenkénti választás által nemek és ágak sorrendje szerint úgy töltötték be, mint a kapitányságot.

A bíráskodásban 1559-ig vezetőszerepet játszottak; de az 1559-iki törvényhozás s még inkább az 1562-iki székely támadás és annak visszahatása megengatta a. székbírói tisztséget is.

Az 1562-iki segesvári országgyűlés végzéseiben a királybírák már elsősorban említettnek, de mellettük megmaradtak a székbírák is, az eddiginél kisebb hatáskörrel. Az előterbe helyezett királybírák háttérbe szorították a székbírákat s az ő eddigi hatáskörüket magukhoz ragadták.

4. A **királybírák** (*judex regius*) egy időben tünnek fel a székbírákkal; de a XVI. század közepéig kevésbbé jelentékeny szerepet játszottak, mint emezek. Első okleveles nyomuk 1407-ig vezet vissza, amikor is Háromszék közgyűlésén a székely ispán mellett jelen volt egy **királyi ember** (*homo regius*) s utána következett a szék kapitánya, székbírája s 12 elöljáró (*senior*).³³ A zabolai végzés 1466-ban megállapítja, hogy a törvényszéken a kapitány és székbíró mellett a királybírónak is jelen kell lennie s ő is részesül a bírósági illetékek ből. A

királybíró a törvényszéken a királyi hatalmat képviselte s ellenőrző szerepet játszott. Kinevezett és nem választott, vagy vérségi jogon következett hivatalnok volt. Felettes hatósága a székely ispán volt, akinek ó a székekben mintegy helyettese volt. Kinevezésüket is eleinte ezektől kapták.

Ellenőrző, a felsőbb ítéleteket végrehajtó hatósági jogkörére világít rá az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés ama határozata is, amely az udvarhelyi felebbviteli törvényszéket megalkotván, kimondja, hogy «valamely dologban a bírák törvényt mondanak, azt az ő ítéleteket illendőképpen véghez is vigyék, igazságokat (díjokat) megadván a kapitányoknak és királybíráknak»?

Az ítélet végrehajtásában tehat a királybíráknak részük kellett legyen. Különben mi jogon illette volna őket jutalék (igazság)³⁴ ítéletek bírságaiból.

Az 1506-iki agyagfalvi nemzetgyűlés az ilyen bírói ítéletek végrehajtását, ha a bírónak «ereje nem volna, hogy igazat tehessen az ó székinék kapitányától és tiszttől» rendeli kérni.

A királybíróra ez a gyűlés azt a fegyelmi hatóságot bízza, hogy «a királybíró a főkapitányt is megbüntesse», ha ez a hozott végzés dacára nem bírsagolná meg az ünnepnapon törvényt tevő bírót.³⁵

A királybírónak ebben a szék legfőbb tisztviselője felett ellenőrző joga foglaltatik.

Hogy ők az ispán ítéleteinek végrehajtói is, mutatja a székely ispánnak egy 1499-iki rendelete a görgényi ispánhoz és Marósszék királybírájához.³⁶

A királybírák rendes jövedelme a törvényesen megállapított,^ székbírákéval egyenlő arányú bírságokból került ki. Mellékjövedelmük is volt, pl. az ökörsütésből megállapított rész.

Mint királyi tisztviselők nem nagy népszerűségnek örvendettek, mert jogaiat a székely önkormányzat rovására kiterjeszteni igyekeztek. A versengésbe 1559-ben beleavatkozott a kormány is, hogy a királybírák tekintélyét emelje. Javadalmait felemelték, úgy, hogy a bírások fele részét ők kapták, a másik felén a kapitány, székbíró és a székülök osztottak Az 1559-iki rendeletek a királybírákat a szék többi tisztviselői fölide emelték; nyilván hirdették királyi hivatalnoki jellegüket s hogy olyannak tekintik őket, mint a vármegyén a főispánokat.³⁷.

Az 1562-iki felkelés leveretése után hatáskörük még inkább kiterjedt., A székely szabadság s a régi jogszokások megszűnvén, új

rendszer, a fejedelmi hatalomkor kiterjesztése következett s ennek eszközei a székelyek főkapitánya mellett főkép a királybírák lettek.

A királybíróság ekkor lett valósággal királyi hivatallá és elsőrendű bizalmi állásá.

A királybíróság jelentőségét ezek a körülmények növelték meg. Nemcsak fő közigazgatási és bírói tisztséggé vált, hanem némelyiknek katonai jelentősége is volt, együtt járván egyik-másik az udvarhelyi, vagy a várhegyi kapitánysággal. Néha egy kézbe összpontosul több szék királybírósága. Telegdi Mihály a hat szék főkapitánya és Székelytámadt várnagya, egyszersmind Maros, Udvarhely, Csik és Gyergyó királybírájá a (1567).³⁸ Néhol két királybíró is van egyszerre. Van rá példa (1562.) hogy a székely főkapitány (Pekri Gábor) kapja az udvarhelyi királybíróság felét (t. i. a jövedelemnek), melyet addig az új Székelytámadtvár várnagya bírt.³⁹

A királybíróság ekkor, nevének megfelelőleg, valósággal királyi vagy fejedelmi hivatal és pedig elsőrendű bizalmi állás volt.

Báthory István 1571-ben Kern is Farkast és Petki Mihályt Udvarhelyszék teljes hatalmú királybíráivá teszi — addig, ameddig neki tetszeni fog (durante beneplacito noströ), azzal, hogy neki esküt tegyenek, rendeletéit végrehajtsák, az adókat beszedjék, mindenkit jogaiiban megőrizzenek és minden, ami hivatalukhoz tartozik, hűségesen és szorgalmasan végrehajtsanak.⁴⁰

A királybírákat a XVI. század végén a fejedelmek nevezték ki.

A székelyek arra törekedtek, hogy a királybíróság betöltését (ha már az a székibíróság jogkörét magához ragadta) maguknak meg-szerezzék. Ez a törekvésük a Bethlen Gábor fejedelemmé választó országgyűlésen (1613) sikerre is vezetett, amennyiben az országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek régi szabadságaik szerint a királybíróit évenként változtassák, ha valaki nekik közülük nem tetszik.⁴¹ Elismerte ezt a jogot I. Rákóczy György is s a királybíróságokat nem önkényesen, hanem a székek ajánlása alapján töltötte be. II. Rákóczy György elismerte, hogy a főkirálybíró választása a székek jogkörébe tartozik.⁴² Kemény János fejedelemré választási feltételei között (1661) a főkirálybírák választását a székek jogának ismeri el. Valamiként utódja Apafi Mihály is.⁴³ A XVII. század folyamán mind-végig a szabad választási jog érvényesült, amit a Lipót-féle 1691-iki diploma a gubernium korára is megállapított, az uralkodó csupán a megerősítést tartotta fenn magának.⁴⁴

A XVIII. század folyamán a székek vallásfelekezetek szerint,

hármásával jelöltek a királybíróságra s ezek közül a főkormányszék megokolt ajánlatára nevezte ki az uralkodó azt, akit legjobbnak ítélt» Beiktatásuk ünnepélyesen történt a szék közgyűlésén, hivatalos felesketéssel.⁴⁵

A XVHL századtól fogva (a kapitányság eltöröltetvén) a főkirálybíró volt egyedüli főtiszte a széknek. Ő elnököt a szék közgyűlésein. Ekkor már rendes fizetést élveztek, évi 1000 r. forintot s a szokásos törvényes illetékeket.⁴⁶

A főkirálybírák letett hitükben megfogadták, hogy az uralkodó iránt (a gubernium korában: a főkormányszék iránt is) hűséggel és engedelmességgel viseltetnek, mindenkinet igaz törvényt szolgáltatnak, senkit szabadságában meg nem háborítanak, a szék törvényeit és jogszokásait megtartják és másokkal is megtartatják, a főkapitánynal egyetértenek, a főtisztseggyel járó jövedelemmel megelégesznek s törvénytelen bírságokat nem szedetnek. A múlt század folyamán az esküformában benne volt a gubernium rendeleteinek végrehajtása és, az, hogy semmi titkos társaságba nem elegyedik.⁴⁷

*

5. A főkirálybírák mellett voltak a székekben *alkirálybírák* is, egy vagy kettő, a szükség szerint, akik a fiúszékek törvénykezését vezették.

Az 1559-iki országgyűlés elrendelte, hogy a királybíró ha a törvényszékeken személyesen nem lehet jelen, magát helyettesítse. Az ebből következett szükség indíthatta Báthory Istvánt, hogy egy székbe két királybírót is nevezzett ki⁴⁸ s ez hozta aztán létre az *alkirálybírák* intézményét. Szükség lett rá a fiúszékek törvényszékének vezetése végett. Ezek pótolták az eltörölt székbírák helyét.

Helyettes királybíróról (két más megnevezett királybíró mellett) Báthory Istvánnak egy 1574-iki rendelete szól először Csíkban.⁴⁹ Az *alkirálybíró* (vicejudex) név először az 1594-iki fejérvári országgyűlés határozataiban jön elő.

1602-ben Háromszéken a kapitány mellett két királybíró szerepel. Utasításul kapják, hogy «az kapitán és az királybíró uraim minden rendeket: nemességet, lófőséget és szabad székelységet, kit'kit az ő rendi szerént szabadságában és állapotában megtartsanak és jó igazsággal éltsessenek. Törvént pedig minden széken s székes helyeken és székes napokon szolgáltassanak, úgy hogy az királybíró uraim minden széken, Sepsiben, Kézdben és Orbaiban *mind az hárman*⁴⁹ ott legyenek az törvényiételben s úgy tehessenek törvént. Ha hol egyik

valamelyik királybíró bizonyos okokért és dolgokért vagy szükségekért az székben ott nem lehetne is: de két királybíró mindenkor törvént tehessen; *egy királybíró pedig törvént az székben ne tegyen.* Ezeknek az királybíróknak pecsétekkel minden székben élhessenek (t. L a törvény elő idézésnél)» Az kapitán és az királybíró uraim pediglen egymás között megalkudjanak (egyezzenek) és minden »»» dolgokban egyetértvén, mikor urunknak (Báthory Zsigmond) ő felségének, vagy generálisnak (Tholdy István «az székelységnek generális kaptánya») valamelyik királybíróhoz levele érkezik, mely csak egyik királybírónak szólna és parancsolna, tehát az királybíró uraim».. egyik az másiknak és harmadiknak értésére adván az dolgot egyenlő akaratból és értelemből végezzenek»¹

FőkirályblróréA megnevezetten először 1608-ban olvasunk, Kornis Boldizsár «az egész székelységnek generálisa» oklevelében: Csík, Gyergyó és Kászon-székben (csicsai Kelemen Mihály)⁵² Ugyancsak hozzá intézett rendeletet Báthory Gábor 1609-ben, Udvarhely-szék kapitánya, királybírója és *alkirályblráival* egyetemben/³

A kettős, hármas székekben a fiúszékeknek rendszerint külön alkirálybírájuk volt, akit a szék tagjai magok közül szabadon választ -ottak egy évre, megtartván a szék főkirálybírójának a választásban és beiktatásban szokásos befolyását⁴ Udvarhelyszék és Keresztür-fiszék 1762-ben és 1764-ben közös székgyűlésen együttesen jelöl külön az udvahelyszéki és külön a keresztür-fiszéki alkirálybíróságra hármat a katholikus és hármat a református vallású urak közül» Az első, legtöbb szavazatot kapott jelölt 1762-ben a katholikus közül kadicsfalvai Török Elek Udvarhelyszék részére és ugyancsak kadicsfalvai Török István Keresztür-fiszék részére. Tehát közös szavazattal választanak mindkét székből együttesen és — úgy látszik — tekintet nélkül arra, hogy a jelölt melyik szék területén lakik»

Bardócz-szék azonban egyik jelölésben sem szerepelvén: ez (úgy látszik) külön választotta a maga alkirálybíráját 1635-iki külön kiváltsága alapján.

Rendesen egy-egy főkirálybíró volt minden széken s egy-egy királybíró a fő- és a fiú-széken, vagy székeken» De van ró eset, hogy két alkirálybíró is van egy főszéken s akkor egyik mintegy az alkaptány helyét pótolja» 1651-ben Udvarhelyszéken kérdez támad a szék és fejedelem között a főbb tisztek száma és választása iránt s a fejedelem a szék panaszára azt válaszolja, hogy soha az anyaszékben több vicekapitány és vicekirálybíró nem volt egyszerre, hanem vagy két

vicekirálybíró, vagy egy vicekapitány s a másik egy vicekirálybíró, kik a főtisztek helyettesei voltak a szék igazgatásában és törvénykezésében. Megjegyzendő, hogy Keresztúr és Bardócz fiúszékeknek kebli ügyeik intézésére saját külön vice- vagy alkirálybírójuk volt, akik a vicesékeken elnököltek.⁵⁵

Az alkirálybírák választási joga a szék jogkörébe tartozott úgy a XVII., mint a XVIII. és XIX. század folyamán. A szék jogának ismerik el azt úgy az erdélyi törvénykönyvek, mint a Leopoldi-diploma 1691-ben. Marósszék «constitutio» (1610—1718: III. r. 5. a.) a vicekirálybírók választásáról» azt mondják, hogy «mindenkoron a főtisztek vicekirálybírókat a nemes székkel megegyezett akaratból candidáljanak, válasszanak és eskessenek, nem maguk authoritásokból».⁶⁶

Az al(vice)királybíró hittel fogadta, hogy a fejedelem (később a király) iránt hűséggel s a főtiszthez engedelmességgel lesz, a hazai törvényeit, s a székely nemzet régi jogszokásait megtartja, hivatalát a Tripartitum, Approbata és Compilata törvények s a szék constitutio szerint folytatja; minden rendeknek személyválogatás nélkül igazságot szolgáltat, szabadságát megtartja, új szokást be nem hoz; a főtisztneki a bírságokból járni szokott jövedelmét kiadja, a vétkeseket törvényesen bünteti stb.⁵⁷

*

6. A székülők vagy széktartók (jurati assessorae) a törvényszékek tagjai voltak, kik a bírák és kapitányok elnöklete alatt ítélik a perekben. Számuk már a XVI. században székenként 12 volt, kiket rendesen egy évre választottak és pedig (1466-tól) '7-át az előkelőkből (seniores), 7₃-át a községből (ex communitate). A XVI. század folyamán azonban a székülőket már az előkelők és a lófők közül választották, a közgyűléseken, majd a gubernium korában a tisztújító ú. n. marcalis székeken egy-egy évre.

Hivatásuk volt a rendes törvénynapokon a székbíró és hadnagy, később a fő- vagy alkirálybírák elnöklete alatt a szék lakóinak pereiben ítélezni. Az 1562-ik segesvári országgyűlés végzése szerint «miftd székekben, mint főszékekben a királybírák, székbírák és székülők minden 15-öd napon széket üljenek, törvényt szolgáltassanak . . . minden széken 12 főszemélyek légyenek, törvénytudók, istenfélő jámborok, a főnépek és lófők közül, kik megesküdjenek, hogy minden barátsgágot, gyülölséget, adományt és jutalmat hátravetvén, az peresek között igaz törvényt szolgáltatnak, kirekesztvén mindeneket az tör-

vénytevő helyről, az dolgokat csendesen, Isten s igazság szerént és lelkiszeretek szerént megítélik»?⁸

Az 1571. országgyűlés évenként két törvénykezési terminust állapított meg: Vízkereszt nyolcad-napjától 30 és június i-étől 30 napot. Az 1607. országgyűlés végzése szerint «a székelységnak terminusa kezdetődvén Vízkereszt nap után 8-ad napon, tartson három héting»⁹

Jövedelmük eleinte a bírságok meghatározott részéből állott; a XVIII. század folyamán az állandó törvényszéken némi csekély fizetéstük is volt: a főszékeken 200—200 frt, Miklósvár-, Bardóc- és Gyergyószéken 100—100 frt?¹⁰

A székülök arra tettek hitet, hogy a fejedelem (király) iránt hívek lesznek, a fő- és vicetiszteknek és a szék parancsolatainak engedelmeskednek, a törvények (Tripartitum, Approbata és Compilata) és a szék régi jó bevett szokásai szerint ítélnek, szavaznak, a szavazatokat el nem árulják, semmi újítást be nem hoznak, végrehajtásra küldetvén, «igaz executiot» tesznek stb?¹¹

*

7. Az 1562-iki segesvári országgyűlés *jegyző* (nótárius) alkalmazását is elrendelte, akik a jegyzőkönyveket vezették s az írásbeliséget intézték, az idézéseket írták, a perekről könyvet vezettek s az ítéletekről másolatot adtak a peres feleknek. A XIX. században *vice-notariusok* is szerepelnek,

A vicesékek'zek is voltak jegyzőik. Sőt Aranyosszék 1723-ban az nemessékben lévő öt oláh falunak törvényeknek rendetlen és sok akadályokkal teljes folyását látván, ezeknek is rendel «egy értelmes és haza törvényeihez értő Nótáriust»,

Udvarhelyszék jegyzője 1720-ban és 1843-ban arra esküszik, hogy tisztében és hivatalában igazán és híven eljár, a szék fő- és vicetisztenek engedelmeskedik, protocolumára gondot visel, a bírói, törvényszéki szavazatokat igazán jegyzi fel és hirdeti ki, az ítéleteket igazán készíti el,

*

8. A XVIII. század elején egy új széktiszség, a *dulló* hivatal keletkezett, mely a közigazgatásnak olyan szerve volt, mint a vár-megyében a *szolgabíró*.¹² minden járásban volt egy, a szék választotta őket évenként.

Kötelességük volt járásukat havonként bejárni, a gonosznevőket,

tolvajokat, orgazdákat, káromkodókat, vérengzőket, erdőpusztítókat, sócsempészeket, paráznákat, kuruzslókat nyomozni és felettes hatóságának, az alkirálybírónak jelenteni. A falusi bírákat és hiteseket ők választották és eskették fel; ezek ítéleteit, számadásait s az adószedést ellenőrizték. Az utak, hidak, szőlőgyepük, akasztófák, pelengérek csináltatása és jókarban tartására, a kocsmárosok, mészárosok mértéxe ellenőrzésére stb. gondot viseltek. Pásztorok idejében megfogadása, bitang marhák kikeresése, kémények és kemenék tisztítása, pipás emberek tilos helyeken üldözése az ő gondviselése és ellenőrzése alatt állott. A földesúri székeken jelen kellett lenniük. Jelen lehettek az állandó törvényszék ülésein is. Hivatalos ügyvitelükről az alkirálybírónak negyedévenként jelentést kellett tenniök.

Hivatalos esküje Mária Terézia idejében arra kötelezte, hogy a felség, főkormányszék, fő- és alkirálybíró és a törvényszék reábízott rendeletéit végrehajtja, senkit fő- és vicetisztek híre nélkül nem büntet, a bírságokat híven, beszolgáltatja. Később büntet is a törvény szerint, csak a hivatala felett való büntetést terjeszti elő felettes hatóságának. Főfeladata volt a faluk, községeknek javát mindenekben munkálódni s a törvénytelenségeket köztök meg nem szenvedni.⁶³

A közigazgatás, törvénykezés s az adóztatás fejlődésével mind több személyzetre lévén a széknek szüksége: a XVIII. század folyamán újabb tisztségek keletkeztek. Ilyenek voltak az adószedők (exactor), számvevők (perc[^]ptor), adókirovók (repartitor); a törvényszéknél a levéltáros (archivarius), az irattáros (mediastinus), az íródeákok, a" porkoláb, aki a székházára s a rabokra felügyelt s a hajdúk, kik a rabokat őrizték. Később a chirurgus, posta, ajtónálló (janitor) stb.

A királyi *perceptor* Udvarhelyszéken (kit a szék választott s a király megerősített) 1823. és 28-ban arra esküdött, hogy az adót híven vetteti fel és szedi be és adja be. Az adókivető-biztos ugyanarra esküszik a XVIII—XIX. században.

Udvarhelyszék *levéltárosa* (1807) arra esküdött, hogy a levél-tárra, aktákra, levelekre híven gondot visel, a jegyzőkönyveket rendbe szedi és tartja, a fő- és vicetisztek és jegyző által kikért aktákat térit - vény ellenében kiadja és visszateszi, aktákat elöljárói híre nélkül ki nem ad, el nem rejts a levéltárat rendben tartja, regesztázza stb.

A törvényszék *irattárosa* (mediastinus) esküformájában az áll, hogy a székházára, kancelláriára felügyel, oda belépni s az iratokhoz

hozzányúlni illetékteleneknek meg nem engedi, ítéletek titkait nem kutatja s annál kevésbé el nem árulja, az iratokat híven megtartja.

A nemes szék íródeáki a XIX. század elején arra esküsznek, hogy «mind juridicum, mind egyéb aktákról» híven, gondoskodnak, azokat s a jegyzőkönyveket — elvégezvén azokból az expecjitiót — a levéltárba beadják; azokból semmit az előljárók híre nélkül ki nem adnak, el nem rejtenek, az ülések ből a szavazatokat ki nem viszik, (t. i. az ítéleteket el nem árulják) stb.

Az udvarhelyszéki *porkoláb*, (1816—1838), kit a főkirálybíró nevezett ki, arra esküdött, hogy a szék házára, vagyonára, a rabokra felügyel, naponként megvizsgálja, a hajdúkkal a rendet fenntartja és fenntartja..⁴

A hajdúk is esküt tettek kötelességük (a rabok őrzése stb.) pontos teljesítésére. .

¹ Sz. O. I. 137. és gr. Lázár Miklós: Székely ispánok a mohácsi vészig. 17. 1.

² Sz. O. I. 126.

³ Már 1319-ben van «officia!is»-a Aranyosszékben, 1349-ben Medgyesen, lévén az akkori székely ispán (Laczk András) egyszersmind brassai és medgyesi ispán is (Sz. O. I. 37. 59.). 1368-ban Lajos király rendelete a székely ispánnak és helyetteseinek (eiusque vice gerentibus) szól (u. o. 74. 1.); 1370-ben a székely ispánnak és brassai helyettesének (75.1.); 1385-ben Mária királynő rendelkezik a székely ispánnak és alispánnak (et vicecomiti eiusdem), Zsigmond király 1427-ben a székely ispánokról és azok helyetteseiről (eorumque vices gerentibus) emlékezik. (Sz. O.I. 124.) stb., stb.

⁴ U. ott, 24.

⁵ Sz. O. III. 60.

⁶ Sz. O. III. 56.

⁷ Sz. O. I. 172.

⁸ Sz. O. I. 93. l.

⁹ Teutsch : Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 97.

¹⁰ Gr. Lázár M. A székely ispánok. Karácsonyi J. (A székelyek eredete 21. l ennek hitelességét kétségbe vonja.

¹¹ Gr. Lázár M. id. m. 6. Sz. O. I. 60.

¹² Benkő J. : Transylvania, I. 196.

¹³ Sz. O. I. 119., 291. II. 95.

¹⁴ Sz. O. I. 106.

¹⁵ Sz. O. III. 27.

¹⁶ Sz. O. I. 42.

¹⁷ Sz. O. III. 59.

¹⁸ Sz. O. I. 159.

¹⁹ Az oklevél a székely örökségekben a két fiútestvér fiági s ennek elháltával leányági öröklésről (az ú. n. fiúleányságról) való végzésről szól. Sz. O. I. 163.

²⁰ Sz. O. I. 166.

²¹ Sz. O. II. 126. III. 141.

²² U. ott 177., 178. és 1461-ből «capitaneo et judicibus» (188.).

²³ Sz. O. II. 205.

²⁴ U. ott, 195.

²⁵ Sz. O. I. 316.

²⁶ Sz. O. I. 307.

²⁷ Sz. O. I. 198.

²⁸ Sz. O. II. 152. l.

²⁹ Sz. O. II. 133.

³⁰ Sz. O. II. 78. és 80. l.

³¹ Sz. O. VI. 357.

³² Sz. O. II. 178., 182.

³³ Sz. O. I. 120.

³⁴ Sz. O. I. 307.

³⁵ Sz. O. I. 316. ³⁶ Sz. O. I. 291.

³⁷ Érd. Ogy. Eml. II. 124., 157., 158., 163., 165., 166., 168.; III. 320.

³⁸ Sz. O. II. 215.

³⁹ Sz. O. III. 321. Connert: A székelyek alkotmánya, 54. 1.

⁴⁰ Sz. O. III. 334. ⁴¹ Érd. Orsz. Eml. VI. 362. 21. te.

⁴² U. ott. XI. 143. ⁴³ U. ott. XII. 98. 478.

⁴⁴ Szász: Sylloge tractatum, 125. ⁴⁵ Halmágyi István naplói, 639.

⁴⁶ U. ott. 641.

⁴⁷ Esküminták a XVII. sz. a XIX-ig. Udvarhelyvm. levéltárában, VI. k. 4., 9. sz.

Köztük marosnémeti Gyulai Ferencé (XVIII. sz.), Matskási Lajosé 1834-ből.

⁴⁸ 1571-ben Udvarhelyre Kornis Farkast és Petki Mihályt (Sz. O. III. 334.).

⁴⁹ Sz. O. IV. 31.

⁵⁰ A kapitányt is közéjük számítja és beleérti a három királybíróságba.

⁵¹ Sz. O. IV. 158. ⁵² Sz. O. IV. 183.

⁵³ U. ott. 184.

⁵⁴ Udvarhelyvm. tört. 356. I. Rákóczi György 1635-ben Bardócz-szék kiváltság-eveiben azt mondja, hogy «meghatároztuk, hogy Bardócz-szék lakóinak magok közül választott alkirálybíráiok lehessen (megtartaván mindenkorral ennek választásában vagy beiktatásában a régi szokás és szertartás szerént a főtiszteknek hatalmok) . . . hozzá-tetévének az is, hogy a mindig közöttük lakó, valóságos birtokos nemes, a fennebbi módon maguk közül választott és választandó alkirálybíró minden esztendőben hivatalától búcsúzni... aki pedig meghagyatik, abban azon évre is megmaradni tartozzék». Lőcse Spieléberg László: A nemes székely nemzetnek jussai, 54. 1.

⁵⁵ Udvarhelyvm. tört. 395. ⁵⁶ Corpus Statutorum, I. K. 56. 1.

⁵⁷ Esküformák 1700-tól 1843-ig, Udvarhelyszék levéltárában VI. k. 5. sz. a.

⁵⁸ Sz. O. II. 163. Érd. Egy. Eml. II. 204.

⁵⁹ Approbatae et Compilatae Constitutiones pars IV. tit. I. art. 2.

⁶⁰ Benkő: Transylvania generális, II. 44.

⁸¹ Esküformák a XVII. századtól 1843-ig bőven vannak Udvarhelyvm. kárában, VI. k., 9. sz. a.

⁶² Benkő: Transilvania, II. 43. Kolosváry-Óvári: Corp. Stat. I. 137.

⁶³ 1780—1843. négy esküforma Udvarhelyvm. kárában, VI. k. 11. sz.

⁶⁴ Esküformák Udvarhelyvm. kárában, VI. k. 843. sz. a.

V.

A székelyek három nemzetisége és a rendek.

A rendiség kialakulása a XV. XVI. században.

A középkori oklevelek a székelyek három nemzetiségét emlegetik (*trium generum Siculi*). Bizonyára azért, mert három nemzetégből eredtek s ezek utódai alakultak az idők folyamán külön nemzetté. Konstantin császár a kabarok három nemzetiségét csatlakoztatja nyolcadik törzsül a magyarokhoz. Minthogy pedig a székelyek valószínűleg a kabar-szikeliek ivadékai: alig lehet kétség, hogy a szé-

kelyek három nemzetisége nem más, mint a csatlakozó Kabarok három nemzetisége?

Miután a nemzetiségi különbségek elmosódtak, a helyett azonban az idők múltával társadalmi, ú. n. rendi különbségek állottak elő: a későbbi írók tévesen összezárták a kettőt s a «*három nemzetiségbeli székelyek*» kifejezést a XV. században kifejtett *három rendre* értették. Pedig ez két teljesen különböző dolog. Az előbbi verségi kötelék, az utóbbi társadalmi (vagyonyogi és hadi) osztályozás volt.

Ami a székely három nemzetiséget illeti: amiként a magyarok a hét törzs különböző nemzetiségből alakultak egy nemzetté: úgy a nyolcadik törzsöt alkotó kabar-szikieliek három nemzetiségből alakult a székely nemzet.²

A rendi tagozódás a történelmi fejlődés eredménye, évszázadok lassú alakulása.

A székelység közt eleinte nem volt rendi különbség, minden székely egyenlően *szabad* volt és a magyar nemességhöz hasonló jogokat élvezett.,

Nem volt köztük jobbágy, szolga-rend. Személyével minden k szabadon rendelkezett, szabadon költözhetett, nem volt röghöz kötve. Bírói ítélet nélkül nem volt letartóztatható, csupán a tettenkapás esetén. Birtokjoga még a magyar nemesénél is erősebb volt. Ezé hűtlenség esetén vagy magvaszakadtával a kincstárrá szállt, a székely birtoka akkor is a családé vagy nemzetiségére maradt, vagy rokonok nem léteben a szomszédra szállott, annak a jogi véleménynek alapján, hogy az valamikor vérrokon lehetett.

A székelység (*siculitas*) különleges jogalanyiság volt, mely a székely vörből származást és azzal járó jogok összességét jelentette. Hasonló, de más, mint a magyar nemesség; más, mint a kúnság, járság szintén nemesi szabadsága. Veleszületett nemzetiségi jog, melyet a székely nemesek szülőföldjén élvezett, de nem vesztett el, hanem magával vitte, ha máshová költözött is. Ha székelységet iga-zolta, a magyar korona területén másol is székely jogokat gyakorol-hatt.

Nagy Lajos király 1346-ban a Szabolcsmegyében telepedett Sényői Pál és rokonai kétségbenvont székelységét megvizsgáltatván és megállapítván, őket igaz és kétségtelen székelyeknek ismerte el — azzal a hozzáadással, hogy arról kiváltságilevet sehol felmutatni ne tartozzanak és ahol nekik tetszeni fog, ott lakhassanak.³

Ez a székelység tehát verségi jog volt, mely a születéssel járt.

A székelység éppúgy, mint a magyar nemesség, csakis egyfélé

volt. Verbőczy szerint mindenféle magyar nemes ugyanazon előjogokat élvezte s nem volt «valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága».⁴

így volt ez a székelyeknél is eredetileg és elvben legalább a XVI. századig.

Gyakorlatilag a dolog úgy állott, hogy az eleinte egyenlő rangú és rendű székelyek között a vagyonkülönbég és a katonáskodás különböző módja *kétféle rendet* hozott létre: az előbbelők és a közemberek rendét. Első okleveles nyoma ennek 1407-ból való, hol már *előbbelőket* (seniores) emlegették Háromszék közgyűlésén.⁵ 1408-ban ugyancsak seniorokról van szó Marosszéken,⁶ 1426-ban pedig *hatalmasabbak* (potiores) említettnek ugyancsak Háromszéken,⁷ főemberek (seniores) Sepsiszéken.⁸

A primipilus szóval akkor még a szék főhadnagyát jelölik.⁹

Föbb székelykről (principales sicuti) van szó 1442-ben.¹⁰ *Seniorokról* Udvarhelyen 1459-ben¹¹ és Sepsi, Orbai, Kézdi és Csíkszékben 1464-ben.¹²

A két *rend*, t. i. az *előkelők* (seniores seu maiores) és *közrendüek* (communitas) határozott megkülönböztetése és egymással ellentéte állítása 1466-ban fordul először oklevélben elő, midőn a Sepsi, Kézdi és Orbai-széki főemberek és közszékelyek kötött viszályt az erdélyi vajda, mint székely ispán eligazítja és jogviszonyukat szabályozza.

A háromszéki közszékelyek ugyanis arról panaszkoztak a királynak, hogy a köztük levő hatalmasabbak (potiores) sokféleképpen és módon, szerfelett nyomorgatják és elnyomják őket és teljesen kiforgatják régi jugaikból és törvényeikből, melyekkel őket Magyarország dicső királyai régtől fogva (ab antiquo) kegyelmesen ellátták és megérősítették. Mátyás király szánakozván az ő nyomorúságokon és a hatalmasabbaktól szenvédett elnyomatásukon, közbenjáróul bízta meg Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajdát és székely ispánt, hogy vizsgálja felül régi törvényeiket és jugaikat és állítsa vissza régi szabadalmaikat (libertatum prerogative). A vajda ispán erdélyi nemesekkel és az összes székely székbeli sok székellyel megjelenvén Háromszéken, Zabolán, összehívja a háromszéki főembereket és a közszékelyeket s megtekintvén régi törvényeiket és jugaikat, nevezetesen pedig Hunyadi János kormányzótól kapott jogszabályozó kiváltságlevelüket¹³ s azokat megújítván, Mátyás király nevében rendet szabott a háromszéki előkelők és közszékelyek között, cikkelyekbe (articulis) foglalván a hátarozatokat.

Ezek elseje az, hogy a közszékely ne legyen alávetve az előbb-

kelők szolgaságának (servituti maiorum et seniorum), hanem bárkit szabadon szolgálhatnak; kivéve azokat, akik az előbbkelőknek a földjein laknak;¹⁴ de ezek is szabadon költözökölhetnek. Továbbá a község nem köteles az előbbkelőknek szántani, aratni, kaszálni, vagy bármilyen más szolgálatot teljesíteni, hacsak nem jószántából teszi, kérésére. A közsékely ha az ő szokásuk szerint valamely előbbkelő védelme alá akarja magát adni, szabadságában áll. Elhatározatott, hogy valamiként Kézdíszékben 12 esküdt van, úgy a másik két székben is választassák 12 esküdt, kiknek egy harmada az előbbkelők, két harmada a község közül választassák, a jogszolgáltatás végett, egy-egy évre.

Hozzáteszik a székelyeknek szabadságukra féltékenységét jellemző azt a határozatot, hogy ha valaki az esküdtek közül a megállapított törvénykezési rendszabály ellen dolgoznék, vagy valakinek jogait tudatosan eltitkolná, vagy meghamisítaná, méltó legyen a rendek közszavazatával *megnyüzüzettsére és bőrének szalmával kitömésére ítéltetni*,¹⁵

Mindezkből megállapítható, hogy 1466-ban Háromszéken a székelyek között még csak két *rendet* különböztettek meg: a *jobb-* és *közrendet* (maiores vei minores) s hogy ezek annyira éles ellentében állottak egymással, hogy a közrend megelőzőleg (1465-ben) fellázadt a főbbek ellen, házaikat lerombolta és felégetté s ingóságait felprédálta. A zabolai egyezség szerint a székely közrendűeknek a felkelés idején a főbbektől elrablóit javakat 3 nap alatt vissza kellett adniok s a lerombolt vagy felégettett házakat Szent János napjáig fel kellett építeniük.¹⁶

A rendi küzdelem a székelyek között nem szűnt meg, sőt elhalarrázódott a többi székekben is. Ezek idézték elő a székelyek további rendi tagozódásának szabályozását és a *három rend* intézményes megállapítását 1473-ban.

Mátyás király ugyanis a zempléni táborában jelen lévő udvarhelyi és marosszéki *lovas* és *gyalogos* székelyek bokros panaszai következtében, mely szerint őket némely székely föemberek pénzsolgáltatással terhelni megkísér lett ék, megparancsolta mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy az összes székelység részére kiadott kiválságlevelé értelmében hirdesse ki, hogy a székely előkelők közül senki a székelyeket ősi szabadságuk ellenére pénzsarolással terhelni ne merje, mert különben az olyan a székelyek ősi szokása szerint minden jószágától meg fog fosztatni.

Ezt az alkalmat használja fel Mátyás király a székely rendek sa-

bályozására. Megparancsolja ugyanis a vajda-ispánnak, hogy a székelyeket írassa lajstromba és pedig a *lovasokat*, kik őseiktől ilyenekül származtak, külön névsorba, kik maradandó megkülönböztetésül ezentúl *lójöknek* (primipili) fognak neveztetni; a *gyalogosokat* ismét külön lajstromba, amely lajstromokat a *jóemberek* (primores) maguk fejétől, önkényesen meg nem változtathatnak, hacsak örök gyalázatot (ínfamiam) nem akarnak magokra vonni.

Mátyás király szabályozza azt is, hogy milyen föltétel alatt lehessen egyik rendből a másik, felsőbb rendbe átlépni: meghagyván, hogy sem a *gyalogos* nem léphet át a magasabb rendfokozatba a vajda és székely-ispán tudta nélkül, sem a *lovas*, hacsak (ez utóbbinak) három nyíl földje és vagyona (trés terrae sortes et facultates) nincs.¹⁷

Három rendről tehát a székelyek között tulajdonképpen csak ettől a szabályozástól beszélhetünk, A székely község (communitas) ekkor válik két felé: *lófő* és *gyalog* renddé; ekkor nyerik az előbbieket a *primipilus* elnevezést. Bár a minősítésnél a lovas ősöktől származásra való hivatkozás kétségtelennek teszi, hogy az életben és gyakorlatban már az elkülönzés meg volt; de nem volt szabályozva és lajstromok (lustrum) által nyilvántartva. A lustrumot Mátyás király rendeli el először 1473-ban,

Ez az elkülönítés csak a lófóknak vált előnyére, de a közszékely - ségnek amazuktól elválasztása és elhatárolása ezeket mélyebbre sülyeszítette. Ezeknek már nemességét is kétségebe kezdték vonni.

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevelére már különbséget tesz nemes és nem-nemes székely között. A nemes székely, ha nemzetárulást követ el: elveszti székelységét; ha pedig az állam, vagy kitály ellen követ el felségsértést: székelységét és nemességét, sőt ingó és ingatlan vagyonát is elveszti s ez a kincstárra száll. De a király az ilyen vagyonat csak székelynek adományozhatja,¹⁸

Ettől fogva a székelyek között szigorúan megkülönböztették a három rendet, vagyis társadalmi rangosztályt, melynek elsejébe tartoztak a *jóemberek* (seniores, potiores, primores), akiknek legalább három nyíl földjük volt, másodikába a *lófők* (primipili, equites), kiknek módjuk volt arra, hogy lovón harcoljanak, és a *közrend*, vagy *köznép* (communitas, plebeji), később a XVI., század végétől pixidarii, puskás ‘gyalogok, *darabontok*, a XVII. század elejétől «szabad székelyek», — kiknek nem volt annyi értékük, hogy lovón harcolhattak volna.

Az 1505-ben Udvarhely városában tartott székely nemzeti gyű-

lésen már maguk a székelyek is élesen megkülönböztetik az *elsők* és kiváltképpen valók rendjét, a *lófejek* rendjét és a *közrendet*. Az első kettőből alkotják meg Udvarhelyt a felebbviteli székely főtörvényes széket.¹⁹

Az 1506-iki agyagfalvi székely nemzetgyűlésen is külön emlegetik a kiváltképpen valók és *elsők*, a «*lófők*» és «*tisztviselők*» és a «közönséges renden levők», «*köznép*», «*közrendek*» osztályát.²⁰

Ez a kor a rendi küzdelmek korszaka volt az anyaországban is.

II. Ulászló uralkodása alatt a magyar köznemesség állandó versengésben van a förendűekkel. Az oligarchia háttérbe szorul, a közinemesség (Szapolyai pártja) Verbőczy szellemi vezérlete alatt s törvénykönyve által vezető szerephez jut. Megmozdul a föld népe, a jobbágyág is; a székely eredetű Dózsa György által vezetett parasztlázadás jogot követel a népnek, de vérbefojtják.

A székely társadalom is forrongásban van. Mátyás uralkodása alatt (1465.) a *köznép* fellázad a *főnépek* elnyomatása ellen, feldúlja jószágaikat, felégeti házaikat.

A vajda-ispán a zabolai gyűlésen próbál rendet teremteni (1466.) s a törvényszékek 12 esküdtje közé 4 főember mellé 8-at a községből választanak (*ex communitate*). A küzdelemből a középosztály, a magyar köznemességeknek megfelelő *lófőrend* emelkedik ki (1473.) és jut vezető szerepre (1505—1506.). Ekkor már, valamiként a magyar királyi tanácsban túlnyomó többségre emelkedett a köznemesek száma, a székely főtörvényeséken is háromannyi a *lófő* ülnök (13.), mint a *főeriber* (4.).

Nagy a forrongás a székely társadalomban is. Az 1506-iki agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a gyakori pártütések ellen hoznak végezést, hogy «így a mi országunkban tolvajságok, másnak megnyomorítása, kergetése, megölése, rátámadás, veszekedések, bosszúállások, pusztítások és égetések, házaknak elhányások, hadak és üstök - vonások és egyéb veszedelmek ne támadhassanak, *mint az elmúlt időkben egynéhányszor megestenek*.²¹

Ezek a zavargások, forrongások és lázadások, többnyire a rendi küzdelmekkel kapcsolatban, az elnyomott és zsarolásoknak kitett közsékek részéről a főemberek és olykor a lófők ellen is irányulnak.

Ami a székelyek *nemességét* illeti: ebben némi ingadozások és határozatlanságok észlelhetők a XV. és XVI. századokban. A közfelfogás a székelyeket általanosságban nemeseknek tartja, azaz helyesebben *nemesi jogokkal* élöknek, melyeknek legföbbike az adómentes-

ség és a szabad birtokjog s ezzel szemben legfőbb kötelességük a személyes katonáskodás.

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevelében az általános hadfelkelés és az állandó honvédelem kötelezettsége szabályozása mellett azt mondja, hogy ezért vannak a székelyek minden adózás és más rovatai alól fölmentve és mint az igazi nemesek a dicső magyar királyoktól nemességgel felruházva?²

Szorosan véve azonban és hivatalosan csak a főember tartották és nevezték *nemesnek* (nobilis).

Báthory István vajda 1487-ben Marosvásárhelynek régi jogait szabályozó oklevelében határozottan megkülönbözteti a nemes, lófő, és közszékelyt. Azt mondja, hogy régi szokásuk az volt, hogy ha követet küldötték a vajdához Kolozsvárra, Fej érvárra vagy máshová, ha *főember* (potior) volt, t. i. bíró, kapitány vagy más *nemes* (alter nobilis), fél márkat kapott útiköltségül; ha *alacsonyabb rangú* volt, t. i. primipilus, azaz *lófő* (sí verő fuisset inferioris status, videlicet primipilus, hoc est *lofcw*), 25 dénárt s ha *közszékely* (communis siculus) volt, 12 dénárt kapott?³

A főember itt tehát *nemes*, a lófő és közszékely nem az.

A főember neve elé az oklevelekben többnyire odateszik a *nemes* (nobilis) jelzőt, a többiek elé nem.²⁴ 1561-ben «Imecs Domokos, imecsfalvi *nemes* ember ... Kondorát István imecsfalvi *lófő személy*»¹⁵

Az 1602-iki Básta-féle összeírásokban *nemes*, *lófő* és *szabad székely*, darabont és jobbágynak jelzések vannak.²⁰

Címen a nemes főembert a nemzetes (egregius), a többöt a gyorsalkodó (agilis) jelző illeti meg.

A XVI. század közepén a jogi állapotot legjobban feltünteti Ferdinánd király erdélyi biztosainak jelentése a székelyekről (1552.).

E szerint «a székelyek általában véve (in communi) *mind nemesek* és minden adó alól mentesek, de három rendre vannak osztva, melyek közül a *legelsőbe tartozók neveztetnek nemeseknek*, akik mintegy bárók vagy patríciusok. A második rend az ő nyelvükön *lófő-székelyek*, latinul primipilusok, akik mintegy *lovagrendet* alkotnak. A többiek a *köznép*. De mindannyian, mint már mondtuk, *nemeseké*

A rendi küzdelmek közben keletkezik egy új néposztály: a földön lakók. Eredetük és nevük magyarázata a következő:

A székelyek között eleinte nem volt jobbágyság. A mívelés alá vont földek szaporodásával a nagyobb birtokosok földmivelők szerzésére törekedtek. Viszont az elszegényedett székelyek részint életszükségletből részint, hogy a hatalmasabb birtokosok és tiszviselők

részéről védelmet nyerjenek, a vagyonosabbak pártfogása alá adták magokat s szolgálatukba szegődtek. Az eladósodott kisbirtokosok zálogba adták birtokukat a hitelezőknek s így jobbágyi viszonyba jutottak a nagybirtokosokkal szemben. Megmaradtak régi földjükön, de azt most már az új birtokos számára művelték, meghatározott foltételekkel (tizedfizetés stb.). Akinek birtoka nem volt, a föbbektől kaptak földet, azoknak földjeikre költöztek lakni s így a más földjén lakókká váltak s ennek fejében mintegy jobbágyi kötelékbe léptek földesuraikhoz?²⁸

Idegen beköltözésből is keletkezhettek földönlakók, mert (az 1555. székely jogszokás szerint, ha valaki) «valahonnan Székelyföldére akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik; de a nemes jobbágyát be nem fogadhatják».

A székely földönlakók a nemesi jobbágytól jogilag főként abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözökdhettek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségen állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhettek más-hoz. Szabadköltözökösük 1562-ig érvényben állott. Az 1555-iki szokás-jog szerint: «valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni, de a szerződött szolgát megtartóztathatták».²⁹

A földönlakókról 1466-ban van először okleveles emlékezés. A zabolai gyűlés ekkor mint fennálló székely szokást (consuetudo) említi, hogy a közszékelyek némelyike a föemberek védelme alá adta magát és megengedi ezt továbbra is szabadon gyakorolni, de úgy, hogy ezeket sem lehet szolgaságba hajtani, hanem szabadságukban áll ott maradni, vagy máshová költözni ... akadálytalanul és adóztatás (váltságdíj) nélkül.

Az 1499-iki székely kiválságlevél értelmében ezek a földönlakók és olyan szegények, akik 3 forintot érő ingósággal nem rendelkeztek, a külső háború alkalmával a hadfelkeléstől mentesek, csak ha az ellen-ség Erdélyre támad és ott károkat okoz, akkor kötelesek fölkelni a székely ispán rendelése szerint.³⁰

A XVI. század első felében a földönlakók nagyon elszaporodtak, főként azoknak a gazdasági előnyöknek következtében, amelyhez jutottak.

A XVI. század elején ugyanis a két első rend kivonta magát a ökörsütésnek nevezett adó alól s ígyekeztek ezt az adómentességet a szolgálatukba vont földönlakók számára is megszerezni. Ezáltal az

előbb 36—40.000 darabra számított ököradó leszállót 12,000-re. Ferdinánd erdélyi biztosai (1552.) a földönlakók ilyetén elszaporodását és arra alapított adómentességét, hogy ezek a más földén laknak, visszaélésnek (merus abusus) nevezik, mely némely főemberek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találtatott ki.³¹ Ezt a rossz szokást (mos malus), mely a székelyek között nagyon elharapódzott, nemcsak ezért, de más lényeges okokból is megszüntetendőnek javasolták.³²

A székely köznépnek is érdekében állott a visszaélés eltörlese, miután a XVI. század közepén mindenki által rendes adó alá vonattak az ököradó megváltása végett. A rájok kivetett adó igazságos elosztása érdekében kívánták a színlett, csalá mentességek eltörlését.

1554-ben a székely nemzeti gyűlés el is határozta, hogy «az, ki *igaz földönlakó* és nem zálogos, ez megtartassék; az ki ennek kivőle valók, megrótassanak» — adóval.³³

Az 1558-iki tordai országgyűlésen a székelyek hasonló adóterheket vállaltak, mint a magyarok és szászok, t. i. portánként egy-egy forintot. Elhatározta, hogy a főemberek és lófők jobbágayai (inquilini), akik nem szabad székely birtokokat művelnek, a primo - rokkal, lófőkkel s ezek szegődött szolgáival együtt ez adó alól mentesek lesznek.³⁴ De az adókirovásnál visszaélések történtek, hogy a közszékelyek «felpanaszolták», hogy «a főfő székelyek az ő sellyéröket (t. i. a földönlakókat) kivötték belőle és az közrendbeli községre az egész egy forint és ötven pénzt adóul terhelték, kiért az közrendbeli község a felségöket (Izabellát és János Zsigmondot) gyakor panasszal érte». Ennek következtében a székelyek panaszára a fejérvári országgyűlés elhatározta 1559-ben, hogy minden székre birtokosokat küldenek, kik «minden falunknak számlálnák kapukat és mind sellyért, szolgát és a köz községet híven és igazán rónák».³⁵

A színleges földönlakók így adó alá vettettek, míg nem a nemekre bekövetkezett székely támadás leveretése után, 1562-ben, az igazi földönlakók is elvesztették adómentességüket és jobbágyságra jutottak.

Az 1562-iki végzések erre nézve úgy intézkednek, hogy:
 «Az főnépek és az lófők ... az földönlakókat, *kiket jó igazsággal bírnak*, ú. m. nemesség az ő jobbágayokat, ők is jobbágul bírják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt megrótassanak?^

1562 határvonal a székelység régi szabadsága és az új társadalmi rendezés között. Addig személyes szabadságára nézve mind a három

rendbeli székely teljesen egyenlő s kivétel nélkül nemes volt; a magyar korona területén minden székely, ki szabad székely vörből való származását igazolta, a nemesi jogokat mindenütt élvezhette s tettleg elvezte is.³⁷

Erről tanúskodnak a XV—XVI. századbeli történetírók is. *Bonfinius* szerint a székelyek annyira szabadságszeretők, hogy készebbek volnának inkább meghalni, mint adót fizetni.³⁸ *Verbőczy* törvénykönyve szerint mind kiváltságos nemesek, kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek, a hadi dolgokban nagyon járatosak; az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetiségek és nemzetiségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.³⁹ *Oláh Miklós* (az erdélyi származású történetíró, esztergomi érsek) azt írja a székelykről, hogy mindenjában nemeseknek kívánják magukat tartani és nagyon ügyelnek, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; senkit sem türnek maguk között, hogy szabadságban fölöttek legyen; közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbnak.⁴⁰

Verancsics Antal (gyulafehérvári prépost, majd esztergomi érsek) a székelyek eredetéről írva, azt teszi hozzá, hogy innen van *nemességük* (*nobilitas*), mellyel közösen mindannyian élnek, habár ekét vagy kapát forgatnak is, innen van *szabadságuk* (*libertás*), mely szerint minden évi adófizetéstől és a szolgáság teherviselésétől teljesen mentesek és szabadok; csupán két kötelességük van: a hadfelkelés és ököradó.⁴¹

Méltán mondhatta tehát Szabó Károly, hogy a székely főember és a lófő, valamint a lófő és gyalogos vagy közember között csak a táborozás módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség.⁴²

A székelyeknek ez a sajátos jogrendje eredményezte azt, hogy a székely egyrészt arisztokrata volt, azaz büszke az ő nemességére; másrészt demokrata, mert nem tűrt maga felett urat: jogilag a közrendű és egyenlőnek tartotta magát a lófővel, vagy a primorral.

A székely közszellem és jogérzet ezért volt oly élénk, önérzetes és féltékeny a szabadságra, érzékeny a jogegyenlőségre.

A székely társadalom és közszellem egységesebb volt, mint bármely más az egész nagy Magyarországon.

¹ Aváradi káptalan egyik 1339-iki oklevele említi először a «comes trium generum Siculorum»-ot. Akkor, amikor a székelyek köz a három rend még ki nem alakult. (Sz.)

O. I. 48. 1.) 1409-ben Nádasát Mihály székely ispán nevezi magát «comes trium generum Siculorum»-nak. (Kállay: A székely nemzet eredete. 99.1.). Még a XV. sz. folyamán is csak két rend volt. Mátyás 1473-ban állapít meg *három* rendet.

² V. ö. Nagy Géza: A magyar nemzetségek. (Turul, 1910. évf.).

³ Sz. O. I. 52. 1. Ld. Szabó Károly: A régi székelység, 135. 1.

⁴ Verbőczy Hármaskönyve (a M. T. Akadémia 1894. kiadása), 38. 1.

⁵ Sz. O. I. 102. 1.

⁶ Sz. O. II. 25.

⁷ U. ott, 121.1.

⁸ Sz. O. III. 44. 1.

⁹ 1407-ben (Sz. O. I. 102.1.), 1409. ápr. 10. major exercituantum seu primipilus (Sz. O. III. 27.), 1400. dec. 10.: Ponya primipilus (Sz. O. I. 106. és III k. 28.1.) és «Ponya major exercitus» (Sz. O. III. 31.).

¹⁰ Sz. O. III. 58. 1.

¹¹ U. ott, 72. 1.

¹² U. ott, 81. 1.

¹³ Ld. a marosvásárhelyi gyűlés constitutióját 1451-ben. Kállay F.: A székely nemzet eredete. 181. .

¹⁴ Ezek a «földönök» (zsellérek, jobbágyok).

¹⁵ . . . dignus sit excoracionis crimine condempnari et cutis eius straminibus impleri. (Sz. O. III. 84. 1.).

¹⁶ Sz. O. III. 82-86.1.

¹⁷ Sz. O. I. 219—221. 1.

¹⁸ Sz. O. III. 142. 1.

¹⁹ Sz. O. I. 306. 1.

²⁰ Sz. o. I. 314—315. 1.

²¹ Sz. O. I., 314. 1.

²² Sz. O. 140. 1.

²³ Sz. O. V. 26. 1.

²⁴ 1508: Nobiles viros videlicet Blasium Cziriak, Lucám Apor, ac alios expotioribus. (Sz. O. III. 173.). 1513: nobilis Paulus Beldi de Bodola, nobilis Anthonius de Hidweg, nobilis Laurencius de Miko stb. (U. e. 179. 1.)

²⁵ Sz. O. V. k. 81. 1.

²⁶ Sz. O. V. 177—321. 1. II. Rákóczi Gy. 1635. lustrális könyvében Kézdi-almáson: «Nemes senki, primipilus Benő, fejedelemről van armálisa». Tehát csak a primőrt nevezik nemesnek. (Orbán B.: A székelyek származása és intézményei. 24.1).

²⁷ Sz. O. II. 100.1. Ugyanezt mondja a «De Siculis Transylvaniae» írója: Summi, qui nobiles vocantur ... Nobiles superiores (cum tamen omnes sint nobiles generaliter). M. Tört. Eml. II. o. írók III. k. 286.1. .

²⁸ Lórán Lajos: A székely jobbágyság kialakulása. 1540 1571. Bp. 1906.

²⁹ Sz. O. III. 124. 1.

³⁰ Sz. O. III. 140.

³¹ Sz. O. II. 98 1.

³² Sz. O. II. 101.

³³ Sz. O. II. 108.

³⁴ E. O. E. II. 91;

³⁵ E. O. E. II. 123.

³⁶ Sz. O. II. 162.

³⁷ Szabó Károly: A régi székelység, 172. 1.

³⁸ Adeo libertatē colunt, ut móri, quam tributa solvere malint. Bonfinius: Rerum ting. Decades 174. lipcsei kiadás, 88 1.

³⁹ Verbőczy Hámaskönyve III rész, 4. cím.

⁴⁰ Hungária et Attila 195..1.

⁴¹ Verancsics: De situ Transylvaniae stb. Összes munkái (Akadémiai kiadás) I. k. 144. 1.

⁴² Szabó K.: Régi székelység. 173. 1.

VI.

A székelyek hadszervezete.

Általános hadkötelezettség a középkorban.

A székely *nemzetet* a harc teremtette, éltette és emelte történeti magas színvonalra. Főhívatása, mióta a történelem színpadán megjelent, a honvédelem volt. Ebben állott legfőbb dicsősége és büszkesége. A vitézség és harciasság elválaszthatatlan és legfőbb nemzeti jellemvonása volt e kemény, szívós, bátor és elszánt, hősies népnek. Királyok, törvényhozók, történetírók és főként a tettek fennen magasztalták ezt az erényüket.

IV. Béla király a XIII. század derekán azt mondja a vágvölgyi székelyekről, hogy oly dicsően harcoltak mellette, hogy mintegy vitézségről vitézségre szállva, királyi lelke megnyugodva gyakran gyönyörködött bennük. A kézdi székelyek vitézségük jutalmául kapták V. Istvántól Aranyos-földét és IV. Lászlónak is oly híven, serényen és lelkesen szolgáltak a hadban, hogy «hosszas és nehéz volna elbeszélni». A kunok lázadása az ő hősi vitézségükön tört meg a Hód-tavánál (1282.); ők álltak ellent elszántan és férfiasán a rabló tatároknak Torockó vára . alatt és szabadítottak meg ezernél több rabot.¹

Legfőbb törvénykönyvünk (Verbőczy Hámaskönyve) a *hadi dolgokban igen jártasoknak* (*rerum bellicarum expertissimi*) nevezi őket. Báthory Zsigmond 1601. kiváltságlevelében azt mondja, hogy az 1595. havaséit hadjáratban *nemcsak ő csodálta meg a székelyek vitézségét, hanem azok az idegen nemzetbeliek is* (németek), *akik a vitézség és hadi fegyelem babérkoszorúját magoknak vitatják;* ezek is látták, hogy mily vitéz, serény és hadratermett nép a székely, melynek lelkében még virágzik az ősi hun erő és dicsőség.² Lipót császár-király 1691. híres diplomájában pedig a *legharciasabb népnek* (*genus hominum bellicosissimum*) nevezi a székelyeket.

A Rákóczi-forradalom, a székely határhozság, a napóleoni had-

járatok, 1848/49. szabadságharcunk s a legújabb világháború története megerősítette és újabb elismerésekkel, babérágakkal és dicsőséggel tétezte ezt az ősi vitézséget.

Ezeknek az erényeknek éltető gyökerei messze nyúlnak vissza és ágaznak el az őstörténelem legendás termőtalajában, melyeket vastag rétegek takarnak el kutató szemeink elől. De törzse, ágai, lombja és koronája már a történelem világánál fejlődik és nő nagyra. Ezekre már kellő világot vetnek rendelkezésünkre álló történeti feljegyzések és oklevelek.

A székely nép, mióta történelmét ismerjük, mindig álatlános hadkötelezettséggel tartozott, az élvezett kiváltságok ellenértéke fejében. Szabó Károly szerint «a székelyek, mint mindenájan egyiránt szabadok, fegyverrel tartoztak az országot védelmezni s mint az ország nemesei fejenként kötelesek voltak a királyi seregben szolgálni»?

Külön önálló sereget alkottak, melynek élén a székely ispán állott, mint vezér. Feladata elsősorban a keleti határszél védelme s ennek teljesítésére önállóan nemesak védő, hanem szükség esetén külön támadó hadjáratot is viseltek.

így 1345. febr. 2. Laczkfi András székely ispán vezetése alatt «a székelyek azzal a kis számú magyarral együttesen, akik akkor közöttük laktak», a mai Moldva területére előnyomult tatárok ellen indultak s őket megverték, vezérüket is elfogták és gazdag Zsákmánnyal tértek haza. A következő 1346. évben is «csak úgy önszántukból rácsaptak nagy sokasággal a tatárok országára», győztek, megszámlálhatatlan sok tatárt öldöttek le» és teméntelen sok zsákmányt nyertek.⁴ Egykorú történetíró szerint a székelyek ismételten megindult támadásai elől a megmaradt tatárok visszavonultak a székely határok közeléből, «elmenekültek messze a tenger mellé, a többi tatárokhoz».⁵

Mindez igazolja, hogy a székelyeknek már a XIV. században önállóan szervezett külön hadserege volt, mely nevezetesebb hadműveletekre is sikeresen vállalkozhatott.

Sajnos, a XV. századig nincs részletesebb tudósításunk sem a hadkötelezettségnak módjáról, sem a székely hadsereg szervezetének formáját illetőleg. Csak annyit tudunk, hogy a vagyonosabbak lóháton, a szegényebbek gyalog teljesítettek hadi szolgálatot. De a későbbi szabályozás mindenetre az előbbi gyakorlaton épülvén, ezekből visszakövetkeztethetünk az előbbi századokra is.

Zsigmond király honvédelmi szabályzata 1429-ben a székelyekről

csak annyit mond, fyogy a törökök ellenében a székelyek ispánja két bandériummal áll ki (a vajda is annyival), a székelyek tehetség szerint (cum potencia); ha pedig Erdély ellen irányult ellenes támadás, a szászok és székelyek 4000 embert állítottak ki. Az erdélyi felkelőnemesség összes számát 3000-re teszi a szabályzat.⁶ Ha a szászok kontigensét (az 1224. Andreanum rendelkezése szerint) 500 főre veszszük: a székelyekre 3500 fő esett a védelmi háborúban.

Zsigmond 1435-ben rendezte a hadszervezetet. Ezt Mátyás király 1463. ápr. 26. megerősítette és a hadfelkelést új rendelkezésekkel pótolta. Ebben a székelyekre vonatkozólag így intézkedik:

A székelyek az ö régi szokásuk szerint az ország hadseregébe haderejük kétharmadát tartoznak küldeni, harmada minden eshetősségre otthon hagyatván. A hadfölkelésre a felhívás vagy vérbemártott karddal, vagy a székely ispán levelével, vagy a vajdáéval, ha ö egyszersmind székely ispán, történjék. Midön pedig a szükség hirtelen való általános felkelést kíván (tumultum excitare cogit), a székek kapitányai dobokkal és száldobokkal⁷ és a *Tüzhalom* nevű helyeken meggyujtott máglyákkal hívja fegyverre a népet és aki nem kel fel, fejét vesztse. Hogy pedig hiány ne legyen a mozgósításban vagy a hadjáratban, a székek kapitányai kötelesek béke idején és nem éppen ritkán a fegyverek és egyéb hadiszerek felett *hadiszemlét* (lustratio) tartahi, amit ha elhanyagolnának, vagy nem engedelmeskednének a parancsnak, szigorúan büntetessenek.

Ha valaki az idő folyamán ezeknek a hadi szabályoknak vakmerően ellenszegülne és lázadást szítana: nemcsak javait vesztse el, hanem feje vágassék le, vagy felakasztassék. A lázító pedig, ha megtalálják, ki a többieket ö felsége és a haza ellen bujtogatta, tüzes vasal égettessék meg, attól még a király kegyelme se mentesítse. Ezeken kívül Zsigmond császár-király 1435-iki hadszabályzata érvényben marad.⁸

Mátyás király eme hadszabályzata tehát méltán régebbi gyakorlatban meglévő hadirend írásba foglalásául tekinthető, maga is hangsúlyozván, hogy a székelyek régi szokását erősíti meg. .

A hadkötelesekről lajstrom (lustrum, regestrum) vezetendő. Ebben pedig az a rend tartandó, hogy ha az atya fiával egy kenyéren él, hasonlóképpen ha két fivér osztatlan birtokon gazdálkodik, az ilyenek közül csak egyik köteles hadba menni, még ha fejenkénti felkelés rendeltetett is el. Ha az ilyen a hadban elesik, a másik nem küldhető helyébe. Ez a szabály mind a három nemzetre kiterjedt.⁹

Mátyás király 1473-ban a székely *lófőket* és *gyalogosokat* az egész székelységen külön-külön lajstromba íratta,¹⁰

Még jobban és részletesebben világítja meg a székelyek hadkötelezettségét *II. Ulászló kiváltság levele*, melyben ő 1499. júl. 13-án a székelyek neki bemutatott és előterjesztett régi szokásjogát erősít meg. Ez mindenek előtt a hadszervezet és hadakozás felől szólván, ezeket mondja:

Midőn a királyi felség *kelet* felé, azaz *Moldva ellen* személyesen hadat vezet, akkor az összes székelyek *fejenként*, t. i., lovasok és gyalogok, tartoznak harcosok módjára ő felsége egész *serege előtt* járni és ő felsége országa határán kívül 15 napig saját költségükön bevárnai az ütközetet; azután visszajövet a *királyi sereg mögött* járni. Továbbá, midőn ő felsége eme keleti részek felé a maga helyettesét (*suam personalem praesentiam*) küldi hadakozni, akkor a székelyeknek éppen *fele* tartozik vele menni, a fennebb említett módon (t, i, előhad és utóhad alakjában). Továbbá, midőn ő felsége *déli* irányban, azaz a *havaseli* részek ellen személyesen megy hadba, akkor az összes székelyeknek, t. i., lovasoknak és gyalogoknak éppen *fele*, hasonlókép 15 napig az őfelsége országa határain túl tartozik az ütközetet bevární, menet a *sereg előtt*, visszajövet *hátul* járván. Midőn pedig a havasalföldi részek ellen a királyi felség helyettese vezeti a hadat, akkor a székelyek éppen *ötödrészükkel* tartoznak szolgálni és harcolni. Végre pedig, midőn a királyi felség *nyugat* felé személyesen megy hadjáratra, akkor a székelyek tartoznak minden *tíz telkes székely részéről* egy-egy zsoldost küldeni ő felsége szolgálatára. Ha pedig azon részek (t, i, nyugat) felé ő felsége helyettese vezet hadat, avagy *észak* felé ő felsége személyesen indul háborúra, akkor a székelyek *huszadrészenként* tartoznak egy-egy zsoldost küldeni, A sereg ilyen kirendeléskor minden szék tartozik a föemberek közül egy kapitányt adni,

A hadrakelés ezen módja azonban nem értelmezhető úgy, hogy az ország és annak erdélyi részei jelenlegi szükségével és fenyergető veszélyével ellentétbe jusson; hanem a székelyek az idő kívánlmai és a körülmények szüksége szerint mindaddig hadakozni és háborúznak tartoznak és azalatt ne is élhessensk az ő fönnebb megírt szokásakkal, míg az ország bajai lecsendesedésével, az ellenség visszaverésével, a béke és nyugalom vissza nem tér. Mert, miként látni való, különböző és naponként új veszedelmek és szükségletek keletkeznek és merülnek fel; amiért is, mivel az újonnan előállott szükségletek új intézkedést és tanácsot igényelnek, nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen.

Ezenkívül a fennebb mondottakon felül tartozik a székelyek közönsége minden háborúban, mely az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegetné, a királyi felség, vajda, vagy az akkor ispán felszólítására és parancsára felkelni, a lehető legszebb hadi fegyverekkel, amint eddig is tapasztaltatok, sőt tartozik a haza védelmére állandóan őrködni» Ezért a székelyek minden adótól és bármindenű fizetéstől mentesek és ezért nyerték nemesi kiváltságaiat Magyarország dicső királyaitól, miként igazi nemesek»

Továbbá, midőn a hadrakelő székelyek kirendelésének és számbavételének kell történnie, az a székelyek ispánja által a székely föemberekkel történjék és azok együttesen tartoznak a népet mozgósítani; úgy mindenkorral, hogy az ispán gondoskodjék és szabja meg, hogy hány embert hagyhat a kapitányoknak és a székely föembereknek házainál, szolgálataik érdeme és a körülmények szerint; *nem*, mintha a királyi felség ezt tenni tartoznék, hanem, hogy annál készségesebben szolgáljanak a királynak és a királyi kegyre annál inkább érdemeseknek mutatkozzanak»

Miután pedig a harcosok a királyi felség tisztjeinek kezébe adattak, ha némelyek megszöknének, fejüket veszítsék és ingó javaik a királyi felségre és tiszttiszelőikre szálljanak» Aki pedig vakmerően otthon és visszamaradna a hadakozástól, vagy vonakodnák a seregbé állani, az olyanokat az ispán a főnövekkel együtt megbüntethesse és bírságolhassa»

Az ilyen hadfelkelések alkalmával a főnövek és zselléreik vagy földönök, kik a főnövek földjén laknak s más nagyon szegények is, kiknek t» i» három fontot éró ingóságuk nincs, hasonlókép a városok és mezővárosok, t. i» a székely székek székhelyei, bármely hadakozástól mentesek lehetnek; de midőn az ellenség az erdélyi részeket támadja meg és abban kárt tenne, abban az esetben ezek is tartoznak a székely ispán kirovása szerint hadra kelni»¹¹

II» Ulászlónak ez a hadszabályzata bármily részletes, még sem merítette ki egészen a módozatokat, melyek szerint a székelyek hadakoztak»

így a székelyek, Báthory István vajda ellen II» Ulászlóhoz (1492») intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt azt mondják, hogy nemrég a székelyszék *nyolcadrészét* kívánták a királyi hadseregeből küldeni, amelynek felkészüléséhez és taborozásához mindannyian egy-egy forintot fizettek, amely összeg hozzávetőleges számítással 100,000 forintra lehetett» Midőn pedig ezzel a pénzzel zsoldosaikat rendbehozták és a pénzt nagyobbára felkészülésükre elköltöt-

ték, a vajda a székelyek előkelőit fejenként magához hívatta és a Zsoldra való pénzről tölük elvette, ami által nem csekély kárta szennyezte. Bárcsak annak a pénznek — írják — hírért se hallottuk volna, mert nemelyek a felkészületre elköltötték s hogy visszafizethessék, örökségeiket voltak kénytelenek eladni?

Kitűnik ebből, hogy a részleges fölkéléskor az otthonmaradtak fizették a fölkelők előkészítésének és fölszereléseinek költségeit. Az is nyilvánvaló, hogy a székely haderőnek a szükség szerint kívánt hányadát mozgósították. Ez alkalommal egynyolcadát. 1494-ben II. Ulászló Kézdiszék követeivel úgy egyeztett meg, hogy a náluk uralkodó szükség és drágaság miatt seregüknak csak tizenhatod részével keljenek fel.¹³ Van rá példa, hogy (mint 1554-ben) egyenegyedét kellett kiállítaniok hadseregüknek.¹⁴

Midőn Szapolyai János az egész Erdélyt meghódította, az 1536. marosvásárhelyi országgyűlés úgy határozta meg a hadfelszerelés módját, hogy a székelyek között a főbbek és tiszviselők tartanak jó lovakat, páncélt, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot, a lófők lovát, sisakot, dárdát, pajzsot, csákányt, vagy buzogányt, vagy ijjat nyilakkal. A közsékelyek kiknek két ekeföldjük van, hasonló módon fegyverkezzenek fel; akik szolgák, másokat állítanak helyettük. Akiknek nincs két ekeföldjük, de van hat ökrük: tartanak páncélt, lándzsát, sisakot, csákányt, vagy ijjat nyilakkal; a szegényebbek sisakot, tört, vagy kaszát; akik cséplesből élnek: baltát, vagy dárdát és pajzsot.

Szükség esetén a vajda, vagy vícevajda levéllel, vagy véres karddal való felhívására a nemesek, székelyek és szászok tartoznak fejenként, vagy részlegesen, vagy megyék és székenként, fő- és járágvéstés terhe alatt fölkolini.- Az ellenkezők, mint hűtelennek; sem a király, sem a vajda nem adhat kegyelmet az országon kívül, a Vajda törvény elé megidézeti, befogata és fő- és járágvéstésre bünteti.¹⁵

Kiegészítí ezeket Oláh Miklós (1540. előtt írt) ama feljegyzése, hogy a székelyek, midőn háborújuk támadt, könnyen össze írhattak és harctérre vihettek ötvenezet fegyverest, sőt még többet is. (?)¹⁶

Verancsics Antal (Olah ifjabb kortársa és érsekprimási utóda) azt írja, hogy midőn a király háborút indít, kötelesek saját költségükön hadba menni, de ha igen régi szabadságaikat megtartják, különböző föltételek szerint. Mert ha *keleti*, vagy *északi* ellenséggel, vagy a *haza határai* között kell harcolni, fejenként mindenjában fegyverrel kelnek és a hadakozást abba nem hagyják, míg a háború be nem végződik. Ha *nyugati* ellenséggel van háború, *tizedrésziüket* küldik és tizenöt napnál tovább nem követik a tábor. *Déli* ellenség ellen *fele*

részük megy s addig állja a harcot, amíg csak lehet. Manapság — úgymond — m. e. *harmincezer* embert tudnak a táborba vinni, a nélkül, hogy házaikat védelmezők nélkül hagynák. Leginkább lovón katonáskodnak; semmi hadi készlettel, semmi különös felszereléssel, fegyverzettel és katonai ékességgel nem tűnnek föl, hanem számukban és régi vitézségi nagyszerűségében bizakodva keményen harcolnak. Nem rézkürttel, hanem szaruból készült kürttel adják a harcijelt. Ha ütközetre nem kerül a sor, hamar megúnják át táborozást és lassanként elszélednek.¹⁷

A székelyek hadrakelésének módja a régi formában maradt a XVI. század első felében egészen 1562-ig, a székelyek felkelésig.

Erről az országgyűlési végzések közölt is van rendelkezés. így az 1545. nov. 1. marosvásárhelyi országgyűlés azt határozta, hogy azok a lófők, akik 50 frt értékű vagyonnal rendelkeznek, lovat, sisakot, páncélt és kopját tartsanak. (Tehát mint páncélba öltözött nehéz lovasok menjenek a harcba). Azok pedig, akiknek csak 12 frt ára értékük van, lovat, pajzsot és kopját tartanak. A többi lófők, akár van vagyonuk, akár nincs, lovat tartani mindenájan kötelesek. Ezeket a fegyvereket mindenki készen tartsa húshagyó keddre, máskülönben megbüntetessenek?⁸

I. Ferdinánd király biztosai 1552-ben azt írják a székelyekről, hogy minden székely férfi köteles a királyt hadba kisérni és *ingen katonáskodni egy hónapig*. A hónap elteltével, ha az ellenséggel nem ütköztek meg, a király *zsoldot* ad nekik, ha őket tovább is a seregebe tartani akarja. Tartoznak ezenkívül állandóan száz lovast tartani a királyi udvarban, háromszor váltakozva évenként.¹⁹

Az 1552. máj. tordai országgyűlés a székelyek általános hadfelkeléséről csak annyit mond, hogy annak módja és rendje a régi szokás szerint történjék.²⁰

Hogy mit értettek a régi szokás alatt, azt az 1554. jún. medgyesi országgyűlés bővebben körülírja: azt mondván, hogy a székely tőnépek, lófők és szabad székelyek, miként a nemes urak, *fejenként* tartoznak fölkelni, midőn a szükség úgy kívánja. Akkor a főnöpek mindenike, az ő állapot ja szerint, két vagy három székelyt házánál visszatarthat, a kapitányok tudtával és beleegyezésével. A székelyföldi erősségekben is, a szükség szerint, őrizetül 16—20 személyt hátrahagyhatnak. A többiek pedig mindannyian, főnöpek, lófők és szabad székelyek, az ő földönlakóikkal, az ország régi törvényei és szokásai szerint és az ő állapotukhoz képest, jó és megfelelő lóval és minden lovas hadi felszereléssel, a többiek pedig gyalogsági fegyverzettel oly

jól legyenek ellátva, hogy midőn föl kell kelni, semmiben hiányt ne szenvedjenek; fővesztsés terhe alatt.

A székely kapitányok pedig a vajdák által levélben kijelölt riapra és helyre haladék nélkül megjelenjenek és a kapitánságuk alá tartozó székelyeket felkelni kényszerítsék és ahová rendeltetett, oda siessenek. Abban az esetben, ha valamelyik székely nem akarna hadra kelni, azt késedelem nélkül jelentsék a vajdáknak, ezek az olyanokat méltó büntetéssel sújtsák, de a kapitányok ily esetben se késlekedjenek. Ha pedig a kapitányok, vagy valamelyik közülök ő maga fölkelni és a kijelölt napra és helyre megjelenni, vagy a fölkelni vonakodókat a vajdáknak tudomásul adni elmulasztanák, abban az esetben az olyan kapitányt ugyanaz a büntetés érje, amelyet más lázadók érdemelnének.²¹

Az általános *hadfelkelésre* ritkábban, csak rendkívüli szükség esetén került a sor; de kisebb-nagyobb contingens a fejedelemség elején állandóan tartoznak az országgyűlések végzései szerint kiállítani. 1540-ben a segesvári országgyűlés 3000 katonát szavaz meg a nemesek, székelyek és szászok részéről, melyből a székely urak az ő módjuk szerint ezer embert tartoznak fegyverbe állítani.²²

Az 1542-iki tordai aug. országgyűlésen a három nemzet rendet abban egyeztek meg, hogy az ellenség támadása esetén fejenként hadra kelnek, fő- és jószágvesztés terhe alatt, vagy a helytartó annyit hív taborba közülök, amennyi elegendő lesz. Ennek alapján 1542 okt. 3-ára a keresztesmezei taborba rendeltek (a nemesek 25–25 jobbágy után kiállítandó lovasain és a szászok contingensén kívül) ezer lovas székelyt.²³ 1542. dec. a nemesek 10 porta után adnak egy lovast, a szászok ugyananyi gyalogot: a székelyek pedig *teljes készülettel* (omni apparatu) mozgósítattak.²⁴

1551. máj. a tordai országgyűlés általános *hadfelkelést* hirdetvén, a székelyeknek Fráter György felhívására tüstént *fejenként* (capi-tatim) kellett taborba szállniok. A főispánok és székek vezetői mellé négy-négy előkelőt rendelnek segédkezésre. minden 25 ember egy szekeret volt köteles hozni élelemszállítás végett.²⁵

Az 1554. jún. országgyűlés meghatározván a székely hadfelkelés módját: az 1555. ápr. ogy. a székek kapitányai kötelességévé teszi a készenlétről gondoskodni, akár fejenkénti általános, akár részleges fölkelés hirdettetnék. Az u. a. évi dec. országgyűlés elrendeli, hogy minden székely széknek a régi szokás szerint legyenek *kapitányai*, akik mindannyian az orsz. főkapitánnyá választott Balassa Menyhért rendeleteit kövessék.²⁶

Izabella és János Zsigmond Lengyelországból visszahozatala alkalmával (1556.) a székelyek *ezer lovast* bocsátottak Petrovics Péter helytartó rendelkezésére és a várak ostromára külön *ezer gyalogpuskást* és *nyilast*.²⁷

Az 1557. febr. országgyűlés szükség esetére elrendeli a székelyek *fejenként* felkelését, úgy, hogy mind a főnépek, mind a lófők táborkba szálljanak.²⁸

1558, jún. a rendek a székelyekre nézve azt határozták, hogy lófők és főnépek *fejenként*, jól felfegyverezve, fövesztés terhe alatt hadra készen legyenek; a közszékelyek' pedig porták szerint annyit fizesszenek zsoldra, mint amennyit a nemesek jobbágyai fizetnek. Ez a zsoldpént a király megbízottjának kezéhez adassék, aki azok közt a szolgák közt osztja ki, kik a székely főnépekkel a táborkba szállanak. A zsold-kiosztás a székelyek között a székek főkapitányai által a király által kijelölt napon és helyen történék, fövesztés terhe alatt. Zsoldfizetésre az ősjobbágyok is köteleztetnek. *A főnépeket maga a király lustrálja meg*, hogy milyen hadi készülettel vannak felszerelve és ha szolgáik nem lennének katonaságra alkalmasak, visszautasítatnak.

1559. jún. azzal a megjegyzéssel rendelik el szükség esetére a Keresztesmezőre a hadfelkelést, hogy a székelyek nem úgy, mint azelőtt, késlekedve és utolsónak (amint szoktak volt), hanem ideje-korán érkezzenek, jószágvesztés terhe alatt.²⁹

A székelyek általános hadkötelezettsége tehát a XVI. század derekán abba az irányba kezdett átalakulni, hogy a köznép adót és zsoldpént fizetvén, csak ritka esetben kelt fel fejenként, hanem részlegesen. A főnépek és lófejek azonban többnyire személy szerint (az utóbbiak is néha részlegesen) lóháton vonultak ki. A főnépek jobbágyaik arányában, több fegyveres szolgával (akik zsoldot húztak) mentek a táborkba.

Közöl egykorú tudósítás (156g—1571J így határozza meg a hadkötelezettségnek a gyakorlatban a XVI. század derekán kifejlett módját.:

«Az község (t. i. a közszékelyek) hadba seriatim (t. i. sor szerint) mentenek, az ország szüksége szerint és a fejedelem parancsolatja szerint, vagy ötödé, vagy *harmada*, de *fejenként igen ritkán* mentenek *hadba*. De az lófejek minden hadba, mint szinte az nemes uraim, vagy háromnak, vagy négynek egyikét elbocsátták (azaz egy lovagot kellett bocsátani) s *gyakorta* *mind fejenként el kellett menniek*, mint szinte a nemes uraim. Az főnépeknek inkább minden hadba fejenként

el kellett menniek. Nem illett csak egyedül menni, ha főember volt, hanem az ő kondíciója szerint kellett menni».³⁰

Ezen fejlődés és jogszokás figyelembe vételével rendezi aztán intézményiig az 1562. segesvári országgyűlés a székelyek hadi kötelezettségét.

¹ Sz. O. I. 14. és 21. 1.

² U. ott, IV. 151. 1.

³ A régi székelység, 175.

⁴ Dékáni Kálmán: János minorita krónikája. (Gombos F. Középkori krónikások, XI. k. 62—64. 1.).

⁵ Küküllei János krónikája, VI. fejezet.

⁶ Sz. O. I. 126. Hadtört. Közi. 1892. 586.1.

⁷ «Zaldobonibus» áll az oklevélben. Ez valószínűleg az erdélyi havasi oláh templomoknál (harang hiányában) ma is használt u. n. «tóka» volt: felfüggesztett fatáblaszálak. Ennek a neve maradt fenn az erdővidéki (Udvarhely-bardóczszéki) Száldobos falu nevében.

⁸ Sz. O. I. 198.

⁹ U. ott, 197. 1.

¹⁰ U. ott, 219.

¹¹ Sz. O. III. 138. 1.

¹² Sz. O. I. 278. 1. Fordításban Szabó Károlytól a Székelyegyleti képes naptár 1890. évf. 31. 1.

¹³ Sz. O. I. 281.

¹⁴ E. O. E. I. 519. és 525. 1.

¹⁵ Simigianus História 140. 1.

¹⁶ Hungária et Attila, 195.1.

¹⁷ Verancsics összes művei, I. k. 144.

¹⁸ Sz. O. V. 60 1.

¹⁹ Sz. O. II. 100.

²⁰ E. O. E. I. 410

²¹ U. ott, 526. 1.

²² E. O. E. I. 40.

²³ U. ott, 141.

²⁴ U. ott, 171.

²⁶ U. ott, 546.

²⁵ U. ott 552.

²⁷ U. ott, 581.

²⁶ E. O. E. II. k. 75. és 77.

²⁹ E. O. E. II. 113., 118., 123

³⁰ Sz. O. II. 283.

VII.

A székelyek adósása a középkorban.

Az «ökörsütés».

A székelyek, mint szabad és hadköteles nemzet, eredetileg a királynak vagy az államnak adófizetéssel nem tartoztak. E helyett a királyi családban előforduló némely ünnepies alkalomkor (a király koronázása, lakodalma és első fia születésekor) mintegy önkéntes ajándékul, minden telek (később minden 4—6 ökröt) után egy-egy ökröt adtak. Az ilyen ökrökre a király vagy a szék nevének kezdőbetűjét szokták volt sütni s innen ezt az ököradót «ökörsütés»nek nevezték.

Ez ököradó legrégebbi emlékezetét az esztergomi érsekség 1254. és 1263-iki kiváltságlevéle tartotta fenn, mely szerint a székelyektől és oláhoktól szedett ökör-, juh- és más állatadó tizede az érseket illette.¹

A székelyek adómentességét és az ökörsütés önkéntes voltát hangsúlyozza Mátyás király amaz 1473-iki rendeletében, mely a székelyeket a primörök pénzzsarolása ellen védelmezi. «*Tudvalevő, — úgymond — hogy a mi hű székelyeink sem nekünk, sem embereinknek öröök idöktől fogva soha semmiféle pénzfizetéssel teljességgel nem tartoznak, hanem csak önkéntes és készséges ajándékkal (spontaneis et promptis oblationibus) a mi és más földeséges magyar királyok házas ságának és fiók születésének örömmünnpére, továbbá jövedelmeik arányában a tőlük jövő vagy hozzájuk menő követségek költségére.»² A királyok koronázásakor adni szokott ököradóról ez az oklevél nem emlékezik, de más, hiteles adatok szerint akkor is volt «ökörsütés».*

Mátyás történetírója *Bonfinius* is feljegyezte, hogy a székelyek, kik a szabadságot annyira szeretik, hogy készebbek lennének inkább meghalni, mintsem adót fizetni, Magyarország királyainak soha sem akartak adót fizetni s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni; a mi időnkben pedig csak kéréssel és a király kegyével bírtattak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak.³

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevéle bővebben tájékoztat az ököradóról és körülírja annak kezelési módját. Az erről szóló pont szerint: minden magyar király törvényes koronázásakor a székelyek közönsége tartozik egy-egy ökröt adni, minden telkes székely részé-

ről; — és pedig úgy, hogy az ökrök összeszámlálása, vagyis felhajtása idején a király embere mindenek székely ökreit találomra (ad fortunam) ketté osztja s ennek első felét a székely magának választja, másik feléből pedig a király embere egyet a király számára választ. A király *első házassága* alkalmával hasonló módon minden telkesgazda egy-egy ökröt ad. Ugyancsak a király *elsőszülött fia keresztelesekor*. Az ilyen ökrök beszedésekor az ispán vagy a király megbízottjai állapításák meg, hogy kik legyenek mentesek az ököradótól, nehogy a király emiatt kárt szenvedjen.⁴

A XV. század folyamán tehát minden telek után, tekintet nélkül az ökrök számára, egy-egy ökröt kellett beszolgáltatni.

A XVI. század első felében is fennállott ez a székely adó, bár a székelyek nem szívesen és néha csak erőszaknak engedve teljesítették.

Oláh Miklós a XVI. század elejére vonatkozólag igen jelleíró esetről emlékezik. Azt mondja, hogy a székelyek adót sem a királynak, sem másnak nem fizetnek, kivéve, hogy a király koronázásakor, lakodalmaikor és fia születésekor fejenként egy-egy ökröt adnak a királynak. De — teszi hozzá — ezt is többnyire nehezen teljesítik s elmondja a II. Lajos születésekor (1506.) végrehajtott ökörsütés esetét, amikor az ő atya is érzékeny kárt szenvedett. II. Ulászló ugyanis fia születésekor az akkor fogarasi főkapitányt, Tömöri Pált küldötte ki a székely ököradó behajtására, melyet — úgymond — azért neveznek ökör *sütésnek*, mert a királynak ajándékozott ökrökre bélyeget sütnek. Tömöri egy csapat lovas katonával ment a Székelyföldre és segítségére — írja Oláh — atyám is küldött tizenhat lovast. Amint Tömöri a nemzet szokása értelmében a királyt illető ökröket követelte, a székelyek akadékoskodtak és ellenállottak, úgy, hogy Tömöri kénytelen volt velük megütközni. A székelyek erősebbek lévén, Tömöri ötszáz vagy még több lovasával legyőzette és szétszórva, maga is (ha jól emlékszem) vagy húsz sebet kapott. Az ütközetben katonái közül sokan megöltek, a nagyobb rész pedig mindenből kifosztatva, csak nehezen szaladhatott haza. Ezek közt atyám három lovasa is elesett, a többiek pedig félíg összevagdalva térték haza.⁵

Istvánfi Miklós még részletesebben ír erről az 1506-iki ökörsütésről s némi képzőleg Oláhtól.,

II. Lajos születésekor — úgymond — az erdélyi székelyek között forrongás keletkezett, melyet nagy nehezen és csak fegyverrel lehetett megfékezni, melynek eredete és oka ez volt. A kunok, jászok

és a székelyek, kiket a legrégebbi scytha nemzetnek hisznek, bevett szokás szerint valahányszor a királynénak fia születik, minden háztól egy-egy ökröt szoktak volt adni, mert baromtenyészettel foglalkozván, nagy marhaállományt tartanak. A király kiadta a rendeletet, hogy az ököradó hajtassék be s arra való alkalmas embereket küldött ki. A kunok és jászok, mint Budához közel lakók, engedelmeskedvén, nagyszámú ökröt hajtottak fel; de a székelyek, kiknek vakmerősége híres, megtagadták, azt mondván, hogy senki sem emlékszik közülök, hogy ilyen történt volna. A király hívei azt felelték, hogy Zsigmond-nak, I. Ulászlónak, V. Lászlónak és Mátyásnak nem volt fia, de II. Ulászlónak Isten jóvoltából fia születvén, nem akarja, hogy a régi szokás elmulasztódjék. A székelyek, mintha szabadalmaikat védelmeznék, makacságukban megmaradtak, de a király emberei erőszakot alkalmaztak, az ökröket a legelőkről és ólakból kiragadták, úgy, hogy a végén fegyverre került a dolog és akik az ökrök beszedését nem hagyták abba, részint kegyetlenül leölettek, részint elűzettek s a királyhoz menekültek segítséget kérni. A király szokott gyenesége és felesége közbejött halálá felettes gyásza miatt nem tudta mitévé legyen, de tanácsosai a közügyet és a királyi tekintélyt megvédelmezendők, nehogy a lázadás tovább terjedjen, fegyveres fellépést ajánlottak. A király tehát Tömöri Pálnak, ki akkor mint a lovasság parancsnoka Budán volt, rendeletet adott ki, hogy gyalogsággal és a lovas testőrség 500 emberével Erdélybe siessen és a hűségen maradt erdélyieknek meghagyta, hogy Tomorihoz csatlakozzanak. A vakmerően elszánt székelyek Marosvásárhely mellett sereggel állottak ellent és heves harc keletkezett. A székelyek többen voltak és felükrekedtek. Tömöri vitézül harcolt, de segédcsapatai megfutamodván s ő maga is több mint tíz sebet kapván, menekülni volt kénytelen. De nemsokára újabb sereget gyűjtvén a nándorfehérvári, temesvári, orsovai és szörénytoronyi őrségekből, nagyobb erővel tért vissza, a székelyeket levezte és a legyőzőiteket a király parancsnak végrehajtására kényszerítette.⁶

A XVI. század közepén kezdett a székelyek régi adózása csorbát! szenvedni s aZ ököradó helyett és mellett rendes pénzadót kezdettek velők fizetettetni.

Verancsics Antal erről azt mondja, hogy az ő idejében az országról a székelyek szabadsága is kárt szenvedett, mert a haza szükséget szenvedvén, a székelyek is, midőn a viszonyok úgy kívánták, segélyadásra kényszerítettek. A régi szokásjog szerint mindegyik királynak csak háromszor adtak ökröt, tudniillik minden család, vagy

mint ők mondják, minden kapu egy-egy ökröt: a király koronázásakor, lakodalmaikor és első fia születéskor; ha pedig e helyett leánya született, a harmadik adózástól föl voltak mentve. Most elhagyva némelykor a régi szokást, mintegy segedelem gyanánt (subsidiump) a király kívánságára, a haza megtartása érdekében, nem vonakodnak többször is adózni.⁷

A székely krónika és az erdélyi országgyűlések végzései fenntartották emlékét a XVI. század derekán teljesített ilyennemű adózásoknak:

«1538-ban, — úgymond, — ismét békére (Erdélybe) János király ... Tordára gyűlést tétete ... Szent Orbán napján ökörsütést adának János királynak segítségül».⁸

1542-ben, midőn a gyalui egyezség alapján Ferdinánd királlyal alkudoztak Erdély átengedésére, a székelyek nemzeti gyűlésükön megtagadták az Erdélybe nem rég befogadott Izabella királyné részére kívánt ökörsütést.⁹ Miután azonban Izabellát és fiát erdélyi uralmában megerősítették, 1543-ban a szultánnak küldendő adóra és a királyné asszony segítségére adót szavaztak meg és elrendelték az ökörsütést. Még pedig úgy, hogy adtak «a császár adójában Székelyföldiről az község fejenkint 50—50 pénzt, a főnep két-két ökröt, a lófejek egy-egy ökröt Szent Bertalan napban és Szent András napban ismét adának székelysegéből fejenkint egy-egy forintot».¹⁰ Ez sem folyt be teljes egészében, mert az 1543. nov. országgyűlés azt határozta, hogy akik a székelyek közül nem adták meg az ökörsütést, miután a helytartó (Fráter György) azt helyettük kifizette, téritsék meg neki s azt ő saját emberei által szedesse be.¹¹ Arról is szól a végzés, hogy ha valamely szék nem adta meg a török császár élelmére szóló ökröket, azokat tüstént beszolgáltassák, a kirót pénczel együtt.

Ennek azonban érdekes és jellemző külön története van, amely bevilágít abba a bizalmas viszonyba, melyben a hatalmas kormányzó (Martinuzzi) a székelyekkel állott. Fráter György ugyanis 1544. aug. 23-án a helytartóhelyettes (Mikola László) által kötelezettséget állítattatott ki arról, hogy tekintettel a székelyeket a közelmúltban ért nagy kárvallásokra, a székelyeknek a török császár jelen és jövő évi adóját, azzal a 4000 forinttal együtt, melyet az országgyűlés végzése szerint a török hadak élelmezésére adni tartoznak, magára vállalta és helyettük megfizeti; amiért is «a székely urak» a helytartó eme jótéteményének megtérítése végett az arról alkotott országgyűlési végzés szerint neki ökörsütést adni elvállalták.¹²

Az 1545. évben a székelyek egy-egy forintot vállaltak adóban.

1546-ban is egy-egy forintot; de már 1547-ben ökörsüést adtak.¹³ 1548-ban 4000 frt adót.

A XVI. század közepén tehát a székelyek adózása lassanként elvesztette régi önkéntes és az uralkodó család örömmünnepeihez kötött *nemzeti ajándék* jellegét, hanem az ország rendkívüli szükségletei alkalmával megszavazott pénzbeli *segélyadó* (subsidiump) jelleget öltött. Az önkéntes felajánlás formája megmaradt ugyan, de kevésben különbözött a rendes, szintén megszavazás alapján a jobbágyokra kirott adózásától. A főkülönbség abban állott, hogy nem vált mindenkor rendszeressé, hanem időről időre, nemcsak ünnepies alkalmakkor, hanem országos szükség idején szavaztatott meg s nem minden évben. Megkönyítette ezt az új rendszert Fráter György tekintélye, akihez a székelyek szívósan ragaszkodtak s aki alkalmilag maga is segített a székelyek adójának előlegezésében, miáltal olykor mintegy hitelezőjévé lett a székelyeknek.

Midőn Erdély 1551-ben Ferdinánd uralma alá bocsáttatott, az új fejedelem a székelyek adózását is rendezni óhajtotta. Meghagyta biztosainak, hogy ezt a kérdést is tisztázzák és rendezzék.

Ferdinánd 1552. jan. 1. erdélyi biztosaihoz intézett utasításában arra nézve kívánt vizsgálatot, vájon azon időn és alkalmakon kívül, midőn mindenik székely egy-egy ökröt szökött adni, máskor teljes séggel nem tartoznak-e fizetni vagy adózni? Továbbá, hogy Fráter Györgynek hányszor adtak ökörsüést és nem szoktak és kényszerülték-e többet is adózni neki? Ha pedig semmi egyéb fizetéssel nem tartoznak: nem lehetne-e valamely okot találni arra, hogy az ökörsüésre szépszerivel rábírassanak és mely időben lehetne azt sikeresen megkísérelni?¹⁴

A kir. biztosok (Bornemisza Pál veszprémi püspök és Werner György magyar kir. kamarai tanácsos) 1552. márc. és ápr. havi jelen tésekben a székelyek adózásáról a következőket jelentették: A székelyek minden adófizetés alól mentesek voltak, kivéve az ökörsüést (amint nevezik), amivel akkor tartoztak, midőn a királyt koronázták, vagy esküvőjét tartotta, vagy gyermeket született; akkor minden székely egy-egy ökröt tartozott adni.

Miután pedig János király és ő utána a barát (Fráter György) mindig arra törekedett, hogy előbb segély (subsidiump) címén, az ország szükségletének ürügye alatt, később adóként (ob tributum), amit újabb időben a töröknek fizettek, megadóztassák őket: nem tartották meg a régi szokást, hanem a három nemzetet Marosvásárhelyre országgylésre hívták össze s ott úgy egyeztek meg, hogy ami-

ben két nemzet megegyezik, azt a harmadiknak is el kell fogadnia. *Ezzel az ürüggel a székelyek is a segélyadó viselésére vonattak.* Az a szokás alakult ki, hogy a szászok annyit fizettek, mint a nemesek, t. i. 24,000 forintot, a székelyek azonban, amikor adóztak, nem fizettek többet 6—7000 forintnál. A nemesek és szászok, az ország szükséglete úgy kívánván, kétszer is adóztak egy évben; a székelyek pedig valamely méltányos jogcím esetén a királyok kívánságára az ökörsütést is megengedték.

Semmi kétség, — teszik hozzá a biztosok, — hogy Felségednek jogos okai vannak, hogy ez évre kettős adósegélyt (subsidiump) kívánjon a nemesektől, és szászoktól és ökörsütést a székelyektől. Mert ha a barát ki tudta eszközölni, hogy neki évenként kettős adósegélyt és néha a szokott időn kívül ökörsütést adjanak: mennél jogosabban kívánhatja azt Felséged? Hogy hányszor engedélyeztek a barátnak ökörsütést, azt biztosan megállapítani nem lehetett, de köztudomású, hogy gyakrabban, mint előbb bármely király idején.

Mondják, hogy hajdan egy ökörsütés 36—40,000 ökröt eredményezett, mostanában alig 12,000-et lehetett behajtani, mert a székely előbbkelők a szegényebbektől többeket magoknak alávetettek és védelmük alá vettek s mintegy jobbágyúi tartják s így az ökörsütés alól kivették. Ezeket földönök székelyeknek nevezik, mintegy az ő földjükön lakóknak, ami merő visszaélés, mit a kevesek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találtak ki.¹⁵

A biztosok e részletes jelentéshez egy rövid összefoglalást adtak a székely rendekről és az ökörsütés módjáról. Ebben némi eltéréssel a jelentéstől azt mondják, hogy a székelyek harmadik, köznemes rendjéhez tartozók közül mindegyik, akinek ökre van, tartozik egy-egy ökröt adni a királynak koronázása, lakodalma és fia születésekor.¹⁶ Ökörsütésnek (signature boum) azért nevezik, merj a kiválasztott Ökröket olyan békelyegzővel jelölik meg, mely annak a széknek kezdőbetűjét tartalmazza, ahonnan való.

A végrehajtás módja felől azon a nemzetgyűlésen szoktak határozní, melyen az ökörsütést kérík és elhatározzák. Az a szokás, hogy annak, aki az ökröt adja, választást engednek a maga ökrei közül saját részére, mielőtt a király adószedője választana. Hogy hányat választhat ki, azt a gyűlésen határozzák el, az ökrök száma szerint, hogy mennyije van. Akinek négy ökre van, az kettőt választ magának s a királyi adószedő a másik kettőből választ egyet. Ha valakinek csak két ökre van, hozzácsapják más kétökrös székely hasonló értékű ökreihez s ezek közül választanak a tulajdonosok egyet-egyet s az adószedő a

fennmaradt kettőből egyet. mindenik székely eskü alatt tartozik minden ökrét bemutatni az ökörsütéskor az adószedőnek.

Ismétlik itt is a földönlakókkal való visszaélést, mely káros szokást eltörlendőnek tartanak.¹⁷

Kitűnik ezekből a jelentésekben, hogy az ökörsütést *csak a harmadik rendhez tartozó közszékelyek fizették* s hogy ezek közül is sokan (földönlakók címe alatt) magokat kivonni igyekeztek.

Ferdinand király az ó biztosainak jelentései alapján már az 1552» máj. 22. tordai országgyűlésen adót, illetőleg ökörsütést kívánt a székelyektől. A székelyek arra törekedvén, hogy a Martinuzzi által behozott adózás alól meneküljenek, nem akartak adót vállalni, hanem azt felelték, hogy kevesen lévén jelen, nem határozhatnak, hanem engedelmet kérnek a generálistól (Castaldo) haza menni s ott a szokott helyen, Udvárhelyen, nemzetgyűlést tartani, melyre ő is elküldvén megbízottját, ott majd határoznak az ő felségének adandó segély felől.¹⁸

Ebből az adóból azonban — úgy látszik — nem lett semmi s még a következő 1553-iki adómegszavazásnál is csak annyi általános határozatot hoztak, hogy az adónak a székelyekre és szászokra eső része felett a tábornok és vajda velük tárgyaljanak.¹⁹

Az 1554-iki országgyűlésen azonban már a székelyek is megajánlották a 99 dénáros adót, mint a magyarok és szászok.²⁰

Ennek behajtása módját nemzeti gyűlés állapította meg 1554» jan. 25. Marosvásárhelyen. E szerint minden székely, kinek a falu határáén nyilvoldje, vagy «akinek hat forint érő lábas barma» van, egy forintot üzessen. A régi lófők (kik nem II. Lajos király halála után lettek azzá) adómentesek. Az igazi földönlakók szintén, de az önkéntesek és zálogosok megrovatnak. Az égettek és ellenség pusztítása miatt kárvallottak fölmentettek.

A székelyeknek sehogy sem tetszett az adófizetésnek ez az új módja, mely az ő adómentes szabadságukkal ellentétben állott s nagy lépévre szánták magukat: követeket küldöttek a királyhoz régi kivállságaik megerősítését kérni. Sándor Mihály és Bernáld Balázs követjárása szerencsés volt, mert Ferdinand király 1554. ápr. 26-án kivállság levelet adott nekik, melyben megerősíti ősidőktől fogva élvezett adómentességüket, régi szabadságaikat, kikötvén, hogy a régi királyoknak teljesített ökörsütést neki és utódainak is megadják.

Ez a nagyrédekű kivállságlevél érdekes részleteket tartalmaz az ökörsütésről és a székelységnek adó alá vonatásáról. A követek (úgymond a király) előadták, hogy jöllehet az összes székelyek a leg-

régibb időktől fogva, mikor őseik *Attila vezérlete alatt* (!) országuk erdélyi részeibe jöttek és ott letelepedtek, Magyarország dicső királyai, a mi elődeink által minden adótól vagy pénzrovatai fizetéstől mindig teljesen mentesek és szabadok voltak és igazi nemességgel éltek; kivéve azt, hogy mindegyikük a magyar királyok koronázása, lakodalma és első fia születése alkalmával egy-egy ökröt adott a királynak; mégis nem régen ezelőtt néhai Fráter György váradi püspök, ki a fenséges Izabella királyné nevében őket kormányozta, különféle fogással és mesterkedéssel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint a királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességüknek nagy sérelme következett: arra kérték azért a királyt, a magok és küldőik nevében, hogy őket régi szabadságaikban erősítené meg. A király hallgatván kérésükre s megtekintvén hűséges szolgálataikat, melyeket neki a közeli zavaros időben teljesítettek és továbbra is állandóan teljesíteni ígértek, beleegyezett és kegyelmesen megengedte, hogy a dolgok úgy állván, mint ahogy neki előadták, ezentúl neki semmi adóval vagy pénzfizetéssel ne tartozzanak, hanem régi szabadságaikban és jogaiiban, melyekkel éltek, békésen megtartassanak és megmaradjanak; úgy mindenazonáltal, hogy mindenzt, mit a hajdani dicső királyoknak, az ő elődeinek az ökrök fejenkint való kirovásában, vagy mint közösségesen nevezik — ökörsütésben, régtől fogva mindenig a szokott időben megadtak, neki és örököseinak s utódainak a magyar királyoknak ezután is mindenig megadni tartozzanak.²¹

A következő 1555-ik esztendőben tényleg sor került az Ököradóra, melyből részletes jelentés maradván fenn, bepillantást nyerünk e valószínűleg *utoljára teljesített ököradózás* miként történt teljesítése és mennyisége felől.

Az adóbehajtását a magyar királyi kamara intézte, amely megígazta gyalui Vas László erdélyi adminisztrátorát az ökörsütés végrehajtásával. Ez székenként történt, a székek kapitánya. és királybírái közreműködésével, akik ezért a szolgálatukért tekintélyes számú ökröket kaptak, személyenként többnyire 12-öt, némelyek többet, mások kevesebbet.

Udvarhelyszéken a király számára megbílyegeztek 1069 ökröt, melyből a szék kapitánya (Káthay Ferenc) kapott sallariumában 25, a szék királybírája (Kornis Miklós) 18, a két főbílyegző (Dorchay Antal és Pókay Jakab) 32, Udvarhely város bírája 1, a bályegsütő emberek 1, a szakács 1, a számvevő (rationista) 1, Pókay Jakab fen-

nebbi részén kívül még külön 20 ökröt, 13 polgárnak pedig a törvények értelmében elengedték. Úgy, hogy az 1069 ökörből 112 levonatván, a számvevő kezéhez a király számára csak 957 jutott. Ehhez még behajtandó volt 46 elmaradt ökör,

Sepsiszékben összeszámláltak és megbélyegeztek 655 ökröt. Ebből Daczó Pál és Kürthy László kapitányok kaptak sallariumok fejében 12, három székbíró 12, Somogyi Vince és Bánk Lénárd főbélyegzők 66 ökröt, 11-et elengedtek a polgároknak. Ügy, hogy a számvevő kezéhez minden ökör került,²³ Elmaradt még 12 ökör behajtásra,

Kézdi- és Orbaiszéken Összeszámláltak és megbélyegeztek 411 ökröt. Ebből kaptak Kézdiszék kapitánya 12, Sepsiszék bírái 12, Orbaiszék bírái 12, Bay Ferenc és Pestessy Máté ökörsüök 32 ökröt, a polgároknak leszámítatott 118, elveszett 2 ökör, A király számára beszolgáltattak tisztán 323 ökröt,²³

Marosszéken megbélyegeztetett 1335 ökör. Ebből kaptak: Mihálfy Tamás kapitány 24, a szék bírái 16, Horváth Miklós és Hamvay Ödön ökörsüök 40, a szegényháziak és a barátok élelemre 1—1 ökröt, a polgároknak leszámítatott 11. Maradt és a számvevő kezéhez adatott tisztán 1232.²⁴

Aranyosszéken összeszámlítatott és megbélyegeztetett 416 ökör. Ebből kapott a szék kapitánya Nagy Várfalvi János 12, a királybíró Várfalvy Gergely 12, a székbíró Földváry Gáspár 12, Kérey Miklós és Myske András ökörsüök 24 ökröt, a polgároknak leszámítottak 12 ökröt, A számvevő kezéhez a király számára átadtak 344 ökröt.

Csíkszék részletes számadása még nem készült el, de a király számára a számvevőnek átadtak 507 ökröt.

Az összes székekből a király számára összeszámlált ökrök számát a végösszegezés 3805-re teszi. Ehhez hozzáadva a közreműködők számára elosztogatott s a polgároknak leszámított ökrök számát, összesen 465-öt, és az elmaradt 58 ökröt, a csíkszékiek salláriumára számítva kb, 80 ökör (= 603): az egész Székelyföldön végrehajtott ökörsütés több mint 4400, azaz kb, ötödfélezer ökrot eredményezett.

Messze maradt a királyi biztosok által hallomás után bizonyára nagyítva számított régi 36—40,000 ökör-számtól; az ő 12,000-re remélte számuknak is mélyen alatta maradt; de még így is tekintélyes összeget tett ki annak a kb, 4000 ökörnek az értéke, melyet I. Ferdinánd 1555-ben az utolsó székely ökörsütés alkalmával kapott.

Az ökröket székenként összegyűjtve, onnan az erdélyi kamara székhelyére, Tordára hajtották. Onnan tett jelentést gyalui Vas

László a magyar királyi kamara elnökének és tanácsosainak 1555 júl. 20-án. Ezek ugyanis a király rendeletére véleményt kértek tőle az ökrök felhajtására vonatkozólag, jóllehet ő már előbb megírta azt a királynak s a felség leküldte a kamarának. Ismétli tanácsát, hogy a kamara küldjön le valakit az ökrök felhajtására, ez aztán fogadjon fel hajtókát (haydones) és pásztorokat, akik az ő felsége által kijelöltet helyre hajtsák az ökröket, azok kivételével, amelyek útközben betegség, vagy egyéb ok miatt lemaradnának.

A felhajtás módjáról, hogy szétválasztott csordákban egyszerre, vagy egymásután történjék-e, tanácskozni fog a kamara megbízottjával, hogy mindenek közülük az ökrök, melyek elég erősek lesznek, a király által kijelölt helyre hajtassanak s hogy azokkal, melyek gyengék s főkép, melyek sánták, vakok, betegek vagy elvénültek, mi történjék. Időközben tanácskozni fog az erdélyi marhakereskedőkkel is. Csak siettessék a kiküldöttet, mert veszélyes az ökröket huzamosabban Tordán tartani, részint a zavaros politikai helyzet, részint a tél közelgése miatt, mert a marhák Bécsbe hajtására két hónap is alig elegendő.²⁵

Az ökrök számáról küldi a (fennebb ismertetett) kimutatást, megjegyezvén, hogy időközben siettetni fogja az elmaradt ökrök beszolgáltatását és a tisztek től a régi szokás szerint fizetésükben visszatartott ökrök pénzzel való megváltását. Erre nézve igénybe kívánja venni a püspök úr²⁶ és a vajda segítségét.²⁷

A kamara ugyanis helytelenítette és sokalta a tisztek által a fizetésükben visszatartott ökrök számát; de ezek pénzét elfogadni vonakodtak. A vajdák magok elé idézni és törvényes kereset alá vetni kívánták a vonakodókat, hogy adják át a visszatartott ökröket s pénzzel elégítsessenek ki. Mi lett az eredmény? Nincs róla további értesülésünk.

Az ökörsütés eredményeként nyert ökröknek a messze fővárosok (Pozsony, Bécs) felé felhajtása nem volt könnyű feladat. 1501-ből (midőn II. Ulászló lakodalmakor volt ökörsütés) van arról emlékezet, hogy Bornemisza János kincstartó megbízott embere (Dolhai György) 1800 ökröt (melyek valószínűleg Háromszékről kerültek ki), Brassó városánál és a Barcaságban hagyott hátra.²⁸

Oly nagy ökörcsordának útközben való legeltetése és élelmezése is nagy gonddal járt. A szászok a XVI. század elején felpanaszoltak II. Ulászlónak, hogy a Székelyföldről kivitt ökröket az ő területükön hajtván fel, réteiket lelegeltették s a tovább hajtás fejében a szászokat megsarcolták, a falvakon szerte kóborolván, magokat vendégtették,

az ökröket a falvak lakosai által őriztették és az ilyen őrizet alatt elhullott ökrök árát az egész község lakossága által fizettették meg. A király méltányolván a szászok sérelmeit, rendeletet adott ki 1508. jan. 15-én az erdélyi ököradó fölhajtóinak, hogy a szászokat a hasonló visszaélésektől kíméljék meg?³⁰

Az ökörsiitestről utoljára Mihály vajda intézkedik a székelyek számára 1599. nov. 28-án kiadott kiváltságlevelében, mellyel régi szabadalmaikat visszaállítja s adómentességeket biztosítja, de az ökörsütés régi szokását felújítja és módosítja, illetőleg kiterjeszti. Az ökörarányban is újítást tartalmazó intézkedés így szól:

Régi és meggyökeresedett szokás volt a székelyeknél, amit mi is megtartani kívánunk, hogy fejedelem változásakor, *azaz új fejedelem választásakor, továbbá nősülésekor minden hatodik ökör,* melyre szokás szerint a fejedelem békelyegét süttötték (amiért népiesen *ökörsütésnek* nevezték) közadóba fizettetett: ez jövőre is végrehajtandó. Ugyanezen szokás fog követtetni, hogyha a fejedelemnek először fia születik; hasonlóképpen, ha akárhány leánya születnék is előbb, az első fiú születni fog. Mivel pedig a női nem értéke kevesebbre becsültetik: ha a fejedelemnek leánya születik, az ököradó helyett egy-egy forintot fizessenek a székelyek. A fejedelem gyermekei megkeresztelese idején is fizessen minden székely egy-egy forintot. Kepefizetés dolgában, mint a régi időben történt, jövőre is ugyanaz a bevett szokás és meggyökeresedett gyakorlat tartassák meg.³⁰

Ez az újfajta ökörsütés azonban soha életbe nem lépett. Azt immár egy nemzedékkel azelőtt másnemű adózás váltotta fel s a Mihály vajda újítása papíroson maradt. Ez, mint az ökörsütés utolsó történeti emléke magában is, de főként azért érdekes, mert látszik, hogy a székelyek ebben az ó régi szabadságuk egyik kegyeletes emlékkét látották s a gyűlölt új adók helyett szívesebben állították volna vissza a régi ökörsütést, változtatott formában is.

Még egyszer van szó, illetőleg kísérlet az ökörsütés visszaállításáról.

Az 1607. jún. 10. kolozsvári országgyűlésen ugyanis Rákóczy Zsigmond fejedelmi előterjesztései között ez áll:

«A székely nemesség eleitől fogva, mikor libertásban volt, emlékezetet tesznek az historiák felőle, hogy *új fejedelemnek választásakor közöltök ökörsütéssel, békelyegzéssel tartoztanak és minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára elbékelyeztették.* Minthogy penig most is libertásokban mi is meg akarjuk tartani. . . kívánjuk az régi szokást hogyan újítsák». ³¹

Az országgyűlés azonban e kívánságot hallgatással mellőzte, arra nézve törvényt nem hozott. Később sincs többé arról szó.

¹ Sz. O. I. 13., 14. 1.

² Sz. O. I. 219. 1. .

³ Bonfini 1744. kiad. 88. 1.

⁴ Sz. O. III. 141. 1.

⁵ Oláh Miklós: Hungária et Attila 196. 1.

⁶ Istvánffy Miklós: Regni Hungáriáé história (kölni kiadás) 33. 1.

⁷ Verancsics művei, I. k. 145. 1.

⁸ A Kulcsár István-féle krónika (Pest, 1805.) 12. 1. A Székely krónika (M. Tört.

Tár. 1880. évi.) 636. 1.

⁹ Érd. Ogy. Emi. I. 96.

¹⁰ U. ott, 117. A Kulcsár-féle krónika hiányosan 13.1. és a teljesebb Székely krónika (Tört. Tár, 1880. évf.), 638. 1.

¹¹ Érd. Ogy. Eml. I. 119. és 184. 1.

¹² E. O. E. I. 191. 1.

¹³ Kulcsár-kronika 14..I. Az E. O. E. I. 204.1. 1546-ban a királynak mindenik nemzet 2000 frt évi segélyt ígért s ennek fejében a székelyekre fejenként 1 — 1 frt adót vetettek.

¹⁴ Sz. O. II. 95. 1.

¹⁵ Sz. O. II. 96-98. 1.

¹⁶ Fennebb «bármely gyermeket. születését mondja: «aut prole aliqua augeretur». (Sz. O. II. 96. 1.)

¹⁷ Sz. O. II. 100. .

¹⁸ E. O. E. I. 361. és 410. 1.

¹⁹ U. ott, I. 376. és 439. 1.

²⁰ U. ott, 457. és 503. 1.

²¹ Sz. O. II. 113. 1.

²² A fennebbi összegek 101-et tévén ki, 524 úgy jő ki, ha az elmaradt 12-öt is hozzáadjuk. (655 — 113 = 542.)

²³ A helyes összegezés szerint csak 322 jő ki.

²⁴ Helyesen 1335-ből 93 levonásával 1242 jő ki..

²⁵ Már akkor előkészületek történtek Izabella és János Zsigmondnak Lengyelországból visszahozására, ami egy év múlva meg is történt.

²⁶ Bornemisza Pál veszprémi püspök, királyi biztos.

²⁷ Vas László levele a Sz. Oklr. III. 307. 1.

²⁸ Sz. O. III. 151.

²⁹ Sz. O. III. 165.

³⁰ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda, 314. 1.

³¹ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, V. k. 491. 1.

VIII.

A székelyek története a középkorban.

A székelyek politikai köztörténete legnagyobb részben összevág Magyarország történetével s így a külön székely történelemnek csak ott van jogosultsága, ahol a székelyek külön szerepeltek.

Az erdélyi székelyek történetéről írott feljegyzések csak a XIII. század elejével kezdődnek s oklevélben először 1210. és 1213-ban említetnek. Ispánjukról 1235-ben van említés legelőbb. De hogy a XIII. században a Székelyföld már eléggé népes volt, bizonyítja az, hogy új telepítésre is rajt bocsáthatott a legkeletibb székből Erdély nyugati részére. V. István király ugyanis (1270—72.) Kézdiszékből kitelepített székelyeknek adományozta a Torda-várhoz tartozott Aranyos-földét, az Aranyos és Maros folyó között, hűséges szolgá-lataik jutalmáért. Ebből alakult Aranyosszék.

Az Aranyosszéket megszálló székelyek jelentékeny haderőt alkottak s a következő évtizedek harcaiban a kunok és tatárok ellen kiváló szolgálatokat tettek a hazának. így midőn a Magyarországba letelepített kunok fellázadtak, IV. László király a székelyek segít-ségevel verte le őket a Hódtavánál (1282.). Majd midőn a nogáji tatárok 1285. tavaszán az erdélyi havasokon áttörve, dúlták és rabolták az országot, az aranyosi székelyek Torockó vára alatt a tatárokat meg-verték és ezernél több foglyot szabadítottak ki. Ezért kapta Torockó várát menedékhelyül.¹ A XIII. század végén már 29 falujok van.

A XIV. század elejéről származó (1332—37.) pápai tized-lajstromokban három székely (a marosi, erdőháti és csíki) esperesség területén 150 egyházközöség neve fordul elő.² Tekintélyes szám ebben a korban, mely jótora haderőt volt képes kiállítani a keleti határszélek védelmére.

Nagy Lajos uralkodása elején a régebbi Kunországban, Mold-vában s a Fekete-tenger vidékén megtélepedett nogáji tatárok gyakran háborgatták Erdély határait, főként a Székelyföldet s beütéseikkel nekik nagy károkat okoztak. Ezeknek megtorlására Lajos király 1345-ben hadfelkelést rendelt el, meghagyván Laczkfi András székely ispánnak, hogy hadat vezessen ellenök. A hadértő jeles vímezászló alá keltvén székelyeit, erős sereggel rontott a tatár földre és ott «Isten segítségével sok tatárt kardére hánnytak». A tatárok nagy sereggel állottak ellent, élükön Athlamos nagyvezérrel, aki méltó-

ságra nézve a khán után következett, akinek ságora volt. A heves viaskodás három napig tartott egy huzamban s a székelyek fényes győzelmével végződött. Magát a fővezért is elfogták és lefejezték, dacára annak, hogy teméntelen sok pénzt ígértek érette váltságdíjul, de az ajánlatot visszautasították. Győzelmi jelvényül sok zászlót, foglyot és különösen sok zsákmányt, aranyban és ezüstben, gyöngyös ékszerekben, drága ruhákban, hoztak haza magukkal.³

A fényes győzelemnek nagy volt az erkölcsi hatása és híre. A valós hit a székelyek fövédője, szent László segítségének tulajdonította a győelmet s erről szép legenda keletkezett. Az egykorú miniorita így jegyezte fel:

Azt beszéltek Váradon, hogy míg a tatárokkal a csata tartott, a várad! templomban sehol sem lelték Szent László király fejét s midőn napok múltán megkerült, annyira verejtékezett, mintha nagy munkából fölhevülve érkezett volna valahonnan. A csodát egy öreg tatárfogoly elbeszélése magyarázta meg, azt állítván, hogy nem a székely és magyar verte meg őket, hanem az a Szent László, akit segítségül hívtak. Társai is azt mondották, hogy mikor a székelyek támadtak, hatalmas termetű vitéz ment élükön, nagy lovón ült, fején aranykorona volt, kezében csatabárd s az ő rettenetes suhintásaival és súlyos csapásáival ez rontott meg minket mindenjáunkat. Feje fölött pedig felséges szép úrasszony alakja lebegett, csodálatos fényességet árasztva, fején tündöklő arany koronával. Ebből is kiviláglik — tette hozzá az egyházi író, — hogy a Jézus Krisztus hitért küzdő székelyeket maga a boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen.⁴

A székelyeket annyira fellelkesítette á tatárok felett 1345-ben aratott győzelem és a nyert zsákmány, hogy a következő 1346. évben minden felsőbb rendelet nélkül, «csak úgy önszántokból» nagy számmal rácsaptak a tatárok országára s ott csatát víva, győzelmet arattak és sok tatárt öldöttek le. Nagy volt a zsákmány is, drága fegyverekben, barmokban, drágakövekben és gyöngyös ékszerekben.

A székelyek ezeket a beütéseket tovább is ismételvén, a megriadt tatárok végre jónak látták a Székelyföld közeléből távolabb — a Fekete-tenger mellé s a Krim-félszigetre, ott lakó fajrokonaik közé húzódni vissza.⁵

A tatárok kivonulása után az addig leginkább kunok és ruthénék által lakott Moldvába a XIII. század végén Máramarosba telepített oláhok vajdája Bogdán vezette ki népét és telepítette le ott (1359. előtt). Lajos király azonban fennhatósága jogát felettők továbbra is

fenntartotta és a moldvai vajdák hűséget esküdtek, adót fizettek és hűbériséget vállaltak a magyar királynak?

A magyar királyság fennhatóságát az újonnan alakúit moldvai vajdaság felett a közeli székelyek hadereje biztosította. Az ő papjaik voltak a hittérítők az újonnan visszaállított milkovi püspökségben, melynek hívei közé a Szereth-melléki őslakó csángó magyarok, a benmaradt kún töredékek s a kath. vallásra áttért szláv és oláh új telepesek tartoztak.

Ugyanez a fennhatóságot biztosító és civilizáló szerepük és hivatásuk volt Havasalföld felé, az oláh vajdaság irányában is, ahol Nagy Lajos uralkodása alatt (1340—80) több ízben harcolnak s hűségre hajtják a magyar király hűbéres vajdáit. így többek közt az 1330-ban fellázadt Bazarád utóda Bazarád Sándor (1342.) meghódolt. Lajk 1369. Isten és a magyar király kegyelméből havaseli vajdának és Szörényi bánnak címezte magát s Demeter erdély püspöknek engedélyt adott országában kath. templomokat szentelni és püspöki teendőket végezni. Az oláhok abban az időben tömegesen kezdettek katholizálni s 1372-ben Lajk vajda Lajos király azon óhajtását, hogy a schismától (óhittől) eltérjen, színleg legalább teljesítette.

Nagy Lajos a székelyek haderejét igénybe vette egyéb háborúiban is, úgy nápolyi hadjáratában (1347—50.), mint később a litvánok és tatárok ellen, majd a szerb-bolgár háborúkban. Személyesen is járt a Székelyföldön; Görgény várából a székelyek ispánja székelyéről írt 1366-ban levelet a velencei dogénak.⁷

A székelyek hűségében nem csalódott a nagy király s az ország, melynek harci dicsőségéből e daliás korszakban a székelyek bőven kivették a részüket. /

Zsigmond király uralkodása (1387—1437) idején is bő alkalmuk volt főhivatásuk, az ország keleti határainak védelmére.

A két oláh vajda hűségének ingadozása, a lengyel királyság versenye a Moldva feletti hűbéruraságra s a törökök hódító fellépése az Aldunánál mindegyre újabb harcoknak lett kútforrása a délkeleti határszéleken.

Így 1394. őszén Zsigmond király indíttatva érezte magát hadat vezetni István moldvai vajda ellen, aki a lengyel fennhatósághoz pártolt s országát Erdély felől elzárta és megerősítette. A király a székelyek ispánját Kanizsai Istvánt előre küldötté bandériumával s a székely fölkelő hadakkal, hogy utat nyissanak a hegyi torlaszokon át.

A székelyek behatoltak Moldvába, ütközeteket vívtak István vajda oláhjaival, biztosították a király bevonulását, úgy, hogy Zsigmond király (1395. jan.) akadály nélkül juthatott el a vajda székvárosáig, Szucsaváig s ott tábort ütött. István vajda föembereivel megaláz-kodva ment a király elé, kegyelmet kért, hűséget esküdött s elismerve a magyar korona fennhatóságát, adófizetésre kötelezte magát.⁸

Zsigmond király a Székelyföldön át Brassó felé ment hazára. Bras-sóban megjelent előtte Mircse, az előző havaseli vajda s hűséget esküdve, segítséget kért. A magyar és székely seregek kevés pihenés után megindultak Havasalföldébe, hogy Mircsét visszahelyezzék fejedelmi székébe. A király tavasszal Budáról maga is oda sietett. Kíséretében volt a székelyek ispánja, Kanizsai István, aki Kis-Niká-poly ostrománál a törökötől sebet kapott székelyei élén. A vár bevé-tele után azonban Mircse hűtlenné vált és hogy a töröknek kedvesked-jék, a hazatérő magyar sereget a hegyi útakon (a Törcsvári-szorosban) orozva megtámadta, miként 1330. Bazarád vajda Károly királyt.

1396-ban a nagy-nikápolyi csatában ott voltak ismét a székely hadak s együtt harcoltak az európai segédhadakkal a török ellen. A székelyek ispánja Kanizsai István a nikápolyi vesztett csata után az Aldunán Konstantinápoly felé menekült s onnan Dalmácián s Horvátországon át visszatérő királyjal együtt járt és tért vissza másfél év múlva.⁹

A törökök hódító fellépése az Aldunánál s Erdély határszélein a székelyeket mindenki által a védelmi vonal előterébe állította. Amint az előbbi századokban ők voltak a határvédkők és hullámtörő gát a besenyők, kunok, majd a tatárok beütései ellen, most az újabban meg-alakult két oláh vajdaság s az ezekre is rázúduló török hódítás útjába kerültek.

A XV. század előhaladtával a török kérdés mindenki által előtérbe nyomult. Az aldunai oláh vajdaság nem bírt ellentállani a nyomásnak s a vajdák nagyobbrészt behódoltak a szultánoknak; aki nem hódolt, azt elűzték s a magyar királyok fennhatósága felettük mindenki által kétséges volt.

Zsigmond király azonban nem adta fel a versenyt s védte a keresztyénség ügyéhez hű vajdákat, az elpartolókat pedig üldözte s az árulókat megbüntetni igyekezett. A lucki keleti kongresszuson azt indítványozta (1429.), hogy az oláhok ellen büntető-expedíciót indítanak, mert mindegyire elárulják a keresztyénség ügyét és «min-dig két nyergen ülnék» (perfidek).¹⁰

A hadi mozgalmak arra sarkalták Zsigmond királyt, hogy az

ország eddigi hadszervezetét átalakítsa s a honvédelmet reformálja. Kihatott ez a székelyek hadkötelezettsége megállapítására is.

Időközben 1437-ben véres pörázadás tört ki Erdélyben, melyet az erdélyi vajda s a székely ispánok (Tamási Henrik és Kusali Jakch Mihály) a nemesség és a székelyek csapataival sem tudtak leverni, hanem kiegyezéssel próbálták lecsendesíteni. Ennek következménye volt az erdélyi három nemzet: a magyarok, székelyek és szászok szövetkezése (első uniója) 1437. szept. 16. Kápolnán egymás kölcsönös segítése végett.¹¹ Ez az unió először egyesítette egy politikai nemzetté Erdély három nemzetét az ország közös védelmére. Ez volt alapja Erdély alkotmányának, melyet újabb nemzeti egyezségek tovább fejlesztettek. A belső és külső veszedelmek, a közös védelem érdeke tömörítették szövetségbe a politikai nemzetek tagjait; mert még egyrészt az elégdetlen néposztályok sorsuk javítása érdekében mozgalmakat indítottak, másrészt a török veszély állandó rettegésben tartotta a keleti határszél lakosait.

Hunyadi János erdélyi vajda és székelyek ispánja harcaiban a székelyek jelentékeny szerepet játszottak. Ez az 1442-ben vívott szentimrei csatánál kimutatható. Ott az első csapatot a székelyek alkották.

Hunyadi a székelyeket, kiknek vitézségtől függött nagy részen a fényes győzelem, kitüntetni akarván, a csíksomlyai ferencrendi zárdának 32 családfőt adományozott, azon föltétel alatt, hogy katónáskodási és minden egyéb országos teher alól mentek legyenek s a zárdának szolgáljanak. E 32 családnak, kiket confratereknek neveztek, a zárához való viszonya négy századon át, 1848-ig tartott.¹²

Hunyadi János kormányzósága maradandóbb emléket is hagyott maga után: a székely örökössödről szóló törvényes intézkedést, mely legrégebb írásban fennmaradt constitutioja a székelyeknek.¹³ Ez a székely birtokokban való örökösdést úgy szabályozta, hogy ha két fiútestvér az atyai örökségen megosztott, azok fiúörökösei bírják és örököljék az ágbirtokokat; ha azonban valamelyik ágban a fiúörökösök kihalnának, akkor az ugyanazon ágbeli leányörökösök öröklik az ágbirtokokat, a másik ág fiúörökösei kizárással. Ez az alapja a székely *fiúleányságnak*: a magvaszakadt székely birtokon a leányörökösödésnek. Hunyadi János a székely jogokat és kivállságokat ezenkívül is rendezte és oklevélbe foglalta, melyet a zabolai gyűlésen (1466.) felmutattak és megerősítettek.

A székelység jogviszonyainak szabályozása Mátyás király idejében újabb, nagy lépéseket tett előre. Ő ugyanis 1463-ban megerősítette és kiadta az erdélyi három nemzetnek az általános hadfelkelésre vonatkozó szabályait.¹⁴ Ennek következtében Erdélyben általános népmozgalom támadt, ami ellen a nemesség szövetkezett.¹⁵

1465-ben a háromszéki székelyek között is viszály keletkezett. A hatalmasok és előkelők elnyomták a közszékelyeket, megfosztották ősi jogaitól, szabadságaitól. A közszékelyek «Kapitány» Szolga Miklós vezetése alatt fellázadtak, az urak házait meghorhanták, lerombolták, felégették, javaikat zsákmányra vetették és kegyetlenül visszatorolták a szenvedett sérelmeket.

Mátyás király értesülvén a háromszéki zavargásokról, a viszály lecsendesítésével megbízta Szentgyörgyi és Bazini János grófot, az erdélyi vajdát és székely ispánt; aki 1466. január 20-án Zabolán erdélyi főnemesekkel és az összes székely székekből egybegyűjtött székelyekkel gyűlést tartott, egyezséget hozott létre közöttük és megvizsgálván a székelyek régi törvényeit és jogait, azokat megújította és pontokba foglalva kiadta.

Ezek az articulusok megállapítják az akkor még csak két székely rend (a főbbek és közrend) egymás közötti jogviszonyát, jelesül a közszékelyek szabadságát. Megszabják a jogszolgáltatást mind a három szék külön választott 12–12 esküdtje által, kiknek 7₃-ada a főbbek, ² 3 -ada a közszékelyek közül választandó. A perek felebzése a széktől Udvahelyszékhez, onnan a székely ispához és végül a király személyéhez történjék. A bíró-gyalázónak nyelwáltsága 12 márka, viszont a *hamisan ítélező bíró méltó legyen a megnyúzásra és bőrének szalmával kitömetésére*.

Elhatározták továbbá, hogy senki se tartóztasson le valakit jogtalanul s aki ilyet elkövet, a táborban gyilkosság, otthon hatalmaskodás bűnében marasztaltatik el; ha kell, mindenki perelje adósát a székeken a bírák előtt a törvény rendjén s feltalált adósát vagy az öt törvényesen illető dolgokat ne maga önkényesen, hanem a bíró által foglaltassa le.

Végezetetted, hogy tisztségeket vagy hivatalokat a székelyek közül senki se foglalhasson el pénzért vagy hatalmasul annak akarata ellenére, akit az a tisztség illet, ha csak az illető jósántából bele nem egyezik.¹⁶ Máskülönben a hatalmaskodó fő- és jószágvesztéssel bűnhódik.

Senki e vidéken átutazót, bármily rendű és nyelvű s bármely keresztyén országból való legyen, személyében és javaiban semmiként

ne akadályozza és károsítsa, hacsak a királytól, vagy székely ispántól arra írott rendelete nincsen.

Ha, a székelyek általános vagy részleges hadfelkelésre mennének, senki közülük élelmiszert fizetés nélkül vagy más értéket valakitől el ne vegyen; aki valamit elvesz, egyik keze, vagy szeme elvesztéssel bűnhödik»

A köztük lakó papok főpapjaknak engedelmeskedni tartoznak, a papi gyűléseken (synodusokon) minden pap megjelenni tartozik és aki arról püspöki engedély nélkül elmarad, a plébániát elveszti.

Az összes ítéletek, melyek a gonosznevő ú. n. Kapitány Szolga Miklós felkelése alatt a háború ideje alatt bármi címen hozattak, megsemmisítettnek.

Semmiféle előkelő (potens) nem szálhat meg valamely faluban, ahol öröksége és illetősége nincs, a község lakói beleegyezése nélkül.

A székbíró több mint három lovas kísérővel ne szálljon hozzájuk és csak egy helyetteset tartson maga helyett, ne többet. Az ilyen maga helyett mást, vagy másokat ne tartson, hanem csak maga járhasson el a bíró személyében, másnak az ítélete érvénytelen. >

Ha bármely előkelő vagy közszékely, akik közt a jelenlegi viszály és háborúság támadt, ezeket a végzéseket megszegnél és ha valaki a közszékelységet ismét az előbbi szolgáságba hajtani és tartani akarná: akkor a szabadságában megtámadott, vagy megkárosított mondja azt meg az esküdteknek s ezek megbizonyosodván igazsága felől, adják tudtára a székelyek ispánjának és ez a vétkest fő- és jászágvesztéssel sújtsa kegyelem nélkül. Másrészről, ha a székelyek közönsége idők folyamán hasonló pártütést, viszályt, háborúságot és egyenetlenséget támasztana külön vagy együttesen: akkor az illetők fő- és jászágvesztésre ítéltessenek és örök hűtlenség bünében marasztaltassanak el; azon felül pedig még összes jogaikat és kivállságaikat, melyeket a szent királyok (divorum regum) engedelméből és kegyelméből élveztek, veszítések el.

Végül az előkelők javai, melyek a mondott háborúság idején a község által elvittek, harmadnap alatt adassanak vissza s házaik, melyek a székelység által leromboltattak vagy felgyuttattak, a következő Szent János napjáig a község által építessenek fel, örök hűtlenség büntetése terhe alatt.

Mindezekre az előkelők és a közszékelyek magukat önként kötelezték, a fennebb megírt büntetések mellett.¹⁷

Ez a székelyek második, ismeretes, írott alaptörvénye.

A székely köznép más székekben is forrongásban volt Mátyás

uralkodása folyamán. Panaszok érkeztek a királyhoz 1473-ban a zempléni táborban levő Udvarhely- és Maros-székbeli lófők és gyalogok részéről, hogy a székely förendek közül némelyek őket pénzbeli fizetésre kényszerítgetik. A király, tekintetbe vévén az egész székely nemzetnek hozzá való hűségét és hadakozásra való mindenkorai serény készségét, megparancsolja mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy azt a sérelmet késedelem nélkül megörvosolja és súlyos büntetés alatt kihirdetés által tiltson el minden húzás-vonást. Ugyanakkor elrendeli a székely lófők és gyalogok lajstromba írását (*collistratio, lustrum*) s egyik rendből a másikba való átlépés módozatát. Ezzel megállapítja a három rendet.¹⁸

A székelyek az ő hű szolgálataik által — úgy látszik — szívéhez voltak növe az «igazságos» királynak, aki külön kiváltságlevélben is biztosította a székelyek előjogait, adómentességet stb.

Vitézségükkel szereztek erre érdemeket, a moldvaiak, törökök, csehek és lengyelek ellen vívott háborúkban.

Szerepeltek a székelyek a hűtlen István moldvai vajda ellen vezetett hadjáratban is.¹⁹

Mátyás seregével Brassóból 1467 nov. 25. indult Háromszéken át Moldva felé. Az Ojtozi-szorost ledöntött fákkal eltorlaszolva és bevágva találta. «Meg kellették az útakat tisztítani igen nagy munkával.» A székelyek ennek nagy mesterei lévén, gyorsan elvégezték és a sereg előnyomult, a Szeret völgyébe át, majd fel egészen Románvásárig, melyet ostrommal vettek meg. Onnan a Moldva mentén haladtak tovább Moldvabányáig (Baia). Ott egy Moldvában tartózkodó erdélyi székely jelentette a királynak, hogy a vajda 12,000 főnyi serege közelít. Ezek éjjel kétfelől rontottak a városra, felgyújták és nagy viadalt kezdének, melyben négy óra alatt 7000 oláh és 1200 magyar esett el. Mátyás király az éjjeli meglepetés zavarában maga is megsebesült a hátába fúródott nyílvesszőről. E miatt nem is folytatta tovább a hadjáratot, hanem visszatért Erdélybe, úgy hogy karácsony ünnepére már Brassóba ért. István vajda bocsánatkérő és hűséget fogadó levele még Erdélyben érte utói.²⁰

Részvettek a székelyek Mátyás csehországi hadjárataiban is; éppen úgy a lengyelek ellen 1473-ban a felsőzempléni harcokban. Ott esett el Csupor Miklós volt erdélyi vajda és székely ispán. Ott a táborban ad a székelyeknek kiváltságlevelet Mátyás király, jogai, kötelezettségeik és adómentességeik felől.²¹

Nemsokára nagy erdélyi sereg (21,000), köztük 5000 székely vonult a király intézkedésére István moldvai vajda segítségére a török

ellen. Az egyesült erdélyi és moldvai sereg 1475 jún. 17. fényes győzelmet aratott a törökön a Berlár folyó mellett. A győzelmi jelekből Mátyásnak is küldött István vajda, aki hálából és újabb segítség fejében a magyar királyt természetes urának ismerte el és hűséget fogadott. Mátyás (1475 aug. 15.) viszont a magyar korona hűségére visszatért és neki, mint természetes urának újra meghódolt István moldovai vajdát fiaival, bojárjaival és egész országával együtt kegyelmébe fogadván s neki eddig vétkeiket megbocsátván, öket előrei, a magyar királyok által adott minden jogainban, kiváltságaikban és szabadságaikban megtartani ígérite.²²

Nagy szerepet játszottak a székelyek a kenyérmezei diadal kivásában is. 1479 őszén ugyanis 60,000 fönyi török és oláh sereg rontott Erdélybe és Gyulafehérvárig feldúlt a országot. Báthory István erdélyi vajda és székely ispán fegyverbe szólította az erdélyi hadakat, nemeseket, székelyeket és szászokat, aztán Szászváros mellett a Kenyérmezőn elállta útját a gazdag zsákmánnal visszavonuló törököknek, segítségül híván Kinizsi Pál temesi ispánt. A felállított hadsereg balszárnýán, a Marosra támaszkodva, a székelyek állottak. A törökök túlereje visszanyomta a jobbszáronyot a szászokat, majd «megtolák a székelyeket és sokat levágának közülök» s a középen a derék hadat annyira szorongatták, hogy magán a fővezéren «a vajdán hat sebek esének, lova is megsebesüle». A legvélságosabb pillanatban érkezett meg Kinizsi Pál segédseregével és fényes győzelemmé változtatta a kétsége besettküzdelmet (okt. 13). 30,000 török, 10,000 erdélyi lett a harc áldozata. A diadal torát víg lakomával ünnepelték, melyen a magyar Herkules, Kinizsi táncát (török holttesteket forgatván két karjával és fogáival) a róla szóló legendák messze elhíresítették. A fényes győzelmet «Te Deum»-mal ünnepelték nemcsak Magyarországon, hanem szerte a keresztyén világban, főként Rómában.²³

A kenyérmezei hős Báthory István azonban, amily ünnepelt hadvezére volt Mátyás királynak, épöly zsarnoka lett a székelyeknek a gyönge II. Ulászló uralkodása alatt. Az erőskezű Mátyás halála után (1490) nyíltan hirdette, hogy olyan királyt akar, akinek üstököt marzában tarthassa. A lengyel eredetű cseh királyban «Dobzse» Lászlóban megtalálták a báb-királyt, de meg is ásták a nemzet sírját Mohács mezején. ; .

Báthory a gyenge király alatt féktelen hatalmaskodást kezdett gyakorolni a kormányzása alatt lévő, jogaira féltékeny, szabadságáért élő-haló székelység felett. Főembereit ölette, kínoztatta, száműzte, a népet zsarolta, kifosztotta s dölyfösen hirdette, hogy két feje legyen

annak, aki ellene a királyhoz panasszal mer fordulni, hogy ha az egyiket leütteti, a másikat elővehesse.

A székelyek tovább nem tűrhetvén a kegyetlenkedést és elnyomást, 1492 végén fegyverre keltek szabadságuk védelmére. Az udvarhelyszéki Nagysolymoson 1492 dec. 2. nemzetgyűlésre jövén össze, elhatározták, hogy segítségül hívják az erdélyi nemességet és szászságot, hogy együtt folyamodjanak a királyhoz, hogy régi szabadságukban tartsa meg őket.

A székely nemzetgyűlés a folyamodványt elkészítette, elsorolván benne keserves elnyomatásuk hosszú lajstromát és a királytól a vajdaspán elmozdítását követelték.

A korjellemző, érdekes emlékirat lényegesebb részei ezek:

Felséged megkoronázatása után követteit *Veres Pétert* és Geréb László püspököt levelével közénk küldötte, melyben tőlünk hitet és örök hűséget kívánt, ígérvén régi jogaink megtartását, mire a követek meg is esküdték. És jóllehet ugyanakkor Felséged öccse, Albert lengyel király is felszólított az ő hűségére, mi nem neki hódoltunk, hanem Felségednek esküdtünk hűséget, azzal a feltétellel, hogy Felséged minket jogainkban meg fog tartani s akik Albert király mellé állottak, bocsánatot nyernek. Mi attól fogva Felségedhez mindig hívek voltunk és mindenben hűségesen szolgáltunk. De a vajda úr a Felséged nekünk tett ígéreteivel semmit sem gondolt, közénk, mint ellenségre, erős sereggel jött, sok ártatlant megöletett, némelyeknek szemeit szúratta ki, másoknak házait földig romboltatta, nejeiket, leányaikat kínoztatta, minden vagyonukat és jószágaikat elvitette, több mint 10,000 forint értékben zsákmányra hártyatta s tőlünk barmokat szedetett. És ami még gonoszabb és *soha nem hallottuk, köztünk várkastélyt (castrum) építetett*, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rombolhasson ...

A kastély felépítése után Udvarhelyszéken mindenkitől egy köböl gabonát, egy köböl zabol, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyéret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden falutól egy kocsi szalmát zsaroltak ... Zetelaka falujában, ahol 60 lakos volt, hat emberen kívül mind a maga véddíjával váltotta meg magát, akiket pedig el nem foghattak, gyermekét fogták el s nyárshoz kötözték; anyja látván, hogy meg akarják sütni, vér-díján megváltotta.

Egy jámbor tisztességes asszonnyt ártatlanul elfogván, oszlophoz kötöztek, kendert tévén alá, meggyújtották; rokonai váltották meg vér-díján.

Némely nemesek *házait* fölégette. A vajda és udvari emberei egy nemes urat, házára menvén, vasbotokkal verték, 50 forintot vettek el tőle, hajadon leányát hajánál fogva vonszolták ...

Nem mertünk Felségedhez menni, hogy elnyomatásunkat előadjuk, mert a vajda úr azt mondotta, hogy ő király és vajda Erdélyben s aki Felségedhez akar folyamodni, két feje legyen, hogy ha az egyiket elveszti, a másikat feltehessé. Azt is mondotta, hogy a vajdaságot Felséged neki örökösen adta, ami eddig hallatlan volt.

Soha ilyen elnyomatást nem szenvetdtünk; nem tudjuk azonban, vájjon Felséged tudtával van-é, vagy nincs. Sokan emiatt Moldvába és Havasalföldébe menekülnek ...

Több széken, ahol a székelyek fiúgyermekei kihaltak, a vajda úr leányaiat erőszakosan udvari embereihez adta férjhez és székely örökségeiket elfoglalta ...

Azt mondogatta, hogy jobb volna Felségednek, ha az egész Székelyföldön büdös dögök hevernének, mint hogy székelyek lakjanak, mert Felségednek semmi hasznat, sem szolgálatot nem teszünk. Nekünk azonban úgy látszik, hogy Felségednek szolgáltunk s mert még az ország egyéb határszéleit sok ezer forinttal tartják fönn, őrzik és mégsem lehet a pusztítástól megmenteni: addig mi ezt az országot Felségednek minden pénz-segedelem nélkül, sok atyánkfiának fogásába jutásával s vérük bő omlásával mindeddig épen megtartottuk. Ezenkívül, midőn a boldogult királyok bennünket fölszólítottak, minden táborozásban ott voltunk az ország védelmére s ami őseink vére különböző országokban, t. i. Moldvában, Havasalföldön, Rácz-, Török-, Horvát-, Bolgárországban bőven hullott és a mi vértünk ből patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat hánnytak ...

Most pedig Felséged idejében tölünk tízezer ökröt csikartak ki s Felséged részére a székelység nyolcadrészét kívánták táborozásra, mely készületre és táborozásra fejenként egy-egy forintot fizettünk, ami összesen 100,000 forintra megy...²⁴

Ezekből látszik, hogy vajda urunk bennünket tönkretenni szándékozik, föembereinket kiirtani s magukat a szegény székelyeket minden szabadságuktól megfosztani törekszik ...

Könyörgünk ezért Felségednek, hogy tekintse meg ily nagy elnyomatásunkat és méltóztassék a vajdát közülik visszavenni, hogy bennünket még több törvénytelen és hallatlan gyötrelmekkel ne háborgasson. Tudja meg Felséged bizonyosan, hogy *mi alatta soha nem maradunk, még ha mindenjunknak feleségeinkkel, gyermekinkkel az országból idegen földre kellene is bujdosnunk; mert ha a vajda úr*

köztünk tovább is uralkodnék, elhatároztuk, hogy Felséged országából azonnal kibujdosunk²⁵...

A székelység eme jaj kiáltásának meglett a következménye, A király Báthory Istvánt 1493 január közepén az erdélyi vajdaságtól és székely ispánságtól «kegyelemben» (salva gracia et benevolentia) felmentette és azt Losonczi László és Drágfy Bertalan főkamarás-mestereire ruházta.²⁶

A székelyek hálásak voltak a király iránt és hűségesen szolgálták őt és védték a hazát.

A két új vajda még le sem érkezett, midőn Telegdi István alvajda fegyverre szólítá a Báthory letétele felett örvendező székelyeket és szászokat a Verestoronyánál (1493 febr.) Erdélybe ütött Ali bég ellen, akitöt napi rablása után ki is vertek. Összel (okt. 15.) új betörést intéztek a törökök a Barcaság felé, de a székelyek ércfalán az is megtört.

1494-ben Erdélyben az önhatalmúlag követelt adó miatt lázadás tört ki, melyet a király személyes megjelenéssel s Drágfy vajda kegyelen szigorral fogott el. A székelyek, mint adómentes nép, nem vettek benne részt. Ellenben reszvettek az Ulászló ellen fellázadt délvidéki főurak, főként Újlaki Lőrinc herceg ellen 1494–95-ben az erdélyi vajda által vezetett támadásban, Szerémújlak s más várak kiostrom-lásában.

Mindezeket különös érdemül rótta fel nekik II. Ulászló király kiváltságaik megerősítése alkalmával; elmondván, hogy a székelyek nagy érdemeket szereztek előrei alatt a magyar korona védelmében a törökök ellen, verők hullatása s őseik és testvéreik önfeláldozása által, azután pedig az ő trónfoglalása óta nemcsak a törökök ellen, hanem a lázadók és pártütők ellen mindig fáradhatatlan lelkülettel és bármely felszólításra készséggel teljesített hűséges szolgálatikkal.

Ezeket az érdemeket kívánta megjutalmazni azzal a székelyek történetében nagyjelentőségű *kiváltságlevéllel*, melyben 1499 júl. 13. Budán a székelyek régi jogszokásait és szabadalmait megerősíti és pontokba foglalja.

A bevezetésben elmondja, hogy a három nemzettségbeli erdélyi székelyek részéről és nevében elibe terjesztettek némely articulusokat, melyekben a székelyek azon szabadalmai és régi jogszokásai foglaltattak, melyekkel ők ősidőktől fogva éltek, előrei, a magyar királyok idejében és azt kívánták, hogy ezeket a cikkelyeket kiváltságlevél alakjában szerkesztve (redigere) nekik és utódaiknak örökre érvényesen megerősítve kiadná. Megtekintvén érdemeiket, kérésüket

teljesít s a cikkelyeket elősorolja. Legelőbb is meghatározza a hadszervezet és hadakozás módját, hogy miképpen, mily nagy számmal, kiknek a vezetése alatt kell a székelyeknek fölkelni a különböző irányban vezetett hadjáratok alkalmával.²⁷ Meghatározza a székelyek adómentességét s az «ökörsütés» módoszatait.²⁸ Aztán a székelyek önkormányzatát: a székely ispán jogait és kötelességeit, főtörvényszékét, a királybírók tisztét, a törvénykezés módoszatait, a székelyek birtokjogát stb. írja körül;²⁹ de egyszersmind intézkedik a túlkapások, a zabolatlanság, az önbíráskodás, a közrend és jogháborítás ellen.

Ezentúl — úgymond — *a székelyek senki házát földülni ne meré szeljék, sem senkit közülök saját hatalmuknál fogva a székely ispán tudta nélkül halálos büntetésre ne ítélhessenek, örökös hütlenség terhe alatt.*

Továbbá, ha valaki a székelyek közül az ország ellen (*contra rempublicam*) vagy a község jóléte ellen új és rossz törvényeket hozna be, vagy a községet jugaiban, vagy vagyonában sértené, vagy elnyomná, vagy a székely jogokat, jó szokásokat és igaz törvényeket megzavarná és a szék bírái által megingve sem akarna a tiltott útról letérni: akkor azon szék bírája a sérült fél panaszára tartozzék a szék közönségét összehívni, és ha a dolog eligazítására a szék nem volna elegendő, más székből is hívjon össze; ha pedig szükségesnek mutatkoznék, Udvarhelyszék kapitánya a föemberek meghagyásából hívja össze *a székelyek közönségét* s miután ez a panaszokat és vádakat kihallgatta s az ügyet megitvittatta, a felek az ítéletet az ispán elé vihessék és az ispán akaratja és megkeresése nélkül senkit személyében vagy vagyonában háborgatni és károsítani ne merjenek. Ha az ispán látja, hogy igaz ítéletet hoztak, tartozzék azt helybenhagyni, vagy pedig az ügyet újra átvizsgálhatja és új ítéletet hozhat. Ha valamely székelyek a főnövekbiek ellen bármiben vétenének, fejőkkel és ingó vagyonukkal lakójának. Ha pedig valamely ilyképpen elítéltek vagy számkivették a királyhoz vagy főpapokhoz és zászlós urakhoz folyamodnának s a király az ispán és a székelyek által magát informáltatván, a vétket nem találja nagyjelentőségűnek s meg akarna kegyelmezni, a székelyek megegyezése nélkül is kegyelmet adhat. Ha pedig a király úgy találja, hogy a vétek és kihágás nagy és súlyos, az olyannak a felség se adjon kegyelmet.³⁰

II. Ulászló a gyakorlatban szokásjogként hosszú idők folyamán kifejlődött s részben elődei, így a Mátyás király által is már kiváltság-levélben biztosított jogszabályokat foglalta ebben össze minden eddi-

ginéi szabatosabban, a közélet legfontosabb szükségletei — a honvédelem, adózás, közigazgatás, törvénykezés — szabályozására,

A Székelyföld jogállapotának, a jogok és kötelességek rendezésének terén igen jelentékeny haladást jelentett ez, melynek messze kiható jelentősége volt a jövőre is,

Werbőczy nagyszabású tör vény könyvét két évtizeddel előzte meg — bár csak diójéban — a székely jogok ilyetén kodifikálása,

¹ Sz. O. I., 18., III. i,

² Monumenta Vaticana I. Pápai tizedszedők számadása 97, 1,

³ János minorita krónikája. Gombos F. A.: Középkori krónikások XI. 62.[^]

⁴ Arany János Szent László c. költeményében feldolgozta ezt a szép legendát:

«Nem a székely, nem is Lackfi,

Kit Isten soká megtartson,

Hanem az a László! László!

Az győzött le minket harcon» — mondotta a tatár vezér.

⁵ Küküllei János, VI. fej.

⁶ Pór Antal a Millenniumi Történet III. k. 281. 1.

⁷ Jakab E. és Szádeczky L.: Udvarhelyvm. története, 217. 1.

⁸ Sz. O. I. 82. Thuróczy Chron. Hung. p. IV. c, V.

⁹ Thuróczy Chron. Hung. p. IV. c. IX.

¹⁰ Mechowski historiája után Szamosközy hist. III. 221.

¹¹ SZ. O. I., 134.

¹² Veszély Károly: Hol verte meg Hunyadi János Mezid béget? Századok 1879. évfolyam.

¹³ Kállay Ferenc: Az ős székely nemzet eredete, 181. 1.

¹⁴ Sz. O. I. 196.

¹⁵ Kőváry László: Erdély történelme, II. 88.

¹⁶ Ebből látszik, hogy a tisztiségek Háromszéken is nemek és ágak szerint; a birtokok (lófősek) szerint rendre jártak.

¹⁷ Sz. O. III. 82-86. 1.

¹⁸ Sz. O. I. 219. Ld. Benkő József: A székely nemzet képe, 37. 1.

¹⁸ Ezt tartják az oláhok egyik fő nemzeti hősüknek és «Stefan cel Mare» t. i.

Nagy Istvánnak hívják.

²⁰ Heltai krónikája, II. 86. 1. Bonfinius dec. IV. 1. I. (427. 1.).

²¹ Sz. O. I. 220.

²² Gr. Teleki József: A Hunyadiak kora. IV. k. 421 29. 1.

²³ Bonfini 481. Heltai 178. Gr. Teleki József: Hunyadiak kora. V. k. 116.1.

²⁴ Ebből látszik, hogy a Székelyföld lakosait akkor 100,000 főre számították s annak nyolcadrésze 12,500 főnyi harcost jelentett.

²⁵ Sz. O. I. 273. kelet nélküli; 1492. végén kellett kelnie. Magyarul közölte Szabó Károly az általam szerkesztett Székely Egyleti Képes Naptár 1890. évf. 28. 1.

²⁶ Sz. O. I. 271. 1.

²⁷ Ld. fennebb VI. A székelyek hadszervezete c. fej.

²⁸ Ld. VII. A székelyek adózása c, fej. ,

²⁸ Ld. mindeneket a megfelelő fejezetekben.

³⁰ Sz. O. III. 143. Szabó K.: A régi székelység, 163.

IX.

A székelyek története a XVI. század elején.

(1505-1526.)

Az újkor első százada miként a legválságosabb a magyar állam évezredes történetében: még fokozottabban az a székelyekében. Az országos bajok, párviszályok, pórlázadás, mohácsi vész, ellenkirályok küzdelme, török hódítás, német elnyomatás, nemzeti ellenállás drámai fordulataihoz itt — az újonnan alakult erdélyi fejedelemség kebelében — még más bonyodalmak, küzdelmek is járultak: köztük a székelyek különleges nemzeti, társadalmi és rendi küzdelmei s az ebből támadt válságok, összeütközések, forradalmak.

A székelység a század elején lázas forrongásban volt, hogy megvédelmezze szabadságát, szervezze, kiépítse jogi intézményeit, biztosítsa a jogrendet. A jogi és társadalmi alapot és keretet megadták Mátyás király és II. Ulászló rendelkezései, kiváltság levelei; de azoknak hézagai kitöltésre vártak. A megállapított vezérelvek gyakorlati megvalósítása új intézmények és intézkedések létesítését igényelte.

Ez a közszükséglet idézte elő 1505-ben és 1506-ban a székely nemzetgyűlések tartását és végzéseit.

A székelyek ősidőktől fogva tartottak nemzetgyűléseket. Ez volt az ó legfőbb nemzeti joguk. Törvényhozó és törvénykezési jogot gyakorolt az, a székelység egyetemét illető elvi és gyakorlati kérdésekben.

A székely nemzetgyűlés hatásköre messzebb terjedt ki, mint az erdélyi nemesség, vagy a szászság közgyűléseinak hatásköre. Mert a székely nemzetgyűlés főbenjáró ügyekben is ítélt, nemzetáulás, pártütés esetén. Továbbá a XVI. század elején tartott közgyűlések végzése szerint főtörvényszéket alkotott a Székelyföld számára, maga választotta meg annak tagjait, felelősség terhe alatt, a vétkes, hamisan ítéző bírót számkivetésre s minden ingó és ingatlan vagyona, sőt öröksége (birtoka) elvesztésére ítélte.

A számkivetés joga és gyakorlata meg volt a székelyek között már előbb is a pártütőkkel szemben. Báthory Istvánt (1492.) azzal vadtolták, hogy ezzel is visszaélt, mert a nemzetgyűlés ezen jogát a közelkiáltás helyett maga s megfélemlített cinkostársai által önkényesen gyakorolta.

«Mikor a vajda úr — írták a királynak — némely teljesen ártalanokat közülünk számkivetettnek kiáltatott ki, az nem mindenjük

megegyezésével és akaratjából történt, hanem csak néhány székely-lyel kiáltatta ki, akik akkor a vajdával jelen voltak s azok sem önkényt, hanem szörnyű félelemből tették. Mert a vajda úr akkor a kastély előtt bitófát állítatott, melyre őket, ha azokat számkivetetteknek ki nem kiáltják, fölakasztotta volna. Az akkor jelen volt székelyek nemesek azokat kiáltották volna ki számkivetetteknek, mert oly nagy rettegés fogta el őket, hanem tulajdon nevököt is megtagadhatta volna velük».

Az ily száműzés, mely a Székelyföldről kitiltást jelentett (hogy «Székelyországban ne maradhasson és lakhassék») a nemzetgyűlés kizárolagos joga volt, mely alól kegyelmet csak a király, vagy «az egész székelység egyenlő akaratból» adhatott.¹

Erre érdekes példát találunk 1498-ból. Akkor ugyanis a Marosszékiek között viszály támadván, a székelység a zavargás (tumultus) miatt kénytelen volt nemzetgyűlésre jönni össze. Ezen aztán a főbártutók (házaik és malmaik feldúlása után) száműzetésre ítéltettek. Ezek azonban a királyhoz felebbezvén, II. Ulászló az ügy felülvizsgálatára bírákul kirendelte László erdélyi püspököt és vingárti Geréb László ország bíróit, nehogy a Székelyföld további zavargásnak legyen kitéve. Ezek Marosvásárhelyt vizsgálatot tartván, a viszálykodó felek között egyezséget hoztak létre, olyan értelemben, hogy a vétkes száműzettek a marosszéki föbbeket és közösséget elkövetett kihágásai miatt megkövetik és megfogadják, hogy házaik és malmaik feldúlása és szenvédett káraik miatt őket háborgatni nem fogják. Viszont a székelyek megengedik, hogy baldóczi Csányi Lőrinc, nemesi jáosságával megelégedve, itt lakjék, baldóczi Csányi Lázár pedig székely örökségeit visszakapja, de azokban a székely nemzet és Marosszék engedelme nélkül ne lakhassék, Székelyföldön szolgáit se tarthassa, minden azáltal szabadon járhat-kelhet a Székelyföldön rokonai látogatására. Szentgyörgyi György pedig, miután a marosszéki szegénység egyetemétől (ab universitate pauperum) engedelmet és kihágásai meg-bocsátását kérte és megnyerte, örökségében békésen lakhassék és azt a székely jog szerint, mint a többi primőr, használhassa».²

A székelyek a jogszabályozás és törvénykezés terén jelentékeny lépéssel haladtak előre az 1505-iki *udvarhelyi* és az 1506-iki *agyag-salvi* nemzetgyűlésen. A Székelyföld lakosai 1505. nov. 23. Udvarhely városában közgyűlésre jöttek össze és ott szükségesnek ítélték egy *főtörvényszék* szervezését, mely a ritkán tartott nemzetgyűlések helyett, mint felebbvitelí fórum, a perekben ítélezzen. Ebbe a főtörvényszékbe Udvartörvényszékbe és Keresztúrszékbe megválasztottak négy

főembert és tizenhárom lófőt. Joghatoságukat kiterjesztették az egész Székely földre?

A törvénykezés terén csakhamar újabb reform következett, az erdélyi három nemzet tagjai között keletkezett pereket illetőleg. A három nemzet 1505-ben Tordán tartott közgyűlése ugyanis egy vegyes bizottságot választott és küldött ki az igazságszolgáltatás hiányai pótlására.

Ezek (nemesek, székelyek és szászok) 1506. febr. 10. Segesvárt összejövén, a következő határozatot hozták és intézkedéseket tették:

A három nemzet a király és korona iránti hűséget, az ország s egyszersmind a három nemzet védelmét egyetértően kívánják munkálni. De mert Erdélyben bizonyos ideig nem volt vajda és emiatt az ítélezés és jogszolgáltatás is szünetelt: a három nemzet sok bajt, viszályt, elnyomatást és kárt szenvedett. Hogy addig is, míg őfelsége vajdáról gondoskodik, a három nemzet békésen és egyetértően élheszen együtt és az országot nyugalomban tarthassák; mivel különben is Erdély a török és tatár s más ellenségek szomszédságában s ezektől körülvéve van és ezek s az elszaporodott gyűjtogatók több falut felégették; továbbá mivel tolvajok, rablók, fosztogatók, gyilkosok, hamispénzverők és más gonosztevők a három nemzetnek sok bajt és kárt okoztak; hozzájárulván mindezekhez a nemzetek között támadt egyenetlenség, gyűlölködés és viszály, aminek főока az, hogy eddig elé egyik nemzet a másiknak igazságot nem szolgáltatott s a gonosztevők szabadon mehettek át büntetlenül egyik területről a másikra s így kiirthatok nem voltak: mindezeknek megkorvoslására a jogszolgáltatás végett közös törvényszék létesítését és szervezését határozták el. Ebbe a vegyes törvényszékbe az erdélyi káptalan egy bírót küld és pedig a dékánt, a nemesek 14 bírót választanak, t. i. minden vármegyéből kettőt, a székelyek ulyancsak 14 bírót, azaz minden székből kettőt, a szászok is a magok kebeléből 14 bírót delegálnak. Ezek a választott bírák esküt tesznek arra, hogy az előttük perlekedő három nemzetbeliek között igazságosan ítéleznek. Amíg szükséges lesz, két terminuson fognak összejönni, ú. m. Szent György-nap nyolcadán Marosvásárhelyen és Szent Márton nyolcad-napján más helyen, ahol ítélezni fognak azokban a hatalmaskodási ügyekben és más perekben, melyek a három nemzet között 32 év leforgása alatt előfordultak. Úgy mindazáltal, hogy ha főbenjáró ítélet hozatnék, az elítél a királyhoz felebbehessen. Ha pedig a bíróság bírságot szabna ki valamelyik nemzetre, vagy annak valamely tagjára, a nemesek részéről a bírság eddigi törvényes hánypota a vajdát, vagy alvajdát illesse; ha

székely ítéltetik bírságra, abból a szokásos hányad a székelyek ispánjának jusson; a szászok bírságából az ő rendes bíráik kapják a megfelelő illetékeket. Az ítélező bírák ezekből a bírságokból ne részesedjenek. A három nemzet saját tagjai közt indítandó perekben ezentúl is saját rendes bíráik fognak ítélezni.

Elhatározták azt is, hogy minden nemzet a másikért, ha szükség lesz rá, szabadságuk és jogai érdekében öfelségéhez fog folyamodni. Ha pedig a vajda, vagy a székelyek ispánja — úgy mond — vagy bárki a három nemzet bármelyikét jogai és szabadságai elvezetében háborugatná, vagy elnyomná: abban az esetben mind a három nemzet folyamodni fog a királyhoz, hogy az olyat a nemzetek kebeléből elmozdítani és őket a vajdától, székely ispántól, vagy bárkitől megvédelmezni méltóztassék.⁴

Ez az új közös törvényszék a három nemzet közti békét és egyetértést volt hivatva előmozdítani. Szükség volt az új szövetségre és önsegélyre, mert a gyönge királyi kormány alatt az önkényuralom, a zabolátlanság és féktelenség tünetei Erdélyben sűrűn feltünedeztek. A vajdaság és székely ispánság betöltése is olykor hosszabb ideig szünetelvén, a székelység elégedetlen elemei sokszor zavarogtak. A belső forrongás, súrlódások és véres összeütközések napirenden voltak a Székelyföldön. Továbbá a szászok és székelyek közt gyakran támadtak ellenségeskedések, határvillongás s egyéb okok miatt.

A székelyek eleme a harc és háború volt. Ha nem volt külháború, otthon csináltak zenebonát, mint később a török janicsárok. Az ősidők harcias szelleme lelkesítette őket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom, sőt saját elöljáróik és főnöpei fegyelmezésében az elnyomatás szándékát látták. Sérelmeik megtorlására pedig azonnal készek voltak a fegyverhez nyúlni. Tömöri Pál úgy jellemzte őket, hogy «sem Istantól, sem embertől nem félnek», hogy «joggal és jogtalansággal nem gondolnak», sőt, hogy «még él köztük a pogánykor azon hite, hogy akiket a földön megölnek, azok a mennyországban szolgáik lesznek».⁵

Tömöri e tapasztalatokat 1506-ban szerezte, midőn a székelyek között nagymérvű lázadás tört ki, amit nagynehezen tudott vérbe-fojtani. II. Ulászló ugyanis fia II. Lajos születéskor kivetette a székelyekre a szokásos ököradót. A székelyek ellenszegültek és Marosvásárhely mellett táborba szálltak. Tömöri Pál küldetett ellenök Budáról 500 lovassal; de megveretett. Újabb, nagyszámú haderőt kellett összegyűjtenie a királyi várak örségeiből, hogy le tudja verni és meghódolásra kényszerítsé őket.

Ilyen előzmények után gyűltek össze Székelyország földjének lakói Udvahelyszéknek *Agyagfalva* majorjában nemzetgyűlésre, hogy «a különféle egyenetlenségeket és hitván szokásokat eltöröljék». Legelőbb is óvást emeltek az elharapózott pártütések ellen, hűséget fogadtak a királynak, vajdának és székely-ispánnak és erős büntetést, számkivetést szabtak a pártütőkre.⁶

A két év alatt egymás után tartott két székely nemzetgyűlés s közben egy országgyűlés határozataiból kitűnik, hogy II. Ulászló gyöngé kormánya alatt a közbiztonság Erdélyben nagyon meglazult s az igazságszolgáltatás csödöt mondott. A nemzetek egymás között és a magok kebelében viszálykodtak. A székely bíráskodás és közigazgatás különben is patriarchalis volt. A tisztségek rendre jártak, nemek és ágak, illetőleg lófő birtokrészek szerint.

«A szeretet, a harag, a gyűlölség és a maguk hasznoknak keresése a bírákat és törvénytevőket itt a mi Székelyországunkban gyakorta nem engedi meg, hogy igazat lássanak és ítélni jene» — mondja az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés végzése. — Azért szabtak szigorú büntetést, számkivetést a hamisan ítélez bíróra, aki vagy könyörögésért, vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útról valamely-felé kitérne.⁷

Az 1505-ben szervezett *főtörvényszék* sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1506-ban úgy találták, hogy kevés haszna vagyon, azért részletezik a bíróság kötelességeit és követelik 15 nap alatt a végrehajtást az ítélez bírótól, karhatalmat is rendelvén segítségére.

A három nemzet is igyekezett a köztük levő viszályt és egyenetlenséget kiküszöbölni és a vegyes-perek vitelére *közös*, mintegy *nemzetközi bíróságot* szervezett és az alkotmányos sérelmekre nézve kimondotta a három nemzet szolidaritását: a közös jogvédelmet, a véd- és dacszövetséget. Mindez a loyalitás hangoztatása mellett, de részben a kormány ellen irányzott céllal.

Az agyagfalvi végzés még jobban és feltűnően áradoz a király-hűségtől, mintha csak el akarná felejteni az «ökörsütés» miatt nem rég lezajlott fölkelést. Elítéri a pártütést, szigorú büntetést (számkivetést) szab a lázadókra, a fölmerülő sérelmekért a királytól vár orvoslást, «*hogy így az igen-igen nagy Scythiából reánk maradt tökéletes hívségnak dicsérete, amely még eddig minden pártütéstől, áruitatástól, makiula nélküli közöttünk megmaradt, ezután is maradhasson meg*».

A székely nemzetgyűlések határozatai valamit javíthattak a közállapotot; de hogy a korszellem mi volt, megmutatta nemsokára a magyarországi pörlázadás (1514.), melynek élén a háromszéki dál-

noki lófő-családból származó belgrádi katona: Székely Dózsa György állott, testvérével Benczével. Erdély népe kevésbé vett részt a lázadásban, sőt a lázadást az erdélyi vajda és székelyek ispánja (1510—26.) Szapolyai János verte le, székely lovasság közreműködésével, kiknek élén Andrási Márton vitézül harcolt. Az erdélyi pörlázadást pedig a nemesség, a nyugton maradt székelység (Barlabási Lénárd vezérlete alatt) és a szászság egyesült hadai verték szét Kolozsvár mellett.

*

A Székelyföldön, miként a XVI. század első, úgy második tizedében is folytonos a nyugtalanság, forrongás.

1510—11-ben Csík- és Gyergyó-szék közszékelyisége megtámadta az előkelők házait és ezeket feldúlta. A primoroknak életük megmentése végett hazulról menekülniük kellett.⁸

1513-ban valami Székely János nevű párttű «tolvaj» (latro) a szász székekben izgatott és keltett lázadást a szász előkelők ellen.⁹ Ekkor Ulászló király, 1514. júl. 9. Szapolyai János adott ki ellene elfogatási rendeletet és mozgósítási parancsot szárhegyi Lázár Andrásnak.¹⁰

A székelyek a következő években viszályba keveredtek a vajdával, Szapolyai Jánossal. Miből keletkezett az elégedetlenség? nem ismeretes. Kiváltságaikat, mikre minden nagyon féltékenyek voltak, feltétték tán az erőskezű vajdától s az elégedetlenséget táplálhatták a vajda ellenük kiadott rendelkezései, melyek a szászoknak kedveztek a székelyek ellen.

Igy 1514. okt. 11. Brassó város panaszára elrendeli Sepsiszentgyörgynek, hogy vásárokat tartani ne merjen. 1515. jan. 2. az orbai székelyekhez kelt királyi rendelet, hogy Béldi Pált, ki az ő segélyükben bízva a brassai és barcasági szászokat háborgatja, segítni ne merjék, hanem a szászokat oltalmazzák Béldi ellen. 1515. szept. 2. a marosszékieknek parancsolja a vajda (a szászok panaszára, hogy az 1514. hadjárat alkalmával sok kárt tettek nekik a megszállás alkalmával és most ugyanezt akarják tenni), hogy a szászokat ne károsítsák s megszálláskor fizetés nélkül semmit el ne vegyenek.¹¹

Az erdélyi főnemesek 1515. jún. 12-re gyűlésre hívták a szászokat Marosvásárhelyre, hogy a székelyek annál kényelmesebben küldhessenek oda kebelükből némelyeket az ország ügyei felől tanácskozás végett.¹² Félév múlva magok a vajda ellen elégedetlenkedő székelyek akartak nemzetgyűlést hirdetni 1515. dec. 17-ére s arra a szászokat is meghívták. Ámde Barlabási Lénárt erdélyi alvajda Szében

város tanácsát kéri, hogy ne álljon a székelyek mellé s eltiltja e székely gyűléstől, mert az a vajda ellen s nem az ország javára, hanem inkább kárára irányuk Jól tudhatják, — úgymond;— hogy a székelyek minden vajda ellen viszályt indítottak (rixas moverunt), amivel az ország-nak mindig gondot és költséget okoztak?³ A gyűlés megtartásáról nincsen tudomásunk,

- A feszültseg a vajda és a székelyek között a következő évek folya-, mán sem enyhült, sőt mindenkiabb elmérgesedett. Zokon vették talán azt is, hogy a király 1517. ápr. 14. Szapolyainak adományozta a kézdi-szen tléleki várat tartozandóságaival¹⁴ s hogy sűrűn jelentek meg rendeletek 1508—18, folyamán a szászok javára a székelyek ellen,¹⁵

A hét székely szék közönsége 1519. jan. 22. Székelykeresztúron tartott gyűléséből értesíti Tordavármegye nemességét, hogy kölcsonös szabadságuk és jogaiak védelméről szóló írott kötelezettségük értelmében — minthogy a vajdától jogaiak és szabadságukban elnyomatást, személyük, javaik és örökségük tekintetében kárt és sérelmeket szenvedtek — szükséges, hogy összejöjjönek és segélyük igénybevételével szerezzenek orvoslást: amiért is kérik, hogy febr. 23. szokott helyükön Tordán gyűlést tartsanak, amelyen az odaküldött székely követekkel tanácskozzanak és a további teendők felett határozzanak,¹⁶

A székelyek mozgalma 1519. tavaszán komoly mérvet öltött, Szapolyai János vajda, aki Budán időzött, hallván a híreket, sietve jött Erdélybe és megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a lázadást elnyomja.

De a lázadás nemsokára kitört Csíkban és áldozatai elsősorban a székely föemberek lettek, kiket a közszékelyek elűztek, megtámadtak, házaikat megrohanták, lerombolták, ingóságaikat s barmaikat pré-dára hánnyták,

A csíki zendülők aztán átkeltek a Hargitán, leereszkedtek a Homorod völgyében Erdővidék felé, hogy az ottani atyafiak is csatlakozhassanak, Szapolyai János udvarhelyi táborából, ott összevonthatával előük sietett és Homorodszentpál és Darócz között véres ütközetben levezte őket és vérbe fojtotta a lázadást. Az elfogott vezetőket kivégeztette, az elmenekülteket üldözés alá fogta s később törvény elő idézetté és elítéltette,

A végítélkezés a perbe fogottak fölött az 1521. febr. 18-ára Marosvásárhelyre összehívott székely nemzetgyűlésen történt, ahol némelyek száműzetésre ítéltettek — azért, mert megszegtek a király és korona iránt tartozó hitet és külön meg is fogadott hűségkötést s

hogy a királyi felség, a szent korona, az ország és a vajda-ispán ellen föllázadni, fölkelni (rebellare), fegyvert fogni s megütközni merész-kedtek, de Isten segítségével ő általa leverettek és szétszórattak.

A székelyek legnagyobb sérelmükül azt tekintették, hogy a vajda a fölkelésben résztvett székely főemberek jószágait, amiknek a székely birtokjog szerint hűtlenség esetén az atyafiakra s nem a kincstárra kellett volna szállania, lefoglaltatta és eladományozta.

így nem csoda, ha Szapolyai nem volt népszerű a székelyek között s a bizalmatlanság átöröklődött fia iránt is.

1524-ből is van székely mozgalomról emlékezés. Az erdélyi nemeseké székelyek ugyanis 1524. nov. 15. Marosvásárhelyt tartott, gyűlésükön ismét elnyomatásukról panaszoknak. Fősérelmük, hogy Sárváry Miklós fogarasi várnagy nemes társukat Székely Pált ártatlanul fölkaszattatta. Elégtétel és jogorvoslat végett követeket küldötték Budára a királyhoz és fölhívják a szászokat, hogy a Mátyás halála után tartott gyűlésen kötött véd- és dacszövetség értelmében, mely szerint ha a főurak és hatalmasok által elnyomatnának, egymás védelmére mind a három nemzet fölkelni tartozik, legyenek készen s mihelyt a székely követek a kiráytól visszaérkeznek, haderejükkel oda siessenek, hova avhárpm nemzet legjobbnak fogja látni. Ügy látják, — úgy mond, — hogy a külső és belső ellenség miatt immár a végső veszedelem fenyeget.¹⁷

Ez a sötét sejtelem mintha előérzete lett volna annak a rettentetes katasztrófának, mely a nemzetre zúdult Mohács mezején.

Erdélyt ugyan ez közvetlenül kevésbé érintette, de kihatásában új korszakot nyitott a székelyek történetében is.

¹ Sz. O. II. 277.

² Sz. O. III. 133. 1. Két számüzetésre ítélről: szentkirályi Thamási Bernátról és szentbenedeki Márthon Jánosról a kiegyezésben nincs szó.

³ A székely nemzet constitution a, 30. Sz. O. I. 306.

⁴ Sz. O. I. 309.

⁵ Fraknói Vilmos: Tömöri Pál élete, Századok, 1881. 293.

⁶ Közölve «A nemes székely nemzet constitutional 33. és a Sz. O. I. k. 313.!»

⁷ Sz. O. I. 307. .

⁸ Az alvajda és székely alispán a barcasági szászokhoz rendeletet küldött (1511. jan. 12.) hogy a közéjük menekülőket fogadják vendégszeretettel. (Sz. O. III. iyy.)

⁹ II. Ulászló Szebenszéknek ad ellene rendeletet, 1513. aug. 18. (Sz. O. III. 180.) és 1513. okt. 2. (V. 28., 30, 43—47. 1.)¹

¹⁰ U. ott, III. 184. ¹⁴ Sz. O. III. 192.

¹¹ Sz. O. III. 185., 188., 189. ¹⁵ Sz. O. III. 194—198.

¹² Sz. O. III. 187. ¹⁶ Sz. O. III. 198.

¹³ Sz. O. III. 190. ¹⁷ Sz. O. III. 237.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ ÚJKOR. A FEJEDELMEK KORA.

X.

A mohácsi vésztől a székely támadásig.

(1526—1562.)

Az erdélyi sereg, vajda-ispánjokkal, Szapolyai Jánossal élükön, Szegednél hallotta hírét a mohácsi csatának, amiből elkestek s aminek a király is áldozata lett. Feladatuk most már nem lehetett egyéb, mint megvédeni a Tisza vonalát s aztán az új királyválasztáson érvényt szerezni az 1505. rákos! végzésnek: a nemzeti királyság visszaállításának.

A székelyek a nagy nemzeti eszmével szemben fátyolt borítottak sérelmeikre. A két királyjelölt: a magyar Szapolyai János és az osztrák Ferdinánd versengésében a nemzeti párra állottak, dacára az erős kísértéseknek, melyekkel Ferdinánd ügynökei, vezérei, vajdái s legbuzgóbb erdélyi hívei a szomszédos szászok őket a Habsburg-párra tériteni igyekeztek.

Midőn a török kitakarodása után a tokaji gyülestről «János vajda Budára siete», elöljáró hadában székelyek jártak s előzetesen «Budát és Isztergomot Kún Gotthárd neki foglalá».¹ A trónra vezető utat a székesfehérvári királyválasztó gyűlésre (1526. nov. 10.) tehát a székelyek főkapitánya, a háromszéki osdolai Kún Kocsárd egyengette. Ez a hős és igaz hazafi királynak jó- és balsorsában mindig híve maradt.²

Ott voltak a székely hadak a szintén királyá választott Ferdinánd hadai ellen 1527—28-ban vívott vesztett csatákban: Tokajnál, Szinánál; majd ők nyitottak utat a Lengyelországba menekült nemzeti királynak a visszatérésre, a Sárospatak-nál 1528. szept. 25. vívott győzelmes csatával. Báthory István, Kún Kocsárd és Czibak Imre erdélyi hadakkal várta a határon és hozták vissza Lippára a bujdós királyt.³

Az ellenkirályok versengése Erdélyre is kiterjedt. Ferdinand ügynökei a székelyek egy részét is megnyerték uruknak. Péter moldvai vajda felhasználta az alkalmat a zavarosban halászni és 1529. januárjában beütött a Székelyföldre s a határszéli székeket Gyergyótól Háromszékgig földúltá és felégette, úgy, hogy — mint a brassaiak írták febr. 4. — ama székekben minden füstöl és hamuvá lett. Febr. 8-án kitakarodott.⁴

János király az erdélyi ügyeket rendezni óhajtván, somlyai Báthory Istvánt (a későbbi lengyel király atyját) királyi helytartóul küldötte Erdélybe, hol Kún Kocsárd hadsereggel várta Kolozsvárnál. A Székelyvásárhelyt tartott országgyűlés személyes fölkelést rendelt s minden tizedik jobbágyot taborba szólítá. Nemsokára elfoglalták Gyulafej érvárt.

1530-ban tovább folytak a harcok Erdélyben; de a szász városok meghódolása (Szeben kivételével) csak 1531-ben fejeztetett be, miután a király személyesen jött Erdélybe s a székelyek «Szent György napján zsoldos hadat adának a szászok ellen János királynak».⁵

Szapolyai a székelyek hű szolgálatait különöző elismerésekkel jutalmazta. Egyebek között megerősítette Miklósvárszék 1459. nyert kiváltságait. A székely sereg érdemdús vezérét Kún Kocsárdot a meleg forrásvízéről nevezetes; hunyadmegyei Algyogy birtokával adományozta meg.

A székelyek viszont azzal mutatták meg teljes meghódolásukat, hogy «Nagy Boldogasszony» napján (1531. aug. 15.) ökröt adának a János király koronázására», azaz beszolgáltatták szokásos adójukat, az ú. n. *ökör stütest*,

A székelyek János király érdekében 1535. jún. 24. Marosvásárhelyt gyűlést tartván, általános népfölkelést rendeltek el s meghatározották, hogy miként a nemesek, a székely főrendűk is hadra készen állva tartsanak minden jó lovakat, vérzetet, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot; a lófők lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, kardot, csákányt vagy buzogányt, vagy íjjat nyílvesszővel; a szegények pedig legalább tört és fejszét.⁶

A két ellenkirály küzdelménnek, mely Erdély s a Székelyföld részéről is annyi vér- és pénzáldozatot kívánt, az 1538-ban megkötött váradi béke vetett véget, mely Erdélyt a Tiszántúllal János királynak biztosította.

Ez azonban János király ellen ingerelte a szultánt, aki 1538. nyarán Moldva és Erdély ellen nagy sereggel indult. Szapolyai szintén oda sietett, országgyűlést tartott Tordán, szervezte a honvédelmet,

Majlád vajdát a székelyekkel a megerősített Ojtozi-szorosba állítá. A székelyek nemcsak fegyveresen állottak őrt, hanem «ökörsütést is adának János királynak segítségül».⁷

A szultán látván a nagy hadi készületet Erdélyben, megelégedett Moldva meghódításával s Erdélyt (János király követei, ajándékai és mentegetőzése által megengesztelve) a támadástól megkímélte.

János király utolsó életküzdelmét is ott vívta meg, midőn a hűtlenné vált Majlád vajda ellen (1540-ben) sereget vezetett Erdélybe. A székelyek akkor is hívek maradtak. Pedig csak nem rég panaszolták fel a marosvásárhelyi gyűlésen a súlyos adóterhek között, hogy a székelyektől több, mint százezer ökröt szedtek fel az utóbbi évek során.

*

Szapolyai János halálával új korszak kezdődött Erdély történetében. A bonyolult politikai helyzet, János Zsigmond magyar királyá választása, ezzel szemben Ferdinánd törekvése, hogy magát az egész Magyarország királyának ismertesse el s Budavára német hadak által ostromoltatása végre is a török beavatkozását idézte elő. Budavára 1541. török kézre került, Izabella fiával Lippára, majd Erdélybe küldetett, s 1542-ben megalakult a külön erdélyi fejedelemség. Izabella és fia 1542. május havában Gyulaféhérvárra tette át székhelyét a nem rég elhunyt püspök nekik rendelt palotájába s ezzel megnyílt az erdélyi fejedelemség másfél századon át virágzó korszaka.

Az erdélyi fejedelemséget Martinuzzi Fráter György lángesze alkotta meg és az ő erényes keze tartotta fenn és kormányozta tíz éven át. Politikájának leghívebb támogatói pedig a székelyek voltak, akiket ő a legválságosabb pillanatokban meg tudott nyerni és hadra kelteni az ország is saját érdekei védelmére.

Pedig nehezebb politikai helyzetben alig volt még addig a magyar nemzet. Területe három felé szakadt, három főt uralt: a nyugati rész osztrák Ferdinádot, a «bécsi király»-t; az Alföld az isztambuli szultánt, a «törvényhozó» «nagy» Szulejmánt; Erdély s a Tiszántúl a «választott király»-t, János Zsigmondot, ki helyett anyja, a gyenge és szeszélyes lengyel asszony, Izabella özvegy királyné névleges kor-mánya mellett a tényleges uralmat a «barát», Fráter György gyakorolta. A székelyek, dacára annak, hogy súlyos és szokatlan terheket róttak rájuk az új idők követelményei, kitartottak mellette és volt idő midőn legválságosabb helyzetben ők mentették meg.

Az új államélet igényei a székelyektől is azt kívánta, hogy a köz-

terhekhez, a 10,000 aranyban megállapított portai adóhoz s a királyi udvartartás költségeihez hozzá járuljanak, dacára eddigi adómentes-ségüknek, A székelyek az országgyűléseken kénytelenek voltak vállalni, ha nem is a többi nemzetekkel egyenlő mértékben, ezeket a közterheket s néha pénzadót vállaltak, többnyire azonban ragaszkodtak a megszokott székely adóhoz, az «ökörösítés»hez.

A hadi kötelezettség terhei is mindenki által súlyosabbá váltak, amint Erdély a német-török versengés célpontjává és színterévé vált; ami közben moldovai és oláh hadak beütései gyakran pusztítják a Székelyföldet, Állandó örszolgálat, várőrség, részleges és általános fölkelések sűrűn követik egymást az 1540—50-es években,

A vészes napokban (1437-ben) kimondott, 1459-ben, majd 1506-ban megújított *uniót* 1542. dec/ 20. ismét megújították a három nemzet közös védelmére a tordai országgyűlésen.⁸

1542. okt, az a hír érkezett a tordai táborba, hogy Péter moldvai vajda Erdélybe ütni készül, A székelyek követeket küldöttek hozzá Kún Lázár, Béldi Pál, Mihályfi Ferenc, Dániel Péter, Andrássy Márton, Tamássy Ferenc személyében, hogy gyűjtik az élelmiszereket számára s ha segélyt nem kapnak, hozzá fognak csatlakozni. Másrészt sürgetik Fráter György bejövetelét Váradról,

Péter vajda tényleg betört nov, közepén s rabolva, zsákmányolva vonult át a Székelyföldön, A «barát» is bejött s kiverte Erdélyből,⁹

A székelyek is visszatorolták alkalmilag az oláh betöréseket, így 1543-ban a oláh vajda panaszcodott, hogy a háromszékiek betörtek országába és ott nagy károkat okoztak, A marosvásárhelyi (1543. nov. 29.) országgyűlés elhatározta, hogy a helytartó küldjön vizsgálóbiztost Háromszékre s a székelyek is küldjenek mellé föembereik közül s a bűnösöket büntessék s a károkat téritessék meg,¹⁰

Az ilyen rendszabályok nem rettentették vissza a székelyeket a hasonló vállalkozásoktól, aminő 1548-ban még nagyobb mérvben ismétlődött. Előzménye az volt, hogy 1546-ban a kegyetlen, vérengző Mircse lett az oláh vajda, aki uralkodását az ellenpárti bojárok felkoncolásával kezdette meg. Az előző Radul vajda híveivel Erdélybe menekült, A bujdosó bojárok 1548-ban néhány ezer szászt és székelyt zsoldjurkba fogadtak s a Prahova völgyén át beütöttek Oláhországba, de Mircse által Peris (Peles?) mellett megverettek s a székelyek nagy része is ott veszett,

A kolozsvári országgyűlés (1548, szept. 8.), tekintettel a Porta által megerősített Mircse vajdára, elítélte ezt a vállalatot s megismé-

telvén a több ízben megújított végzést, hogy küldésre engedély nélkül senki se mehessen, szigorú vizsgálatot s a vétkesek megbüntetését rendelte eh Végezték azt is, hogy senki bujdosó bojárt ne rejtegessen a járásban s pártjukat ne fogja, hanem távolítsa el és küldje haza.¹¹

Erdély abban az időben, — mint már előbb és később is — a két Oláhország állandó pártviszálya között, rendes menedékhelyül szolgált az oláh politikai menekülöknek. A vajdák is azért igyekeztek erdélyi birtokokat (váruradalmat) szerezni, hogy szükség esetén legyen hová menekülniük. Ilyen menhely volt a középkor folyamán a magyar királyhoz hű oláh vajdák számára *Fogaras*, a moldvaiak számára *Csicsóvára*, a belső-szolnoki *Bálványos* és *Küküllővár*. A bojárok, ha menekülniök kellett, rendesen a határszéli szász városokban (Brassóban, Szebenben) vagy a Székelyföldön húzták meg magokat.

Ferdinánd Erdély átadását követelte s Fráter György 1542» óta alkudozásban állott vele. A szultán 1547-ben békét kötött Ferdinándal, de Erdély átengedéséről hallani sem akart. Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, a szultán pedig török és oláh hadakat küldött Erdély megszállására.

A moldvai sereg 1550-ben az Ojtozi-szoroson át a Székelyföldre nyomult, rabolva, dúlva, égetve; a havaseli vajda a Vöröstoronyi-szoroson át Szeben felé tartott; a budai basa a Maros völgyén Lippa felől közelgett.

Fráter György a veszély láttára gyorsan határozott és erélyesen látott a védelem szervezéséhez. Véres kardot hordoztatott körül az országban s közzelést hirdetett Marosvásárhelyre, hol maga is megjelent a székelyek felköltésére. Néhány nap alatt 50,000 ember felett tartott hadi szemlét s Kemény Jánost a Székelyföldre, Kendefi Jánost a Szeben alatt taborozó oláhok ellen küldé. Kemény fényses diadalt aratott a moldovánok felett, kiket kivert a Székelyföldről; a verestoronyi csapat is kitakarodott; a Déváig előnyomult török előcsapat is visszaveretvén, a budai basa is jónak láttá visszavonulni Budára.

Fráter György erélye s a székelyek gyors hadrakelése megmentette Erdélyt a martalóc hadak pusztító áradatától. De a nehézségeket ez csak ideig-óráig oldotta meg. A királyné s a helytartó viszályába kiújult, Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, mit Fráter György kikerülhetetlennek tartott.

Izabella belefáradt a két malomkő közötti örlődés küzdelmeibe s végre is az országról lemondásra szánta el magát (1551. júl. 19.).

Átadta a királyi koronát s a nyert kárpótlások fejében keservei színhelyéről, Erdélyből kiment Lengyelországra. Távozásukat csakhamar követte Fráter György katasztrófája, kit Castaldo, Ferdinánd titkos fölhatalmazása alapján, a törökkel conspirálás ürügye alatt, orozva meggyilkoltatott alvinci várkastélyában. (1551. dec. 17.)

Midőn Ferdinánd Erdély felett az uralmat átvette, csakhamar felhívást intézett a székelyekhez (1551. okt. 21.), hogy a török támadás elhárítására, ismert lelkesedésükkel és hazaszeretetükkel, nem csekély számmal és jó készülettel minden elkövessenek.¹²

A székelyek nem késlekedtek táborba szállani, egyrészt az oláh hadak betörése feltartóztatására, másfelől a török ellen, akitől Lippa várát (1551 végén) csakhamar visszafoglalták.

Ferdinánd, hogy Erdély közállapotáról és speciális viszonyairól tájékozódjék, 1552. elején biztosokat küldött az országba, külön utasítással, melyben a székelyek kiválságai, adózása, hadszervezete felől is fölvilágosítást kívánt.

Ezek 1552. tavaszán részletes jelentést tettek az erdélyi állapotokról s ismertették a székelyek közigögi helyzetét, rendi állapotát, adózási szokásait (az ökörsütést), hadszervezetüket stb.

A király szerette volna őket rendszeres adófizetés alá vetni s különleges kiválságaikat megszorítani, de a vett információk után nem tartotta célszerűnek mélyebbre ható reformokat léptetni életbe, sőt ellenkezőleg, 1554-ben megerősítette ősidőktől fogva élvezett adómentességüket, régi kiválságaikat, kikötvén az ökörsütés ezután is megadását.

A székelyek elégedetlenségének egyik oka volt sójuk szabad használatának korlátozása a kincstár javára. A király biztosai erről is tettek jelentést 1552-ben, megírván, hogy a Székelyföldön annyi a só, hogy ha nem egészen ingyen adják is, de igen csekély áron vehető. Szabad ég alatt vágják, mint a követ a bányában. Sóvágó helyek vannak Görögény vidékén, melynek birtoka a vajda-ispánt illeti (Parajd, Szováta stb.), Homorod-Szentmártonon és több helyen. A székelyeknek sójukat használni csak otthon lenne szabad s kivinni csak meghatározott helyekig, u. m. Segesvár, Brassó és Fogaras városáig, de ők titkon Erdély más vidékein is árulják, amit ellenőrizni a kamrai tisztek kötelessége, akiknek joga van a sócsempészeket szekerestől, lovas-tól letartóztatni.¹³

Köztudomású az is, — jelentik továbbá, — hogy az ismert arany-

és ezüstbányákon kívül Erdélyben s főként a Székelyföldön sok bencses még érintetlen érctermő hely van, de senkinek a kutatást meg nem engedik s ők sokkal tudatlanabbak, hogy sem azval élni tudnának.¹⁴ Ajánlják a királynak, hogy a székely söről úgy intézkedjék, hogy az a kincstári só értékét ne csökkentse. A görgényvidéki sóról a haszonérvező vajdával szintén hasonló rendelkezés lenne megállapítandó¹⁵

Ferdinánd e jelentés alapján 1553. jún. 25. erdélyi kincstartójához, Haller Péterhez intézett utasításában úgy rendelkezett a székely sóra vonatkozólag, hogy mivel annak használata csak házi szükségleteikre van megengedve, nem pedig kereskedés céljára, a kamarai tisztek ügyeljenek azokra, akik a Székelyföldről sót visznek eladni s foglalják le nemcsak a sót és barmaikat, de tartóztassák le a csempészeket és szigorúan büntessék meg őket s kifürkészvén a hasonló csalárdsgággal élőket, adják azokat is a vajda, mint székely-ispán kezébe megbüntetés végett. Mivel pedig a görgényi uradalomban is van sótermelés, a vajdához is rendelet ment, hogy a sóárulást ne türje meg s legyen segélyére a kamarai tiszteknek.¹⁶

Ez a megszorítás főként a közrendű székelyeket illette és keserítette el, mert a förendűek és lófők tovább is zavartalanul megmaradtak a *nemesi só* élvezetében, de nekik az eddig üzött kereskedés megtiltatott. Az 1555-iki szokásjog-megerősítésbe mégis belekerült, hogy Segesvár-székben, Köhalom-székben és Fogarasföldén szabad a székelyeknek sóval kereskedni, de úgy, hogy a királybírótól pecsétet (engedélyt) kell váltani, máskülönben marháját, szekerét elkobozzák.¹⁷

Az 1562. felkelés után a székely sóbányák is a kincstár számára foglaltatván le, a közsékelyiségek végképp elesett a sókedvezménytől, «de az főnépeknek házok szükségére való sót» ezután is kiadták, «mint a nemességnak régi szokás szerint só adatott». ¹⁸

A hadfölkelést is szabályozták ebben az időben. 1554-ben, a székelyek egy negyedét mozgósították, a személyes fölkelésre készenléttel határoztak el két országgyűlésen és meghatározták a felülés módját, kötelezettségét és a mulasztások megtorlását.

Nagyjelentőségű és nevezetes esemény a székelyek jogszabályainak összeírása (codifikálása) 1555-ben. Az akkor ápr. 24. Marosvásárhelyt tartott országgyűlésen a székelyek az ő törvényes jogszokásait bemutatván, az erdélyi vajdák által megerősítették. 88 pontból áll ez a nevezetes törvénycikk-sorozat, amely kiterjeszkedik az akkori székely törvénykezés minden részletére s főként a bíráskodás és perfolitatás módjai, a felebbezések, az illetékek, birtokjog, örökösdés (fiú-

leanyság), bűnűgyek, hatalmaskodás, magánjog, sókereskedés, hadügy stb. körül kifejtett jogszokások vannak benne körülírva?²⁹

A székely nemzet külön jogéletének nevezetes emlékei ezek a törvénycikkek, melyeket évszázados gyakorlat fejlesztett ki s új évszázadokra volt hivatva biztosítani a székely jog további gyakorlatát. Tényleg az maradt lényegében a székely törvénykezés vezér-fonala egészen 1848-ig.

Ferdinárd erdélyi uralma tehát — bár rövid ideig tartott — nem múlt el nyomtalanul a székelyek történetében. A hadügy, pénzügy (adózás), igazságügy (a jogszolgáltatás) s a székely közjog terén maradandó alkotások emlékei fűződnek hozzá.

Ferdinánd erdélyi uralma rövid pünkösdi királyság volt: öt évig sem tartott. A szultán nem ismerte el az Izabellával kötött szerződést, az adót nem fogadta el Ferdinándtól Erdélyért s követelte az ország visszaadását János király fiának. Erdélyben is a közvélemény hangsosan követelte a bujdosók visszahozatalát s 1556-ban a szászsebest és a kolozsvári országgyűlés tényleg elhatározta és végre is hajtotta Izabella és fia visszahozását és a fejedelmi székbe visszaültését.

Izabella okulva a múltakon, erényesen kezdett uralkodni. A székelyek iránt, kik Martinuzzit előbb vele szemben is oly hathatósan támogatták s kik közül többen a hűségesküt vonakodtak letenni, bizalmatlanságot s megfélezésükre törekedett. Tudván azt, hogy legerősebb fegyverük abban áll, hogy jószágaikat még hütlenség esetén sem veszthetik el, ez ellen irányította első támadását. Az 1557. febr. 6. gyulafehérvári országgyűlésen végzést hozatott, hogy AütZenség esetén a székelyek is fő- és jószágyesztésre ítélezhetők, miként a nemesek. Az is a székelyek ellen irányult, hogy az adókivetésnél kimondották, hogy amiben két nemzet megegyezik, az a harmadikra is kötelező. Ezen az alapon a székelyekre 5000 frt adót vetettek ki. A főszékelyek és lófők személyes hadfelkelését is elrendelték.²⁰ Az 1558. országgyűlésen pedig az egyenlő teherviselés elvét mondták ki a székelyekre, úgy az adózás, mint a katonáskodás terén.

Mindez a régi székely szabadsággal ellenkező súlyos közteher-viselés méltán keserítette el a közsékelyeket. Azért az 1559. jún. 12. országgyűlés alkalmából folyamodást nyújtottak be a királynéhoz és királyfihoz, előadván sérelmeiket s kérvén régi szabadságaik meg-erősítését.

Az uralkodók jóakarattal fogadták a székelyek kérelmét és «üket régi szabadságokban, amennyire lehetséges az iidőnek mivoltáért (t. i. kíváncsaim szerint) eltökéllették megtartani».

Biztosították adómentességét a főfőszékelyeknek és azoknak a lófő-ivadékoknak, «kiknek az ő elejik Mátyás király és egyéb királyok ideibe jámborúl és serényül vítekedtek és véreket ontották». Ezek megmaradtak régi szabadságokban ... és megmuatráltatnak. A köznép azonban adófizetésre kötelezettetett.²¹

*

Izabella halála után 1559-ben fia, a 20 éves János Zsigmond lett az egyeduralkodó, terhes örökséget vevén át a forrongó Erdélyben és a hozzáartozó Tiszántúli részekben. Birodalmában sok volt az elégedetlen elem.

Főként a székelyek zúgolódtak, miként a megbolygatott méhkas. Adófizetés alá vonva, sok sanyargatásnak kitéve a primörök részéről, nem találva orvoslást panaszaiakra az uralkodónál, sőt örökségük lefoglalhatóságát is törvénybe iktatva látván hütlenség esetén, elégedetlenkedtek s csak az alkalomra vártak, hogy fellázadjanak.

Az alkalom 1562-ben elérkezettnek látszott. Moldvában a krétai görög származású kalandor, Heraklides Jakab nyerte el a vajdaságot, főként Zay Ferenc cassai kapitány pártfogása és a Székely Antal vezérlete alatt álló székely zsoldos hadak támogatása mellett.²² Ez Ferdinánddal szövetkezett Erdélynek az ő számára visszafoglalására. Más oldalról Balassa Menyhért, a «hittel kereskedés» nagymestere, a Tiszán-túl szintén Ferdinándhoz pártolt s Hadad mellett megverte a János Zsigmond hadait (1562. márc. 4.). Ugyanakkor két oldalról felbujtoggatták az elégedetlen erdélyi főurakat és székelyeket s forradalmat készítettek elő, melynek célja János Zsigmond megbuktatása és Erdélynek Ferdinánd uralma alá hajtása leendett. A székelyek a felkelésre hajlandók voltak, mert attól régi szabadságaiak visszavívását reméltek. «Mert a király sok rendbeli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért».²³ Legelőbb is nemzetgyűlésre seregltek össze Székelyudvarhelyen, április elején s ott megesküdtek, hogy szabadságukat megvédelmezik. Nagy tömeg gyűlt össze, melyet némelyek (kétségtelen nagyítással) 40, sőt 60,000 főre tesznek.²⁴ Vezérük ké választották az udvarhelyszéki Pálfalváról való Nagy Györgyöt és melléje hadnagyokká Szepesi Ambrust és Bán Andrást, a történelemben ismeretlen embereket. Majd követeket küldötték a szomszédos szászokhoz, előadván fölkeléstük okát s felszólítván őket, hogy

szintén csatlakozzanak. A szászok, a király által jókorán megintve, nem csatlakoztak.

A székelyek Udvarhelyről megindulva, a Nagyküküllő völgyében vonultak alá. Segesvárnál elhaladva, egy részük az Ebesfalva (Erzsébetváros) melletti Holdvilágánál ütött tábort, Nagy György vezetése alatt. Másik része a seregnek Bonyhán át Marosvásárhelynek tartott s a Nyárád mellett, Vaja és Ákosfalva között a réten táborozott. Útjukban a nemesek jószágait, udvarházait feldúlták, kifosztották, prédrára vetették, «kapzsira» hányták.²⁵

János Zsigmond eleinte szép szerével igyekezett lecsilapítani a zendülést. Május 14-én követeket küldött hozzájuk, hogy megtudja, mi az oka a zendülésnek és miért nem sietnek haderejükkel a haza közös ellensége ellen egyesülni? Azt válaszolták, hogy régi szabadságaik visszaszerzésére fogtak fegyvert.

A király látván, hogy szép szóval le nem fegyverezheti őket, először Majláth Gábort küldötte ellenök Fogaras vidéke zászlóaljával, aki május 31-én megtámadta a székely sereget. Ezek elszántan szembe szálltak, sereget megverik, néhány kapitányát elejtik, lovát lándzsadöfessel leterítvén, magát is csaknem elfogják. Majláthnak sikerült mégis Marosvásárhelyre a zárdába vonulni s azt megerősíteni. A király sietve küldötte most Torda felől segítségül Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitányt és Radák Lászlót, Mihályi Tamással és több erdélyi úrral, kétezer főnyi lovas és gyaloghaddal Vásárhely felé; maga pedig 20,000 főnyi sereggel indult Segesvár felé, a főtábor ellen. A székelyek értesülvén a királyi seregek megindulásáról, a hír török hadakat is emlegették, megdöbbentek; de bízván nagy számukban, ütközetbe bocsátkoztak. Pekri, Radák és Majláth egyesült serege Marosvásárhelyről el-kiindulva, Ákosfalva és Vaja mellett, Kisgörögynél találta a kisebbik székely tábort és azt széjjelverte.

A székelyek nagyobbik, főtábara Holdvilág mellett értesülvén a nyáradmenti vereségről, «igen megrémülének és a két hadnagyot, ú. m. Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust ő maguk megfoglák és királynak küldték ... és a székelyek minden házokhoz oszlának».²⁶

Ily csúfos véget ért a nagy reménységgel és hévvel, de kevés eszélyességgel kezdt székely támadás.

János Zsigmond a fölkelés elnyomatása után országgyűlést hirdetett Segesvárra, 1562. jún. 20-ára. Meghívta arra a székely székeket főnépeit és lófőit személyenként s a községből székenként 16-ot, hogy a lázadás okait megtudja. A közrend beadott leveleiből és előadott panaszaikból kitűnt, hogy a sok nyomorúság, erőszakoskodás,

húzás-vonás, miket a főnépek a közrenden elkövettek, voltak okai a lázadásnak?⁷

Arra a kérdésre, hogy «kik legyenek a székelyek feltámadásának okai?» Csáki Mihály a kancellár adta meg a feleletet, felolvaván egy névjegyzéket, mely szerint szár hegyi Lázár István és János, szentpéli Kornis Mihály, Farkas Pál, Bernád Ferenc voltak a nép békétlensége okozói; továbbá szentmihályi Geréb Miklós, Kátai Ferenc és György, csíkszentmihályi András Márton stb.

Többen, mint lázítók, fogásgra vettettek, kiket aztán «nagy erős fogásban tartata király Görgényben és Gyalu várában .. ♦ kik közül némelyeknek a fogásban Ion halála»?⁸ A két fővezér-hadnagyon pedig, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust, a kor vad szokása szerint, nyársba húzva végezték ki, ott Segesváron; némelyeknek pedigorrát, fülét vágták le?

A hútlenség! perekben a királyi tábla hozta meg az ítéletet.

Az országgyűlés azután hozzájárult a székelyek panaszainak tár-gyalásához s hogy a lázadás ismétlése ellen biztosítékot keressenek, gyökeresen átalakították a székelyek alkotmányát, összhangba hozni igyekezvén azt a vármegyei intézményekkel.

A fejelem a fölkelésben részt vett köznépnek, a főindítók és kapitányok kivételével, még a gyűlés folyamán kegyelmet adott;³⁰ de a székelyek, régi szabadságát annyira megnyirbálták s eddigi jogrendjüket, kiváltságaikat annyira fölforgatták, hogy a székely kérdés ilyetén rendezése a megnyugvás és béke helyett évtizedekre kihatónyugtalanság, békétlenség forrása lett.

Ettől fogva — a harmadik rend nemesi szabadságának elvesztése következtében — még inkább előtérbe lép a székelyek történetében a rendi küzdelem. Ez lett ezentúl a székely kérdés sarkpontja, mely körül a székely kérdés forog a fejedelmi korszak egész folyamán.

¹ M. Tört. Emi. II. o. 3. k. 25. 1. ² Udvarhelyvm. tört. 245. 1.

³ Brutus J. M. históriája, II. 346. Istvánfi M. hist. (1724). 97. 1.

⁴ Bethlen F. hist. I. 148. Sz. O. III. 18.

⁵ Kulcsár krónikája, 10. 1. ⁶ Simigianus 140.

⁷ Kulcsár krónikája, 12. ⁸ E. O. E. I. 103.

⁹ E. O. E. I. 99., 100., 157. Kulcsár krónika, 13.

¹⁰ E. O. E. I. 119., 184. ¹¹ E. O. E. I. 210. 242.

¹² E. O. E. I. 381. Sz. O. II. 93.

¹³ Sz. O. II. 95. ¹⁴ Sz. O. II. 96.

¹⁵ Sz. O. II. 98. ^{ie} Sz. O. II. 105.

¹⁷ Sz. O. II. 125. ¹⁸ Sz. O. II. 166.

¹⁹ Kiadva K. Székely Mihály: A ns székely nemzetnek Constitutíójiban, Pest, 1818. 40. 1. — Ans székely nemzet jussai Mvh. 1837. — Sz. O. I. 119. - - Kolosváry-Óvári: M. törvényhatóságok jogszabályai!. 19. 1.

²⁰ E. O. E. II. 16. 73., 75. 1.

²¹ E. O.-E. II. k. 117., 127. 1.

²² Thallóczy Lajos: Zay Ferenc életrajzában így jellemzi a székelyeket: «Az egész kalandból az a hadtörténeti tanulság, hogy a székelység a legkitűnőbb katonai anyag, melyet hadvezér nem nélkülözhet. Keleti svájciak ök, kiknek vére lengyel, oláh, moldva, erdélyi s császári szolgálatban folyt; egyenlőrangú bajtársai a XVI. század magyar huszárjának». (M. Tört. Életrajzok, 1885.).

²³ Borsos Sebestyén krónikája (Gr. Mikó. Érd. tört. Ad. I. 18.).

²⁴ Bél M. Adparatusában Sigler: Chronologia 85.1. és Bethlen F. hist. III. 19.

²⁵ Borsos Sebestyén krónikája (Gr. Mikó Erd. Tört. Ad. I. 19.).

²⁶ U. ott. 19. 1.

²⁷ Sz. O. 178. 1.

²⁸ Borsos Sebestyén id. h. 20. E. O. E. II. 223.

²⁹ Bethlen F., Simigianus, Miles, Forgács F. művei szerint.

³⁰ Sz. O. II. 167.

XI.

Székely-támadt, Székely-bánja.

A rendi küzdelmek 1562—1573-ig.

A székelyek fölkelése és leveretése korszakot alkotó, végzetes és véres határvonal a székelység történetében.

Hirtelen támadt, mint a nyári zivatar, gyorsan le is zajlott, de nagy átalakítások okozója Ion.

Váratlanul jött, meglepte a küllelenség által szorongatott fejedeletmet, de néhány ügyes hadvezére (Radák László, Pekri Gábor), hamar elnyomta a rögtönzött és szervezetlen fölkelést, melyet kizárolag a székely köznép indított eltiprott szabadságuk visszavá vására.

A felkelésnek nem politikai, hanem *társadalmi* okai voltak. Elsősorban «a sok nyomorúságok, képtelenségek és erőszakok, kiket a főnépek a községen műveltenek».¹ Aztán a nemrég életbe léptetett rendszeres adófizetés, mely (a föemberek és lófők kivonván magukat és földönlakó zsallereiket) kizárolag a köznépet terhelte. Ezenkívül a törvénytelen zsarolások, melyekkel a székely hivatalokat magoknak kisajátított két első rendbeliek a köznépet kiszípolozták. A förendek még a lófőket is tizedfizetésre kényszerítették, minek alapján 1559-ben a fejedelem számára is tizedet követeltek.²

A felkelés leveretése után fejedelem Segesvárra országgyűlést hirdetett, «hogy megértvén a támadásnak okait, közönséges békességnak csendességgel való megmaradására végeznének». A főnépeket és lófőket fejenként, a közsékekkel székenként 16-ot hívtak meg 1562. jún. 21-ére. Ezen rendezték aztán «a székelyek állapotját», amely rendezés tulajdonképpen gyökeres átalakítás, alkotmányváltóztatás, alaptörvények eltörlese és új rendi felosztás volt.

Legelőbb is eltörlik a székely jászágok addigi *immunitását*, t. i. azt a jogukat, hogy a székelyek jászágaikat még felségsértés esetén sem veszthették el. ‘

Annak tulajdonították ugyanis a gyakori *feltámadást*, hogy a székelység régi szabadságokban bíztak, hogy ők jászágukat, örökségüket el nem vesztették még akkor sem, ha a király és az ország ellen feltámadtak. Hogy ebben többé ne bízhassanak: ezentúl ők is «*örök hitetlenséggel büntetessenek és mind fejeket, jászágokat és örökségeket elveszessék*».

Végezték továbbá, hogy a főnépek és lófők szabadon bírják jászágaikat, úgy, mint a nemesség a vármegyékben; igaz földön-lakókat is úgy bírják, mint a nemesség jobbágyaikat, de ezek adófizetésre köteleztetnek.

A förendek és lófők nemessége tehát biztosítatott, de «földön-lakó» jobbágyaik addigi adómentessége eltörölhetett. Azzal, hogy «a rendek is úgy, mint a nemesség bírják az ő jobbágyaikat», eltörlek a földönlakók személyes szabadságát, azaz szabad költözökési joguk megszüntetett.

A főnépek és lófők a dézmafizetés alól, miként a nemesek, fölmentettek s ezzel szemben megállapított hadfölkészeti kötelezettségük: a lófőké egy-egy lóval, a főnépeké «ki három lóval, ki négyvel, ki ötvel» stb.

A leggyökeresebb változást és átalakítást szenvedte a *harmadik rend*, amely elvesztette eddigi személyes szabadságát és mintegy kincstári jobbágyokká degradáltattak, vagy legalább is rendelkezési állapotba helyeztettek. Az az általános kifejezés és meghatározás, hogy «*íz székely község a mi szabad birodalmunkban legyen*», nem jelentett egyebet, mint hogy a fejedelem ezentúl szabadon kívánt rendelkezni velők. *Szabad kezet* biztosított magának velők szemben — mondanák manapság — fenntartván a további rendelkezés jogát. Vélegleg tényleg nem intézkedik felőlük, most inkább csak védelmükrol gondoskodik a főnépek és lófők elnyomása s a tiszviselők zsarolásai ellen. További sorsukról később történnék intézkedések, nem egy-

ségesen, hanem részlegesen, időközönként és nem következetesen, hanem az idők, viszonyok és körülmények sugalmazása, néha a fejedelmek szeszélyei szerint.

Ez az oka, hogy a székelyek forrongása, elégedetlensége innen kezdve egy-két nemzedéken át állandóvá válik. A régi rend eltörölhetetlen, a nélküл, hogy helyébe állandó, végleges rendezés lépett volna. A szabadság megszűnt, de a szabadosság fennmaradt s a harmadik rend helyét a bizonytalan rendetlenség foglalta el.

A sérelmek orvoslása végett a fejedelem és a segesvári országgyűlés fneghagyta a főnökeknek, hogy a köznépet bántani ne merjék, semmi szolgálatra ne kényszerítsék; szabályozták a székekben a törvényszékek tartását; orvosolták a perek elnyújtásával üzött visszaéléseket, elhatározván, hogy a felebbezés ezentúl a fejedelemhez törtenék; szabályozták a dézmaszedést. Végül, mivel «a közsékeknek feltámadások nagy romlást, sok vérontást, kárvallást, költséget, gondot és fáradtságot szerze» — kárpótlásul — a Székelyföldön lévő sót a kincstár számára foglalták le, ezentúl csupán a főnökek számára engedélyezvén házok szükségére való sót, miként a nemességek szokott volt adatni régi szokás szerént.³

A segesvári végzések legmélyebbre ható pontja az volt, mellyel a székely örökségek elvesztése mondatott ki, felségsértés esetére. Ez a törvény az, mely a «*jus regium*, a királyra visszaháramlási jog behozatalát mondotta ki a Székelyföldre. Hivatkozás történt ennél régebbi országgyűlési articulusra is, amely alatt az 1557. fejérvári országgyűlés ama végzése értendő, hogy hütlenség esetén a székelyek is elvesztik fejüköt, járásukat és minden örökségüket, miként a nemeseik.⁴

Ennek alkalmazására eddig nem igen volt szükség és nem ismerünk példát; de most bőven nyílt alkalom és jogcím. A lázadásban bűnösök birtokait lefoglalták s kincstári birtokká tették, úgy, hogy a fejedelem a legnagyobb birtokossá vált a hat székelyszékben. Csak Aranyosszék volt kivétel, mert ennek lakosai nem csatlakoztak a felkeléshez, sót annak leverésében segédkeztek, amiért régi jogaiakban fejedelmi megerősítést nyertek. (1568. dec. 17-én).⁵

A székelyek fékentartására két várat építettek közöttük, saját munkaerük felhasználásával, egyiket *Udvarhelyen* a régi barát-kolostor helyén, melyet *Székelytámadt* várának neveztek el; a másikat a háromszéki *Várhelyen*, melyet *Székelybánja* néven neveztek el. Ezekhez a várakhoz nemesak konfiskált birtokokat, földket, réteket, erdőket csatoltak, hanem föember- és lófő-örökségeket is elvettek

hatalmasul. A vár építésére, szolgálatára aztán erőszakkal kényszerítették nemcsak a fejedelmi jobbágynak lett közszékelyeket, hanem a szabadságban meghagyott főbb székelyek földönlakóit és szolgáit is.

A várakba tett tiszttartók, a várnagyok s a fejedelem székely-földi kapitányai aztán tetszés szerint sanyargatták, húzták-vonták, dolgoztatták (köz- és magánmunkákra kényszerítvén) a székely köznépet s elnyomták a főnöpek és lófők előbb meghagyott szabadságát'; úgy, hogy a következő évek hosszú során keserves panaszok hangzanak a Székelyföld minden rendű és rangú lakosai részéről az új elnyomatás ellen»

«Az egész székelyszégbeli főnep» (tulajdonkép a hat székely-széki főemberek és lófők) 1566 folyamán keserves folyamodványokat intéznek a fejedelemhez «az újonnan reájok szállott terhek és nyomorúságok» orvoslása végett, «mely nyomorúságba a község gonosz támadása miatt jutottak, kibe nekik bűnük nincsen»⁶

Főbb panaszaik, hogy a hadnagyság és bíróság jövedelmeitől a fejedelmi tiszttartók által megfosztottak; földönlakóikat a várak szolgálatára kényszerítették; makkos erdeikben legelő disznainkból tizedet vesznek, jóllehet «az dézmások még malac korában megeszik a tizedet»; a földönlakóknak nem engednek részt házukhoz a falu szántóföldei és szénafűi között; dézmával felette igen terhelik a községet, földönlakókat, szolgákat, «két annyira, sőt többre is hágtatták, mint ennekkelőtte volt»» «Kapitán uraink főuraink és lófő atyánkfiái örökségeit az várakhoz foglalták vala»» «Némelyek az lófűek közül, szegénységek miatt, az község közé rótattak volt».» adót is fizetnek, a lófőségről is hadakoznak és az vár szolgálatjára is erőltetik» Sokan a múlt két esztendei hadakozásban nyomorodtak el s vesztették el lovaikat, nem méltányos azért, hogy a lófőségből kirekesztesenek, «még ha egy ideig gyalog kell is szolgániok»⁷

A legfeltűnőbb jogszerelem az volt, hogy az udvarhelyi és várhegyi várhoz foglaltak sok förend és lófő örökséget, szénafüvet (azaz rétet) és szántóföldet, melynek visszaadását ismételte kérík és sürgetik»⁸ Kérésük veleje az volt, hogy a fejedelem úgy rendezze állapotukat, hogy a hadakozásra, házuk és életük fenntartására módjuk legyen.

A fejedelem elismerte a székely főnöpek és lófők hű szolgálatait az «elmúlt két esztendőbeli hadban » . . kit őfelsége személy szerint szemeivel látott» — és azt méltányolni is kívánta; de országgyűlésen.

Az 1566-iki tordai országgyűlés aztán pártját fogta azoknak a székelyeknek, kik nemhogy a fejedelem ellen támadtak volna, de

hűséggel szolgáltak és ajánlotta őket a fejedelemnek, hogy «válasszon ki azok közül, az kik vétettenek, ne nyomorogjanak azokkal egyaránt való gyalázatban az Felséged jámbor hívei»?

A kiválasztás megtörtént: összeírták azokat, kik legutóbb híven szolgáltak és azelőtt is jámborul viselték magukat. János Zsigmond 1566–67-ben ezek közül a főbeknek nagymérvű birtokadományokat, illetőleg a székely község közül meghatározott számú (1—4—10—20—40—57) ház jobbágyot adományozott a székely székekben, kiket a főkapitánynak a szék királybíráival együtt kellett kiszakítani a székely község közük¹⁰ Azonkívül ugyancsak az 1566-iki tordai országgyűlés határozatából a hat székben lakó főnöpeknek és lófejeknek házok szükségére ingyen sót rendeltek évenként kiadatni a székely sókamraból,¹¹ Egész falvakat is kaptak némelyek; a föemberek, lófők és az ország szükségére kiválogatott pixidarius (puskás) gyalogok örökségei kivételével?

Marosszékben 143, Gyergyóban és Csíkban 215, Udvarhelyen 256, Sepsiszékben 182, Kéziben m, e. 90—100, Orbaiszékben m. e. 85, összesen közel ezer ház jobbágyot adományoz a fejedelem, két adománylevéllel (1567. márc. 5, és 1568. febr. 13.), A legtöbben 5—10—15 jobbágyot kapnak; de Lázár István Szárhegyen 57-et, Lázár Farkas és Balázs Jenőfalfán 37, Andrassy Márton és Péter Csíkszentkirályon 42, Kornis Mihály Szentpálon és Recsenyében 22, Petki László és Mihály Musnában 44, Geréb Benedek Fiát-falván 27, Nyujtodi György Czibrefalván 15 ház jobbágyot kapott, Béldi Kelemen Uzonban 20, Daczó Pál Szentgyörgyön 40, Daczó Gergely ugyanott 17, Kálnoki Bálint és Tamás Kerespatakban 12, Miklósváron 3, Mikó Ferenc Oltszemen 4, Málnáson 13 ház jobbágyot nyert. Az Aporok Felső- és Alsó-Torján 10—10 ház jobbágyot, Terek Mátyás két fiai Markosfalván, a Mihálcz, Mikes, Basa, Szörcei, Donát, Imecs család tagjai kevesebbet kaptak,¹³

Többen 1569-ben egész székely falvakra kapnak adományleveleket, a benne lévő főnöpek, lófejek és darabontok kivételével,¹⁴ Ezek között van Giczy János, a későbbi kormányzó, aki Miksa magyar király uralma alól jött át Erdélybe s aki 1569. júl 15-én a marosszáki, csókfalvi és bedei kir, részjószágot kapja birtokául,¹⁵

Mindezek a birtokok a most már hozzájuk fűződő királyi joggal adományoztatván, elvesztették régi székely birtokjogi jellegüket.

Ezek az új adományok sok helyen új zavarok kútfőivé váltak. Az új adományosok között voltak olyanok, «kik az nékik adott jószág határár „, kívül való lófejeknek, szolgáknak vagy községnek örö-

ségét is magoknak akarták foglalni... és a lófejek közül sokakat szép szóval is hozzájuk hajtották»¹⁶ Voltak olyan új adományosok is, «kik még az (1562.) támadás előtt hatalommal jószágot foglaltak el magoknak, avagy zálogul bírtak jószágot» és azután a fejedelemről «*jus regium mot*» kértek ezekbe «és az *jus regium* magoknak akarnák tulajdonítani». A nyilas-föld felosztása felől is nagy egyenetlenség támadt közöttük, így a fönép és a lófő a községgel nagy egyenetlenségeből és viszállyába keveredett.

Midőn ezeket a székely fcemberek a meggyesi országgyűlésen (1569., febr., 2.) a fejedelemhez intézett folyamodásukban fölpanaszolják, ismételten hangoztatják hűségüket és hogy «a kösségnek gonosz támadásokért» estek a fejedelem «nehésségébe». Felpanaszolják, hogy a *jus regium* adott donatio mily zavarokat idéz elő közöttük, mert most már a fejedelem tábláján az ős birtokosoktól is fejedelmi leveleket kívánnak, pedig az ő eleik s ők nem fejedelmi donátioval bírták örökségüket. Kérik, hogy «a fejedelem tartsa meg őket örökségeikben és írassa be azt az ország articulusába».

Felpanaszolják azt is, hogy a hat-széki és udvarhelyi főkapitány a Maroson és két Küküllőn kincstári malmokat építetett és oda kényezsérítik menni őrلن a fejedelmi jobbágyokat messze földről is, ami miatt az ő malmaik elpusztulnak. Kérik, engedné meg a fejedelem «az szegénységet szabadon őrlni, az hol kik közelebb malmot találnak».

Sérelmes az is, hogy a fejedelem tábláján az ítélmester és asszisrok velük szemben «az nemes uraim törvényével akarnák éltetni» a székelyeket, pedig «még a Decretomban is (t. í. Verbőczy Hármaskönyvében) külön-jegyzett törvény találtatik» a székelyek jogáról. Kérik azért a fejedelmet, hogy az ő régi törvényeik szerint ítéjenek az ő dolgaikban,¹⁷

János Zsigmond meghallgatta a székelyek kérését és az 1569. jún., 24. tartott tordai országgyűlésen határozatilag kimondotta, hogy «az székely uraimnak, fönépeknek és lófejeknek minden örökségét, a lófóségeket és földönököt, kiket igazán a törvény szerint birtannak az támadásnak előtte, kegyelmesen örökkel bírni megengedte»,¹⁸

Ez, ha nem is szüntette meg a részleges sérelmeket, az ős-székely birtokok tulajdonjogát legalább biztosította. A székelység jogviszonyaiban beállott zavarok rendezését azonban (hol a székelyek törvénye, hol a nemesek törvénye szerint való ítélezés visszaélését birtokperekben) a későbbi országgyűlésen ígérté eligazítani.¹⁹

Ha már a nemességekben meghagyott székelyek is méltán pana-

szókra fakadtak: mennyivel több oka volt keseregnie a közszékelységnak a régi szabadság elvesztése felett. Ezek mindenkorán jogtalanokká váltak: vagy a fejedelem jobbágyai maradtak s a várbirokhoz osztattak, vagy eladományoztattak földesúri jobbágyokul, vagy legjobb esetben kiválogattattak a fejedelem hadában szolgáló gyalogkatonákúl, kiket *puskás* jobbágyoknak (*pixidarius, pedites pixidarii*) vagy *darabontoknak*, később egyenruhájok színéről *vörös* és *kék darabontoknak* neveztek. Ez utóbbiak, mint a régi székely gyalogság utódai, még a legkedvezőbb helyzetbe jutottak a közszékelyek közül.

János Zsigmond uralkodásának utóbbi éveiben (1569—71.) a donationalis és nemes leveleken kívül szokásba jött új adomány levelek (*nova donatiok*), továbbá lófőség osztogató *primipilaris* és főnépiséget biztosító vagy adományozó *primori* oklevelek adományozása, birtokkal vagy a nélkül.²⁰

Mindezek nem voltak alkalmasak a véleges rendezésre. Maga János Zsigmond tesz vallomást az elharapózott rendezetlenségről, midőn (1569. júl. 14.) elrendeli a székely hatóságoknak, hogy a székelyek birtokpereiben addig ne ítélezzenek, míg a következő országgyűlés nem intézkedik. Jellemző vallomása így szól: «Noha mi a segesvári gyűlésben (1562.) és azután, mikor Székelytámadt várunkban volnánk, egy néhány rendbéli köztetek való dolgokban bizonyos és jó módot rendeltünk és megtartani hattunk volna, de azt a rendlést nagysokan megháborították és az ellen port, háborút, visszavonást támasztottak; a főnep és a lófő a kösségünkkel, viszontag a kösség a főnéppel és lófővel nagy egyenetlenségen volnának . . . melyeket mi eligazítani a jövendő országunk gyűlésére halasztottuk.... parancsoljuk azért, legyetek csendességen a gyűlésig, várjátok akkor minden dolgokban az mi rendelésünket».

De ez a rendezés nem történt meg. Arra a fejedelemnek — nem sokára (1571. márc. 14.) bekövetkezett halála miatt — ideje már nem volt.

János Zsigmond így a székely kérdést megoldatlanul, nehéz örökségül hagyta hátra.

János Zsigmond halála után az új fejedelem megválasztása végett 1571. máj. 17. hirdetett részleges országgyűlésre a székelyek tömegeSEN és fegyveresen jelentek meg a tövisi táborban. A «rész szerént való gyűlés» hirdetése nekik «semmiképpen nem tetszett» a főnépek és lófők «fejenként mint közönséges gyűlésbe mentek s «a kösség az

ő rajtok való nyomorúságokbeli könyörgésért válaszottak volt falunként 3—3 atyjokfiait».

Midőn a rendek Gyulafehérvárt az új fejedelem megválasztása felől tanácskoztak, híre terjedt, hogy a székelyek a tövisi táborból tömegesen megindultak Gyulafehérvár felé. A fenyegető veszedelmet Báthory István háritotta el, kinek közbenjárására a székelyek visszatértek s 1571. máj. 27. írásban terjesztették elő sérelmeiket «az ő nyomorúságukból való megszabadulásokért».

«A fönépek és lófejek könyergések» felpanaszolja «nagy elszenvedhetetlen nyomorúságaikat», melyeket a megholt fejedelem idejében elszenvedtek, ki miatt úgy elfogyatkoztak, hogy — úgymond — «vagyunk csak pusztán mi magunk». «Az szegény kösségen penig voltának oly Isten ellen való birodalmok, ínségek, nyúzások, fosztások, hogy az egyiptusbelsieknek nyomorúságok, ínségek kívül még írásban is nem találtatik ilyen ínség, nyomorúság, nyúzás, fosztás, mint ezeken volt az istentelen tisztartók miatt».

«*A két első rend föbb panaszai*»: hogy a köztük épített házakból (t. 1. várakból) nemes házaikat, földjeiket, jobbágyaikat erőhatalommal háborgatták, prédlálták, lovaikat elvitték, földönlakóikat elfoglalták s a két várhoz, sóaknához, vashámorhoz csatolták; úgy örököks szántóföldeik, réteik, nyilasaik, kertjeik területéből is «számtalan sokakat foglaltatnak az két házhoz és az sóaknához, hámorrhöz» ... «Hol a tisztartók akartak, elmetsztek minden falu határán nagy szél-földet... melyet jobbnak ismertek ... mely földek között föembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az községével együtt elfoglaltanak és király számára szántattak». Nagy sokakat foglaltának el szénáréteket, erdőket, makkos erdőket, számtalan nagy havasokat. A halas folyóvezeket használni, vadböröket, vadat, madarat venni megtiltották. «Ha mely lófő atyánkfa valami vadat, avagy madarat fogott: az ő nemes szabadsága ellen nem volt szabad másuvá adni, hanem oda az várakhoz kellett adni és az mint akarták, csak úgy adták meg az árat... Ha pedig valamely lófű másuvá adta és megtudhatták, azokat erősen megbüntették fogsággal és bírságlással: házára mentenek, nyakon kötötték, úgy vitték az várhoz és istrángot hoztanak elé, kivel felakasszák, felakasztásra harangoztattak, akasztani indultak vele, közben atyafiai sok könyöréssel szabadították meg, hogy két annyit veszen és ad érette; így téritették meg az akasztásra való vitelből. Egy karulért penig, kit lófő hozott volt erdőről, három tehenet vittek el» stb., stb.

Legföbb panasza azonban az volt a két nemesi rendnek, hogy a

megholt fejedelem «sok idegen népet szállttá» közéjük, «Maroszéket teljesen azoknak osztá» és ezek miatt az ott lakó régi főnépek, «kiknek mind ősök és atyjok az ott való községnak segítségekkel és szolgálatokkal éltek» ezeknek eladományozása miatt elszegényedtek, nyomorognak. A lófők is «igen megbántattak és porrá lenni láttatnak, mert jus regiumnak donatiojával minden házokat, örökségeket, földeken lakójokat és mindeneket az ítélmesterek, director és assessorok elítélik»²¹

Szinte baljóslatú hangon kérlik, hogy ejtsék módját a rendek, hogy «efféle közinkbe szállott uraink jönnének ki közülrünk, mert félünk, hogy az ő miközöttünk lakások oly veszedelmes nyomorúságot hoz, kit örömest eltávoztatnánk».

Felpanaszolják a régi székely törvények mellőzését s kérlik, hogy nekik azok szerint ítéljenek. A hadakozásban elszegényedés miatt a község közé számlált és adófizetésre s egyéb teherviselésre vetett lófők régi állapotba visszaállítását is kívánják.

Még keservesebb «az nyomorult székely kösség» *panaszrajstroma*, kiket az ország «az ő régi törvényekből és szabadságokból az fejedelemnek birodalma alá más állapotba rendelte volt, kiben aztűdől fogva nyomorogtanak». Főbb sérelmeik: a vár szolgálatára való hajtás, sanyargatás, verés, fogás; Székelyföldön kívül való szolgáltatás, törvénytelen bírságolások; elszámlálhatatlan nyomorgatások, fogások, kalodázások, tömlöközések, kínzások, melyek miatt néme lyek meg is haltak. Szántóföldeik, szénafűveik javát elvették s a várakhoz, csíki vásármorhoz foglalták. Ingyen szántás, vetés, aratás, behordás, kert- és házépítés a tisztartók számára. A sok bírságolás és sok húzás-vonás miatt annyira elszegényedtek, hogy «némelyek gyermeket is vetettek zálogba» ... Amely falukból 32—40 eke ment ki szántani, most 8—10 is alig megyen ki. A sok szolgáltatás: vadászás, halászás, madarászás (karulyoknak, ölyveknak, sólymoknak keresések), rajtok való élésszedések; tyúk, lúd, bárány, túró, vaj, tikmony (tojás), alma, körtvély, hagyma, káposzta, szilva, dió, mogyoró, komló szedések; kendernek, lennek, gyapjúnak feleségekre való osztások, párnába való tollak szedése stb., naiprenden volt köztük. Disznótartásukat is megnehezítették, mert bár az dézmások megveszik a tizedet, de a makkos erdőkből kitiltották, csak a király és nemesek disznait engedték a makakra.»» A dézmások szokatlan nagy dézmákat szednek; a Moldvába jövő-menőket Berecken megvámolják.

Könyörögnek, hogy a rendek az újonnan választandó fejedelemmel ennyi sok nyomorúságukból szabadítsa meg őket és engedje az

előbbeni állapotban való lételüket. Kérésüket azzal a hűségfogadállommal végzik, hogy ígérik és kötik magokat fejenként, *hogy többé soha semmi indulatot és támadást nem tesznek*, hanem a közöttük való főuraikra és lófőikre hallgatnak. Végül a régi szabadság fejében ígérik, hogy évenként készek lesznek egy-egy forintot fizetni adóba, csak «a mostani Isten ellen való rovás helyett rovassanak jámbor istenes emberek által újabban meg».²²

Új fejedelemmé Báthory István megválasztatván, az országgyűlés jóakarattal tárgyalta a székelyek kérését. Némely sérelmeket orvosolta s a zsarolásoknak és visszaéléseknek határt szabott. A ló, mindenféle barmok és bőrök eladását felszabadította, a havasokon való legeltetést megengedte, a törvénytelen szolgáltatásokat, bírságolást eltiltotta. De az adományozott székely jáoszágokat az új tulajdonosoknál hagyta. A többi sérelmek orvoslását a jövő gyűlése halaszta, miután azokat az adóösszeírók megvizsgálják.²³

Báthory István ezeknek (1571. jún. 10.) részletes utasításokat adott a székelyek panaszai megvizsgálására és részben orvoslására. A föemberek és lófők fizetett szolgáit ne írják adó alá, de azokat, kik «szabadosul», vagy oltalomért, vagy egyébért, nem fizetésért szolgálnak», rovás alá vegyék. Vizsgálják meg, «minémő földfoglalások estek» a várakhoz és lássák meg, hogy ellehetnének-e a várak a nélkül. Egyéb törvénytelenségekről is tegyenek jelentést. A főnökeket intsék, hogy a szegény község közt méltatlan dolgot és szokatlan szolgáltatást ne cselekedjenek. Az új adományokat vizsgálják meg, hogy mennyi földüket foglalta el az új adományos és «mint tartja a szegény népet».²⁴

A székelyek nem voltak megelégedve az országgyűlés félrendszabályával és elégedetlenségüköt nem titkolva, a várakhoz a szolgálatot megtagadták, az új adományosokat fenyegették s Udvarhelyszék nemely falvában a kinestári földeken a termést «mind főnél, lófő, mint község barmával etette», legeltette.²⁵

Báthory szép szerivel igyekezett a rendet helyreállítani és a székelyekkel a közmunkák felől megegyezni. Ami részben sikerült is neki.

Megbízta losonci Bánffy Pált, hogy az ó nevében alkudjon meg a székelyekkel. Bánffy Csík, Gyergyó és Kászonszék közsékeyeit 1571. júl. 25-ére Udvarhelyre hívta össze, hol minden faluból megjelent a bíró harmadmagával, esküdtekkel. Ott a fejedelem biztosa előadta az engedményeket és kívánlalmakat. A csíkiak annak fejében, hogy a fejedelem «terhüknek nagyobb részét róluk elvölte», szabad akaratjukból elvállalták és kötelezték magukat, hogy évenként három

hétig szolgálnak a csíki vashámorhoz és egy hétig mezei munkát végeznek a fejedelem « minden majorságának betakarítására»?⁶ Az udvarhelyiek két nap múlva — falunként a bíró és két esküdt összehívattván — a nyert engedmények fejében szintén arra vállalkoztak, hogy fejenként három hétig szolgálnak az udvarhelyi várnak és őszi vetést vetnek négyszáz köblöt, tavaszi vetést szintén négyszázat, az irtoványokat megkaszálják és betakarítják, azonkívül 200 szekér szénát szereznek a várnak és ezer szekér fát hordanak be?⁷

Hogy ez a látszólag «szabad akaratok szerinti» vállalkozás, melyet a székelyek előljárói az udvarhelyi vár tövében fogadtak, mennyire nem volt őszinte s nem fejezte ki a nép hangulatát, mutatja az, hogy a székelyek tovább is elégedetlenkedtek s régi szabadságuk visszaállítását követelték.²⁸ 1571. szept. végén a lázongás nyíltan kitört. Csíkban a nép vezéreket választott és fegyvert fogott. Báthory előbb szép szerével igyekezett őket lecsendesíteni, majd hadakat vont össze ellenük Görgény és Udvarhely várához s magához hívatta a föembereket, hogy a fölkelőket lecsilapitsák. Ezek, hogy a közszékelyekkel való egyetértés gyanúját kikerüljék,²⁹ magok is segédkeztek a felkelés elnyomásában és a lóföket összegyűjtve, Becz Pál vezérlete alatt okt. 3. éjjel meglepték a felkelők tábort és szétverték őket?³⁰

A nemsokára (nov. 19.) Kolozsvárt összejött országgyűlés már megbüntetni rendeli a felkelés szervezőit, a foglyokat és bujdosókat. A többi résztvevők úgy kapnak kegyelmet, ha Gergely napjától Szent Mártonig a váradi vár építésén dolgoznak, máskülönben szintén megbüntettetnek. Jövőre pedig elhatározták (ismételve a régi törvényt), hogy akik ezután «afféle támadást tennének — azok mind fejenként jószágokat elveszessék és örök hitlenségen maradjanak» és annak büntetésével (t. i. halállal) lakóijának!¹

Arról, hogy a székelység régi kiváltságait, mint ők kívánták, visszaállítsák, a felkelés után szó sem lehetett. A fejedelem azonban ígéretet tett, hogy a főnépek és lófők hűséges szolgálatait érdemök szerint jutalmazni fogja.

Foglalkoztak a *jus regium* által okozott sérelemmel is, amit megholt fejedelem hozott be közéjük az adományozásokkal. Végezték, hogy «ha megbizonyítatik, hogy azelőtt soha *jus regium* ő köztük nem volt volna és az, ki 32 esztendőtől fogva békességes uraságában volt volna jószágának, benne maradjon a *jus regium* ellen. De viszont, ha az *jus regium* benne találtatik törvény szerint, tehát megszendesüljenek az székely uraink». ³²

Báthory István a székelyeket nem bírván kielégíteni, a nyug-

talanság tovább is lappangott s midőn vetélytársa Békés Gáspár a fejedelem ellen fegyvert fogott, nem hiába számított az elégedetlen székelyek támogatására. Csíkból mintegy 2000 székely csal takozott hozzá, a nem rég nagy adományokat nyert Andrassy Péter vezetése alatt. Ezek felgyűjtván a csíki vashámort s útközben az udvarhelyszéki sóaknát s egyesülvén a marosszéki föemberek, lófők és község közül hozzájuk csatlakozókkal, résztvettek a kerelőszentpáli csatában (1575. júl. 9.), mely Békésre nézve vereséggel végződött.

A győztes Báthory szigorúan büntette a kezébe jutott lázadó székelyeket. A főurakat törvény elő állította s a hútlenség bűnben marasztaltatta eh A lázadást szító székelyekből Kolozsvárt 34-nek orrát, fülét vágatta le, azt mondván, hogy tanulják meg az utódok, hogy, akik szabadságot akarnak szerezni, azoknak azt nem a fejedelmi méltóság ellen lázadással, de a hazának tett nemes szolgálatokkal kell kiérdemelniük.

A székelyek, mintha megfogadták volna az intelmet, néhány év múlva tömegesen szolgáltak a fejedelemnek, mint már lengyel királynak, az oroszok ellen viselt hadjáratában, Békés Gáspárral együtt és ott sok szép harci dicsőségen és a fejedelem számos kitüntetésében és birtok-adományokkal való jutalmazásban volt részük.

¹ A segesvári országgyűlés megállapítása 1562. júti. (E. O. E. II. 202.).

² Sz. O. II. 153. 1. latinul. «Miérthogy törvényben bízonyítatott meg, hogy a főszékelyek a löfejtől... dézmát szedtek: végeztetett az, hogy öfelségöknek is dézmával tartozzanak». (Mikó: Érd. tört. adatok, III. 268. 1.).

³ E. O. E. II. 202. és Sz. O. II. 161.

⁴ E. O. E. II. 75.

⁵ Sz. O. II. 232. ⁶ Sz. O. II. 183., 191. 1.

⁷ Sz. O. II. 182 — 186. 1. és 186—189. 1.

⁸ U. ott, 193. 1. ⁹ Sz. O. II. 206. 1.

¹⁰ Sz. O. II. 208 -213. ¹¹ Sz. O. II. 225.

¹² U. ott, 245. ¹³ Sz. O. II. 2:>8.

¹⁴ Sz. O. II. 245., 248., 253., 257., 263., 265.1.

¹⁵ Sz. O. II. 251.

¹⁶ Sz. O. II. 250. ¹⁷ Sz. O. II. 237. 1.

¹⁸ E. O. E. II. 364. 1. ¹⁹ Sz. O. II. 249.

²⁰ Sz. O. II. 265. és 306. 1. — Endes Miklós: Donatio a Székelyföldön.
(Sándor Imre: Genealógiai Füzetek, Kolozsvár 1903. I. évf. 3—12. sz.)

²¹ Sz. O. II. 326. 1.

²² Sz. O. II. 321 —331

²³ E. O. E. II. 475. 1.

²⁴ E. O. E. II. 335.1.

²⁵ E. O. E. II. 337. 1.

²⁶ Sz. O. III. 339.

²⁷ Sz. O. III. 340.

²⁸ Báthory István '1571 szept. 18. azt írta a császár-királynak, hogy ami a székelyek állapotát illeti, ő minden elkövet lecsendesítésükre, de ők arra törekednek.

hogy elvesztett szabadságukat, ha másként nem lehet, fegyverrel is visszaszerezzek.
(E. O. E. II. 4io.)

²⁹ Amivel Forgách Ferenc történetében is gyanúsítja öket, 478. 1.

³⁰ Bethlen Farkas: História, II. k. 247. Kozmási Becz Pál 1566. Csekefaluán

34 ház jobbágyot kapott donatíban (Sz. O. II. 209.).

³¹ E. O. E. II. 504. 1. ³² E. O. E. II. 503.

XII.

A Báthoryak kora.

A XVI. évszázad, végső évtizedei. (1575—1602.)

Az erdélyi fejedelemség kifejlődésének és első virágzásának kor-szaka Báthory István nevéhez fűződik s az ő emlékét dicsőíti.

János Zsigmond még «választott» magyar király; az első tulaj-donképpeni, csupán erdélyi *fejedelem*, illetőleg *vajda* Báthory István volt. Ő kezdeményezte azt a politikát, melyet az erdélyi fejedelem-ség követett 120 esztendeig.

Csodálatos kis állam volt az erdélyi fejedelemség. Egy keleti Svájc, nemzeti szövetségen alapuló, alkotmányos szabadsággal. Három politikai nemzet (a magyar, székely és szász) és négy törvé-nyesen befogadott (kath., luth., ref. és unitárius) vallás hazája, mely féltékenyen őrizte és vézte önkormányzatát és büszke volt politikai és vallásszabadságára. Szabadon választott uralkodója kettős függés-ben állott bár a versengő két szomszéd nagyhatalom (a császár-király és a szultán) irányában, de az ország azért szerette a függetlenség látszatát fenntartani.

Báthory István a török szultán ajánlotta volt a fejedelemségre, de azért Miksának, mint magyar királynak letette titokban a hűség-esküt. Nyíltan tehát török hűbéres (adófizető) *fejedelem*, titokban a magyar király *vajdája* volt.

E kettős politika veszedelmes, de abban az időben az egyetlen modus vivendi volt. Ez a «hintapolitika» hagyományos irányelv maradt továbbra is az erdélyi külpolitikában.

A külpolitikai nehézségekhez járult a belpolitika ellentétes elemeinek egyensúlyban tartása. Ezek között egyik legkényesebb problémája volt Erdélynek a székely kérdés. Kétszeresen az volt Báthory trónra léptekor. Báthory szerette volna kölcsönös engedményekkel megoldani, de a székelyeket kielégíteni csak úgy lehetett volna, ha eltörli János Zsigmond új rendszabásait s visszaállítja a régi székely

alkotmányt. Ezt viszont a rendek nem tartották összeegyeztethetőnek az ország közérdekével. A félrendszabályok és engedmények a kérdést nem oldották meg, csak elmérgesítették.

A székelyek elégedetlensége azáltal vált politikai tényezővé, hogy a császári politika, a német párt és annak eszköze (bukott vajdajelöltje) Békés Gáspár számított a székelyek támogatására s arra alaptotta trónravágyó reményiségeit.

A székelyek tényleg támogatták és Békés rezgelődéseinek, forradalmi kísérleteinek 1571-től 1575-ig ők voltak legkitartóbb párhívei. Míg nem a szentpécsi csatában Báthory végleg felülkerekedett, leverte Békést s a vele tartó székelyeket.¹ Az erdélyi német párt felett aratott eme győzelem irányította Báthoryra a lengyelek figyelmét s egyengette útját a lengyel királyságra. 1575. őszén tényleg megválasztották s 1576. máj. 1. megkoronázták lengyel királlyá.²

Báthory István lengyel királysága idejében is megtartotta az erdélyi fejedelemséget és az eddigi *vajda* cím helyett akkor kezdte nevezni magát *fejedelemnek* (*princeps Transilvaniae*). Kormányzóul hagyta maga helyett bátyját, Báthory Kristófot, kit azután a rendek megválasztottak *vajdává*.

A nagytekintélyű testvérpár kettős uralkodása idején a székelyek lecsendesedtek, megbékéltek a dolgok új rendjével s híven szolgálták a hazát s fejedelmeiket, akik szolgálataikat igyekeztek megbecsülni és megjutalmazni.

1577 őszén székely csapatok ültetik vissza moldvei vajdaszékhelyébe a száműzött Péter vajdát, ifjabb Báthory István vezérlete alatt. 1579-ben elrendeli az országgyűlés, hogy a székely iófők harcra készen várják a vajda rendeletét.

István király 1579—81 -iki orosz hadjárataiban a székely-magyar-lengyel-litván vélezség csodákat művelt a Dwinán-túli harcokban, melynél északibbvidéken még nem harcolt a magyar.

Báthory Kristóf elbetegesedvén, még életében (1581) megválasztotta utódjává kiskorú fiát Zsigmondot, Erdély és Magyarország részeinek «*vajdájává, fejedelmévé*». Kristóf halála (1582. máj. 27.) után kormányzók helyettesítették a távol levő István királyt és a kiskorú fejedelmet. István király halálá után három évvel (1589. decemberben) kezébe adták a kormányzást az ifjú 16—17 éves fejedelemnek.

Báthory Zsigmond nagyreményű és sok jeles tulajdonsággal ékes, de még kiforratlan, ingatag jellemű ifjú volt. Anyja (Bpcskay Ilona) és atya halálával korán árváságra jutva, idegenek nevelte; a nemzeti

eszmetől távol álló, betelepített jezsuiták tanították. Éretlen ifjúságában fejedelemségre jutván, a hatalom elszédítette és autokrata hajlama, kegyetlenségre készséges természete vérengző zsarnokká tette, aki nem írtázott a politikai céljait gátló akadályokat erőszakkal, vérontással hárítani el útjából s vérpadra küldeni rokonait, nevelőjét, tanácsosait, kancellárját, ha azok szeszélyivel ellenkezni merésztek.

1594-ben nagy politikai irányváltoztatásra bírta rá a fejedelmet a pápai követ Carillo Alfonz: arra, hogy szövetkezzék Rudolf császár-királytal a támadjon a törökre. A kolozsvári (aug.) országgyűlésen *Udvarhely-, Háromszék és Csíkszék a török frigy felbontása ellen szavazott*, a többi székely és szász székek s a vármegyék mellette. A tanácsurak ellenezték. A fejedelem ezeket elfogatta és közülük a legtekintélyesebbeket kivégezett. Köztük volt unokatestvére Báthory Boldizsár, főkancellárja Kovacsóczy Farkas, a görgényi váruradalom zálogbirtokosa, kit Ravazdi György volt várhelyi, akkor szamosújvári várnagy által fojtatott meg. Ravazdit később a székelyek verték agyon. A vérengző zsarnoknak a táborba hívott és Kolozsvárra rendelt székely katonák voltak öntudatlan, de készséges eszközei és támogatói.

Velük indította meg a támadást is. A neki hűséget esküdött Mihály oláh vajda segítségére székely sereget küldött; viszont a neki meghódolni vonakodó Áron moldvai vajda ellen Kornis Gáspárt és Daczó Ferencet székely csapat élén Moldvába küldé, akik a vajdát elfogván, Alvincre hozták s helyébe Rézván Istvánt ültették a vajdaszékbe.

Báthory Zsigmond 1595. jún. 28. megkötötte Rudolf császár-királytal a véd- és dacszövetséget, melyben Erdély önálló fejedelemisége elismertetett és a fejedelem a Habsburg-házból kapott feleséget. Még előbb 1595. máj. 20. köttetett az a szerződés, mellyel Havasalföld Zsigmond uralma alá adta magát. Jún. 3. hasonló szerződés jött létre a moldvai vajdával is. Ezek alapján Zsigmond felvette és használta a «*Havasalföld és Moldva fejedelme*» címet.

Mindezek következetében a török 1595. nyarán hadat indított Oláhországba s Gyurgyevónál átkelvén a Dunán, Bukarest felé vonult, hová Szinán basa nagyvezér csakhamar be is vonult.

Báthory Zsigmond sietett hűbéres tartománya védelmére. A Székelyföldön ősi szokás szerint meghordoztatta a véres kardot s régi szabadságaik visszaadásával biztatva szólította fel őket a tömeges fölkölésre. A felszabadítás igérete fellelkesítette a közszékelyeket s

20—25,000 főnyi székely had gyűlt a táborba. Kivonulás előtt azonban megkövetelték, hogy a fejedelem a megígért szabadságot oklevéllel biztosítsa. Zsigmond a kényszerű szükség nyomása alatt a barcasági Feketehalmon tartott tábori országgyűlésen 1595. szept. 15. oklevelet állított ki, mellyel az összes székely székek jobbágyait felszabadította, a teljesítendő hadiszolgálat fejében.

A székelyek, fölszerelve a Rudolf által küldött «fekete puskákkal», végan mentek a Törcsvári-szoroson át Havaselvre s a határszélen egyesülve Mihály vajda visszavonult seregével, okt. 8. körül fogták Tergovistet; három nap alatt bevették, 46 ágyút és töméntelen zsákmányt szerezve. Szinán basa erre a hírre felgyűjtöttük Bukarestet, gyorsan visszavonult Gyurgyevó felé, hogy ott a Dunán átkeljen. Zsigmond hadával utána robogott s nov. 30-án Gyurgyevót is bevévén, nagy sebességgel üzte át a törököt a Dunán. A székelyek a vár ostromában is kitüntették magukat, elsők lévén a várfalon a bástyák meghágásában.

Báthory Zsigmond a hadjárat végeztével megcsalta a székelyeket. Azon ürügy alatt, hogy a hadra folkelt székelyek a szabadságlevél föltételeit a földesurak ellen elkövetett sok törvénytelenséggel megsérthették: a fölszabadítást a következő országgyűlésen (1595. dec. 13.) hozott erőszakos törvényekkel visszavonatta és visszaállította a jobbágyságot. Ennek következménye újabb zavargás és zendülés lett, melyet erőszakosan, fegyverrel, kínzással, kivégzésekkel nyomtak el, ami a székely népet mélyen elkeserítette és bosszúra ingerelte.

Három marosvásárhelyi, egykorú szemtanú (tanár, bíró, polgár), ilyen adatokat jegyzett fel erről «a székelyekre nézve siralmas esztendő»ről:

«1596. mikor farsangban a fejedelem elment volna» Prágába a császárhoz és helyetteséül nagybátyját, Bocskay Istvánt hagya kor-mágyozul, «a székely urak minden székes helyekre hadat gyűjtének», hogy a székelyeket a jobbágyságra visszakényszerítsék. Előzetesen az országgyűlés végzését minden székben kihirdették s a székek jegyzői által arra intették a népet, hogy előbbi földesuraiknak engedelmeskedjenek. A nép azonban, mivel a fejedelem még a kiosztott zászlókat, puskákat, dobokat sem vette el tőlük, nem akarta hinni, hogy a fejedelem akarná őket a régi szolgaságba visszahajtani. Azért gyűléseket tartván, a fejedelem levele előmutatását követelték s a fejedelemnek letett katonai esküjükre hivatkozva elhatározták, hogy a nemeseknek nem szolgálnak, hanem egyedül a fejedelemnek inkább ezerszer meghalnak, mintsem előbbi uraikhoz visszatérjenek, kiknek kegyetlen-

ségeit eddig sem tűrhették s készebbek ellenök fegyvert fogni, mintsem kiszolgáltatni magukat újabb kínzásoknak, így a fejedelem és ország rendeletének ellenszegültek és Károli András marosszéki hadnagyláncsára szokott gyűléshelyeiken és a városokban kihirdették, hogy senki se merje előbbi urát elismerni, mert az olyan halállal lakói s aki velők ellenkezni merészel, — tették hozzá elrettentésül — azt fejjel lefelé karóba húzzák. Elhatároztaik és gyűléseiken megesküdték arra is, hogy ha erőszakkal szolgáságra kényszerítetnék, mindenki fegyvert fog a nemesség ellen. Itt-ott meg is kezdték az erőszakoskodást, az urak házai lerombolását és üldözését.

Ezt a földes urak tüstént hírül adták Bocskaynak, a fejedelem helyettesnek, segítséget kérvén a fenyedegető néplázadás ellen.

Bocskay tartván attól, nehogy a fejedelem távollétében a külháborúnál is veszélyesebb belháború keletkezzék, a székelyek megfélkészésére rendeletet adott ki és úgy intézkedett, hogy Marosszékre Toldy István és Bogáthy Boldizsár, Csíkba Apafi Miklós és Háromszékre Ravazdi György tanácsúr lovas és gyalog hadakkal kiszálljanak.

Meghagyta azonban a fejedelem nevében, hogy tapintatosan járjanak el: a lázongás értelmi szerzőit szigorúan büntessék, de a tudatlan népet inkább ijesztéssel, mint fegyverrel fékezzék meg.

Bocskay rendeletét megbízottai kegyetlenebb szigorral hajtották végre, mint ő óhajtotta s azáltal az ő nevét is gyűlölné tették a székelyek előtt.

Megérkezvén Toldy és Bogáthy Marosvásárhelyre, a piacon ágyúkat vonattak fel és kihirdették, hogy minden falus-bíró és előjáró menjen be hozzájuk. Akik engedelmeskedtek, azok előtt kihirdették a rendeletet, hogy minden puskát, zászlót, dobot szedjenek be és a nép téren vissza a földesurak szolgálatára. Voltak, akik engedelmeskedtek s a parancsot teljesítették; de a nagy rész tovább is ellenkezett. Toldy és Bogáthy, hogy a lázadást elnyomják és példát mutassanak, éjnek idején katonákat küldötték a falvakra s összefogatták a lajstromba írt főkolomposokat és megkötözve Vásárhelyre vitették be.³

Állítólag «minden széken így cselekedtek. Akiket aztán megfoghattak, kötözve bevitték székes helyeikre és ott ölték meg szegény ártatlanokban nagysokat».⁴

Marosvásárhelyre a falvakban éjjel összefogdostakat «úgy hozzá őket szegényeket, mint valami nagy gonosztevőket». Aztán «másodnap sok nyársat faragtatának a város erdejéből és az akasztófához hordatták a nyársakat. A székelyeket is oda vivék és sokat nyársba vonának,

sokakat felakasztanak szegényekben». Estére kelve, ismét kiküldték a katonákat más falvakra és folytatották a befogatást és kivégzést. Fővezérük, Károli András is, ki «khadnagy volt köztük», elfogták és válogatott kegyetlenséggel végezték ki: lófarkához kötve hurcolták meg a váron, aztán az akasztófához kivivén «fővel alá vonák szegényt s lábbal fel az ég felé a nyársba»..

A vezetők és főkolomposok után a kisebb résztvevőkre került a sor, akiket nem végeztek ki, de válogatott kínzással csonkították meg. Ezeknek «orrát, fülét kezdék metszeni, de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajkastól elmetszették, annyira, hogy csak a fog a maradt szegényeknek és sok így is meghalt miatta; a fülét is akinek elmetszették, a nyaka felé húzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot követének el rajtok.»

A harmadrendű vádlottakat megveretésre ítélték, «hogy csak felpiricskolják őket». De a végrehajtásban ezt is súlyosbították. «Nagy deszka-lapockát csinálának, annak élet és fokot faragtak; avval kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágta oda fenekére, hogy a fara csontja minden apróra törött miatta. Sok meghalt abban is. Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldére mentenek vala Báthory Zsigmonddal.»

Gyergyó megfékezésére Apafi Miklós indult, Lázár András értesítésére, 2000 fenyi lovas és gyalog haddal a parajdi úton s a Bucsin-tetőn tábori ütött. A gyergyai fölkelők serege Újfaluban gyűlt össze, hogy elállják a hegyi utat. De előbb az egész éjszakán át virraszta, nagy áldomást ittak a medve bőrére, egymást vítezségre buzdítva. A hegylábánál fekvő Alfaluban észrevévén az Apafi tábor-tüzeit, az öreg Kovács János egyházi éjjel átsiet Újfaluba s jelenti az ellenség közeledését a dorbézölő atyafiaknak. Ezek álmatlannul és részeg fővel indulnak elibe Apafinak, aki bekerítvén őket, visszaüzi a faluba s ott részint levágattak, részint elfogatván, kivégeztettek; némelyek a házakba menekülve, tűz által pusztultak el családostól s kevesen menekülhettek meg a vérfürdőből. Elesett az ütközetben 27, hárman vasnyársa húzattak, öten felakasztattak; néhány ház csúröstől, asztagostól felégett. Vezérük Gál János is halállal lakolt.

A csíkiak és kászoniak hallván a gyergyaiak veszedelmét, letették a fegyvert s visszatértek uraik, főként Lázár András szolgálatába.

Apafi útjából nagy zsákmánnyal tért meg otthonába (Ebesfalu-vára).

Hasonló eredménnyel járt Ravazdi is Háromszéken, részint fegyverrel, részint kegyetlen büntetéssel engedelmességre hajtván

az ottani felkelőket, «kegyetlen példát mutatván, hogy miként jár, aki ura, fejedelme ellen fellázad».

Nemcsak most és mi botránkozunk meg a kegyetlen eljáráson, mellyel a megnyert szabadságukhoz jóhiszeműen ragaszkodó székeyeket ismét szolgaságba kényszerítették: akkor is voltak többen az ország rendei között, akik nem helyeselték ezt a kegyetlenséget, mél-tán tartván attól, hogy az megbosszulja magát. Az előbbrelátó ítéletük azt mondották, hogy a fejedelem kötelessége lenne a nemesség kegyetlen uralmát a nép felett mérsékelni, nehogy a nép a kíméletlen szolgáltatás és súlyos terhek miatt elkeseredve, a végén véres polgárháború indítására kényszerítessék, amint az már gyakran meg-történt.⁵

Akik így ítélték, a nemsokára bekövetkező szomorú események azokat igazolták.

Már az egykorúak följegyezhették, hogy «így vevék el tőlük a szabadságot ismét, kitők is ismég, újabban ők is valóban megtorlának és ugyan mégis megvevék az ő szabadságukat».⁶

*

Báthory Zsigmondot távolléte nem menthette fel a felelősség alól, mellyel egykorúknak és az utókor előtt az elkövetett politikai bűnök-kért vezekelni tartozott.

A hóbortos fejedelemnek egyebekben is következetlen, szeszélyes és kapkodó politikája annyira aláásta trónját, tekintélyét és nyugalmát, hogy meghasonolva önmagával, feleségével, alattvalóival, 1596. végén alkudozni kezdett Rudolffal a fejedelemségről lemondás felől. 1597. végén (Oppeln és Ratibor, két sziléziai hercegségért cserében) tényleg lemondott és kiment Sziléziába (1598. ápr.). Ott azonban az oppelni elhanyagolt ódon várkastélyban, melynél a fejérvári istállók is különbek voltak, nem jól érezvén magát, csakhamar visszatért Erdélybe (1598. aug.). Majd ismét lemondott s átadta a fejedelemséget Lengyelországból behívott unokatestvére a vármai bíboros püspök Báthory Andrásnak.

Báthory Zsigmond eme szeszélyes, esztelen kapkodásának szomorú következménye lett az országra nézve. A kijátszott Rudolf császár-király bosszúra ingerelve, felbujtogatta az új fejedelem ellen az ennek is hűségesküt tett Mihály oláh vajdát, hogy hábatámadja Erdélyt, míg ő a cassai kapitány, Básta által kívánt támadást intézni.

A nagyravágó vajda kapott az alkalmon, hogy Erdélybe tör-

hessen. A császár pénzén zsoldosokat fogadott s a székelyek megnyerésére törekedett; főként arra alapítván vállalatának sikérét.

A székelyekhez a császár-király is fölhívást intézett 1599. júl. 23., hogy térjenek vissza hűségére s ő visszaállítja régi szabadságukat s visszaadja minden előbbi kiváltságukat, ha hűségüket és serény-ségüket abban a hadi vállalatban, melyet az ő javukra indítani fog, tanúsítani fogják. ,

Mihály vajda tovább ment az ígéretesnél. Ő a császár nevében oklevet hamisítatott a székelyek szabadsága és önkormányzata visszaállításáról. '

A háromszéki, csíki, gyergyai székely köznép tömegesen gyűlt a vajda zászlaja alá és sietett táborába.

A vajda nagyrabecsülte a székelyek csatlakozását, azután is mind-végig kiváló figyelmet tanúsított irántuk; szemtanú jelentése szerint a székely kérelmezőket levett süveggel hallgatta ki. Seregének színe-java magyar hajdúk és székelyek voltak, a tisztek nagy része is.

Az új fejedelem Báthory András mellett csak a Maros- és Aranyos-székiek voltak, a többiek tömegesen gyűlték a vajda táborába Nagyszében alá, hol Sellenberg határában történt a nevezetes ütközet 1599. okt. 28-án.

A fejedelem a vesztett csata után Udvarhely felé menekült. A vajda futárokat küldött nyílt parancsal a székelység közé, jutalmat tűzve ki a fejedelem érve vagy halva kézrekerítésére. Meg lett a hatása: a felizgatott s a Báthory nevet gyűlöл nép résen állott a fejedelem elfogására. A fejedelem, tudván, hogy nem számíthat kíméletükre, mellékutakon igyekezett a moldvai határ elérésére; de sorsát s a leselkedőket ki nem kerülhette.

A felcsíki közszékelység egy csapata, boldogasszonyfalvi Balázs Mihály (máskép Ördög Balázs) vezetése alatt lesben állva várták a határszéli hegyek között s amint a fejedelem csekélyszámú kíséretével Szentdomonkos határában a Pásztorbükk nevű hegység aljába ért, a szakkadékokból rájuk ütöttek a több száz főből álló leselkedők s heves küzdelem után nagyrészüket fölkoncolták, vagy elfoglatták. A fejedelem néhány hívével megmenekült a vérengzésből és tovább vergődött a Naszkalát hegység felé, honnan már közel volt a Gyimes-szoros. A hegytetőn azonban az üldözök egy pásztorkunyhó mellett utolértek s miután immár egyetlen kísérőjét Mikó Miklóst levágták, a karddal védekező fejedelmet Ördög Balázs homlokon sújtotta fejszéjével és megölte irgalmasan. Levágott fejét magukkal vitték. Az orgyilkosok növ. ,10. mutatták be Gyulafehérvárt a bíbornok-fejedelem fejét a

vajdának, aki a holttestet is Fejérvárra vitette és eltemettette (nov. 24.) a székesegyház sírboltjába?

VIII. Kelemen pápa a vérengző gyilkosság miatt a csíkszentdomokosiakat egyházi átok alá vetette s «száz évig az egész Csíkban pénteket és szombatot a vajas ételtől is megböjtölni parancsolá».⁸

Erdély állapotáról 1599. őszén siralmas képet festenek egykorú tudósítók. Forgách Zsigmond követ-jelentése szerint (nov. 20.) a vajda hadai «szörnyű dúlást mívelnek, nincs oly nemes ember, kinek házát fel nem dülták és mindenét el nem szórták. Az parasztemberek is feltámadnak azokra, meg is ölik őket és megfosztják». Kínzások is sűrűn fordultak elő.⁹ A székelységet megkimélték. «A székelység a Mihály vajda népéktől semmi bút nem látott, mert a vajdának kedvében voltának. De azországot éktelen elpusztítá az oláh és rác azon esztendőben, — ügy, hogy siralmas megmondani, vagy írni, — de ahol hozzá fert, a bosszúval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dúlának fel — a székely uraké, kikről megtudták, hogy az ő atyjokfiának halálában részök volt».¹⁰

Mihály vajda egyik legsürgősebb teendőjének tartotta a székelyeket saját és fia hűségére felesketni. Viszont ő is kiváltságlevélben biztosította régi szabadságaikat, a jobbágy-állapotból és a nemesség hatalma alól fölszabadításukat, hogy ezután másnak, mint a magyar királyoknak és az erdélyi fejedelmeknek alávetve ne legyenek; de azzal a föltétellel, hogy a császár-király s az ő és utódai rendeletére hadra kelni tartoznak s a szokásos «ökörsütés»-adót annak idején beszolgáltatják.

Erről az 1599. nov. 20. gyulafejérvári országgyűlés végzései között ez áll: «Miérthogy pedig a székelységnak szabadságát megadta Nagyságod, azoknak régi szabadságok szerint a memória hominum ilyen törvények volt, hogy mikor a fejedelem változott, avagy megházasodott, minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték, kit ők ugyan ökörsütésnek hittak: melyet Nagyságod most is felszedessen; udvarának és hadának jórészt szükségét vele megéri».¹¹

Mihály vajda aztán a székely székek élére kapitányokat rendelt saját zsoldosai közül és pedig Hamar Istvánt, Makó Györgyöt és Gergeleyt, Székely Pétert, Maróczy Albertét s kiadta általuk a rendeletet, hogy egy részük lovas szolgálatra (a lófők), más részük gyalog-puskásokul (a pixidariusok) minden készen álljon, hogy bárhová paran-

csolja, késedelem nélkül indulhassanak.¹² Annyira megbízott a székelyekben, hogy hadai fővezérévé ugyanazt a Székely Mózest tette, aki a sellenbergi csatában ellene harcolt» De hiába volt minden igyekezete: az erőszakra alapított uralom csak ideig-óráig volt fönn tartható. 1600 tavaszán már a székelyek közül is többen arra fakadtak, hogy inkább szolgálnák előbbi földesuraikat, kiket a remélt szabadságért agyonverték, mintsem a vajda által rájok szabott terheket viseljék, mert félévi hadakozást kívánt tölük saját költségükön.¹³

Mihály vajda 1600 tavaszán Moldva meghódítására küldötte seregét. Székely Mózes volt a vezérük és sok volt köztük a székely. Ezek Tatros városában a zsákmány fölött összeverekedtek az oláhokkal és sokat felkoncoltak közülök.

Az elfoglalt Moldvát Székely Mózes parancsnokságára bízta. De ez titkon összeköttetésbe lépett a lengyel határszélen megjelenő Báthory Zsigmonddal s nem sokára át is pártolt hozzá a legjobb magyar vízékkal, köztük a székely főúr Petki Jánossal. A vajda boszszújában Székely apósát homorod-szentpáli Kornis Farkast elfogatta s később lefejeztette. Ugyanakkor elfogatta Nyujtodi Györgyöt, Farkas Ferencet, Szombatfalvi Benedeket s ezeket tüstént kivégeztette.

Ez a kegyetlenkedés volt egyik főока az erdélyiek fölkelésének, híre kelvén annak is, hogy az egész nemességet ki akarja irtani.

Az erdélyiek nem tűrhettén soká az elnyomatást, felkelésre készültek. A nemesség a Torda melletti Keresztes-mezéjére táborba gyűlt s csatlakozásra hívták fel a székelyeket. A közeli aranyos-székiek engedtek a felhívásnak s a marosszéki lófők nagy része is. «Marosszéknek az gyalogia a vajda mellé méné». A belső székelyföldi atyafiak is megmaradtak a vajda húségeben.

A székelyek tehát megoszolva, egymás ellen (háromnegyed rész többséggel a vajda seregében) harcoltak a Miriszló mellett (1600, szept. 18.) vívott véres csatában, hol Mihály vajda döntő vereséget szenvedett s a -székelyek is igen nagy veszteséggel fizették meg makacságukat.

A vesztett csatában legtovább tartották magukat a székelyek, akik jobb ügyhöz méltó kitartással a végső erőfeszítésig küzdöttek. Midőn a decsei Maros-síkon a csata sorsa eldölt, «a gyalog-székelyt a hegynek szoríták». «Állott vala pediglen fel — írja az egykorú Nagy Szabó Ferenc — egy erős hegyre futó székelység, nagy csoport nép; azt mondották, hogy 18 száz volt; akiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat. Dé ők azt mondották, hogy nem jönek, mert attól félnek, hogy levágják őket, hanem ha ugyan meg kell hal-

niok, kezeken (t. i. karddal kezükben) halnak meg inkább. Ezt meg-hallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék és megesküszik nékiek. Azok szegények hitre lejöttenek és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség és körül vevén *mind levágták nagy sivalkodással szegényeket*, annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a (holt)test. Azt mondották, hogy a *holttest (halom) alól vér-patak folyt ki*.

«így torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment volt Szebenhez a székelység (1599-ben). És így ismét jobbágyság alá hajtá őket, aminthogy az 1595. esztendőben is felmészárlozták vala őket az Havasalföldébe való menésért».¹⁵

Mihály vajda a veszett csata után is bízott a székelyekben, hogy jónak fordítják balsorsát. Háromszékről újabb csapatok voltak felvonulóban a Barcaság és Fogaras felé. A vajda felszólította az udvarhelyszékieket is, hogy táborba szálljanak. Ezek szept. végén Udvarhelyt gyűlést tartván, minden háztól egy fegyverest kívántak kiállítani s erősen fogadkoztak, hogy a nemesség vezérét Csáki Istvánt minél előbb karóba húzzák s a szászokat lekaszabolják.¹⁶ A veszett ügyet azonban a székelyek sem menthették meg többé.

A vajda vert sereggel Fejérvár és Brassó felé menekült. Az utána száguldó erdélyi hadak j600. okt. 6-án vidombáki táborukból egyebek közt azon feltétel alatt igérék felhagyni az üldözéssel, ha székely hadát haza bocsátja.¹⁷ mindenben engednie kellett s okt. 7-én kivonult a Bodza-szoroson át.

Az erdélyi rendek Mihály vajda kiveretése után legsürgősebb teendőjüknek tartották a vele tartó székelyek megfékezését. A háromszéki Lécfalván (1600. okt. 25.) tartott tábori országgyűlésen a közszékelyeket visszaítélték földesuraiknak, a lerombolt nemesi udvarházak és a két vár fölépítésére kötelezték őket s a fegyverviseléstől eltiltották. így. a székelyek ismét elvesztették visszaszerzett szabadságukat.

A székelyek emez újabb elnyomatása azonban nem sokáig tartott. Az erdélyi rendek ugyanis Báthory Zsigmondot harmadszor is fejedelemmé választották (1601. febr. 3.). Néki sürgős szüksége lévén a székelyek harci vítezségére, megígérte régi szabadságuk visszaállítását; mire a székelység tömegesen gyülekezett zászlói alá. ígéretét most be is váltotta: 1601. dec. 31. Déván kiváltságlevelét állított ki, amelyben biztosította jogaiat, szabadalmaikat. Régi adóságot rótt le s régi bűnt engeszelt ki az által.

- ¹ Ld. Szádeczky Lajos: Békés Gáspár (M. Tört. Életrajzok 1887. évf.)
² I.d. Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása. Bp. 18S7.
³ Baronyai Decsi János: M. Históriája, 1592 - 98. Mon. Hung. Hist. XV. II.
 tγ. k. 246. .
⁴ Nagy Szabó Ferenc Memoriáléja. Gr. Mikó J.: Érd. Tört. Ad. I. 46.
⁵ Baronyai Decsi Históriája, id. h. 250. 1.
⁶ Borsos Tamás élete. Gr. Kemény J.: Érd. Tört. Tára, II. 19.
⁷ Szádeczky Lajos; Erdély és Mihály vajda, 94—98. 1.
⁸ Csíkszentkirályi Bors János krónikája 1595 — 1619. (Érd. Tört. Tára, I. 187.).
⁹ E. O. E. IV. 426.
¹⁰ Nagy Szabó Ferenc Memorialéja. Érd. Tört. Ad. I. k. 54.
¹¹ E. O. E. IV. 431.
¹² Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda, 107. 1.
¹³ U. ott, 151. 1.
¹⁴ U. ott, 160.
¹⁵ Gr. Mikó J.: Érd. Tört. Adatok, I.
¹⁶ Sz. O. IV. 142., 143. 1.
¹⁷ «Kívánjuk, hogy Ngd az székely hadat mindenestől bocsássa vissza. Im az székelységnek hitlevelet küldöttünk, hogy bízvást jöhessenek az öfge zászlaja-alá, kit ha cselekesznak, mindenjáuknak kegyelem lészen, semmi hántások nem lészen.» (E. O. E. IV. 547.)

XIII.

Jobbágynak, vörös darabontok, szabad székelyek.

(1562—1602.)

A harmadik rendet alkotott közszékelyek az 1562-iki felkelés és a segesvári rendszabás következtében fejedelmi jobbágynaká lettek s részint a várak és a csíki vashámor szolgálatára rendeltettek, részint saját földjeik használata fejében a jobbágyi terhek (adó és tizedek) viselésére kényszerítették. A nemsokára bekövetkezett nagymérvű jószágadományozások következtében a kincstári jobbágynak tetemes részt földesúri jobbágynaká váltak. —

János Zsigmond 1566—71. nagymérvű birtok, illetőleg székely jobbágház és telek adományozásait folytatta Báthory István az 1575-iki Békés-féle lázadás leverése és orosz háború után. Az 1575-iki felkelés után a hütlenség büne miatt elközbölt birtokok bő alkalmat nyújtottak az adományozásokhoz saz 1579—81. muszka háborúban szerzett érdemek jutalmazása még több birtokot juttatott magántulajdonná.

Ezek egészen új birtokviszonyokat teremtettek a Székelyföldön és új, részben nem-székely földbirtokos nemes osztállyal szöttek át a

régi szabad székelységet. Ezek következtében a XV L^o század utolsó tizedében a Székelyföldön a földesúri jobbágyok száma megközelítette a fejedelmiekét.¹

A fejedelmi székely jobbágyokból némelyeket már János Zsigmond kiválogatott hadi szolgálatra, *gyalog* katonákul s ezeket drabant (népiesen *darabant*, vagy *darabont*), egyenruhájukról vörös *darabont*, fegyverzetükről *puskás gyalog* (*pixidarius*) néven nevezgették, Folytatják ez intézményt tovább fejlesztését a Báthoryak»

Báthory István muszka hadjáratai idején (1579—81) szüksége lévén válogatott magyar és székely katonaságra, a jobbágyságból zsoldosokat toborzott össze és a darabontok számát növelte, Ó a székely katonák, lófők és gyalogok hűséges szolgálatait nemcsak dupla zsoldal (az itthon akkor szokásos 2 forint hótérfogat helyett 4 forinttal), hanem a rendkívüli szolgálatokat és érdemeket rangemelésekkel és birtokadományozásokkal jutalmazta. Azok a zsoldosok, akik hűségesen szolgáltak, vagy kitüntették magokat, kívánságukra veres darabontokká tették. A darabontok tiszteiről sem feledkezett meg István király: ezeket is jószágokkal jutalmazta.²

A Báthoryak idejében a vörös *darabontok* alkották az állandó székely gyalogságot, mely a harmadik kiváltságos székely rendnek felel meg s külön rendnek számíttatott. A jobbágyokból válogattalak; hadi érdemekért nyertek, vagy egyszerű lajtsromba iktatással, vagy külön *pixidariusi oklevéllel*, rangemelést. Ha érdemtelennek bizonyult valamelyik, rendjüktől megfosztott és ismét jobbágyságra vettetett,³

A darabontok a székekben századokra voltak osztva és élükön egy száz *ados-hadnagy* (centurio) állott. Ezek felett állott a kapitány (capitaneus) s legfőbb parancsnokuk volt a székelyek főkapitánya: a generális és maga a fejedelem, mint székely ispán (comes Siculorum), Némelyek közülök a várakhoz: Udvarhely, Várhegy és Görgényvárához volt szolgálatra rendelve, mások a fejedelmi udvarban szolgáltak,

Báthory Zsigmond 1591. jún, 4-én a marosszáki puskás székelyek és századosaik kérésére és panaszára rendezi ügyeiket, orvosolja sérelmeiket és megállapítja jogviszonyaikat.

Főserelmük az volt, hogy állandóan őrségre kell járniok Udvarhely várába s éjjel-nappal annak kapuján őrt kell államok az ottani kapitány sürgetésére és más szolgálatokat teljesíteniök, századosuk tudta és megkeresése nélkül, ami által idejük annyira le van foglalva, hogy saját dolgaikat, amiből életüket fenntartják, elhanyagolni kénytelenek. Ehhez járulnak a büntetések és bírságok, melyek a szegényeb-

beket teljesen tönkreteszik. A fejedelem azért, hogy a közszolgálatra alkalmassabbá tegye eket, elrendezi ügyeiket. Először is a székely gyalogok ezentúl sem az udvarhelyi kapitánynak, sem a marosszéki királybíráknak ne legyenek alája rendelve, hanem csak a fejedelemnök és az ő századosaiknak, akiktől parancsaikat kapják. Felmentetnek Udvarhely vára állandó őrizetétől, hogy otthon-dolgaikat végezhesék; úgy mindenkorral, hogy komoly szükség esetén, ha ellenség jő, vagy külföldi követeket kell kísérni, vagy valakit el kell fogni, vagy hasonló szükség kívánja, Udvarhely kapitánya híradására tüstént Udvarhely várához, vagy ahová rendelik, oda siessenek a vár védelmére, vagy az ellenségnak visszaverésére; — és ezt tüstént megtegyék, mihelyt a kapitány azt századosaik által tudatja és megparancsolja, mert a századosok tudta nélkül, még ha a kapitány rendelné is, egy gyalogos sem köteles megmozdulni. A századosok a jelzett súlyos esetekben a kapitány rendeletét el ne hanyagolják, de a kapitány is óvakodjék ok nélkül őket fárasztani.

Ami a jogszolgáltatást illeti: a puskás gyalogok magok közt és nem másokkal keletkezett személyi vagy dologi peres ügyeiben első fokon a százados-hadnagy ítélezések, ahonnan másodfokon Udvarhely vára kapitányához s onnan a fejedelmi udvarhoz lehessen felebbezni. A más rendekhez tartozók, nemesek, jobbágyok vagy városi polgárok ellen folytatott pereikben azonban a rendes bírák, a vármegyékben a főispánok, a székekben a királybírók, városokban a bírák ítélezzenek. De a székely székek és királybírók máshová ne idézhessék őket, csak saját törvényes székük, t. i. Marósszék elő, Vásárhely városába.

A gonosznevők évenként szokásos üldözésében a főispánok és királybírók mellett a gyalog puskások ottani kapitányai is kötelesek résztvenni, de bírságokat tőlük csak a kapitányok vehetnek; vér-bírságot azonban ítélesen kívül még a kapitány sem szedhet, csak, egyedül a százados-hadnagyok vehetnek, vagy a kihágás minősége szerint bot vagy börtönbüntetésre ítélnének.

A hadnagyok joga az is, hogy amikor nekik tetszik, megvizsgálhassák a puskás gyalogokat, hogy minő fegyverekkel és mi módon vannak ellátva s hogy ne hanyagolják el a fegyvergyakorlatokat, hanem minden készen legyenek az eshetőségekre.

Amely darabont szükségtől kényszerítve örökségét eladni akarná, annak megvásárlására vagy zálogba vételére elsősorban a gyalogoknak legyen joguk, s kölcsönösen egymásnak adják el, nehogy rendjük elszegényedvén, hivatásuknak eleget tenni ne tudjanak. Ha minden-

két nemen magvak szakadna, örökségeik darabont rokonaikra szálljon. Ha fimagzatok nem lenne, de leányuk marad: az örökölte és az, aki nőül veszi; ha darabont fia, vagy szabados jövevény (de nem fejedelmi, vagy földesúri jobbágy) a gyalogság rendjébe olyan joggal vétekké be, aminővel az elhunyt bírt?

Ilyen kiváltságot a többi székekben lévő darabontok is nyertek Báthory Zsigmondtól.⁵

Báthory Zsigmond 1591. júl 15-én az *udvarhelyszéki gyalogoknak* birtokügyeikről is ad kiváltságlevetet, mely szerint meghagyja az udvarhelyi kapitánynak és a szék tiszteinek, hogy az Udvarhelyszékben lakozó gyalog székelyeket bárhol lévő örökségeikben háborgatni és megkárosítani ne merészéljék; akiknek pedig örökségeik nincsenek, lakó falvaikban «nyíl szerént szántóföldeket és kaszállókat adni és szakasztani tartozzanak».⁶

Báthory Zsigmond nemsokára jó hasznát vette a székelyek lekötelezésének, mert midőn a politikai bonyodalmak miatt 1594-ben trónja ingadozni kezdett, a székelyek támogatása mentette meg feje-delemségét. Midőn pedig 1595-ben a törökkel háborúba keveredett, a székelyek tömeges csatlakozása döntött el javára a válságos küzdelmet. Mikor Szinán basa serege, már Bukarestet is megszállva, Erdélyt fenyegette, Báthory Zsigmond a Székelyföldön általános hadfelkelést hirdetett és kiküldött biztosai régi szabadságaik visszaadásával biztatták a népet.⁷ Báthory Zsigmond az 1595. szept. 15. Feketehalom határában tartott tábori országgyűlésen elhatározta visszaadni régi szabadságukat.

A kiváltságlevél azt mondja, hogy bár a székelyek nagyobb része nem ok nélkül vettetett jobbágyságra, de tekintve közelebbről a fejedelmi trón biztosítása ügyében tett jó szolgálatukat s ama buzgal-mukat, mellyel az ellenségre készülnek s azt, hogy alkalmasabbak a hadi, mint a jobbágyi szolgálatra, s mivel megmutatták, hogy a *hun erő* és *dicsőség* még él *bennük*: Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-, Sepsí-, Kézdi- és Orbai-székek székely jobbágyait felszab-dítja⁸; azzal a föltétellel, hogy a fejedelemnek s utódainak húséget esküdjenek, évenként adót fizessenek, a szükséghez képest katonás-kodjanak, jó fegyverekkel, kellően felszerelve. Az udvarhelyi kapitánynak engedelmeskedjenek, tisztviselőiket magok választják a régi szokás és *nemzedékrendi következés* szerint, évenként megmustráltat-nak, a só- és vasbányákat a kincstár míveltetи, a torjai kénbányát az ottani lakosok. A földesuraknak adósságaikat fizessék meg s a neme-seket birtokaikban ne háborgassák. A háborúban résztvevők lajstromba

írassanak; akik nem vesznek részt, e kiválságokban nem részesülnek.⁹

Az új szabadsággal felvillanyozott 20—25,000 főnyi székelynek főrésze volt a gyors és fényes győzelemben, mellyel az erdélyi hadak a törököt Oláhországból kiverték s Gyurgyevónál a Dunán átüzték. November derekán már otthon voltak. «Havasalföldébe híven és dicséretesen szolgáltak; de itthon aztán a földesurakon igen sok törvénytelenséget kezdtek vala cselekedni.¹⁰ Az köztük való nemeséseknek házukra menvén, kerteket, malmokat elvagdálták és elfoglalták, halastavaikat meghalászták, szántóföldeket, szénárteket occupálták, tilalmas erdejeket levágtaik, szőlejeket elfoglalták, megszedték és egyéb erőszakosságokat cselekedtek.»¹¹

Ezekkel a féktelenkedésekkel amíg egryszt megsértették a szabadságlevél föltételeit, másrészt kihívtaik magok ellen a nemesség bosszúját. Ezeknek a panaszára az 1595. decemberi gyulafehérvári országgyűlés bizottságot küldött ki a székely ellentétes érdekek és kiválságok megvizsgálására s ezek a nemességek adván igazat, a régibb keletű donatiok érvényessége s az új kiválság eltörlése mellett döntött.

A székelyek nem nyugodtak bele ez önkényes eljárásba s forrongani, itt-ott nyíltan ellenállni kezdettek. A nemesség azonban megelőzte a lázadás kitörését s fegyveres erővel, kegyetlen megtorlással nyomta el őket.

A székelyek így vesztették el újra rövid időre kivívott szabadságukat. A kegyetlen eljárás bosszúra ingerelte őket s ez teszi megérthetővé, hogy mikor Mihály oláh vajda az új fejedelem Báthory András ellen (1599.) Erdélybe tört, a székelyek hozzá csatlakoztak.

Mihály vajda a székelyek régi szabadságát tényleg visszaadta, a régi ököradót újította fel, földesuraiknak csak régi, ősjobbágyaikat adatta vissza.

Erről 1599. nov. 28-án Gyulafehérvárt oklevelet is állított ki, melyben a régi magyar királyok kiválságaira hivatkozva, körülírja a lófők és gyalogok fegyverzetét, az ökörsütés teljesítését s a kepefizetés fenntartását.¹²

A székelyek egy része azonban hamar kiábrándult a vajda zsoldásai miatt s mikor az erdélyi nemesség 1600. őszén felkelt ellene, az aranyosszéki és marosszéki székelyek már ellene harcoltak, csak a keleti székek maradtak mellette, félelmükben.¹³ A rendek ezért a tordai táborban 1600. szept. n-én az aranyosszéki «vitézlő rend, mind lovagok és minden gyalogok szabadságát nemcsak megerősítik, hanem

kívánságukra, hogy AZ hosszú processusok az ō törvények folyásában megrövidítések», megengedik, hogy «törvények az százados-hadnagy előtt kezdessék el, onnat kapitán eleiben és ha kinek ott nem tetszik, fejedelem személye eleiben transmittáltassék».¹⁴

Mihály vajda kiveretése után a léczfalvi országgyűlés (1600. okt.) a többi székekben a közsékekelyeket visszaírta uraiknak s az okozott károk megtérítésére és a lerombolt nemesi házak felépítésére kötelezték őket. Várhegyet Háromszék- és Csík-, Udvarhely várát Gyergyó-, Kászon- és Udvarhely-széknek kellett felépíteni, illetőleg annak költségeit fedezni, jószágaikra kivetett rovataiból.¹⁵

Az új 1600-iki szabadalmi levél tehát ismét arra a sorsra jutott, mint az 1595-iki: érvénytelenítettévé, a székelyek sorsán nem változtatott.

Mihály vajda csúfos halála után Báthory Zsigmond a székelyek segélyével újra fejedelemmé választotta magát s most már (a székelyek támogatását biztosítandó) komolyan és fenntartás nélkül visszaállította a székelyek' régi szabadságát, Déván 1601. dec. 31. kelt kiváltságlevelé által. Hivatkozik ezekben a székek kérésére, amelyek az erdélyi rendek valamely oklevelét mutatták be neki régi szabadságaik visszaállításáról. Ez nem lehet más, mint az 1595. szept. 15., a feketehalmi tábori országgyűlésen nyert szabadságlevél. Ebből vehette át azt a kifejezést, hogy székelyek a fegyverviselésre alkalmasabbak, mint a jobbágyságra s azt, hogy megmutatták, hogy *leikökben még él a hun erő és dicsőség* (robur, decusque illud Hunnicum). A megokolásban elmondja, hogy megtekintvén a székelyek őseinek jeles és hű szolgálatait a régi dicső magyar királyok iránt, számos győzelmeiket a török és más ellenseg felett, különösen hogy az (1595O havaseli hadjáratban mily hősiesen harcoltak, *ahol idegen nemzetek is megcsodálták hősi vitézségüket*) főként azonban hogy a mostani időben 'mily hűségesen szolgáltak neki és ragaszkodtak hozzá a németek fenyegetései ellenére: mindenkor Maros-, Csík- (és bizonyára a többi) székek lakosait, kiemeli a pór és nem-nemes állapotból és rendből, amelybe az idők viszontagságai (inuria) következtében jutottak és kiveszi a nemesek és bárki mások hatalma alól és az ō igazi székely szabadosai sorába és rendjébe iktatja és felszabadítja minden adófizetéstől, tized- vagy kepeadástól és minden jobbágy-szolgálattól; megengedvén, hogy ezentúl azon szabadalmakkal és kiváltságokkal éljenek, amínövel őseik éltek a régi dicső magyar királyok idejében (hacsak a szék közös akaratából valamely visszaélést eltörölni és megjavítani nem kívánnának). Úgy mindazáltal, hogy az ō mondott sza-

badosai (*libertini*), ivadékaik és utódaik jól és katonásan felfegyverezve minden táborozásban hűségesen szolgáljanak. További kegyként megengedi, hogy tisztejeket vagy kapitányait (*praefectos seu capitaneos*) a közöttük lakó nemesek sorából szabadon választhatnak; amiben olyan rendet kíván megtartani, hogy a nemesek sorából évenként 3—4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfit válasszanak és terjesszenek fel, hogy azok közül kettőt, kiket leginkább alkalmasnak lát, kapitányukul kinevezze. Az így felszabadított székelyek (*libertini*) és ivadékaik kötelesek lesznek személy szerint és pedig a *lovasok* jó lóval, karddal (hegyestőrrel), kopjával, dárdával, páncéllal, vasmellvédővel, sisakkal, paizsal, a *gyalogok* pedig puskával és egyéb hadiszerszámmal rendesen felszerelve, az ő és utódai parancsára, minden hadfelkeléskor, akár általános, akár részleges legyen az, minden eshetőségre készen lenni és neki s a hazának életük feláldozásával is minden időben hűségesen szolgálni.¹⁶ A vadakat, halakat és havasokat pedig a régi szokás szerint szabadon használhatják. A csíki vasbányát külön arra rendelt emberei által fogja műveltetni, az ő szabadságuk sérelme nélkül. Hogy pedig a köztük lakó nemesek és a felszabadított székelyek között a béke állandó legyen és megszilárduljon, a szabadosok adják meg a nemeseknek a köteles tiszteletet és ne merészéljék azokat személyükben és jogosan bírt jószágaikban háborugatni; viszont a nemesek is atyafiságos kölcsönös szeretettel viselteszenek irántok. Amit a nemesek a székelyek támadása előtt ősi jogon, vagy szerzeményként s azután is jogosről bírtak, udvarházaikat, jobbágyaikat, kertjeiket, szántóföldeiket, erdeiket, rétjeiket, halastavaikat, malmaikat stb., azokat ezentúl is békésen bírhassák. Az elzálogosított birtokok a zálogdíj fejében adassanak vissza az előbbi birtokosoknak. Ha valamely nemes azt a birtokot vagy székely-örökséget, melyet a fejedelem vagy elődei adományoztak neki, másnak adta, eladta, cserélte vagy zálogosította volna, az ilyen adás-vevésnek semmi helye (t. i. érvényessége) ne legyen.¹⁷

Báthory Zsigmondnak ez a felszabadító .kiváltság levele nagyjelentőségű, mondhatni, korszakot alkotó a székely nép történetében. Ez vetett véget a székely köznép, a harmadik rend 40 év óta tartó elnyomatásának, lealázó jobbágyi helyzetének és állította vissza a székely népet előbbi szabad-rendiségébe. Ettől fogva viselte a székelység zöme, nagy tömege, a régebbi község (*communitas*) a *szabad. székely* büszke nevet. Ez a felszabadítás alkotta alapját, mire a székelyek új alkotmányát a székely nép jogi állapotának az erdélyi fejedelemség további folyamatán közel egy századig; sőt a Lipót-féle

diploma 1691-ben az új kormányzóság idejére is ezen az alapon erősítette meg őket továbbra is jogaiakban, adómentességükben. Csak a XVIII. század második felében (1762—64.) nyert a székelység új szervezetet a határorség alakításával. Úgy hogy a Báthory Zsigmond 1601-iki szabadságlevéle, mondhatjuk, másfélszáz évig maradt érvényben és volt m. e. *aranybullája* a szabad székelyeknek.

Báthory Zsigmond a két főrendnek is jóakarója, pártfogója és érdekeinek előmozdítója volt. Uralkodása utolsó rövid korszakában (1601 márc.—1602 júnus) liber regiusában¹⁸ hosszú sora maradt fenn lófóségre emelő (primipilusi) okleveleinek, székelyeknek adományozott címeres nemes leveleinek és birtokadományozásainak; sőt maradt fenn tőle gyalog-puskás darabontságot adományozó (pixidariusi) oklevél is.¹⁹

Ami a székelyek számát és a rendek számarányát illeti, arra nézve tájékoztatást nyújt az az összeírás, melyet Básta György császári főgenerális végeztetett a Székelyföldön 1602» aug. havában, midőn a székelyeket a császár-király hűségére feleskette. Ez alkalommal a belső Székelyföldön m. e. 10,000 székely nemes, lófő, drabant, szabad székely és jobbágy esküdt fel, illetőleg íratott össze az egyes székek, városok és falvak sorrendjében.

Ezek szerint a hat belső széken összeszámláltatott összesen 9654 család, vagy háznép, melyből nemes volt 162, lófő 2172, darabont 630, szabad székely 5833, jobbágy 856. A rendek arányszáma szerint tehát legtöbb a *szabad székely*, m. e. 60 %, lófő 22 %, jobbágy 9%, darabont 7 %, legvégül a legkevesebb a *nemes* 2 %. Ha hozzászámítuk a kimutatásban hiányzó aranyosszéki székelyeket s akik kimaradtak: legkevesebb 12—15,000 székely családot kell számítanunk, kik akkor a Székelyföld népességét alkották. Egy háznépet a székely szaporaság mellett hat-hét személyre számítván, a székelység akkori lélekszáma összegül kijő m. e. 100,000 ember.

Ez a számítás összevág az egykori Szamosközy István történetíró adatával is, aki az ő korában 12,000 főre teszi a székely fegyveresek számát. Tehát minden családtól egy-egy fegyveres. Rendkívüli időben (mint 1595-ben) tömegesen kelvén fel, a székely hadsereg száma 20, sőt több ezerre is lehetett.²⁰

E számítás szerinti 100,000 lélekszám megfelel a statisztikusok ama számításának is, hogy száz év alatt a népesség megkétszerződik; mert úgy 1700-ban m.e. 200,000, 1800-ban (leszámítva az 1710—20. pestis pusztítását) 300,000, 1900-ban krb. 600,000 székelynek kellett lennie. Ami a mostani összes székelység lélekszámának megfelel.

¹ Mindhárom alakban írják a XVI—XVII. századbeli törvények és oklevelek. A német *Trabantból* származott s a magyarból lett aztán az oláh *dorobanc* (gyalog-katona). Máiig is használják Erdélyben a *darabont* szót, háziszolga értelemben.

² Lázár István darabont százados-hadnagy (centurio) Báthory István hadjárataiban és később is teljesített szolgálataiért kap nemesi udvarházat és birtokot a kézdiszéki Szászfaluban Báthory Zsigmondtól 1588-ban. (Sz. O. IV. 107).

³ Sz. O. IV. 113.

⁴ Sz. O. VI. 20., 23. 1.

⁵ A csík-, gyergyó-, kászonszéki gyalogoknak adott hasonló kiváltságlevél megvan az Orsz. Levéltárban. (Ld. Jakab E. — Szádeczky: Udvarhelyvm. tört. 294.1.).

⁶ Lőtsey Spielberg László: A nemes székely nemzetnek jussai. 47. 1.

⁷ «A székelységen mindenütt véres nyársat (így!) hordoztak akkor a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenég felé menjen. Neki örvülven a nyavalás (t. i. sze-gény) székelyek, csakhamar összegyűlnek és Báthory Zsigmond mellé ménének». (Mvh. Nagy Szabó Ferenc memorialéja I. 44.).

⁸ Aranyosszék azért hiányzik, mert ez nem vesztette el szabadságát.

⁹ Baronyai Decsi János magyar historiája 208.1. — Jakab E. és Szádeczky L. Udvarhelyvm. története, 294. 1.).

¹⁰ Borsos Tamás élete. (Gr. Kemény J. és Kovács I. Erdélyország tört., tara II. 19. 1.).

¹¹ E. O. E. III. 487. 1.

¹² E. O. E. IV. 343. és köv. 1.

¹³ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda.

¹⁴ Sz. O. IV. 141.

¹⁵ E. O. E. IV. 556.1.

¹⁶ Ez a pont csak a marosszékében van meg; a csíkiakéból hiányzik. Viszont a következő 2 pont csak a csíkiakében foglaltatik.

¹⁷ Sz. O. IV. 150. Marosszéknek és V. k. 168.1. Csíkszéknek. Jakab—Szádeczky: Udvarhelyvm. tört. 295. 1.

¹⁸ A «királyi könyvek» székely oklevelei összeállította tanítványom dr. Vass Miklós. Megjelent az Erdélyi Múzeum 1900. évf.

¹⁹ Sz. O. IV. 171. I. 68 ilyen oklevél van felsorolva. — Ld. nagybölöni Sikó Sándor primipilatusi oklevelét. 1601. szept. 25. (Sz. O. IV. 166. I.)

²⁰ Oláh Miklós 50,000-re (68. 1.), Verancsics 30,000-re (69. 1.) teszi; ami túlzásnak látszik.

XIV.

A székelyek adósága a fejedelemi-kor elején.

(1543—1601.)

A székelyek a magyar királyság korszakában, a középkor folyamán, adómentességet élveztek s ősi szokásjog alapján csupán ú, n, ökörsütéssel tartoztak. Az erdélyi fejedelemség megalakulása után, az állam szükségletei növekedésével, lassanként önkéntes, majd kényszerű adó alá vonattak; — és pedig a harmadik rend: a közszékelyek, A két felsőbb rend, a főnövek és a lófők miként az ökör sütés alól kivonták magukat, úgy a pénzadó alól is megmenekültek, hadiszolgálatuk fejében,

A székelyek adózatási rendszere és módja éppoly változatos képet mutat, miként köztörténetük. Vannak derűsebb és árnyasabb változatai. Eleinte az önkéntesség alapján és kisebb mértékben járulnak a közterhekhez, később az elnyomatás korszakában a vármegyei jobbággal egyenlő terhet vise nek, A felszabadulás után a rendes közterhek viselésétől fejőldatnak s csak rendkívüli segély adókat vállalnak mintegy önkéntesen, A fejedelemség utolsó évtizedeiben, a török invázió után, a hadi adó és portai adó fizetésében újra rendszeresen részt vesznek.

Ezek szerint négy korszakot különböztethetünk meg a fejedelemség idején a székelyek adózása tekintetében.

Az első időszak 1542-től, a fejedelemség megalakulásától 1562-ig, a székely támadásig tart, amidőn váltogatva pénzsegélyadót és ökörsütést adnak.

A második korszak 1562-től 1601-ig számítható, midőn a kincstári s részben földesúri jobbággá lett közsékelyek rendes adót fizettek,

A harmadik korszak 1602-től 1657-ig terjed, midőn a régi szabadságuk és katonai kötelezettségük visszaállítatván, a rendszeres adózás alól főlmentettek s csak rendkívüli adókat fizettek.

A negyedik korszak 1657-től 1691-ig terjed, midőn a felszapordott közterhek miatt a portai adó és hadi adó fizetésében rendszeresen részt kellett venniök,

A váltakozó adózás korszaka. (1542—1562-ig.)

Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a kormányzó Fráter György az állam rendkívüli szükségleteire való hivatkozással rábírta a székelységet a közterhekhez való járulásra.

A három nemzet uniója s az új fejedelemséggé alakulás a közteherviselés alapelveit kívánta. Az 1545-íki tordai országgyűlés vezető sorai szép szavakban adnak ennek kifejezést. Mivel egy a hazánk és egyenlő szeretetet kíván, szükséges, hogy mindenki egy akarattal és buzgalommal hordozza szívén a haza ügyét és senki se vonja ki magát az alól, amit a honfenntartás igényei, legyen az honvédelem, vagy pénzfizetés, vagy egyéb szükséglet: határozatok azért, hogy a haza ilyenmű terheit, az ország régi szokásai és alkotmánya szerint, mind a három nemzet egyenlően viselje, mivel a haszon is, ami a honfenntartásból ered, egyaránt illet mindeneket,¹

Az adózás eleinte a régi ökörsütés formájában történt, később változatba pénzsegély (subsidium) alakjában is,

1542-ben hozták be Izabella királynét és fiát, Szapolyai János Zsigmondot Erdélybe s már a következő 1543-ik évben a székelyek «a török császár adójában» és «a királyné segítségére ökörsütést» adnak. Két ízben történt az adómegszavazás: tavasszal a közszékelyek 50—50 pénzt, a főnépek 2—2, a lófők 1—1 ökröt adtak; összel a közszékelyek ismét 1—1 forintot,

1544- ben Szent István király napján adtak ökörsütést, 1545-ben és 1546-ban összel 1—1 forintot, 1547-ben összel újra ökörsütést; 1549-ben tavasszal 1—1 forintot,

1545- iki adó fejében a kincstartó (Fráter György) 3690 forintot vett fel és nyugtáz Kornis Miklósnak és Andrási Mártonnak a gyalui országgyűlésen a székelyekre személyenként megszavazott adóban.²

Az 1548-iki országgyűlés az ország szükségére minden jobbágy után 99 dénár adót vetett ki, A székelyek külön nemzetgyűlést tartottak júl, 2-án s azon osztották fel magok között a más két nemzettel hasonló összegben elfogadott 4000 frt adót.³

Ezeknek az adóknak a behajtása nem ment könnyen és minden akadály nélkül. Néha egész székek megtagadták az adófizetést és ellenállottak az összeírásnak, mint pl, 1546-ban Orbai- és Sepsiszék,⁴

Izabella és fia kimenvén Erdélyből Lengyelországba, 1551-ben Ferdinánd uralma alá került Erdély, A székely követek 1552-ben vonakodtak a nép híre tudta nélkül adót megszavazni s azt az Udvarhelyt tartandó nemzet gyűlésre halasztani kívánták.⁵ Az 1553. országgyűlés 500—500 frtot szavazván meg nemzetenként a Déva melletti Hlye és Branyicska erődítésére, a vármegyék jobbágyaira kivetet 99 dénáros adó mellett a székelyekkel és szászokkal megegyezésre

utasítja a vajdát (Báthory Andrást) és a generálist (Castaldot).⁶ 1554-ben azonban Kendy Ferenc és Dobó István «a két vajda egy-egy frt adót szerínek az Székelyföldén»?

Ugyancsak 1554-ben «az király ez Székelyországnek minden szabadságát megreformálá nagy függő pecsétes levéllel». Ezáltal az adómentesség és régi ökörsütés helyreállítatván: «1555-ben, Szent György napján a vajdák segítséget kérnek a királynak, kiben a székelyek adának ökröt mind fejenkint». ⁸

Ez volt az utolsó ökörsütés Székelyföldön

1556- ban Izabella és János Zsigmond visszahozatván Lengyelországból s visszaállítatván az erdélyi fejedelemség (Ferdinánd ki-váltság levele, mely adómentességet biztosított a székelyeknek, nem respektáltatván), a székelyek a kolozsvári (1556. nov. 25.) országgyűlésen 1—1 frt adót vállaltak?

A következő háborús 1557. esztendő súlyos áldozatokat kívánt az országtól s benne a székelyektől is. A januári országgyűlés 25,000 frtot szavazott meg. Ebből a nemesek jobbágy-portáira kiróttak 50 dénárt. A szászok vállaltak 5000 frtot. A székely követek azt kívánták, hogy otthon tanácskozhassanak és határozzanak véreikkel. Az országgyűlés azt végezte, hogy bár a székely urak teljes megbízatással jöttek, mégis a népre való tekintettel, nehogy hírok, tudtok nélkül határozni látszassanak, kérésükre a királyné megengedte, hogy hazai mehessenek, de véreikkal való tanácskozás után a más két nemzettel egyezőleg 5000 frtot fizessenek, máskülönben a királyné orvoslatról gondoskodjék és őket megbüntesse, mivel a harmadik nemzet a másik kettőnek határozatát követni és utánozni tartozik, a régi szokás szerint.¹⁰

A székelyek tehát legalább *az önkéntesség látszatát* kívánták megmenteni. A követek (*miként* 1552-ben, most is) a nép híre nélkül adót megszavazni nem akartak s a székely nemzetgyűlésre hárították át az adómegszavazás jogát. Az adózás alól azonban nem vonhatták ki magokat és ez a rendszeres országos adón kívül, mely évenként rendesen kétszer (tavasszal és összel) kirovatott, néha rendkívüli adókkal pótoltatott a hadsereg ellátására, olykor a török adóra is.

1557- ben a székelyek portánként háromszor fizettek 1—1 frtos adót s külön 1—1 frt hadiadót.¹¹

A következő 1558-ik háborús esztendő sem volt kevésbé terhes. Ekkor a székelyek adója portánként kb. 5—5 forintra rúgott és a török adóra még egy-egy véka búzára és árpára.¹²

A székelyek 1556—1561-ig a vármegyei nemesség jobbágyaival egyenlő közterhet viseltek, illetőleg adót fizettek. A rendes tavaszi és őszi országgyűléseken midőn a jobbágy portáakra megszavazták a 99 dénáros vagy 1 frtos adót, külön pontban rendesen hozzáttétek, hogy a székely és szász urak hasonló terheket vállaltak.¹³

Az adókirovás és behajtás az adózók összeírása alapján történt. Az 1545. nov. i. marosvásárhelyi országgyűlés intézkedett a székely község összeírásáról. Ez nem ment minden nehézség nélkül. Némely székben erőszakkal kellett az összeírást végrehajtani. Ez volt irányadó 1559-ig, midőn a fejérvári jún. 12. országgyűlés az összeírás felülvizsgálását rendelte el, minthogy a székely község az adó felosztása miatt zúgolódott. A főpanasz az volt, hogy «a fűfű-székelyek az ő sellényöket kivötték» az adófizetés alól s így a «közrendbeli községre» nagyobb adóteher (1 frt 50 kr.) háramlott.

Ez a kivétel törvényen alapult s 1558-ban is biztosítatott, hogy a főnépek és lófők földönlakói, akik nem szabad székely földeteket mívelnek, a főnéppel, lófőkkel és szegődött szolgáikkal az adófizetés alól most és jövendőben kivétenek.¹⁴

Az új összeírásról szóló intézkedés így hangzik: «Minden székre penig alkalmatos és hív személyek bocsáttatnak, kik minden falunknak számlálnak kapukat és az üfelségök nekik adott instructio szerint mind sellýért, szolgát és a köz-kösséget híven s igazán rónak».

A főnépeket és lófőket 1559-ben is biztosította a «választott király», hogy adót ezután sem kell fizetniük, csak hadakozniok.¹⁵

A székely község (a harmadik rend) tehát rendszeresen és állandóan fizette azokat az adókat, melyeket a jobbágyok. És pedig nemcsak a rendes portai és fejedelmi adót, hanem a rendkívüli hadi adót is. Előbb is volt már rá példa; de az 1558-iki június országgyűlés (midőn a fejedelem személyesen készült hadba szállani) elhatározta, hogy a székely község portánként annyi hadi adót fizessen, mint a nemesek jobbágyai, a zsoldosok fizetésére. Meghatározza annak külön rendeltetését is, t. i. arra a célra, hogy abból azok a harcos szolgák fizetessék, kiket a főnépek magukkal visznek a hadjáratra. Hozzáteszi a törvény, hogy a primörök saját személyökre fizetést nem kapnak.¹⁶ Erre a zsoldfizetésre pedig a székelyek közt lévő összes földönlakók (zsellérek) köteleztettek (megrovattak), még az ősjobbágyok is, bármi címen élők.¹⁷

Az 1558. szept. 7. országgyűlés már erősen hangsúlyozza, hogy a székely urak (t. i. a közsékekésg), úgy a hadjáratok költségeire, mint a török császárnak adandó élelmiszerekre (t. i. a portai adóra)

a nemes urakkal mindig egyenlő terhet viselni ígérkeznek és taroznak.¹⁸

Ez a rendszeres és többszörös adózás végig lazította a székely községet. Igazságtalannak tartották, hogy csak ők fizessének adót, a felsőbb két rend nem s még inkább az, hogy ezek földönlakóikat és szolgáikat is kivonván a rendszeres adózás alól, a székelyekre kirótt egyharmad adó, a sok mentesítés miatt, portánként többet tett ki, mint a jobbágynak vagy a szászoké. Ügy, hogy rájuk 1558-ban 1—1 frt helyett már 1 frt 50 dénár esett. Ezen akar segíteni az 1559-iki új összeírás, mely szerint «mind zselliért, szolgát és a közkösséget híven és igazán kell megróni».

A főnépek és lófők adómentessége azon alapult, hogy ők rendszeres hadikötelességet teljesítettek, míg a köznépet ezidőtájban nem mozgósították. Ha néha toborzottak közülök is, azok zsoldffizetést kaptak. A főnépeknek és lófőknek azonban minden hadikészenlőben kellett államok s időközönként megmuatráltattak. Ha előfordult, hogy lófő nem állott ki a hadra, azt is adó alá vetették. így 1556-ban a szamosújvári táborban hozott végzések között azt olvassuk, hogy a székelyek 50 dénárt szavazván meg, a lófők közül azok, akik a mostani táborból elmaradtak, szintén adóztassanak meg és jövőre is adófizetők legyenek, lófőséük megtartása mellett.¹⁹

Ez a hadkötelezettséggel járó adómentesség s a közszékelyek terhes adóztatása éles határvonalat vont a székelyek két első és a harmadik rendje közé. Amazok mindenki által a vármegyei nemesség kiváltságos osztályához lettek hasonlatosak, emezek pedig a jobbágság sorsában kezdettek osztályrészeseik lenni s szabadságuk immár csak névleges volt.

Ebből keletkezett az az elkeseredés, amely a közszékelyiséget a társadalom új rendje s a közülök kiemelkedő kiváltságos osztályok ellen a végsőkig tüzelte, mely 1562-ben véres fölkelésben tört ki. A támadás nemcsak a fejedelem, de a székely urak ellen is irányult, kiknek jószágait feldúlták; személyekben is sokan «vészének a székelyek urak a községnak rohanásából».²⁰ De a forradalom nem sikerült, a közszékelyek leverettek és sorsuk még nyomasztóbá válta, mert névleges szabadságukat is elvesztvén, valóságos jobbágságra vettettek.

A jobbágy-adózás korszaka. (1562—1601.)

A székely támadást követő országgyűlés a közszékelyeket kincstári jobbágyokká tette. Ezzel együttjárt a rendes adófizetés kötelezettsége is, mindaddig, míg Mihály vajda 1599-ben ideiglenesen, majd Báthory Zsigmond 1601-ben véglegesen fel nem szabadította őket.

E négy évtized alatt mindeneket az adókat, melyeket az országgyűlések megszavaztak, a székelyeknek éppúgy fizetniük kellett, mint a másik két nemzetnek. Az adózás tehát rendszeressé vált; az önkéntesség látszatát a kényszerűség váltotta fel, az adónemek megszaporodtak s a háborús években megnövekedtek.

Az adónemek közt volt két rendes és több rendkívüli adó.

Az évenkénti rendes adók egyike volt a török-portai adó, a szultánnak fizetett évenkénti 10—15,000 frt hübéradó törlesztésére. Ezt rendszerint a tavaszi (az év első felében tartott) országgyűlésen szavazták meg, rótták ki és szedték be. Rendszerint 99 dénárt tett portánként,²¹ olykor felment 1 frt 50 dénárra.

A másik rendes adót a fejedelem, vagyis az ország szükségletére az őszi (az év második felében tartott) országgyűlésen vetették ki. Ez is rendszerint 99 dénár, néha 1 frt volt portánként, melyhez szükség esetén 25—50 dénár, néha (ritkán) 1 írtig terjedő fejedelmi pótadó járult.

A rendkívüli adók sorában szerepel a váradi vár építésére szolgáló rovatai. Várad lévén az ország nyugati védbástyája, azt hatalmas erősséggé kívánták átalakítani s 1570 év óta majdnem minden évben szavaztak meg rá 15—20—30—35, legtöbbször 50 dénárt portánként. Rendkívüli adót szavaztak meg olykor egy-egy hadcsapat ellátására, zsoldjára, melyet valamely célra toborzottak. A fejedelmi őrség fenntartását s az udvartartást is külön hangsúlyozzák néha, bár ezt a rendes fejedelmi adóból kellett fizetni. Éppúgy a követek költségeit is, amire nagyritkán külön is szavaztak meg vagy 10 dénár adót.

Báthory Zsigmond 1594-ben elszakadván a törökötől, a portai adó helyébe hadi adó lépett, a hadsereg és a várőrségek tartására.

Az adók összege ez időszak alatt kisebb-nagyobb hullámzásnak volt alávetve, a szerint amint békés vagy háborús évek következtek. A békés években a szokásos kétszeri 99—99 dénár szerepelt portánként, némi pótlékokkal (20—50 dénár); háborús években nagyobb összegek, nagyobb pótadókkal. A legtöbb adót 1594-ben vetették ki, amelyik évnek folyamán a törökötől elszakadtak.

1594-ben ötödfél forint adó esett minden egyes adóalapra, azaz egy kapuszámnak megfelelő jobbágy-telekre» Az adómegszavazás után ott áll rendesem hogy «mely teherviselésre székely uraink és atyánkfiái is ígérik magokat; a szász uraim is az ő módjuk szerint»²¹

Tehát a székely kincstári és az időközben eladományozott földesúri székely jobbágyok is éppúgy és épp annyi adót fizettek, «kapuszám szerint», mint a többi erdélyi jobbágyság».

A «kapuszám» nem szószerint, de a római jogból átszármaztatott *porta* értelemben veendő» Ez pedig most már nem jelentett egyebet, mint azt az adókulcsot, alapegységet, lajstromot, mely szerint az adó kirovatott»

Az összeírást és kirovást időközönként arra kirendelt fejedelmi megbízottak végezték, a fejedelemről, vagy magától az országgyűléstől nyert utasítások alapján»

A székely nemzetgyűlés 1554» határozata szerint: «Az adónak kiszámlálására és beszedésére akiket az vajda urak akarnak választani, minden széken azokat válasszák és azokat állassák az adónak kimondására és kifeleléssére, az kiket ők akarnak minden faluból»²²

1562-ben a fejedelem arra utasítja rovóit, kiket az adónak újonnan való felszámlálására küldött a székelyek közé, hogy «mindenek panaszokat megértsék és írva meghozzák»²³ 1564-ben az országgyűlés mondja ki határozatul, hogy a székelyek saját kérésükre újra írassanak össze és a kiknek hat frt érő vagyonuk van, adó alá vonassanak, akiknek kevesebb, azok nem»²⁴

Most már nemcsak a jobbágyok, de a föklönlakók is összeírtattak és adó alá vettettek, az 1562» 0» gy» végzések alapján»

Báthory István uralkodásától a székelyek terheik könnyítését, vagy legalább is igazságosabb elosztását várták és kérték» Az ő fejedelemmé választó országgyűlés (1571» máj» 24») tényleg új adó-összeírást rendelt el» Ez a török császár adójára megszavazott 99 pénzről szolván, így rendelkezik:

«Az székel uraim között való szegén nép azonképen 99 pénzt adjon. De miért hogy az sok külemb-külemb rajtok való nyomorúságért igen megfogyatkoztak, végeztetett ez, hogy ő közeikbe urunk ő nagysága jámbor, hív, istenfélő keresztény személyeket válaszon minden székre, és újonnan megszámláltassa őket az ő nagysága instructíója szerént, kit nekiék adandó»

Az új adóírás megtörtént s ránk maradt az új vajda tanulságos utasítása, melyet Udvarhelyszékre kinevezett biztosainak (Cseffei Jánosnak és Kornis Mihálynak) adott 1571. jún. 10»²⁵

Ha ezt az utasítást összehasonlítjuk a székely nemzetgyűlésnek az adófizetésről 1554-ben hozott végzéseivel, az alapelveket részben megegyezőnek tartjuk. Akkor is a falu nyílföldje, vagy «hat forint érő lábas barom» volt az adóalap, mely után egy forintot kellett adni. Most a nyílföld 6 forint érő barom nélkül csak félförintra kötelezett. Akkor a régi (II. Lajos király ellenőtti) lófők nem adóztak, most már az újabbak sem. Az igaz «földönök» akkor nem fizetett adót, most már ez is, ha nem volt szegődött és fizetett szolga. Most már a teljes adóalappal nem bíró szegénység is vagyonarányban járult az adóhoz.

Az adóalap tehát a marhaszám és a földbirtok volt. A hat forintnak két ökör ára felelt meg.

Báthory Kristóf vajdasága elején, 1578. ápr. az országgyűlés az ő kívánságára új, általános adóösszeírást rendelt el s részletes utasítást írt elő. E szerint az addigi adóalap megváltozott: két ökörrel négyre emelkedett. «Ennek előtte való üdőben — úgymond a 3. t.-c. — hat forint érő vonómarhára róttak, mely két ökörnek az ára volt; de azután tekintvén az sok szűk esztendőt. . . lágyítván a szegén községek terhéét, minden jobbágyok kiknek négy járomvonó ökrök vagyon, azonképen kiknek lókéje jár, mindeniken egy-egy ravás legyen, mely egy ravás teszer 99 dénárt.» Ha egyéb marhája, öreg (nagy) barma van, mely négy ökröt, vagy egy lókét ér föl, szintén megrovassék. ötven juh után szintén egy rovás jár. A falus-bíró adómentes. Az urak és nemesek darabontjai, bérései, majorosa, molnára, akik «kötelesek, urak kenyerét eszik, szabadosok legyenek, meg ne rótassanak». Adómentesek a zselliérek is a vármegyékben. Továbbá az égettek három évig és akik «pázsinton» (új telken) építkezni kezdettek. De marhaszámát ezeknek is felírták, hogy a mentesség letelte után adót fizessenek.

Az új összeírás rendesen adóemelkedéssel járt, még ha az adókulcs (mint most) lejebb szállítatott is, mert a földmívelés és marhatenyésztés évenként fejlődésben volt. Azért mondja tovább e törvénycikk (mely különben a török császár mostani adójába másfél forint adót állapít meg), hogy «miért pedig hogy az nemesség jószágát újonnan számlálják és az régi summa megnevezkedvén ... a szász uraimnak is summájuk nevekedjék». (A szászok ugyanis más kulcs szerint fizettek arányos adójukat.)

Rendkívüli szükség esetén előfordult a lélekszám (nagykorú férfiak) után való pénzbeli adózás is. így 1559-ben jún. 7. a kolozsvári tabori országgyűlés azt határozta, hogy «minden öt ember két-két

forintot fizessen», mely alól a szabadosok sem voltak kivéve, csak a falusbíró, akinek a pénzt felszedni és a számvevőnek beszolgáltatni kellett» Az ötös csoporton felül maradtak fejenként negyven pénzt fizettek» Az így felszedett pénzt zsoldos gyalogok fogadására kellett fordítani a máskülönben felkelésre kötelezettségi helyett»²⁶

A székelyek a rendes és rendkívüli pénzadón kívül fizettek tizedadót (dézmát) a háziállatok, az ú» η» apró-marhák és a föld terményei után»

Az apró-marhák tizedadója ősrégi keletűnek látszik, melyről az erdélyi országgyűlések ritkán s mint köztudomású kötelezettségről emlékeznek»

A székelyek a XVI» század derekán (s bizonyára előbb is) tizedet adtak az apróbb házi állatokból, ú» m» a malacból, bárányból, libából, rajmárból stb»

Ezt a székelyek, mint ősi szokást, törvényesnek ismerték el; de azt, hogy ezzel visszaélések, zsarolások történtek, jogtalannak tartották» A székelyek 1562-i felkelését előidézett sérelmek és panaszok között ezek is szerepelnek»

«A dézma dolgából törvényük az volt (úgy mondák), hogy mindennek tizedét elvöttek, mind disznónak, juhnak és mindennek; de most ötből felet ró, hétből egyet ró és az szegény emberre rejá küld, erővel elvéteti, esztendeig eltartja köztük». Az is panasz tárgya volt, hogy «báránnak hat pinz, az süldőnek négy pinz» volt a váltása»²⁷

Az székely támadás leverése után tartott segesvári országgyűlés (1562» jún» 20») úgy intézkedik, hogy «az dézmában mind bárányokból, süldőkből, lúdfiakból és rajmárehékből az tizedik vé tessék; ahol a tíz-szám nem telik, a gazdák régi szokás szerint pénzül váltsák meg»»

A székelyek azt is panaszolták, hogy a dézmások és az ezektől megvásárló főnépek a dézmás állatokat soká a szegénységen hagyják, néha kitelegették» Az 1562» törvényhozás úgy intézkedik, hogy három hónapnál tovább nem kötelesek tartani»²⁸.

Sérelmek és panaszok később is voltak» Ilyen 1566 táján, hogy a makkos erdőkön legelő disznókból, a föemberek, lófők és földön-lakóik, szolgáik tulajdonában lévőkből tizedet vesznek, pedig a dézmások azuktól még malackorában megvették a tizedet»²⁹

A föemberek és lófők általában is panaszolják (1566), hogy a dézmások a tizeddel igen terhelik a közszékelyeket: «mindeneket két-annyira, sőt felettesebb is többre hágtatták, mint ennek előtte volt»

Kérik a fejedelemet, hogy földönlakóikat és szolgáikat oltamazza meg a «felette való dézma vételétől»?⁹

Tizedfizetéssel csak a közszékelyek és szolgák tartoztak. Az 1562¹⁰ törvény szerint «az főnépek és lófejek minden dézmának fizetéséből kivéteszenek» — hadkötelezettségek fejében?¹¹

1559-ben megpróbálta a fejedelem a lófőket is tized-fizetésre fogni. Akkor «miérthogy törvénben bizonyítatott meg, hogy az főszékelyek a lófejektől nemcsak a Három-székben, de a többiben is dézmát szedtek, végeztetett, hogy üfelségiüknek is dézmával tarozzanak».¹² De ez — úgy látszik — nem lépett életbe; valószínűleg olyan visszaélés volt, melynek nem volt jogalapja.

Tizedet azonban nemcsak az apró házállatokból, hanem a föld terményeiből is fizettek a jobbágynak és a közszékelyek egyaránt.

A közszékelyek rendesen fizettek is a tizedet egészen a XVI. század végéig. Izabella királyné 1557-ben a székely vásárhelyi franciskánus kolostort iskolának alakíttattván át,¹³ a székely dézmából rendelt harmadfélszáz forintot évenként a székelyvásárhelyi iskolának, melyet az 1566-iki országgyűlés határozatából János Zsigmond is évenként megadatott?¹⁴ Az 1568-iki országgyűlés arról intézkedik, hogy a fejedelem miként szedesse a dézmát a földek terményeiből. Az általános intézkedések között az is olvasható, hogy «Aranyos-földjén minden faluban csak egy gazda (valószínűleg a falusbíró) hagyattassék meg (t. i. legyen mentes) 24 dézma-fizetésből, az többi az ő módjuk szerint fizesse az dézmát»?¹⁵ 1591-ben az országgyűlésen az a panasz hangzott fel, hogy a dézmások főként a Székelyföldön a bírákon nagy zsarolást és szokatlan gazdálkodást visznek véghez, «ezek felett képeket is igen felemelték volna». Végeztetett, hogy a dézmások a bírák rendes ellátásával elégedjenek meg, a kepét is csak a régi mód szerint kívánják meg rajtok, törvénytelen kepével őket ne bántsák. Bárányokat, malacokat, tovább Szent Márton napján rajtok ne tarthassanak»?¹⁶

Itt tehát már a kepe és az apró-marha tized együtt említetik. Kétségtelen, hogy a közszékelyek mind a kettőt fizettek.

Báthory Zsigmond 1595-iki szabadságlevelében azt kívánja a székelyektől, hogy minden háztól évenként τ—i forintot s egy-egy köböl búzát és zabolat s félköböl szalidot (miből ök sört szoktak volt főzni) adjanak s a kepepénzt, liba-, malac-, méh- és báránydézmát régi szokás szerint megadják?¹⁷

A Báthory Zsigmond 1595-iki székely szabadságlevelében, úgy-látszik, hogy a minden háztól fizetendő 1—1 frt a *rendes adó*, az

i—i köböl búza, zab és félköböl szalad a *terménytized* vakságául terveztetett. A *kepepénez* és *aprómarha-dézma* «a régi szokás szerint» megmaradt volna.

Ez, tudjuk, hogy csak ígéret maradt, a következő országgyűlés a székelyek felszabadítását megsemmisítette. Az 1601-iki kiváltságlevél szabadította fel aztán a közszékelyeket a 40 évig rendszeresen fizetett közterhek alól.

Báthory Zsigmond kimondta, hogy minden rendes és rendkívüli adó, taksa és ravatal, kamaranyereség, tized- vagy kepefizetéstől felszabadítja a székelyeket.³⁸

¹ E. O. E. I. 217. 1. ² E. O. E. I. 200 és 225. 1.

³ E. O. E. I. 240. 1. ⁴ E. O. E. I. 216. 1.

⁵ U. ott, 410. 1. ⁶ U. ott, 439. 1.

⁷ Székely Krónika, Tört. Tár 1880. évf. 639. 1.

⁸ U. ott, 640. 1..

⁹ U. ott, 640 és E. O. E. II. 61. 1. szerint 99 dénárt.

¹⁰ E. O. E. II. 73. 1.

¹¹ Tört. Tár. 1880. évf. 640. 1.

¹² U. ott, 641. 1. és E. O. E. II. 103. 1.

¹³ E. O. E. II. 61, 77, 91, 99, 112, 174, 186, 190, 194. 1.

¹⁴ E. O. E. II. 91. 1. ¹⁵ E. O. E. II. 123. 1.

¹⁶ E. O. E. II. 95. 1. ¹⁷ U. ott, 96. 1.5

¹⁸ U. ott, 103. 1. ¹⁹ E. O. E. I. 581. 1.

²⁰ Székely Krónika, id. h. 642 és a Kulcsár-félében 30. 1.

²¹ Az «egy pénz hiján egy forint» adó annyira szokásossá vált, hogy az egykorú Tinódi is megverselte, hogy «Egy pénz héjával egy forintot szörzének, Hogy török császárnak adót szörzénének, Mert mindenkor ez törvénye magyaroknak: Forintot héával az adóba szednének». (Budai Ferenc Magyar Lexikona II. 339. 1. Izabelláról szólva.)

²² Sz. O. II. 108. 1. ²⁸ E. O. E. II. 206. 1.

²⁴ U. ott, 230. 1. ²⁵ Sz. O. III. 335.

²⁸ E. O. E. IV. k. 299. 1.

²⁷ Sz. O. II. 180. 1. (1564-re datálva.) Szilágyi szerint (E. O. E. II. 152.) 1562-ben kelt.

²⁸ Sz. O. II. 164. 1. ²⁹ Sz. O. II. 183 és 193. 1.

³⁰ Sz. O. II. 184 és 188. 1. ³¹ U. ott, 162. 1.

³² E. O. E. II. 125 és Sz. O. II. 153. 1.

³³ E. O. E. II. 79. 1. ³⁴ U. ott, II. 315. 1.

³⁶ U. ott, II. 348. 1. ³⁸ E. O. E. III. 393. 1.

³⁷ Jakab E.—Szádeczky L.: Udvarhelymegye története. 294. 1.

³⁸ Sz. O. IV. 152. 1.

XV.

A székelyek története a XVII. évszázad elején·

Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége. (1603)

A XVII. század első éveiben Erdélyben a nemzeti szellem képviselője a testestől-lelkestől igaz hazafi s hírneves vítéz: siménfalvi Székely Mózes vala. Ő volt Báthory Zsigmond utolsó (1601—2.) fejedelemségének legföbb támogatója. A csélcspap fejedelemben keserves csalódás és végső kiábrándulás után ő maga vette kezébe a cserben hagyott nemzeti zászlót és hű maradt ahhoz az önfeláldozásig. Az «ebhendi»¹ Báthory Zsigmond végső lemondása után körülötte sereglett össze az erdélyi hazafiak ama csekély számú, de elszánt, lelkés csapata, mely nem rettent vissza a kockázatos kísérlettől, hogy Erdélyt az idegen zsarnokság igája alól fölszabadítani megpróbálja. Székely Mózes társaival (köztük Bethlen Gáborral) 1602 nyarán a tövisi vesztett csata után a törökhoz menekült Temesvárra. Onnan ütöttek be 1603 kora tavaszán. Az erdélyi főurak hozzá csatlakoztak s egy tábori országgyűlésen (1603. ápril. közepén) fejedelemmét választották és visszafoglalták Fejérvárt, Kolozsvárt s Erdély nagy részét. A székelyek most is kétfelé oszloktak. Szülföldje, Udvarhelyszék mellé állott, Maros- és Aranyosszékkel; de Csík- és Háromszék most is császárpárti maradt; kivéve a nemességet, kik a fejedelem mellé mentek «hazátoknak megszabadulására».²

Székely Mózes a főserggel a brassai papírmalom mellett ütött tábot, várva segédhadai érkezését. Ott lepte meg őt a betört Serbán Radul oláh vajda s 1603. júl. 17-én 17,000 főnyi oláh-rác-székely hadával véres csatában legyőzte Székely Mózes 10,000 főnyi magyar-székely-török-tatár sereget. Székely Mózes hősi küzdelem után maga is elesett, lováról lebukva ölte meg egy csíkszentmihályi székely: Katona Mihály.³

A brassai csatában elveszett Erdély nemességének színe-java, a legjobb nevű családok sarjadékai. «Csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt», — írja Apor Péter, — más 3000-el.⁴ Ez volt Erdélynak mohácsi vésze — mely szintúgy, mint az, fejedelmi áldozatot kívánt.

Radul vajda is éreztette haragiát a Székely-párti székelyekkel. Hadaival Brassó mellől Udvarhelyszékre szállott s azt feldúlatta

«bosszújában, hogy Székely Mózes mellé állottak volt»? Háromszéket már azelőtt feldúltá és égette a Székely Mózes segítségére bejött tatár sereg.

Székely és társai elbukása után egész súlyával ránehezedett Erdélyre a császári helytartó Básta generális rémuralma. A Székely-föld lakosait székenként, falunként már 1602. aug. folyamán feleskették a császár hűségére és összeírták, mindenkinet neve mellé téve, hogy nemes, lófő, darabont, szabad székely, avagy jobbágy. Mintegy tízezer székely neve szerepel ez összeírásokban (Aranyosszék hiányzik), ugyanannyi családot képviselvén?

A székelyek hűségen és szolgálatkészességen megtartására Básta gondot fordított. «Kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy ők mindenkorai és fizetés nélkül való hadak s hogy jó a kész nép!»⁷

Básta hadai rémítő dúlást, rablást, öldöklést vittek végez az országban, ellenállás nélkül, mert a brassai harc titán az egész ország ki volt szolgáltatva ádáz bosszújoknak. A hazafiak menekültek a török hódoltságba. Nem volt többé, aki ellenálljon.

A legkíméletlenebbek és kegyetlenebbek a hajdúk voltak. Rémtetteikról vérfagyaszto részleteket jegyezték fel a krónikaírók, főként két marosvásár helyi s egy kolozsvári kortárs, szemtanú.

Marosvásárhelyt két ízben dülték fel s többször kirabolták Básta hajdúi. «Elsőben 1601-ik esztendőben Szent Lőrincz nap (szept. 5.) tájait a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyot, oskolát».⁸ Ezt pedig Básta a felettes bosszúságában cselekedtette, hogy a székelyek nem akartak mellé állani. Básta ugyanis «az végre szállá minden hadával Nyárádtő-höz az Maros mellé, hogy az székelységnek az szabadságot megadja és ő mellé jöjjön, de túl Brassóból Báthory Zsigmond is addig jártata az székelyeket, hogy hozzájá hajlának és megadá az szabadságot».⁹ Básta látván, «hogy a székelység nem áll melléje», felkelvén Nyárádtő-től, kiméne minden hadával Dézshez». De előbb a hajdúk feldúlták Vásárhelyt.

Básta segélyére nemsokára oláh hadak érkeztek Radul vajda seregéből, vele együtt, kit a tatár kivert országából. Egy része e kurtánoknak a Nyárád-mentén vonult Görgény felé, a másik (m. e. 3000 főnyi) egyenesen Vásárhelynek tartott. Ott csekély székely had volt, mely Báthory Zsigmondot várta, Bogáthi János vezetése alatt. A város népéből kevesen voltak otthon, «azok is lovak hátán futó módon voltak», mert a város népe a hajdúk elől minden elfutott volt. Mégis amint a kurtánok éjféltájban a városba érkeztek, megtámadták

és feltartóztatták őket. Ezek alkudozásra fogván a dolgot, hajlandók voltak Bárta helyett Báthoryhoz állani s így táborba szállították őket a szomszédos Medgyesfalva mellé. Ott lepte meg őket Székely Mózes, török-tatár és magyar haddal. A kurtánokat kergették és vág-ták; ezek részben Vásárhelyre menekültek, ott elrejtőztek. «Azonban a várost is ellepi a tatár-török-magyar»: akit a kurtánokban találtak, azt levágták, a város népéből is egynéhányat; s a városon is kapdosott és prédiáit a tatár, rabul is ejtettek közülök.¹⁰

Bástának annál inkább volt oka haragudni a városra, mert az ő «hadának az utoljával és szélyedezőivel egnéhány hélig erős csatározást üztek és tartottak». ¹¹ A hajdúk is erősen fenekedtek a városra és a marosszékiekre, amiért nem veltük, hanem Báthoryval tartottak. 1602. elején már «szándékuk olyan volt a hajdúknak, hogy Vásárhelyet ha lehet porrá tegyék s a népet levágják és annak utána a székely - séget ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nekik.»¹²

Bárta 1602 elején megkezdte a nagyrész elvesztett Erdély vissza-foglalását. A Szilágyságból hadaival visszafordulva, legelőbb is *Bethlen* várát támadta meg, melyet 200 székely védelmezett. Ezek 1602. jan. 31-én szabad elvonulás igérete mellett feladták a várat, de Bárta adott szava ellenére az örséget egy szálig levágatá.

A bethleni székely vérfürdőt néhány hónap múlva követte Marosvásárhely második feldúlása. Bárta hajdúi közül mintegy négy-százan Németi Gergely vezérlete alatt a Mezőségen átkelvén máj. 30. Úrnapiára virradólag hajnalban meglepték; «sokat az város népében levágának, szörnyen megrablák, kóboriák a várost». ¹³ «A város népe nagy álmosan ki ide, ki amoda, minden elhagyva elfuta. A hajdúság minden prédiát összegyüjtve, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett, félt a székelységtől». Ezek közül azonban csupán Nyárádtónél volt együtt valami 200 «szokmányos székely», kiket a kapitányuk vigyázni rendeltek oda s ezek elvonulóban meg is támadták a hajdúkat, de nem bírtak a túlnyomó számú hajdúsgal. ¹⁴

A két nagyszabású feldúlásban kívül «többször is kóborlottak csapatoknál való hajdúk» Vásárhelyen, főként mikor pusztán állott, mert a polgárság tehetősebb része e zivaratos időkben vagy a belső Székelyföldön húzódott meg, melyet inkább megkímélték a szerte-kóborló hadak, vagy a várakba (Görgénybe), városokba (Brassóba) menekült, «ki hova láta menni». «Az aljasabb része nem ment el, vagy csak itt közel a falukon lézengett», ¹⁵ vagy alkalmilag az erdőbe menekült.

«Igen rút, istentelen nép vala az a hajdú. Mikor kérték, hogy ne

bántson, hiszen mi is magyarok és keresztenyek vagyunk, bizony megveri az Isten: azt felelték, hogy beste lélek fiai, tí hajas törökök vagytok, a törökkel bérlettek, ebek vagytok, nem szánunk levágni, szintúgy, mint a törököt; az Istantól pedig semmit is nem félünk, mert a Tiszántúl hagytuk».¹⁶

Ezek a Básta-kori dúlások ösztönözték a vásárhelyi polgárokat, bírájuk, a derék Borsos Tamás budzítására, hogy maguknak várerőt döjt emeljenek, illetőleg, hogy «az elégett klastromot kastélyformára» felépítsék. A munkát 1602. aug. elkezdvén, Szent Mihály napján (szept. 27.) már a felvonó kapu is készen volt és «bele rekeszkedének». minden céhnek meg volt a maga bástyája, falrésze, őrizet és menedék végett. így jöttek aztán hazára a bujdosók, s veszély idején a vidékiek is oltalmat találtak a városban.¹⁷

Székely Mózes és legnemesebb honfitársai hősi halála után Básza és Radul vajda hordái előzönlötték a letiport, szerencsétlen országot. «Ez sok rendbeli hadak oly igen megronták, pusztíták az szegény Erdélyt; égeték, dúlák, foszták — kiváltképpen az tatár szörnyűképpen megrablá, — hogy az miatt oly nagy drágaság Ion az országban, hogy az városokon kívül majd *negyedrészé ehei meghald az szegény Erdélyországa népének*. Aratás előtt (1603) Kolozsvárott egy kolozsvári köböl búzát adtak negyven m. forinton; Vásárhelyt is egy maros-köble búza eljárt huszonhat m. forinton.¹⁸ Az mely drágaságban, főképpen az falukon, igen kedvesen kapták — csak kaphatták — az ebet, macskát megenni, sőt az mi szörnyebb dolog: az anyja az gyermekét, az gyermeké az anyját, hogy egymás mellett meghaltak, az ki élőn megmaradott, az holtat megette; felakasztott embert levágták és megették; ... az tölgymakkból sült kenyér kedves volt. Ilyen rettentetés csapása forga a szent Istennek Erdélyen».¹⁹

Az anyagi csapáshoz járult és még inkább fokozta az általános nyomorúságot a vallásüldözés, aminek következetében a református és unitárius templomokat, erőszakkal elfoglalva, a katholikusoknak adták át, amint az Kolozsvárt, Gyulafehérvárt történt. Általában elmondhatták, hogy «ekkor az német iszonyú kegytelenséggel bírá Erdélyt mindaddig, amíg az Űristen Bocskay Istvánt feltámasztá». ²⁰

Amíg azonban ez az idő elérkezett, Erdélynek fenékgellett ürítenie a keserűség poharát. A gyászos 1603. évben mintha a természet elemei is összeesküdték volna ellene. A fák leveleit a cserebogarak emésztték meg, gyümölcs nem termett, a szőlőt fagy tette tönkre, a vetés lesült a szárazságtól. Váradon és vidékén szakadatlan földrengés pusztított. A marha a dögvész s a pusztító hadak zsákmánya

lett. Az ebből támadt éhínséget követte és betetőzte a rettenetes pestis-járvány.²¹

A «Básta ekéje» (a kapa) és «szekere» (az igavonó állat hiányában emberek által vont taliga) közmondásossá vált. A Básta-korszakra nemzedékek mülva is rettegéssel gondolt vissza az utókor.

*

Bocskay zászlóbontása és fölkelése az Erdélyhez tartozó részek területén, Biharban megtörténvén (1604. okt.), csatlakozásra hívta fel az erdélyieket, jelezvén, hogy a német hadakat legyőzvén, immár «Erdélybe, mint édes hazájába akar indulni, hogy azt is kezébe vegye».

Erdély késlekedett. *Bocskay* ott népszerűtlen (politikai száműzött) volt.

Bocskay erre Petki János udvarhelyszéki kapitányt szólította fel a székelyek csatlakoztatására. A székely nemzet 1605. február elejére gyűlésre jött össze Székelykereszturon s ott legelőbb is betölötték az üresedésben lévő főföldszégeket, főgenerálissá választották Petki Jánost s azután elhatározták, hogy *Bocskay* mellé állanak. De *Bocskay* elé választási feltételeket szabtak, megállapítván azokat a pontokat és kívánlalmakat, amiket tőle kívánnak: 1. hogy őket régi szabadságukban megtartja; 2. amit a közelmúlt zavaros időkben esetleg elkövettek, azért közbocsánat biztosítassék; 3. idegeneket kapitányokul és tisztekül közéjük nem tesz, hanem magok közül szabadon enged választani s idegen katonaságot nem tart köztük; «sőt az nemességet is, az kik nem nemzetiségekből valók, közülök kivethessék»; végre 4. hadfölkelés alkalmával, midőn székeikből kiviszik őket, ha 15 nap alatt az ellenséggel megütközni alkalom nem adódik nekik, régi jogszokásuk szerint haza mehessenek. Végül újabb gyűlést tüztek ki febr. 21-ére Nyárádszerédára, csatlakozásra híván fel a többi nemzeteket.

Bocskay nagy örömmel fogadta a követeket s a föltételek teljesíthető részéről, mint «Magyarország Részeinek ura és a székelyek ispánja» a sárospataki várban 1605. febr. 16-án szabadságlevél állított ki, melyben a székelyeket biztosítja, hogy az ellene vagy mások ellen az elmúlt zűrzavaros időkben, melyek Erdélyországot 12 év óta rontották, elkövetett vétkeiket megbocsátja s őket minden szabadságaikban, adómentességeikben, melyeket nekik régebbi magyar királyok és Erdély fejedelmei, nevezetesen pedig atyafia Báthory Zsigmond engedélyeztek, megtartja; kívánván, hogy fejenként húségére esküdjenek és neki s a hazának híven szolgáljanak.

Még le sem érkezett Bocskay szabadság levele, amidőn az erdélyi magyarok és székelyek febr. 21-re Nyárádszeredára gyűlésre jöttek össze, ahol egyhangúlag felajánlották a fejedelemséget Bocskaynak.

Bocskay egyelőre nem jöhettvén Erdélybe, a székelység főkapitányává kinevezte Petki Jánost és erdélyi főkapitánnyá Gyulaffi Lászlót, akik aztán főként a székely haderővel a szászokat is meg-hódolásra kényszerítették, miután a szászok segélyére Erdélybe be-vonult oláh és rác hadakat kiverték,

Bocskay átérezte és méltányolta a székelyek szolgálatainak értékét erdélyi fejedelemsége kivívásában. Az ő szabadság levele, melyet a székelyeknek adott, nem volt írott malaszt, mint a Báthory Zsigmondé. Ő tényleg nem kívánt semmiféle adófizetést a székelyektől, csupán hadiszolgálatot, de azt is méltányos arányban. A magyarországi harctereken 1605. folyamán kevés volt a székely, ott a hajdúk vitézkedtek s mindenünnben kiverték a németet «csordával, zászlóstul, dobostól».

Midőn 1606. elején a bécsi béke tárgyalásai megindultak, szükség lévén a hadi készenlétre, Bocskay (1606. márc. 9. Kassáról) a székelységtől «2000 veresbe öltözött gyalogot, jó puskásokat és 2000 válogatott jó lovas kopjásokat» kívánt; Erdély védelmére 500 gyalogost és 200 lóföt; a többi itthon legyen harcra készen szükség esetére.

Érdekeiknek és szabadságuknak azontúl is védelmezője volt. 1606. jún. 22. arról rendelkezett, hogy a székely tisztek ne engedjenek a közsékelyek közül senkit «nemes uraitól» szabadságában hábor-gatni, jobbágyyá tenni. De szigorúan eltiltotta azt is, hogy valaki magát önként jobbágyyá lekösse, hogy ezáltal a hadi szolgálat alól meneküljön.

1606. nov. 13-án azt írja Petkinek, hogy «a székelység felől szer-telen sok panaszok jönek előnkbe», hogy a kapitányok, királybírók mód nélkül való dolgokkal terhelik őket, hogy a nemesség sokat közü-lök jobbágyává tett... «A mi zászlóink — némely székben hat, kiben több, kiben kevesebb — üresen állanak. ... Mi a székelység-nek amint egyszer szabadságokat megadtuk, abban meg is akarjuk őket tartani» és inti a főkapitányt, hogy oltalmazza őket szabad-ságokban.²²

Atyai gondoskodásának egyik legszebb bizonysgága, hogy 1606. dec. 1. magokhoz a székelyekhez fordult, hogy a visszaéléseket jelent-sék neki, mert «néma gyermeknek szavát az anyja sem értheti meg». «Nem is akarjuk — úgymond — hogy a kegyelmetekkel muta-

tott kegyelmességünkkel más kedveskedjék és azt másnak köszönjétek».

Halálos ágyán sem feledkezik meg a székelyekről és 1606. dec. 8-án Kassáról azt írja a székelyek főkapitányának: «minthogy a székelységet szabadságokban meg akarjuk tartani, hagyjuk kegyelmednek, hogy szabadságokban kicsintől fogva nagyig kegyelmed őket mindenek ellen megoltalmazza.»

Végrendeletében 1606. dec. 17. is megemlékezett a székelyekről, szívökre kötvén honfitársainak az erdélyi fejedelemség mindaddig fenn-tartását, «valamennyi a magyar korona a németnél lészen» és a székelyeknek szabadságokban megtartását. Örökre emlékezetes szavai így hangzanak: «Intjük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat . . . hogy a székely nemzetiséget a mi tölünk nézik adatott szabadságban tartásáért meg és successorunknak is erre légyen gondja; így minden magának, minden az országnak birodalma örökösebb lehet. A székelységet pedig, mint kedves híveinket intjük fejenkint: szolgáljanak hazájoknak híven és az országgal szép egyezségben alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására, többé magyar vérben fertőzni és a nemesség rombolására ne igyekezzenek, hogy minden nemzetiségek előtt jó hírek és nevek fennmaradhasson».²³

Rákóczi Zsigmond — Bocskay erdélyi helytartója — az 1607. febr. 8-ára kitűzött fejedelemválasztó országgyűlésre a székely székek ből a főkapitányok és királybírákon kívül 8—8 főember követet kívánt választatni és Kolozsvárra küldeni. Az udvarhelyszéki főtiszteknek pedig, a velők való végezésre hivatkozva, meghagyta, hogy a lóföket, darabontokat és szabad székelyeket minden székből febr. 8-ára Marosvásárhely tájékán táborba szállítsák, három heti élelmemmel ellátva, hogy készenléiben legyenek minden esetleges szükségre. Az 1607. febr. 8—19. országgyűlésen, ahol Rákóczi Zsigmondot fejedelemmé választották, közbocsánatot hirdettek a székelyek által 1599—1605. elkövetett törvénytelenségekre.

Az erről szóló érdekes 6. t. c. így szól:

«Noha az elmúlt gonosz időkben a székelységtől mind a köztök való nemesség, mind pedig az egész lakság sok iszonyú, hallatlan és türhetetlen nyomorúságot, kárt és bosszúságot szenvedett, minden által ez sok köztünk való egyenetlenségnak, visszavonásnak véget akarván vetni. . . végeztük, hogy Mihály vajda bejövetelétől fogva az megholt kegyelmes urunk választásáig ha mi potenciák, dülások,

fosztások, kóborlások estenek, teljességgel sopiáltassanak (eltöröltessenek), úgy, hogy egyik is a másikat azért ne perelhesse»?⁴

Az 1607. jún. 10—24. országgyűlésen az új fejedelem fel akarta újíttatni a régi székely adózást: az ökörsütést, hogy «mivel a székelyek régi szabadságok idején a fejedelemválasztás alkalmával minden hatodik ökrüket a fejedelem számára bélyegezték le, most is kívánja a régi szokás folytatását, minthogy szabadságaikban fenn akarja őket tartani»⁵

Ezt az országgyűlés végzéseiben nem mondotta ki, tehát hallgatolag mellözte. Elhatározta azonban, hogy a székelyek hadfölkeléskor ezután ne szálljanak, mint eddig a szászságra és a megyékre, hol rendesen szörnyű dúlást és fosztást tettek, hanem «ezután maguk közé szálljanak», másutt pedig készpénzzel fizessenek s kárt ne tegyenek; a kártevőt a kapitány és királybíró erősen megbüntesse. Viszont a nemesség és szászság se pusztítson a Székelyföldön.²⁶

Rendezték és szabályozták a székely bíráskodást, perrendet és megerősítették a székelyek közt lévő nemesség birtokjogát?⁷

A székelyek jogállapotainak s viszonyainak eme rendezésében bizonyára része volt annak is, hogy az új fejedelem főmunkatársává, kancellájról a székelyek megőrzött, ékesszólása, klasszikus műveltsége által kitűnő dersi Petki Jánost választotta. Ő aztán a székelyek ragaszkodását annyira megnyerte a fejedelem számára, hogy ezek 1607. okt. 9. Udvarhelyen tartott nemzetgyűlésükön a kívánt adót, nem ugyan ökrökben, hanem pénzben megszavazták,

Rákóczi Zsigmond beteges (JSÚZOS) öregsége miatt nemsokára lemondott a fejedelemségről s a rendek somlyaí Báthory Gábort választották helyébe fejedelemmé 1608. márc. 7. A választási föltételek között volt, hogy a székelyeket megtartja régi, Báthory Zsigmond-tól visszaállított szabadságukban,

A fejedelemségre meghívó követséget Ecsedre Kornis Boldizsár vezette, kit aztán Báthory a törödöttsége miatt lemondott Petki János helyébe a székelyek főkapitányává tett. Kinevezési okmányában meg-hagyja az összes székelységnek, hogy neki a kellő tiszteletet megadják és engedelmeskedjenek, Petki megmaradt eddigi udvarhely-száki főkapitányságában.

Báthory Gábor eréyles, de nyughatatlan természetű s merész politikát üző fejedelem volt. Ebben főtámasza és eszköze a székelységi hadi ereje volt. Állandóan hadilábon állván bent a szászokkal, kifelé

a szomszédokkal, főként a kétszínű, ravaasz Serban Radul oláh vajdával, gyakran igénybe vette, mondhatni állandóan foglalkoztatta a székelyek hadi erejét. De méltányolta is jelentőségüket és szerzett érdemeiket. A székelyek pedig, mintha elfeledték volna a Báthoryaktól a múltban szenvedett sérelmeiket, szívesen szolgáltak az utolsó Báthorynak és kitartottak mellette mindvégig. Az erdélyi szászok és a havaséit oláhok, majd a kassai kapitány Forgách Zsigmond ellen vívott harkokban a hajdú mellett a székelyek voltak a fejedelemnek főfőtámogatói, akiket ezért sokféle kedvezménnyel, jóságadományokkal és kitüntetésekkel halmozott el; de a székelység hadkötelezettségét féltékenyen őrizte és megkövetelte.

Uralkodása elején 1608. máj. 10. Kászonzék lakosait fölmentette a hadfölkelés alól, a moldvai határszéli utak és ösvények őrzése fejében.²⁸ Az 1608. szept. országgyűlésen törvényt hozatott, hogy aki a székelyek közül jobbágyyá lett, az szabadítassák fel, hogy hadban szolgálhasson s ha újra jobbágyságra adná magát, halállal bűnhődjön.²⁹ A jobbágyok számbavételére általános vizsgálatot rendelt el az egész Székelyföldön, hogy a székely jobbágyok felől a székekben vizsgálatot tartsanak s az önként, zálog vagy főváltás fejében leköött jobbágyokat írják össze és a kapitányok által foglaltassák vissza az ország szolgálatára. Elrendelte egyúttal a fejedelem, hogy ezentúl nemes vagy lófő szabad-székelyt jobbágyyá tenni, semmi szín és ürügy alatt ne merészelen, 500 forint bírság terhe alatt; sőt a zálogos jobbágyokat is, lefizetvén adósságukat, kötelesek a kincstári jobbágyok közé visszabocsátani.³⁰ Dacára ennek a jobbágy-visszafoglalásnak a fejedelem érdemes híveinek a jobbágyokból újabban is adományozott.³¹

Annyira ment a bőkezű adományozásban, hogy a háromszéki lófőket Brassó ostrománál tanúsított szolgálataikért kivette a törvényes teherviselés alól. Ezt a többiek magokra nézve sérelmesnek tartván, maga az országgyűlés (1612. máj. 12—25.) semmisíté meg a háromszéki lófőknek a fejedelemről megadott azon mentességét, hogy «a péhzadásból és egyéb teherviselésből a köztük való nemesség és székelység közül» magokat kivonták.³²

A székely városoknak is adott kiváltságokat. 1609. jan. 4. Udvarhelyt megoltalmazni rendeli a székely generális és udvarhelyszéki kapitány által a régebben hozzá csatolt két falu, Gyárosfalva és Szent - imre birtokában, az ottani nemesek háborgatása ellen.³³ Megerősítette és kibővítette Kézdivásárhely kiváltságait stb.³⁴

Védelmezte és visszaállította régi jogaikat a törvénykezés terén

is. Az 1609. máj. országgyűlésen törvényt hozatott, hogy a székelyeket ne idézzék minden dologért a királyi táblára, hanem székes helyeiken perlekedjenek ellenök. Ugyanezt megújítja az 1610. szept. országgyűlés is.³⁵

Az 1611. ápr. országgyűlésen törvénycikk kelt arról, hogy hadfölkelés alkalmával a székes helyeken a két vicekirálybíró otthon maradjon, hogy a közigazgatás fenn ne akadjon.³⁶

Mindezek után alaptalan túlzásnak kell tartanunk a brassai lázadóknak a székelységre vonatkozó ama panaszpontját, hogy a székelységet «sok számíthatatlan törvénytelenséggel bántotta és sanyargatta, úgy mint: idegenekkel, nem maga nemzetiségből való tiszttartókkal, mindenennemű szabadságokban öket megrontotta, szokatlan adófizetéssel, mindenféle élésszedéssel és mindenféle törvénytelenségekkel, mely miatt sok szabad-székelynek magukat immár méltán nem mondhatják; kit noha ők szegények nem vesznek eszükben (I), de ha szintén veszik is, de nem mernek egyet is mozdulni, még csak szólani sem merik». (?)³⁷

Tény az, hogy a székelyek híven kitartottak Báthory mellett, még akkor is, midőn Bethlen Gábor föllépett ellene és a török segítséggel megbuktatta.

Tragikus halála, Váradon a hajdúk által történt megöletése (1613. okt. 27.) élénk részvétet keltett a Székelyföldön s halála után is sokáig megmaradt jó emlékezete a székelység között.

A háromszékiek még 1614. aug. 12. is azt írták felőle, hogy «az szegény Báthory Gábort minden rendek siratják és óhajtják, még az leánasszonynépek és gyermekek is. . . nem volna igaz hitünk . . . ha mi elfeledkeztünk volna az Báthory Gábor számtalan mű velünk jól tölt voltárúi».³⁸

Ezek az egyszerű, de meleg szavak a székely nép hálás érzelmeit, a közvélémenyt tolmácsolták Báthory Gábor sokat ócsárolt, de a székely nép által kegyelettel őrzött emléke iránt.

¹ így nevezi őt Enyedi Pál «Énekében» (= ebbittű, kutyaházi, léha). Érd. Tört. Ad. I., 183. Kulcsár krónikájában (105.) «Báthory effendb> ebből van hibás olvasással elfordítva.

² Mikó Ferenc történeti írása, 158.1.

³ Életrajzát megírta tanítványom dr. Vass Miklós, Kolozsvár., 1897.

⁴ Metamorphosis Transylvaniae, 316.1. Szamosközy hist., IV. k. 200. Borsos T.

⁵ Nagy Szabó Ferenc: Memorialéja (Érd. Tört. Ad. I. 83.). Borsos Tamás élete. (Érd. Tört. Tára, II. 33.)

⁶ Sz. O. V., 177- 331. 1. ⁷ Érd. Tört. Ad. I., 88.

⁸ Mvh. Nagy Szabó Ferenc: Memoriáié ja id. h. 71.

⁹ Borsos Tamás: Vita. (Érd. Tört. Tára. II. 39.).

¹⁰ Mvh. Nagy Szabó Ferenc, id. h. 64.

¹¹ Borsos id. h. 29.

¹² Nagy Szabó F. id. 67.

¹³ Borsos id. h. 31. 1.

¹⁴ Nagy Szabó Ferenc id. h. 69.

¹⁵ U. ott, 73.

¹⁶ U. ott 72.

¹⁷ U. ott, 77.

¹⁸ Bárta 1602-ben árszabást (limitatiót) rendelt el a drágaság ellen s «mi lön benne?»

Ügy megakada országszerte a búza-árulás, hogy sohult nem kezde az ember búzát vehetni pénzen s nagy hirtelen sok ember halá meg éhei, a limitációzás miá». Mire aztán fel-szabadítván az árulást, «elég búza lön». (Érd. tört. Ad. I., 87.1.).

¹⁹ Borsos Tamás id. h. 33. ²⁰ U. ott, 34. 1.

²¹ Szamosközy Históriája, III. 290. Bethlen Farkas Históriája, VI. k. 536.

²² E. O. E. V. 405. ²³ Rurny: Monumenta II, 315.

²⁴ E. O. E. V. 455. . ²⁵ U. ott, 491.

²⁶ U. ott, 510. ²⁷ U. ott, 510.

²⁸ Sz. O. IV. 173, 189. 1. ²⁹ E. O. E. VI. 113.

³⁰ Sz. O. VI. 28. Udvarhelyvm. tört. 325.

³¹ Sz. O. VI. 26-28.

³² E. O. E. VI 229.

³³ Sz. O. IV. 184.

³⁴ U. ott, 174.

³⁵ E. O. E. VI. 194.

³⁶ U. ott, 204-

³⁷ Szilágyi: Báthory Gábor 241.

³⁸ E. O. E. VI. 536.

XVL.

Erdély «aranykora» és a székelyek/

Bethlen Gábor és L Rákóczi György uralkodása (1613—1648.),

Bethlen Gábor és «öreg» Rákóczi György uralkodása idejét *Erdély aranykorának* nevezik a történet- és regényírók. Méltán, mert Erdély akkor volt a legvirágzóbb, leghatalmasabb, leggazdagabb s népe legboldogabb. Beteljesült Báthory István és Bocskay István álma: az általuk lerakott alapon erős magyar állam épült, amely megvédte nemcsak önmagát minden ellenséges beutéstől, hanem segélyére sietett az anyaországnak is alkotmányos és lelkismereti szabadsága megoltalmazására és kiváló szerepet játszott a világtörténelemben.

A XVL század-végi és a XVII. század-eleji «tündér» országból (ahogy tünkeny, gyorsan változó politikai helyzete miatt akkor Erdélyt nevezgették) szilárd, erős politikai irányú, gyors fejlődésnek indult országot teremtett egy sokat tapasztalt, bölcs, éleslátású, fölvilágosodott uralkodó, geniális államférfiú és szerencsés hadvezér — *Bethlen Gábor*. Művét és irányát szerencsésen folytatta tanítványa és utódja, I. Rákóczi György, majd ennek hasonló nevű fia mindaddig, míg ez erejét túlbecsülve, olyan merész vállalatra ragadtatta magát, mely összeütközésbe hozta a törökkel, ami bukását, halálát és országa romlását idézte elő.

A székelyek történetében is fényes, ragyogó korszak volt ez. A már két emberöltő óta tartó politikai hullámzások lecsendesedtek, a rendi küzdelmek megoldást nyertek s a fejlődés, gyarapodás és emelkedés biztos lépcsőin a virágzás tetőfokára jutott ez a sok megróbáltatást szenvedett, életerős, vímez, harcias nemzet, amely jogát, szabadságát nem hagyta, de akit megszeretett, azért tudott élni-halni.

Bethlen Gábor uralkodásának nyitánya azzal kezdődött, hogy választása föltételei között megfogadta és a kolozsvári nagytemplomban 1613. okt. 24. esküvel erősítette, hogy a többi rendek között a székelyeket is megtartja kiváltságaikban. Korjellemző és az alkotmányos szabadságra nézve nevezetes a választós országgyűlés ama végzése (mely emlékeztet az 1222. aranybulla ellenállási záradékára), hogy a közelmúltra (Báthory Zsigmond és Báthory Gábor erőszakosságaira) való tekintettel elhatározták, hogy miután a fejedelemek közül a hatalommal sokan visszaéltek, felhatalmazták a rendeket, székely és egyéb kapitányokat, hogy ha a fejedelem hatalmával visszaélne, hütlenség bűne nélkül ellenállhassanak. Ugyanezen az ország-

gyűlésen végezték, hogy a székelyek báránydézmát ne adjanak; hadfölkelésfe a fejedelem parancsolatja és levele nélkül táborba ne szólíttassanak; a sóaknákról házuk szükségletére elegendő sót kapjanak; királybíróikat esztendőnként megváltoztathassák.¹

Az 1614. febr. országgyűlésen a Báthory alatt Brassóba menekült és elítélt székely és magyar urakat a proscriptio alól fölmentették?

Bethlen Gábor igyekezett megnyerni és biztosítani a székelyek támogatását, mert fejedelemséget eleitől fogva veszély fenyegette II. Mátyás császár-király részéről, aki folytatta elődei agresszív politikáját Erdélyvel szemben: Bethlen Gábort fejedelmül elismerni vonakodott s ellene Homonnay Györgyöt vetélytársul léptette fel. Bethlennek haderejét készen kellett tartania, hogy az esetleges támadásnak ellenállhasson.

E végből szüksége lévén a székelyek hadi létszámanak megismerésére, 1614. elején általános összeírást rendelt el az összes székelyszékekben. Fejedelmi biztosok és vicetisztek írták össze székenként, falvanként, név szerint, hogy kik és szám szerint mennyi egy-egy községen a nemes (t. i. főember), lófő, gyalog-puskás, szabados, ősjobbágy, konfiskált (azaz 1608-ben visszafoglalt) jobbágy, földönlakó és zsellér. Ez az összeírás a legteljesebb az összes székely lustromok között s nagyrészt fennmaradtak a székek levéltárában.³ Ennek az alapján rendelte el aztán az ellenséges készülődések hírére 1615. jan. 18. a székelyek mozgósítását, hogy azáltal is nyomatéket adjon a császárral-királyal megkezdtet békéalkudozásainak. Már az 1614. szept. országgyűlésen választottak követeket a békétárgyalásra, de az ellenfél akadékoskodása miatt ezek csak 1615. márc. 14-én indulhattak Kolozsvárról Nagyszombatba. Főkövet volt a nagytudományú, szenterzsébeti székely Péchy Simon, előbb Bocskay bizalmas titkára, kit Bethlen kancelláriusává tett. Mellette két magyar s egy szász mellett még két székely következett: a keresztszéki véckei és szentdemeteri id. Balassi Ferenc, Udvarhelyszék főkapitánya, a székelyek főgenerálisa és Borsos Tamás marosvásárhelyi érdemes bíróviselt polgár,⁴ kiket a fejedelem diplomáciai külDETÉSÉBEN UTÓBB IS TÖBB ÍZBEN ALKALMAZOTT.

Bethlen a diplomáciai kiküldésekre, követ járásokra, a császári udvarhoz, még inkább a török Portára s az oláh vajdákhöz többnyire székely urakat, főtiszteket alkalmazott. Nem ok nélkül. Mert ennek az értelmes, okos, furfangos észjárású fajnak különös tehetségét tapasztalta a sok körültekintést, óvatosságot, ügyes találékonyságot igénylő szellemi tornára.

Fontos követségekben járt több ízben Kelet és Nyugat felé hídvégi *Mikó Ferenc*, Bethlen régi bizalmas híve, egykorai bujdosó társa, csíki főkapitány, udvarmestere, kincstartója s legmeghittebb tanácsrainak egyike.⁶ Balassi, Borsos és Mikó már előbb is jártak követségen a Portára (1613.), a két első Báthory Gábor, Mikó a Bethlen Gábor érdekében.

A háromszéki alcsernátoni *Domokos Ferencet* Radul havaséit vajdához küldé követségbe 1616-ban; majd ugyanőt a moldovai vajdához 1627-ben.⁷

Több ízben járt követségre a Portára és máshová *Tholdalagi Mihály*, marosszáki, majd egyszersmind udvarhelyszéki főkapitány, aki bár családjára nézve kolozsvármegyei (nagyercsei) származású volt, de később nyert birtokai, székely főtisztiségei, székely feleségei (előbb gelenczei Mihálcz Erzsébet, majd dersi Petki Erzsébet) s gelenczei, nyárádszentbenedeki, majd koronkai otthona után, méltán a székelyek közé számítható.⁸

Ilyen magyar-székely diplomata volt Bethlennek szentlászlói *Kamuthy Farkas*, Bethlen egykorai bujdosó társa, majd udvarhelyszéki főkapitány s a székelyek főkapitánya, ki 1624-ben Bécsben járt követségen. Ide számítható a régi székely ispánsági görgényi vár uradalma révén, körtvélyfájai *Kovacsóczy István* kancellár is, Bethlen Gábor neveltje, tanítványa, creaturája.⁹

Egy erdélyi fejedelem sem játszott akkora világörténelmi szerepet, mint Bethlen Gábor, kinek követei évenként járták a két szomszéd nagyhatalom, a német és török császár udvarait, az oláh vajdák, a budai basa székhelyeit s ellátogattak Lengyelországba, Brandenburgba, Berlinbe, Heidelbergbe s még tovább Stockholmra, Hágába, Párisba, Londonba stb. Az erdélyi diplomáciának aranykora volt ez s számos érdekes követjelentés és útleírás maradt ránk ezekről: Mikó Ferencről (csíki főkapitány), Tholdalagi Mihályról (marosszáki főkapitány), Borsos Tamásról (marosvásárhelyi bíró) stb. Kovacsóczy István is írt «históriákat», melyek — sajnos — nem maradtak ránk.

Legfőbb diplomatái voltak a tudós szenterzsébeti *Péchy Simon* kancellárius, a szombatos vallásfelekezet megalapítója; *Kamuthy Farkas*, a székelyek főkapitánya; szentdemeteri *Balassi Ferenc*, udvarhelyszéki főkapitány, portai főkövet, «régi, látott, hallott, okos, vén ember»; ennek fia *Balassi Mihály*, marosszáki kapitány; *Kovacsóczy István* kancellár, a görgényi váruradalom zálogbirtokosa; *Erdélyi István*, *Angyalosi Mihály*, a marosszáki szövérdi *Gáspár János*, *Bornemissza Ferenc* stb.

Tholdalagit az 1614. márc. medgyesi országgyűlésből küldötte (az öreg Bethlen István és Erdélyi István főkövetsége mellett) a Portára követül ú. n. -kapitihának». 1615. ápr. *Angyalost Mihályt* küldte be, hogy panaszt tegyen a moldvai vajda és lengyelek ellen, kik Erdély ellen készülödtek,¹⁰

1615. okt. «az vén szentdemeteri *Balassi Ferencet* küldé az fejedelem főkövetségbé a Portára», ki «az erdélyi régi nagy rendek közül való» volt.¹¹ Balassinak meg kellett ígérnie a régóta követelt Lippa vára átadását, aminek zálogául őt a Portán visszatartották s Tholdalagit küldötték vissza 1616, tavaszán. A lippai őrség azonban «Balassi Mihályt (a marosszéki kapitányt, Ferenc fiát) a székely gyalogokkal bé nem bocsátották» Lippára; úgy, hogy a fejedelemnek haddal s ágyúlövésekkel kelle kiostromolni, úgy adhaták meg a szultánnak.¹² Onnan küldte (1616. jún. 10.) Tholdalagit a budai basához, Homonnay ellen segítséget kérni.¹³ Homonnay csapatai tényleg beütöttek Erdélybe, de Deésnél 1616. nov. 20. szétverettek.

Bethlen új, állandó követül 1617. márc. 8. a marosszéki szövérdi Gáspár Jánost küldötte a Portára;¹⁴ a nagyszombati békealkura pedig Péchy Simont, *Balassi Mihályt*, negyed magával. Gáspárnak feladata volt jelenteni a moldvai vajda Mihnye Radul hűtlenségét, fondorlatait a lengyelekkel, továbbá adóelengedést s Jenő átadása sürgetésének elhagyását kérni.

A török 1617 nyarán hadat vezetett Moldván át Lengyelország ellen s Erdélytől is katonai segélyt kért. Bethlen nem téphetett ki, de inkább fegyveres interventióra, békéközvetítésre törekedett.

1617. aug. végén a háromszéki Osdolán, aug. 28. Sárfalván tábozott. De az urak, főnöpek kedvetlenül követték, a székely hadak zúgolódtak, hogy a Pruton át nem mennek, mert «szabadságok ellen semmit nem akarnak cselekedni, készebbek halált szennedni».¹⁵ Csak békességszerzés végett, nem harcolni mentek. Sikerült mégis a Dnyeszterig eljutni a fejedelemek s ott Hocimnál a lengyel és török sereg közé állván, a békét kieszközölni.¹⁶

Időközben megkötötték Nagyszombatban a kiegyezést, de törvénybe iktatását hiába sürgette a fejedelem Kovacsóczy által az 1618. márc. tavaszi pozsonyi országgyűlésen. Bethlennek tehát résen kellett állania továbbra is. A Portára a fejérvári ápr. országgyűlésből főkövetül Kamuthy Farkast küldötte s állandó követül a visszahívandó Gáspár János helyett Borsos Tamást. Az új szultán üdvözlése, adóelengedés és Jenő vára ügye volt a követség feladata. A zsémbes, önző, fukar, göögös Kamuthy, ki Borsost, Gáspárt és

társaikat lenézte, semmit se tudott elérni?⁷ «Hármat ha szólt az ország dolgáról, mindenki magát kezdé erősen dicsérni, mely igen nagy ember a német császár előtt is, ő Erdélyországának szerdára, ő az erdélyi vezér- basa»?⁸ Borsos később a basáktól olyan híreket hallott Kamuthyról, mintha Bethlent elárulta s a fejedelemségre a Lengyelországban lakó ifjú Báthory Andrást (Gábor öccsét) vagy önmagát ajánlotta volna, mert «az ország jobbrésszint övé, az országban ő nálánál nagyobb úr, eszesb nincsen, valamit ő akar s parancsol, az országban mind az lészen»?⁹ A fejedelemségért megadják ők Jenőt, söt Karánsebest, Lúgost is.²⁰

Jenő átadására azonban Bethlent a törökök semmiféle fenyegetéssel nem bírhatták rá.

Midőn a 30 éves háború (1619.) kitört, Bethlen elhatározta, hogy abban résztvesz s fegyverrel vívia ki, amit öt-hat évi uralkodása alatt el nem érhetett, hogy a császár-király őt elismerje fejedelemnek s hogy országa függetlenségét biztosítsa. E végből a székelyeknek lustrát rendelt s hadait felkészíté. A székely hadak mindenhol magyarországi táborozásában nagy szerepet játszottak, amiért kitüntetésekkel, birtok-adományokkal jutalmazta híveit.

A rajnai ōgrófhoz Heidelbergbe küldte követsége Kovacsóczyt (1619. tavaszán); a törökök engedélyének kieszközlése végett pedig Mikó Ferencet küldte 1619. nyarán a Portára.

Mikó gyorsan és eredményesen járt: az engedély megadatott. Bethlen váratlan támadása 1619. nyarán fényes sikert aratott, s az 1620. máj. 31. besztercebányai országgyűlés Bethlent Magyarország királyává választotta.

Ebben a hadi vállalatában a székelyek nagyszámmal vettek részt. Az 1620. ápr. fejérvári országgyűlés, melyre a fejedelem teljhatalmú biztosul testvére Bethlen István a kormányzó mellé kancelláráról Péchy Simont küldötte le, a székelyek közül 600 lovas kopjást szavazott meg hadkiegészítésül. «Jó szívvel megállatják» — úgy mondák — de azért hozzátétek, hogy «könyörgünk ő felségeinek, ne szakgasson meg bennünket egymástól», mert a szomszéd (oláh) országok felől is résen kell állani a haza oltalmazására.²¹

Az 1621. évi táborozás alkalmával²² is fölemlegetik «székely uraink s atyánkfiái a soldos-adásokban való sok költségeket, mind pedig nagy részént személyek szerint való szolgálatokat», amiért is az 1621. szept. országgyűlésen az adóztatás és katona-állítással való meghaladás ellen folyamodtak a választott királyhoz.²³

Bethlen második (1623.) és harmadik (1626.) hadjáratában is

jelentékeny székely haderő szerepelt, habár számszerint ki nem mutatható.²⁴ A nagy fejedelemnek nem volt hozzá méltó történetíróa.²⁵ Az ő szép, sűrűn írogatott levelei sem nyújtanak erről tájékoztatást.

Az országgyűlési végzésekből kitűnik, hogy a székely haderő szervezése, nyilvántartása, a hadi szemlék (lustrumok), a jobbágy-ságra való lekötés megakadályozása a fejedelemnek állandó gondoskodása tárgyat alkotta.

Az 1622. okt. 8. beszterci országgyűlésen azt panaszolja fel, hogy a székely «zászlók üresek, csak szegény Bocskay fejedelem idejétől fogva is közel hatezer székely lött jobbágygyá» — és elrendeli a jobbágyok összeírását és a Mihály vajda bejövetele óta történt jobbágy-lekötések megsemmisítését.

Az 1623. máj. országgyűlésen általános mustrát, illustratiót rendel el a székeken. 1627-ben összeiratja a székely rendeket: nemesek, lófők, gyalog-puskások és jobbágyok osztálya szerint, székek és falvanként, arra rendelt fejedelmi biztosok által.

A diplomáciában székely urak az 1620-as években is nagy szerepet játszottak és élénk tevékenységet fejtettek ki.

Az első hadjárat közben folytatott haimburgi békétárgyaláson (1621. jún.) Bethlen megbízott képviselője Péchy Simon kancellár volt. A tárgyalás eredménytelenül végződött és Péchy Simon hűtlenség és megvesztegetés gyanújába keveredvén, kegyvesztetté lett és fogusra vettetett.²⁶ Bethlen még így is igénybe vette tanácsát és szekretálta «mézzel folyó elméjének discursusát». Midőn a nikolsburgi békétárgyalásra követet készült küldeni, hallani sem akart ugyan arról a rokonai részről tett ajánlásról, hogy Péchyt a fogsgából kibocsátva, fölvitesse a tárgyalásra, de kikérte tanácsát a békékötvet személyének megválasztása felől.²⁷ Péchy fogsgából 1624. végén bocsátatott hazához az ország förendéinek közbenjárására és százezer forintig jótállást vállaló kezességük mellett.²⁸

A török portára az 1620-as évek folyamán is rendesen székely követek küldettek. 1619. végén az öreg Balassi Ferenc járt ott követül Tholdalagival, mint új kapitihával Bethlen leendő királysága ügyében. A török ez esetben három — magyar, székely és szász — vajdát tervezett Erdély élére állítani amint azt — úgy látszik — előbb hídvégi Nemes . Balázs és gelencei Csorna György ajánlották. A mufti Balassit meg is kínálta a székely vajdasággal. Ő azonban «mint jámbor» (becsületes) nem fogadta el, de nehogy más valamely «lator» elfogadja, időnyerésül gondolkodásra halasz-

töttá a dolgot. Balassi ott is halt meg a portán 1621. jan. 4-én?²⁹ 1623-ban, majd 1624-ben Tholdalagi Mihály ott a főkövet s Demjén Ferenc is a portán jár 1624-ben. Kovacsóczy 1625-ben Bécsben járt a béke ügyében. Borsos a budai basánál kétszer egymás után. A hidasyarmati (1625.) békétárgyalásoknál a török és a császár között Bethlen mint békéközvetítő szerepelvén: követei Tholdalagi, Kamuthy Farkas és Borsos. A portán 1625-ben Gáspár János járt.

Bethlen házassági tervét a császár leányával 1625 nyarán Kovacsóczy és Mikó tárgyalta Bécsben. Meghiúsulván, ök mentek Berlinbe, Brádenburgi Katalin keze megkérését előkészíténi. Mikó az eljegyzésre küldött ünnepies követségben is részt vett s ő ült az ágyra Katalin mellé a házasság jelképezése végett s a menyasszonyt és nászkisérétő vezette Kassára 1626 tavaszán.

Az 1626-iki támadás előtt Bornemisza Ferenc, majd Tholdalagi s Borsos próbálták rávenni a portát a közös hadműködésre. A békét Pozsonyban (1626. nov.) Mikó és Lónyai Zsigmond tárgyalta.

A szönyi békét (1627.)³⁰ a császár és török között Bethlen köztvetíté Tholdalagi által,³¹ Borsos, Mikes és Demjén Ferenc tárgyalta a Portán s később Mikó Ferenc járt Konstantinápolyban a ratifikálás ügyében.

1628. tavaszán, majd őszén újra Tholdalagi megy a szultához egyengetni a svéd szövetség ügyét és Bethlen esetleges lengyel királyságának útját. Ezek már csak tervek maradtak, miknek Bethlen kora halála véget vetett.

Mindezekért a hű szolgálatokért Bethlen bőkezüleg jutalmazta főtisztségekkel és jószágadományozásokkal híveit. .

Mikó Ferencet 1613. nov. 18. Csík- Gyergyó- és Kászonszék főkapitányává nevezvén ki, elősorolja közös bujdosásuk korában szerzett érdemeit.³² Később diplomáciai szolgálataiért kapta Zsögöd birtokát, Csíkszereda mellett, hol aztán a róla nevezett máig is fennálló várat (Mikóújvár) építette. 1628. nyujtói Donáth Péter részjószágát kapta Csík-Vacsárcsin, melyet ez a háborúban meg nem jelenés miatt vesztett el.³³ Mindvégig bizalmát élvezte a nagy fejedelemnek, aki végrendeletében is megemlékezett róla s annak egyik végrehajtójává tette.

Péchy Simon is Bethlen *c-egyik creaturájrf»-nak* vallja magát. Tőle kapta a kancellári méltóság mellett 1615. jan. 7. *Baláz falva* uradalmát, sok más faluval; 1617. jún. 16. Radnóth várát és uradalmát, mely Kendi István hűtlensége miatt szállott a fejedelemre.³³ Kovacsóczy István még mint fejedelmi titkár kapta 1617. febr.

5. Nyárló, Kékes birtokát Dobokában. 1619-ben Heidelbergbe kül-detvén a rajnai örgrófhoz, a nagy útrakelés előtt végrendelkezett Körtvélyfája és más birtokairól. 1620. aug. 29. császárok, királyok és fejedelmek udvarában végzett követségekért nyerte Telek és Nádasd birtokát Tordamegyében, 6000 forintnyi zálogban. 1621. nov. 17. már mint alkancellárius prágai követségére hivatkozással nyerte az abaujmegyei Nádasd birtokát, melyet a hűtlenné vált Forgách Miklóstól koboztak el, nemesi udvarházzal. 1627. jún. 25. már mint kancellárius, tordai főispán és marosszéki kapitány kapta 13,000 frt zálogösszegben Görgény vára uradalma felét, a hozzá-tartozó falvakkal. Végre 1629. jul. 18. azt a biztosítást nyerte, hogyha lótiyai Kendi Krisztina, Haller Zsigmond özvegye meghal, Lónya birtokát Dobokában ő fogja adományul kapni, az ottani nemesi kúriával.³⁴

Tholdalagi Mihály Bethlentől 1620-ban Tokajnál száz ház jobbágyot kapott (Koronkán? Marosvásárhely mellett), 1623. jan.^{10.} kapta a marosszéki Szentbenedeket, udvarházzal s Ákosfalván és Folyfalván részbirtokot; majd Udvarfalván, Galambodon, Lécz-falván (1628. márc. 18.) részbirtokot. Bradenburgi Katalintól 1630. febr. 25. Zágonban kapott részjószágot. Ezek által, úgy is mint maros-széki főkirálybíró, majd főkapitány, később Hámromszék majd Udvarehelyszék főkapitánya teljesen székellyé vált.³⁶

Borsos Tamás Bethlentől 1614. nov. 15. kapott először birtok-adományt a marosszéki Mezőmadarason, Kölpényben és Kisfaludon. Később ismételten kapott jószágokat úgy, hogy 1629-ben tíz maros-széki s több vármegyei faluban volt birtoka és két helyen: Madarason és Náznánfalván udvarháza.³⁶ Jelentékeny adomány volt az is, midőn Kornis Ferenc udvarhelyszéki főkirálybírónak Udvarehely várát zálogba adta, hogy felépítesse s a ráfordított költségtöbblet a zálogösszeghez adassék.³⁷

Katonáinak tömegesen is adományozott birtokokat. így első támadása kezdetén (1619. aug. 25.), hogy katonái harci kedvét növelte, testőrsége főkapitánya fiádfalvi Geréb András kék-drabant zászlóaljának adományozta Torda város felső részét;³⁸ másoknak Egerbegyet. Geréb Andrásnak 1625. aug. 28. új adománylevelet adott összes birtokai között Fiádfalvára, hol ez a leomlott udvar-házat vár alakjában újra építette.³⁹

Nincs terünk Bethlen összes székely birtokadományait elő-sorolni. Alig van előkelő székely család, mely tőle adományban ne részesült volna.⁴⁰ De mint nemes szíve egyik főbizonyoságát nem mel-

lökhetjük el megemlíteni, hogy Székely Mózes «a századában hasonlíthatatlan hős» erényeit és hazaszeretetét «hálás emlékezetben» tartván, halála után született és nevét viselő egyetlen fiát, ifj. Székely Mózest elhalmozta jótéteményeivel, A 'gyulafehérvári fejedelmi iskolában neveltette, mint ifjút udvarába vette, majd az udvarhely széki királybíróságra emelte s ismételten ellátta birtokadományokkal: Fiádfalván az ottani kastéllyal és udvarházzal, amely Geréb András magvaszakadtával üresedett meg (1628. aug. 22.); majd neki adományozta Marosújvár várát és városát négy faluval, 3 birtokrésszel s másutt hétfaluval.⁴¹

A székely városok és falvak is kaptak tőle kiváltságokat. Néme-lyik oly bőkezűen, hogy a székek féltékenységét költötte fel s a kitört versengésben vagy a fejedelemnek, vagy az országgyűléseknek kellett dönteni, pl. Oláhfalu és Zetelaka kiváltságait illetőleg.⁴²

Általában megállapítható, hogy Erdély legnagyobb fejedelme szerette, megbecsülte, de egyszersmind rendbeszedte a székelyeket. Megszüntette a köztük fennforgott rendi küzdelmeket, visszavezette a nemzetet hivatása és boldogulása útjára s a jólét magasabb fokára emelte.

Édesanya (szárhegyi Lázár Druzsiána) révén az ő ereiben is székely vér csörgedezőt; gyermek ifjúkorát, mint apátián árva anyai nagybátyja, a kemény székely Lázár András szárhegyi várkastélyában, a gyergyai vadregényes bércek között töltvén, az ő lelke is megtelt a székely őserő ihletével. Megértette a székelyeket és tudott velők bánni. Élete utolsó nyarán betegsége ellen az udvarhelyszéki száldobosi borvizes fürdőben keresett üdülést és gyógyulást.

De még akkor is, midőn «az savanyúvíznél egészségének helyre állításáért kelle mulatásának lenni», generális mustrát rendelt Udvarhelyszéknek, hogy pünkösdi után való szerdán (jún. 6.) a bareti réten «mind fejenként lovasink jó ruhával, lóval, kopjával és egyéb lovasi jó szerszámmal; gyalogink pedig azonképpen jó ruhákkal, puskával, porral és golyóbíssal készen lévén, jó reggel öket megmustálhassa».

Végrendeletének végrehajtását (testvére Bethlen István mellett) két székely főtisztre bízta, kik meghitt «creaturái» voltak: Kovácsóczy István kancellárra és Mikó Ferenc csíki főkapitányra (udvarmestere, kincstartója), kiket «Isten ítélez szent széke eliben idéz», hogy ott adjanak számot, miként szolgáltak hazájuknak, «Az Isten, szerelmes híveim, segítsen, igazgasson benneteket az igaz egyezségre, szererette, én felőlem jól emlékezni meg ne szünjetek» — ezzel végzi (1629. aug. 3i.) nagybecsű végrendeletét.

A székelyek szívükbe vésték szavait, valamint azokat is, melyekkel ez árnyékvilágtól 1629. nov.5. búcsúzva papírra vetett:

«Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen!»

*

Erdély Bethlen uralkodása idején volt legnagyobb kiterjedésű, mert a császár-királyal kötött békekötésben az ő élete tartamára Erdélyhez csatoltatott a magyarországi északkeleti hét vármegye, egészen Kassáig. Ezeket az ő halála után vissza kellett bocsátani. Ez Erdélyország nagymérvű meggyöngülését okozván, az erdélyiek úgy akarták ellensúlyozni, hogy fejedelemmé választották északkeleti Magyarország leggazdagabb főurát, Rákóczi Györgyöt, kinek birtokai felnyúltak a borsodmegyei Ónoldtól a zempléni Szerencsen, Sárospatakon s az abaújmegyei Felsővadászon át a sárosmegyei Zboró és Makovácáig; tehát a Sajótól, Tiszától, Bodrogktól egészen a Kárpátokig. Nemsokára a munkácsi uradalmat is megszerezvén, Bereg megyét is magáénak vallhatta.

Rákóczi fejedelemségének is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie, mint Bethlennek. A császár-király öt sem akarta elismerni s hadakkal, a diplomácia fegyvereivel és ellenjelölt felléptetésével harcolt ellene; de Rákóczi végre is győzedelmeskedett. A török porta is — szokott politikája szerint — tartogatott vétélytársakat; de Rákóczi ezeket is legyőzte s minden részről kivívta fejedelemsége elismertetését.

Ezekben a küzdelmekben, annyi megpróbáltatás közepette, szüksége volt a székelyek jóindulatára, támogatására, hadi erejére s ezek megnyerésére minden előketett. Bethlennek kipróbtál jeles székely-magyar diplomátiái (Kovacsóczy, Mikó, Tholdalagi) neki is serényen szolgáltak és futottak, fáradtak Nyugat és Kelet felé. Maga is egy sereg új diplomatát nevelt magyar és székely urak közül. Hírnevesek lettek közülök altorjai Réthy István, sárdi Sebessy Boldizsár, homoród-szentpáli Szentpáli István, lécfalvi Gyárfás Ferenc, fényses-portai kapitihák (követek), zabolai Basa Tamás, Petki Ferenc, Ugrón Pál, Mikes Mihály, Szalánczi István, Daniel János, Jármí Ferenc, Kemény János stb.

Rákóczi a székelyek haderejét és szolgálatkészességét maga szál mára biztosítani akarván, nagy gondot fordított azok megnyerésére és lekötelezettsére. Már 1634. elején beutazta a Székelyföldet: előkészíteni a közelgő táborba szállást. 1635. őszén a fejedelem ismét

végigjárta a Székelyföldet tanácsosaival, hogy a székelyek állapotát megvizsgálja, kívánságaikat, panaszaikat meghallgassa, orvosolja, őket megmustrálja s rendek szerint lajstromba írassa?⁴

E székely körutak alkalmával megérlelődött a fejedelem lelkében az elhatározás, hogy a székelyeknek régi főkivánságát teljesítse, hogy «soha a meghalt magvaszakadtaknak jószáguknak meghirdetése a székelyek közt ne lehessen s javuk se a mi tárházunkhoz, sem pedig az mi utánunk levő választott erdélyi fejedelmeknek számára ne foglaltassák, hanem az ő rokonságukra (nemzetsegük mindenkit ágon levő tagjaira) szánjanak», Erről a fejedelem kiváltságelvelet állított ki a székelységnek mind közönségesen s az egyes székeknek külön-külön Szamosújvár várában 1636 jan. 30-án?⁵ Ez állította vissza a székelyek ősrégi birtok jogát, törölte el a visszaháramlást s a királyi jogot,

A székelyek 74 éves sérelme orvosoltatott ezzel, ami a székelységet örökk hálára kötelezte Rákóczi György iránt. Nem is csalódott bennük — sem ő, sem fia, még dédunokája II. Rákóczi Ferenc sem.

Megmutatták hálás hűségüket nemsokára a Bethlen Istvánnal vívott küzdelemben, hol a székelyek vitézsége, élükön a fővezér Kornis Zsigmonddal, mentette meg Rákóczi fejedelemséget, (1636.)

Rákóczi idejében a székelyek történetére erős kihatással volt az a viszony, melyben a fejedelem a két oláh vajdasággal állott. Rákóczi György arra törekedett, hogy a két oláh vajdát fennhatósága alá hajtsa,

A havasít és moldvai vajdaságok a török Portán rendesen adás-vevés (mondhatni árverés) tárgyai voltak. Rendesen a legtöbbet ígérő versenyző nyerte el a bojárok, vagy idegen, görög, albán, örmény trónkeresők közül. Még lengyel-zsidó vajdája is volt Moldvának 1591-ben, Emanuel nevű, aki 600,000 arany forintért vette meg a vajdaságot⁶ A vajdáknak a porta kegyén kívül számqniok kellett előbb a magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek jóindulatával, kik közül többeknek hűséget esküdött hűbereseik voltak. Rákóczi György uralkodása elején a vajda jelöltek úgy gondolkoztak, hogy az ő «kedve ellen a havasalföldi vajda nem bírhatja a vajdaságot» s egyik jelölt úgy fogadkozott, hogy a fejedelem iránt «olyan leszen, mint egy szegődött szolgája»?⁷

Az oláh vajdák versengése és állandó viszálya következtében Rákóczi elérte, hogy minden vajda felett fönnhatósági jogot gyakorolt; 0 a békítő bíró közöttük, mindenktőnek védura s a portán pártfogója a hozzá hű havaseli vajdáknak. Moldva, mely felett a szultánon

kívül a lengyelek is igyekeztek fönnhatóságot gyakorolni, Erdélytől csak félíg-meddig volt függésben; Havasalföld azonban az erdélyi fejedelemnek teljesen alávetett, adófizető, hűbéres tartománya volt.

Lupul moldvai vajda rosszindulatú, alattomos ember volt, aki hitlevelet adott ugyan Rákóczynak, melyben hűséget fogadott, de állandóan fondorkodott ellene és nyílt harcot folytatott a havaséti Máté vajda ellen, kit vele szemben Rákóczi védett meg székely hadakkal (1637-ben).

Máté vajda a két Rákóczi pártfogásának köszönhette, hogy oly szokatlannul sokáig, két évtizeden túl, egészen haláláig (1654.) ülhettek a vajdai székben; viszont £ vele való véd- és dacszövetség is hozzájárult-ahhoz, hogy Erdély földjét I. Rákóczi uralkodása idejében ellenséges hadak nem taposták s a Székelyföld az ellenséges moldvai s tatár hadak důlásától ment maradt. így öreg Rákóczi György eréyes keleti politikája gyümölcsét első sorban a székelyek élvezhették.

Rákóczi György fejedelemségeben magát biztosítván s az ország politikai békéjét helyreállítván: a közállapotok és a *vallásügy* rendezését tűzte napirendre. Összefügött ez némileg a politikával is, mert a portára menekült vetélytársa Székely Mózes és az ő párhívei *szombatos* vallásúak voltak, amely felekezetet országos törvények tilalmazták.

A reformáció rohamos elterjedését Erdélyben éppúgy, mint az anyaországban nemcsak vallásos hitbeli, de politikai szempontok is elősegítették. A kath. vallású Habsburg-házzal s a császári beolvasztási politikával szemben a reformáció az ellenzéket jelentette s az ország politikai önállóságának és függetlenségének erejét növelte. Erdélyben a magyarság nagy része a reformáció helvét formáját, a Calvin hitét fogadta el, a szászság a protestantizmus lutheri ágazatához maradt hű; a székelység leginkább megoszlott: háromfelé szakadt. Egy része megmaradt a kath. hitben, főként Csík-, Gyergyó-, Kászon-székben (a csíksomlyai zárda hatása alatt), Marosszékben Görgény vidékén az ú. n. «Szentföldön», a mikházi kolostor környékén. Más része áttért a ref. hitre s tekintélyes számmal még tovább mentek az újításban: Dávid Ferenc és az olasz Blandrata hittanai nyomán az unitárius vallást fogadván el. E négy vallásfelekezet mint törvényesen befogadott (*quatuor receptae religiones*) vallásszabadságot élvezett. A XVI—XVII. század fordulópontján az unitáriusok közül egy rajongó felekezet kiválva, a szombatot ünnepelte

s innen szombatosoknak (sabbatarius) vagy zsidózóknak (judaizans) neveztettek.

Az ország rendei azonban ezt az újítást nem méltányolták s eretnekségnek bélyegezvén, tilalmazták. A szombatosság azonban, mint eltűrt felekezet, fennmaradt, sőt miután Péchy Simon kancelláriusban nagytudományú és tekintélyes pártfogót, sőt hittérítőt talált, tovább terjedt s Maros vásár hely vidékén és Udvarhelyszék nyugati részén, Szenterzsébet környékén, több faluban alkotott hitközséget. Midőn Péchy Simon Bethlen Gábornál politikai okokból kegyvesztétté lön és fogására vettetett, a szombatosok is üldözés alá fogattak.

Az első törvényes intézkedést az 1618. okt. országgyűlés hozta ellenük, kimondván a «judaismus» ellen, hogy akik a befogadott valásokon kívül eretnekséget követnének, ha a jövő karácsonyig valamely törvényes vallásra át nem térnek, megbüntetessenek.⁴⁸ A törvény írott malaszt maradt. Az 1622. országgyűlésen szept. «az judaizálásban megátalkodott emberek ellen ezelőtt való articulust confirmálják» ismér; de végre nem hajtották. Rákóczi György idejében az «orthodoxus status» (református egyház) azzal a váddal lépett fel a fejedelemnél, hogy az új hit kezdi «fene módjára az egész Udvarhelyszéket inficiálni, már többen körül metéltették magokat, mely miatt némelyik meg is halt». Kéri a fejedelmet, hogy az «ártalmas secta terjedését» meggátolja.⁴⁹ Erre az 1635. máj. országgyűlésen ismét «confirmáltatnak az judaizálók ellen az előbbi articuluspk», azzal a meghagyással, hogy «az kik az jövendő karácsony napjáig nem convertálnának, az olyanok ellen» az államügyész pert indítson.

Ismét eltelt három év, míg nem az 1638. ápr. országgyűlés kimondotta, hogy akik az 1635. évi törvénycikkben kitűzött határidőig nem tértek át, azok idézessének az országgyűléstől delegált, Désre kitűzött azon törvényszék elé, mely a kolozsvári unitáriusok viszálya felett volt hivatva ítélezni.

A vizsgálat megindult. A zsidózók könyvei elkobzása elrendeltéven, Kolozsvárt 33 munkát (kéziratot s nyomtatványt) koboztak el s megkezdték a vallatást a szombatosok ellen, főként a Székelyföldön, ahol ezek leginkább el voltak terjedve.⁵⁰

Az J638. júl. 3. kitűzött törvénynapra Désre a szombatosok «egy nehány százan, ha nem ezeren» megidézették s «akik azon sectán lenni találtattak, megbizonyosodván, mindenjában fejők, jószáguk elvesztésén maradtak vala».⁵¹ Az eljárás egyszerű volt. A vád igazolására elég volt a szombatosság külső jele: ha a vádlott a szombatot ünnepelte, húsvétkor sótalan kenyereset (pászkát) evett, disznóhúst nem evett, csa-

ládja tagjait nem keresztelte meg. Ha Krisztust káromolta, ez fokozta bűnét. Az elítélteteket a kamaraházzal szemben lévő templomba zárták, honnan tömegesen különböző várakba szállítattak s míg «észre tértek», várépítésre használtattak,

A tömeges elítélés után került a sor a föbbekre, köztük Péchy Simonra. Ő betegséggel mentegetőzve («Isten fogáságában vagyok» — írta), nem jelent meg, de azért a tanuk vallomása alapján fő- és jóságvesztésre ítéltetett. Éppúgy leányai: Kénosi Ferencné, Farkas Ferencné, Angyalos Istvánné és a hajadon Margit; továbbá Kérésztes Pál tanácsúr, portai követ özvegye, Kendeffy Zsófia és özv., Paczolay Péterné, Kornis Borbála. Elítéltetett Orbán Ferenc Udvarhelyszékről, Szentmiklói Mihály, Péchy udvari papja, Thoroczkai János kolozsvári ötvös, a Máté püspök fia, Krisztus káromlásáért megköveztetett, nejét «kiperengéreztek», Csiszár kolozsvári tanácsos a bitófa alatt hatvan botütést kapott, Péchy, papja és Orbán vár-fogságra küldetett Kővárba, Szamosujvárra.

A fejedelem nem élt a törvény szigorával. A várakban a ref. prédikátorok vették őket gondjaik alá s aki valamely törvényes val-lásra áttért s hitlevelet adott, azt szabadon bocsátották.

Lassanként minden megtértek. Péchy családja és rokonsága a ref. hitre tért s kiszabadult. Udvari papja Szentmiklói később marosvásárhelyi ref. lelkész lett, Orbán Ferencet a fejedelem udvarmesterévé tette. Péchy a főurak 10,000 frt kezessége mellett szabadult s a ref. vallásra tért. A szombatosság főfészkei közül 1639-ben Szenferzsébet, Nagy-Sólymos, Bözöd, Bözödújfalu s később Kis-Sólymos a ref. egyházhhoz csatoltatott.⁵²

Napjainkig egy faluban, az udvarhelyvármegyei Bözödújfaluban maradtak fenn szombatosok, külsőleg a zsidó valláshoz csatlakozva.

Az 1638. országgyűlés alkalmával működtött legfőbb ítélezések három székely vonatkozású notapert is tárgyalt. Kun Gothádot, aki Rákóczyt országfosztónak (regni spoliator) nevezte, fő- és jóságvesztésre marasztalván el, Algyógy birtokától megfosztotta. Mikó Józsefnét fajtalan élete miatt ítélte el s a zabolai Mikes-fiúk nőrablássát tárgyalta.⁵³

Ez a sötét középkorra emlékeztető regényes szerelmi história nagy port vert fel az országban, sokáig foglalkoztatta a közvéleményt s tárgya érdekességénél fogva az újabb szépirodalmat is.⁵⁴ Históriája röviden a következő: Rákóczy 1637. nov. hadfölkelést hirdetvén Lupul moldvai vajda ellen, zabolai Mikes Zsigmond három fia, Mihály, János és Pál is összegyűjté hadi népét, de azokat nem a

táborba vezette, hanem a kézdi-szentléleki várat támadta meg s onnan erőszakkal elrabolták Tarnóczy Sárát, kibe Mikes János szerelmes volt, de a leány kikosarazta.

A szentlélek! vár Károlyi István, Báthory István egykor vitéz hadvezére leányának, Károlyi Zsófiának tulajdona volt. Ennek első férjétől, Tarnóczy Sebestyéntől egy leánya maradt, Sára, kivel (második férjétől Vitéz Lászlótól is özvegyen maradván) egyedül éldegelt a szentlélek! várkastélyban. Itt rontottak rájok a Mikes-fiúk 1637. szent Erzsébet napja — nov. 19. — körüi s hiába könyörgött a leány, hogy ne vigyék el, «mert tudod, hogy nem szeretlek, soha bizony veled nem lakom, ha elviszesz is» — a leányt «nagy sírással-rívással kihozván, vonván», atyuk, anyuk házához elhurcolták Zabolára s «ott a leánynak, ki éjjel-nappal csak sír-rív és jajgat vala, kedve ellen való mennyekzői lakodalmat csinálván, erőszakos feleségévé akarják vala tenni Mikes Jánosnak».

Tarnóczyné sietett Zabolára, Daniel Mihály, Háromszék főkirály - bírájával s leányát visszaadatni kívánta «és hogy tisztességeiben meg ne gyalázzák, mind Istenre, fejedelemre, ország törvényre őket tilalmazza vala». De Mikesék nem adták ki a leányt. A «megkeseredett asszony» erre Fejérvárra sietett a fejedelemhez, aki a három Mikes-fiút az 1638. ápr. országgyűlésre törvényre megidézte. «A leányt ugyan leányfővel kivették volt tőlük», de a Mikes-fiúk kimenekültek Moldvába s Lupul vajda szolgálatába állottak. Az országgyűlés május 10-én fő- és jáoszágvesztésre ítélte őket s összes fekvő és felkelhető javaik elkoboztattak. Rákóczi Lupullal 1638. okt. 26. megbékélvén, a Mikes-fiúk is kegyelmet nyertek (1639. ápr. 9-én) s javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. Tarnóczy Sára pedig férjhez ment Haller Péterhez Szébenbe, de boldogtalan házassága miatt később önkezével vetett véget életének, «maga megmetszvén torkát magának» a szerencsétlen.⁵⁵

Az 1630-as évek megpróbáltatásai és válságos küzdelmei után a 40-es évek a sikerek, gyarapodás, a családi és országos emelkedés korszaka a Rákóczyak és Erdély történetében.

A fejedelem idősebb fiát Györgyöt 1640-ben váradi kapitánnyá nevezte ki; ami első méltóság volt a fejedelemség után Erdélyben s vele járt a Részek kormányzása. 1642-ben utódául, fejedelemmé választatta s ezzel a Rákóczi-dinasztiát megalapította, megerősítetvén a török által is. Kisebbik fiát Zsigmondot pedig az 1643. tavaszi országgyűlés által megválasztotta a székelyek főkapitányává, mely méltóság a váradi kapitányság után rangsorban a második volt. Ki

nevezte egyszersmind Háromszék és Udvharhelyszék főkapitányává, mely utóbbi Tholdalagi Mihály 1642. márc. 24. történt halálával üresedett meg.⁵⁶ Neki adta zálogbirtokul Görgény uradalmát is, mely Kovacsóczy István cancellarius magvaszakadtán a kincstárra szállott.⁵⁷

Rákóczi Zsigmondot a hármas székely főtisztségbe fényes ünnepéggel, «igen szép solennitással» iktatták be az arra kiküldött fejedelemi biztosok: Kornis Zsigmond, Haller István és Kemény János (a későbbi fejedelem) 1640, nov. 14-én. A székely főurak «feles lovas és gyalog seregekkel» mentek eléjük Udvharhelyről s a mezőn leszállván «nagy becsülettel köszöntötték», mire az ifjú főkapitány «illendőképen tölt valászt». A köszöntés után a biztosok áadták a fejedelem «patens mandátumát, mely közönségesen (általanosan) szóllott a székelységnak» és külön a székeknek (Udvharhelynek és Háromszéknek) a fejedelem levelét a kinevezésről. Azután a biztosok a főgenerálisság jelvényéül zászlót, botot és szablyát adtak kezébe a hercegnek, megmagyarázván azok jelentőségét, Isten áldását kérve hivatalára. Majd a fejedelem utasítását nyújtották át írásban, felolvasás nélkül. «Mind ezeknek utánna az úr ő nagysága ugyanott az mezőn» letette az esküt a fejedelem által megállapított következő szöveggel:

«Az mennynek, földnek teremtő Istene, ki Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony öröök Isten, úgy adja lelkemnek üdvességét, hogy ez mostani főkapitánságnak tisztaben az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának Rákóczi Györgynek, Erdélyországának fejedelmének, Magyarországnak részeinek urának és az székelyeknek ispánjának igaz és tökéletes lésZek, ellenségeinek ellensége, jóakarójának jóakarója; alattvalóknak pedig igaz lelkismeretem szerint törvént és igazságot szolgáltatok és pronuntiálok, válogatás nélkült minden rendeknek; kedvet, személyt, adomám, ajándékot az törvénen nem tekintek; kapitánságomnak tisztaben nemes embereket, lófejeket, drabantokat és minden rendeket szabadságokban megtartok és törvény úta küül senkit meg nem bántok és háborítok és igaz executiokat tétek; régi szokott bírságoknál és tisztaságoknál (t. i. illetékeknél) többet nem vétetek és nem innoválok és az egész széknek teljes tehetségem szerént minden oltam és gondviseléssel lészek; hamisat igazra, igazat hamisra önközök tudva nem fordítok és az mi régi törvényünköt teljes tehetségem szerént megtartom, másokkal is igyekszem megtartatni».⁸⁸

Az eskütétel után a mezőn lóra ülte, «igen szép seregekkel» nagy solennitással vonultak be Udvharhely városába s ott a ref. templomba menve hálá isten tiszteletet tartottak, melyen az ott való «prédikátor

igen szép rövid exhortatiot tön». Templomozás után lóraülve vonult be a várba, hol ünnepi lakoma következett.

Másnap (nov. 15.) az isteni tiszteleten részvétel és ebéd után megindultak Háromszék felé, Léczfalvára igyekezve az ottani beiktatásra.⁵⁹

Rákóczi Zsigmond a székelyek főgenerálisságát nemcsak méltóságnak, hanem valódi tisztségnek tekintette s a nemsokára (1644. febr.) megindult magyarországi hadjárat alkalmával maga vezette a székely hadakat s azok élén sok szép sikерrel, diadallal dicsekedhetett.

A hadjáratra 1644. jan. 28-án «indult a székelység, kiki székes helyéből».⁶⁰ A fejedelem fiát Zsigmondot, a székelyek generálisát Nagykároly alá indítá. Kemény Jánost magyar-, német- és székely gyaloggal, Nagybányán át, mely meghódolt, Szatmár ostromára küldé. Megadatása után magyar és székely gyaloggal megerősítve hagyták el.⁶¹ Kassa ostrománál «székelység is ugyan sok nép vala».⁶² Annak meghódolása (márc. 8.) után Füleket ostromolták. A tüzér-ség parancsnoka Mikes Mihály volt. Felső-Magyarországon gyorsan haladtak elő, de Bars és Hont megyékben erős ellenállásra találtak. Apr. 27. «Petki István uramnak volt hareza a németekkel Lévánál, melyen a mieinkben felesen vesztenek.»⁶³ Az erős császári hadak elől visszavonultak egészen Sárospatakig. Esterházy Miklós nádor sietve nyomult az erdélyi hadak után. Szerencset «a benne hagyott székely gyalogokat kibocsátván hitre» feladta Rákóczi udvarbírája.⁶⁴ — «Bizony fel is kötöttük» — írta Rákóczi (1644 jún. 1.)

Szerencset csakhamar visszafoglalták. A fejedelem jún. n-én Patakról «egy német kapitányt Toldalagi Ferencsel s vagy 4000 (többnyire székely) gyaloggal Szerencsnek megostromolására küldte vala». «Harmadnapig próbálták lövetéssel», de eredménytelenül; negyedik napon Kemény Jánost is Jármi Ferencsel, aki székely lovas hadak kapitánya volt, utánok küldé. Miután rést lőttek a falon, jún. 12-én Kemény János a «székely gyalogokat mezítelen kardokkal a törés irányában» rohamra vezette s ezek a makacs védelem dacára elfoglalták a várat. «A várbelieknek nagy veszedelmek esett vala; mert minden szeglyukat, főképpen a székelység, hogy a palatinus bágyadt legyekhez hasonlította volna és azzal igen felgerjesztette volna őket, szorgalmatosán felbújván, valahol kit benne kaphatnának, mind levágják vala; annyira neki fenejölvén (!), hogy akiket magok a generálisok meg akarnának is hagyni, alig oltalmazhatnák meg tölök. És ekképen a bágyadt legyek darázsolóká válván, igen is megmászták vala a

kőfalt. Kik minden testeket megfosztogatván, valamieket tanálhatták vala a várban?⁵nekék engedtetett vala».

Nemsokára ezután a fejedelem Kornis Zsigmondot a fővezért Rákóczi Zsigmonddal «feles lovas és gyalog székely fizetett mezei hadakkal és két gyaloggal» Homonnai János vára, Jeszenő ostromára küldötte. Kemény és sikeres lövetés után a várat feladták (aug. i.). Júl. a székelység egy részét aratásra haza bocsátották. Aug. 22-én maga a főgenerális is hazaindult Tokajról Erdélybe, édesanya látagatására és újabb hadak hozása végett. A fejedelem úgy intézkedett, hogy az ifjú fejedelem a vármegyéket, Zsigmond a székelyeket ültesse fel és vezesse ki. Ez a Tordára összegyűjtött hadakat szept. 15. és 16-án megmuatrálván, szép lovas és gyalog haddal indult kifelé. Szept. 26. Rakamazra értek, hol «a fejedelem ott való halmokig eljöök jövén» nagy örömmel fogadta s «szép pompával» vonultak be Rakamazra.⁶⁶ Tokajból írta a fejedelem (1644. szept. 29.) portai követének dicsékedve, hogy szept. 26. «Rákóczi Zsigmond szép nagy székely lovas, gyaloggal érkezvén el» a Zomborig előnyomult ellenség azon nap visszaszállt Szerencshez s azt 27. felgyújtva «nagy félelemmel ment vissza Aszalóhoz».⁶⁷ A friss hadak érkeztére a fejedelem engedelméből okt. 8-án «a régen kijött székelység mind haza ment, csak az újólag jöttek maradván».⁶⁸ Okt. végén a fejedelem Harangodról Gömör felé indult hadaival s Rimaszécsig ment fel. A közeli Balogvárát Mikes Mihály és Szentpáli István (nov. 3-tól—12-ig) kiostromolták. 1645. tavaszán a borsodi Szendrőt Gyulai Ferenc magyar, német és székely gyaloggal hiába ostromolta, segédhadak fölmentették., Regécet azonban magyar és székely csapatokkal bevette Mikes Mihály és Jármí Ferenc. A vár összelövetése után meghódolt Örsi Zsigmond bámulattal kérdezte a fejedelemtől: hol az ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé?«⁶⁹ »

Az 1645 tavasz nyíltával új hadak érkeztek Erdélyből. Rákóczi Zsigmond május elején megtartotta a mustrát a székelyek között s kivezette őket, Zsibón, Tasnádon, Nagykárolyon át a rakamazi táborba. A generális az előkelő székelyekkel átment Tokajba, hol a fejedelem tartózkodott. Harmadnapra (máj. 30.) átment a Tiszán a sereg is, hol «rendbe állottak» s a fejedelem szemlét tartott felettük s a generális a tarcali réten megvendégezte s megajándékozta őket.

Jún. elején a tábor felkerekedett és Abaúj, Borsod, Gömör, Nógrád, Bars, Nyitra megyén át vonulva július közepén csatlakoztak Morvaországban a Brünnt ostromló Torsternson svéd tábornok

seregéhez. A székelyek becsületet vallottak a svéd fővezér előtt, aki fiatal generálisukat kitüntető figyelemmel halmozta el.

«Rákóczi Zsigmond, ki minden testében úgy elméjében is igen szerény, a társalkodásban, ismerkedésben nyájas, kedvességes, a szép tudományokban is jó és nagy fundamentummal, a deák nyelvekben pedig, mint maga tulajdon nyelvében, oly kész volna, nagy dicsérettel, hírének, nevének nevekedésével»⁷⁰ töltötte be szerepét és hivatását a svéd fővezér mellett. Az generál valóban gazdagón ajándékozta meg.»⁷¹

Azzal az öntudattal gondolhattak vissza a két éves hadjáratra, hogy a békében Magyarország alkotmányos jogainak egyik alaptörvényét vívták ki, amiben a nemzetnek — az öreg Rákóczi szavai szerint — «vagyon mit meghálálni, mind az lelkiekben, mind az testiben». .

Az ifjú Rákóczi Zsigmond, mint székely generális 1645. végén (december folyamán) még egyszer s utoljára bejárta a Székelyföldet.⁷² Nemsokára búcsút vett Erdélytől, mert atya 1647. elején a linzi békében megnyert hét magyar vármegye kormányzójává nevezte ki. .

«Öreg» Rákóczi György is nemsokára békére gézt e földi pályafutását, mielőtt a lengyel trónt, törökései utolsó célját, elérte volna, 1648. okt. n-én, minden össze 55 éves korában meghalt.

A székelyek szívából gyászolták őket megbecsülő, régi kiváltságos jogaikat visszaállító fejedelem-ispánjukat, aki «az ország népét minden derekas romlástól megoltalmazta». ⁷³

A székelyek fejedelemfi-generálisa sem sokáig élte túl atyját. Sárospataki várkastélyában 1651. jún. 25. megnősült, elvévén a rajnai választó fejedelem, pfalzi Frigyes egykor cseh király szép és jó leányát, Henriettát. De a fiatal hercegnő nemsokára — «csak mint egy három hónapokat töltvén egymással» — himlőben meghalt és a pataki ref. templomban temettetett el. A bánatos herceg vigasztalást keresni Erdélybe jött, anyjával, de az akkor ott is dühöngő ragályos kór (a hólyagos himlő) ót is megtámadván, Fogarason 1652. febr. 4. elhunyt, nagyreményű életének 29. évében, éppen akkor, midőn az országgylésen váradi kapitánnyá választani készültek. Atyja mellé temették a fejérvári fejedelmi templomban, ahol Hunyadi János és László, Izabella, János Zsigmond, Boesky, Bethlen Gábor is nyugodtak.

¹ E. O. E. VI. 359. stb. 1.

² U. ott, 416. ’

³ Ld. bővebb méltatását «A székely rendek a XVII. században» c. fejezetben.

⁴ Ld. a «Hadszervezet a fejedelemség korában» c. fejezetben.

⁵ Életrajzát megírta egyik tanítványom, *Barts Gyula* doktori értekezésül; Kolozsvárt, 1912.

⁶ Életrajzát megírta Nagy János. (Megjelent a Keresztyén Magvető 1875. évfolyam.)

⁷ Sz. O. VI. 197., 231.

⁸ Életrajzát megírta egyik tanítványom: Arday Pál doktori értekezésül. (Kolozsvárt, 1910.) — I. Rákóczi György azt írta róla portai követének 1636. máj. 7. «Tholdalagi presidens (t. i. országgyűlési elnök) az székelység között legnevezetesebb ember, tanácsrend is». (Beke—Barabás: I. Rákóczi György és a porta. 235.)

⁹ Végrendeletében 1629. atig. 3¹. (melyben többek között Kovacsóczynak s Mikó Ferencnek is szépen hagyatékoz) azt írja: «Nagyságos Kovacsóczy István és Mikó Ferenc híveim, tudjátok azt, egyiteket (Mikót) gyermekségétől, mástokat fejedelemsegemnek kezdeteitől fogva vettetem hátam megé, tanítványaim, creaturáim vadtok, miről szükség megemlékezzetek».

¹⁰ Török-Magyarkori Államokmánytár I. 131.

¹¹ U. ott, 141. Tört. Tár, 1881. évf. 9. 1. és Mikó: Érd. Tört. Ad. I. 224.

¹² U. ott, 225.

¹³ Török-M-k. Á. O. I. 149.

¹⁴ U. ott, 174, 184, 197. és Mikó: Érd. Tört. Ad. 316, 319.

¹⁵ U. ott, 317.

¹⁶ Török-M-k. Á. O. I. 185.

¹⁷ Borsos Tamás: Második konstant. követsége. Mikó: Érd. Tört. Ad. II. 7—28. 1.

¹⁸ U. ott, 52.

¹⁹ Id. h. 62. 1.

²¹ U. ott, 67. 1.

²¹ E. O. E. VII. 544. 1.

²² Bethlen G. Thurzónak írja 1621. márc. 5. Nagyszombatról, hogy Strasniczán nagy győzelmet arattak Kornis, András Geréb 400 kékgyaloggal, 300 veressel, 400 közönséggel. András Gerébnek a fején jó seb, karddal csapta a kozák. (Szilágyi: Bethlen G. pol. levelei. 261.)

²³ E. O. E. VII. 122, 560. 1.

²⁴ Bethlen Gábor hadseregének felállítási rendjében (1623-ban) a fejedelem quártelyá megett áll balra a csíki sereg, udvarhelyszéki sereg; jobbra: Béldi Kelemen (háromszéki) serege, maros- és aranyosszéki két sereg; és pedig a lovasok elül, a gyalogok hátuk mögött. (Török-M-k. Á. O. I. függelék.)

²⁵ Kovacsóczy István lehetett, de históriája eltűnt.

²⁶ Péchy 1621. jul. 30. Szamosújvárból Bethlen István ártatlanságát ékesszólóan erősítgetvén, arra, kéri hogy legalább a vasat vétesse le feldagadt lábairól. (Erdélyi Tört. Ad. III. 350.) Szilágyi S. szerint: «Egyik bűne volt, hogy a fejérhegyi csatából elkesett; másik, hogy Haimburgban túllépte utasítása korlátait». (E. O. E. X. 14.) Ld. Kemény J. Önéletríása 10 és 407. 1.

²⁷ Bethlen Gábor levele Rhédey Pálhoz, Pozsony, 1621. szept. 2. (1.) B. G· levelei IDésházy Gáspárhoz. M. Tört. Tár XXVII. k.

²⁸ Kiadva E. O. E. VIII. 244. 1. — Kornis Ferenc 10,000, Mikó Ferenc 4000, Kolozsvár városa 6000 forintig vállalt kezességet.

²⁹ Tholdalagi Emlékírata (Érd. Tört. Ad. I. 227-231. 1. - «Balassi apánk meghalt, nem iszik több serbetet» — írja Bethlen G. Thurzónak 1621. február 6. Nagyszombatból. (Szilágyi S.: Bethlen G. pol. lev. 243. 1.)

³⁰ Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. században. «Tholdalagi -- a budai basa szerint — kövárat érdemelt volna.» Az angol követ is nagy becsüléssel szólt róla; Mikót ez feltűnő ravaszsgájáért nem kedvelte. Tholdalagi élete leginkább diplomáciai foglalkozásban telt el s a török s általában az európai diplomácia szövédekeibe be volt avatva. (XXVIII—IX. lő

³¹ Udvarhelyvármegye tört. 336.

³² Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei. 37.

Mikó Ferenc nagy tekintélye annyira szállóigévé vált, hogy 1643. nov. 4-én Réthy István azt írja Rákóczi fejedelemnek a portáról, hogy «mostan itt arnót-világ vagyon, mint nálunk vala egy időben, floreal vala az Mikó-világ b (Szilágyi S. Levelek és Okiratok 731. 1.)

³³ Udvarhely vármegye tört. 337.

³⁴ Az ezekről szóló oklevelek megvannak Nagyenyén a br. Bálintith család levéltárában.

³⁵ Arday Pál tanítványom: Tholdalagi Mihály élete Kolozsvár 1910. 17. 1. Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei 52. Br. Orbán Balázs: A Székely-föld IV. 175.

³⁶ Barts Gyula tanítványom .. Borsos Tamás X, Kolozsvár 1912.

³⁷ Udvarhely vármegye tört. 349.

³⁸ Kővári L.: Érd. tört. IV. 229. Br. Orbán B.: Torda város 196.

³⁹ Udvarhely vármegye tört. 339.

⁴⁰ Ld. Vass Miklós Összeállítását: A királyi könyvek székely okleveleiről. Érd. Muz. 1900. Udvarhelyvm. történetét (337—343. 1.) Br. Orbán Balázs Székely-földjét stb.

⁴¹ Udvarhelyvm. tört. 341—43.

⁴² U. ott, 345. I.

⁴³ Eredetije «datum ad acidulas Száldobosienses» 1629. máj. 23. (Udvarhelyvm. Itárában IX. k. 8. sz.)

⁴⁴ Sz. O. VI. 131. Haller Gábor naplója (Érd. tört. ad. IV. 30.) Appropatae p. III. tit. 66. a. 12. Török-Magyar kori Államokmánytár II. 289. 296.

⁴⁵ Sz. O. IV. 261. VI. 133. Érd. Tört. ad. I. 276.

⁴⁶ Hormuzaki: Documente III. 153. Xenopol Istoria 275. Zsidó vajda Moldvában. Bp. H. 1885. febr. 5.

⁴⁷ Szalánczi István portai követ jelentése: Szilágyi S. Levelek és okiratok I. R. Gy. tört. 29. 1.

⁴⁸ E. O. E. VII. 489.

⁴⁹ E. O. E. X. 15. \

⁵⁰ E. O. E. X. 165.

⁵¹ Szalárdi Siralmás krónikája 133.

⁵² E. O. E. 174,182,195. Pokoly J. Az érd. ref. egyház története 146. Kér. Magvető, 1882. évf.

⁵³ E. O. E. X. 19. 155. 1.

⁵⁴ Báró Kemény Zsigmond szép regényt írt róla: Az özvegy és leánya címen.

⁵⁵ A Mikesek nótaperének aktáit (tanúkihallgatását és ítéletét) megtaláltuk Vörösvárt a gr. Erdődy-ltrban (a régi Rákóczi-levéltárból kerülvén oda). E sorok írójára írta le s megjelent az E. O. E. X. 155.1. V. ö. Szalárdi: Siralmas krónikája 97.1. tévesen 1634. keretében.

⁵⁶ Haller Gábor naplója 86. 1.

⁵⁷ Szalárdi J.: Siralmas krónikája 137.

⁵⁸ Egykorú másolata Udvarhelyvm. kárában. VI. k. 3. sz. 843.

⁵⁹ Kornis és társai jelentése a beiktatásról a fejedelemnek (Sz. O. IV. 277. és E. O. E. X. 409. 1.)

⁶⁰ Haller Gábor naplója 90.

⁶¹ Vele volt Petki István a csíki, Daniel János az udvarhelyszéki haddal (Kemény önéletrása 305, 310.).

⁶² Szalárdi J.: Siralmas krónikája 149, 153, 155.

⁶³ Haller Naplója 92.

⁶⁴ Kemény önéletrása 340.

⁶⁵ Szalárdi id. m. 174. Kemény János maga is feljegyezte a kapitány (a horvát Radványi István) elfogatása epizódját (Önéletrása 343.):

«Az őrség látván, hogy az ostromlók «már benn volnának, kezdének fejér lepedőket kinyújtani, de már késő vala, mert Isten az, ki megtartóztathatta volna a megdühödött népet. Azonban hát egy lyukon vonssza ki egy rongyos, fekete ábrázata székely drabant az kapitánt, veres skárlát köntösben. Meglátván megesmerém, megszólítván a gyalogot, hozzáim hozzá, igérék neki jutalmat; az kapitány pedig harmadmagával fegyverrel oltalmaztam magam és körülöttem levők, hogy kezem között is le nem vágák. Az ellenségen pedig csak egy férfi is több az kapitánnál harmadmagával életben nem marada.»

Jún. 12. «vötték meg Szerencset, az kapitányát Radványi Istvánt fogva hozták Patakra» (Bánffy György Naplója: Érd. Tört. Ad. IV. 122.) — Fákóczy előbb fel akarta akasztatni «Szerencsen az kapu fájára» — de aztán fogságba küldte Görgénybe. (Szilágyi S.t Rákóczi György családi levelezése 179., 194., 196.)

⁶⁶ Haller 94. Bánffy 129. Szalárdi 186. Szilágyi: Rákóczi Zsigmond 65.

⁶⁷ Beke—Barabás I. R. Gy. és a porta 715.

⁶⁸ Szalárdi Haller 95.

⁶⁹ Szalárdi 190.

⁷⁰ Szalárdi 198.

⁷¹ Családi levelezés 343.

⁷² Torstenson azt kívánta az újabb szerződési föltételekben, hogy R. Zsigmond herceg parancsnoksága alatt székely had küldessék hozzá (Szilágyi: Okmánytár I. R. Gy. svéd és francia összekötetéseihez 1645. jan. 7. 3³, 367. és 370. 1.).

⁷³ Szalárdi 246.1. R. Gy. adományairól Id. Vass Miklós: A királyi könyvek székely okleveleiben és Udvarhelyvm. története 372.1.

XVII.

Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek.

(1648—1661.)

I. Rákóczi György rendezett, erős országot, nagyhatalmú fejedelemséget és töméntelen családi gazdagságot hagyott hasonló nevű fiára. Ez a fejedelmi vagyon Zsigmond herceg halála után még növekedett. Az ő birodalmában maradt az anyaországból a felső Tiszaig terjedő rész, Szatmár és Szabolcs vármegye, Szatmár, Kálló és Ecsed várával, Nagybányával. Az övék volt a nektárt termő Hegyalja, Tokaj, Szerencs, Sárospatak várával. Fent Sárosban Sáros vára, Zboró és Makovica vára; a Beszkidek hegvidéke, Munkács várával. Trenčsénmegyében Lednice. Szóval a Magas Tátrától a Fogarasi Havasokig terjedt hosszú láncolata Rákóczi birtokainak. Erdélyben is «a derekas várak, fiskális járásgok kezében lévén», ezek jövedelme temetlen gazdagságot jelentett.¹ De nemcsak a fejedelmi család gazdagodott meg Erdélyben: jó módnak örvendett a nép is. Az ország népessége is örvendetesen gyarapodott az ellenségmentes négy évtized alatt.

I. Rákóczi György Bethlen Gábor megfontolt, óvatos, bár határozott politikájának követője vala: fejedelmi és országa jogaiiból nem engedett, de a merész kockázatot kerülte. Fia és utóda ellenben merész, kockázatos, harcias politikát követett, mint Bethlen elődje Báthory Gábor. A fiatal Rákóczi György nemcsak a két oláh vajda viszályába avatkozott, a török híre, tudta, engedélye nélkül és akarata ellenére; hanem a világpolitikába is, anélkül, hogy azt a török Portának bejelentette s arra jóváhagyását kérte volna. Azt hitte, hogy a siker meghozza az utólagos jóváhagyást. Midőn azonban lengyelországi vállalata balsikerrel járt: a török bosszús haragja lecsapott rá s dúló hadainak zsákmányul vetette oda a szerencsétlen országot. Az «aranykoma a rabbilincsek kora következett.

II. Rákóczi György nagy figyelmet fordított a székelyek kívánságai teljesítésére. Az országgylések alatta sűrűn foglalkoznak székely kérdésekkel, melyeket azonban itt nem részletezhetünk.

Önkormányzatuk egyik főbiztosítását újabban megerősítették 1652-ben, I. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása föltételei közé iktatván, hogy a fejedelem «kapitányokat, királybírókat, generáliso-

kát magok nemzetéből és köztük lakókat adjon közikbe ... a király-bíróknak pedig választásuk a székek szabadságában álljon». Amit szó szerint megismételnék Rhédey Ferenc választásakor 1658-ban.²

A székelyek hűségére és szolgálatkészségére támaszkodva folytathatott II. Rákóczi György erélyes (atyjánál is merészebb) politikát Kelet felé. Rákóczi a hűtlen moldvai vajdát, Lupult székely hadakkal üzte el országából s 1653-ban az új vajda Stefán Görgicze az ő vazallusa lett. Máté havaseli vajdával is megerősítette a régi diplomát, mely ezt ló-ajándék és tiszteletdíj adásra kötelezte. A két Oláhországot így függő viszonyba csatolta Erdélyhez. Nem ment ez minden nehézség nélkül s a sikeres lóként a székelyek hadi erejének eredménye volt.

Az öreg Rákóczi az ellenséges moldvai vajdát, Lupult, aki «a Portán is eleget praktikáit s különben is íztenkedett a fejedelem ellen, az közönséges jóért, békességes megmaradásért, a jeles, okos fejedelem mind csak túressel, szenvedéssel szokta vala meggyőzni, szeme előtt viselvén, hogy aki túrni, szenvedni nem tanult, az gyakorta uralkodni sem tudhat; s az unokája Rákóczi Ferenc keresztével lőtt komaságbeli szövetségen is mind arra célozott».³ Az ifjú fejedelem ellenben látván, hogy «Lupul vajda farkas módjára benne természetté vált szokását nem hagyhatja»: merészen neki vágott.

Lupul 1653-ban kozák és tatár segítséggel megtámadta Máté havaseli vajdát, hogy helyébe vejét, a kozák hetman fiát Timust ültesse be; de Máté márc. 27. «igen megverte vala».⁴

Rákóczi elérkezettnek vélvén az időt Lupul megtörésére, Kemény Jánost «valami kevés néppel» ellene küldötte. Lupul Karne-niczbe menekült s a bojárok helyette Stefán Görgiczt (Rákóczi hívét) választották vajdává. Lupult azonban a kozák megsegítette s Keménynek vissza kellett vonulnia az elfoglalt Jászvásárból. Lupul kozák segítséggel bevonult Havasalföldére s Mátét (dacára a fejedelem Boros János kapitánysága alatt küldött segítségének) Foksáninál megverte. Újabb erdélyi segédhadakkal erősödve, Lupult Jászvásárnál (júl. elején) a magyar s moldvai hadak megverték, öccsét fogva vitték Erdélybe. Lupul erre nejét s leányát kincseivel Szucsavába küldötte, maga a kozákokhoz menekült segítségért.

A fejedelem a csíki főkapitányt «Petki Istvánt és Mikes Mihályt újabb hadakkal s lövő szerszámokkal küldötte vala be»⁵... Szucsavát, lengyelektől is segítve, ostrom alá fogták. Timus kozák segítséget vitt a várba s erélyesen védekezett.⁶ Hat heti zárlat után «a székely atya-

fiák az ostrom! előkészületre ily mesterséget gondoltak és tanáltak vala, hogy minden egy-egy szál deszkát szerzenének, melyeket kiki hosszához alkalmaztaván, szemeinek helyeit azokon kifúrván, lyukasztván, az ostromkor lövés ellen paizsok gyanánt nyakokba azokat hányták vala . . . De a deszkás-paizsos székel atyafiaknak nem sokat használ vala a stratagema (hadimesterség), mert a kozákság látván, hogy a lövés nem ártana nekik, kardokkal kiütvén reájuk, hogy ezek egy-egy kalodát hánytak volna nyakokba, míg azoknak nyakokból való hányásokkal magokat könnyebbenék, addig nagyobb részbül elhullottak vala».⁷

A fejedelem Kemény János vezérlete alatt újabb hadakat küldött. Az ostrom még hevesebben folyt s egy kartács Timus sátrát találván, ő is halálosan megsebesült s a kozákok okt. 9. feladták a várat. A tatár kán Lupult elfogatván, a Portára küldötte, hol a Hét-toronyba zárták s ott pusztult el.

Rákóczi elérte, hogy az új vajda Stefán Görgicze vazallusa lett. Máté is megerősítette a régi alárendeltséget. A két Oláhország így elismerte Erdély fennhatóságát.

Máté 1654. ápr. 19. meghalván, utóda Serbán Konstantin híve maradt Rákóczynak. Mindkét vajda ellen lázadás ütvén ki, erdélyi seregek verték le a felkelőket, 1655-ben. Mikes Kelemen háromszéki főkapitányt,⁸ zászlóaljával előre küldve, maga Rákóczi vonult a Bodzászoroson át Havaselvére s jún. 27-én Ploesti vidékén levezte a fellázadt szemények által vájdává választott Hericzát s fogva vitte Erdélybe. A ploesti és a sztrojesti táborban tömegesen nemesítette és lófősítette a hadjáratban érdemeket szerzett székely csapatokat. 32 ágyút és 55 zászlót foglalt el.

«Emberemlékezet óta nem történt, (mondja egy szász krónikás), hogy Erdély fejedelmének egyszerre két vajda szolgált volna s egy vajdatis, mint foglyot hozott volna magával».⁹

Rákóczi >a régi Dácia három tartományát védi- és dacszövetségenben egyesítette a saját felsősége alatt. — Ezt ő a zaporogi kozákok belevonásával nagy keleti szövetséggé akarta kiszélesíteni s ezért avatkozott bele a lengyel trón viszályba. A fejedelem Károly Gusztáv svéd királlyal és a kozákokkal, Chmelnicki Bogdán hetmannal élükön, szerződést kötött a lengyelek ellen. Viszont a lengyelekkel a cár, a császár és a tatár szövetkezett. A hadjárat Krakkó, Varsó, a litván Brzest bevételével sikeresen folyt; de a dánok Svédországra támadása miatt a svéd király kivonult Lengyelországból s a kozákok is zsákmányukkal hazamenvén, Rákóczi magára maradt.¹⁰ Csekély

kísérettel nagynehezen vergődött haza, serege azonban az előtörő tatárok rabszíjjára került. A tízezer fogoly között ott volt a székelyek színe virága, kik a Krimfélsgízeten keserves rabságban sínylődtek éveken át. Némelyek súlyos válság árán haza kerültek, nagy részük ott-pusztult el a súlyos rabságban.¹¹

Erdélyre keserves kínszenvedések évei következtek. A török Rákóczi letételét követelte. Megválasztották helyébe *Rhédey Ferencet* (^657. nov. 2.).

De Rákóczi ragaszkodott a fejedelemséghez. Azt írta Udvarhelyszéknek 1657. dec. hogy «inkább akarnánk koldulással élnünk, mintsem édes hazánk, nemzetünk romlásával, végháza (a töröktől követelt Jenő vára), határi elidegenítésével uralkodnunk, rövid elmúló életünket dicséretes keresztyénséggel, magyarsággal berekesztenünk, megmutatván azt is kegyelmeteknek s az világ eleiben terjesztvén: nemzetemnek, hazámnan igaz voltam!»¹²

Legkitartóbb hívei a székelyek voltak. Petki István csíki főkaptány, Lázár István csíki főkirálybíró, Mikés Mihály kancellár biztosították, hogy az egész székelység vele tart s a székelyek tényleg bámulatos hűséggel ragaszkodtak hozzá.¹³ Ám az országra nyugatról török, keletről tatár hadak zúdultak 1658 nyarán. A tatároknak «a havasokon á Barcaságra (s onnan Háromszékre) való beutésetet valami kevés székelység meggátolni, akadékozni akarván, csak olyán lőtt, mint a tengerbe egy kalán víz, avagy a szúnyog az elefánt ellen». ¹⁴

A nagyvezér az országgyűlés által hozzá követül küldött Barcsay Ákost fejedelemmé nevezte ki, kit aztán a marosvásárhelyi (1658. nov. 6.) országgyűlés is megválasztott. A székelyek még akkor és ott is Rákóczihoz ragaszkodtak és felkiáltottak, hogy «ha az két natio (a magyar és szász) nem akarja is, ők az előbbi fejedelem (Rákóczi) mellé állanak, karddal is behozzák (a Részekből) s meg is oltalmazzák!»¹⁵ A rendek kikeltek a csíki és háromszéki székelyek ellen, «kiknek árulása fogja nyakukat szegni». ¹⁶

Rákóczi 1659-ben a székelyek segélyével tényleg visszafoglalt¹⁷ Erdélyt, de a törököt megengeszteinie nem sikerült. Az ő sorsa 1660 máj. 22. Kolozsvár mellett a szászfenesi csatában dölt el, ahol Szejdi Ahmed budai basa serege legyőzte. A székelyek ott is serénykedtek mellette, de a török túlerő győzedelmeskedett. Rákóczi serege jobb szárnyán állottak a csíkiak, tőlük jobbra a többi székelyek. Ezek visszaverték Husszain basa csapatait, melyek a szászlóna-fenesi patakot átkelni próbáltak. Sikeres kísérlete volt a töröknek a Szászlóna felé megkerülés s emiatt kellett a székelyeknek visszavonulni.»¹⁷

«Rettenetes kopjatörés és erős harc tartaték mindenki részről. A törökök négy annyi számmal voltak. Végre a mieinknek jobb szárnya, a kiben a székely atyafiak is volnának, meghanyatlani és hátat is adni kezdett vala, de . . . megfordítatának és a török azon felen megnyomaték. Azonban itt is a török seregek neki felesedvén, megfutamtaték a székelység föl a völgyen Oláhfenes felé».

A fejedelem látván a jobb szárny ingadozását, «maga is oda felé rugaszkodott vala». De ott a török hadak közé keveredvén, bár vítezől védekezett és vagdalkozott, «a törökökben el is ejtvén s nehányat meg is sebesítvén», ő maga is súlyos sebet kapott fejére (sisakja leesvén), mely miatt két hét múlva 1660. jún. 7. Váradon elhunyt.¹⁸ Beteljesült fogadalma: «rövid elmúló életét dicséretes magyarsággal» rekesztette be.

Talán utolsó levele volt, amelyet a csíki székelyekhez írt a vesztett csata után követő napon 1660. máj. 23. Élesdről, melyben hálásan emlékezik meg arról, hogy a székelység s köztük a «csíkiak édes hazájához való igaz szerefetének s hozzá való hűségének tegnap dicséretes jelét adá, mi is — úgymond — vérünk ontásával s sebeinkkel pecsételtük meg kegyelmetekhez és az szegény országhoz való szerezetünket». Inti öket további hűségre.¹⁹

A székelyek teljesítették utolsó kívánságát: hívek maradtak hozzá a sírig, — sőt azon túl is!

A székelyek Rákóczi halála után sem akartak meghódolni *Barcsaynak*. A csíkiak és háromszékiek sokáig nem hitték el, hogy szervetlen fejedelmük meghalt. Barcsay annyira népszerűtlen volt köztük és a szászok között, hogy midőn ez Tholdalagi Mihályt, tanácsosát, a székelyek közé küldötte, hogy azokat felültesse és kihozza, Segesvárt, a fejedelem elestének hírért terjesztvén, a szász polgárság reá rontott s mint ámitót és árulót összevagdalták.²⁰ Udvarhelyszék pedig a további ellenálló Segesvárra a két Pálfi-testvért küldötte be, hogy véd- és dacszövetséget kössenek.

Barcsay a budai basához Bonczhidánál csatlakozván, együtt mentek Ecsed ostromára, melyet Mikes Mihály Rákóczi kancelláriusa elszántan védmezett. Nem adta fel akkor sem, midőn öccsét, Mikes Jánost, aki Kővár feladásakor jutott a basa kezébe, ez felakasztással fenyegette.²¹

Hiába volt a Rákóczi-pártiak üldözése, melynek súlya főképp a Székelyföldre nehezedett, hiába 1660. jún. 13. a székely nép számára amnesztia hirdetés: a székelyek nem hódoltak meg. A meg-

kegyelmezés különben sem volt általános érvényű, mert a vezetőkre nem vonatkozott, így Apor Lázárt és Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé.

Barcsay a főbbeket üldözööbe fogta. Bakó Istvánt Marosszék főkapitányát, ítélet nélkül felakasztatta; szárhegyi Lázár Istvánt, Csík főkirálybíráját elfogatván, Görgénybe záratta. Lázár az ablakrostély kifeszítése által szökött meg börtönéből s tovább is üldözöttéven, aug. 10. Kálnoki Mihály csíki főkapitány és Cserei Mihály főkirálybíró rendeletet kaptak, az ő vagy felesége elfogatása végett.

Lázár István e kegyetlenkedés és a nagy hadisarc miatt különben is forrongó népet felkelésre szólította fel. Ugyanazt hirdették rokonai, Székely Sámuel és Tompa István. Aug. 16-án táborba szállt a csíki nép s fegyverfogásra hívták fel Háromszéket is. Cserei Mihály főfőkirálybíró Madéfalván a nép dühének lett áldozata. Csíkszereda várában elfogták a Barcsay által főkapitánnyá kinevezett Kálnoki Mihályt és börtönbe vetették. Háromszék is fellázadt és szept. 28-án Szonda István, Apor Mihály, Maksai Bálint, Székely Bálint, Vájná Gáspár és Miklós, Pünkösti Pál, Elekes István s többek aláírásával végzést hoztak, Székely Sámuel vezérükke választották, Lázár Istvánhoz csatlakoztak, Donáth Istvánt, a Barcsay által kinevezett kapitányt elfogták s megfojtották. Üj fejedelemről kezdettek gondolkozni s előbb Rákóczi Ferencre gondoltak, majd Kemény Jánoshoz fordultak, aki nem rég szabadult ki a tatár rabságból. Hosszas harcok után a segesvári országgyűlésen Barcsaynak engedelmességet fogadván, a fejedelemről amnesziát nyertek; de úgy, hogy törvénycikket hoztak arról, hogy a fejedelem ezentúl a székely székekbe más nemzetbeli kapitányokat is nevezhet ki. Ez a székely nemzet eddigi alkotmányos szabadsága megszorítását, önkormányzatának korlátozását jelentette.

A csíki és háromszéki székelyek meghódolása Barcsaynak csak színleges volt, mert ugyanakkor Kemény Jánost is hívogatták az országba, — ki akkor felesége Lónyai Anna birtokán, a szatmármegyei Aranyosmedgyesen tartózkodott — megizenvén, hogy mellé állanak.

Kemény János Marosvásárhelyre szállott 1660. nov. 28-án. Oda jöttek a csíki és háromszéki hadak s ott esküdték fel Kemény János hűségére.

Barcsay és Kemény megegyezésük szerint országgyűlést hívtak össze Szászrégenbe, 1660. dec. 24-re, melyen Barcsay leköszönt s a rendek 1661. jan. 1. — főként a székelyek fegyveres erejének nyomós sürgetésére — Kemény Jánost választották fejedelemmé.

A török Keménnyel szemben eleitől fogva ellenséges magatartást követett. Nemcsak hogy meg nem erősítette, hanem letételét követte. Ő erre a császár-királytól kért segélyt. A bécsi udvar nem sietett Kemény segítségére, a török pedig azt követelte, hogy Kemény mondjon le s az ország válasszon másfajt fejedelmet.

Kemény i66i.jún.5. Meggyesről rendeletet küldött Lázár István csíki főkirálybírónak, hogy legyenek készen, hogy a haza szolgálatára indulhassanak, A török hadak július i-én benyomultak az országba a Vaskapun át. Kemény, miután a fogásgra vtette Barcsayt Görgényből Kővárba küldötte, de útközben megölték, kivonult a török elől Erdélyből, csak a székely hadakat hagyta hátra Petki István és Lázár István vezérlete alatt, azzal az utasítással, hogy vonuljanak Szében s Fogaras irányában a belső Székely földre s igyekezzenek az ellenségnak ártani, de csatát ne álljanak, hanem tartsák fenn erejüket jobb időkre.

Kucsuk Ali basa Marosvásárhely alá érkezett s a rendeket oda hívta fontos tanácskozás végett, azaz új fejedelem választásra. Tudván, hogy a székelység és nemesség zöme Keménnyel tart (mint előbb Rákóczyval), mindenekelőtt a szászokat akarta megnyerni. Ezek meg is hódoltak, megjelentek; de a magyarok és székelyek ismételt rendeletekre sem. Hiába izent a szerdár Petki Istvánnak, megkínálva őt magát a fejedelemséggel, aki azt nem fogadta el. Dühében Maros- és Udvarhelyszéket feldiilatta.

Ezután a Marosvásárhely melletti csonka tábori országgyűlés kikiáltotta fejedelemmé Apafi Mihályt, aki nem rég jött haza tatár fogásából s Ebesfalfán visszavonulva élt. — Apafi a táborba hozatván, kénytelen-kelletlen fejedelemmé tételezett. A székelyek nem hódoltak meg Apafinak, hanem tovább is Keményhez ragaszkodtak.²³

Ali basa fölszólította levéllel a székelyeket, hogy Apafinak hódoljanak, az ellenkezőket végveszéllyel fenyegetvén. Apafi is rá írt Csík- és Háromszékre, hogy «ne kapdosszon árgyékhoz hasonló biztatásokon . . . térjen elméjére». ²⁴ Azonban a csíkiak bíztak székük termézesztes fekvésének erősségeiben, a háromszékiek az előhaladott ószi időben s a török táborról távol fekvéstükben. Udvarhely- és Marosszék, bár közel feküdték, a nem rég elszenvédett pusztítások keserves emlékeivel a segítség reménye és az ellenségtől való félelem között kétségeskedtek.²⁵

Ali basa a székelyek vakmerősége miatt haragra gerjedve, radnói táborából megindult Marosszék felé s azt végig dúlván, Udvarhelyszékre ment s azt tüzzel-vassal pusztítva, megadásra kényszert-

tette. Csíkot és Háromszéket levélben meghódolásba szólította fel. A háromszékiek megrettenve a közelgő török seregtől, színleg meg-hajoltak.²⁸ Csíkszék azonban, bízva az erdőkoszorúzta Hargitán épített földsáncok védelmében, ellentállásra készült. A rendes közlekedési hargitai utat bevágván és megerősítvén, erősen védelmeztek. Ali basa Izmáei budai basát küldte ellenök. A főúton a janicsárok és többi gyalogok támadtak. Ezeket a csíkiak feltartóztatták és visszaverték. A török és a tatár lovasság azonban megkerülvén az árkokkal, sáncokkal megerősített utat, havasi ösvényeken át lebocsátkoztak a csíki medencébe és váratlanul ráütve a védtelek falvakra, zsákmányolni és égetni kezdettek. A védősereg a járhatatlannak hitt rengeteg erdőkben bízva, nagy megdöbbenedéssel láttá a mögöttük fellőbőn lángokat s magokat megkerülve látván, az erdők rejtekébe menekült. A védtelek nép az ellenség hatalmába került.²⁷

Apafit ezután a kisselyki országgyűlésen 1661. nov. 22. ünneplésen beiktatták a fejedelemségbe. A választási föltételek egyike visszaállította a székelyek előjogát, hogy generálisul, kapitányokul kötök lakó székelyeket fog kinevezni s főkirálybírákat magok válasszák.²⁸

Kemény János még egy utolsó, kétségebesett kísérletet tett Erdély visszafoglalására. 1662. jan. 3-án negyedszer indult Erdélybe, német segítő hadakkal. De a szerencse most sem kedvezett neki., Segesvár közelében, Nagyszőlősnél Kucsuk basa felette győzelmet aratott, melyben Kemény maga is a csatatéren maradt. «Ez lön siralmás vége az méltóságos jó magyar fejedelemnek».²⁹ Immár harmadik fejedelmi áldozata a végzetes időknek, mely Erdély egét sötét gyász - felleggel borította be.

A pártviszály tovább is tartott. A Kemény-pártiak (köztük a székelyek) az elesett fejedelem "fiát" Kemény Simont léptették fel ellen-jelöltül, de a viszonyok hatalma erősebb volt az érzelmeknél, meg kellett hódolni s utolsó menedékvárukat Görgényt is feladták.³⁰

Kucsuk basa 1662. jan. 27. keményen ráírt a csíkiakra, hogy ha Apafinak hódolnak, «eddig való cselekedetekért semmi bántódásuk nem lészen», de ha tovább is ellenkeznek, «mind nagyokat, mind kicsineket fegyvernek éhre» hányatja, elraboltatja, tüzzel-vassal rajtok lesz s minden jovaikat elpusztítja.³¹

Nem volt mit tenni: a székelyek is rendre behódoltak Apafinak.

¹ Szalárdi Siralmás krónikája 255. Szilágyi S. I. Rákóczi György életrajza 407.

² E. O. E. XI. k. 143. 324. 1.

³ Szalárdi 269.

⁵ Szalárdi 270.

⁶ U. ott, 271.

⁶ Érdekes, hogy a védők sáncaik védelmére az előterben «(farkas)-vermeket ástak, mintegy szőlő ültetésre valókat». U. ott, 273.

⁷ U. ott, 274, 276. 1. j. .

⁸ Levelei a fejedelemhez Havasalföldéről. Szilágyi: II. R. Gy. okm. 192, 197. 1.

⁹ Szilágyi: II. Rákóczi György 124. 1.

¹⁰ Rákóczi Gy. szerint: «Svéd, kozák barátság megcsala. Svéd még Varsvától várak el; az kozák birodalmáig elkísérteté velünk magát; lengyelsgéggel mi harcoltunk: ő takarodott; . . . a tökéletlen oláhság elállása miatt magunk, országunk annyit kell adnunk, mennyi nekünk nincs». Rákóczi anyjának Czerneustho 1657 júl. 25. (Szilágyi S.: A két R. Gy. csal. lev. 522.) — Barcsay Ákos Háromszék tiszteinek azt írja 1658. dec. 13-án, hogy «az elmúlt veszedelmes lengyelországi expeditioban a (székely) vitézlő rend nagyobb részint oda maradt». (Sz. Ö. VI. 221.)

¹¹ Juhász Béla dr. tanítványom: Magyar hadifoglyok a krimi tatár rabságban. Szeged, 1926.

¹² Eredetije Udvarhelyvm. Itrában.

¹³ «A. 1658. jan. 19. összegyűjtvéni a háromszéki hadakat Kálnoki Mihály uram Rétyhez, hogy táborba szállítsa Rédei Ferenc uram parancsolatjából, Mikes Kelemen uram oda érkezvén, mindenjában Rákóczi György urunk ő nga mellé hajlottanak és Kálnoki Mihály uram egyedül maradt.» (Nemes János Naplója, Tört. Tár. 1902.248.)

¹⁴ Szalárdi, 389.

¹⁵ Barcsay Csíkszéknek 1660. okt. 26. (Sz. O. VI. 228.)

¹⁶ E. O. E. XII. 8.

¹⁷ Bethlen János Commentarii 128. 1.

¹⁸ Szalárdi 507.

¹⁹ Sz. O. VI. 228.

²⁰ Bethlen J. II. 7. Fundgruben II. 122.

²¹ «A török tabor, magukkal vivén Mikes Jánost, Ecsed alá indult. Itt egy magas akasztófát építettek, mely mellé Jánost, kötele nyakába kötvén, állították, Mihálynak megjelentették, hogy öccsét felakasztanák, ha az erősséget feladni késedelmeskedne. Visszaízeni, hogy jól tudná az atyafia akaratját, ki készebb lenne mindenféle halált elszem-vedni, hogy sem hitetlenséggel életét megtartani.» Pethő Gergely Magyar Krónikája folytatásában gróf Kálnoki Sámuel IV. rész, 20. 1.

²² E. O. E. XII. 457. 1.

²³ Szalárdi id. m. 622.

²⁴ Török-magyar kori államokmánytár III. 500.

²⁵ Bethlen János hist. 79, 81.

²⁶ E. O. E. XIII. 73. és Török m. k. államokm. III. 504. Sz.O. VI. 246, 251, 255.

²⁷ Szalárdi id. m. 625.

²⁸ E. O. E. XIII. 83. .

²⁹ Szalárdi id. m. 629.

³⁰ Bethlen J. hist. III. 107.

³¹ Sz. O. VI. 268.

XVIII.

A fejedelemség alkonya és a székelyek.

Apafi Mihály fejedelemsége. (1661—1690.)

Apafi Mihály 30 évig tartott uralkodása az erdélyi fejedelemség fokozatos, lassú enyészetének, a végelgyengülés tüneteinek korszaka volt.

E dicstelen korszakban sivár és háládatlan szerep jutott osztályrészül a székelyeknek is. Hol a török hadsereg tartalékául mozgósítattak az erdélyi hadakkal, kénytelen kelletlen, mint 1663-ban Érsekújvár alá; hol a politikai erőszak öntudatlan eszközéül használtattak fel, mint Bánfi Dienes elfogatása alkalmával (1674.); hol önmaguk elégedetlenkedtek, zúgolódtak, sérelmeik miatt rezgelődtek, mint a Béldi Pál halvaszületett forradalmában. mindenik dicsítelen, haládatlan szerep volt.

A közállapotok általános bizonytalansága miatt a székelység, mint az ország készenlétben álló hadserege, mondhatni, mindig nyugtalanságban volt. A folytonos hadikészültség miatt sűrűn tartják a székeken a mustrákat a főkapitányok, néha a főgenerális, vagy általános mozgósításkor maga a fejedelem. A törvényhozás is foglalkozik ezek szabályozásával.

Erdély Apafi alatt nem volt többé a régi, sem terjedelmét, sem politikai, sem gazdasági erejét illetőleg. Határai szűkre szorultak. Barcsai idejében a török elfoglalván Lugas, Karánsebes vidékét, majd Jenőt, Váradot, behódoltatta a magyarországi Részeket és terjeszkedni, hódoltatni, adóztatni igyekezett Erdély belső határain belül is. A határok védelmére úgyiszolván állandóan résen kellett állani fegyverrel és diplomáciai mesterkedéssel, harcolni kellett szóval és pénzzel Konstantinápolyban.

A Székelyföld, mint végvidék s a két Oláhország felől felvonulási útja a tatároknak, midőn a török Magyarország felé hadat vezett, kétszeresen veszélyben forgott. Mert török hadjáratok alkalmával mozdulnia kellett a két oláh vazallus vajdának s a tatároknak is s ezek rendesen a Székelyföldön menvén keresztül, az, még midőn az erdélyiekkel szövetkezve történt is, pusztítással, rablással, égetéssel, gyilkolással járt.

Szomorú korszaka ez történelmünknek. Nincs tekintély, közbiztonság. A fejedelem, gyengesége mellett zsarnokságra hajlandó, ural-

mára féltékeny lévén, gyanakodott mindenire s összeesküést látott mindenben» A főurak, tanácsurak, főtisztek a hatalom felett egymással versengették, gyűlölködtek s nyereségre, birtokokra vadásztak.

Ebben a politikai és társadalmi nagy zsibvásárban, személyes és pártküzdelemben élénk részt vettek a székely főurak is; némeylek mint a kormány támogatói és készséges eszközei, mások mint ellenzékiek. A nép fiai, mint a pártvezérek eszközei, hol a fejedelem mellett, hől ellene sorakoztak.

A könjó, a hazai sorsa volt mindeninek a száján; a magánérdek, a vagyongyűjtés, birtokszerzés legtöbbnek a szívén. A török azalatt iszonyúan adóztatta, zsarolta az országot. Bent a nagy adók nyomták a népet s a zavarban való halászás sokakat politikai hazárdjátra ösztönözött.

Ebben az általános keretben forog a székelyek története is. .

A gúnyverskölön az írta róluk, hogy^λ

Óh nyavaljás székely, bizony téged szánlak.
Mert fő^λs vicetisztek az hátodon szántnak . . .
Szabadságnak csak az palástját viseled.
Sovány fölideidet nagy panasszal éled,
Húzás s vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek, hogy rád ültek, bánattal szemléled . . .
Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbágygal tölt meg minden székely határ,
Az tiszt ő közöttük igen-igen kajtár,
Kit miben elérhet, nem kell ott más tatár!¹ .

*

A székelyek lassanként beletörödtek Apafi fejedelemségébe. A fejedelem viszont velük szemben a csendes türelem állaspontjára helyezkedve, hagyta mentére a dolgokat: lássák a tanácsurak, — «lássa Teleki Mihály uram, amint ő kegyelmének tetszik». De kiváltóságos jogaiat nem nagyon respektálta. Választási feltételeinek azt a pontját, hogy főkapitányaik székelyek legyenek, sokszorosan megsértette. Igyekezett élükre magához hű főkapitányokat állítani, ha nem is volt az illető székely, vagy a székben «bebíró» (birtokos); nem sokat törödvén azzal, hogy tetszik-e az illető a székelyeknek, avagy nem. Udvarhely, az u. n. «anyaszék» főkapitányságát Apafi uralkodása elején Bethlen János cancellarius viselte. Az ő lemondása után fiát Bethlen Miklóst nevezte ki arra a fejedelem, aki 1667-ben installáltatott. Atyja, hogy fia «jószág- és residentiátlan

kapitánynak ne tartasson», akkor bocsátotta kezére «a székely-muzsnai portiot, melyben akkor 9 vagy 10 jobbágy, szántóföldek és egy malom volt»² Bethlen Miklós utóda 1676-iki fogarasi fogására alatt Bethlen Gergely lett, aki «bírta 20 esztendeig, annak a széknek nagy nyomorításával. 20 esztendő alatt soha Búnról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is.»³

Marosszék főkapitánya Apafi uralkodása kezdetén Haller Gábor volt, akit Kemény János nevezett ki és 1661. jan. 20-án iktattatott be Petki István csíki főkapitány és Haller János által. Apafi Haller Gábort, fejedelemségét feltve tőle, a török nagyvezér által megölette az érsekújvári táborban (1663. dec. 15.) Utána gönczruszkai Kornis Gáspár lett, 1683-ban történt haláláig. Őt követte rátóthi Gyulafy László.⁴ Mind megannyi nem-székely.

Csíkszéken Apafi választásakor a székely Petki István volt a főkapitány. Petki erős Kemény-párti lévén, Apafi a táborban lévő csíkik főurak kérelmére 1661. végén Daczó Jánost nevezte ki csíki kapitánnyá. De az ellen a többi csíkiak otthon tiltakoztak.⁵ Mégis ő maradt 1664-ig, miódön Petki visszakapta a főkapitányságot és bírta 1667. jan. 26. történt haláláig. Koporsóba téTELÉNél Marosszentgyörgyön jelen volt a fejedelem maga is, gróf Thököly Istvánnal s az ország főuraival. A csíksomlyai kolostorban temették el 1667. márc. 27-én. Másnap Szentpáli Jánost, a fejedelem sógorát (kinek felesége Bornemisza Zsuzsánná volt) iktatta be Csíkszeredán a csíki kapitányságba Rhédey Ferenc és Mikes Kelemen. Nem sokáig bírta, mert 1669-ben meghalván,⁶ ismét Daczó János neveztetett ki, akit a szék akkor sem akart elfogadni, de a fejedelem kijelentette, hogy «fejedelmi auctororitását fenntartja», a kinevezést meg nem változtatja». ⁷

A háromszéki főkapitányságba Apafi 1661. nov. 28-án Ali basa szelistyei táborában eskette fel «ott lévő háromszéki uraimék kíván-, ságukra» Nemes Jánost.⁸ 1662. máj. 8. azonban a kolozsvári táborban gr. Rhédey László lett a háromszéki főkapitány, akit már előbb (1660. nov. 3.) is beiktattak ebbe a tisztségre az aldobolyi réten.⁹ 1663. máj. 28. ismét Nemes János iktattatott be «a háromszéki főkapitányság tisztsében Basa Tamás és Kun István által Rétyen, Háromszék közönséges gyűlésében».¹⁰ Nemes igen buzgón és serényen forgolódott hivatalában. Sűrűn tartotta évenként a mustrákat a szék különböző gócpontjain. Tisztségét 25 évig viselte becsülettel, 1688. ápr. 19. bekövetkezett haláláig.¹¹

A főkapitányi kinevezések egy része a székelyek önkormányza-

tával s a fejedelem választási feltételeivel ellenkezvén, a székelyek szabadságérzetét sértették és a Béldi-féle mozgalom egyik főkául szolgáltak.

*

Apafi uralkodása történetének nevezetesebb eseményeiben a székelyek nagy szerepet játszottak.

Az 1663. török hadjárat alkalmával Apafi is felvonulni kénytélvén, a székely hadak egy része is kintjárt Magyarországon az Érsekújvárt ostromló török sereg tartalékául.

Az 1660-as évek folyamán tartott országgyűlések sűrűn foglalkoztak székely kérdésekkel. így az 1664. jan. nagysinki országgyűlés a székely birtokok adás-vételét fölszabadította, eltörölvén az 1600. megsorítást.¹² Az 1666. febr. országgyűlésen a székelyek 12 pontból álló kívánsággal állottak elő, melyek között a legfontosabb az volt, hogy aki katonáskodik, az a portai adóba ne fizessen. A más két nemzet ezt ellenezte, mivel a haza közös s azt közösen kell védeni fegyverrel és adóval.¹³ Az 1669. szep. országgyűlés a moldvaiakkal való határvillongás tárgyában bizottságot küldött ki, azzal az utasítással, hogy ragaszkodjanak a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korabeli határmegállapításhoz s az azóta tett kártételek mindenről igazítassanak el.¹⁴

Az 1670. dec. országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek részleges fölkelés esetén a fejedelemről elrendelt számban tartoznak felülni. A «nemesi rend» felülése felől előterjesztett panaszok megvizsgálására és orvoslására bizottság küldetett ki, Béldi Pál a székelyek generálisa és háromszéki főkirálybíró elnöklete alatt. Gyakori mustákkal a székelyek ne terheltessének s a szék határán kívül mustrára menni ne tartozzanak. Portai adóban a székelyek 5000 tallért fizessének. A hadi szolgálat kikerülése végett színleg szolgává lett székelyek (kik nemhogy fizetést kapnának uroktól, hanem némelyek magok fizetnek a hadakozástól mentesítésért) «felcirkáltaSSANAK» s a visszaélés büntetessé meg. Akik hadköteles szabad székelyt kértek meg jobbágyúi, azok bocsássák őket szabadon, ellenkező esetben a törvény szerint bűnhődjenek. Akik fejvállságban kötötték el magokat, azokat a tisztek sarkalják, hogy a váltágösszeget minél előbb fizessék vissza, hogy felszabadul hassanak.¹⁵

A székelyek nem szorítkozhattak egyedül saját ügyesbajos dolgaik intézésére, szerepet kellett játszaniok (akarva, nem akarva) a közélet, a politikai küzdelem színpadán is. Nevezetes események

nem történhettek Erdélyben az ő részvételük nélkül. Ilyen nagy esemény volt akkor, amiben eszközül használtattak fel a

Bánfi Dienes kivégeztetése.¹⁶

Az 1670-es évek folyamán mindenki által elmérgesedett Erdélyben a politikai pártküzdelem, melynek központjában Teleki Mihály kővári kapitány, a fejedelemasszony unokaöccse, Bánfi Dienes, a fejelem sőgora és Béldi Pál «a székelyek generálisa» állottak.

Magyarországon a politikai elnyomatás előidézte a Wesselényiről nevezett összeesküvést. Ennek fölfedezése vérvadra juttatta Zrínyi Pétert, Frangepán Kristófot és Nádasdy Ferencet s az üldözés a hazafiak nagyrészét bujdosóvá tette. Ezek egy része Erdély védő szárnyai alá menekülvén, Teleki Mihály kővári kapitány hadat vezetett megsegítésükre. A vállalat balsikerrel járván, az erdélyi rendek féltek, hogy a törökkel kerülnek összeütközésbe s nagy lármát csaptak az országgyűlésten és Telekit meg akarták «nótázni». ¹⁷ Főként a székelyek zúdultak fel Teleki ellen, akit a fejedelemasszony, a fejenelem és Bánfi védelmezett. ¹⁸ Bánfi keményen összetűzött Béldivel is, őt gyanúsítván a rendek zajongása és a székelyek lázongása bujtogatásával. ¹⁹ Ekkor kezdődött a halálos gyűlölkodés az akkor leghatalmasabb erdélyi *magyar* főúr, a fejedelem sőgora s akkor mindenható első tanácsosa, az országos hadak generálisa, Kolozsvár és a nyugati végvárak főkapitánya: Bánfi Dienes — és a «kemény székely», a székelyek generálisa: Béldi Pál között. Bánfi Dienes tragédiájának ez a kiindulási pontja.

Két év múlva megtörtént a véres leszámolás: a Bánfi által megjósolt «egymáson általesés». ²⁰ Béldi került felül s Bánfi feje a porba hullt.

A Bánfi ellen alakított ligának Teleki volt értelmi szerzője, a szövetséglevelet ő fogalmazta; a két eredeti példány egyike nála, a másik Béldinél volt. ²¹ Teleki a háttérben igyekezett maradni; az aláírások gyűjtésében Béldi buzgólkodott s ő volt a szervező, végrehajtó. Eszközei pedig a székely székek hadai voltak, akik Béldi generálissága alatt állottak.

A szövetség tágjai elhatározták, hogy «a közelítő nagy veszedelem elhárítására» mozgósítják a székelyeket és elfogatják Bánfit. Fejér-várra országgyűlést tűztek ki nov. 17-ére s arra menő útjában akarták Bánfit elfogni. Végrehajtására a székelyeket szemelték ki és kiadták a rendeleteket, hogy a székely főkapitányok, ú. m. Kornis Gáspár a

marosszéki, Bethlen Miklós az udvarhelyszéki, Béldi Pál és Nemes János a háromszéki, Haller János és Daczó János a csíkszéki hadakkal vonuljanak Kolozsvár felé és Bánfit fogják el. Bánfi gyanúlanul indult az országgyűlésre nov. 15-én s útközben megállapodott Torda mellett Koppádon. Ott lepték meg gr. Csáki László és Kornis a marosszéki haddal, 5—600 székellyel, mialatt az udvarhelyiek a kocsárdi révnél táboroztak, a csíkiak és háromszékiek még csak Köhalom-székben voltak felvonulóban. Bánfi lóra kapva elmenekült, de feleségét és nővérét elfogták.

A fejedelem a ligáról előzetesen nem tudott, de azután őt is belevonták abba. Nov. 19-én már rendeleteket írt alá a székely székhez, meghagyván, hogy «mindjárást székek ből mind lovas, mind gyalog keljen fel és jó készülettel, sem éjét, sem napot várván, mentest menjen Szamosújvár felé a több székely hadak után».²² Mert Bánfi Szamosújvárra sietett s felköltötte a parancsnoksága alatt lévő hadakat, a végvárak őrségeit s nagyobb erővel rendelkezvén, szétverhette volna a még felvonulóban lévő székely hadakat, ha támadásra szánta volna el magát.

A gyámoltalan fejedelem miután a ligához állott, egyre-másra küldözgette a rendeleteket a székelyekhez, hogy keljenek fel, majd a várőrségekhez, Kolozsvárra, Szamosújvárra, hogy «Bánfi Dienes mellett legkisebbet is cselekedni ne merészelenek, sőt minden járt megfoglják» és a székelyek vezéreinek engedelmeskedjenek.²³ Bánfit saját katonái is cserben hagyták és őrsége tisztei fogták el s adták halálos ellensége, Béldi Pál kezébe, aki a maga várába, akkor az ő zálogos birtokában lévő Bethlenbe vitte erős őrizet alatt, feleségé-, vei együtt.²⁴

Az országgyűlésre összejött rendek a főurak erős nyomása alatt megszavazták a «nótát» (a felségsértést) s a fejedelem megerősítvén a halálos ítéletet, Bánfit Bethlenben 1674. dec. 17. lefejezték.²⁵

A Bánfi tragédiája csak külső körülmenyeinél fogva függ össze a székelyek történetével. Sokkal közelebbről érdekelte őket, mert köztük keletkezett és zajlott le, habár az is inkább személyi és hatalmi kérdés volt, a Béldi Pál magánsérelméből keletkezett és hatalmi vágytól fűtött titkos összeesküvése: egy halva született forradalmi mozgalom, melyben jóformán csak Háromszék vett részt, a többi szék csak ímmel-ámmal csatlakoztak, vagy egészen kitérő választ adtak a felhívásra. Néhány székely főür állott be komolyabban a ligába, de kevesen tartottak ki, úgy, hogy nem igazi forradalom volt, csak hamar ellobanó szalmatűz. Rövid története a következő:

Béldi Pál «rezgelődése».

Bánfi tragédiája után nemsokára Béldire került a sor, aki őt megbuktatta s utána első tanácsúra lett a fejedelemnek.

Bánfi bukása után látszólag Béldi Pál volt a leghatalmasabb úr Erdélyben. Ő magát «nagy tettek végrehajtójának, a haza megmentőjének tartotta». ²⁶ Hatalma mindenhatónak látszott. A fejedelem félt tőle és kelletlenül türte a nagy hatalmat, ami Béldi kezében összpontosult. Ő lett az országos hadak főparancsnoka s mint ilyen, felhatalmazást kapott a fejedelemről, «hogy a székely székeket megmistrálja' és mind fő- és alább való székely tisztek tőle függjenek, mint főgenerálistól». ²⁷ Ez törvénytelen volt, mert a mustrákat eddig a vármegyékben a főispán, a székeken a főkapitány tartotta.

Béldi a fejedelmi patens alapján meg akarta mustralni a székely székeket. De a székely széki kapitányok figyelmeztették, hogy az törvénytelen s «ha a had fel is ül parancsolatjára», ők nem mennek el, hanem protestálnak. ²⁸

Az 1675. májusi országgyűlésen a vármegyék és székely székek panaszokat terjesztettek elő Béldi ellen, a mustra és más hatalmaskodásai miatt.

Béldi mélyen megsértve távozott az országgyűlésről és boszszúra gondolt. Keserűségét nem fojtotta magába, hanem az udvar és Teleki ellen fenyegető nyilatkozatokat tett. Ezeknek híre futamodott s a besúgók azt terjesztették, hogy Béldi fondorlatokat sző a fejedelem megbuktatására s udvari híveinek, főként Telekinek megölésére. 1676. elején e kalandoz hírek közszájon forogtak az udvarban s szállt a.«temonda» egy képzelt összeesküvésről, melynek Béldi a feje, de «esze, pennája, kardja, mindene» Bethlen Miklós. ²⁹

1676. ápr. 23-án országgyűlés jött össze Fogarason s midőn ott Béldi és Bethlen Miklós megjelentek, a fejedelem minden kettőjüket ebédre hívta, de este minden kettőjüket letartóztatták s a várban fogásba vetették.

A vág az volt ellenük, hogy a fejedelem méltósága és úri renden levő hívei életének elfogyatására igyekeztek.

Az urak, kik őket elfogatták, mindenit elkövettek, hogy felséges hazaárulást bizonyítsanak rájuk; de az, a széleskörű tanuvallatás dacára, nem sikerült. ³⁰

Az 1676. nov. 21. — dee. 21. fogarasi országgyűlésen a rendek erélyesen követelték a nemesi szabadságon ejtett sérelem orvoslását: a foglyok szabadon bocsátását. Főként a székelyeket bántotta főtiszt

jeik elfogatása s elkeseredéssel zúgolódtak miatta. A közvélemény hatással volt a fejedelemre s a vallatásokat a Székelyföldön siettette.³¹

Felségsértés vádjára azonban a vallomások alkalmatlanok voltak s a fejedelem belátta, hogy az urakat alaptalanul vádolták, bízonyítan semmit sem tudtak ellenök. A vége az lett, hogy Béldi és Bethlen 1677. márc. 31. kezesség mellett és erős reverzálisok kiállítása után szabadon bocsáttattak. Béldiért az urak 50,000, Bethlenért 10,000 tallérig vállaltak kezességet.

Béldi a fogarasi egy évi fogásból bosszúval eltelve tért haza Bodolára. Bántotta az is, hogy a generálisságról le kellett mondania s csak a háromszéki főkirálybíróságot tarthatta meg.

Mindez mélyen sértette és elkeserítette Béldit és ő most elég-tételre gondolt. Béldi az ország állapotját s életét veszélyben hívén, békés forradalom szervezésére gondolt, mellyel a fejedelmet meg-szabadítja gonosz tanácsadóitól, környezetétől s helyreállítja az ország megrombolt szabadságát. Társakat keresvén, 1677. okt. folyamán ligát kötötték, melynek éle Teleki és társai, a benső bizalmas tanácsurak ellen irányult.³²

Az ösz folyamán serényen folyt a toborzás. A székely urak közül számosán beállottak a titkos szövetkezés# ligába. A mozgalom híre, mint a futótúz a száraz avarban, gyorsan elterjedt az országban s nagy kavarodást idézett elő. A megriadott tanácsurak sietve kérték Teleki tanácsát s hívták be Kővárból, hol ő (mint ottani kapitány) a magyarországi bujdosók megsegélezésével foglalkozott.

Teleki a távol Kővárból helyesebben ítélte meg a dolgok logikáját, mint a rettegők a közelből. Ő átlátott a szitán s az események igazolták azt a véleményét, hogy az egész Béldi-féle rezgelődés nem komoly forradalom, hanem sok hűhő semmiért. Arra, hogy a székelek felüljenek, eddigelé tényleg semmi komoly intézkedés nem történt. Béldiek csak fondorkodtak, de tenni nem mertek.

Béldi mintha maga is megdöbbent volna a mozgalom által felkeltett, bizonyára nagyított hírek visszhangjától; látván, hogy aki szelet vet, vihart arat: védekezésre gondolt s Háromszéket dec. i-ére Maksára közgyűlésre hívtá össze.

Ott egy fölhívást, köríratot szerkesztettek a többi székekhez, vármegyékhez, szászokhoz s írtak magának a fejedelemnek slegbővebben a fejedelemasszonynak. Ezek a dagályos, körmondatos írások a székely nemzet panaszait emlegették; de megtörtént esetek, panaszok felsorolása nélkül. «Látván, hogy sérelmeik semmi utakon és módokon meg nem orvosoltatnának, kényteleníttek — úgymond — elfogy-

ván ebből az szegény hazából az igazság, *oda folyamodni, az honnan szegény hazánknak megmaradása Isten után és békessége foly*», (t. i. a török Portára) és felszólítják a székeket és vármegyéket csatlakozásra.

A háromszékiek fölhívásának gyöngé visszhangja lett a Székelyföldön. Csíkszék dec. 5. Csíksomlyón tartott gyűlésén nagy általánoságban elhatározta ugyan csatlakozását, de csak arról biztosította Háromszéknek rendeit, hogy «minden, hazánk megmaradására, kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünknek megtartására és szabadságunk megmaradására való jó dolgokban ő kegyelmekkel egyet értenek».³³ Udvarhelyszék dec. 14. kitérő választ adott.³⁴ Háromszék így jóformán egymagára maradt Béldivel és néhány társával.

A fejedelem és a tanácsurak Ebesfalvára mentek s onnan (dec. 14.) legelőbb is a székeket és vármegyéket intette meg a fejedelem, hogy Háromszék felszólítását utasítsák vissza s fejedelmi parancs nélkül felülni ne merészelenek. Háromszékre három főurat küldtek, köztük Mikes Kelement, hogy felvilágosítást kérjenek és adjanak. A fejedelem általuk azt üzente, hogy a székely szabadság az ő uralmodása idejében nemhogy lehanyatlott volna, hanem még öregbedett. Biztosította a székelyeket, hogy őket nem illették vágakkal előtte s hogy alaptalan az a hír, hogy ő a Székelyföldet hadsereggel akarná megszállani.

Béldi félreállott a fejedelmi küldöttség elől és tétlenül nézte, hogy azok új gyűlést tartsanak (Uzonban 1677. dec. 21.) s azon a maksai feliratokat mentagadó, lojalis végzéseket hozzanak, amiben a háromszékieket néhány nap múlva a csíkiak is követték.³⁵

Béldi megvárta a Portáról érkező kapucsi basát, Ahmet agát, akit a szultán azzal az utasítással küldött Erdélybe, hogy' a fennforgó zavarokat egyenlítsse ki. Ezzel Béldi 1678. január 22-én gyűlést tartott Prásmáron s a háromszékiek nevében ismét egy dagályos nyilatkozatot adott ki, melyben a fejedelmet tiszteletéről biztosítja s mégis felhív minden hazafiát, hogy hozzá csatlakozzanak.³⁶

Nem csatlakozott senki. A helyett a fejedelem seregének egyik hadnagya Székely Sámuel vonult fel csapatával, azzal a rendelettel, hogy Bodola várát fogja körül s kerítse kézre Béldit, gróf Csákit és Damokos Tamást. Béldi és társai azonban értesülvén a hadak jöveteóról, jan. 28-án 6—8 főür és 15—20 alsóbbrendű társával menekült Erdélyből Bukarest felé s onnan Konstantinápolyba.

Apafi és kormánya az 1678. febr. 15. Fogarason tartott országgyűlésről Bethlen Farkas vezetése alatt követséget küldött a Portára

80,000 tallérral. A török dívány a két erdélyi csoport között formális végvtárgyalást tartott, amelynek eredménye az lett, hogy a szultán Apafinak adott igazat és Béldit társaival a Jedikula (Héttorony) börtönében fogusra vetette.

Ott raboskodott Béldi másfél évig, mígnem a bánat 1679. végén sírba vitte. Társai lassanként kiszabadultak.

Otthon Bodola várát 1678. szept. 28-án földig lerombolták. Az uzoni Béldi-kastélyt is. Feleségét és két fiát Szamosújvárt fogusra vetették. Az 1678. okt. 1. tartott gyulafehérvári gyűlésen a perbe fogottakat részint fogusra, részint pénzbüntetésre ítélték, habár a vizsgálat semmi érdemleges forradalmi kísérletet nem tudott kideríteni.

*

Apafi még egy évtizedig élte túl a halva született székely forradalmat; de az ó uralkodása is mindenkből árnyék-hatalommá vált. A török megindítván a nagy 16 éves háborút, Erdély is belésovortatott a nagy világküzdelembe, amely Bécs ostromával kezdődött (1683.), Budavára (1686.) s Magyarország nagyrésze felszabadításával folytatódott, a zentai fényes győzedelemmel tetőződött (1697.) s a karlovici békével végződött (1699.). Apafi az erdélyi hadakkal ebben eleinte mint a török sereg tartaléka kénytelen volt résztvenni, majd Erdély császári hadakkal szállatván meg, a török hűberiségből lassanként a császár-király hatalmi körébe vonatott s a fejedelemség lassanként elvesztette önállóságát.

Apafi halálával (1690. ápr. 15.) a fejedelemség is sírba szállt; sem Thököly Imre pünkösdi királysága (1690.), sem II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása (1704.) nem tudta többé életre kelteni. A székelyek vitézsége fel-fellobant e válságos korszakokban is, de a világtörténelmi erők nagy mérkőzésében döntő szerepet nem játszhatott.

I. Lipót császár-király 1691-iki híres diplomája más formát adott Erdély politikai szervezetének is: a fejedelemség helyett a gubernium korszakát nyitotta meg, amelyben a székelyek története is más irányú fejlődést vett.

¹ Homorodszentpáli Német Ferenc verse. Szádeczky L.: Br. Apor verses művei, I. k. 458. 1.

² Gróf Bethlen Miklós Önéletrása, I. 363.

³ U. ott, 468.

⁴ Benkő Károly: Marósszék ismertetése 68 — 71. 1.

⁵ Sz. O. VI. 252.

⁶ Tört. Tár 1878. 198. 1.

⁷ Sz. O. VI. 322.

⁸ Nemes János naplója, Tört. Tár 1902. 379.

⁹ U. ott, 262. ¹⁰ U. ott, 382.

¹¹ Gr. Vass György naplója, 71. ¹² Approbatae p. III. t. LXXVI. a 16.

¹³ E. O. E. XIV. 166. ¹⁴ U. ott, 425.

¹⁵ E. O. E. XV. 174-181.

¹⁶ Keresztnévét úgy írom, ahogy ő maga és kortársai s az egykorú íratok következetesen írták és bizonyára mondották is: Díenesnek.

¹⁷ Teleki M. levelezése VI. 377.

¹⁸ U. ott, 378.

¹⁹ E. O. E. XV. 43. 378.

²⁰ Teleki M. levelezése VI. 366. Cserei Históriájában (73. 1.) így beszéli el Bánfi és Béldi összeveszését: «A fejedelem asztalánál mulatván . . . Bánfi mondja Béldinek: Miért nem becsülsz meg engemet Béldi Pál? én volnék azért az ország generálisa, de hitesd el magaddal, ha minden így van — bizony általunk egyptom». Béldi Pálban felforrva a méreg s indúlat... azt feleié: Hidd el Dienes, nehéz, székelny vagyok, ha ráad fejüleshetem, úgy megnyomlak, hogy soha a fejet sem emele többször fel.» (Kézirati régi példányom 103. 1.)

²¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása, I. 393.

²² E. O. E. XV. 445.

²³ E. O. E. XV. 449-451.

²⁴ Sz. O. VI. 347..

²⁵ «Megölése szegény úrnak igen mocskosán lett: rossz cigánnal vesztegették... kilencszer vagy tízszer marcongatta, mégis el nem esett szegénynek a feje» (Teleki M. levelezése, VI. 659.)

²⁶ Deák Farkas: Béldi Pál 120. (M. Tört. Életrajzok.)

²⁷ Bethlen M. Önéletírása, 445.

²⁸ U. ott, 446.

²⁹ Bethlen Miklós Önéletírása, I. 442.

³⁰ U. ott, 456.

³¹ E. O. E. XVI. 43.

³² Bethlen M. Önéletírása, I. 478. E. O. E. XVI. 403.

³³ Deák Farkas: Béldi Pál, 166.

³⁴ Sz. O. VI. 374.

³⁵ E. O. E. XVI. 412.

Török-magyarkori Államokmánytár V. 491.

XIX.

Székely rendek a XVII. században.

Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabadszékelyek. Jobbágyok. Solymárok.

Báthory Zsigmond 1601-iki kiváltságlevéle a székely kérdést csak *elvben* oldotta meg, de végrehajtása sok nehézséggel járt. Az ő kiváltása az 1562» előtti állapotok visszaállítását jelentette, a régi székely alkotmány és birtokjog alapján.

Báthory Zsigmond utolsó, rövid ideig tartó fejedelemsége után Rudolf császár-király nevében Basta generális kormányozván az országot (1602—1604.), a székely kérdés revízió alá került s a következő országgyűlések teljesítették a teljesíthetőt, de eltöröltek a végre nem hajthatót. A vármegyei nemesség a székely nemesség pártjára állott az országgyűlési végzésekkel.

Az 1601-iki szabadalom szerint az adományos (donatíos) birtokok visszaadandók voltak az eredeti, régebbi tulajdonosoknak vagy örököseiknek. A visszaadandókért másutt akart a fejedelem kárpoltást adni. Az 1602-iki aug. országgyűlés azonban az 1601-iki szabadságlevéllel szemben védelmébe vette az összes székely nemesi birtokokat, nemcsak az ősi örökségeket, hanem az új adományokat is.

Basta az új kormányzó és a cs. k. biztosok nem igen fogták pártját a székely népnek. 1602. szept. 1. jelentésükben úgy informálták az uralkodót, hogy a székelyekkel szemben nagy a nehézség, mert ha a szabadságot úgy állítják vissza, amint megigértetett, akkor a nemességet köztük, amely tekintélyes számú, birtokaiktól meg kell fosztatni s akkor ezeknek más birtokokat kell adni; de hogy honnan vegyék ezeket, azt nem tudják, mert az egész tartomány el van pusztulva.¹

Voltak olyan tanácsosai is a császár-királynak, kik a székelyek felszabadítása ellen nyilatkoztak. Náprágí Demeter erdélyi kath. püspök azt tanácsolta, hogy miután a székelyek fegyverrel hódítattak meg, nem kell őket a szabadságban megtartani, hanem ismét a szolgáságba kell őket hajtani és az érdemes nemeseknek, vagy prímoroknak kell őket jobbágyokul adni, vagy a várakban és csíki vasbányákon alkalmazni. De hogy végképp ne töröltessék el e harcias nemzet hadi szolgálata: a lófőket, kiket a köznéptől megkülönböztetni s nemesi címerrel is megadományozni szoktak, meg kell tartani lovas katonákul. Aranyosszék, mely hűségéért mindig megtartatott a sza-

badságban, a kath. egyházba volna áttérítendő. A csíki zárdát, ahol Ferencrendiek vannak, javadalmakkal kellene ellátni?

Az 1603. kolozsvári országgyűlés ismét szót emelt a császárok királynál a székely nemeseik érdekében. A Székelyföldön vannak nemesek — úgymond — kik jobbágyaiktól, szabadságaik visszaállítottatván, megfosztanak. Ezeknek a nemeseknek Báthory Zsigmond fejedelem, a felszabadításkor *azt ígérte, hogy más birtokokat fog adni.* A rendek arra kérík a királyt, hogy rendelje vissza nekik székely jobbágyaikat, vagy ha a székely pörököt a szabadságban megtartani határozná, az adományosokat Zsigmond fejedelem ígérete szerint hasonló birtokokkal elégítse ki, vagy a birtokok értékét térítse meg.³

Rudolfnak nem sok ideje maradt azzal törödni, hogy mi törtenjék a székelyekkel: Bocskay felkelése csakhamar véget vetett az ō és Bástá uralmának Erdélyben.

A székelyek siettek Bocskayhoz csatlakozni, ki megígérte szabadságaik biztosítását. Viszonzásul azt kívánta, hogy a székelyek megfelelően támogassák hadjáratában, hogy a lovasok jól felszerelve kopjával, a gyalogság veres egyenruhába öltözve minden széken készen létként álljanak.

De a sokat emlegettet székely szabadság az életben és gyakorlatban nem tudta visszanyerni régi erejét és életképességét. A nemesség jobbágyságra csábítgatta a szabad székelyeket s a felszabadítottak egy része e háborús időben arra a meggyőződésre jutván, hogy a hadikötelezettség nagyobb teherrel jár, mint a jobbágyság: e miatt sokan önként lekötötték magokat jobbágul, zsellérül a földesuraknak, hogy ezáltal a hadfelkeléstől szabaduljanak. Már Bocskay idejében aggasztó mérvet öltött ez a visszaélés.⁴

Az Udvarhelyt 1606. dec. 29-én tartott székely nemzeti gyűlés kimondotta végzésül, az ō felsége (Bocskay) parancsára hivatkozva, hogy «a szabad székelység el ne kösse magát (t. i. jobbágul), mert ō felsége meg akarja őt tartani a szabadságban; akik magokat kevés Zabért, pénzért, eleségről elkötötték, holott elégségesek hadakozásra, magokat váltsák meg; akik elkötötték, bocsássák ki; ha nem teszik, kezeikből kifoglaltassanak, kivéven, ha valaki halálos bünt vagy hatalmaskodást követett el, amiből nem szabadulhatnak».⁵

Az 1607. jón. országgyűlés már ismét a nemességnak kedvez, midőn azt határozza, hogy «az székelység között való nemesség maradjon meg az ō őstől maradtjával, pénzen vöttével, kötött jobbágival és minden régtől fogva bírt örökségével, az medgyesi articulus tartása szerint, mely Bástá György idejében concludáltatott»⁶

Báthory Gábor (1608.) választási feltételei között a 8. pont csak általánosságban intézkedik, midőn azt kívánja, hogy «az egész székelységet régi szabadságában, melyben ennek előtte való fejedelmek, azolta, miolta Sigmund fejedelem újonnan az szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendiben ő nagysága is megtartsa».⁷

A jobbágylekötés Báthory Gábor uralkodása alatt is tovább terjedt, aminek következménye, «a közönséges szolgálatban fogyatkozás» minden jobban érezhetővé vált.

Az 1608. szept. országgyűlés gyökeres orvoslásra szánta el magát. A fejedelem előterjesztésére, hogy újabban is «a székelység közül sokan jobbággyá lettek», végeztetett, hogy a székelyek főkapitánya (a generális) tartson vizsgálatot («cirkáltassa meg»), foglalja ki az ura kezéből, «állítsa vissza előbbi rendjébe» s ha ennek dacára «ismét jobbágyságra adja magát, halállal büntetessék meg».⁸

Ennek végrehajtására fejedelmi biztosok (commissariusok) rendeltettek a Székelyföldre, kik a leköött jobbágokat összeírták és a kincstár számára visszafoglalták. Báthory azokra, kik ezentúl nemest, vagy lófőt, vagy másrendű szabad székelyt jobbággyá tennének, 500 m. frt büntetést szabott.⁹

Ez a commissio-járás, jobbág-vizsgálat, visszarendelés (confiscaito) megtörtént s később többször hivatkozás történik rá.

*

Bethlen Gábor uralkodása elején mindenki figyelmet fordít a székely kérdés rendezésére. Jól tudván, hogy az ország haderejének alapját a székely hadfölkelés alkotja, elrendelte a székelyek összeírását, rendek szerint, az összes székely székekben, falvakban. Ha ennek eredményét Udvar hely széken összehasonlítjuk az 1602-iki összeírás adataival, úgy találjuk, hogy az akkori 60 % szabad székely majdnem hatod részére (11 %) olvadt le s az 1602-iki 9% jobbág négy-ötszörösére emelkedett. Esést mutat a lófő rend is (22 %-ról 16 %-ra), ellenben emelkedést a vörös-darabont.¹⁰

A nagy aránytalanság a jobbágyság létszámának emelkedésében azt mutatja, hogy a székely társadalom legfőbb baján, a jobbágyság terjedésén, az addigi orvoslatok nem segítettek.

Bethlen Gábor 1614 elején, a meggyesi országgyűlés alkalmával, a szabad székelyek kérelmére úgy rendelkezett, hogy «senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát» jobbágul; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és hadban szolgáljon. Aki pedig elhanyagolná, annak «szabadsága élvetessék és (kincstári) jobbággyá

tétekké». Ezt a rendeletet minden széken kihirdették és végrehajtani igyekeztek.

Bethlen szigorúan fogta a dolgot s az 1619. máj. országgyűlésen is kemény végzést hozatott «*a székelység között való jobbágyságnak csinálása felől»*. (17. te.). Azt t. i., hogy az 1614-iki meggyest országgyűlés után lekötött jobbágyot vegyék ki földesura kezéből, foglaltassák el tőle; ezentúl pedig annak, aki örökösi székelyt jobbágyá tesz, 400 frt legyen a büntetése.¹¹

A fejedelemek és az országnak két fontos érdeke kívánta a székely jobbágyság bonyolult kérdésének rendezését: a honvédelem, illetőleg a hadkötelezettség és az adófizetés ügye.

A fejedelem a székely jobbágy-kérdésnek gyökeres orvoslását és végleges rendezését kívánván, az. 1622. okt. beszterci országgyűlésen részletes előterjesztést tett a megoldás céljából. Nagy visszaélésnek mondja s illetlennek, sót az igazsággal teljességgel ellenkezőnek, hogy a székelységen való jobbágyság (*kik a tízezerét meghaladják*), sem adót, sem dézmát nem adnak, hadba nem mennek, hanem minden terhet csak a lófő, veres-darabont, szabad-székely hordoz; hadba ezek mennek s ezek viselik a kivetett rovatait. Az országnak nagy kára van abból, hogy a «zászlók üresek és csak Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbágyá». Méltányos ezért, hogy ha már a hadakozó népek nagy része jobbágyságra adta magát,, ezek adót fizessenek; ha a szokásos évenként kétszeri adóban nem is, de a portai adóban vegyenek részt, úgy, mint a másik két nemzetben lévő szegény község.

Az országgyűlési rendek belátván a kívánság méltányosságát, kimondták végzésül (1622. 13. te.), hogy a székely jobbágyok a portai adó alá vettessenek, a régi ősjobbágyok azonban nem. Hogy ki az ősjobbágy és ki nem az: arra nézve zsinormértékül kimondották, hogy ősjobbágyok azok, akik Mihály vajda bejövetele előtt ősjobbágyoknak tartattak és hívattak.¹²

Ennek a törvénycikknek alapján rendeztetett a székely rendek állapota: a jobbágyok közül kiválasztattak a jogos ősjobbágyok, a másfélék adó alá összeírattak vagy kiváltattak. A régebbi szabadosok rendje összeolvadt a gyalog-puskások rendjével s ezekből idők folytán fejedelmi rangmeléssel, vagy a mustrák, lustrumok alkalmával mind többen lettek lófökké.

Az 1627-iki udvarhelyszéki összeírást összehasonlítva az 1614-iki összeírással, érdekes tanulságokat nyerünk. A nemesek száma majdnem megkétszerződött. A lóföké a kétszeresét meghaladta, a gyal-

goké szintén. Arányszámai százalék szerint így mutatkoznak: nemes család (főrend) kb. 2 %, lófő-családok 34 %, gyalog-puskások 27%, visszafoglalt szabadosok 12 %, földesúri jobbágyok 20%, özvegyek és árvák 3 %, városi polgárok 2 %. Amíg tehát a nemesek, lófők és gyalogok 13 év múltán megkétszereződtek: addig a jobbágyok az előbbi szám kétharmadára estek alá. A reformálás tehát elérte célját. A hadviselő székelyek száma, amely 1614-ben csak 41 % volt, 1627-ben 75 %-ra emelkedett s a 30 % jobbágy mely 1614-ben sem adót nem fizetett, sem nem katonáskodott, most leszállít 20%-ra s ezek is (legalább félig-meddig) adófizetőkké lettek.¹³

Bethlen Gábornak tehát sikertűl megoldani a székely kérdést, a székely rendek szabályozását, amely 1562 óta annyi zűrzavart, békétlenséget, olykor országos veszedelmet okozott. Nagyban és egészben ez a rendezés állott fenn tovább is a fejedelemség korszakában s I. Rákóczi Györgynek 1635-ben ez alapon hozott végzése (conclusum edictum) iktattatott be az erdélyi törvénykönyvbe a következő nemzedék idejében.

*

I. Rákóczi György uralkodása elején még szerepel az országgyűléseken a székely jobbágyok, darabontok, lófők és nemesek versengésének kérdése. Ezt az új fejedelem véglegesen rendezni akarván, 1634 és 35-ben maga személyesen járta be Székelyföldet, minden székben lajstromba íratta a «nemes, lófő és darabont rendet» s jogviszonyaiak szabályozása végett kiadott egy rendeletet. Ez felvétetett később (1653.) az «Approbatae Constitutiones» c. erdélyi törvénykönyvbe is.¹⁴

Erről így szól a törvénycikk: «Az hadban szolgáló Lófő és Darabanti renden lévő székelyeknek a köztük lakó Nemességtől bántódását és azok miatt az Ország szolgálatára való hadakozó népnek kevesbedését látván b. e. Rákóczi György fejedelem, azoknak álla pót jókat bizonyos karba akarta állatni; melyhez képest ő maga a m. f. ín a. 1635. közikben menvén... az egész Székelységnak állapotát szorgalmatosán perlustrálta, minden Székeken Nemes, Lófő és Darabanti renden lévő vitézlő népeket felíratván. Ezen felül minden rendeket gyermekeivel és örökségével regisztráltatott. Kiknek egy conclusum edictumot adott ki, hogy ahoz az egész Székelység jövőre magát alkalmazza». ,

Ez 5 pontban így szabályozza a székelyek állapotát.

1. «Akiknek dolgok (bizonyára a rendi hovatartozás — főként i a jobbágyság — dolgában) eligazodott ez ideig, maradjon abban.»

2. Amely jobbágycsakat eddig bírtak, legyen az övék örökséges-től, kivéve azokat, melyeket «a commissarius járásától fogva» (1608.) hatalmasul (absoluta potentia) tettek jobbágycsakká, vagy zászló alól foglaltak szabadoson lófő és veres darabont örökségeket, lófő és darabant embereket. Az ilyeneket a köztisztviselők kikeresvén, zászló alá írják s aki nem bocsátana ki kezéből, az olyanakra minden fő után 400 forint bírságot vessenek.

3. A most regestrumban zászló alá írottakat gyermekkekkel, jóságukkal együtt a tiszviselők hivatalvesztés terhe alatt oltalmazzák meg, jobbággyá tenni egyet se engedjenek, kivéve, akik már törvényes kereset alatt állanak.

4. A fiúagon magvaszakadt lófő vagy darabont örökséget se enged-jék a tisztek «leányi jussal» jobbág-örökséggé tenni, hanem azokat lelkismeretesen megbecsülvén, a leánynak vagy asszonynak legköze lebbi zászló alatt szolgáló atyafia válthassa magához

5. A szegény kérelmezőket keresett kifogásokkal, halogatással ne fárasszák, hanem minden más per előtt azok dolgait lássák el hal-gatás nélkül, «a tőlünk adandó brevis processus szerént».

Rákóczi György eme szabályozása s főként lustruma végre állandóságot létesített a székely rendek között lévő jogviszonyban és kinek-kinek hova tartozása kérdésében. Az élet és a fejlődő gyakorlat vetett fel még újabb és újabb kérdéseket, melyek a törvényhozást időközönként foglalkoztatták; de megszűnt a bizonytalanság, a hullámzás, ki-ki elfoglalta maga helyét a társadalomban, ismerte jogait és kötelességét s a székelység visszanyerte régebbi jelentőségét az ország államéletében.

Az Approbata törvényekbe (1653.) beiktatást nyert és továbbra is érvényben állott a székely nemzetnek szabadságukban megtartása, szabad vadászata, havasi legeletetése stb.

A lófők örökségüket azon szabadsággal bírhatták, mint a nemes-ség (t. i. a förendek), az elidegenítés, adás-vevés. jogán kívül. A székely darabont vagy egyéb közrend a förend törvénytelen háborgatása ellen a főtisztek oltalma alá helyeztetett.

A székely öröksége a fiscus királyi jogot nem vihet be; ha volt is benne valaha, de birtokosaik kihalván, más szerezte meg és békésen bírta s nem szállt a kincstárra 32 éven át, mentessé vált a jus regiumtól és ősjogúvá változott; ha 32 esztendő nem telt el,

essék jus regium alá. A székelyek semmiféle dézmaadással nem taroznak¹⁵

Az 1632. máj, országgyűlés arról hozott végzést, hogy a Székelységen senki se vehessen nemes ember jobbágyától örökséget, 500 frt büntetés terhe alatt. Az 1633. ápr. országgyűlés kiterjesztette ezt a tilalmat és birtok-lekötést a darabont birtokokra is, kimondván, hogy «hasonlóképpen senki a darabonttól 500 frt bírság terhe alatt örökséget ne merjen vásárolni». Igen nagy szükségben értéke harmad-részéig elzálogosítható, visszaválthatólag,¹⁶

A törvény szellege és előirányelve mindenben az volt, hogy a székelyek visszahelyezzenek régi állapotukba és visszaadassanak honvédelmi hivatásuknak. Ennek volt következése, hogy a székely jobbágyoknak 1622-iki adó alá vetése is csakhamar kiment a gyakorlatból. Az 1630—51-es évek törvénycikkeiben I., és II., Rákóczi György uralkodása alatt a székelyek közül csak azok fizettek adót, «kiknek a vármegyékben járásnak vagyon»¹⁷

II., Rákóczi György bukása után Barcsay Ákos fejedelemsége alatt (1658), «a büntetésül hazánkra vettetett nagy summának» a portai (török) adónak fedezésére «a székely rend» is 20—20 forintot tartozott fizetni a vármegyéken való járásához után, kapuszám szerint, és pedig maga, nem pedig jobbágya. A Székelységen lévő nemes és lófő jobbágyós ember pedig minden tíz jobbágyától fizetett 20—20 forintot; a szabad székelyek, lófők és darabontok (mint az egy-házas nemes is) 2—2 forintot fejenként. Mivel ezt az akkor nagy összeget sokan nem tudták megfizetni, az 1659. 5. §. szabadságot adott a szegény székelyeknek, mind a lófők, darabontok és egyéb rendeknek, hogy addig a summáig magokat ideiglenesen jobbágyul elköthessék, visszafizetés után azonban felszabaduljanak,¹⁸

*

A XVII. század folyamán a rendiség fejlődése mindenkorábban olyan irányzatot vett, hogy többé nem a birtok alkotta egyedüli alapját a rendi hovatartozásnak, hanem a fejedelmi kegy osztogatta a nemességet, lófősséget és darabontságot.

E háborús században bő alkalom kínálkozott a székelyek harci vélezségének kitüntetésére, érdemek szerzésére és a fejedelmek nem fukarkodtak a járásadományozásokkal, még kevésbé a nemesség s legfőképpen a lófőseg adományozásával. Nemcsak egyesek, de többen együtt, egész szakaszok, sőt egész századok közös oklevéllel nyertek lófősséget.¹⁹

Így Báthory Zsigmond 1591-ben a csíki vasbányák míveléseért lófőseggel adományoz meg 21 csíki székelyt.²⁰ Bocskay, Bethlen többet nemesít, lófösit, címerrel lát el. I. Rákóczi György 1646-ban a magyarországi hadjáratban szerzett érdemekért 26 gyergyai székelyt vesz ki a «paraszt rendből» és emel a «puskás-gyalogok» sorába.²¹

II. Rákóczi György az 1655-iki havaseli hadjáratban a ploesti táborban a marosséki puskásoknak egész századát (98-at megnevezetten) emeli *lófősre*, azon kikötéssel, hogy minden hadjáratra készen álljanak, jó lóval, karddal, hosszú puskával, porral és golyóval felszerelve és szükség esetén lóról leszállva gyalog is harcoljanak.²²

A lófők kivételesen gyalog szolgálata nem volt új doleg. Már egy századdal azelőtt 1566-ban arra kérik a fejedelmet, hogy a lovat vesztett és elszegényedett lófők hagyassanak meg rendjükben, «*még ha egy ideig gyalog kell is szolgálniok*». ²³ A lófők elszegényedése tehát egyrészről, majd a hadászati érdekek másrészről előidézték olykor-olykor a lovasok (lófők) gyalog szolgálatát. Báthory István muszka hadjáratában (1579—81.) a lófők várostromban is részt vettek. Viszont midőn a tömeges lófősítés szokásba jött, a darabontok is kaptak olyan föltételes rangemelést, hogy lovón s esetleg gyalog is szolgáljanak (mint pl. 1655-ben).

Ebből idővel egy új rend fejlődött ki: az ú. n. *lovas-puskások* rendje, mely a lófők és gyalogok között mintegy középhelyet foglalt el. A lovas-puskások a XVII. század közepétől a XVIII. század elejéig külön rovatba írtak a lustrumokban. Pl. Alcsíkban 1701-ben 58 lovas-puskás volt. Az összes székekből lehetett vagy 500. Az 1721-iki lustrumban a lófők rovatába írtak, mert jogilag oda taroztak.

Különleges rendet alkottak még a Székelyföldön az ú. n. *sólymárok*, akiknek feladatauk volt sólyom madarak fogása, szelidítése s ennek fejében ment esi ttettek a hadi szolgáltattól és az adófizetéstől; illetőleg sólymokkal törlesztették közszolgalmányukat. Kellett a kedvelt sólyom-vadászathoz és a török Portára küldözgetett sólyom-ajándékokra. A Sólymos, Sólyomkő helynevek, a Solymosi családnevek ennek az emlékei.²⁴

*

Összefoglalva a székely társadalom rendi fejlődését a XVII. században, megállapíthatjuk, hogy a század elején (1601.) a székely

nép (a község) visszanyerte szabadságát, de egy része nemsokára maga igyekezett szabadulni az azzal járó katonai terhektől, jobbágy-ságra lekötés áltat Bethlen és L Rákóczi ennek a visszaélésnek törvényesen gátat vetve, mindenkinet megszabta a maga rendiségét, amelyből más rendbe átlépni vagy a vagyoni állapotok szerint a lustrumokon volt lehetséges, vagy fejedelmi kegy alapján történett, arról szóló kiváltságlevéllel,

A kor szelleme kedvezett a rangemelkedési törekvéseknek s a magasabb rendek egyre népesebbek lettek az alacsonyabb osztályok megkevesbedtek. A nemesség is több osztályra tagozódott. A régi székely ősök nemesei közé királyi joggal lekötött új, adományos nemesség került s ezek mellé idők folyamán jóságadományozás nélküli címeres nemesei (armalisták),

A XVIII. század elején az összeírásokban már megkülönböztették a *főrendek* (a nagybirtoka főnemei), a *nemesség* (a kisbirtokos jobbágyos nemesei), s az «*egyházi nemei*» (a jöbbágytalan, egy házzal bíró nemesei, armalisták) csoportját. Ezek után következtek a *lófők* (vagy *lófejek*), azután a *lovas-puskások*, *darabontok*, *solymárok* és ahol még volt: a *szabad székelyek*.

Összehasonlítva az 1720-iki udvarhelyszéki összeírást az 1614-ikivel, úgy találjuk, hogy a nemesség száma nyolcszorossá nőtt (1 %—8 %), a lófők szántaké t és félszeressé emelkedett (16%—41%), a darabontoké felényire csökkent (13%—7%), a külön szabad székelyek közrendje elenyészett (illetőleg beleolvadt a katonai jellegű rendfokozatokba), a jobbágyok száma $\frac{1}{4}$ -ed résszel apadt (30 %—23 %), a zselliéreké alig változott (7%—6%).²⁵ E számokban a történeti fejlődés menete nyilvánul meg. De a rendiséget jelző nevek a XVII. században már úgyszólvan csak történeti emlékké váltak.

A három rend (nemes, lófő és darabont) tartotta fenn magát továbbra is, mint társadalmi és történelmi rangjelző megkülönböztetés; azután is, midőn II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után már megszűnt a székelyek általános katonáskodása. A nevek a XVIII. században nem feleletek meg többé a valóságnak. A lófő nem volt többé lovas katona, a darabont nem volt gyalogos. A nemességek megmaradt (legalább részben) kiváltságos adómentessége és hivatalviselési előjoga.

A székely határorség szervezésével aztán (1762—64.) ezek a rendfokozatok is újabb változást szenvedtek, amennyiben a határorségbe soroztak külön választattak a polgári rendtől. A történelmi

fejlődést azonban némileg itt is tekintetbe vették: a nemességből kerültek ki (legalább részben) a tisztek, a régi lófők ivadékaiból a huszárok s a gyalog-puskások utódaiból a székely gyalogezredek legénysége.

¹ E. o. E. V. 147.

² U. ott, V. 165.

³ U. ott, 222.

⁴ Érd. Tört. Ad. IV. 341 — 348.

⁵ Érd. Nemzeti Társalkodó, 1836. 83. 1.

⁶ «E. O. E. V. 510.

⁷ U. ott, VI. 90.

⁸ U. ott, VI. 113.

⁹ Sz. O. VI. 28. Udvarhelyvm. tört. 325.

¹⁰ Az 1614-iki lustrum eredetije megvan Udvarhelyvm. levéltárában, a székely nemzeti ládában s másolatban nálam.

¹¹ E. O. E. VII. 517.

¹² E. O. E. VIII. 105. és 114.

¹³ Az összeírás eredetije megvan Udvarhelyvm. levéltárában, a székely nemzeti ládában s másolatban irattáramban.

¹⁴ Appr. Const. pars III. tit. LXXVI. art. XII.

¹⁵ Appr. pars III. tit. LXXVI. art. VI.

¹⁶ E. O. E. IX. 287, 314.

¹⁷ U. ott, IX. 264. X. 434. XI. 247.

¹⁸ U. ott, XII. 223.

¹⁹ A «királyi könyvek» székely adatai között számos példa van erre, összeállította betűrendben dr. Vass Miklós Kolozsvárt. Megjelent az Erdélyi Múzeum icoo. évf.

²⁰ Sz. O. V. 151.

²¹ Sz. O. VI. 179.

²² Sz. O. VI. 203.

²³ Sz. O. II. 185. és 189.

²⁴ Sz. O. IV. 287. és 344. VII. 39, 93. E. O. E. VIII. 359.

²⁵ Sz. O. VII. 189, 291.

XX.

Hadszervezet a fejedelemség korában.

Az 1562-iki székely támadást követő segesvári országgyűlés megállapította a székelyek hadi kötelezettsége módját is. A történeti fejlődés alapján maradt, midőn kimondotta a *lófők* és *főrendek* állandó *hadkötelességét* lóháton való fegyveres szolgálatra, de eltért a régi szokástól annyiban, hogy a harmadik rend, a most már kincstári jobbágyokká tett *közszékelyek* *hadkötelességét* *hallgatással* mellőzi. A lófőket egy hónapra saját költségükön kötelezi szolgálni, azontúl havonként egy-egy forintot rendel «segítségül» adni. A főnépek 3—4—5 lovas készenlétének békében évenként 8—8 forintot rendel «nyargalásul», hadban havonként 2—2 forint «hökpenzt» állapít meg.

Ez a rendelkezés a főrendek és lófők hadkötelességét illetőleg érvényben maradt továbbra is a fejedelemség időszakán végig; de nem sokára kiegészítést nyer a közszékelyekből alakított gyalogság, az ú. n. *vörös drabantok*, később még a kék *drabantok* szervezésével, majd a felszabadítás után az újabb általános hadkötelezettséggel.

Azok az előbb élvezett kedvezmények azonban, hogy pl. nyugat felé csak részleges fölkeléssel tartoznak, míg kelet felé teljes létszámmal mentek hadba, elenyésztek. Ezentúl minden irányban a szükséghez képest a fejedelemről kívánt számban kellett hadra kelniök. A főrendeknek birtokarányban 3—5 lovast kellett kiállítaniuk.

1564- ben a székely nemességet arra kötelezik, hogy ha az ország szüksége úgy kívánja, hogy a király személyesen álljon a hadfelkelés élére, akkor a nemesség és székelység hadfelkelése a köznép (jobbágy-ság) 16-ed, 10-ed, vagy 5-öd részével együtt történjék a Felség mellett.

1565- ben a székely nemesség (éppúgy, mint a vármegyei) rovás szerint 20—20 pénzt fizetett ezer lovas kiállítására. Ha ki nem telt ebből, úgy minden nemes 16 jobbágya után egyet szerelt fel. Az egyházhelyi nemesek ötönen állítottak ki egy-egy lovast. Éppúgy ölfő állított egy zsoldost. E felett pedig a nemesség és a székelység között való főnél és lófő fejének kellett, hogy készen legyenek. Az így felkészült székelyeknek Székely (Maros) vásárhely volt a gyülekező taborhelye.¹

Midőn Báthory István lengyel királyá választatván, Lengyelországba készült, útjának biztosítására az 1576 jan. meggyest országgyűlés azt határozta, hogy a szükséghez képest vagy általános had-

fölkelés legyen, vagy a hadköteles nemesség, székelység és szászság keljen fel «az tizenhatodéval», (t. i) 16 jobbágy után egy-egy lovassal, gyaloggal» .

1578-ban az országgyűlés 20 kapuszám után rendel «lovagot, gyalogot» kiállítani a nemesség, székelység és «egyéb rendek jószárában» s azokat az ispánok mustálják meg»

1592- ben Báthory Zsigmond Aron moldovai vajda segítségére rendelvén fővezérét Sibrik Gáspárt, mellé rendeli az udvari (200) lovason kívül a háromszéki förendek és lófők közül kiválasztandó 800 lovast s a háromszéki 446 és a csík-gyergyó-kaszonszéki 345 veres drabantot és a brassaiak 200 fekete drabantját, összesen m» e» 1000 drabantot» Meghagyván, hogy a förendek szekerekkel, szolgákkal, lovakkal az úthoz és a szükséghez képest jól legyenek ellátva»

1593- ban minden nemesnek tíz-tíz jobbágyáról egy-egy kész drabantja kellett legyen, ha lehet puskával, de legalább is szablyával» A székelységnak hasonlóképpen»

Az 1594 febr» országgyűlés lovas és gyalogos zsoldosok fizetésére adót vetett ki s ezen felüli szükség esetére minden tizedik ház jobbágy felfegyverzését és készen tartását rendeli el» Az aug. országgyűlés pedig 20—20 kapu után egy-egy «lovagot» szavaz meg, úgy, «hogy az megholt b. e» István király idejebeli articulus tartása szerént a gyalogot egy hónapig magok költségén» tartják, azután, ha kivezetettének az országból, a fejedelem fizessen nekik» A nov» országgyűlés az ország szükségére felszedett «tizednép» adómentességet mondja ki» 1595 dec» «a hadakozásban való készület» odáig terjed, hogy «az székely uraink és atyánkfiái»» jóságoknak és alatta való köz-ségnek ötödét készen tartják»»²

Báthory Zsigmond az 1595-iki havaseli hadjáratra Szinán basa ellen általános hadfelkelést hirdetett a székely község között» «Az havasalföldi hadra az egész székelységet felvezék és Vásárhelyt is fejenként elvitték vala»»³

1597-ben «az üdőnek háborúállapotja» szintén azt kívánta, hogy «minden (nemes) ember személyébe és jóságáról mind lovagiával, gyalogjával és jósága huszadjával oly készen legyen, hogy valamikor az szükség kívánja, mindenki felülhessen és oda mehessen, a hova kívántatik»» «Az székely uraink is ne ötödét, hanem huszadát tar-tozzanak jóságoknak fölvenni, hogy egyenlő terhet viselhessenek»» A huszadnép zsoldja pedig legyen az ispánoknál készenlétben, hogy hópénekk megadassék s a fizetetlenség miatt a hadból vissza ne szök-jenek.»

1599-ben az országgyűlés a jobbágy katonák, «a huszad emberek» tartása helyett az általános vagy részleges hadrakelést mondja ki kötelezőnek. Ezt a végzést az 1599. jún. országgyűlés azzal egészíti ki, hogy « minden öt ember (jobbágy) két-két forintot fizessen» és «ezt a pénzt a fejedelem fordítsa gyalogok fogadására az ötödnép helyett». E mellett készen legyen mindenki a honvédelemre. Ez az mód pedig minden székely atyánkfiái és szász uraimmal együtt.⁴

Ez az általános hadfelkelés, sajnos, csak papiroson maradt, Mihály oláh vajda betörésekor az ország védetlen volt s a fejedelemnek a hirtelen és váratlan történt támadás alkalmával alig volt néhány ezer embere. A háromszéki székelyek meg éppen az oláh vajdához pártoltak.

Mihály vajda 1599. nov. 28. a székelyeknek adott kiváltság-levelében felszabadítván őket minden jobbágyszolgálmány alól, általános hadkötelezettség alá veti. A lófők e szerint kötelesek voltak jó lóval, karddal, paizsal, kopjával, a gyalogok pedig puskával, fejszével, karddal és egyéb katonai fegyverrel felszerelve a császár-király vagy a vajda rendeletére az ország védelmére és az ellenség visszaverésére, késedelem nélkül, minden köz- vagy részleges mozgósításkor felkelni és saját költségükön a hadjárat végéig életre-halára harcolni.⁵

Mihály vajda kiveretése után a fegyverviselést is eltiltották a székelyek között. A lécfalvi gyűlés 1600. okt. azt határozta, hogy «oláh pedig (és) székely fegyvert, kézíjat ezután ne viselhessen, kivéven a juhászokat, kik a havason lagnak».

Megváltoztatták a hadikészenlét szabályát is. Az 1601. jan.-febr. országgyűlés elhatározta, hogy «az székely uraink tíz kaputól jó szerrel egy puskást állassanak; ők maguk is pedig az székelységen való főemberek és lófejek fejenként magokkal jó szerrel készen legyenek». Akinek tíznél kevesebb jobbágya volt, azokról egyet sem állított.⁶

Báthory Zsigmondnak 1601. dec. 31. székely szabadságlevelé visszaállítja a székelyek régi általános hadkötelezettségét. Kimondja a nyert felszabadítás fejében, hogy a szabad székelyek jól felfegyverkezve minden taborozásban hűségesen szolgáljanak. Megengedi, hogy tiszteiket kapitányaikat a köztük lakó nemesek közül magok válasszák.

A *Básta* alatt tartott 1602. aug. meggyesi országgyűlés is foglalkozik a székelyek hadkötelezettségével azt végezvén, hogy «mikor pedig történnék, hogy a székelységnek haddal kellene kiindulni ... kemény fenyíték alatt parancsolják meg kapitányoknak és had-

nagyoknak, hogy hazuról élések legyen és se az nemesség jószágán, se az szászságon ne kóboroljanak».

A székely kérdés rendezése ismét napirendre kerülvén, Náprági Demeter püspök (1602) azt ajánlotta, hogy a székelyeket nem kell megtartani szabadságukban, hanem vissza kellene helyezni előbbi szolgáságukba. Régi hadi kötelezettségükkről azt mondja, hogy hadakozás idején fejenként jól felfegyverkezve, kopjával keltek fel és szálltak tábora, zsold nélkül. Az volt a jogszokás, hogy tizenöt napig ingyen katonáskodtak s ennek elteltével a király vagy a fejedelem tartozott őket vagy az ellenségre vezetni, vagy haza bocsátani, vagy pedig zsoldot fizetni nekik, mint a többi katonáknak. Náprági azután nehogy ennek az *annyira harcias nemzetnek* hadereje egészen mellőzesséék, azt tanácsolja, hogy tartsa fenn ő felsége továbbra is a lófők hadkötelezettségét. Ezek lovát és megfelelő fegyvert tartanak és hadakozás idején vagy a táborban, vagy a várakban tartozzanak szolgálni. Ezek lehetnek néhány ezeren; *válogatott kopjások*. Úgy hívják őket, hogy *lófő*, azaz egylovas.⁷

Midőn 1604 nyarán a hajdúk a császári uralom ellen lázongani kezdettek, az erdélyi császári biztosok megfékezhetésüket a székelyek által reméltek, mint akik a császár-királynak szolgálni minden időben kötelesek. Meghagyják ezért Kornis Boldizsárnak, Udvarhelyszék kapitányának, hogy az összes székely székekből 2000 jól fegyverzett gyalogot és 500 lovagot gyűjtsön össze és azokat augusztus 15-ére Gyulafehérvár mellé, Morgómezéjére tábora vezesse. A székelyek nem siettek a felüléssel, az újabb szigorú rendeletek dacára sem.

A székelyek nem lelkesedtek a törvénytelen és zsarnok császári uralom iránt, a minek megdöntésére már folytak az előkészületek. Ennek eszközeivé éppen a hajdúk váltak nemsokára a fölkelésre zaklatott Bocskay kezében.

Bocskay elsősorban a székelységnek köszönhetvén erdélyi fejedelemséget, különös tekintettel volt a székelyek érdekei előmozdítására. Petki Jánost a székelyek főkapitányává nevezte ki, s ő volt alatta mindvégig «Erdélyben a székelység generálisa». Ő fogadta az Erdélybe jövő fejedelmet az ország határszélén (1605 aug. elején) válogatott székely vitézekkel.⁸

A székelyek aztán részt vettek Bocskay felsőmagyarországi hadjáratában; de csekélyebb számmal, mint ő kívánta, nem is pontosan jelentek meg a kívánt időre s főként «alávaló» hitvány felszereléssel. «Kiváltképpen a gyalogság csak elvetett szolgák, és bérések voltának

és az szolgálatra teljességgel alkalmatlanok.» A tapasztalt hiány-pótłására a fejedelem «tudván minemű jó rendtartásban és állapotban viseltetett annakelőtte az székelység dolga», 1605 dec. 18-án meghagyja Petki Jánosnak, a székelyek generálisának, hogy «minden székekre hírdetessen generális mustrát és registrom szerint mindeneknek neveket írassák föl, ráerőltetvén, hogy *az lovassá szerszámos és kopjás, az gyalogja veres köntösben öltözék és így álljon elő*, mikor hadra kívántatik. Erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattavalójára gondja legyen . . . gyakor mustrákkal serkenteni és oktatni» kell őket a készenléthez. Arról is értesült a fejedelem, «mind az két fülünk teli vele — úgymond' — hogy az kapitánok közül némelyek magok erszénye telésével fogyatkoztatják a közösséges szolgálatot» (t. i. pénzért adnak felszabadítást a hadfelkelés alól). Az ilyen visszaélést szigorúan meg kell fenyíteni.⁹

Bocskay erélyesen védelmezte a székelyek szabadságát és nem engedte őket jobbágyságukra tenni vagy lenni, már csak azért sem, nehogy a zászlók megfogyatkozzanak. Mert némelyek jobbágysággal a katonásodás alól szabadulni óhajtottak s így nemcsak a nemeseket kellett eltiltani a jobbágyság-fogdosástól, de a közszékelyeket is visszatartani attól.

1606 jul. 20. arra inti Petkit, hogy «úgy igyekezzék igazítani és viselni az dolgokat, hogy (a székelyek) szabadságokban meg nem háborgattaván, abban épen megtartassanak; egyiknek is meg ne engedje, hogy magát jobbágyságra adja, vagy pedig valaki valami szín alatt jobbágysává tegye.» A hadra kirendelt székelyeket pedig jómódjával felkészítvén, a kétezer drabantot és kétezer lovagot adja át a vezérökül rendelt Nagy Albertnek. De előbb írja a kapitányoknak, hadnagyoknak s mind az egész seregnak neveiket regisztrumba, s jól meglássa, hogy «azok közt szolgarend, bérles, micsoda, ne legyen, hanem kiki személye szerint maga legyen jelen». Gondoskodjék zászlókról, dobokról stb., hogy semmibe se legyen fogyatkozás. Sőt meghagyja Petkinek, hogy «az gyalog közben sípost is rendeljen, mert az sereg azzal szép». ¹⁰

Bocskay alatt megerősödött és tovább fejlődött az a törvényes jogszokás, hogy a székelyek mindenáron rendje általános hadkötelezettséggel tartozott, kora ifjúságától hadbíró öregségéig. Csak betegség és aggkori gyengeség mentesített a hadkötelezettség alól. Általános mozgósítás (generális expedíció) alkalmával — ha ellenség támadt a hazára — mindenkinél fel kellett kelnie; részleges mozgósítás (partiális expedíció) esetén a fejedelem az ország rendelte!

egyetérzően állapította meg a szükségesnek mutatkozó hadkiegészítési.¹¹

*

A székelyek általános hadkötelezettsége fennmaradt a következő fejedelmek idejében is. A választási föltételeknek egyik rendesen ismétlődő pontja volt a székely szabadság föntartása, melynek ellenszolgáltatása a hadviselés volt. Rákóczi Zsigmond (1607) «libertásokban» éppúgy meg akarja öket tartani, mint Bocskay végrendeletében meghagyta. Sőt mivel «annak előtte egy néhány darabontok Marosszékből Gergény várához szolgáltak, de miérthogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti, ennekutána azok is az több szabad székelyek közt úgy mint szabad székelyek szolgáljanak».¹²

Báthory Gábor is megfogadta (1608), hogy «az székelységet régi szabadságokban megtartja». De meg is követelte, hogy ennek fejében az országnak hadban szolgáljanak. Midőn (1608) azt tapasztalta, hogy «a székelység közül sokan az ország szolgálatából megvonván magokat, jobbágyyá lettek»: végzést hozatott az országgyűlésen, hogy azokat a székelyek generálisa által «megcirkálta» és visszafoglaltassa s ha valamely székely másodszor is jobbágyságra adná magát, halállal büntetessé k. .

Őrködött a felett, hogy senki magát hamis ürügggyel a hadakozás alól ki ne vonhassa. Némely határszél falu ú. m. Kászonszék, Zágon, Dánfalva, Madaras és magán személyek, «kikből öt vagy hatszáz lovag és gyalog kitelnék, hadakozó emberek», azon szín alatt «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadviselés alól mentességet szereztek; de mivel hogy az ország szolgálat ja azt kívánta, hogy azok is a többi székelységgel egyenlő terhet viseljenek: mentességüket az 1609. országgyűlés eltörölte s a határszéli ösvényekre viagyázásról másként intézkedett.

Báthory nyughataltan és harcias természetű fejedelem lévén, gyakran igénybe vette a székelyek hadrakelését. Hogy ez a többi nemzetek károsodása nélkül történék, az országgyűlés 1609-ben megújította a régebbi végzést, hogy «mikor az székelység a fejedelem parancsolatjára és hivataljára kiindul, az magok földjén, ne az szászságon, ne vármegyén gyülekezzenek és pénzeken éljenek».

Báthory uralmának fótámasszai a harcias székelyek voltak s ha baja volt, neki is első teendője volt a «székely atyánkfiáit felültetni». A székely nép vele szemben elfeledte a régi Báthoryak iránti gyű-

löletét. A háromszékiek egy része a fejedelem megölésére után félén múltán (1614 jún. 12.) Báthory Andrászt azzal a kívánsággal keresi meg, hogy testvére halálát megbosszulni jöjjön az országba, ők melléje állandnak; nem feleadték el hozzájuk való kegyelmességét; mindenjüknek örökkiralom az ő keserves halála. Emlékeztetik, hogy mikor Brassó elárulá a fejedelmet: a háromszékiek elhagyták házukat, feleségeket, gyermeküket az ellenség torkában, nem gondoltak semmi kárukkal, hanem *mind sejenként felhőitek*, hadba gyűltek s a fejedelem mellé mentek Szebenbe, «mit tőlük igen jó néven vött ő felsége, *tisztességeük is nagy vala ő felséginéi, meddig éle ez világón».¹³*

Hogy a székely nép egy része inkább kívánta volna Báthory András uralmát, mint a Bethlen Gáborét, annak az volt az egyik oka, hogy *Bethlen Gábor* mindjárt uralkodása elején erélyesen látott hozzá az állandóan felszínen lévő székely kérdés megoldásához és intézkedésével, rendesinálásával sokak magánérdeket megsértette. Ő is megfogadta ugyan fejedelemré választásakor, hogy a székelységet régi kiváltságaiakban megtartja; azt is, hogy «a székely uraink... ennekutánna fejedelem parancsolata és levele nélkül ne tartozzanak felülni és táborba szállani», kivéve a hirtelen szükség esetét, mert eddig néha a fejedelem parancsa nélkül is kényszerítettek hadba menni;¹⁴ de egyszersmind a visszaéléseket is igyekezett megszüntetni és rendet teremtett a kötelezettségek megszegői között.

1613 dec. 17-én a szászok azt kívánták, hogy «mikor az székeleknek történik a hadba menések, akkor az magok nemzetiségei, nem az szászságon menjenek; ha pedig az szászságon is valahul által kellene menniek, *pénzeken éljenek* és semmi kárt az szászságon ne tegyenek, mely dologra jó gondviselések legyen az székkapitányoknak, hadnagyoknak». Ezt annál kevésbé lehetett megtagadni, mert régebbi törvényeken alapult.

Bethlen Gábornak mihelyt a fejedelemségre jutott, egyik törekvése volt a székely kérdés rendezése. Első országgyűlésén 1614 febr.—márc. «mikor a szabad székelyek Meggyesen megtalálták állapot juk felől, négy articulust ada nekik: az többi közt azt is, hogy senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és ha mikor szolgálatjuk kívántatik, személyük szerint az hadba menjenek, ha ki pedig elnegligálná azt, szabadsága elvétessék és jobbággya té tessék. Ezeket az articulusokat minden széken kihirdették».¹⁵

Bethlen, hogy számba vegye a székelyek haderejét, mindenjárt

uralkodása legelején (1614) elrendelte a székelyek összeírását s lajstromba íratta az összes rendek neveit, székek és falvak szerint. Ez a lustrálás nem ment nehézség nélkül és sok panaszra adott okot és alkalmat. A főnéhézséget és sérelmeket a jobbágykérdés okozta, amit Bethlen eréyes eljárással rendezni óhajtott.

Bethlen arra törekedett, hogy hamis ürügyek, főként jobbágynak lekötés alapján senki se mentesíthesse magát a hadfölkelés alól.

A fejedelem ez alkalommal még a szabad székelyek általános mozgósításával sem elégedett meg, hanem készenlétbe helyeztette a székely zsselléreket és «földön-lakó» jobbágynak is.¹⁶

A jobbágyi szegődés minden tilalom ellenére tovább harapódott, főként hadfölkelések esetén. Egyik székely főkapitány pánaszolja (1616-ban) hogy «*a szabad székely erővel kötné és köti magát jobbágynak az nemes embernek*». «*Most — úgymond — Lippára egy-néhány száz gyalogot írtam a szabad székelyek közül és azért addig örö mest jobbágyság leszen, míg az had tart, azután megint nemes vagy szabad székely leszen, ha az had elfogy*» (t. i. megszűnik.) Nem a nemes emberek teszik erővel a szabad székelyt jobbággyá, hanem ők kötik magokat erővel a nemes emberekre.¹⁷

Bethlen szigorúan büntette a hadfelkelésből elmaradt székelyeket. Tulajdonképpen az ilyenek büntetése fő- és jószágvesztés volt; de ennyire nem ment a megtorlásban: szabadságukat vesztették, vagy megbirságoltattak. Akik 1616-ban Lippa alá nem mentek, azok «*hadban nemmenésért fejeken — jószágokon maradnak vala, de hogy a tiszviselőktől marhájokban, jószágokban meg ne károsítassanak*», azoktól a fejedelem «*egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt rajtok Fejérvár épületére*».¹⁸

1620-ban aranyosszéki fejedelmi jobbágynak, puskás gyalogok és szabad székelyek részjóságait, akik a törvény és régi szokások ellenére az 1617-iki moldvai táborozás alkalmával a hadjáratból, melyben személyesen tartoztak volna megjelenni, elmaradtak s így szabadságukat elvesztették, Székely Mózesnek adományozta.

1616-ban az okt. országgyűlés határozatából adófizetés alá fogták «*valamennyi jobbágyság lófő, drabant és szabad székelyből lett jobbággyá közöttök*».¹⁹

A magyarországi hadjárat tapasztalatai arra bírták a fejedelmet, hogy a székely kérdés rendezéséhez gyökeresen lásson hozzá. A székelyek között nagy visszaélések harapóztak el. A jobbágyság száma a tízezerét is meghaladta. Csak Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbággyá.

«Az zászlók alól nagy része a székelységnek magát jobbágyságra kötötte, látván azt, hogy sokkal könnyebb és jobb állapotja vagyon az jobbágynak közöttük hadakozásnak idején, hogy sem az szabados embernek . . . Ez az oka, hogy az zászlók üresek».

Bethlen, midőn ezeket a panaszokat a beszterci országgyűlésen 1622 okt. 8-án előterjeszti, azt kívánja, hogy «ha immár az hadakozó népnek nagyrésze közöttük jobbágyságra adta magát, *kinek az szabadságot azértadták országul, hogy fegyverekkel szolgáljanak hazánknak*», fizessenek adót legalább évenként egyszer, «a Porta adójának felvetésekor». Második kívánsága az volt, hogy akik magokat a jobbágyságra «fizetésért kötelezték» és magokat kiváltani akarják, tartozzék a nemes vagy lófő pénzét felvenni és szabadon bocsátani. Ettől a rendszabálytól azt a jó következményt reméli, hogy egyrészt ezután nem oly könnyen adják magokat jobbágyságra, másrészről, hogy «*így megszaporodik az szolgáló rend közöttük...*

Ennek következtében a székely jobbágynak adó alá vettetvén, a jobbágycsökkenés eltiltaván, kiváltásukra tér nyílván és a megejtett vizsgálat a jogtalannal jobbággyá tett szabad székelyeket felszabadítván: *a székely jobbágynak megkevesbedtek s a szolgáló rend megszaporodott,*

Bethlen nem elégedett meg a jobbágynak Összeírásával: a hadakozó székelyeket is összeíratta biztosai által. 1623-ban országgyűlésileg elrendelte a hadi szemlék (a mustrák) és lustratiok (összeírás) tartását is, «holott csak az nemzetseg mondassék boldognak, mely békességes állapotában gondolkodik a hadakozásról». 1623-ban tényleg megtörtént a székelyek összeírása a fejedelem arra kirendelt biztosai által. Az akkor készült lajstrom (regestrum), még másfél évtized múlva is alapul (m. e. törzskönyvül) szolgált a székely hadakozó rend nyilvántartására. 1638-ban ugyanis azt határozta az országgyűlés, hogy «ha valamely hadban szolgáló székelyek a Székelyföldéről vármegyékre elbujdostak . . . ab anno 1623 mentenek el lakó helyekről, kiknek akkor neveket felírták az regestrumbanakkori commissariusok, azok visszamenni tartoznak».²¹

Bethlen alapos rendezése által a székely kérdést sikeresen oldotta meg. Uralkodása végén a lófők és gyalogok száma megkétszereződött, a jobbágynak száma egy harmaddal alább szállott. Akkor már a székelyek háromnegydrésze teljesített hadi szolgálatot, míg uralkodása elején fele sem.

Bethlen Gábor különös gondot fordított a *katonai fegyelemre is*. Az 1625 máj. országgyűlés arra is kéri a fejedelmet, hogy «az katonák

állapotját az mi illeti , . . tartsa disciplínában» és a dúlástól, fosztás-tól, tékozlástól tiltsa el őket, Bethlen az ő udvari főkapitányának meg-hagyta, hogy a vitézlő rendet tartsa szigorú fegyelem alatt és a vét-keseket érdemök szerint büntesse. Az 1626, máj, országgyűlés hálál-kodik, hogy «az vitézlő rendet compescálni (megfékezni) ígérite, A városokban és falvakban a kik «feletébb való gazdálkodással» erőlt-tétek a népet, ha katonák és drabantok voltak, a kapitányoknak kel-lett följelenteni s ezeknek szigorúan meg kellett büntetni az olyan «magaviseletlen embereket»,

1629 május 5, az alvinci táborban nyílt parancsot adott ki a katonák dulása, zsarolása ellen. Ebben elrendeli, hogy a katonák zászlóaljanként bizonyos helyeken táborozzanak, «széjjel zászlajoktól, kapitányoktól, hadnagyoktól távol ne lézengjenek és a megírt szép rendtartásokkal, pénzeiken éljenek,» Minden kapitány és hadnagy seregében tartózkodjék, engedelem nélkül ne távozzék» Egy katona is kapitány és hadnagy híre nélkül a táborból el ne távozzon, A jobb vigyázás okáért «őköt tízed-számra bizonyos jámbor tizedesek alá kell rendelni és minden tizedes az ő tizedét minden istenadta nap meglátogassa» és róluk jelentést tegyen a hadnagynak. Senki a ren-delt helynél más füvelő helyet ne válasszon, se bárányt, se egyebet kapdosni ne merészelen. Tizedes a hadnagynak, ez a kapitánynak felelős a rendtartásért; aki gondot nem visel alattvalóira, szigorú büntetés éri. Ha valaki szegény ember marháját, barmát, juhát, bárányát, tyúkját, lúdját stb, élését erővel elveszi: az kikutattadván, köteles a marha árát megadni és két pálcáütést kap «az latorságért», «Aki dúl, foszt, útat áll, kedvezés nélkül karóba verettetik érette. Aki erőszakot követ el, vagy tisztálatlan személyt szállásán tart, feje vétetik érette. Ha a tiszt ki nem keresi, vagy pártját fogja, maga öletik meg érette». Télben «csak szállással, meleg házzal és amit a katona az gazdasszony kezében ad, annak elkészítésével tartozik a gazda, egyébbel semmivel nem». Szénát, zabol lopó katona az árat megfizeti és «kíméletlen megpálcáztatik»,²²

*

L Rákóczi György Bethlen nyomdokait követte. Első katonai intézkedése az volt, hogy akik magokat a hadi expeditióból, bármi, szín és ürügy alatt, fejedelem engedélye nélkül, kivonnák, összes' ingó és ingatlan jószágaik elvesztésével bűnhödjenek (1634, 29. te,)²³

Rákóczi «az hadban szolgáló lófő és drabanti renden levő széke-lyeknek a köztük lakó nemességről bántódását és azok miatt az ország

szolgatjára való hadakozó népnek kevesbedését látván . . . azoknak állapotokat bizonyos karba akarta állítani». 1635 őszén maga ment a Székelyföldre s minden széken lajstromba íratta a «nemes, lófő és drabanti renden lévő vitézlő népeket; mindenkit bizonyos *urbáriumokban* consignáltatott és jövendő öröök emlékezetre, minden rendeket gyermekeivel és örökségeivel registráltatott».

Ugyanekkor a székelység állapotának végleges rendezésére kiadott rendeletében meghagyta, hogy «a tiszviselők azokat a jobbágycsapatokat, akiket akárkik is zászló alól foglaltának szabadoson, lófő és drabant örökségeket, lófő és drabant embereket» híven felkeresvén, tüstént «zászló alá írják». Aki nem engedné vissza, 400 forint a büntetése. Azokat pedig, akiket ő most zászló alá regestrumba íratott gyermekeikkel és járságokkal együtt, igazságokban megoltalmazzák, egyet is közülök jobbággyá tenni ne engedjenek. Ezeket ezentúl zászló alól senki ki ne vehesse, jobbágycsereti per alá ne foghassa. Magvaszakadt lófő vagy drabant örökségét leányi jussal a tisztek jobbág-örökséggé tenni ne engedjék, hanem a járság becsárát «a leánynak vagy asszonyembernek» valamely közelebbi rokon «zászló alatt szolgáló atyafia tegye le s légyen azé a járság». ²⁴

Rákóczi regestruma sokáig főanyakönyve maradt a székely vitézlő rendnek. Rendelete az erdélyi törvénykönyvbe is felvétetett. Vigyázott rá, hogy ne csak írott malaszt maradjon. 1636-ban törvényt hoztak, hogy «hadban szolgáló székelyek az vármegyékről, városokból vissza tartoznak menni» (8. te.) Megkívánta, hogy a zászló alá írt székelyek teljesítsek is hadi kötelezettségeiket. Akik betegség miatt a hadfölkelésből elmaradtak, azoknak a szék főtisztjeitől kellett bizonyítványt kérni betegségük ról (1640. 22. te.)

A székely haderő jelentőségének megtisztelése nyilvánult abban a kitüntetésben is, hogy ifjabbik fiát, Rákóczi Zsigmondot, Udvarhely- és Háromszék főkapitányává és az egész székelység főgenerálisává nevezte ki s ünnepesen iktattatta be az egész székelységnek szóló nyílt rendelettel, a két széknek szóló levelekkel a főtisztiséget jelképező zászlóval, bottal és szablyával, utasítással és eskütétellel.²⁵

Uralkodása utolsó évében (1648) szabályozta a székely *hadfölkelés módját*. E szerint ha a fejedelem szükség esetén elrendeli a «felülést»: «az főgenerális vagy utána lévő főtisztek mustárják meg az elrendelt vitézlő népet, a mint hadnagyság szerint vannak rendelve zászló alatt, mikor meg kell indulniok székekből, aki akkor ott nem lenne, buntethessék maguk a főtisztek, az addig bevött ususok szerint. Megindulván pedig a zászlóval és azután jelen nem lenne s az

zászló alatt nem találtatnék ... halállal is büntethessék a fejedelmek érette; jószágát úgyis el ne veszthessék, hanem vagy székelységen való atyafainak, vagy másoknak illendő áron zálogba vethessék, ha summával (t .i pénzösszeggel) kelletik a fejedelemről életeket meg-váltani». (1648. 13. te.)²⁶

IL Rákóczi György fentartotta atya intézkedéseit, csak a mutatkozó szükség szerint változtatott egyes részleteken. így a «kék drabantok» közé beállott jobbágyok mással kicserélését, ugyancsak a «kék gyalogok» közül kiállani óhajtó székely drabantok elbocsátását megengedi. (1649. 29. és 31. te.) Majd a vítező rend örökségének teljes értékig való zálogba vetését engedte meg, a tisztek tudtával és ellenőrzése mellett (1650. 29. te.) Később szabad-sót adott «a székelységen lévő drabant rend atyánkfiainak». 1652-ben a marosszéki székely drabantokat felmentette a Görgény várához való szolgálattól és a többi szabad székelyek közé iktattatta. Jövedelmük szaporítására, hogy «a haza szolgálatára való fegyvernek szerzésére» inkább képesek legyenek, «az ser-korcsmárlás az székelységen minden embernek felszabadítatott». (1655. 23. te.) Az 1656. 4. te. elrendelte, «hogy mivel az országnak constitutioi azt tartják, hogy minden esztendőben egyszer mustra legyen: kiki az mely székben megmuatrál, azon esztendőben ugyanott tartozzék felülni». A falusi bíróság viselését, mely rendszerint a veres drabantok kötelessége volt, 1656-ban kiterjesztették a lovas puskások és régi lófők rendjére is (17. te.)²⁷

IL Rákóczi György többször igénybe vette a székely haderőt, főként Oláh- és Lengyelországban. Szolgálataik és érdemeik jutalmazásával tüntetve ki az érdemeseket. Egész századokat emelt a puskás gyalogok közül lófőségre (1655), kikötvén, hogy minden hadjáratra készen legyenek, jó lóval és fegyverrel, karddal és puskával, porral és golyóval és szükség esetén lóról leszállva gyalog is harcoljanak.²⁸

A puskás gyalogok tömeges lófősítéséből aztán, új, mintegy középrend képződött: a *lovas-puskások* rendje, mely megkülönböztetett úgy a puskás gyaloguktól, mint a régi lóföktől. Ennek m. e. ellentéte volt a *gyalog-lófők* rendje, amely azonban inkább átmeneti állapot volt, nem intézmény.

Ennek alapja a székely jogszokásokban gyökerezett. A hadiszemlék (mustrák) és összeírások alkalmával a székelyek megváltoztatták vagyoni állapotuk szerint átléphettek, illetőleg beosztattak egyik rendből a másikba: lehetett gyalomból lófő és viszont. Az elszegényedett lófők ugyan védelmezték rendi kiválltságukat s már 1566.

évbén kérték, hogy rendjükön ki ne vétessenek?⁹ Viszont a megvagyonosodott gyalogok lovát szerezvén s azon vonulván ki hadiszolgálatra, jogosan igényelhették a lófők közé soroztatást.

II. Rákóczi György az eddigi jogszokásnál szabadabb tért nyitott e rangemelkedésre s általa nemcsak egyesek, de általában «az lovas-puskások lófű szabadsággal megajándékoztattak». A fejedelem szabadságot adott a drabantoknak a lovas-puskások közé lépésre, mert az 1656, 17. te. azt mondja, hogy «némely helyeken annyira felíratták a drabantok az lovas-puskások közé magokat, hogy némely falukban egy sem maradott, ki magát fel nem íratta volna». Ez felsőbb engedély nélkül alig törtéhetett.

A lovas-puskásokat a későbbi összeírások is megkülönböztetik a lóföktől és drabantktól egészen 1721-ig, midőn már a lófők egybe foglaltattak. Számuk m. e. 500 före rúghattott a XVIII. század elején. De akkor már csak rendi értelme volt nevüknek — katonai nem.

*

A székely haderő névleges fővezére a fejedelemi korban a székely ispánságot viselő fejedelem maga volt. Tényleges fővezér a székelyek főgenerálisa, mikor ez a méltóság be volt töltve. A székek hadai élén külön főkapitány állott, kiket a fejedelem nevezett ki, miként a generálist, «magok nemzetéből állókat és köztük lakókat». Vicekapitányok, hadnagyok és tizedesek állottak a zászlóaljak, századok és tizedek élén.

Már Z. Rákóczi György választási föltételeiben benne van, hogy «a székelység nem utolsó tagja lévén a hazának, ő nagysága kapitányokat, királybírákat, generálisokat magok nemzetéből állókat és köztük lakókat adjon elejekbe, megmaradván mindenazonáltal mindenkből az ő nagysága (a fejedelem) jurisdictioja és méltósága».³⁰

Bethlen István 1636-ban egyebek közt azzal vádolja Rákócnyt, hogy ezt a fogadást megszegte. Rákócny azzal mentegetőzött, hogy «azelőtt is viseltek tiszteket a székelyek között nemzeteken kívül való főrendek».

IL Rákóczi György (1642) a maga, majd fia fejedelemmé választásakor (1652), úgy Barcsay Ákos is megfogadta 1658-ban választási feltételei között, hogy «az székelységen generálisokat, kapitányokat magok nemzetükön állókat és köztük lakókat adjon».³¹ De Barcsayt a rendek ez alól 1660 nov. fölmentették, mert «az székely atyánkfiainak magok nemzetükön álló kapitányokat magok veszedelmével tapasztalták lenni»: a miért is a fejedelemnek felhatalmazást adtak, hogy az hazafiai közül más nemzetbeli kapitányokat is állíthasson közikbe.

Kemény János 1660 dec. szintén megfogadta, hogy «az székely-ségen generálisokat, kapitányokat magok közül valókat» állít s még hozzá tették, hogy «elégeses residentiájukat, úgymint legalább ezer forintig éró birtokosokat».

L Apafi Mihály választási feltételei között is ki van kötve (1661 nov.) a székely generálisok és kapitányok «saját nemzetük ből és köztök lakók» kinevezése²²

Erre a jogukra a székelyek mindig féltékenyek voltak s ha előfordult az ellenkező eset, nem késtek tiltakozni, bár olykor hiába»

A székelyek *hadi készenlétérből* a régi törvényes jogszokás alapján az erdélyi törvénykönyv úgy intézkedett, hogy minden nemes, lófő, gyalog avagy drabant és egyéb vítezlő rend az ország parancsolat-jára halogatás nélkül, jó hadi apparátussal hogy felülhessenek és ha a szükség úgy kívánja, mindenkor kész állapotban tartsák; hirtelen szükség esetén a fejedelem parancsolatját sem várván. Mások szolgálatában álló «fizetett szolgák» járásuk után zsoldos állítással úgy tartoznak, mint a vármegyei nemesek. Urokkal a hadban lévén, zsoldost állítani nem tartoznak.

Hadfelkelés esetén pedig a székely vítezlő rendek a végezések szerint felülni tartoznak. Ha a fejedelmek, vagy generálisok, vagy főtisztek előtt a mustrára rendelt időben és helyben jelen nem lennének, a tisztek büntessék; megindulván pedig ha a hadiszükségnak idején jelen nem lennének s ha jogos mentségekről hiteles bizonyítványt adtak, meg ne büntetessenek; ha méltó mentségek nem leszen, *halállal büntetessenek*, de járásukat el ne veszítsék; fejvált-ságba zálogképen el is adhatták.³³

A *mozgósításra* a rendeletet az 1613. évi 14. te. értelmében a fejedelem adta ki és pedig először a felkészülésre, másodsor az indulásra. Apafi 1683. febr. 3-án arra hívja fel a székeket, hogy «fejenként mind lovas és gyalog, nemesi szabadsággal élő és hadban szolgáló rendek legyenek oly kész hadi apparátussal, jó köntösöön, jó fegyveresen, paripásan (nem úgy, mint tavaly annakelőtte far-kengyelesen s bocskorosan), hogy mi helyst második parancsolatunk érkezik, indulhassanak és szállhassanak oda, az hová parancsoljuk».³⁴

A székely *felkelő sereg* a XVII. század folyamán a következő alkatrészekből állott:

A *főnépek* és csatlósai lovashasználó csapatai, akik lóháton szolgáltak.

A *lófők* lovashasználó serege.

A *szabad székelyek* (a község) gyalog serege. Ezeknek válogatott része a vörös drabantok csapatai voltak, akik vörös egyenruhát viseltek.

A főnépek és lófők főfegyvere a kopja és kard volt. Mint kopjás lovásokat emlegetik őket a törvények és más feljegyzések. A gyalogokat főfegyverükéről, a puskáról (*pixis*, Büchse) *pixidariusoknak* is nevezték.

János Zsigmond a kincstári jobbágyá tett közszékelyekből kiválogatva gyalog-csapatot szervezvén s azokat vörösbe öltözöttetvén: ezek lettek a vörös *drabantok*, akik a XVII. században is fennmaradtak. Ez volt a törzse és java a székely gyalogságnak.

Ezekhez járultak később: a «kék *drabantok*» («kék gyalogok»), egyenruhái ok színéről neveztetvén így. Ezek alkották a fejedelmek udvari testőrségét. Nem csupán a székelységből, hanem a vármegyei magyarságból is toborzották őket, zsold fizetés mellett.³⁵

A székelyek hadkötelezettsége a felnőtt kortól életfogytiglan tartott s nem volt korhatárhoz kötve. Bethlen 1615-iki általános mozgósításkor elrendelte Udvarhelyszéknek (s bizonyára a többinek is), hogy «minden ember, vagy öreg, vagy ifjú, maga személy szerint eljöjjön». Az általános hadkötelezettség kivétel nélkül minden fegyverbíró férfira kiterjedt. Csak a testi fogyatkozás, bénaság, vagy betegség mentesített. A hadrakelések «fejenként», «személy szerint» történtek. A gyakorlatban azonban a hadkötelezettség oda módosult, hogy egy osztatlán családból egy férfi hadi szolgálatával is megelégedtek. A lustrumba ugyan mindenki be volt írva (Rákóczyéba még a fiúgyermek is), de hadba (Mátyás 1463. szabályzata szellemében) rendesen csak egy ment egy háztól, vagy a családfő, vagy a fiúk valamelyike, vagy néha fogadott zsoldos. Amíg egyik hadban járt, a többi családtagok otthon maradhattak.³⁶

A fejedelmek méltányos tekintetekből maguk is adtak felmentéseket, betegség, túzkár, «épületien állapot» stb. miatt. Apafi 1669. évben a tatár rabságból hazakerült Damokos Pétert azért menti fel, mert Isten «sok szenvédés! s roncsoltatási után», újabban «gutaütéssel látogatván» alkalmatlan volna *mustra*, *táborozás* és *hadviselésre*. Meghagyja ezért Hámromszék főispánjainak, hogy őt «se egyszer, se másszor *mustrálásra*, *táborozásra* és *hadviselésre* ne kényszerítse s azoknak nem *praestálásáért* személyében s javaiban meg se károsítsa». Ugyancsak Apafi 1686-ban Székely Mózest, hűséges szolgálataiért, lábfájása miatt, a személyes hadiszolgálattól azzal mentette fel életfogytiglan, hogy maga helyett egy lovast állítson. A tisztek is mentettek fel katonáskodás alól, néha jogosan, néha azonban «magok erszénye telisével» — fizetésért.³⁷

A székely haderő nyilvántartása végett szorgalmazták a fejedel-

mek, országgyűlések a *hadi szemléket* (mustrákat) és végeztették az *összeírásokat* (lustrumokat). Már Mátyás király elrendelte (1463) a hadiszemlék (lustratio) és pedig nem ritkán tartását. Ezeken összeírták (regestrumba) a hadkötelesekét és megvizsgálták a lovakat, a számszeríjjat, a tegezt, kopját, paizst és a többi hadiszert. 1473. évben Mátyás király a székely lófőket és gyalogokat kiilön-külön lajstromba íratta és magának is felküldette. II. Lajos király idejében is kellett lennie ilyen összeírásnak, mert 1554-ben megkülönböztetik a régi őstől maradott lófejeket, «*kik nem Lajos király halála után lettek lófővé*», az újabbaktól.³⁸

A XVI. század folyamán is van emlékezet a mustrákról. A rendek 1558-ban azt határozták, hogy a föembereket és a szolgáikat maga a kírálynő és király lustrálják meg, hogy míféle fegyverzettel vannak felszerelve s ha nem megfelelő a hadi szolgálatra, utasítassanak vissza. János Zsigmond idejéből maradt ránk összeírás (1569) a Csík-Gyergyó és kászonszéki föemberek és lófőkről.

A rendek 1577-ben az ispánok és királybírák kötelességévé teszi a «*tiszték alatt való személyek*» megmustrálását. 1578-ban a húsz kapu után kiállított lovast, gyalogot a székes helyeken mustrálják az ispánok és királybírák. 1583-ban a Moldvába tört, Dnyeszter-menti kozákok miatt kell hogy «az székel uraim is megmustráljanak és készen legyenek». 1584-ben a mustálásra mindenkinél készen kell lennie «*hadakozó szerszámokkal*». 1587-ben az székel uraim az ő módjuk szerint mustrálnak.³⁹

Báthory Zsigmondnak 1591-ben a marosszéki puskás gyalogokat felszabadítván Udvarhely vára őrzésétől, hadnagyaikat felhatalmazza, hogy felettük katonai szemléket tartasanak s őket katonai gyakorlatra fogják s hogy jó fegyvereket tartasanak.

1592-ben az országgyűlésen az a panasz merülvén fel, hogy a székelységen némely kapitányok olyanokat is tettek lófökké, «*kik mind személyekkel mind (hadi) szerekkel arra elégtelenek és alkalmatlanok*»: a rendek azt végezték, hogy «a szolgálatra elégtelenek afféle (t. i. lófő) szabadságban ne tartassanak, hanem a kapitányok a királybírókkal együtt megmustrálják őket, szereket, szerszámokat és a magok személyét és a fejedelem a dolog mivolta szerint ítélen felölük, hogy az többi is azt látván, az készenlétre inkább reá igyekezzenek».⁴⁰

Báthory Zsigmond 1601-ben visszaállítván a székelyek régi szabadságát és hadkötelezettségét, a XVII. században még nagyobb jelentőségre emelkedett a székely haderő nyilvántartása és ezzel a

lustratio. Bás ta 1602-ben és 1603-ban összeiratta (az összes székeken falvakként) a hadköteles székelyeket és felesketteket a császárkirály hűségére, megjelölvén mindenki rendi állapotát.

Bocskay 1605-ben elrendelte a székelyek generálisának, hogy «minden székekre hirdetessen generális mustrát és annak utána is gyakori mustrákkal serkentsék és oktassák a készenlétre.»

Bethlen Gábor uralkodása elején 1614-ben a székelységet fejedelemi biztosok által székenként összeíratta. Uralkodása végén 1627. évben még egyszer összeíratta a székelyeket. Ez a második *hadiszemle* könyve mutatja, hogy Bethlen majdnem megkétszerzte a hadakozó székelyek számát, eltiltván a jogtalan jobbágy-fogdosást közöttük.⁴¹

Bethlen időközben is tartott mustrákat, így 1616-ban és 1623-ban az országgyűlés elhatározta, hogy a fejedelem kívánván «az mustráknak minden helyeken lévő celebráltatását», azok lehetőleg a székes helyeken tartassanak, mint régebben is, kivéve ha a fejedelem «maga személye előtt akarja az mustrát exequáltatni».⁴² Ilyen esetben másutt is összevonhatták őket.

I. Rákóczi György 1635-ben maga tartott minden széken hadiszemlét és íratta össze a «nemes, lófő és drabanti renden lévő vitézlő népeket». Nemcsak a felnőtteket, hanem még a gyermekeket és örökségeiket is, hogy jövendőre is irányadóul szolgáljon. 1648-ban elrendelte, hogy a mustrálást (a hadiszemlét) a főgenerális vagy az utána való főtisztek végezzék a székekben, a hadba indulás előtt, zászlóaljanként.⁴³

Hadiszemlét tulajdonképpen nemcsak a hadakozás idején kellett volna tartani, hanem évenként, mert egy 1656-iki végzés szerint «az ország constitutioi azt tartják, hogy minden esztendőben egyszer mustra legyen». Ez azonban valószínűleg csak olyan elvi határozat volt, mely a gyakorlatban nem érvényesült. Nagy teherrel járt, amit a mikor lehetett s a szükség nem kívánta, szívesen elkerültek. Az 1670. 24. te. egyenesen kimondja, hogy «gyakori mustrákkal székely atyánkfiái ne terheltessenek és az széknek határán kívül mustrára menni ne tartozzanak, ha nem a fejedelem parancsolatjára».

A hadiszemlékre főként *hadjárat* előtt volt szükség s ilyenkor az előkészület volt a mozgósításra.

1677-ben a magyarországi bújdosó-kuruc mozgalmak hatása alatt rendeli el Apafi a székely székek kapitányainak, hogy tisztjök alatti híveiket mustralják meg, szorgalmasan vigyázván arra, hogy senki másokat ne mentegessen a hadtól, hogy a lovasoknak legyen

lova, rendi szerint való köntöse s fegyvere, a gyalogoknak pedig puskája és köntöse?⁴

A béke időben való általános *hadiszemlének* (generális mustra) és összeírásnak (lustrum) az volt a feladata, hogy mindenki lajstromba írassék, aki rendi alapon (szabadságánál fogva) katonakötelezettséggel tartozik, Ezeknek volt feladata a rendi megállapítás is: ki hová tartózik, A részleges *hadimistrának* főfeladata pedig az volt, hogy a fegyverbe hívott felkelő sereg együtt van-e, nem hiányzik-e valaki s hogy kiki fel van-e illően fegyverkezve. Ha valaki a kihirdetett hadiszemlén nem jelent meg, azt meg kellett büntetni, ha csak magát betegséggel nem igazolta. Még szigorúbb büntetés várt arra, aki a hadfölkelésre meg nem jelent, vagy abból engedély nélkül távozott.

Az 1598-iki szászsebes! tábori országgyűlés a táborkban a kitűzött időn túl nyolcadnap alatt meg nem jelent nemesre 100 frt, az egytelkes nemesre 12 frt büntetést rovott ki; a székelyekre is. Akinek marhája nincs, őt magát is megfoghassák és az táborka hozhassák, A táborból eltávozókra is ugyannyi bírságot róttak. Az 1600, lécfalvi országgyűlés is jószágelkobzással bünteti azokat, akik a hadfölkelésből kivonták magukat, vagy a seregből a harc előtt hazamentek,⁴⁵

Rákóczi Zsigmond 1645 aug, a székely székekben generális mustrát rendelvén el, Segesvárszéknek meghagyta, hogy ha a hadjáratból magokat elvonó székely vitézlő rendek közöl valaki köztük lappangana, azokat fogassák meg és az illetékes székely székek tisztejéne kezébe küldjék. Az 1648-iki országgyűlés a mustrára meg nem jelenő székelyt a jogszokás szerint a tisztek által rendeli megbüntetni, a hadseregből magát kivonót pedig halálbüntetéssel sújtotta, de jószágát el nem koboza. Akik súlyos betegség miatt vonták ki magokat a hadfölkelésből, azoknak a szék főtisztejétől kellett bizonyítványt fölmutatni⁴⁶

Az erdélyi törvénykönyv vagyon arányában fokozatos bírságot szabott ki a fel nem ülö és a kitűzött időben és helyen meg nem jelenő *hadkötelesre*, *Egy-telkes nemesre 12 forint; jobbágyos, de félkaput felül nem haladó birtokos nemesre 25 frt; félkapun felüllire 50 frt; egy-kapun felüli birtokos nemesre 100 frt bírságot*. Ha pedig a kihirdetett hadfelkelésben, «a mineműek a generális mustrák, strázsa-állások, csatázások, várszállások (t, i. ostromok) és hadi exercitiumok» idején jelen nem lenne vagy engedély nélkül «a had leszállásának és zászlóknak szokott helyekbe vitetésének ideje előtt

magokat abstrahálnák, minden ingó javakat örökösen, ingatlan javakat pedig — de tulajdon csak a magok személyekre nézendőket — visszaválthatólag elveszítés».

Az 1662. országvégzés eztazzal egészítette ki, hogy: «akiknek pedig jövök nem találtatnék, azokat a vicetisztek megfogathassák és adják az aknákba s addig el ne bocsássák, míglen magok bírságát önnön magok sővágással le nem fizetik», lefizetvén pedig, kényszerítsék hadra.

Nagy szükség idején a fejedelmek szigorúbb büntetéseket is szabtak a hadból magokat elvonókra. Kemény János pl. 1661. júl. 11. miriszlai taborában kelt rendeletében szabadságot ad mindenkinek, hogy az otthon maradt vagy a táborból elszökött hadköteleseket « mindenütt ölessék, vágják és minden javakban prédát hányjanak», sőt jutalmat tűzött ki, hogy «ha az olyan földesurakat megfogják maguk jobbágyi és kötözve élőnkbe vagy várunkba hozzák, mind megnemesítjük őket».

Ugyancsak Kemény János 1661. júl. 14. Fogaras vára tiszteinek az Udvárhelyszékről odavitt foglyok felől úgy intézkedik, hogy «ha az táborból szököttek-félék, most elsőben egyiket akasszák fel, azután a többiről is parancsol». ⁴⁷

Az 1665. törvényhozás a székelységen a főtisztek kötelességévé teszi a hadmentesség céljából «színes, csalárdkodó szolgáknak» felkutatását s a zászlók alá felülésre kényszerítését. Akik felülni nem akarnak, azok befogatandók és valamelyik közelebbi várba vitetendők voltak.

Az 1685. országgyűlés, azon tapasztalat következetében, hogy «a székelységből álló vitézi rendek közül» némelyek «lakóhelyeket elhagyván, széjjel oszlozzanak az országban», azt végezte, hogy a szökevény hadköteles székelyek vitessenek vissza székeikbe, «hazánk szolgálatjára». -

Az 1685. mozgósításkor még azoknak sem engedték meg az otthon maradást, kiknek külön fölmentések «és szolgai kötelességek vagyon is; különben el nem kerülik életek, jószágok veszteségét». ⁴⁸

Miután a hadak felültek, zászlók alá gyűlték és megindultak, még szigorúbb fegyelmi szabályok követelték, hogy a zászlót elhagyni nem szabad, mindaddig, míg a fejedelem, vagy a fővezér a hadakat fel nem oszlatta, illetőleg a zászlót szokott helyére nem kísérték. ⁴⁹

1686-ban, midőn a Kolozsvárra «vigyázásnak okáért» rendelt

székelység haza kívánkozott és el akart menni, Apafi szigorúan elrendelte, hogy senki onnan elmenni ne merészelen, mert *halállal* bűntetteinek érette; aki elszökött, vagy elmenne, mindenre megfogják s *fel is akasszák*, személy válogatás nélkül.

A szigorú rendeleteket és törvényeket azonban nem igen, vagy csak kivételesen hajtották végre, mert bizony rendetlenség, fegyelmetlenség gyakran fordult elő, főként a XVII. század derekán folyt trónvillongások és pártviszályok folyamán. A székely eszmékért és akit szeretett, azért szívesen harcolt, de akarata ellenére és akit nem szeretett, a mellett nehéz volt megmozdítani.

Érdekes, hogy a XVII. század végén, legalább is 1682-ben az erdélyi hadsereg élén és végén még mindig a székely hadak jártak. Az 1682-iki seregek menetének rendi szerint elől egy-egy szék ment a székely atyafiak közül s mikor Marosszékre került a sor, Aranyosszék is együtt jár vele. Bezárta a sereget a vármegyék után megint csak a többi székely szék és pedig Udvahrhely, Háromszék, Csík-Gyergyó-Kászon, Marosszék és Aranyosszék sorrendjében.⁵⁰

¹ E. o. M. II. 294, 576. ”

² E. O. E. III. 138, 413, 426, 433, 447, 461, 486. 1.

³ Borsos Tamás élete. (Érd. O. Tört. Tára I. 18. 1.)

⁴ E. O. E. TV. 78, 117, 266, 300. 1.

^b Tört. Tár 1880. 789. Szádeczky L.: Erdély és Mihály vajda 313. 1. A ns. székely nemzet Constitutiója 81. 1.

⁶ E. O. E. IV. 558, 580. 1.

⁷ Vocantur apud illos *Lófö*, quasi unus equus (E. O. E. V. 165. 1.)

⁸ E. O. E. V. 300. 1. Pécsy Simon Petkinek: «a rútja és rongyosa nem kell olyan helyre, tudja kegyelmed». E. O. E. V. 385. 1.

⁹ E. O. E. V. 400. 1.

¹⁰ Érd. Tört. Ad. IV. 341, 343.1.”

¹¹ Ilyen partialis expeditiúnak nevezi az iÖ20.ápr. országgyűlés Bethlen m. o. hadjárátat, melyre a fejedelem «kívánsága szerint» 600 székely lovas kopjást szavaznak meg» székely uraink». (E. O. E. VIII. 542. 1.)

¹² E. O. E. V. 491, 512. 1.

¹³ E. O. E. VI. 90, 113, 122, 123, 238, 536. 1.

¹⁴ E. O. E. VI. 359, 361, 387. 1. ¹⁵ Sz. O. IV. 212. 1.

¹⁶ Sz. O. IV. 195. 1. ¹⁷ Sz. O. IV. 244. 1.

¹⁸ E. O. E. VII. 355. 1. ¹⁹ Sz. O. IV. 204, 388. 1.

²⁰ E. O. E. VIII. 104, 106, 114, 124. 1.

²¹ E. O. E. X. 139. 1.

²² E. O. E. VIII. 270, 319, 321, 502. 1.

²³ E. O. E. IX. 314, 320, 407. 1.

²⁴ Appr. Const, p. III. te. XXVI.

²⁵ E. O. E. X. 139, 285, 409. 1.

²⁶ E. O. E. X. 481. 1.

²⁷ E. O. E. XI. 56, 57, 79/ 13¹, 158, 199, 231, 236. 1.

²⁸ Sz.O. VI. 203. 1.

²⁹ Sz.O. II. 185, 189. 1.

³⁰ Appr. p. II. t. I. a. 5, 14. 1.

³¹ E. O. E. X. 325., XI. 143., XII. 99, 457, 478. 1.

³² E. O. E. XIII. 82. 1. és Comp. p. t. I. a. V. 17. 1.

³³ Appr. p. III. t. LXXVI. art. 8. és 20.

³⁴ E. O. E. XVIII. 95. 1.

³⁵ «Az udvari kék gyalogokról szól az 1626. IX. te. (E. O. E. VIII. 319. 1.).

Az 1649. XXXI. te. szerint: «az mely székely drabantokat az kék gyalogok közé beírattak, valakinek közülök az szolgálathoz kedvek nem lészen», elbocsáttatnak (XI. 57. 1.). Az 1657. végzés szerint: «az mely kék gyalogok immunitásban tartják házok népét, akár székelységen, akár egyebütt, contribuáljanak úgy, mint az székelységen az lófejek, marha után» (XIII. 527. 1.). A szászok contingensét 1606-ban «fekete gyalogokénak nevezi Bocskay (E. O. E. V. 405. 1.). Benkő zöld drabantokat is említ a székelyek között, nyilván tévedésből a kékek helyett. (Transsilvania I. 421. 1.)

^{se} Az 1645-íki kászonszéki lustrumban több név után olvasható, hogy «egyik fia hadban, másik itthon vagyon, szolgálatra való». Az is mentességgül szolgált, ha valamely családtagot «hadban temettek el», vagy betegen jött vissza. (Sz. O. VI. 176. 1.) Ha valaki rabságba került, a többi családtagok «az ő mentisége alatt maradtak otthon» (1672). (U. o. 338. 1.)

³⁷ Sz. O. VI. 177, IV. 306, 399. 1. — A jogtalan mentesítésért panaszokidik Bocskay 1605-ben (E. O. E. V. 385. 1.). «Czirjék András hadnagy haza bocsátotta fizetésért a szentsimoniakot, kiknek házanépe avagy közelb való atyafia lengyelországi rabságra volt». (Sz. O. VI. 337. 1.)

³⁸ Sz. O. I. 108, 198, 219. 1.

³⁹ E. O. E. III. 121, 138, 197, 203, 227. 1.

⁴⁰ Udv. vm. tört. 293, 403. 1.

⁴¹ A lustrumok meg vannak Udvarhely vm. levéltárában s másutt is.

⁴² E. O. E. VII. 389., VIII. 124. 1.

⁴³ Appr. III. LXXVI. E. O. E. X. 481. 1.

⁴⁴ E. O. E. XI. 232., XV. 177., XVI. 374, 376. 1. ’

⁴⁵ E. O. E. IV. 191, 558. 1.

⁴⁶ Sz. O. IV. 281. 1. Appr. III. XIX. a. 2, 3. XXXVI. a. 20. - Az 1640. XXII. te. E. O. E. X. 285., XIII. 164. 1.

¹⁷ Sz. O. VI. 234, 235, 403. 1.

⁴⁸ E. O. E. XIV. 143., XVIII. 372, 393. 1.

⁴⁹ Appr. p. XII. t. XIX. a. 2. 3.

⁵⁰ Hadtört. Közi. VIII. 154. 1.

XXI.

A székelyek adózása a XVII. Szásádban.

Az adómentesség kora. (1601—1656.)

Báthory Zsigmond 1601-ben felszabadítván a közszékelyeket, ezek visszanyerték ősi hivatásukat, a katonáskodást, s ami ezzel együtt járt: adómentességeket.

A Bákta-korszak és uralom nem kedvezett a székelyeknek; de nyíltan nem merték őket szabadságaiktól megfosztani. A királyi biztosok (1602) agályosnak mondották a székely szabadság olyatén visszaállítását, mint azt nekik Báthory Zsigmond megígérte.¹ Náprági Demeter püspök (1602 dec. 18.) egyenesen azt javasolja Rudolf császár-királynak, hogy mivel ez a nemzet rendkívül pártos, könnyelmű és lázongó (seditiosa, levis et impetuosa), nem kellene a régi szabadságokban megtartani, miután fegyverrel győzetet le, hanem inkább előbbi szolgáságukba vinni vissza és az érdemes, hűségen megmaradt nemeseknek és főnépeknak osztani ki jobbágyokul, vagy a várakhoz csatolni s szolgálatra és bányaművelésre kényszeríteni.

Bevezetésül elmondotta, hogy a székelyek scytha nemzet, kemény és darabos (durum et asperum) faj, hajdan mind nemesek és szabadok, marhapásztorok voltak; de a gyakori lázongások miatt, amire szerfelett hajlandók, minden szabadságuktól és kiválltságuktól megfosztanak, rendbe szedettek, örökök szolgáságra vettettek s a nemesek és fejedelmek alá rendeltettek.²

Az e korbeli országgyűlések nem szólanak a felszabadításról, de hallgatagon elismerik az új állapotot: adómentességeket.

Az 1602. aug. országgyűlés a nemesi jobbágyokra és szászokra királt másfél forint adófizetésére a székelyeket nem kötelezte; de már «a császárhoz rendelt követek költségére és ajándékokra» ki-vetett adóhoz a székelyeknek is hozzá kellett járulniok és pedig a lófejeknek (mint a vármegyéken az egyházhelyi nemeseknek) 75 dénárt, a drabant és szabad székelyeknek 10—10 dénárt kellett volna fizetniük. (A nemesi jobbágy erre félfelkapuként 25 dénárt fizetett a másfél forint adó mellett.) «Más szükség»re is megszavazott az országgyűlés a lófökre 20, a drabant és szabad székelyekre 10—10 dénár rk. adót, melyet szept. 20-ra kellett befizetni.³

A székelyek ezt a rendkívüli és a követaclót sem tartották —

úgy látszik — magokra nézve kötelezőnek, sőt kiváltságukra nézve sérelmesnek vélhették, mert a következő 1602 dec. országgyűlésig abból semmit sem szolgáltattak be. Ezért a rendek biztosokat küldtek a székekbe, hogy a kivetett adót beszedjék s a hátraléket behajtsák.

A követség számára kirótt adó nem lévén elegendő a költségekre: az 1603 febr. országgyűlés pótadót vetett ki. Az indokolásban praecedensre hivatkoznak, azt mondán, hogy «miért pedig a székely uraim az első felvetett költségen részesek voltának, ez mostani közönséges (t. i. általános) felvetésből is nem vonhatják ki magokat . a köztök lévő nemes személy azért adjon 32, a lófőseg 10, a szabad székely 5 dénárt».

Gondoskodtak (a múltkor vonakodás következtében) szigorú végrehajtásról is:

«Ennek felszedésére — végezték — a kapitányok és királybírók minden járást executorokat (végrehajtókat) rendeljenek, *akik mellé elegendő erőt tartozzanak adni*», hogy a vonakodókon megvehessék, a vármegyékre kiszabott büntetés alatt.⁴

Bocskay István ismételten kijelentette (1605—6.), hogy a székelyeket meg akarja tartani adómentességükben, de megkövetelte ezzel szemben a katonai szolgálatot. Annyira kímélte a székelyek érzékenységét e tekintetben, hogy midón a bécsi béke megkötése után Erdélybe készült, a székely székekhez kérő levelet intézett, hogy udvartartására Gyulafehérvárra valami élelmet szállítsanak. A székelyek főgenerálisának Petki Jánosnak azt írja, hogy «a székely atyafiakat közönségesképpen, *nem úgy, hogy szokássá menne az, vagy ez ugyan törvények lenne ezután, hanem kérelem szerint* (többször efféllel meg nem bánván) meg kell találni valami jóakaratok szerint való élésnek adása felől». Hogy az önkéntesség annál inkább kitessék, meghagyja, hogy «annak az élésnek felvetését, felszedését és helybe való hordását ne bízza a kapitányokra, királybírókra, hanem ha mire mennek, székül rendeljék el és ugyan az szék választásából bízza oly meghitt emberére a széknek, ki ugyan abba a székbe, melybe az élés felvétetik, az széktől rendeltetett bizonyos helyre» hordja. Búzát, abrakot, vágómarhát és egyéb élést kíván, sőt mezei madarakat, «4000 foglyot és egyébféle madarakat».⁵

Pium desiderum maradt, mert — mint tudjuk — Bocskay nem ment többé Erdélybe (meghalt Kassán 1606 dec. 29-én) s csak holttestét hozták Gyulafehérvárra, hol 1607 febr. 22-én eltemették a nagy templom sírboltjába.

Az új fejedelem 'Rákóczi Zsigmond az 1607 jún. országgyűlésen

előterjesztésében kijelentette, hogy a székelyeket szabadságokban meg akarja tartani; *de fel akarja újítani a régi ökör sítést*.

A székelyek a fejedelem kívánsága felől nemzetgyűlésen határoztak: Udvarhelyen 1607 okt. 9-én, Petki János főkapitány adta elő ott a fejedelem kívánságát, hogy «bizonyos subsidiummal» a fejedelemhez való engedelmességüket megmutassák. A nemzetgyűlés teljesítette a fejedelem kívánságát, de az ökörsütést váltságdíjjal helyettesítették, végezvén, hogy i. főember, nemes ember, lófő, drabant és szabad székely, akinek hat ökre van, adjon egy r. frtot (tehát egy ökör árának m. e. felét); 2. kinek 4 ökre van, két-ökrös emberrel együtt adjon 1 frtot; 3. kinek ökre nincs, de egyéb marhája van, 25 pénzt adjon. — Ezt a, nem a fejedelem hasznára, de az ország szükségére fordítandó subsidiumot Szent Demeter napjára (október 26.) a székekben a jegyzők szedjék fel a székülök segélyével.⁶

A külföldre járatott követek költségére a székelyek tovább is adóztak, így 1607 szept. 21. az országgyűlésen a székelyek is hat-hat pénz adót vállaltak fejenként (miként a vármegyei nemesek), kivéve a földönlakókat.⁷

Báthory Gábor választási feltételeiben (1608) megfogadta, hogy a székelységet régi szabadságában megtartja. De azért az 1608 márc. országgyűlés azt kívánta, hogy az udvari nép tartására kívánt élelmeli szerek adására segítségkép a fejedelem a közszékelyeket is szólítsa fel, Udvarhelyt tartandó közgyűlésükön.⁸ Milyen eredménnyel? nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy a követek költségeihez a székelyek ebben az időben is aránylagosai járultak. így Bethlen Gábor portai követsége 1000 forintnyi költségének egyharmadát magokra vállalták (1610 márc.).⁹ Még ugyanazon évben (1610 szept.) lengyelországi követküldés 3000 frt költségének egyharmadát róvják ki rájok — és pedig úgy, hogy «ettől az adótól, a költségfizetéstől sehol senki jószaiga immunis ne legyen».¹⁰

A diplomácia költségeire, követek járatására később is adóznak, így 1615-ben a római császárhoz küldött követek 1600 frtnyi költ-ségét «három nemzetűl» viselik.¹¹

1617-ben a nagyszombati tárgyalásra küldött követeknek «három nemzetűl» 3600 frtot szavaznak meg. De már 1618-ban a «Portára való követségekre» a székelyekre nem terjed ki az adó.¹²

1616-ban római császárhoz, lengyel királyhoz küldött követnek és a konstantinápolyi «erdélyi ház» kijavítására «három nemzetűl» 4000 frtot ígérnek.¹³

A konstantinápolyi követségi ú. n. «erdélyi» vagy «portai ház»ra később is adóznak. így 1653-ban kapuszám szerint 25 pénzt. 1655. évben 50 dénárt. Ez utóbbinak az egyes székekből beszolgáltatásáról számadás is emlékezik.¹⁴

Bethlen Gábor fejedelemmé választásakor, az 1613 okt. országgyűlésen a székelyeket a bárány-dézma adótól (mit — állítólag — tőlük «semmi időben az fejedelmek számára nem szedtek) mentsítették.¹⁵ Ezt a végzést 1615-ben is megismétlik s az erdélyi törvénykönyvbe még inkább körülírva és minden állatra és terményre kiterjesztve vették fel, azt mondván, hogy «a székelységnek határiról se barom, se gabonabéli, se semmi egyéb bonumokról, se magok, jobbágyok, pásztorok és majorok Fiscus számára való dézmadással nem tartoznak». ¹⁶®

A rendes adótól eleinte Bethlen Gábor is megkímélte őket, de a rendkívüli szükségekre igyekszik igénybe venni segítségüket. így 1614-ben közkincstári alapot (*publicum aerarium*). akarván létesíteni, melyre minden úr és nemes ember személyenként kapuszámától 2—2 frtot adott, a székelyektől is Igéretet vett, hogy nemzeti «gyűlésben megtaláltatván, az régi mód szerint, ők sem vonják ki magokat az közönséges jókból».¹⁷¹

Bethlen alatt az állam közterhei növekedvén, úgy, hogy az évi adó a régi 2—3—5 frt helyett portánként 10—20-ra növekedett; másrészt a székelyek (mint láttuk) a jobbágyságra lekötések által magokat mindegyre nagyobb számmal vonván ki a katonai szolgálatból: méltányosnak látszott, hogy az ilyen székely jobbágyokat adófizetés alá fogják. Az 1616-i okt. *segesvári országgyűlés* tehát elhatározta, hogy a székely jobbágyok, aki «lófő, drabant és szabad székelyből lött jobbággya közöttük, a vármegyék módja szerint minden jobbágyról a száz tíz pénzöt megadják; *de csak a Portára való szükségre*». A jobbágyok «felszámlálására» pedig fejedelmi biztosok küldesszenek ki, «kik az székelység állapotját tudják». A vármegyékre ekkor kapuszám szerént 11 frtot szavazván meg: a székely jobbágyra ekkor annyi rovatott, mint a magyar vagy oláh jobbágyra.¹⁸ De mert csak a «Portára való szükségre» szavaztatván meg az ő adójuk (amazonok az ország szükségére tavasszal már 8—8 frtot megszavaztak) a székelyek tervezett adója mégis csak mérsékeltnék látszott. De — úgy látszik — ezt sem fizették meg s hadfelkelésük miatt felmentésüket kérték az adótól; úgy, hogy a következő években ez az adómegszavazás az országgyűléseken elmaradt.

1620 ápr. 5-én azonban felújították a határozatot az országgyűlé-

sen, hogy a török császár adójában a székelység is praestálja ('teljesítse előbbi ígéretét, arról való (1616.) articulus szerint').¹⁹

A székely követek a nemzetgyűlésre hárították ennek a végleges megszavazását, «ők magok nem resolváltak»; az udvarhelyi közgyűlésen pedig «kemény választ adtak» a fejedelemnek, arra hivatkozván, hogy hadakat küldtek a magyarországi táborozásra, tehát adót nem fizethetnek.

Bethlen Gábor éppen a besztercebányai országgyűlésen volt elfoglalva, hol ót Magyarország királyává választották. Bántotta a székelyek szükkeblüsége s 1620 aug. 3-án szemrehányó levelet küldött nekik, melyben kifejtí, hogy «Erdély megmaradása és békessége a Fényes Portának kedve keresésében állván, a portai adót pontosan kell fizetni s abból a székelyek sem vonhatják ki magokat. Ettől az ő vonakodásuknak nem kellett volna lenni», mert a többi rendekkel egy hajóban lévén, azokkal egyenlő karban forog az ő megmaradások, békességek is. «Ezzel adófizetésre nem vettettek. — úgymond — mert akire adó vettetik, azokat nem inteni kell, hanem azuktól behajtják. De hogy a közjöért a többi nemzeteket ne segítsék, az nem lehet; a rendkívüli adóhoz nekik is hozzá kell járulniok, mert eleitől fogva úgy volt. A hozzá küldött segédcsapatokra való tekintettel, amennyiben lehet, könnyebbít ugyan terhükön, de megkívánja, hogy «az közönséges jóból» magokat ne vonogassák.²⁰

Az 1620 szept. 29-én tartott országgyűlés, mely kapuszámbnál «három nemzetül» 8—8 frtot szavazott meg, újra kötelezi a székelyeket, hogy «a segesvári articulus szerint az egy-egy frtot (jobbágyonként) megadják». ²¹ De hiába újítják meg a rendek 1621 ápr. 24-én a határozatot, hogy «a székelyek, miként a segesvári gyűlésben, azonképpen mostan is a császár adójában ígérnek egy-egy frtot minden jobbágytól, affélétől, kik a zászló alól elállván, házastól, örökségestől jobbágyusra adták magokat, melyet minden esztendőben egyszer praestáltak»: a székelyek az adófizetést megtagadták s az erre vonatkozó fennebb idézett pont törölhetet. Követeket küldötték ugyanis a fejedelemhez, hogy hadakozni és adót fizetni egyszerre nem képesek — és a fejedelem elhatározását a következő országgyűlésre halasztotta. Az 1621 szept. 30-iki országgyűlés megállapította, hogy a székelyek a segesvári 1616. gyűlésben tett ígéretüket mindenig nem teljesítették, de «látván hazánknak mostani állapotját, . . . minden zászló alól kiálltak jobbágyokért külön-külön az egy frtot beszolgáltatják» a portai adóra.²²

Ez is csak ígéret maradt, amint a fejedelem következő évi előterjesztéséből kitetszik.

Bethlen Gábor ugyanis az 1632 szept. országgyűlésre hosszabb és megokolt előterjesztést tett a székely jobbágyok adózását illetőleg. Elmondja ebben, hogy igazságtalannak tartja, hogy az egész székelységen való jobbágyság (kiknek száma a tízezret meg fogja haladni) sem adót, sem dézmát nem fizet, sem hadba nem megy; így jobb dolga lévén, mint a hadakozó és a szék terheit viselő lófő, veres drabant, szabad székelynek; csak Bocskay idejétől közel 6000 székely lett jobbággyá. Midőn ezt a visszaélést megszüntetni akarván, az 1620 ápr. országgyűlésen adót kívántak a székely jobbágyoktól: «az egy portai adónak segítségére ígérték a székelyek zászlók alól magokat elkötött jobbágyoktól valamit fizetni», de azt is oly sokféle mesterséges föltételekkel, hogy a fejedelem nem fogadta el és azóta függőben tartotta. Most aztán azt kívánja, hogy mindenki aki jobbágyságra adta magát, ha nem is kétszer, mint szokás, évenként legalább egyszer a portai adóban kapuszám szerint megrovassék.²³

Ennek alapján az országgyűlés, miután a székelyek jobbágyaik után a portai adóhoz hozzájárulásukat megígérte, elhatározta, hogy a székely jobbágyok összeírássanak és különválasztassák az ősjobbágy és a zssellér a többiekktől.

Az összeírást a fejedelem megbízottjai (commissariusok) végre-hajtották. Szigorú eljárásuk ellen a székelyek számtalan panaszt sorolnak elő az 1623 júl. országgyűlésre küldött követek utasításában. Jogszerűen tartották sok esetben lajstromban írását olyan jobbágyoknak, kiket ők ősi jogon tartottak és adómenteseknek óhajtottak továbbra is. A következő országgyűlési végzések azonban a székelyek adózásával nem foglalkoznak.

Az előzmények után azt hihetnök, hogy 1622 után a székely jobbágyok rendszeresen fizették a portai adót; de a fennmaradt adatok mást bizonyítanak: azt t. i., hogy a székelyek csak vármegyei területen lévő jobbágyaik után adóztak.

Már 1620-ból olyan székelyek adózásáról van szó, «kiknek a lakságon (vármegyei területen) vagyon jószágok». Ezek úgy fizetik az adót, mint mások a vármegyei jobbágyok után.²⁴ 1626-ban Bradenburgi Katalin fejedelemmé választásakor a székelyek 2000 frt tiszteletajándékot szavazzán meg, azt mondják, hogy «közülök sokan kapuszám szerint is megadják» az ajándékuk megszavazott 1—1 frtot. 1628 ápr. a két rendbeli 20 frt adót azok a székelyek is megígértek, «kiknek a vármegyéken kapuszám után jószáguk vagyon».

1629-ben megint csak azok a székelyek vállalnak adót, «kiknek jobbágyuk kapuszámon vagyon»⁵ Hogy itt hozzáértendő a vár-megyében: mutatja az, hogy a 1630-as években minden adó megszavazásnál világosan kifejezik, hogy a székelyek közül azok fizetnek adót, «kiknek a vármegyéken jóságok vagyon»⁶ így megy ez az 1640-es és 50-es években is, egészen az 1657 jan. országgyűlésig⁷

Mindezkből az következik, hogy a székelyeket hiába akarta Bethlen Gábor legalább a portai adó számára megadóztatni: az erről szóló végzések hiábavalók voltak, a székelyek adómentesek maradtak s csupán vármegyei birtokaikon lakó jobbágyaik után fizettek kapuadót.

I. Rákóczi György a rendkívüli szolgáltatás tekintetében is könnyített a székelyeken, felmentvén őket az *ingyen való közmunka* alól⁸ Azelőtt főként a végvárak (Várad, Jenő, Lippa) építésére többször igénybe vették a fejedelemek a székelyek munkaerjét, éppúgy mint nem egyszer az erszényüket. Bethlen Gábor főként nagy várépítő volt. 1615-ben azoktól a székelyektől, «kik hadban nem-menésért fejeken, jóságokon maradtanak vala», fő- és jóság-vesztésük váltságául «egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt Fehérvár épületire»⁹ — Fejérvár építését főként erősen szorgalmazta s arra a székelyeket is igénybe vette. A székelyek nem szívesen viselték ezt a terhet s 1628-ban az ingyen munkától felmentéstüköt kérík az országgyűlésen. 1629-ben is feltételhez kötötték a megígért közmunka (gratuitus labor) teljesítését. Rákóczi eltörölvén, a mentességhoz szívesen ragaszkodnak továbbra is. Midőn a végvárak építésére az országgyűlések adót és segítséget szavaznak meg, a székelyek közül rendszerint csak azokat rótták meg; «kiknek vármegyéken jóságuk vagyon». így 1649-ben Várad és Jenő építésére 1650-ben a végvárak építésére 1—1 forinttal. 1652-ben a marosszék székely drabantokat is fölmentették a Görgény várához való adó és szolgálattól és a többi szabad székelyek közé helyezték.³⁰

A székelyek tehát a XVII. század első felében mindvégig adómentességet élveztek s lassanként a rendkívüli segélyadások és közterhek viselésétől is szabadulni igyekeztek és ez legnagyobb részt sikerült is nekik. Csak egytől nem menekülhettek; a szék házi szükségleteire időnként kivetett rovataitól, amilyen volt pl. az országgyűlési követek költsége. Ezt fönép, lófő, drabant és szabad székely együttesen viselte.³¹ 1612-ben a háromszéki lófők a «gyűlés-pénz adásból és egyéb teherviselésből az régi jó szokás és rendtartás ellen magokat ki akarták vonni a köztük lévő nemesség és székelység

közül». De dacára annak, hogy erről a fejedelemről «levelet is vötték volt magoknak»: az 1652 máj. országgyűlés ezt megsemmisítette és elrendelte, hogy mindenütt mindenben a régi mód szerint «viseljék a közterheket». Az ilyen rendkívüli rovatalok beszedésére rendesen egy vagy két külön megbízottat választott a szék, kik munkájukért rendesen magok is kaptak valami csekély részt a felszedett pénzből.

A rendkívüli hadiadózás korszaka. (1657—1690.)

II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyel hadjáratra (1657) fordulópontot alkotott Erdély s benne a székelyek történetében. Az ebből keletkezett tatár-rabság és váltságdíjak, majd a török beütések s a nagymérvű hadisarc és felemelt adók felforgatták az ország eddigi csendes, békés, virágzó állapotát és súlyos terheket zúdítottak a szerencsétlen országra. A nyomor és szenvédés általános nagy özönvizében, midőn az ország létéről volt szó és folyt a küzdelem, a székelyek sem menthették meg az ő külön kiváltságaikat, s főként eddigi adómentességüket. A vérálдоzatokhoz, melyeket viseltek, elkerülhetetlen volt pénzáldozatokkal is járulni a haza megmentéséhez.

1657-től 1664-ig a székelyek is úgy adóztak, mint az ország többi lakosai, pénzben és terményekben: a tatár-rabok kiváltására, a portai hadi sarcra s a török hadak élelmezésére.

Az 1557 szept. szamosújvári gyűlésen a tatár-rabok váltságára megszavazott rk. adóban a székelyek adóztak 10 jobbágyon felül 5—5 tallért. Lófők, drabantok, solymárok egy eke után egy, kettő után másfél tallért, félekés egy frtot; akinek vonó marhája nem volt, négyen adtak egy tallért. Úgy adóztak «mint a lófejek, marha után» a kék gyalogok, őrállók, sóvágók, háromszéki kaskötők, csíki vas-hámosok; «minden házas cigány adott 1—1 frtot». Ezeket széken-ként és vidéken-ként arra rendelt adószedők vették fel.³²

1658 ápr. 2000 tallért szavaznak meg a két főtatár-rab Kemény János és Kornis Ferenc váltságösszegéhez, melynek (116,000 és 60,000 tallér) negyedrészét az ország vállalta magáfa. Ugyanazon év nov. pedig a portai adóra fizetnek a székely nemesek és lófők 10 jobbágy után 20 frtot (miként a vármegyéken) kapuszám után: az «úri, nemes és székely rend»; a szabad székelyek: lófők és drabantok fejenként 2 frtot (mint az egy házas nemesek). A taksás székely városok is úgy, mint a szabad székelyek.

1659 máj.—jún. a Portán kezesekül letartóztatott erdélyi követek

kiváltására, illetőleg a követelt török-adóhoz annyival járultak, mint 1657-ben fizettek «a tatár-rabok kiváltásába felvett adóba».

Akkor a jobbágy-szám és az «eke», illetőleg a «vonómarha» volt az adókulcs s a fej adó egészítette ki. Most s a következő években is az ökör-szám lett az irányadó az adókivetésnél. Mintha a régi ököradó térne vissza más kiadásban. És ez igen természetes volt. A székely első sorban marhatenyészti és földmivelő lévén, a marha-szám és a földet szántó ekefogat száma volt fokmérője a gazdaságnek, a teherviselő képességeknek.

, Udvahelyszék 1659 máj. 2. közgyűlésén az «újabban való adózásra» azt rendelte «székül», hogy akinek két ekéje jár az udvaráról, 10—12 ökre lévén, adjon 1—1 tallért; akinek 4—6—8 van, ketten, — két-ökrű emberek négyen adjanak egy tallért; «ökrödének» ha tehenük van, vagy ha nincsen is, de «jó munkatehető emberek», négyen fizessenek egy tallért. «Özvegy asszonyok, kiknek semmi marhájuk nincsen, hanem többnyire orsójával, guzsalyával él, nyolcán adjanak egy tallert. Egyházas nemesek, lófejek, drabantok az jobbágyokról is az feljebb megírt szerint contribuáljanak» (adózzanak). A jószágos, marhás özvegyek is.³³

1660 júl. a Portának megszavazott hadiadóra a jobbágy-ház és ökör mellett adóalapul veszik fel a ló, *tehén, juh* «marhát» is. Jobbágy-ház után 2 tallér, vagy 4 frt, ökör és ló után 50 dénár, tehén után 25, juh után 10 dénár fizetendő. Lófők, drabantok, szabad székelyek és özvegyeik fejenként 2 tallért vagy 4 frtot fizetnek, a marhák adóján kívül. 1660 nov. a nemesekre magukra s nem a jobbágyokra vetettek, vármegyéken és székeken, minden jobbágy és szolgáló zsellér után kivétel nélkül egy-egy tallért. Az 1660 dec. országgyűlésen a székelyek marhájára kivetett rovatokat elengedik.

Ökör után fizettek adót a székelyek (szabad és jobbágy) 1662-ben — és pedig most már 4 ökör után egy, 2 ökörért fél-tallért, vagy 1 frtot; a marhátlanok négyen 1 frtot.

Ezzel szemben azt az Igéretet nyerik, hogyha a török kivonul az országból, adózással nem fognak többé terheltetni, elismervén, hogy «az országnak rendkívül való szükségében és pusztult állapotjóban, nemesi szabadságuk sérelmével kényszerítettnek mostan az adózásra lépni».³⁴

Az adózásnak szokásos neme volt a terményekben való adózás is, ami leginkább akkor fordult elő, midőn vagy saját hadseregüket kellett élemezni, vagy idegen hadak voltak bent az országban, vagy

a török-tatár hadak a határhoz közeli szomszédos országok valamelyikében viseltek hadjáratot.

1661 ápr. az állami szükségletekre szavaznak meg kapuszám után egy-egy «kis köböl búzát, vagy rozsot, kölest, babot, lencsét, borsót», vagy törökbúzát; ahol ilyen nem terem, onnan két köböl zabol, vagy másfél köböl árpát. Ez a székelyekre nem terjedt ki. De már 1661 nov. Ali basa 6000 janicsára és 4000 spáhija számára rendelt élést a székelységnek is össze kellett gyűjeni «székes helyeken» és pedig minden tíz embertől egy-egy kis köböl búzát és minden embertől egy-egy köböl zabol, vagy fél köböl zabol és árpát; kivéve a «tehetetleneket, kiknek semmiek sincsen».

1662 márc. Csík, Gyergyó és Hámromszék és még néhány megye, «hol a benn lévő hadak el nem élték», adnak másodszor is ugyanannyit a «török vitézek számára».

1662 okt. ugyancsak az országban bent lévő «török vitézek számukra» éléstükre minden egész-ékkéjű ember adott 4—4 véka lisztet s két annyi zabol, félkepójű felényit, marhátlan szegény emberek ketten egy véka lisztet és egy véka zabol, 20 ember egy berbécset, negyven ember egy tehenet; szénával a hadiszállásokhoz közel lakó «szegénség» tartozott gazdálkodni.

1664 jan. az székelységen lévő jóságos emberek «fejenként egy tallért, egyházas nemes, lófő, drabant rendek féltallért, marhás jobbágy hárman egy, marhátlanok öten egy tallért. Azok a városok, melyek kapuszám után nem adóztak, a mester lége nyekkel együtt fejenként 1 frtot. A két oláhfalviak, zetelakiak és a solymárok fejenként úgy adózzanak, mint az egyházhelyes nemesek.³⁵

Ezeket a nagy terheket a székelyek nem könnyen és még kevésbé szívesen vállalták és viselték s az adómentesség elvéhez szívósan ragaszkodtak. Ezt a fejedelmek és a rendek el is ismerték és többször hangszoztatták, hogy a székelyek e rendkívüli közterhek viselése miatt nem válnak rendes adófizetőkké. Midőn Barcsay Ákos 1659. aug. 23. a tordaí táborban sátrában fogadja a székely főemberek, lófők és puskás gyalogok küldöttségét és kéri hogy az 500,000 tallér hadisarchoz járuljanak hozzá, azzal is érvel, hogy *ezáltal nem válnak és lesznek adófizetőkké*, hanem csak a kivetett bírságot fizetik.

1662-ben az országgyűlési végzés is hangsúlyozza, hogy «*nemesi szabadságuk sérelmével*» kénytelenek adózni, de csak addig, míg a török hadak bent vannak.

Az elvi kérdés mellett a teher anyagi része is nyomasztó volt. Pedig a székelység aránylag még most is kevesebb adót fizetett,

mert csak a török adóhoz, hadisarchoz és a hadak élelmezéséhez járult hozzá; de az ország rendes évi szükségleteihez nem adózott. A többiekre még inkább illett az 1664 jan. XXVIII. te. val-lomása, hogy «*igen megszegényedtünk, szegénségünk penig nagyobbára éhelhalásra jutottanak.*»³⁶

A török hadak kivonulása után sem sikerült a portai adótól szabadulniok, pedig 1662-ben arra ígéretet nyertek és ők ismételten megpróbálták. 1666-ban megtagadják az adózást, mivel nekik katonáskodniok kell. De a másik két rend (illetőleg nemzet) nem nyugodott bele, *mert közös a haza s közösen kell védelmezni olyan eszközökkel, a minővel lehet, ez pedig most legfőként az adófizetésből áll.*³⁷

Amily kedvetlen és kényszerű volt az adó vállalása; éppoly késedelmes volt annak a beszolgáltatása is. Üjabb és ismételt fejedelmi rendeletekre volt olykor szükség.

A török nyomás és közvetlen veszély enyhültével a székelyek portai adóját többé nem fejenként, vagy marhaszám szerint, hanem egy összegben: 5000 tallérban állapították meg. 1665-től 1685-ig ez a főösszeg szerepel. Ehhez az alapösszeghez azonban némelykor kisebb-nagyobb pótadó járult.

A török harcok (a 16 éves háború) felújulásával Erdélynek is hadi készületeket kellett tennie, sőt 1683 nyarán a fejedelemnek is hadba kellett vonulnia Bécs felé, Győrig: így a rendkívüli adózás megint sűrűbben fordult elő.

Az erdélyi törvénykönyvbe irányadóul az 1667. XXIX. te. adókivetése vétetett be. «Mivel Isten után ez hazának megmaradása — mondja a te. — áll a Porta kedve keresésében, amely is fundáltatott az adóban, melyre nézve senkinek sem kedvezhetvén ez hazában, kellett adót mostan felvetnünk az alább megírt mód szerint: kapuszám után vetettünk egy kapura tall. imp. (t. i. császári tallért) 15-öt». Következnek a vármegyék kapuszáma, városok adóösszege, rovatlan faluk lélekszáma, egyházas nemesek létszáma stb. elősorolása. Közben: «az egész székelység adjon tall. imp. 5000.» Külön vannak előszámlálva a székely városok. E szerint «Marosvásárhely, lévén 34 kapu» (mert kapuszám szerint számítatott) fizet 465 tallért. A többiek mint «taksások» (nem kapu szerint, hanem egy összegben) fizetnek, ú. m. Kézdivásárhely 100, Udvarhely 35, Bereck 30, Ilyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 15 tallért.³⁸

A hadiszerencse a császári hadaknak kedvezvén, ezek 1685

őszén az erdélyi részekre (Kővár-vidékére és Máramarosba) szál-lottak téli kvártélyba: Erdélynek kénytelen-kelletlen élelméről kellett gondoskodnia. Az 1685 nov. országgyűlés «az ország véghazai és bizonyos városokban szállítandó élésről» intézkedvén, a székely-ségen lévő jobbágyságra 20—20 személyre kivetnek két kis köböl búzát és egy kis köböl zabol. Zetelaka és a két kiválságos Oláhfalu lakosai hasonlóképpen. Udvarhely városa 2 köböl búzát és 10 köböl zabol, Csíkszereda 5 köböl zabol, Kézdivásárhely 10 köböl búzát, Bereck 2 köböl zabol, Sepsiszentgyörgy 6 köböl búzát, Ilyefalva 6 köböl búzát és ugyanannyi zabol kénytelen adni. A háború minden-reire nagyobb mérveket öltvén, miután már Erdélyt is közvetlenül érintette, német hadak szállván meg egy részét: ezeknek ellátására nagy összegek és sok élés kivántatott s így az adó is arányosan növekedett.

1686-ban Buda visszafoglalása előtt a máj. országgyűlési adó-kivetésben a székelyeké megkétszereződött: 10,000 ítra szabták s azonkívül minden jobbágyra külön 50—50 pénzt. A taksás városokra külön aránylagosan: Bereckre 120, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 40, Ilyefalvára 80, Udvarhelyre 140, Csíkszeredára 60 frtot. (Marosvásárhely kapuszám szerint adózott.) Országos főadószedővé a székely Ugrón Ferencet neveztek ki.

Még ez sem volt elegendő. Mert a fejedelem 1686 aug. 9-én Scherfenberg csász. tábornokkal 50,000 tallérban egyezvén meg, hogy német hadait kivigye az országból: erre a székelyek egy összegben (Aranyosszéken) kívül 6000 íttal járultak, melyből Háromszékre 2400, Csík-Gyergyó-Kászonszékre 1600, Udvarhelyszékre 1600 és Marosszékre 400 frt rovatott ki. A taksás városok a tavalyi adó szerint fizettek.³⁹

Budavár visszafoglalása (1686 szept. 2.) a lehanyatló török hatalom helyett a német hadak önkényének nyitott tág teret Erdélyben, mely most már két malomkő között örlődött. A császár-királyal elmulasztották a végleges szerződést megkötni, — a török Portától sem mertek elszakadni s 1687 júl. megszavazták a portai adót is, melyből «az székely natiora közönségesen 15,000 frt esett». Azonkívül Udvarhely városára 140, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 80, Ilyefalvára 80, Bereckre 80 és Csíkszeredára 60 frt.

1687 őszén Károly lotharingiai herceg, a budavári győzelmes fővezér hadaival megszállotta és kardcsapás nélkül hatalmába kerítette Erdélyt. Az 1687 nov. 7. fogarasi országgyűlés rengeteg adót vetett ki (a legnagyobbat, mit erdélyi országgyűlés addig meg-

szavazott). A székelyekre 100,000 frtot vetettek. 1688 jan. pótlólag még 3000 köböl zabol és a taksás városokra 5—10—15—20—35 köblöt.⁴⁰

A bécsi kormány 1688 elején Caraffa tábornokot, mint Magyarország és Erdély katonai főparancsnokát azzal a megbízással küldötte Erdélybe, hogy az országot a török Portától végleg elszakítsa. A Caraffával kötött szerződés újabb terheket rótt az országra, egyebek közt 30,000 köböl búzát (1688. rnárc.), melyből a székelységre esett 5000 szász köböl, a székely városokra külön 8—10 köböl. Az 1688 máj. megszavazott 500, kasos, ernyős tábori társzékéről a székelyeknek 26-ot kellett előállítani s a városoknak még négyet, hat-hat ökörrrel és két-két béressel.

Erdélyt ekkor a fejedelem mellett 11 tagú «delegatio» igazgatta s ezeknek ellátására (1688 jún.) megszavazott összeghez a székelyek 3500 forittal járultak. A delegatio (1688 nov. 3.) «az római szászár vitézi szükségekre» kivetett zab és szénából Háromszékről 110 köblöt rendelt a Barcán táborozó németeknek.

Az 1688/9-iki adó még növekedik. «Az egész székely nationak is ő kgmék (a rendek) semmiképpen nem kedvezhetvén, az tavalyi pénzbeli adójukat nevelni kellett 20,000 írttal; teszen in summa 120,000 frtot». Ezenkívül a székely taksás városok fizetnek: (Marosvásárhely 7750), Udvarhely 450, Csíkszereda 180, Ilyefalva városa 300, Sepsiszentgyörgy 125, Kézdivásárhely 1250, Bereck 315 frtot. Ehhez hozzájárulnak a szolgarendek is tehetség szerint, a molnárok fejenként egy-két írttal, a falusi csorda- és juhpásztorok 1—1 írttal. A császári hadak élelmére pedig közel negyedfél ezer köböl búzát, 12,000 nél több köböl zabol, m. e. 1700 mázsa húst, bort (ezt csak Marosvásárhelyről) és szénát vetnek ki.

Ezzel még nem érték be ebben az évben, mert 1689 júl. adópótlékül kivetnek a székelyekre 6000 frtot (egyszerre), a városokra kétszeresen 20-tól (Sepsiszentgyörgy) 30—40—60—70—200 (Kézdivásárhely) — 1240 (Marosvásárhely) frtot.

Az 1690-ik év első felére a rendek a székely *nemzet* «sok terhviselését méltó tekintetbe névén» megelégedtek 25,000 frt és 15,000 köböl zab igérésével. Ehhez járult még Marosvásárhely adója 31 kapuról: 6200 frt, hús 93 mázsa, zab 310 véka, búza 317 véka, bor 112 (13 vedres) hordó, széna 93 szekér. A taksás székely városok 10—26 frtot fizettek s megfelelő hús, búza, zab, széna mennyiséget, hol mi termett inkább.

Az évi adót 1690 ápr. 4-én 800,000 íutra kipótolják s ebben

az «egész székelységre» vetnek még 6000 frtot s a taksás városokra 15—100 frtot.⁴¹

Ez volt I. Apafi Mihály uralkodása alatt az utolsó adómeg-ajánlás. Ő még az országgyűlés alatt Fogarason ápr. 15-én meghalt.

Pár hónap múlva váratlan és hirtelen fordulatot vett Erdély története. Thököly Imre török sereggel betört Erdélybe s a zernesti csatában levervén Heisler német és Teleki Mihály erdélyi főgenerális magyar hadait (1690 aug. 21.), a keresztyénszigeti országgyűlé-sen az erdélyi rendek által fejedelemmé választatott (1690 szept. 15.).

A székelyek adómentességének visszaállítására ez az országgyűlés biztató hajnalhasadásnak mutatkozott. A 16. törvénycikk «a székely natúrnak szabadságában való megtartását. Ígéri és az ingyen közmunkákkal (gratuitus labor) és egyéb szabadságok ellen való dolgokkal terheltetését a székelyeknek «meg nem engedi». Miután pedig az új fejedelem az adót a Bethlen Gábor ídejebéli adóra szállította, a székely nemzetnek megígérte, hogy adójukat jövendőben elengedi, minthogy az akkori időben az adózással nem terhettek» (17. te.)

A hadak fenntartására azonban 40 napi élést vettvéni ki (32,000 k. búzát, kapunként 8 köblöt): a székelységre esett belőle 3000 köböl, 4 taksás városra 15—15 köböl, Kézdivásárhelyre 25. Zab (kapuszám után 24) a székelységre 8000 köböl és a taksás városokra 6 x 25. Vágómarha (kapuszám szerint) a székelységre 1500, a városokra 4X2 és 4 (Kézdivásárhelyre) esett. Vaj 350 veder és a városokra 4X2 és 4 veder (Kézdivásárhelyre). Méz ugyanannyi.

Thököly fejedelemsége rövid pünkösdi királyság volt, a császári hadakkal nemsokára kiszorították Erdélyből s az előbbi állapotok visszatértek — a nagy adózással és a katona-élelmezéssel együtt, melytől a székelyek sem menekülhettek. Thököly beütésének politikailag annyi haszná volt, hogy Leopold császár-király kiadta a róla nevezett híres diplomát, mely biztosítja a székelyek adómentességét s ezzel szemben hadkötelezettségeket.

A székelyek adómentessége tehát elvben a XVII. század folyamán mindvégig megvolt, de a török inváziók óta (1657-től) Erdélynek a császár-királyi uralom alá kerülésig (1690) a viszonyok kény-szerűsége miatt a székelyeknek is viselniük kellett a rendkívül súlyos közterheket s így adómentességük papíroson maradt s üres, pusztaszóvirág volt.

¹ E. O. E. IV k. 147. 1. ² Ugyanott, 164 — 65. 1.

³ E. O. E. V. 429. 1. ¹ Ugyanott, 216. 1.

^s Ugyanott, 143. 1.

⁶ Udvarhely vm. levéltárából: Articuli universitatis. V. ö. Udvarhely vm.

tört. 319. 1.

⁷ E. O. E. V. 549. 1. ⁸ E. O. E. VI. k. 95. 1.

⁹ Ugyanott, 175. 1.

¹⁰ Ugyanott, 191. 1.

¹¹ E. O. E. VII. k. 252. 1.

¹² Ugyanott, VII. k. 437, 474. 1.

¹³ Ugyanott, 323. 1.

¹⁴ E. O. E. XI. k. 168, 192, 204. 1.

¹⁵ E. O. E. VI. 361. 1.

¹⁸ Appr. III. LXXVI. 15. 1.

¹⁷ E. O. E. VI. 414. 1.

¹⁸ Ugyanott, VII. 388. 1. (Ekkor

már 10 jobbágy számítatott egy portára.)

¹⁹ Ugyanott, 541. 1.

²⁰ Tört. Tár 1887. 195. 1.

²¹ E. O. E. VII. 550. 1.

²² Ugyanott, 561. 1.

^{-J} E. O. E. VIII. 104. 1.

²⁴ E. O. E. VII. 541. 1.

²⁵

Ugyanott, VIII. 318, 49²³, 495. 1.

E. O. E. IX. k. 84, (1630), 264, 281. (1631), 315. (1632), 399. (1634), 462.

(1636), 589. (1637).

²⁷ Ugyanott, XI. 247. 1.

²⁸ 1630 jan. IV. te. A fejedelem «Az gratuitus labor praestálásából immunissá, tötte a székely atyánkfiát is». (E. O. E. IX. 101. 1.)

²⁹ Ugyanott, VII. 355, 495. 1. ³⁰ E. O. E. XI. 61., 71, 158. 1.

³¹ Udvarhely vm. tört. 326. 1. ³² E. O. E. XIII. 527. 1.

³³ Tört. Tár 1889. 142. 1.

³⁴ E. O. E. XII. 444, 457, 483.1. — XIII. 190.1. Erre az 1794/95 és 1810/11-iki adómentességi emlékiratok is hivatkoznak.

³⁵ Ugyanott, XIII. 85, 128, 190, 292. 1.

³⁶ E. O. E. XIII. 291. 1. ³⁷ Ugyanott, XVI. 165. 1.

³⁸ E. O. E. XIV. 228. 1. és Compilata V. 44—45.

³⁹ Ugyanott, XVIII. 370, 498, 546. 1.

⁴⁰ Ugyanott, XIX. 186, 315. 1. Alvínczy P. Okmánytára II. k. 236. 1.

⁴¹ E. O. E. XX. k. 159, 161, 258, 313, 316. 1. — K. Papp Miklós: Tört. Lapok I. 550. 1. — 1690 jan. 14. a kapuszám után kirovás «Vásárhely városát ide nem értve» történik.

XXII.

A székely városok.

A magyar nem volt városalkotó nép, a székely még kevésbé» A magyar a puszták fia, a székely békében «erdőlő» (erdőírtó), baromtenyésztő s mint harcias népnek eleme a háború volt» Vár és város nem fert össze sem szellemével, sem alkotmányával» Szellemben nem, mert nem a kőfalakban, de a nyílt személyes bátorságban kereste a biztonságot; alkotmányával nem, mert a vár, a kőfal, az erődítés különleges hatalmat jelent, mely hatalmaskodás, elnyomatással jár, ami a székely népszabadsággal ellentétben állott» A város a Székelyföldön tehát mesterséges, idegen palánta, mely nehezen gyökerezett meg s félíg-meddig mindig ilyen idegen maradt» Igazi várost, kerített várost, hiába keresnék a Székelyföldön»

A mi város a Székelyföldön mégis alakult, azok az elengedhetetlen életszükségletnek kívántak eleget tenni» Főhelyre, amely kiemelkedik a környezetéből, minden intézménynek szüksége lévén, ahol a kormányzat *udvar-helyét* választja: az ilyen (olyan, amilyen) fővárossá alakul (Székelyudvarhely)» A vidékeknek, folyó-völgyeknek, a nép-telepedési székeknek megvannak a magok természetes és földrajzi fekvés által kiszabott központjaik; ahová graviálnak, ahol árukat kicserélik, szükségleteiket beszerzik, szóval amelyek vásártartásra alkalmasok: az ilyenek, mint *Vásárhelyek* előbbiutóbb városokká alakulnak» (Székely-, később *Marosvásárhely*, *Torjavására*, később *Kézdivásárhely*.)

Némely vidékek *központjai* már a székelyek betelepedése alkalmával is lakottak lévén: központot jelentő szláv nevöket (*szrodek*) átvették a székelyek is s lett belőlük *Csíkszereda*, *Nyárádszereda*.

A népesebb, központi helyeken nagyobb templomok, szentegyházak épülvén s valamelyik szent tiszteletére avattatván fel: ezeknek a nevét kapta a város is» Onnan kapta nevét Sepsiszenegyörgy, GyergyószentmíZctós, Székelybe rész túr.

A székely központi helyek várossá alakításukat Zsigmond királynak köszönhetik» Ez a városalapító király 1427-ben Kézdiszék előljáróinak meghagyván, hogy Torjavásárt (a későbbi Kézdivásárhelyt) városi kiváltságai élvezetében ne háborgassa: egyebek közt azt mondja, hogy minden székely székben egy-egy város van, melyek szabadalmakkal vannak ellátva s ezek között egyik Torjavására»¹

Melyek voltak ezen városok, az oklevélből nem tűnik ki; de következtethető, hogy ezek: Marcssékben Székely vásár hely (a mai Marosvásárhely), Udvarhelyszékben Székelyudvarhely, Kézdiszékben Torjavására (Kézdivásárhely), Sepsiszékben (az 1461-ben oppidumnak nevezett) Sepszentgyörgy, Aranyosszékben Felvinc, Csíkszékben Csíkszereda és tán Keresztúrszékben Székelykeresztúr, mely már 1459. évben oppidum névvel jő elő.²

Zsigmond király kiváltság levelei közül egyik sem maradt ránk, de következtethetjük a későbbi fejleményekből, hogy minden városnak egyenlő önkormányzati jogot (autonómiát) adott, mely feljogsította bíróválasztásra, kivette a szék hatósága alól közigazgatás és törvénykezés dolgában és szentesítette a szék közterheitől. Vásárigjogot is kellett nyerniök, amiről később oklevelek részletesen intéztek.

A székely városok között a legjelentékenyebb volt *Marosvásárhely*, mely a még a XVI. században is Székelyvásárhely (latin oklevelekben *Forum Siculorum, Zekulvasarhel, Zekelvasarhel*) nevet viselt. Kedvező természeti fekvése, a termékeny és tágas Marosvölgyében, a fában gazdag székely havasok és a bőtermésű Mezőség közelében, a termények, állatok és áruk kicserélésének és a közigazgatásnak központi helyévé tette. Vásárhely neve mutatja, hogy főétere a kereskedelem volt. A név azt is tanúsítja, hogy már a XIV. században némi városi (vásártartó) jellege lehetett, bár a XIV. századbeli oklevelek kifejezetten városnak még nem nevezik.³

1380-ban még a szék bírája és hadnagya gyakorol benne bírói jogot, szökött jobbágy elfogatási. Városnak (*civitas*) 1409-ben nevezi először oklevél s a XV. század folyamán mint oppidum fordul elő. 1460-ban a székely ispánok Vásárhely város bíráiról szólanak, ami az önkormányzatnak kétségtelen jele.⁴

Ez az önkormányzat volt a legbecsesebb joga a városi polgároknak, amit a nemesi székkel szemben feltékenyen őriztek. Nem ok nélküл, mert a szék tiszviselői nem szívesen látták a városok elkülönítését a széktől s kiváltságaikat, melyekkel a közterhek viselése alól magukat kivonták, a nemeseket pedig kizárták a városi jogok és jövedelmek élvezetéből. Annál nagyobb volt a súrlódás és versengés, mert a székely városok a székgyűlések hivatalos helyei voltak és nemeseknek is házai, birtokai lévén a városok területén, az érdekközösöknek bőséges tere és alkalma nyílt.

A városi kiváltságnak egyik leglényegesebb része az volt, hogy a polgárt csak saját törvényiszéke előtt lehetett perbe idézni. Különben

is általános perjogi elv volt Erdélyben, hogy a felperesnek az alperes ellen ennek illetékes fóruma előtt kellett pert indítani.

Ebben a jogukban védelmezi a marosvásárhelyi polgárokat Mátyás király 1470-ben, midőn panaszukra megparancsolja az erdélyi vajdáknak, hogy őket jogaiakban ne háborgassák, őket zaklatni és megzálogolni senkinek ne engedjék, hanem akinek ellenök követelések van, azt a város tanácsa előtt törvényesen keressék.

A szék bírái annál kevésbé respektálták a városi kiválltságokat és önkormányzatot, mert előfordult, hogy a városi lakosok közül németek perüköt a szék elibe vitték s ezekben a székbírák ítéletet hoztak. Ez ellen a város jogorvoslatot keresvén, Báthory István vajda és székely ispán 1485-ben Marosszék tiszteinek megtiltja, hogy a vásárhelyi lakosok pereiben, kik régi törvény és szokás szerint minden köztük keletkezett perben magok kell hogy ítélnék, többé ítélezni ne merjenek?

A székely városok a székektől való független törvénykezési jogukhoz később is féltékenyen ragaszkodtak és ítéleteiket a székek elé felebbezni nem engedték.

Marosvásárhely városának ezt a jogát aztán megerősíti Szapolyai János, mint erdélyi vajda és székely ispán (1519), később mint magyar király (1531), majd Izabella (1557) és II. János király (1560), a város egyéb jogaival egyetemben. Báthory Zsigmond fejedelem is ad a városnak védőlevelet (protectionalist) arról, hogy városi polgár a marosszéki királybírák előtt törvényt állani nem tartozik.⁶ Nagyobb perek felebbezhetők voltak a széken kívül álló magasabb fórumok (székely nemzetgyűlés, ispán, kir. tábla) elibe. Marosvásárhely 1604-iki perrendtartása a királyi táblát jelöli meg felebbezési főrumul.⁷

A Székelyföldnek kétségtelenül Marosvásárhely volt legjelentékenyebb városa, mely a szomszéd falvakat (6—8-at) magába olvasztva és telepítve már a XV. században jelentékeny város volt.⁸ Neve (Forum Sicularum) először az 1332—36-iki pápai tizedlajstromokban fordul elő. Nagy Lajos királyunk négyeszer fordul meg a városban (1360, 66, 67, 70-ben) s okleveleiben már Székelyvásárhelynek nevezi. 1451-ben ott tartották az első ismeretes székely nemzeti gyűlést, melyben a székely örökösdés rendjét megállapították.® Mátyás királytól 1482-ben vásárjogot nyert, évenként három országos vásár tartására. A legnagyobb kiválltságot akkor nyerte, midőn Bethlen Gábor 1616 április 20-án szabad királyi várossá tette, mi által az

összes székely városok fölé emelkedett, mert ilyen több nem volt az egész Székelyföldön.

Ebben a kiváltságlevélben nevezetes az, hogy a vásárhelyiek régi törvényeit megerősítvén, elrendeli, hogy a város területén lakó vagy ezután oda települő nemesek személyükre nézve nemesek maradnak ugyan, de házaik és a város határán lévő földjeikre nézve a város törvényhatósága alá tartozzanak s annak közterheit a polgárokkal együtt viseljék.

Ezt a városban lakó nemesség magára nézve sérelmesnek tartván, a városba «bebíró» nemesek felfolyamodással éltek az ellen, hogy őket a városi tanács házaik után ravatallal, adóval terhel. Bethlen Gábor 1616 aug. 15. a város tanácsához intézett rendeletében helyt adván kérésüknek (azzal a megokolással, hogy a nemeseknek házaikról oly régi szabadalmaik vannak, melyek a város most nyert kivállságainál régebbiek s mivel, a ki prior tempore, potier est jure), úgy intézkedik, hogy a nemesi házak, a nemesek és ott lakó embereik minden adótól és közteherviseléstől mentesek legyenek.

A városban lakó nemesek és polgárok versengése állandó tárgya volt a székely városoknak. A nemesség adómentességét minden erejével védelmezte, viszont a polgárság a városi közterek viselését kívánta a köztük lakó nemesektől is. A városok szabadalmainál régibb nemes házak mentességét még eltűrte a város, de újabb nemesítések és megvásárolt vagy örökölt polgári házak adómentesítését nem. Ebből sok viszály és perlekdez keletkezett.

Legnevezetesebb volt az udvarhelyi nemesség és polgárság évszázadokon át tartott viszálya.

*

Székelyudvarhely, mint város, nem volt oly jelentékeny, mint Marosvásárhely. A Székelyföld középpontján feküdvén és az anyaszék fővárosa lévén, ez lett ugyan a székely főtörvényszék helyévé, a nemzeti gyűlések színhelyévé, a nemzeti levéltár őrizőjévé s a székely közigazgatás központjává, de királyi várossá nem fejlődött és a polgárság a benne lakó nemességet nem tudta magába olvasztani.

Udvarhely neve is a pápai tizedlajstromokban jó először elő (1332—37). 1357-ben itt tartott székely nemzetgyűlésről van tudomásunk.¹⁰ Itt a városban laktak rendesen a székely alispánok; az ispán rendes lakóhelye *Görgény* vára volt.

Nem lévén helye itt Udvarhely város történetébe mélyebben

behatolni, csak a *városi élet* kimagaslóbb és jellemző nyilvánulására szorítkozom. Történetét megírtuk: Jakab Elek a fejedelmi kor végéig s én 1690—1848-ig.

Udvarhely is valószínűleg Zsigmond királytól kapta városi szabadalmait. Oklevélben mezőváros (oppidum) jelzővel először 1485-ből ismeretes. A szék kapitányát, mely itt székelt, már 1448-ból említi oklevél. A város, mint az anyaszék (sedes capitalis) főhelye mindinkább nagyobb szerepet játszik. Itt tartják 1505-ben azt a nevezetes nemzetgyűlést, mely az udvarhelyi 17 személyű főtörvényszéket felállítja.¹¹ Innen indul ki a székely fölkelés 1562-ben. Székely Antal Udvarhelyre hívta össze a székelységet, mely inenn indul a fejedelem ellen. Leveretésük után itt építik fel fékkentartásukra az egyik kir. várat: *Székelytámadt* név alatt, melyben aztán a *hat székely szék főkapitánya* székel. Innen sanyargatják e század folyamán az adófizetés alá vetett székelyeket, itt gyűjtik össze a székely székek ből az adót. Udvarhely polgárai is sok terhes szolgálatra kényszerítettek ebben az időben, dacára kiváltságaiknak.

A régi kiváltságokhoz csak nemrégen járultak újabbak. Izabella királyné 1557-ben a portai adón kívül minden kir. adótól mentesítette. 1558-ban kelt kiváltságlevelében kivette a várost a szék hatósága és minden terhei alól s meghagyta a szék tiszteinek, hogy azon szabadságokban, amiket más városok is élveznek, ne akadályozzák, közterhekre ne kényszerítsék, ügyeiket saját bírájuk az ő régi szokásaik szerint igazzassa. 1564-ben János Zsigmond is elrendeli, hogy a nemesek és katonák Udvarhely és Keresztúr mezővárosok polgáraitól ingyen fuvarozást, az iparosoktól ingyen munkát ne követeljenek, a házaikból kiszorított polgárokat bocsássák vissza, az elvett ökröket, lovakat fizessék meg.¹²

Mihály vajda betörésekor 1599-ben az általa felbujtattott székelyek a háromszéki Várheggel együtt Udvarhely várát is lerombolták, melyet a lécfalvi országgyűlés 1600-ban Udvarhely, Gyergyó és Háromszék által és rovására rendel újra felépítettni.

Ezekben a zivataros időkben, főként a Báska korszakában a székely városok is sokat szenvedtek. A martalóc hadak feldúlták, felégették, kirabolták és elnéptelenítették. Udvarhelyen az 1602 aug. 11. összeírás szerint minden lakos (családfő) esküszik fel a császár-király hűségére, köztük egy nemes (Sámbokréti Deák Mihály), 15 lófő, 54 szabados, 1 drabant és 1 jobbágy. Ezzel szemben Marosvásárhelyt 1602 augusztus 16. 166 lakost esket fel Basta,

kik között nemesnek van jelölve 5, drabantnak 7, a többi 154 nyilván polgár?¹³

A fejedelemség fénykorában (Bethlen és a két Rákóczi alatt) a székely városok is fellendülnek, újabb kiváltságokat nyernek, céhetek alakítanak, ipart és kereskedelmet üznek, autonómiájukat fejlesztik.

Bethlen Gábor Udvarhelynek 1623-ban adott kiváltságlevelében elrendeli, hogy az ott lakó nemesek és nemtelenek, jobbágyok minden közterheket a polgárokkal együtt viseljenek; sőt az is, aki személyére nézve nemes, de polgári vagy nem-nemes házban lakik, adót fizetni és a közterheket hordozni tartozik. A szék tisztei a város ügyeibe ne avatkozzanak, a polgárok ügyeiben a város bírája és esküdtjei ítéljenek. A piac jövedelmét, a vásárvámot, melynek egy részét a szék tisztei magok számára akarták lefoglalni, más szabad városok kiváltságára szerint a városnak ítélte.¹⁴

Z. Rákóczi György 1634-iki kiváltságlevelében még határozottabban hangsúlyozza, hogy a személyes nemesség városi házat, telket meg nem nemesít és nem tehet adómentessé. Hogy ennek az elvenek érvényt szerezzen, felhatalmazza a várost, hogy az olyan nemes házát, vagy birtokát, aki háza vagy telke immunitását (adómentességet) nem tudja igazolni, de azért a polgári teherviselés alól kivonnia magát, a vételár visszafizetésével váltsa-meg.

A viszály a városi polgárság és bennlakó vagy bebíró nemesség között nem szűnt meg, sőt mindenki által fokozódott, úgy, hogy többször megismételt alkudozások, egyezkedések dacára eltartott kétszáz évig!¹⁵

Az erdélyi törvénykönyvben is benne van, hogy «Udvarhely városának régi privilégiuma confirmáltatott, amennyiben nem derogál a nemesi szabadságnak; . . . akik a városban szabad funduson nem laknak, arról való constitutio szerint adóznak tartoznak és egyéb terheket is viselni; a korcsomálás a vár szükségére reserváltassék, az eddig való usus szerént».¹⁶

A városi lakosság két eleme között a számarány megváltoztával, a nemesség túlnyomóvá válván, 1720 jan. 28-án új egyességre lépett a két elem, melyben a polgári rend lemondott a piaci adó- és vám-jövedelmek kizárolagos jogáról s felét a nemességeknek engedi át. Azzal okolja meg engedékenységét, hogy tekintettel a privilégiumos rend megfogyatkozására, gondoskodni kívának, hogy a postálkodás és fuvarozás fennakadást ne szenevdenjen, amit a nemességre hárítanak.

Udvarhely polgársága így a XVIII. század folyamán csak névlegesen maradt meg kiváltságos rendnek, a valóságban a városi nemességgel osztozott a közjövedelmekben.

A nemesség még ezzel sem elégedett meg, hanem a nyert engedmények után az eddig még a polgárság kezében maradt városi törvénykezés (*jurisdictio*) ellen irányította törekvésein. Egymást érik ez ellen sérelmek a nemesek — és a panaszok a polgárság részéről. A guberniumnak kell mindegyire bele avatkoznia. Ügy, hogy ez 1783-ban hetedszer emel óvást a polgárok független *jurisdictio*jának tiszteletben tartása érdekében.

A nemesség a városi közigazgatás *dualisticus* voltát 1815-ben nyíltan hirdeti. «Udvarhely városában két *jurisdictio* vagyon (írták) ú. m. nemesi és privilegált, két *communitások*». A valóságban tényleg úgy volt; hiába volt elvileg csak egy: a városi polgári *jurisdictio*. Hiába történtek újabb kiegyezési kísérletek, az «unió» nem sikerült.

Amit a rendi féltékenység nem tudott megoldani, azt az önkénes uralom intézte el. Midőn 1848 végén br. Heydte császári dragonyos kapitány a székely népfölkelő sereget visszaszorítván, nov. 16-án Udvarhelyet megszállotta, első teendői egyike volt, hogy a polgárok, nemesek és a várfölde különböző jogszolgáltatását megszüntesse s az egyesített városi közigazgatás élére az unió egykor lelkes hívét, Száj del János volt főbírót állította.

*

Más székely városokban is fordult elő versengés a polgárság és nemesség között, ha nem is olyan éles és hosszantartó, mint Udvarhelyen. A többi városokban ugyanis kevesebb volt a nemes ember s a régi birtokos nemesek néhol jókorán különváltak a polgárságtól, így *Sepsiszentgyörgy* városában a birtokos nemesség külön faluközséget alkotott, mely a szék tisztségétől függött, míg a város polgárságának külön önkormányzata volt. A város és falu területileg nem volt elválaszta, sőt a falusiak a városiakkal összekeverve laktak, de közigazgatási hatóságuk teljesen külön volt választva.¹⁷ Ennek is történeti fejlődése volt és eredeti oka a polgárság és nemesség versengésében keresendő, ami visszanyúlik a XV. századra és folyt a XVI. század folyamán is.

Sepsiszentgyörgyöt is valószínűleg Zsigmond király tette mezővárossá, aki 1427-ben huzamosb ideig tartózkodott s több oklevélet

adott ki ott. A székelyek alispánja 1461-ben s a vajda és székely ispán 1477-ben mezővárosnak (oppidum) nevezi.

Városi független hatósági joga azonban kétségben vonatván, a szentgyörgyi polgárok a székely nemzet 1492-ben Udvarhelyt tartott gyűlésén felszólaltak és azt állították, hogy Szentgyörgy a hét székely-székben levő királyi kiváltságos városok egyike. De ez ellen az ott lakó sepsiszéki előkelő székelyek tiltakoztak és a városi jogok sérelmével arra törekedtek, hogy a város jogai, amikkel eddig éltek, eltöröllessenek és a székely faluk közé soroztassék. Báthory István vajda a vele lévő székülökkel 1492 szept. 23. úgy ítélt, hogy Szentgyörgy Sepsiszéknek legyen alá rendelve a többi ottani falvak módjára és mint nem felszabadított és nem kiváltságos hely a székely jognak legyen alávetve.

Báthory István azonban mintha maga is érezte volna, hogy ez az ítélet nem egészen igazságos, vagy időközben újabb kir. rendeletet látott, már két hét múlva (1492 okt. 7.) oltalma alá veszi a várost. Azt mondja, hogy jöllehet Sepszentgyörgy mezővárost nem rég kelt ítéletlevelében Sepsiszék alá vetette, de nehogy az ottani székelyek á várost és annak polgárait a szokásosnál nagyobb alárendeltségre szorítsák, kijelenti, hogy a város nem annyira felszabadítatlan (illiberata), hogy az ő protectioja és az alól a védelem alól, ami felől királyi levelet vett, elhagyná, sőt inkább az ő régi és mostani törvényhatóságát (jurisdictio) illetőleg különös kegyelmébe veszi. Meghagyja azért a széknek, hogy őket eddigi szokott, jogos és törvényes jogszolgáltatásukban ne háborgassák, a széktisztek abban esztendőn által csak egyszer, harmadmagokkal szállhassanak meg és a város lakosaitól ajándék címén követelt tartozásokat engedjék el.

Az erdélyi vajda és székely ispán 1508-ban is mezővárosnak (oppidum) nevez!¹⁸

Vásártartási jogára főként a versenytársat tűrni nem akaró szomszéd Brassó város volt féltékeny. 1510-ben ugyanis panaszt emel *IL Ulászló* királynál, hogy a székelyek Szentgyörgyon vásárt kezdetek tartani, ami sérelmes az ő jogaiakra s ami által erősen károsodnak. A király hallgatván kérésükre, rendeletet küldött Bazini és Szentgyörgyi Péter országbíró, vajda és székely ispánnak, hogy a vásártartást Szentgyörgyon ne engedje s a brassai polgárokat jogaikban a székelyek ellen védelmezze.

(Ugyanezt a vásárt eltiltó rendeletet átírta és megerősítette I. Ferdinánd király is 1555-ben.)

Szentgyörgy nem nyugodott belé, hanem pert indított miatta. Az Udvarhelyt tartott székely nemzeti gyűlés 1514-ben már foglalkozott ezzel, de a per a vajda-ispához felebbeztetett, aki meghagyja, hogy a per eldőltéig senki Szentgyörgyon kir. huszadkötéles árúkat ne merjen árulni. Szapolyai János vajda és székely ispán 1514 okt. 11. Brassó város panaszára megparancsolja Szentgyörgy mezővárosának, hogy Báthory István vajdának a király által is megerősített ítélete ellenére Brassó városa és a királyi huszad jövedelem kárára országos és hetivásárokat tartani ne merjen.¹⁹

Ebből látjuk, hogy a port Szentgyörgy elvesztette. Szapolyai egy későbbi (1519) okleveléből az is kitűnik, hogy az eddigi mezővárost faluközséggé lenni ítélték és a mezőváros nevet tőle elvonták.

Érdekes jelenség, hogy most már Sepsiszék fogja pártját Szentgyörgynek és védi annak városi jellegét és vásártartási jogát. A vajda 1519-ben szemrehányással illeti a széket, hogy nem féltek azt mezővárossá tenni, dacára a jelzett ítéletnek. Egyben Brassó kérésére elrendeli a széknek, hogy a többi falu módjára községként tartsa s vásárt tartania semmiként meg ne engedje, mert (teszi hozzá) különben orvoslatról gondoskodunk és tovább türni nem akarjuk.²⁰

Különös eljárást tapasztalunk *IL Lajos* király részéről Sepsiszentgyörggyel szemben. 1520-ban egyszer vásárjogot engedélyeznek nekik s még ugyanazon évben kétszer is eltiltja. 1520 május 27-én ugyanis a városnak ahhoz az egy országos és heti vásárhoz, melyet eddig a régi magyar királyok engedélyéből tartani szoktak s melyből elegendő levelök volt, de azt véletlenül (amint mondják) elvesztették, még két országos vásárt engedélyez.²¹

Ezzel ellentétben 1520 okt. 11. ugyancsak *IL Lajos* király megparancsolja Szapolyai János erdélyi vajdának, hogy a sepsiszéki székelyeket tiltsa el, hogy Szentgyörgy mezővárost (oppidum) szabad várossá (civitatem liberam) tegyék és benne a kir. huszad kárára s a szászok elnyomására vásárt tartsanak, amit Báthory István néhai erdélyi vajda is a székelyek udvarhelyi közgyűlésében kelt ítéletével megtiltott.

1520 okt. 23-án ugyanilyen tartalommal eltiltó rendeletet küld Sepsiszéknek, hogy Szentgyörgy mezővárosát szabad várossá tenni s abban vásárt tartani ne merjenek.²²

Ezek az utóbbi rendeletek nyilván a brassaiak panaszára és kérelmére történtek, amint az kitűnik *IL Lajos* király 1525 márc. 30-án Szapolyai János erdélyi vajdához intézett rendeletéből.

Az ellentétes rendelkezéseknek ezzel nem szakad meg a sora.

Mert egy hét múlva 1525 ápr. 7-én II. Lajos király megparancsolja a székelység, különösen Sepsiszék tisztjeinek, hogy Sepsiszentgyörgy mezőváros (oppidum) lakosait régi szabadságaikban ne háborgassák, szokatlan fizetésekkel ne terheljék, gyűlésbe vagy hadbamenetelre ne kényszerítsék, mert mivel *azok a mi polgáraink külön kiváltságokkal vannak ellátva*, nem illik, hogy azok ellenére a szokástól eltérőleg terheltessenek. Készek azonban, amint megígérték, úgy a gyűléskre, mint a hadba is elmenni, midőn más városok polgárai is mennek és készek a király és vajda részére a szokásos fizetéseket a szomszéd székely mezővárosok módjára teljesíteni.

Ugyanazon napon kelt II. Lajos király azon rendelete is, melyben megparancsolja Szapolyai János vajda-ispánnak és Sepsiszék tisztjeinek, hogy Szentgyörgy mezőváros bíráját és eskütteit ne háborgassák, sőt inkább támogassák, midőn azok ellen törvényesen eljárnak, akiknek a városban házuk van és annak piacáról élnek, de ott lakó nemely előkelő székelyek által felbújtatva a szokott adót megfizetni nem akarják, sőt a városba jövőket zsarolják, megverik, a városban garázdálkodnak, házakra törnek, ajtót, ablakokat bezúznak. Felhatalmazza a bírót és esküdtekét, hogy az ilyen lázongókat és engedetleneket a város jogai megtartására kényszerítsék s gonoszságaikat törvényesen megtorolják.²³

A vásártartások eltiltását folytatja *L. Ferdinand* 1528-ban, ugyan csak Brassó város panaszára, Sepsiszékhez intézett rendeletében, megemlítvén, hogy Sepsiszentgyörgy község lakosai (incolae possessorum) heti és orsz. vásárokat hirdettek, *nem nyervén arra felhatalmazást sem töle, sem elődjeitől, a magyar királyuktól*. Perényi Péter erdélyi vajdának is elrendeli, hogy abban gátolja meg.²⁴

II. János király 1567-ben Szentgyörgyon 40 ház jobbágyot adományoz Daczó Pálnak és ugyanott 16 ház jobbágyot Daczó Györgynek.²⁵ Ezzel bizonyára nagy növekedést nyert Szentgyörgy faluközsege a város rovására.

A nemzeti fejedelmek alatt megszűnik az az üldözés, melyet Brassó folytatott Szentgyörgy ellen s Bethlen Gábor fejedelem 1622. évben megerősíti a II. Lajos király által a város számára adott kiváltságokat s azokat újabbakkal többítí.

Kitűnik Bethlen kiváltságleveléből az is (ami több székely városnak is panasza volt ez időben), hogy a városnak szabadsága ellen sokan és kiváltképpen «az városnak elei nemcsak nobilitálták magokat, de még házokat is eximálták» (adómentesítették). Ennek kárpótlásául kiváltságukat azzal növeli, hogy minden a városban,

vagy a határán előforduló dologban a bíró tehessen törvényt s a vásárok jövedelmét, bírságokat a város szükségére fordíthassa; Sepsiszék számára pedig, «melynek ott az városon vagyon derekas székes helye s ott szoktak a halálra ítétek kivégeztetni, ezután ne tartozzanak hóhért tartani vagy másunnan hozni.»²⁶

Mindezeket a város előnyére szolgáló kiváltságokat (II. Lajostól—Bethlenig) aztán I. Rákóczi György átírta és megerősítette az 1641. évben.²⁷

*

Kézdivásárhely is egyike a legrégebb székely városoknak. 1407-ben van róla az első okleveles emlékezés, Nádasdi Mihály székely ispán egy levelében, mely Torjavásárán kelt, hol akkor Háromszék közgyűlését tartotta.²⁸

A nevet onnan származtatják, hogy Torja község határán a Torjapatak mellett történt a telepedés és várossá fejlődés. A név megmaradt egész a XVI. század közepéig. *Kézdivásárhely* neve először János Zsigmond amaz 1562-iki oklevelében fordul elő, mellyel a székely felkelésben résztvett *kizdivásárhelyi* bíró, esküdtek és polgárok számára bűnbocsánatot ad, kivéve azokat, kik netalan a fölkelésben kapitányok, tanácsadók, toborzók és főindítók voltak.²⁹

Városi kiváltságát valószínűleg Zsigmond királytól kapta a XV. század elején. Mert 1427-ben e város számára adott oklevelében azt írja, hogy minden székely székben van egy-egy kiváltságos város, melyek között egyik Torjavására. A kiváltságokban háborgatta őket Kézdiszék, amely a várost a köztük lévő öt nemzetseg között felosztva, különféle taksák kirovásával zaklatta őket. A mi miatt panaszt emelvén a barcasági Földváron időző királynál, ez megparancsolta Kézdiszék előljáróinak, hogy Torjavásárát hagyják meg azon kiváltságok élvezetében, mellyel a többi székely városok is élnek.³⁰ Az oklevél a város lakosait és *vendégeit* (*populi et hospites*) említvén, valószínű, hogy a város lakosai között távolabbról betelepedett (talán német, szász) lakosság is volt. Az kétségtelen, hogy akkor már s előbb is önkormányzata volt s nem tartozott a szék hatósága alá. Maga választott bírói és esküdtei kormányozták és ítélték első fokon a polgárok pereiben, másodfokon a kir. táblához történt a felebbezés. A város később is mentes volt minden kapuszám szerint kivetett állami adó és díjkirívás alól, hanem egy összegben fizette, mint a többi «taksás város» az adót. Ha városi polgár örökösnélkül halt el, minden jóságára a városra szállt.

A várost szabadalmi és önkormányzati jogaiban megerősítették a XV—XVII. sz. királyok, majd az erdélyi fejedelmek is. Nevezetesebb ezek közt *Bethlen Gábor* 1625. szept. 3-iki kiváltság levele, mellyel Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyöt, Ilyefalvát és Berecket kiveszi a szék hatósága alól, úgy hogy a szék elé ezek polgárai közül senkit ne idézzenek, senkit személyükben és marhájukban bántani ne merjenek. *Rákóczi György* 1643. máj. 24-iki oklevéle szerint Kézdivásárhelyen, a város régi kiváltsága ellenére, senki korcsmároltatni, vásáron bort, söröt árultatni ne merészelen.³¹

Az erdélyi törvény hozás is kimondja, hogy «Kézdivásár helynek, Torjának, Sepsiszentgyörgynek, Ilyefalvának prívilégiumi helyben hagyattatnak, signanter pedig Kézdivásárhelynek a szerént, mint a marosvásárhelyieknek». De némi jogszigorítás is foglaltatik e törvény záradékában: az hogy «azzal a szék törvényétől el nem szakasztatnak, amikről prívilégiumok nincsen».³² Mindezek dacára a szék tisztsége, mint a többi kiváltságos helyknél történt, többször beavatkozott a város ügyeibe. A székely határorság szervezése után pedig a katonai kormányzás a városnak fegyverviselésre erőszakolt lakosait saját hatósága alá vonta.

Kézdivásárhely is féltékenyen őrködött arra a jogára, hogy a város lakosai a közterhek viselésében mindenkorban részt vegyenek. Már 1602-ben eréyesen hangsúlyozzák, hogy mindenki tartozik a városi birtokát illető közterhet hordozni. A városban lévő minden polgári telektől adózni kellett, még ha tulajdonosa időközben nemesést nyert is. A város nemcsak a nemeseknek nem engedett adómentességet, hanem még a ref. papokat, azok özvegyeit és utódait is adózásra kényszerítette magánvagyonuk után. Csupán a város főbírája elvezett adómentességet, amíg hivatalát viselte.³³

Háromszék területén még egy ú. n. «taksás város» volt: *Ilyefalva*, mely a fejedelmi korban az országgyűléseken egy összegben megszavazott adót fizetett. Ilyefalva szintén két részből állt mint Sepsiszentgyörgy: a faluból és városból. Amaz a nemesség birtokát foglalta magába. De ha nemesi jáoszág városi ember kezébe került, az köteles volt róla adózni.

*

Csíkszereda városában is az a jogszokás alakult ki, hogy minden «civilis fundus adóköteles volt, sőt amelyiknek birtokosa contributiora alkalmatlan, fundusa tőle elvétettetik és a ki capax (képes) a contributiora, annak adatik s csak épületeinek adják meg az árát».

Nemesi telken építeni csak úgy engedték meg, hogy a városi közterheket viselje.

Igy vált a székely városokban is lassanként uralkodó elvévé az, amit az 1613. kolozsvári, 1622. besztercei országgyűlés és Bethlen Gábor 1623. kimondott, hogy aki a város kiváltságait élvezeti, annak terheiben is osztozkodjék.

A városok kiváltságai között anyagi szempontból a leglényegesebb volt a *vásárjog*, melynek alapján heti és országos vásárokat tartottak. A heti vásárok napjait maguk határozták meg, országos vásárok tartására engedélyt az uralkodóktól nyertek, rendesen a napok kitűzésével.³⁴ Nemcsak engedélyeznek, de tilalmaznak is vásárokat, főkép szomszédos, egymással versengő városok érdekében. Ilyen versengést folytatott Brassó Sepsiszentgyörggyel, több mint egy évszázadon át, melyben királyi rendeletek időközönként Szentgyörgynek úgy vásártartási, mint általában szabad városi jogát kétségbevonták, illetőleg eltiltották.³⁵ A vásárjog a városi jognak természetes tartozéka volt, a kettő együtt járt. A vásártartási engedélyokmányok a kereskedőknek az ilyen vásárokra szabad járás-kelést, adás-vevést, királyi oltalmat és pártfogást biztosítottak. Nyilvános kihirdetésük is elrendeltetett.

A szabad kereskedelem előmozdítására némely város országos vámmentességet is szerzett polgárainak. így nyert Székelyvásárhely Mátyás királytól 1466. jan. 6-án olyan kiváltságot, mely szerint polgárai és lakosai minden adó- és vám fizetéstől mentesek voltak, szárazon és vizen, az egész ország területén, szekereik, lovaik, ökreik, személyük és áruik után; eppúgy a királyi, mint magán vámszedők előtt. A szabad verseny ellen is nyernek védelmet némely városok vásáraikon, így Marosvásárhely a beszterceiek ellen.

A székely városok az *adófizetés* tekintetében is kiváltságokat élveztek. Nem fizették a székelyek régi kír. adóját, az ökörösütést. Nem vettek részt a szék költségeinek fedezésére kivetett háziadóban. A XVI. század közepétől fogva a török szultán számára kivetett adóhoz azonban hozzájárultak és a XVII. század folyamán egy Összegben az országgyűléseken meghatározott taksát fizették.

Szapolyai János király ítéltáblája 1538-ban a *Felvinc* mezőváros és az aranyosszéki székelyek között folyt erdőhasználati perben kimondja, hogy Felvinc lakosai az ökörösütés alól és a szék költségeihez való járulástól a királyok által fől voltak mentve.

Izabella királyné 1557—58-ban Udvarhely mezővárosát, a török szultánnak fizetendő adót kivéve, minden kir. és kamarai adótól fölmenti. Ugyan ő megparancsolja Udvarhelyszék tiszteinek, hogy *Udvarhely* mezőváros lakosait régi kiváltságai ellenére semmi teherhordozásra ne kényszerítsék, ú. m. vendégek ellátására, a kin udvarba küldendő követek útitölcségeihez hozzájárulásra, a szék tisztei részére fizetendő bírságokra stb.³⁶

Csíkszereda mezőváros (és kétségtelenül a többiek is) megnyerik Izabella királynétől 1558-ban azt a biztosítást, hogy a török szultán részére fizetendő adót kivéve, minden adó és rovatai fizetésétől fölmentetnek.

Az Izabella által nyújtott eme kiváltságok az összes székely városokra kiterjedő szabályozást nyertek az 1559. gyulafehérvári országgyűlésen. Ennek 5. pontja azt mondja, hogy «*Az székely városok az egyéb székelségtől külön szakaszatnak*, mert azok *portai adót* kényszeríttetnek adnia és nem lehet hogy két teherrel bántassanak. Azért tetszett ú felségüknek azoknak városait az ő szabadságokban megtartani, amint hogy kegyelmesen kedveznek a többi székelyek szabadságainak».³⁷

A XVII. század folyamán az országgyűlések egy összegben szokták megszabni a városok adóját. E mellett nyoma van annak, hogy a fejedelmekkel megegyeztek az adó összegére nézve.

Bethlen Gábor uralkodása idejétől fogva kezdődik a magyar és székely városok adójának országgyűlésen való megszabása. Az 1614. szept. országgyűlés végzése szerint «*A kolcos, szabad, mező és kerített városok az előbbi mód és szokás szerint Nagyságoddal (t. i. a fejedelemmel) conveniáljanak (t. i. egyezzenek meg); mindenálltal a jelen való szükséghez képest Kolozsvár adjon flór. 350, Kézdivásárhely 80, Bereck 50, Marosszereda 20, Sepsiszentgyörgy 75, Csíkszereda 50, Keresztúr 56, Ilyefalva 35, Udvarhely 80 stb.*» (még hat magyar város). A lajstromból hiányzó Marosvásárhely kapuszám után, rovás szerint adózott. Az így kivetett adó félesztendőre szólt, mert rendszerint kétszer, tavasszal és összel tartatván országgyűlés, a kivetés is két ízben történt.

1615-ben a máj. és a szept. országgyűléseken a következő adótételekkel szerepelnek a székely városok: Kézdivásárhely 100—80, Bereck 32—o, Sepsiszentgyörgy 80—60, Udvarhely 100—80, Keresztúr 20—o, Ilyefalva 80—60 írttal.

így meg ez, váltakozó összegekkel, a fejedelemség korában végig. Az erdélyi törvénykönyvben a portai adóra az 1667-iki kirovás

van felvéve, a következő összegekkel: «Az egész székelység adjon 5000 tallért, Marosvásárhely, lévén 31 kapu, tall. 465, Kézdivásárhely too, Udvarhely városa közönségesen 35, Bereck 30, Jlyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 15 tallért».³⁸

Erről az egy összegben megszabott adóról nevezték az ilyeneket «*taksás vűros*»-oknak.

A hadi kötelesség tekintetében is kiváltságokat élveztek a székely városok.

Marosvásárhelynek és valószínűleg a többi székely városnak is ősi jogszokásuk és kiváltságuk volt, hogy Erdély határain kívül katonáskodni nem tartoztak, csupán belföldön harcoltak és viselték a táborozás terheit. Ezt rendeli Báthory István erdélyi vajda 1484. évben a görgényi várnagyoknak, a székely székek előljáróinak kérésére, jövendőre nézve is követendő szabályul, régi szokásainak és szabadságaikban való megtartásuk végett mindaddig, míg a királyi akaratnak tetszeni fog.

II. Ulászló király 1499-iki nevezetes kiváltságlevelé, mellyel a székelyek régi szokásjogait és szabadságait megerősít, hasonlóképp intézkedik. E szerint a székely városok, tudniillik a székely székek székhelyei, minden hadakozástól mentesek lehetnek, azonban midőn az ellenség az erdélyi részeket megtámadja és abban kárt tesz, abban az esetben ők is hadakozni tartoznak, a székely ispán meghatározása (limitatioja) szerint. A támadó hadjáratban tehát nem vesznek részt, csak a védelmiben, komoly szükség esetén.

Az 1559-iki törvény is mentesíti a székely városokat a hadakozástól, mert úgymond «azok portai adót kényszerítetnek adnia, és nem lehet, hogy két teherrel bántassanak». ³⁹ Az adófizetés tehát ekkor mentesítő őket a katonáskodástól.

A hadmentesség fejében a székely városok az adózáson kívül egyéb, különböző közterheket is viseltek, pl. a postálkodást, katonai terhek szállítását stb. Ezekről a kiváltságaikról és kötelezettségeikről a fejedelmektől adott oklevelek intézkedtek.

Midőn 1762—64-ben a székely határorség szervezése folyt, az érdekeltek városok hivatkoztak hadmentességiükre és felmutatták erre vonatkozó okleveleket. *Csíkszereda* taksás város pl. Izabella, Báthory Gábor, a Rákóczyak és Apafi kiváltságlevelivel igazolta, hogy a török portai adón kívül minden adótól fel volt mentve. A határorséget szervező bizottság azonban ezekkel szemben úgy határozott, hogy a megváltozott viszonyok között katonáskodni tartoznak és besorozta őket a határorségbe.

Kézdivásárhely tanácsa Bethlen Gábor oklevelére hivatkozott, mely szerint őket hadfelkelésre kényszeríteni nem lehet s ennek alapján kérík mentességüket. A szervező bizottság Kézdivásárhely-nek a többi székely városuktól különböző, kir. városi jogát nem ismerte el s lakosait a határőrségbe osztotta (1764 febr. 14.).³⁹

Bereck város Zsigmond császár-király, Szapolyai János, Izabella, Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen Gábor, Rákóczi György és Apafi Mihály fejedelemktől nyert, Lipót császár-király által meg-erősített kiváltság levelekkel igazolta, hogy ők annak fejében, hogy a fejedelem s az ország által Moldvába küldözött embereket szállították, hogy Ojtoz várához őrséget adni és saját területüket védeni kötelesek voltak, minden egyéb köztehertől föl voltak mentve.

A határőrséget szervező bizottság azt válaszolta, hogy kivált-ságaikról majd később határoznak, de mert azokban katonáskodásról egy szó sincs, tehát a határőrségbe besoroztatkak (1764 febr. 6.).

Sepsiszentgyörgy és Ilyefalva taksás városok szintén bemutatták kiváltságaikra vonatkozó emlékiratukat, mely szerint ők a széktől különálló törvényhatóságot alkotnak és a katonáskodástól örökre mentesek s kérík ebben megtartásukat.

A bizottság válasza úgy hangzott, hogy a kiváltság levelek bemutatott kivonataiban nem az áll, hogy ők a katonai szolgálattól és a hadbameneteltől mentesek, hanem az, hogy a hadbamenőktől ne terheltessenek: a hadkötelesség alól tehát föl nem menthetők — s tényleg besorozták őket a határőrségbe (1764 márc. 4.).⁴⁰

Azok a székely városok; melyek (a Rikán innen) nem estek a székely határőrség kerületében, a katonáskodástól az újabb törvényes intézkedésig azután is mentesek maradtak s nyugodtabban élhettek polgári foglalkozásuknak.

Ezek a főbb és általánosabb jellemvonások a székely városok történelmi fejlődésében. Ezeken kívül minden városnak megvan a maga sajátos történeti fejlődése, melyek feltüntetése a külön monografiák feladata.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a székely nemzet sajátos jogrendszeré, a székek féltékenykedése a városi külön kiváltságokra és önkormányzatra, a székely nép természete, foglalkozása, hajlamai és harcias szellemje, s magának a Székelyföldnek földrajzi fekvése nem kedveztek a székely városok fejlődésének. A városi polgárság a székelységből került ki és a városban is majdnem olyan székely

maradt, mint a falvak lakosai. A csekély és a minden nap életszükségletre szorítkozó iparúzás és kereskedés mellett a mezőgazdaság maradt egyik főfoglalkozásuk. Nagy és gazdag városok így a Székely-földön nem fejlődhettek ki.

A haza és a nemzet háztartásában hasznos és szükséges munkát teljesítettek és hivatásuknak becsülettel megfeleltek, de jelentékenyebb szerepre és a virágzás magasabb fokára csak az újabb korszakban emelkedtek.

A legújabb korban az idegen nyomás leginkább a városokra nehezedik. Reméljük, hogy beigazolják életrejüket. Sub pondere ereséit palma.

¹ Sz. O. I. 123. 1.

² Sz. O. I. 123, 179 és 191. 1..

³ 1344-ben és 1366-ban: Datum in loco fori Siculorum (Sz. O. I. 51 és 67.1.). — 1439-ben, midőn ott erdélyi országgyűlést (congregatio) tartanak: Zeekel Wasarheli. (Sz. O. I. 139. 1.) — 1349, 1366, 1370, 1385-ben: Datum in Scekul Wasarhel (Urkundenbuch I. 63, 256, 347, 599. stb. 1.) — 1361-ben: versus villas . . . forum Siculorum (Urkundenbuch I. 191. 1.)

⁴ Sz. O. IV. 8. 1. - Sz. O. III. 29, 61, 70, 76, 81. 1.

⁵ Sz. O. I. 254. 1.

⁸ Sz. O. V. 40-41. 1.

⁷ Korlosváry—Óvári: Corpus Statutorum I. k. 32. 1.

⁸ Benkő József: Speciális Tarnsylvania. Orbán Balázs: Székelyföld IV. 109. 1.

Sz. O. I. 163.1. Székely M.: A székely nemzet constitutioi 14. 1. — I.ötsey Spielemberg László: A nemes székely nemzet jussai M.-vásárhely 1837. 5. 1.

¹⁰ Sz. O. I. 64. 1. — Urkundenbuch II. 142. 1. — A Jakab E. Udvarhely vm. történetében (202. 1.) említett «legelső hiteles oklevél» — 1301-ból (Sz. O. I. 29. 1.), mely «Udvard» várát s Oláhfalu szabadalmait emlegeti — hamisítvány, tehát az arra épített minden okoskodás megdől. Méginkább hamis a Csiki székely krónikára alapított vélekedés. (Jakab E. id. mű 191. 1.) Ilyen tarthatatlan állítás az is, hogy «Udvarhely egyik városrésze Szent-Imre, mely hajdan Udvard (!) várához tartozó falu volt. E falu oly régi volt, mint a város s nevét valószínűleg Szt. István korában kapta» (U. ott, 204. 1.) — István királyt és fiát Imrért tudvalemőleg 1083-ban avatták szentté; hogyan kap-hatott tehát valamely falu félszáz évvel azelőtt Szent-Imre neveté I Filius ante patrera!

¹¹ Sz. O. III. 108. 1., I. 159. 1., I. 306. 1.

¹² Ld. bővebben Jakab E. — Szádeczky L.: Udvarhely vm. tört. 275. 1.

¹³ Sz. O. V. 282, 284. 1.

¹¹ Szeles János: Sz. Udvarhely tört. (Érd. Múzeum 1898. 531. 1.).

¹⁵ Történetét megírta egyik tanítványom, Szele György: A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi pőre. Kolozsvár 1914. 11. 1.

¹⁶ Appr. Const. III. LXXIX.

¹⁷ Br. Orbán Balázs: Székelyföld III. 40. 1.

¹⁸ Sz. O. III. 118, 121, 173. 1.

¹⁹ Sz. O. V. k. 42, 70. 1. - III. 182, 186. 1.

²⁰ Sz. O. III. 204, 205. 1.

²¹ Sz. O. II. 2. 1. ²² Sz. O. III. 208, 209. 1.

²³ Sz. O. III. 16.1. — Ezek a város jogainak kedvező levelek *I. Rákóczi György* 1641. átiratában maradtak ránk, az Orsz. Itr. XL. sz. Liber Regiusában. Az ezzel ellenkező levelek eredetiben Brassó város levéltárában. (Ld. Sz. O. IV. 157. 1.)

²⁴ Sz. O. III. 241, 242. 1.

²⁵ Sz. O. II. 213. 1. ²⁶ Sz. O. IV. 218. 1.

²⁷ Sz. O. VI. 157. 1. ²⁸ Sz. O. I. 102. 1.

²⁹ Sz. O. II. 167. 1. ³⁰ Sz. O. I. 122. 1.

³¹ Ld. részletesebben br. Orbán Balázs : Székelyföld III. k. 101. 1. — Bakk Endre: Kézdivásárhely története 25. 1.

³² Appr. Const, p. III. t. LXXVIII. a. 1.

³³ Szalay Gyula tanítványom: Kézdivásárhelyi Szöts István főbíró élete (1675–1760.) és nemesség! pőre. Kolozsvárt, 1915.

³⁴ így adományozott 1478-ban Mátyás király Székelyvásárhelynek évenként három vásár tartására jogot (Sz. O. V. 24. 1.). II. Lajos 1520-ban Sepsiszentgyörgy részére régebbi egy országos és egy heti vására mellé még két országos vásárra ad újabb engedélyt. (Sz. O. II. 2. 1.)

³⁵ Ld. II. Ulászló 1510-ikí és II. Lajos király 1520—25-iki rendeletéit Szentgyörgy vásárjoga ellen. (Sz. O. V. 42. és III. 208, 209 és 238. 1.)

³⁶ Sz. O. I. 255, 267. 1. — II. 2, 52, 138, 144, 146, 147, 148. 1. — III. 316.1.

³⁷ E. O. E. II. 123. 1. (magyarul). Sz. O. II. 151. 1. (latinul).

³⁸ E. O. E. VII. 182, 251 és 279. - Comp. Const, p. V. ed. XLV.

³⁹ Sz. O. I. 251. 1. - III. 140. 1. - E. O. E. II. 124. 1.

⁴⁰ Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 279, 756, 757, 762. 1.

XXIII.

Várszolgálat. Határőrzés.

Székely várak.

A székelység a rendes hadfelkelésen kívül várszolgálatot és határőrzést is teljesített.

A Székelyföldön három fejedelmi vár állott: *Görgény*, *Udvarhely* és *Várhegy* vára. Ezekben a várszolgálatot székelyek teljesítették.

Görgény a legrégebb ezek között, mely már a középkor folyamán szerepelt, míg *Udvarhelyen* és a háromszéki *Várhegyen* az 1562-iki székely felkelés után építettet a fejedelem várát, *Székelytámadt* és *Székelybánja* név alatt.

1. *Görgény* a XIV—XV. században a székely ispánok lakóhelye s uradalma, az ó zászlós uraságuk illetéke volt. Miután a vajdák a székely ispánsgát kezükhez ragadták, gyakran vajdai székhelyű szolgált. Állandó hivatása a vidék katonai védelme s egyben a marosszéki székelyek fékentartása volt. Várnagya 1451-ben vingárti Geréb

János volt? 1453-ban, midőn Hunyadi János a kormányzóságról leköszönt, V. László neki egyebek közt Görgény várát adományozta.

A fejedelem! korban Görgény vára és uradalma mint állami (fiscusi) birtok a fejedelmek haszonélvezete alá tartozott, de ezek rendesen másoknak adták zálogbirtokúL így bírja a XVI. század közepén Hagymást Kristóf, aki Marosszéket erősen sarcolván, ez a szék is Békés Gáspár mellé állott Báthory István ellen (1575). A század végén Kovacsóczy Farkas kancellár bírta (1594); majd Bocskay István, Az ó halála után 1607-ben a rendek azt határozták, hogy az ország régebbi végzése szerint az állami váruradalmak a fiscushoz visszacsatolandók lévén, Görgény is visszavétek és a fejedelem számára tartassék. De mint fiscalitás később is magánosok kezén forgott zálogbirtokúL A XVII. század folyamán Kovacsóczy István, Rákóczi Zsigmond, a Barcsayak stb, 1737-től 99 évig a báró Bornemiszák bírták,

A XVI. század végén a görgényi várban marosszáki drabantok végezték az örszolgálatot s olyanok, akik erre rendeltettek a szomszédos falvak szabad székelyei, illetőleg puskás drabantjai közül, Báthory Zsigmond 1590-ben ezek közül öt, előljárónak engedetlen és másoknál lappangó drabantot jobbágyságra vetett, közülök egyet példaadásul kivégeztetett, négyet eladományozott,²

A Básza-féle 1602, összeírásból megtudjuk azt is, hogy a Görgénybe szolgálók Mikházán (2), Remetén (10), Köszvényesen (3), Demjénházán (3), Jobbágylelkén (18), Hodoson (1) és Eteden (3), laktak. Számkuk ekkor 40-re rúgott, a marosszáki H4drabant között, (A felesküdt szabad székelyek száma ekkor Marosszáken 990 volt),³

Ez a szolgálat terhes lehetett, mert szabadulni igyekeztek alólá. Az 1607-iki országgyűlés fel is mentett a «Görgény várához» szolgáló néhány marosszáki drabantot, azzal a jellemző megokolással: «miért hogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti». Ezután ők is a többi szabad székelyek között, úgy, mint szabad székelyek szolgálhattak. Ez a fölmentés a gyakorlatban — úgy látszik — nem valósult meg, vagy a fölmentettek helyett másokat kényszerítettek vár-szolgálatra, mert az 1649. országgyűlés a fejedelemnek hálálkodik, hogy «az marosszáki gyalogokat Görgény várában való járástól immunitáció tötte» és megengedte, hogy azzal tovább ne tartozzanak? Később az erdélyi törvénykönyvbe is fölvették a székely drabantoknak Görgény várához való szolgálattól mentességét, az 1607-iki végzésre hivatkozva.⁵

2» A Székelyföld közepén, az anyaszék fővárosában *Udvar-*

helyen a rómaiak idejében táborhely (castrum) állott. Emez *udvar helyén* épült Udvarhely városa. Ez volt a székelyek alispánjának székhelye, itt tartattak a nemzetgyűlések, itt székelt a főtörvényszék (1505-től). A székelyek II. Ulászlóhoz intézett folyamodványukban azt panaszolják, hogy Báthory István vajda és a székelyek ispánja Udvarhelyen — ami eddig hallatlan volt — köztük *kastélyt építettet* (castellum erexit), hogy onnan őket biztonságban elnyomhassa és fosztogathassa.⁶ Báthory István vajda bukása és halála után (1493) II. Ulászló visszaadta a várat előbbi rendeltetésének s kolostorrá tette.⁷ Ebből építette János Zsigmond a székelyek 1562. felkelése leverése után azt a várat, melyet intőjeiül *Székelytámadt* várának neveztek s melyben azután a székelyek főkapitányai székeltek. Ezt a várat János Zsigmond már 1562-ben «*Zekel-thamad*» várának írja s várnagya ekkor Móré Gábor volt. János Zsigmond azonban nem sokára főkapitányt állított a székelyek fölé, Pekri Gábor személyében s meghagyta a székely székeknek, hogy neki mindenben engedelmeskedjenek. Pekri egyszersmind Székelytámadt és Várhegy (Székelybánja) kapitánya volt. Udvarhely várában székeltek azután a főkapitányok: Pekri után Bánfy Pál, majd Teleghi Mihály. Innen sanyargatták sokféle terhes szolgálattal «az sok kegyetlen kilemb-kilemb idegen tisztartók» a székelyeket, kik keserű panaszra fakadtak az ország rendet előtt «az várra való nagy sanyarú hajtás, verés, fogás, szolgáltatás miatt».⁸

Udvarhely várához eleinte nemcsak a körülötte fekvő szék lakosai, hanem a távolabbi székek is szolgálatra kényszerítettek s emiatt sok panasz, elégedetlenség, sőt lázongás keletkezett. Báthory István 1571-ben kiegyezett a székelyekkel, «terhüknek nagyobb részét róluk elvötte». Az udvarhelyszékiek arra kötelezték magokat, hogy fejenként három hétag szolgálnak az udvarhelyi várnak és elvégzik a szükséges mezei munkákat. A várszolgálat terhe ezután is rajta maradt a közeli és távolabbi székely drabantokon. A marosszéki puskások még 1591-ben is azt panaszolják, hogy állandóan órségre kell járniok Udvarhely várába; az udvarhelyi kapitány arra kényszeríti őket, hogy éjjel-nappal a kapukat őrizzék és egyéb szolgálatokat teljesítsenek, anélkül, hogy saját századosaik erről tudnának, vagy őket oda kirendelnék, a mi miatt saját dolgaikat, a miből élnek, elhanyagni kénytelenek. Báthory Zsigmond azért 1591 jún. 4-én kelt kiváltságlevelével kiveszi őket az udvarhelyi kapitányok rendelkezése alól, felmenti az udvarhelyi várőrségtől, némi fenntartással: azaz rendkívüli szükség esetére korlátolt kötelezettséggel.⁹

Hasonló mentességet adott Báthory Zsigmond a csík-gyergyó-kászonszéki székely gyalogrendnek is 1591 dec. 22-én, melynek lényege szintén az, hogy Udvarhelyvára őrzésétől mentesítessék, hogy otthon dolgaikat végezhessék.¹⁰

Udvarhely «Székelytámadt¹¹) várát a székelyek Mihály vajda betörése alkalmával lerombolták. A lécfalvi országgyűlés újraépítését Udvarhely-, Gyergyó- és Kászonszék lakosai által elrendelte.

Udvarhely felépítésével nem siettek. Csak Bethlen Gábor gondoskodott felőle — más módon. Homorodszentpáli Kornis Ferenc ugyanis Bethlen Gábor fejedelem és Péchy Simon ajánlatára 1614. évben Udvarhelyszék főkirálybírájává választatván, a fejedelem nem sokára reá bízta az udvarhelyi vár gondviselését. Kornis a pusztuló várát építetni kezdette s a fejedelem méltányolván a vár megépítésére való hajlandóságát és abban ő is segíteni óhajtván, a várat és a hozzá tartozó uradalmat zálogba adta neki, olyan föltétellel, hogy amit a váron közmunka segélyével is épít, annak feleértékét a visszaváltáskor a zálogösszegből leszámítják. A vár a következő években felépült és csakhamar visszakerült a fejedelem kezébe, aki udvarbírákkal gazdálkodtatott benne. 1629-ben midőn Bethlen Gábor udvarbíró-változáskor leltározatja, teljesen fel- és kiépített erősséggel, kényelmes lakóházak, «udvarló ház», «őfelsége ebédlőháza» (t. i. szobák) és gazdasági épületek, pincék vannak benne, nagy mennyiségű borral, búzával, juhászattal, hozzá tartozó asztagokkal, majorokkal, haltartóval, csűröskeettel, malmokkal stb.¹¹

A vár a XVII. században mindenki által elvesztette országos s főként hadászati jelentőségét s mint fejedelmi uradalmi központ szerepelt. Mint ilyen, állandó egyenetlenkedésben állott a várossal, melynek jogai az udvarbírák gyakran beleavatkoztak és a város lakosságát jogtalan terhek viselésére és szolgálmányokra kényszerítették.

A fejedelemség letüntével a várba német katonaság szállott. Azzal volt megszállva akkor is, midőn Tököly Imre 1690-ben a váron általköltözött.

A Rákóczi-forradalom kezdetén is német katonák tanyáztak a várban. A vár parancsnoka Ruyter a várat feladta «s maga is mind a németekkel kuruccá lett».

A vár a kuruc-világ után elrontatván, lakhatatlanná lett. Ügy állott romjaiban közel két századon át, mint «Csonka vár» a múlt század végéig, midőn helyén 1893-ban a m. k. állami főréáliskola díszes épülete emeltetett.

3. *Várhegy* vára (Székelybánja) Háromszék lapálya közepén,

hasonló nevű falu kiemelkedő dombán állott. Ezt is, valószínűleg régi alapon, az 1562-iki székely fölkelés után építették. *Székelybánja* gúnynevét oklevelekben nem használták.

Építését a székelyek magokra nézve sérelmesnek tartották, már csak azért is, mert a hely, amelyen épült, «némely főszemély uraknak ősöktől maradt régi örökségek, jóságok volt . . . határváral egyetemben». Ehhez is, mint Udvarhelyhez, hatalmasul foglaltak régi örökségeket, birtokokat. Keservesen panaszolják a székely főnepék és lófók 1571-ben, hogy jobbágyaikat az ú. n. földönököt «valahol akarták, csak elfoglalták a két várhoz»... Azonképpen szénáréteiket szántóföldeiket, számtalan sokat foglaltának el a két várhoz . . . Hol penig az tisztartók akarták, elmetszettek (kihasítottak) minden falu határán nagy szélföldet, olyat, melyet jobbnak ismertek az falu határai között, mely földek között föembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az községével együtt elfoglaltanak és király számára szántatták».¹²

Várhegyet is kapitányok, udvarbírák, tiszttartók igazgatták és kezelték. Drabantok és «egyéb fegyveres népek» voltak az őrizői, a háromszéki kincstári székely jobbágyok a várföldek művelői.

1564-ben ennek is Pekri Gábor volt a kapitánya; 1571-ben Daczó György a praefectusa; 1576. máj. 6. — 1578. ápr. 16. Cseffey János a kapitánya (Háromszék főkirálybírája); 1578. máj.— 1579. jan. Rácz Mihály. 1583-ban Perneszy István a várhegyi kapitány és háromszéki főkirálybíró; 1588—90-ben Ravazdy György.¹³

A várhegyi kapitányok a háromszéki főkirálybíróságot is viselték.

Ez a két fejedelmi vár szálka volt a székelyek szemében, mint elveszett szabadságuk jelképét s elnyomatásuk legfőbb eszközét úgy tekintették. Mihály vajdához 1599-ben főként azért csatlakoztak, hogy a két vár kiszolgálása alól szabaduljanak és azokat lerombolják. Tényleg le is rombolták alaposan.

Mihály vajda kiveretése után a lécfalvi országgyűlés (1600 nov. 4.) elhatározta, hogy a várat újra felépítsek és pedig Várhegy várát Háromszék és Csíkszék lakossága egyetemlegesen.

A bekövetkezett idők nem voltak alkalmasak e határozat végrehajtására és Várhegy felépítetlen maradt s ma romjai is alig láthatók.¹⁴

Görgény, Udvarhely és Várhegy várán kívül több fejedelmi vár nem volt a Székelyföldön. *Magán* vár volt még egynéhány. Ilyen volt Szárhegy (Gyergyóban, a Lázároké), Bálványos (Kézdiben, az Aporoké), Kézdiszentlélek (többeké), az alsó-rákosi, homorodszentpáli (Udvarhelyszéken) stb.

Marosvásárhelyen volt a dombélen egy Ferencrendi kolostor, melyet János Zsigmond a secularisatio (1556) után a városnak adományozott, Leégvén, sokáig pusztán állott s romokban hevert, Básta katonái a várost 1602 Úrnapján kirabolván, Borsos Tamás jövendőbeli menedékhelyül erőd építésre buzdította a várost, A polgárság 1602-ben építeni kezdette a leégett kolostor falaiból az erősséget, céhek szerint róván ki a várfal építését, melyet aztán bástyákkal is elláttak, 1603-ban a dévai országgyűlésen a székelyek a vár lebontását kívánták, mert «nézik azt tartja az ők törvények, hogy a székelységen vár ne legyen» és erősen fenyegetőztek, «hogy ők nem engedik meg, hogy legyen, hanem reá jönnek és elhányják a kastélyocskát». De Borsos Tamás ékesszólása, Básta és később Bocskay engedélylevele megvédelmezte,¹⁵

A várerőd, mely a mostani ref, templomot köriti, 1775-ben a katonaság kezében ment át s az bírta az oláh betörésig,

Csíkszeredán Mikó Ferenc Csíkgyergyó és Kászonszék főkapitánya építették várkastélyt az 1620-as években, mely róla *Mikó-újvárnak* neveztetett. Utána utódaira s ezek örököseire szállott nemzedékről nemzedékre, 1661-ben a tatárok feldúlták és megrongálták. Gr. Steinville csász. főgenerális 1716-ban helyreállította, A székely határorság szervezése után 1764-től a csíki székely gyalogezred parancsnoksági székhelye lett. Később katonai kaszárnyául szolgált,

A Székelyföld falvaiiban is voltak s vannak itt-ott, főként a határszélen, Háromszéken és Csíkban erősségek, templomerődök, kastélyok, melyeket a szász templomerődök mintájára az ellenséges beütések ellen menedékként építettek a lakosok.

1571-ben a székelyek az ország rendéihez intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt ezt mondották:

«Miért penig az Háromszék az két Oláhország szélyén vagyon és gyakran törökek és oláhok miatt rablás esett, vadnak közöttük magok oltalmára épített erős kastélyok és cintermek, kiket nagy költségekkel puskákkal, szakálosokkal, porral, golyóbissal valamennyire megerősítettek volt; kikból némely tisztartók belőle kihozattattak: könyörgünk, hogy azok adatnának vissza».

Mikor Déván 1603-ban a székelyek azzal fenyegetőztek, hogy elhányják a marosvásárhelyi kastélyt, a tanácsurak «így replicáltak, hogy lám Háromszéken sok kastély van és azt miért nem hányjátok el? Arra azt mondták, hogy Moldovából gyakran félelmek van azoknak s azért, de azok csak apró kerítések», \

Az ilyen templomerődök építését magok a fejedelmek is elősegí-

tették, támogatták. Bethlen Gábor pl. Homoródszentmárton udvarhelyszéki falut,, melyet Báthory Gábor idejében a tatárok feldúltak, templomerője építésére segéllyel láta eh I. Rákóczi György pedig 1636-ban azzal a kedvezménnyel járult a védelemhez, hogy megengedte, hogy hadfelkeléskor öt puskás gyalog otthon maradjon a templomerő oltalmára.¹⁶

Várőrség és udvari szolgálat.

Kék-drabantok. (Testőrök.) .

A székelyek nemcsak otthon, de szükség esetén az ország minden részében alkalmaztattak várak, erősségek őrzésére, helyőrségi szolgálatra, «praesidium» tartására. Ilyen várak voltak az északi részen Kolozsvár, Szamosújvár, Huszt; a nyugatin Várad, Jenő, Lippa, Karánsebes, Lugos, Déva; az ország közepén Gyulafehérvár; délen Fogaras vára. A szászok kerített városaikat rendszerint magok védelmezték. A városok falait, bástyáit béke időben rendesen a polgárhozség őrizte, céhek szerint osztván fel a falak, bástyák önzését. A fejedelmek főként az állami uradalmak iiscalis váraiban és erősségeiben tartottak állandóan őrséget, melyet szükségnek idején jó-eleve meg kellett erősíteni. A székelyek részleges mozgósítása sokszor ilyen őrségszolgálat ellátására történt. Ezzel együtt járt a határőrzés.

Az 1575 dec. országgyűlés mindenek felett szükségesnek ítélvén (Báthory lengyel királyá választása után), «hogy a határőrzésre gondviselés legyen ... a nemesség állítson 100 lovagot, 100 gyalogot, a székel uraink atyánkfiái 200 lovagot, szász uraink 300 gyalogot, a fejedelem udvara népe 200 lovagot és 100 drabantot. Kolozsvár legyen az praesidiumnak helye». ¹⁷ 1576 máj. a német készülődések ellen ismét ezer főnyi «praesidiuumot» rendeltek Kolozsvárra, melyhez a székelyek háromszáz lovaggal járultak, minden székből egy-egy főhadnaggyal az élükön. 1576 okt. «az közönséges vigyázásra» ismét ezer főnyi hadat, köztük a székelyekből 300 lovagot, szavaznak meg s a fejenként készenléteit. A zsoldosokkal a «székes helyekről az egyik főkirálybírónak» együtt kell lenniök, kik ismervén alattavalóikat, s közéjük tizedeseket rendelvén, fenyítékben tartására őket.

Az ilyen őrszolgálat, vigyázás, praesidium tehát nem volt egyéb, mint az esetleges általános mozgósítást megelőző részleges mozgósítás.

Az 1594 febr. országgyűlés a háborús mozgalmak miatt az ilyen részleges mozgósítás által nyert őrség helyébe a «szomszéd országnak példáját követvén» állandó zsoldos csapatok tartását határozza el,

úgy, hogy erre «minden házas ember 20—20 pénzt adjon, személyválogatás nélkül» a Székelyföldön is. 1594 nov. «az praesidium tartására» kapu szám szerint 50—50 pénzt szavaztak meg. 1595-ben 1 forint 50 dénárt vetnek ki rá portánként. Ehhez Székelyvásárhely, Ilyefalva, Al- és Feltorja, Bereck és Kézdivásárhely a rendesen kiszabott adózási rovás szerint fizettek. Szováta Marosszéken 24 frtot. Akik Székelyföldön «több városok és faluk» fejedelem adójába nem fizettek, hanem csak török «császár adóját rovás szerint fizették» ú. m. Székelykeresztűr, Udvarhely, Csíkszereda, Tusnád, Maros-szereda, azoknak ugyanannyit kellett fizetniük. A kászoniaknak is rovás szerint másfél forintot kellett fizetniük «az praesidium tartására». 1596-tól 1599-ig minden évben vetnek ki 1—1.25—1 frt 75 dénárt ugyanazon célra.

Ezt a «szokatlan» és új adónemet azonban a rendek kedvetlenül szavazták meg s már 1598 márc. csak azzal a protestációval engedtek a fejedelem kívánságának, hogy ezután attól teljességgel mentesek akarnak lenni. 1599 márc. «látván a szükséget» még «ez egy úttal» megszavazták, de kikötötték, hogy többé a fejedelem ezzel ne terhelje öket.¹⁸

A nemsokára bekövetkezett katasztrófák (Mihály vajda betörése, a Básza-korszak) egyelőre véget vetettek a hasonló zsoldos- és őrsereg tartásoknak s a fejedelemség visszaállításával más fejlődést vett az ország hadszervezete. Azonban szükség esetén később is igénybe vették a székelyek haderejét őrségi szolgálatokra, várakban és határszéleken, így 1605 okt. I. Rákóczi Zsigmond, mint Bocskay kormányzója, Petki János székely kapitánytól kilencszáz székely gyalogot kér három hónapi éléssel az egész székelyiségről, Déva, Lugas, Karánsebes, Kőrösbánya végvidékeinek védelmére, a rác pandúrok rablássai és pusztításai megakadályozása végett.

Az 1606 máj. 17. III. te. szerint «a székely atyafiak ... a két ezer lovas kopjást és két ezer gyalogot megígérték». Ugyancsak 1606-ban Lippára mint «végházra» kívánnak székely gyalogokat küldeni.¹⁹ 1616-ban szintén Lippa vára alá rendelnek néhány száz gyalogot a szabad székelyek közül, a kik kelletlenül tesznek eleget a székely főkapitány rendeletének; közülök száz gyalog alig hogy Fejérvárra ért, «virradatig mind elszökék».²⁰

Az Approbata törvények szerint (p. V. c. 64.) «ordinarie a székelység Fejérvárt gyalogot állítani nem tartozik». De rendkívüli szükség esetén ez is megengedi hallgatólagosan. Arra valók voltak a részleges mozgósítások.

Hogy a részleges hadfelkelés és a várszolgálat mennyire összefüggésben áll: mutatja Béldi Pál a székelyek generálisának 1670 máj.

7. (Uzonban kelt) levele, melyben «partialis insurrectio»-ról s Szamosújvárban állandó őrködésről van szó, a mire azokat ajánlja, kik közelebb volnának Újvárhoz» Váltakozva tanácsolja a székek szolgalatát: «egy rendnek ideje eltelvén, más ismét felválthatná»²¹

1685-ben Apafi a huszti vár őrzésére küld egy 60 tagból álló székely puskás gyalog csapatot, egy főhadnagy vagy vicehadnagy, zászlótartó és hat tizedes vezetése alatt, egy dobossal, kik húségesküt tettek a fejedelem, neje és fia húsgére»²²

Miután a császári hadak Erdélyt előzönlötték s a fejedelmi udvar Fogaras várába szorult, ott is székely gyalogok teljesítették (és pedig két évenként) az állandó őrszolgálatot. Az 1688 máj» 10. III» te» azt határozta a fejedelem udvarában őrködő (continuus-kodó) «székely gyalogok állapotáról» . . hogy az két esztendő eltérőn, a székely tisztek másokat írni (küldeni) helyette el ne mulaszzák. Azalatt pedig magok székeken és házaknál semminemű adóval ne terheltessének»²³

A XVI» század derekán a *fejedelmi udvarban* is tartottak a székelyek száz-száz lovast, évenként háromszor váltakozva» Szerepel az udvari testőrség a XVII» században is» Az 1608 márc. 3-iki II» te» azt mondja, hogy «ennek előtte még az boldog időben is az fejedelem személye mellett udvarnál bizonyos számú fizetett lovag és gyalog volt»» Báthory Gábor «udvara népét 500 lovasra és 500 gyalogra rendelte», melyet a rendek leszállítani kérnek»²⁴ Ebből fejlődött ki a «kék-drabantok» (gyalogok) testőrsége, melyről a XVII» század törvényei emlékeznek s akiket részben a székely drabantok közül toborzottak» Bethlen Gábor alatt van szó először «kék-gyalogokról», kiket egyenruhájuk színéről neveztek így» Azelőtt csak vörös-drabantokat, vagy testőröket (*praetorianus*) emlegették történeti emlékeink.

A testőrségen szolgáltak lófők, drabantok, sőt jobbágyok isk

Az «*udvari gyalogok*» rendes zsoldot, hópént, élelmezést és ruházatot kaptak» Jobbágyok is állottak be, ami a földesurakra sérelmes lévén, 1649-ben azt a törvényt hozták, hogy ha a kék-gyalogok közé jobbágyok mennének és a földesür mást, illendőt, állíthatna helyette «tartozék kapitány uram az zászló alól előbbeni földesurának kibocsátani». Addig is háznépe a jobbágy szolgalmányokat teljesíteni köteles. 1657-ben a «kék-gyalogok» olyan adó alá vettettek, mint a székelységen a lófők.²⁵

Az udvari testőrséget alkotó «kék-gyalogok» élén kapitányok

állottak, többnyire székelyek»²⁶ Épp oly fegyelemben tartattak, mint a többi katonák (1626» IX» te») I» Rákóczi György nagyrészt a székely drabantok közül toborzottá ōket, de II. Rákóczi György 1649. évben azoknak a székely drabantoknak, ('valakinek közülök a szolgálathoz kedvek nem léşzen», elbocsátását ígérite.²⁷ Az elszegődött testőrnek elszökését szigorúan büntették»

Határőrzés.

A hadkötelezettség terén állandó és fontos feladata volt a székelyeknek *az ország keleti és délkeleti határainak őrzése*. Erre való tekintettel szabja meg már középkori hadrendszerük (az 1499. hadi szabályok — bizonyára előbbi gyakorlat szerint is), hogy *kelet felé . Moldva* irányában teljes számmal kell a király zászlai alá sorakozniok, dél felé, *Havasalföld* irányában már csak *félerővel, nyugatra tized-, északra huszadrésziukkel*, mert (s ezt külön hangsúlyozza a középkori hadszabályzat) a haza védelmére állandóan őrködni tartoznak, azért élveznek adómentességet s nyertek Magyarország dicső királyaitól nemesi kiválságot. Az újkorai hadi rendszabályok is gondoskodtak arról, hogy a határok védetlenül akkor se maradjanak, mikor a székelyek haderejének zömét másutt vették igénybe. A határok megfelelő védelmére szükséges haderőt hagytak otthon, vagy szükség esetén mozgósították az otthon maradt lakosságot.

Voltak a Székelyföldnek olyan részei, a legexponáltabb helyek, ahol állandóan őrizni kellett a határszorosokat és ösvényeket és ezért különleges kiváltságokat kívántak és nyertek is. Ilyen volt Kászonszék, az Ojtozi- és Üzi-szoros között, «egy magának szakadott szegelet-föld», melynek népei «mikor Zsigmond császár Moldovába' bent volt» (1390-ben), nagy hűséggel szolgáltak neki s ezért kivállságot: hadnagy és bíró választási és törvénykezési jogot nyertek. Mikor Mátyás király ezt 1462-ben megújítja, azzal okolja meg, hogy Kászonszék Moldva közelében van és az ottani székelyeknek nem csekély őrködést kell végezniük életük és vagyonuk védelmére. Ezt azt önálló törvényhatósági jogot aztán megerősítették II» Ulászló királlyal s azzal többítették II» János király által, hogy felebbezés ítéletük alól nem más (tudniillik Csík) székhez, hanem egyenesen a királyi kúriához történjék. A Báthoryak és Bethlen is megerősítették.²⁸

Ennek kapcsán Kászonszék és vele együtt némely határszáli székely falvak, melyek a szorosokban és határszáli ösvényeken

őrszolgálatot teljesítettek, igyekeztek időközönként hadmentességet is nyerni a hadfelkelések alkalmával.

Ezt a kívánságukat 1604-ben a császári biztosok nem teljesítették, mivel a császári kormány soha sem engedte meg, hogy a köz-felkelésből magokat kivonják, csupán annyit engedtek otthon hagyni közülök, amennyi az őrszolgálatra elegendő.

Báthory Gábor azonban méltányolta kérésüket s 1608-ban megengedte, hogy midőn a szükség és a körülmények úgy kívánják, a hadfelkeléstől mentesek legyenek, otthon maradhassanak, hogy az utakat, helyeket és ösvényeket, melyeken át az ellenség belopózhatna és kárt tehetne, szorgalmasan és gondosan őrizzék, kéleljék s ha valami történnék, tüstént jelentsék.

A kászoni (összefüggő) falvak, ú. m. Kászon-Feltíz, Altíz, Impérfalva, Jakabfalva és Újfalu a határőrzést az Úz-völgy, a Lassúág-pataka, a Veresvíz s a Nemere-hegy irányában teljesítették. Hasonló szerepe volt Felcsíkban Dánfalva és Madaras lakosainak a Gyimesi-szoros felé; Zágonnak, Orbaiszék legdélibb szögletében a Bodzaforduló irányában s Berecknek az Ojtozi-szorosban. Ezek is kiváltságokat, illetve hadmentességet élveztek a határőrzés fejében.

1609-ben azonban az országgyűlés meg akarta szüntetni a határőrzés címén elvezett mentességet. A XIX. te. ugyanis azt mondja, hogy «az székelység között egy néhány faluk, ú. m. Kászon, Zágon, Dánfalva, Madaras és egy néhány priváta personák, kikból 5—600 lovag és gyalog kitelnék — hadakozó emberek», azon szín alatt, «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadakozástól magokat mentesítették. A rendek elhatározták, hogy ezentúl «ők is viseljenek az több székelységgel egyenlő terhet az hadi szolgálatban»... az ösvényekre való vigyázás felől pedig a tiszttartók (a szék tisztei) intézkedjenek ... azaz a szükséghöz képest «rendeljenek elegendő vigyázókat». ²⁹

Ez a végzés azonban — úgy látszik — egyelőre papíroson maradt. Kászonszék legalább továbbra is meg tudta tartani mentességét.

Más helységeknek is voltak hasonló mentességei. így *Berecknek* is az Ojtozi-szoros előtt. Ez, mint Bereckfalva, oláh telepítvény volt, melynek élén eleinte kenéz állott. Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán (1423—26) bíráskodási kiváltságot adott neki, melyet Zsigmond király 1426-ban azzal erősített meg, hogy kenézök (akkor Magyar János) és a falusiak — mint addig is tettek — határőrzéssel és kémkedéssel tartoznak a moldvai végeken.³⁰ Ez a kötelezettségek fennállott a XV. és XVI. szazad folyamán is s ennek fejében erősítette

meg Szapolyai János 1531-ben, Izabella 1557-ben régi önkormányzati kiváltságaikat.

Báthory Zsigmond 1602-ben adómentességet adván Berecknek, kikötötte, hogy futárait (mint már elődjeivel is tettek) lássák el lóval és szekérrel Moldvába, Tatros városáig és visszajövet Kézdivásárhelyig; továbbá, hogy régi szokásuk szerint Moldvában és Havasalföldén állandóan kármelit tartanak, a határszéleket gondosan őrizzék és a fejedelmet minden hírről értesítések.³¹

Ez a kötelezettségük fennállott az egész XVII. század folyamán, amiért minden fejedelem megerősítette adómentességüket, maga Lipót császár-király is 1701-ben.

Midőn 1764-ben a székely határokat szervező bizottság előtt felmutatják kiváltságleveléket, előszóval is hangsúlyozzák, hogy ők tartoztak a fejedelmek vagy az ország küldötteit és futárait Moldvába szállítani, Ojtoz-várában őrséget tartani és saját határaikat is őrizni. A háborús időkben kármelit is tartottak a török tartományokban s ezekért adómentességet, hadmentességet és önkormányzatot élveztek. Az ojtozi várból Bethlen Gábor harmincadot állítván fel a Moldvából arra felé behozott áruk megvámolására, a bereckiek is segítséggel tartoztak a csempészek ellen a vámszedőknek.³²

Az ilyen határszéli, kiváltságos határok természetesen csak békéidőben voltak alkalmasak és elegendők a határok őrzésére. Háborús időben az ellenség betöréseit csak megfelelő haderő akadályozhatta meg és verhette vissza. A határok őrzésére hadfelkeléskor minden hagytak otthon kellő számú fegyveres erőt s szükség esetén ezeket mozgósították.³³

A részleges fölkelések (partialis expeditiok) nagyrészt arra valók voltak, hogy a határok védelméről történék általuk gondoskodás.

Az ilyen részleges és az általános fölkelések által azonban csak háború esetén védekezhettek, békében szükségtelen volt. A határok teljesen őrizetlenek még sem maradhattak. így az állandó határokat intézményileg is kellett gondoskodni, azt néhány határszeli kiváltságos falura bízni még sem lehetett. Már az 1609-iki országgyűlés az ösvényekre való vigyázást arra rendelt elegendő vigyázókra s ezekről való gondoskodást a *tiszttartókra* bízta.

A *tiszttartók* alatt bizonyára a szék tisztei értendők. Ezek aztán a határokat ellátására a várak és vármegyei őrzésre külön őröket rendeltek ki, vagy szegődtettek, akiknek élén *gondviselők* állottak. Ilyeneket emleget már az 1626-iki határszélek megerősítésére kiadtott rendelet. Szervezetüket a XVII. században nem igen ismerjük.

Az Approbata törvénykönyv csak annyit mond róluk, hogy az «oláhországi határok felől való szélhelyeken építetett erősségecskékre a székelység provideáljon s a várakban és utakon való őrizetek és vigyázások is az eddig való usus szerint constitúáltassanak».³¹ De hogy mi volt eddig az usus (t. i. gyakorlat), azt nem mondja.

Néhol kirendelés szerint, felváltva történik a határőrzés és a vámháznál szolgálás, pl. a Bodzai-szorosban. Az ottani gondviselő azt panaszolta 1672-ben Béldi Pálnak, a háromszéki főkirálybírónak, hogy a vámház és a határ őrizetlen áll, a várnál «semmi erősség (őrség) nincsen, mert szokásul völte Pál diák orbai vicekirálybíró, mikor az rend odaérkezik hogy az gyalogot kiszolgáltassa, hogy kettőt s hármat küld ki, az is némelyik magával jótehetetlen, erőtlen, semmiré kellő ... gyakorta egy egész hétag is nem jő gyalog az várhoz, csak magamra vagyok egyesegy fejemre. Semmi gondviselés nincsen a vicéktől, ö kegyelmek csak magok hasznokat keresik belőle.. . Egyedül itt erőtlen vagyok». Kéri a királybírót, hogy «az vicéknak parancsolná mindenjárt feles számú fegyveres gyalogokat felküldeni.»

A határszorosok, utak, ösvények, várak, vámházak őrséggel ellátása tehát a szék fő- és vicetiszteinek kötelessége volt, akár rendszeresen alkalmazott és fizetett őrök által, akár időközönként kiren-delt váltakozó gyalog és lovas őrségek által.

Őr állók (plájások).

Az 1691-iki Lipót-féle diploma 14. pontja a székelyekről úgy intézkedik, hogy az adómentesség fejében úgy, miként eddig, a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak.

A katonáskodást azonban lassanként és mindinkább az adózás váltván fel, a nagyobb határszorosok őrzésére is az állandó császári katonaság alkalmaztatott. —

A Rákóczi-forradalom után a fegyverek is elszedetvén, a székely kapitányságok többé nem töltettek be, «nehogy a székelyek azt higyjék, hogy ők tovább is katonáskodni fognak, mert ezután adózni fognak». Adófizetésük, azzal az érvvelessel, hogy katonai szolgálatuk nem vételek igénybe, lassanként kötelezettséggé vált.

A kisebb mellékszorosok őrzéséről azonban tovább is a székeknek kellyén gondoskodni s főként a harmincadokhoz őrségeket rendelni: a határszéli falvak lakosaiból őrállókat válogattak ki. így keletkezett lassanként a határori szolgálat ellátására egy külön intézmény: az őrállóké, akiket oláhosan *plájásoknak* is nevezgették, a

határszéli tisztások és havasi utak oláh nevéről (plaj — planities), ahol az örházak épültek.

Ezeknek a feladata nem tulajdonképpen katonai, a határok ellenségtől megvédése volt, hanem *határrendőrségi, csendőri, pénzügyői és egészségügyi szolgálat*. Ők ellenőrizték a határon átmenőket és bejövőket, segédkeztek a harmincadoknál, a vámok szedésénél, ellenőrizték és megakadályozták a csempészettel, a rendes utak elkerülését s a járványok behurcolása ellen épített veszegzáraknál (contumacia) egészségügyi örszolgálatot teljesítettek.

Már 1698-ban van szó országgyűlési végzésben a szorosokon őrködő «*plájások és gornyikok*» (erdőrök) felől, akiknek a határokat kellett őrizni s a szökevényeket feltartóztatni. A vármegyék és székek főtisztjei alá voltak rendelve, 1703-ban a csíkszékiek a német katonáknak tett rendkívüli szolgálataik között felpanaszolják a «Gyémés-passzusán súlyos teherviselést», a Kabala-hágón, úgy a Gyergyó-píricskei szoroson új sánc építetést, a Gyimesben való sánc restaurálását s a gyergyószentmiklósiak külön azt, hogy «mint azelőtt való esztendőkben, úgy most is az passzusokon lovas és gyalog embereinkkel strázsáltatnak szüntelen»,

1715-ben «Csíkszépízen harmincegy személyből álló őrállók» felől van emlékezés, kiknek adókedvezményét az ösvények fekvésének állapotához képest kívánják megállapítani. Kívánják, hogy azoknak beosztása, «beállítása, vagy változtatása» a szék tiszteitől függjen.

Az ilyen őrállók ugyanis *feleadt* fizettek, amit a rendes adózók nem jó szemmel néztek, mert annál több jutott rá jóm a kirovásnál (repartitio), 1719-ben a csíkszékiek követeiknek utasításul adják, hogy vigyázzanak, hogy az őrállók stb, «terhek viselése (adója) a több iga alatt nyügő szegénység nyakába ne essék»,

1721-ben is leszámítani kértek a csíkiak a rajok kirovandó adóból a «32 számból álló őrállóknak (adó) terheket», mert közügyben szolgálnak, Gyergyószék 1626-ban azt panaszolja, hogy míg annak előtte tíz évvel az «őrálló személyek» az adó felén kívül a falu közterheinek is felét viselték, újabban «semmitéle közteherviselésben nem segítik a szegény szabadsággal élő személyeket», 1730-ban Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 62 féladó-mentes őrálló van.

Csíkszék 1726-ban azt panaszolja, hogy a nagy közterheken kívül «a molduvái passusokon feles őr állókat, úgy az Gyergyó és Udvarhelyszék felől való utakon és ösvényeken a pestisre nézve számos vigyázókat kell tartaniok szüntelenül», 1736-ban Csíkban 60, Gyergyóban 30 állandó őr van a passuson, kiket népiesen — úgy-

mond — *plájásoknak*. hívnak, feladót fizetnek s más terhet nem viselnek, sőt nem is akarnak függeni a szék tiszteitől, egyedül csak a harmincadosktól, jól lehet a székből valók.

Csíkszék 1738-ban a főkormányszékhez azt jelenti, hogy a székben felesen vannak «őrállók, vagyis plájások», kik féladót fizetnek és a rendkívüli terhektől mentesek. Felpanaszolják és sérelmesnek tartják, hogy «mind az javát válogatják harmincados uramék az adózó rend közül *plájásoknak* és minthogy mostan időben az passusokat nem az plájások, hanem az ő felsége *militiája* őrzi, nem annyi hasznott ő felségének, mint az harmincadosoknak dolgozásukkal hajtanak . . megkívánhatnák, hogy plájások székükben ne legyenek, minthogy adózásukban s egyéb teherviselésben nagyobb promotioja volna az ő felsége szolgálatának, mint plájásságokban — *az ösvényeket is nem a plájások, hanem a székek őriztetvén*; — mindenáltal azt most nem kívánják, hanem azt, hogy hadd változzanak . . a szék másokat s plájásságra alkalmatos embereket adna helyekben».

A főkormányszék azonban nem az adófizetés, hanem a határőrzés szempontjából mérlegelte a határőrök fenntartását s azok számát nem hogy kevesbítette volna, de még inkább növelni és szükség esetén másokkal is kipótoltatni igyekezett. 1735-ben meghagyja Csíkszéknek, hogy «a plájokon, vagyis havasokon lévő utakon, ösvényeken való strázsákat és éjjel-nappal való vigyázást szorgalmatoson felállítván, serényen observáltassa (feltügyeltesse), meghagyván és parancsolván mindenütt, hogy ne gyermekek, hanem vagy ifjú legények, vagy pedig ahoz alkalmatos aetasú (korú) emberek strásáljanak s a passus nélkül való járókelőket elfogván, vigyék a közelebbi széktisztek kezébe s az a közelebb levő várba vagy városba kísértesse».

A kivándorlás és szökések megakadályozása is a *plájások* feladata volt. 1739-ben rossz termés lévén, a főkormányszék tartott attól, hogy «a szegénység a szomszéd (Oláh) országra való szökésre ne vetemedjék». Meghagyja azért Csíkszéknek «a szélhelyeken a plájásokkal szorgalmatosán strásáltatni és ha a szükség hozná, a plájások számát augeálni» (növelni).

1745 nyarán a kivándorlás olyan mérvet öltött, hogy a határszélen «csoportosan és falustól» szöktek át. A főkormányszék a széktiszteket gondatlansággal vadolja, «hogy plájásai által elegendőképpen nem vigyáztatnának». Meghagyja, hogy a helyiségekben lévő plájásokat a határszéli ösvények őrizésére szorítsák s ha hanyagságot, vagy még inkább összejátszást tapasztalna, az illetőket példásan és kedvezés nélkül megbüntesse, vagy «hivataljókból is kitégye», másokat

tevén helyökbe s ha a szükség úgy kívánja «számokat is szaporítani kéne»?⁵

Rendkívüli szükség esetén (pl. háború idején) nemcsak a plájások számát növelték, hanem a szabad székelyeket is örszolgálatra kényszerítették. A csíkszentimreiek 1738-ban azt panaszolják, hogy «immár végső romlásra jutott a szegény szolgáló szabad ember, mivel mihelyt eléjő a Bordárol³⁶ a strásáról, másnap mindenki kell menni ökrin, szekerin a Gyimesbe, oda pedig, ha váltó mégyen is, néha el nem bocsátják, a harmadik hetet is ott éri. A nemesek (az 1—2 jobbágyú armalisták s még a jobbágytalan «egyházi» nemes emberek), sem jobbágyaik nem szolgáltak, sem várba, sem Gyimesbe, sem strására az havasokban nem jártak»: minden ilyen rendkívüli szolgálatot (katonai elszállásolást, fuvarozást) egyedül a szabad székely teljesített, ami ellen sűrűn panaszoknak a XVIII. század derekán.

Háborús időben a határszéli mellék-ösvényeket bevágatták, ledöntött fákkal eltorlaszolják s ez is a szék kötelessége volt.

1734-ben a tatárok beütésétől félve a katonai főparancsnokság, elrendelte a csíki havasi mellék-ösvények eltorlaszolását. Erre a szék közmunikaerőt, «vágókat» rendelt ki és felügyelőket a munka vezetésére. A rendes szorosokon kívül való ösvényeket ekkor így sorolták elő: *Gyergyó óban*: Borszék, Opcsa, Holló, Békás, Magyarós-rész; *Felcsikban*: Damuk, Hosszúhavas, Ivántő, Tarhavas, Csügés, Farkashavas; *Alcsíkban*: Borda, Keresztes, Sólyomtál, Kárhágó, Nagy-Saj, Kis-Saj; *Kászonszékben*: Úz, Baska. Egy-egy ösvény bevágására (eltorlaszolására) 30—40—50 «vágót» rendeltek ki jún. 21-ikére.

Ezeket a szorosokat rendes időben a *plájások* őrizték. Volt tehát elég őrzendő ösvény s nem volt éppen könnyű feladat az utak és járókelők ellenőrzése.

1739 nyarán a török háború miatt a brassai, háromszéki és csíkgyergyó-kászonszéki mellék-ösvényeket vágatta be a katonai főparancsnokság, hogy azokat ledöntött fákkal járhatatlanokká tegye.

A *plájások* intézményéről, számáról, működési helyükéről, feladatukról és szervezetükéről abból az időből van legbehatóbb tudósításunk, midőn a székely határorség szervezésének első kísérlete 1763-ban meghiúsult s egyelőre ismét vissza kellett állítani a plájások régebbi intézményeit.

Mária Terézia 1763 jún. 20. elrendelvén, hogy a havasi ösvények kellő számú őrökkel láttassanak el: a főkormányszék az egész-

ségügyi bizottsággal egyetértve meghagyta a határszéli vármegyék és székeknek, hogy 864 határőrt és azok élére 20 felügyelőt alkalmazzanak a lakosságból, a kijelölt állomásokon, aug. 15-től kezdve. Az őröket minden héten fel kell váltani, hogy saját dolgaikat is elvégezhessék. A szükséges lőszerrel ellátandók. Ha oly nagy tömeg akarna kivándorolni, hogy visszaszorításukra az őrok nem lennének elégsgesek, a legközelebbi falut kell segítségül hívni. Hogy úgy a ki-, mint a bevándorlás, továbbá a csempészés annál inkább meggátoltassák, a szék felügyelőket rendeljen a *határőr plájások* élére, akik az ösvények megvizsgálásáról és az előforduló eseményekről 15 naponként jelentést tegyenek az egészségügyi bizottságnak, a vármegye vagy a szék pedig a végrehajtott intézkedésekről értesítse a főkormányszéket.

A mellékelt utasítás meghagyja, hogy a vármegye vagy szék a *plájásokat* eskesse fel az állomásokon. *Lovas plájásokat* is alkalmazni kell, a végből, hogy ezek a tömeges kivándorlók ellen a közeli falvakból segítséget hozzanak. A felügyelők minden két héten váratlanul megvizsgálják a plájásokat s 15 naponként jelentést tegyenek. A plájásoknak külföldi lakossal csak 20 lépésről szabad szóba állani. Tilalmás ösvényeken senkit se engedjenek kimenni, vagy bejönni. Aki fertőzött helyről erőszakkal bejönni akarna, az olyat nem letartóztatni, hanem le kell lóni s hulláját óvatosan, a felügyelő jelenlétében, megfelelő távolból el kell égetni. Az átszökötött elfogván, minden podgyászával át kell adni a vesztegzár-állomásnak, azokkal együtt, akikkel érintkezett s kitöltvén idejét, meg kell büntetni. A plájások puskával, karddal és lőszerrel látandók el. A határon innen átszökni akarók megfogattatván, a polgári tiszviselőkhöz, a katonaszökevények és kémek a főparancsnoksághoz küldendők. A rendes ösvényeken jövő utasok vagy kereskedők a veszteglő állomásra kisérőrendők. Faoszlopok állítandók fel rászögezett táblán azzal a felírással, hogy aki gyanús vagy ragályos helyről tilalmás ösvényen át beszökik, felakasztatik. A felügyelők fizetése havonként a guberniumtól 15 frt, a lovasháborúban 4 frt, gyalogkápláré 3 frt 20 kr., közgyalogé 2 frt 30 kr.

Külön táblázat volt mellékelve a rendelethez és utasításhoz, melyen fel vannak tüntetve az őrállomások, a felügyelők, lovasháborúban 4 frt, gyalog plájások száma. Csíkséken volt kijelölt állomás 31 (Bélbortól—Kászonig) 3 felügyelővel. Plájás volt ezeken 16 lovasháborúban 4 frt, gyalogkápláré 3 frt 20 kr., közgyalogé 2 frt 30 kr.

Ezeket a plájásokat egy év múlva felváltotta a székely határőrség új intézménye.

- ¹ Sz. O. I. 163. 1.
- ² Sz. O. IV. 112. 1.
- ³ Sz. O. V. 275, 283. 1.
- ⁴ E. O. E. V. 512. 1. - XI. 58. 1.
- ⁵ Appr. Const, p. V. t. LVI.
- ⁸ Sz. O. I. 273. I.
- ⁷ Lukinich: Az udvarhelyi vár története. Érd. Múzeum 1903. 425. 1.
- ⁸ Sz. O. II. 328. 1. II. János 1568. febr. «Zekely-tamad» várában keltezett oklevelet Sz. O. II. 225. 1. — III. 320, 321. 1.
- ⁹ Sz. O. III. 340. 1. - VI. 21. 1.
- ¹⁰ Jakab E.—Szádeczky L.: Udvarhely vm. tört. 293. 1.
- ¹¹ Udvarhely vm. tört. 348. 1. — Sz. O. IV. 192, 211. 1. VI. 90, 116. 1.
- ¹² Sz. O. II. 324-327. IV. 82. 1.
- ¹³ Sz. O. IV. 59, 61, 63, no. 1. — V. 120, 143, 147. 1.
- ¹⁴ Jelenleg a vár helyén a gr. Nemesek udvarháza van. Ősük hídvégi Nemes János 1665-ben háromszéki kapitány volt, 1671-ben főkirálybíró, 1672-ben portai követ, stb. 1675-ben Várhegyről keltezi Beldi Pálnak írt levelét. Sz. O. VI. 229. 1. - IV. 307, 353 és Teleki Mihály levelezése VI. k. XI. 1.
- ¹⁵ Érd. Tört. Ad. I. 88, 96. 1. — Kőváry L.: Erdély műemlékei 103. 1.
- ¹⁶ Sz. O. II. 331. 1. — VI. 153. 1. — Érd. Tört. Ad. I. 88. 1.
- ¹⁷ E. O. E. II. 570. 1.
- ¹⁸ E. O. E. III. 430, 447, 460, 469, 470, 471, 485, 495. 1. IV. 115, 129, 157, 168, 268. 1.
- ¹⁹ E. O. E. V. 399, 410, 424. 1.
- ²⁰ Sz. O. IV. 215. 1.
- ²¹ Sz. O. VI. 326. 1.
- ²² E. O. E. XVIII. 258. 1. Részben *puskás*, részben *puskátlan* jelzővel. Egy «nyavalik» (felcser) is van köztük.
- ²³ E. O. E. XIX. 423. 1.
- ²⁴ E. O. E. VI. 94. 1.
- ²⁵ E. O. E. XI. 56. 1. - XIII. 527. 1.
- ²⁶ Bethlen Gábor idejében: Fiátfalvi Geréb András volt a testőrség főkapitánya. (Sz. O. IV. 235. 1.)
- ²⁷ E. O. E. XI. 57. 1. y
- ²⁸ Sz. O. I. 297. 1. — III. 139, 341. 1.
- ²⁹ E. O. E. V. 284., VI. 122. 1. - Sz. O. IV. 173. 1.
- ³⁰ Ad faciemdam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldáviae obligati sint et adstricti (Sz. O. I. 121. 1.)
- ³¹ Sz. O. II. 21, 134. 1. — IV. 155. 1.
- ³² Szádeczky: A székely határorség szervezése 757. 1. — Sz. O. IV. 232. 1.
- ³³ E. O. E. VIII. 357. 1.
- ³⁴ E. O. E. VIII. 26. 1. - Appr. III. LXXVII. 21,
- ³⁵ Sz. O. VII. 20, 116, 209, 264, 320, 348, 360, 375, 378, 380, 384, 392, 396, 400, 401, 408, 436. 1.
- ³⁶ A «Borda» a Csobános völgy felett, moldvai határszáli hegycsúcs, 1377 m. magas.
- ³⁷ Szádeczky Lajos: A székely határorség szervezése 446 — 453. 1. — Az állomások részben azok, mint fennebb 1734-ben, de sűrűbben (16 helyett 31) és eltérésekkel. (Ld. u. ott, 448. 1.)

HARMADIK RÉSZ.

A LEGÚJABB KOR.

A FÖKORMÁNYSZÉK ÉS AZ UNIÓ KORA.

(1691—1914.)

XXIV.

Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete.

(1690—1702.)

Apafi Mihály halálával az 1690-ben beállott interregnum kedvező alkalmat nyújtott a töröknek és pártfogoltjának — Thököly Imrének, hogy az erdélyi fejedelemség elnyerésére megtegye a régóta óhajtott lépéseket. A szultán 1690. jun. 8-án kelt athnáméjával Thökölyt erdélyi fejedelemmé nevezte ki. Csak el kellett azt foglalnia. A szultán török, tatár és oláh segédhadakat rendelt Thököly magyar kurucai és hajdúi mellé, akik Oláhország felől készültek beütni Erdélybe.

Az erdélyi ideiglenes kormány ezzel szemben általános hadfelkelést hirdetett, de kevés eredménnyel: a benn lévő német császári és a vármegyei hadakon kívül nagyobb számmal csak a székelység kelt fel.

A döntő ütközet Zernestnél történt, ahova Thököly a Királykő háta mögött emelkedő meredek hegyeken át, ahol nem is álmordták, vezette sereget az ellenség háta mögé. Igazi hannibáli átkelés volt.

A csatát — melyben a német hadak a székelyeket háttérbe szorították, úgy hogy ezek a harcban alig vettek részt — az erdélyiek vesztették el (aug. 21.). Teleki Mihály erdélyi főgenerális elesett, Heisler tábornok (a németek fővezére) elfogatott s Erdély egy csatával Thököly hatalmába került.¹

Thököly nagy gondot fordított a székelység meghódítására, ami 4—5 nappal a csata után a prázsmári táborban végbement. Udvarhelyszék aug. 26-án jelentette be követei által meghódolását Marosszékkal egyszerre, miután már Háromszék s Csíkszék is meghódolt.

Thököly erdélyi uralmát legföbbképen Erdélyek legharciasabb nemzete csatlakozására alapította s a hivatalos hódolaton kívül a nép megnyerésére is törekedett. A székelyek hazafiságára nem hiába számított. Szept. 10-én már a székelyek példája követésére hívt fel a szászokat, dicsekedve mondván, hogy «immár hűségünkre állott és mellettünk dicséretesen fegyvert fogott a székely náctó».

Thököly a Barcaságból Udvarhelyszék felé vette útját s szept. 10-én Homoródszentpéternél állott táborban. Innen Szeben mellé Keresztyénszigetre ment, ahova szept. 15-én országgyűlést hirdetett. A székelységnek csatlakozását Thököly azzal hálalta meg, hogy megígérte «a székely nácionak szabadságában való megtartását», az ingyenes közmunkákat eltörölte s adómentességeket visszaállította.

Thököly uralmának napjai azonban megvoltak számlálva. Badení Lajos Őrgróf nagy sereggel sietett Belgrád alól Erdély visszafoglalására s Thököly csatát állani nem akarván, a Székelyföld felé való visszavonulásra határozta magát. Okt. 10-én bevonult Székely-udvarhelyre, nyomon követte a császári hadaktól.

Thököly Udvarhelyről a Homorod völgye felé vezette sereget. A két ellenséges haderő aztán a Barcaságban, a határ havasok alatt találkozott; de Thököly ott sem állott harcot a túlnyomó erővel szemben, hanem okt. 24-én éjjel a Bodza-szoroson kivonult az országból. Magával vitt az erdélyi urak és úrnők, nemesség és székelység közül mintegy 300-at s még vagy annyi közrendűt, élő tanuságául és zálogául az ő erdélyi fejedelemségének.

Keserves bujdosásnak hosszú, évekig tartó sora követte ezt az emigrációt, előbb Havasalföldén, ahol nagy nélkülözések között vándoroltak és táboroztak az egész ősz és az 1691-iki tél folyamán, mígnem tavasz-nyíltával az Alduna mellett a Viddinnel szemben lévő földvárban telepednek le. 1691 végén a szerbiai Pozserovácon telepítették le téli szállásra. Nyár folyamán résztvettek a török hadak táborozásában. Pozserovácon töltik az 1692/93-iki telet is, «mezőben, erdőkben, kalyibákban» nyomorogva.

1694 telére a nagyvezér az erdélyieket a kurucoktól külön, Szófiába telepíti át. Köztük vannak a székelyek is. Elunván a reménytelen bujdosást és nyomorgást, 1694 áprilisában felkerekedtek és hazafelé indultak, mert otthon maradt családjukat miattuk az erdélyi

katonai főparancsnokság felügyelet alatt tartotta és sokféleképpen zaklatta.

Otthon szomorú hír várta őket: a tatárok 1694-ben a tél folyamán febr. 13. és 15. napján beütötték Csíkba s Felesik falvait kirabolták, felégették és m. e. hétezer embert rabságra hurcoltak: köztük Sándor János csíki vicekapitányt, feleségét és családját Csíkszentmihályról, Csereiné Apor Ilonát — gr. Apor István erdélyi kincstartó nővérét, a történetíró Cserei Mihály nagyanyját — Rákosról, Endes Györgyöt családjával és másokat.²

*

Thököly beütése Erdélybe s az erdélyi hazafiak emigrálása ha nem is érte el a kívánt célt, az erdélyi fejedelemség visszaállítását: az az eredménye mégis megvolt, hogy az új kormányszék, a gubernium a régi alkotmányos jogok tekintetével vételével szerveztetek I. Lipót 1691 dec. 4-én Becsben kelt diplomájával. Thököly keresztyénszigeti országgyűlése ama határozatának, mely a székelyek adómentességét visszaállította, része lehet abban, hogy a Lipót-féle diploma a székelyek adómentességét kimondotta. Az erről szóló 14. pont így intézkedett:

«A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszálásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is, A székely parasztok vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.»³

Ez volt a székelység adómentességének alapja a gubernium korában. De a jog csak papírosan maradt, a valóságban nem érvényesült. A mindenkorábban súlyosbodó országos közterhek, főképpen a katonaság tartása, élelmezése stírgösen követelték, hogy a székelyek a másik két nemzet terhei könnyítése végett az adó egyrészét önkéntesen magokra vállalják. De amit előbb önként vállaltak, az később rendszeressé vált; ami ellen azután gyakran, de hiába tiltakoztak.

A Lipót-diploma az országos adót háborús időben 400,000 írtban állapította meg. Ebből a székelység (az 1692 szept. 25. tordai országgyűlésen) «jó akaratából» elvállalt 22,000 frtot, illetőleg ennek törlesztésére 24,000 köböl búzát, 8,000 köböl zabol és 2025 szekér szénát.⁴

Az országos adó évről-évre emelkedett, a század végén egészen egy millióig. Ezzel együtt növekszik a székelység adója is: 1693-ban 35,000, 1694-ben 42,000, 1696-ban 66,000 írtra, 1699-ben (az országos 900,000 forint adóból) 90,000-re; 1700-ban alászáll (800,000 forintból) 75,000-re, 1701-ben (750,000 írtból) marad 75,000, 1702/3-ban ismét emelkedik (750,000 forintból) 93,750 forintra.

A XVII. század végén a székelyek adója az egész országnak egy tizedében állapíttatott meg; de 1702-ben s 1703-ban már felmelkedik egy nyolcadára, a rendkívüliekkel még többre.

Voltak esztendők midőn jóval alább szállott, midőn a székelyek csaknem adómentességet élveztek. így pl. 1698-ban, midőn a zentai diadalt követő nagy hadi készületek miatt az ország adója egy millióra hágott, a székelyekre minden össze 25,000 frt rovatott ki, mert a székelység az előbbi évek adóterhei miatt s a köztük elszállásolt katonaság, továbbá vízáradások, pestis miatt annyira ki volt merülve, hogy a székek főtisztjei «a nemes székely náció» nevében memorandumot nyújtott be az 1698-iki nagyszebeni országgyűlésen, melyben tiltakoznak az aránytalan nagy adó ellen s kérlik, hogy ha a diplomában megígért adómentesség a jelenlegi viszonyok között nem hajtható végre, legalább mérsékeltessék az adó, mert a múlt évek közterhe «utolsó elfogyásra juttatta boldogtalan székeinket».

A gubernium maga is elismervén, hogy «*feljebb terheltetett erejénél az elmúlt zűrzavaros üdöben az nemes székely náció*» adójukat leszállította 25,000 írtra.

A székely követek a kevés adót is mindig csak «atyafiságos indulatból» «salvo diplomate», az adómentesség jogával fenntartásával vállalják el az országgyűléseken és időközönként protestálnak az adó rendszeressé tétele ellen.

Így 1692-ben hangsúlyozzák, hogy «noha az űfelsége kegyelmes diplomájának tenora szerint mindenennemű contributiotól eximáltattak: mindenazonáltal azt nem tekintvén, ő kegyelmek igen nagy teherviselésekben is magokat kivonni nem akarván» a 400,000 írtból igértének 22,000 frtot.⁵

1693-ban az «a ns székely natio contributioirul» szóló V. téserint: «Jóllehet a ns. székely natio az ő felsége méltóságos diplomájának tenora szerint az rendszerént tartozó contributiok iránt magát immunitáltnak praetendálja, recognoscálva mindenazonáltal minden az más két natio terheltetését, minden pedig *magok atyafiúi köteles szereteteiket*» ígértek ezen contributionak supplementumára

egész natioul, az magok között lévő taksás városokat is ezúttal magok-közé kívánván, in universum r. fl. 35,00o».⁶

1696-ban nov. 10-én a gyulafehérvári országgyűlésen a székely követek ünnepiesen protestálnak a más két nemzet előtt, hogy mivel a Lipót-féle diplomában megerősített nemesi szabadságuk szerint a székely nemzet portio, quártelej és semminemű adózással nem tartozik s mikor elsőben az kolozsvári gyűlésen a portio felvettetett, akkor is «cum protestatime semel pro semper» vállalták fel, hogy a többi rendeket szeretetből és nem kényteleniségből segítsek: azért ismételten protestálnak, hogy a diplomához akarják magukat tartani és kérík, hogy akaratuk ellen rájok «sem portiot, sem quárteľoyázst, sem egyéb contributiot» ne vessenek. Mégis ígértek «jóakaratjuk szerint» 66,000 frtot.⁷

A királyhoz is felfolyamodtak a végett, hogy hűséges szolgálatra való tekintettel és a diploma erejénél fogva az adótól és szállásadástól mentessenek fel. Mire I. Lipót 1700 márc. 21. adott válaszában «akkori adóját a székely nemzetnek csak egy bizonyos ideig (t. i. a háborúk tartamára) valónak lenni kegyelmesen megismérte».⁸

Miután már egy évtizeden át fizetik az adót a diploma ellenére, 1701. febr. 15-én a székely székek követei Gyulafehérvárt személyesen megjelenvén a gubernium előtt, élőszóval és írásban protestáltak, hogy a székely nemzet adót fizetni nem tartozik s «ha hazafiságuktól s keresztyén atyafiúi szeretetüktől nem viseltettek volna, tartozásképpen nem tartoztak volna a feljebb elmúlt terhes esztendőkben» sem, annál kevésbé most, miután a béke helyre állott; mindenkorral a «szép unió és atyafiságos szeretet» kedvéért és a király iránti hűségből elvállalták a megállapított 600,000 frt orsz. adó egy tized részét s a múlt évi hátralékok egy részét, de óvással a jövőre nézve. Erről a protestatióról a gubernium a székelység jogai védelmére nagypecsétes oklevélet állított ki.⁹

1702-ben (a gyulafehérvári márc. 10-iki országgyűlésen) a székely nemzet kiváltságaik és diploma 14. szakasza fenntartásával a katonai adónak egy nyolcad — s a rendkívülinek egy ötödrészét vállalta magára. A székelyek tehát az országos adónak előbb tizedrészét, majd nyolcadrészét vállalták magokra önkéntesen. Ezt részint pénzben, legtöbbször azonban a katonaság számára szállított terményekben (búza, zab, széna, hús) fizették.

Az adó «quantum» egy összegben állapítatott meg s ‘aztán aránylagosan osztattott fel az egyes székek s a székek kebelében falvak és lakosok között a marhaállomány arányában.

A székely székek között legtöbbet fizetett a legtermékenyebb és legnagyobb Háromszék, azután következett Udvar hely szék, kevesebbel adózott Maros- és Csíkszék, legkevesebbel Aranyosszék. 1700-ban az arány ez volt: Háromszék 33 %, Udvarhelyszék 26 %, Marosszék és Csíkszék 17 %, Aranyosszék 7 %.¹⁰

Ez az arány nem volt állandó: a viszonyok és körülmények változtával az adóarány is változott. Háromszék körülbelül egy harmadát, Marosszék és Csíkszék egy ötödét, Udvarhely egy negyedét fizette. Aranyosszékre 12—15-öd része esett a székelység összes adójának. így 1700 máj. a székelységre a nyári félévre kirovott 13,000 írtból és 5000 köböl búzából Háromszékre 4300 frt és 1654 köböl búza, Udvarhelyre 3300 frt és 1269 köböl búza, Marosszékre 2300 frt és 900 köböl búza, Csíkszékre 2200 frt és 847 köböl búza, Aranyosszékre 900 frt és 33 köböl búza esett.¹¹

A rendes adón kívül a várak építésére felvetett 40,000 írtból a székely nemzetre kirovatott 8000 frt (tehát egy ötödé) s a rendkívüliekre kivetett 12,000 frt adóból a székelyekre 3000 frt.

A 8000 írtból Háromszékre osztatott 2300, Udvarhelyszékre 2200, Csík- és Marosszékre 1450—1450, Aranyosszékre 600 r. frt.

A rendkívüliekre kiszabott 3000 frt székely adóból Háromszékre kiróvnak 900, Udvarhelyszékre szintén 900, Csík- és Marosszékre 500—500, Aranyosszékre 200 irtot. A taksás városokra 1000 forintot.

1702 és 1703-ban a székely nemzet ugyancsak az adónak egy-egy nyolcadát vállalván, 750,000 írtból jutott rá 93,750. Ehhez járultak még a «taksás városok» közül Csíkszereda 20, Udvarhely 100, Sepsiszentgyörgy 443, Ilyefalva 486, Kézdivásárhely 500, Bereck 650 írttal.

Kik és hogyan fizették ezt az adót?

Birtokos nemes ember, akinek legalább 2—3 jobbánya volt, pénzadót nem fizetett;¹² kivéve ha a széknek «hirtelen pénbeli terhes impositioja (rovatala) volt», amikor önként aránylagosan «megrótták» magokat. A katonai terményadóban azonban a nemesek is segítették az adózókat. Olyan nemes ember, akinek csak háza s esetleg egy jobbánya volt (egy-házi nemes) részt vett az adófizetésben (nem úgy mint Magyarországon), «mivel nincs, aki helyette fizessen»?¹³

A szabad közsékek (szabadosok), akik régebben «házanként» katonáskodtak, rendszeres adófizetés alá fogattak. Adót fizettek végül a parasztok (földesurak jobbágyai);azzal a különbséggel, hogy

miután hetenként 3 napot tartoztak a földesúrnak szolgálni, vagyonuk után csak felényi adót fizettek, mint szabadosok, vagy a jobbágy-talan egyházas nemes emberek, A szolgák csak akkor fizettek, ha paraszt földet műveltek.

Az adókulcs a Székelyföldön a marha-állomány volt, ezt tekint-vén legigazságosabb fokmérőjéül a vagyon arányának. Az összeírás úgy történt, hogy a nemesek és a «marhás» szabadosok ökreit egyesével írták össze; a vagyontalan («semmis») szabadosokat kettesével, a jobbágyok ökreit is kettesével, a solymárokat és «jobbágy marhásokat kettesével, a jobbágy semmiseket, marhátlanokat pedig négyesével» számítva. Amely földesúrnak tíz ház jobbánya volt, tart-hatott egy jobbágybírót, 4 ökör után adómentesen. A szolgák adó-mentesek voltak.¹⁴

így állapították meg az adókulcsot, mely szerint 1700-ban volt Udvarhelyszéken «marhaszám a semmissekkel együtt» $584\frac{1}{2}$, 1702-ben 6093. Ezekre aztán kivetették a marhaszám szerint felosztott adót.

Az 1702-iki jan. 7-iki országgyűlésen elhatározták, hogy minden székben *adóösszeirők* (connumaratorok) választassanak; az ezek által elkészített adólajstrom a szék elé terjesztessék; az adóbehajtást a számvevők s végrehajtók (perceptorok, exactorok) intézik s a főszámvevő (generális perceptor) számolja el.¹⁵

Az adószedésben a szék vicetisztjei is közreműködtek s a végrehajtásban (executioban) egyik főtisztnek, vagy helyettesének is jelen kellett lennie.

A katonák elszállásolására biztosok (commisariusok) és felügyelők (inspectorok) ügyeltek fel.

A katona-elszállásolás és ellátás nyomasztó terhet rótt a lakosságra. minden közkatona kapott egy hónapra (1702) 2 véka búzát, lova számára harmadfél köböl zabol (köblit 5 vékával számítva) és egy szekér szénát. Ezeket az adóba beszámították. Még nagyobb teher és alkalmatlanság volt, mikor a gazdáknak magának kellett koszttal is ellátni a katonát.¹⁶ Mert a megszabott szolgálmánnyal a katonák rendszerint meg nem elégedtek s jogtalanul zsarolták, sarcolták a népet. «Oly nagy szabadságuk volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket magok tulajdon szolgálatára hajtották, az urak szolgálatától elvonták, nyomorgatták, verték és nem emberekhez illendő helyekbe tartották, míg mindeneket a vitézeknek kívánságok szerint meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek».

Híaba panaszkodott a nép, hiaba tiltott a Felség «a vitézektől

minden kóborlásokat, fosztogatásokat», hogy «kinek-kinek illendő böcsületit megadják»: a katonai zsarolások, kihágások napirenden voltak.

Midőn a visszaélések már nagyon eláradtak s a panaszok annak következetében elszaporodtak, a gubernitum és katonai főparancsnokság vizsgálatot rendelt el. Katonai és polgári vegyes bizottság tartogatott vizsgálatot; de ez nagy lármával járván, később (1696 után) rendesen polgári részről folyik a vizsgálat a szék tisztei által.¹⁷

De a panaszokat rendszerint hiába írták össze s a követek hiába fáradoznak a guberniumnál és a főhadbiztos előtt, a katonai főparancsnoksággal szemben ezek jórészt tehetetlenek voltak.

A katonai kihágások és a katonaság ellátásának terhei míg egyrészt nyomorba juttatták a népet, a sérelmek orvosolatlansága elkeserítette a kedélyeket és előkészítette arra, hogy felszabadításukról gondoskodjanak.

Így találta a Székelyföldet a Rákóczi-forradalom, amelynek szabadságot hirdető eszméitől csakhamar viszhangzottak a Hargita és a Keleti-Kárpátok bércei.

¹ Ld. bővebben Szádeczky Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. (Századok. 1898. évf.)

² A közelről érdekelt egykorú Cserey Mihály így írta meg Históriájában ennek a történetét:

1694 telére «Csíkba rendeltek vala négy compania német quártélyba. A csíkiak azonban kiküldének Szebenbe az úrhoz (Apor Istvánhoz) Sándor Jánost (ez lön oka a csíki rablásnak), Tamás deákat. Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál (Veteráinál): ne szállana német Csíkban ... A generál meg is engedé», a felelösséget — ha valami irruptio leszen Molduvából — Aporra s ez Sándor Jánosra hárítván. «Ügy vigyázzatok, — monda Apor, a csíki vicekapitány Sándornak, Cserei jelenlétében — valami rossz dolog ne következzék, mert bizony felakadtok érette.» Sándor János azt feleié: «Bízza rám Nagyságod, ha kár esik Csíkban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyon postánk oda be.»

Csíkban azon a télen «rendkívül nagy hó esett. Ahhoz való bíztában hópénzért mind otthon hadta a Gyémesi passuson strázsáló embereket... A postákat is tovább nem küldötte Kománcfalvánál Molduvában s a vajda emberei amit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz s mind elhitte. Az akkorai vajda pedig, az ifjabb Dúca, nagy ellensége vala Erdélynek ... Ö is ingerlé a tatárokat, hogy kijójenek rablani s mind hazugsággal bíztató a csíkiakat, hogy ne féljenek semmit a tatártul... Ha.ő, a kutya igaz keresztyén ember lett volna, könnyen hírt tehetett volna s annyi sok ezer keresztyén lélek rabságra nem jut vala».

«Már a tatár a vajda informatiójából megértvén, hogy Csíkban német nincsen, a passust is öt-hat nyomorú fegyvertelen ember őrzené, nagy táborral megindult vala és Kománcfalvához, a végső faluhoz szállott vala». Sándor oláh juhásza a határszéli havason hallván a hírt, sietve megjelenté este Szentmihályon, de nem hitték. Éjjel a tatárok elő-

hada «Szentmihályra bemenvén, mindenjárt égetni kezdenek» s a lakosokat ágyban lepvén meg, kötözni kezdették. «Onnan előbb jövén Vacsárcsiban, Göröczfalvában, Rákosra, hasonlóképpen kezdettek égetni, rablani.» Cserei atya éppen csíkrákoszi házánál időzött s az éjjel: a tatár-híre «hirtelen szánban fogatja a lovait s úgy szalad el, de a marháját mind elhajtják a tatárok».

«Szentmihályon pedig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti, jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig s hogy látná, hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vága az egyik tatárt, mindenjárt meghal, azután a másikat is, az apját megoldozza; de tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalada; és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradrig viissa is mennek.»

«Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijönek s egy nap a havas alatt tábortoznak. Megbolondula, nem külde portásokat (t. i. portyázókat, kémeket), lássák, elmentek-e, vagy nem, a hadakat is visszahozatá másnap és akik elfutottak vala is, mind haza takaródának. Harmadnap múlva fényes nappal a tatár tábor egészen bejöve, voltak közel tizenkét ezeren és széleiiben fogván Csíkot, egész estig a falukot égették, prédálák, rabiák, éppen Szentkirályig s egynéhány ezer rabbal, számtalan prézával bekével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleségestől akkor házánál találván, elvívék, kiket az úr, Apor uram vált ki esztendő műlva s ugyan úgy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tévé vicekapitánynak, noha az egész Csík átkoza, hogy miatta romlottak el.»

«Az én szegény szentéletű, nagy-buzgó imádságú, nagy-híres gazdasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, rákosi házánál esék a tatár rabságában; az előszörri irruptiokor elszaladott vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rabiák el... Hetven esztendős öreg asszony lévén, oda be Tatárországban a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék ... meghal.»

«Szebenben híre jövén Veteráninak, mindenjárt kiindula Csík felé és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala.» Útközben hallván, «hogy a tatár már visszament: a generális a regimentekkel visszatére, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal külde Csíkban vigyázni, az urat (t. i. Aport) is megparancsolá, hogy bemenjen ... Mi azért éjjel-nappal menvén, beérkezenk Csíkba s az úr edictumokat (t. i. rendeleteket) íratván velem a vitézlő rendeknek s jó disposíciót hagyván, bezárok az istálót, mikor a lovakat ellopták». (Cserei Históriája 233 — 236. 1.)

A tatár beütésről *Lakatos István* egykorú csíkkozmási plébános is érdekes feljegyzést hagyott ránk a plébánia jegyzőkönyvében. — Szerinte 1694 febr. 13. ütött be először Csíkba 350 tatár, akik lappangva a Szeret és Prut között Moldvában teleltek. Hét falut égették fel első ízben, u. m. Szentmihály, Szépvíz, Szentmiklós, Delna, Borsova, Vacsárcsi, Göröczfalva községeket. Sok embert rabságra hurcoltak, másokat megöltek, állatokat elhajtottak, bútorokat elvittek. Hajnaltól estig tartott a rablás. Akkor Szentmihályról elvitték Szépvízi Pál plébánost m. e. ezer lélekkel, csak hétkor maradván a faluban; a második betörés után csak öt. Szépvízről elvitték Szőcs András urat egész családjával, Göröczfalvárói nemzetes id. Csereiné családjával és sok másokat.

Február 15-én ismét betörtek a tatárok Csíkba és pedig többen mint előbb, akik Szentdomonkostól Pálhalváig, Somlyó és Taplocáig tíz falut felégették, kirabol-tak, a lakosokat rabságra vitték s minden elpusztítottak — reggeltől estéig. Akkor vitették el rabságra nemzetes (generosus) Sándor János feleségével, családjával és

jobbágyaival, Sándor Mihály egész családjával és jobbágyaival, kivéve feleségét, nemzetes Endes György feleségével és egész családjával, nemzetes Inczéné (Andrássy lány) családjával és jobbágyaival, férje kivételével, Miklós Péter feleségével és családjával, Búzás András úr egész családjával; 150 örmény — és többen számosan, úgy otthonról, mint jövevények és útások különböző helységekből, akik az előbb megöltek temetésére gyűlték össze; együttvéve összesen több mint yooc-en vitetvén keserves rabságra; mások kard és a hideg által megöllettek. így egy tribusa a székely nemzetnek, mely 13 tribusból állónak számítatik, ily váratlanul és gyorsan eltörölhetett, — senki sem állván ellent a pogányoknak. (Kiadtam a Sz. O. VI. k. 444. 1.)

Sándor Jánosnak érdekes levelei maradtak fenn fogáságából, melyeket kiváltatása érdekében írt gróf Apor Istvánnak. Egyik kelt «In Euczak 1694, az nap számot nem tudom, még az imádságos könyvemet is elvette!» (Ld. Sz. O. VI. k. 447. 1.)

A kiváltás kölcsönösszegéből keletkezett a zálogba leköött birtokok felett a Sándor és Apor család között az a hosszas per, mely eltartott az i82c-as éveig. Ezzel függ össze a Csíki krónika keletkezése. (Ld. Szádeczky L.: A csíki székely krónika. Bp. 1905.)

³ Szász Károly: Sylloge tractatum 76. és 127. 1.

⁴ Gál László: Erdélyi diaeták végzései 156. 1.

⁵ Az 1794/95-iki «planum» memorandumában. Udv. vm. Itra.

⁶ U. ott, m. f. és E. O. E. XXI. 161.1.

⁷ E. O. E. XXL 266. 278. 1.

⁸ Az 1794/95. plánumban és «A székelyek adó ellen való instantiajok» 1810-ben.

(Udv. vm. ltr.)

⁹ Sz. O. VII. k. 47. 1..

¹⁰ U. ott, 44. 1.

¹¹ A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1700 máj. 27. (Eredetiben a vm. levéltárában, Guberniumi rendeletek 1. k. 8. sz.) V. ö. Sz. O. VII. k. 44. 1.

¹² Amely natívus embernek 2 vagy 3 ős-örökös jobbágya van, az in persona ne contribuáljon, az előbbi constitutioja szerént a nemes széknek. Akinek pedig nincs, az contribuáljon értéke szerént. Az 1702. 5. dec. Resolutiones ... in Bikafalva generáli congregatione sedis stb. (Udv. vm. ltr. Acta politica.)

¹³ Sz. O. VII. 358.1. Ez alól is volt eleinte kivétel. Udvarhelyen pl. 1702-ben az határozatott, hogy: «Ha szegény is, ha natívus nemes ember, ne contribuáljon, ha jobbágya nincs is, a kinek pedig jobbágya van, annak jobbágya contribuáljon». (A székylés határozatában.)

¹⁴ «A juh-majorok, béres szolgák, kertészek, csordapásztorok, lovas-legények, egy szóval aikiknek praebendájuk udvarból jár, azok is immunitálódnak a portiozástól» (1702. dec. 5. Resolutiones. Udv. vm. ltr. Acta politica.)

¹⁵ Gál László: Erdélyi diaeták végzései I. k. 187. 1.

¹⁶ Sz. O. VII. k. 13, 10, 16. 1.

¹⁷ Udvarhelyszéken pl. 1703 tavaszán a gubernium rendeletére a szék falunként, a bírák és hat bizalmi férfi által íratja össze a rendkívüli szolgálmányokat, sérelmeket és panaszokat. A böződűjfalu Registrum azt mondja: «Anno 1703 die 13 Maj: Azmint a regium gubernium ő ngok parancsolatjok kött az ns. széknek és a ns. szék parancsolván minden falunknak, hogy az bírák heted magokkal jó lelkismeretek szerint felírasanak mindenféle extraordináriumokat, vecturákat, melyeket mi is felíratván, így következnék» stb. (Udv. vm. ltr. Acta politica.)

XXV.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

(1703—1711.)

A Rákóczi-forradalom miután a Felső-Tisza vidékét hatalmába kerítette, csakhamar átcsapott Erdélybe is s itt a kurucok hadi szerecséjének forgandósága szerint hullámzott fel és alá éveken keresztül, főképp 1703. és 1708. között.

A hivatalos kormány (a gubernium) mindenkor hű maradt az uralkodó házhoz, de csakhamar az erődített Szebenbe szorult s elveszette a tényleges hatalmat, melyet időközönként a császári seregek hadiszerencséje idején vissza-visszaszerzett.

Az erdélyi magyarság és székelység rokonszenve természetesen a szabadságharcosok mellett nyilvánult s magok is fegyvert fogtak és csatlakoztak, amikor csak lehetett. Nem volt ez könnyű Erdélyben, mert gr. Rabutin-Bussy Lajos cs. tábornagy, katonai főparancsnok, a legjobb karban levő 8000 főnyi német katonasággal rendelkezett, azonkívül még m. e. 2000 főnyi rác könnyű lovassal s a forradalom kezdetén a szász székek, vármegyék és székelyek bandériumával is.

Rabutin magyar főurakból kapitányokat rendelt az egyes vidékek oltalmára, Thoroczkay Istvánt a Szamos mellé, gr. Pekry Lőrinc fehérmegei főispánt és udvarhelyszéki főkapitányt Balázsfalva mellé, gr. Mikes Mihályt Háromszékre, Sándor Jánost Csíkba stb. Éppen ezek lettek nemsokára az erdélyi kurucságnak vezérei, akik eleinte kénytelenségből ellene harcoltak.¹

A székelyeknek már kezdetben sem volt kedvükre a kurucok ellen kirendelt katonáskodás s aki csak tehette, kihúzta magát a táborba szállás alól. A tehetősebbek vagy megváltották magokat, vagy magok helyett «hcpénzért» másokat állítottak, vagy némelyek lovukat is eladták, «hogyan azzal a szolgálatiul magukat liberálhassák».

A kurucok ellen a Szamos mellett órködő tábor székelyei inkább óhajtra várták, mint rettegették a kurucok támadását, amely nem sokára 1703. nov. 10-én Bonchidánál bekövetkezett. Ilyen viszonyok között nem lehetett nehéz a bonchidai ütközetben győzni a kurucoknak, akik leverték Thoroczkay székely hadát s a kolozsvári német örséget s magát Thoroczkayt is elfogták, aki a tokaji táborba Rákóczihoz küldetvén, húséget esküdött s táborknakká s az erdélyi hadak vezérévé neveztetett ki már 1704 elején.

Hasonló tünetek közt foglalják el a Thökölytől bejött «török-

országi hadak» (a bújdosók) Balázsfalvát dec. 21-én, ahol meg gr. Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitány (a marosszéki székesi gr. Bercsényi Miklós kuruc fővezér rokona) jutott hadifogságra, Gábor nevű fiával. Ő is Rákóczihoz küldetett, ahol aztán tábornoki rangja megtartásával a kurucok közé felesküdött. Gyulafehérvárt ostrommal vívták meg a kurucok, ahol viszont br. Száva Mihály főispán jutott fogásába, aki szintén kuruccá Ion. Ügy látszik, hogy ezek a vezérek szántszándékkal fogatták el magokat, hogy így könnyebben csatlakozhassanak Rákóczihoz. A háromszéki székelyek főkapitányával, gr. Mikes Mihályal ugyanaz történt Hermányban, Brassó mellett, midőn Rabutin a háromszéki székelyek lecsendesítésére Szebenből hazafelé küldé (1703. dec. elején) német kísérettel. Őt is elfogván Rákóczihoz viszik, kuruccá lesz, a székelyek generálisává tétekit s így jó vissza s híven kitart mindvégig Rákóczi mellett.

Csíkszéket is a Rabutintól annak védelmével megbízott Sándor János vicekapitán és Tamásy Deák kellették fel. Háromszéket a Thököly bujdosó társa Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Renter Mihály hajlították Rákóczi mellé.

Míg ezek a belső Székelyföldön történtek, addig Gúti István kuruckapitány a meghódított Fejérvárról Marosvásárhelyre ment s azt — a vár kivételével — elfoglalta s Marosszéket fölkeltette. Innen Udvarhely felé indult, melynek a kurucokkal együttérző székelysége szívesen fogadta. A hangulat és a kedélyek már elő voltak készítve. A Székelyföld 1703-ik év végén — sőt néhány várerősség kivételével az egész Erdély — Rákóczi pártján volt.

Gúti, miután Székelyudvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette s Csíkba is megizente, hogy a hadak melléje jöjjenek. Ki is jöttek a csíki hadak s velük néhány ezerre szaporodott a kurucok serege. A visszamenetel azonban nem volt oly vidám, mint a kijövetel, mert ekkor (1704 elején) érte a székely hadakat a második nagyobb vereség az Erzsébetváros melletti Holdvilág mellett. Idáig jöttek alá a Nagyküküllő völgyében Gúti vezérlete alatt a kurucokkal egyesült csíki és udvarhelyi székely hadak, néhány ezeren.²

Rabutin ugyanis a székelyek megfékezésére Háromszékre küldtte Graven alezredest néhány száz lovassal, aki Feketehalomnál vívott szerencsés ütközete után Háromszéket felégette s prédálta. Udvarhelyszék felé pedig báró De Tiget indította a csász. főparancsnok Szebentől ötszáz lovassal s néhány ágyúval. Holdvilagnál találkoztak és ütköztek meg 1704 jan. 28-án. A székelyek többen voltak,

mint a németek, de rossz volt a vezérlet s nem volt ágyújok. A holdvilági veszedelemnek főока minden esetre az volt, hogy a németek ágyúval rendelkeztek s ezzel könnyű volt szétugrasztani a gyakorlatlan, fegyelmetlen s hiányos fegyverzetű kurucokat.

A holdvilági csatavesztésnél ellankadt erdélyi szabadságharcnak újabb lendületet adott a Rákóczi török Erdélybe küldött segélyhad, Thoroczkay István, Csáki László, Teleki Mihály, majd Pekry Lőrinc és gr. Mikes Mihály vezérlete alatt. Ezek 1704. júl. 5-ére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdettek s ott a magyar megyék, a székely székek, sőt a megszállott Brassó, Szeben és Szászsebesen kívül a többi szász székek követei is megjelenvén, Rákóczi gr. Pekry Lőrinc indítványára egyhangúlag, nagy lelkesedéssel erdélyi fejedelemmény választották. A fejedelemségről szóló diplomát Szeged alá orsz. küldöttség vitte, melynek élén gr. Mikes Mihály, a székelyek generálisa állott s tagja volt gr. Lázár Ferenc csíki főkirálybíró s több fönemes.³

Rabutin a Szebenbe internált guberniummal és bennszorult urakkal tiltakozó okiratot állítottan ugyan ki 1704 aug. 2-án s maga is kijött hadaival, de a forradalmat többé el nem nyomhatta.

Pekry, mint fővezér, aki a fővezérséget Thoroczkaytól a Kolozsvárnál okt. 7-én vívott ütközet után vette át, a székelyeket szervezte s 1704 nov 7-én nyílt rendeletében szívökre köti «hazájához, nemzetéhez, házanépéhez való szoros kötelességet», hogy «ne engedje senki magát megcsalni» a Szebenben raboskodó gubernium rendeletei által, hanem mindenki a szabadság ügyéhez «igaz hűségben állhatatoskodjék, ne rohanjon a szép szónak alkalmatosságával az nagy, gyalázatos s régi dicsőséges magyar nevet és szabadságot mocskoló szolgálatra és igára, ne veszesse avagy csak édes maradékát, hanem Istennek már nyújtott kegyelmességehez erősen ragaszkodván, igyekezzék most megszabadulni». Jelzi egyúttal gr. Forgách Simon 15,000 emberrel lovassal és gyaloggal, ágyúval s munícióval Erdélybe küldetését a fejedelem által, aki Forgáchot teljhatalmú fővezérré nevezte ki.⁴

Rákóczi 1704 dec. 20-án maga is tudatta, hogy gróf Forgách Simont erdélyi fővezérré kinevezte. Három nap múlva maga Forgách Simon küldé kiáltványát a székely nemzetéhez, hogy «napról-napra közelít az nemes országhoz» s mielőtt beérkeznék, kívánta a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak, hogy vele egyesülvén, egy szívvvel lélekkel működhessenek.⁵

Forgách Simon erdélyi fővezérsége nem sokat használt a sza-

badságharc ügyének. A mellőzött erdélyi főurak nem szívesen látták magok fölér helyezését, a nép sem lelkesült érte. A magával hozott fényses kuruc had, mely «pompára akármely király mellé beillett volna», lenézte az erdélyi kurucokat. «Hogy az erdélyi zekés, condrás hadakat meglátták: pökték, csúfolták».⁶

Az erdélyiek mellőzése volt egyik okozója a zsibói csatavesztésnek is (1705, nov. 11.), melynek megtörténte előtt a Forgách Simon tanácsán járó fejedelem Pekry Lőrincet az udvarhelyi és más székely hadakkal Fejérvár ostromára és Szeben felé küldé, Kálnoki Pétert pedig a háromszéki s csíki hadakkal Brassó ostromzárolására. Erdélyi had alig is vett részt a zsibói harcban.

A zsibói vereség után «szörnyű bódulás, futás vala az egész országban». A kurucokkal tartó úri nép többnyire Moldvába, Oláhországra, vagy Magyarországra menekült, a fegyvert viselő kuruc nép pedig hazá széledt; a várakba szorult császárpártiak is haza mentek. — Pekry maga is menekült felesége után Moldvába, ahova «az uraknak, förendeknek a javát magával vitte, nemelyiket sok biztatással csalván be». Mikes Mihály Rákóczival Magyarországra ment, a felesége Moldvába menekült. Szétveretett a Brassót körülzárló székely had is, úgy, hogy rendes hadsereg nem maradt Erdélyben, ahol a kurucság elhallgatott, csak a várakban maradt némi őrség s egyes kisebb csapatok lappangták, főképp a csíki határhegyekben.

Rabutin és a mellette lévő gubernium sietett felhasználni és kiaknázni a helyzetet. Országgyűlést hirdetett 1705 dec. 15-ére Segesvárra. A segesvári országgyűlés azután Rákóczi fejedelemséget megsemmisíté, a császár (most már I. József) hűségére új esküt téte tett le, a vármegyék és székek hűségesküje letételére biztosokat nevezett, adót és élelmet rovott ki, az adó felét a Rákóczi mellett általá nosan fegyvert fogott székelységre szabta.⁷

Ezzel a Rákóczi-forradalomnak első felvonása Erdélyben bevégződött. A commissariusok «a népet erős átok alatt a császár hűségére beesküték». «Minden helyeken pedig a földnepétől erős hit alatt a fegyvert kikersek, elszedék; egynéhány embert fel is akasztanak afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala». Kikutatták az elbújdosottak s a császár hűségére visszatérni a grátia után is vonakodók javait s elköbozták. Akik kurucokat rejtegették vagy segítettek, azokat is halállal büntették. Eltiltották a szabad közlekedést, senki nek nem lévén szabad 24 óra járási nyílt földön s a széken túl mennie. A katonai főparancsnok híre nélkül gyűléseket sem tarthattak s megkívánták, hogy a főparancsnok mellett « mindenkor mindenik

székből egy legyen az elsők közül, az kikkel minden ő felsége szolgatjára való dolgokat traktálhasson».⁸ A megrendszabályozást követte a nagymérvű adóztatás.

De a labanc-világ nem tartott sokáig, mert amint Rabutin az 1706-iki nyár folyamán a magyarországi harctérre kirendeltetett s csak a várakban hagyott őrséget: Pekry Lőrinc szép sereggel újra Erdélyben termett, az elnyomott népet felszabadította s ismét Rákóczi hűségére eskette, a megyék és székek élére új tiszttiselőket állított. Az 1706-iki ősz elején Erdély néhány vár és város kivételével teljesen vissza volt foglalva.

Pekry Lőrinc Torda mellett Keresztes-mezején általános hadiszemlét (generális mustrát) tartott a székely hadak felett.

Rákóczi erdélyi fejedelemsége támogatásában nem csekély érdeme volt a székelységnak, amely örömmel vette a fejedelem ama híradását (1707 febr. 15-érői, Munkács várából), hogy fejedelemségebe való beiktatása végett Erdélybe készül s «a haza szükséges dölgainak rendbehozása végett országgyűlést hirdet 1707 márc. 28-ára Marosvásárhelyre».

A fejedelem a Mezőség felől jött s midőn ápr. 5-én Szentkirály felől Maros vásárhelyre bevonult, előtte jöttek legelői az udvar helyszékiek, utána a marosszékiek, aztán az aranyosszékiek, Pekry regimentje, 3 compania veres kopjás székely, 5 compania karabélyos, aztán maga az udvar a fejedelemmel. Ez az országgyűlés Rákóczit fejedelemségebe ünnepiesen beiktatta s ezáltal az erdélyi nemzeti fejedelemséget még egyszer visszaállította.⁹

Képviselve voltak a székelyek a nemsokára azután tartott ónodi országgyűlésen is, ahol a bevonulásnál ott voltak a székely veres drabantok. Erdélyben Pekry Lőrincet hagyta a fejedelem fővezérül.

I. József 1707 júl. 11-én kiadott, a megtérőknek kegyelmet hirdető nyílt rendelete igyekezett ellensúlyozni a Rákóczi rendeletéit. De amit ez el nem ért, megtette a Bécsből Erdélybe indított Rabutin fegyveres ereje, amely 1707 őszén Erdély visszafoglalását nagy erélylyel és sikерrel kísérletté meg és hajtotta végre. Pekryt Erdélyből kiszorította s a császári hadak a Székely földet is megszállották, Mikes Mihályt az Ojtozi-szoroson át Moldvába szorították. A birtokosság menekült a hazából, a nép a császári uralom és a nagy adók elől erdőbe bújdosott, a katonaság zsákmányolt, prédáit és — adóztatott. Mert a császári uralommal együtt járt ismét a nagymérvű adóztatás.

Rabutin Erdély visszafoglalását bevégzvén, 1708 május i-én Bécsbe indult, magával vivén a Szebenben fogásra vetett Bethlen

Miklós grófot is. Helyébe előbb az emberséges Chusani tábornok, majd nemsokára (jún. 24.) a kegyetlen br. Kirchbaum György lett erdélyi főhadparancsnok.

Rákóczi 1709 nyarán Károlyi Sándort 18,000 fönyi haddal Erdély visszafoglalására beküldte, aki pátnésekkel bocsátván ki, nagy mozgalmat idézett elő mindenfelé az országban. De a «nagy bódulás», melyet a Károlyi bejövetele előidézett, nem tartott soká, mert ő maga, bár Szászsebesig előnyomult, nyílt csatába a mindenünnenn összhevont császári hadakkal nem bocsátkozott, hanem kitért előlük s hat heti Erdélyben mulatás után a trencséni vesztett csata (1708 aug. 1.) hírére kivonult Erdélyből.

A császári hadak szerencsét 1708-ban is nyomon követte az adózatnás. Ez és a kíméletlen sarcolás a lappangó tüzet újra meg újra felszította, úgy, hogy még 1709-ben is folytak a titkos gyűlésezések és a kuruc mozgalmak.

A forradalom hullámai még le sem csillapultak teljesen, midön új, ennél még súlyosabb csapás sújtotta a Székelyföldet s az egész hazát. 1708 végén a pestist behurcolták Moldvából. «Valami gyergyai cigányok, kik a kurucok elől futottak vala Moldvába, betegen kijövének Gyergyószentmiklósra, ott meg is halának; onnan a falusi emberekre is kihat a contagio».¹⁰

A főkormányszék megtette az óvintézkedéseket a ragály tovább terjedése ellen. Elzáratta a szorosokat, bevágatja az utakat, őröket állított, hogy Gyergyóból se ki, se oda be ne járjon senki. 1708 dec. 14-én rendeletet küldött Korda Zsigmondnak, mint főhadbiztosnak Segesvárra, hogy «a gyergyai passusra szorgalmatosán rávigázzon, hogy egy ember is élete vesztése alatt onnan kijönni ne merészelen, különben ha valaki kijönni comperiáltatik, egyátljában meg kell halnia».

Az óvintézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak. A pestis csakhamar elterjedt a Székelyföldön is, úgy, hogy azt a mirigyhalál miatt a katonaság is elkerülte. Annál inkább elhatalmasodtak a kóborló tolvajok, a kurucság söpredékéből és a csavargókból összeverődött rabló népség, mely seregestül bekóborolta a Székelyföldet. A kuruc szín alatt való garázdálkodás még 1710-ben is tartott. «A tolvajok — írja Cserei 1710-ről — szerte-széssel sok prédiálást tettek az országban, mint a farkasok, écaka titkon rárohantak a falukra s felprédáiták». Vezéreik nevéből (Balika, Draguly, Fekete Vaszily, Kimpián Bukur) következtetve, ezek zöme oláhság volt.

A gubernium és főhadparancsnokság erélyes intézkedései követ-

keztében mindenkiabb elszünt a harc s lassankint lecsendesültek a kedélyek s 1709 folyamán «szaporán kezdőnek hazajönni az erdélyi kurucok Molduvából gratiára». 1710-ben is «felesen jövénék haza a kurucok Magyarországból, Moldovából, Havasalföldéból».

Steinville tábornok, aki az 1710-ben elhunyt Kirchbaum után Erdélybe főhadparancsnokul küldetett, bejövetele után csakhamar (jún. 20.) kihirdette «az ő felsége grátiáját az elbujdostak hazájokban való recipiálása felől». Csíkszék tisztei megírták ezt a «tek. nagys. s nemz. Erdélyből Moldovába magokat recipiált magyar kedves atyánkfiainak», kérvén és intvén őket, hogy «ezon alkalmatos-ságot meg ne vessék, minden bizonytalan reménységekhez ragasz-kodván, mint eddig».¹¹

A reménység nem is tarthatott soká, mert a forradalom azanyaországban is szünőfélben volt. Amit el nem végezhetett az ellenség fegyvere s az ezüstpénz elfogyásával a rézpénz elértektele nedése: bevégezte a pestis, mely megdöbbentő számmal szedvén áldozatait, minden további harctól elkedvetlenítette a szabadság-harcosok megfogyott seregét. Rákóczi kiment Lengyelországba s Károlyi Sándor megköötötte a szathmári békét 1711 május i-én, mely kegyelmet biztosított a kurucoknak, szabadságot hazatérésre a kibúj dosottaknak, megerősítő az ország alkotmányát stb. Az béke- okmányt az erdélyiek részéről is aláírták 11-en, köztük néhány székely főür. A bújdosók hazatértek; de itthon a béke áldása helyett szomorúság, gyász és pusztulás várta őket: a pestis és marhavész. Hiába volt minden óvintézkedés, a kettős járvány 1710—11. folyamán is dühöngött.

A bújdosókat most már jatalommal is kecsegették vissza, elrendelvén, hogy «a sok, Oláhországba és török földre bújdosott haza lakosai fölideikre visszatérhessenek: publicálják, hogy egy évre, vagy ha kívántatik továbbra is, minden adó és contributio alól felmentetnek».

Ennyi csapás sújtotta porba a szegény hazafiakat a XVIII. század elején a Rákóczi-forradalom alatt: háború, marhavész, pestis, amely megtizedelte a lakosságot s nyomorra hajtotta a megmaradtakat. Magyarországon összeszámították az áldozatok számát, hogy «mennyi emberek esőnek el ebben a revolutioban s úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáztiz ezeren, fegyver miatt pedig 85,000-en». «Erdélyben még ugyan — írja Cserei 1712-ben — senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szünt, de gondolom nincs hija a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizony fegyver miatt is sok ezeren hullottak el.»

A marhavész miatt pedig három millió forintnál több kár esett Erdélyben, úgy, hogy sok helyen nem is szánthattak, vethettek az emberek a marha szüke miatt, melynek ára igen megrágodott. Ami megmaradott, elvitte «a rettenetes portiozás».

Méltán sóhajtott fel az egykorú székely történetíró, a jó Cserei Mihály, hogy «rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, még sem téruk meg!»,¹² v

A Rákóczi-forradalom hullámzása közben rendszeres adózásról szó sem lehetett. Amidőn a kuruc néphadak voltak fölénnyben, lehető kíméettel voltak a földnépe iránt, s csak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen adóztatásra szorítkoztak. Amidőn azonban a császári idegen zsoldos hadak kerekedtek fölül, a kímélet megszűnt s megkezdődött a terhes adóztatás, főként az élelem-szállítás a német hadak számára,

A Rákóczira végzetes zsibói 'csatavesztés (1705 nov, 11.) után német hadak özönlötték el Erdélyt és a Székelyföldet, Rabutin főparancsnok kívánságára a gubernium országgyűlést hirdetett Segesvárra 1705 dec, 15-ére, a hűségeskű letételére az új uralkodónak, A gubernium Segesvárra élelmiszereket és abrakot (búzát, konyhára valót, szénát és zabol) rendelt Udvarhelyszékről, Katonaságot szállítatott a székely falvakra, meghagyván, hogy ott a többi falvak élelmiszerekkel s fával segítse a kvártélyt adó községeket. Hatzsáz táborig szekeret is állítattatt ki, az adó arányában osztva el,¹³

A megrendszabályozást a nagymérvű adóztatás és terhes portiozás követte. Hogy mily súlyos terhet viseltek, mutatja az, hogy 1705-ben csak egy székre (Udvarhelyre) 211,000 frt esett rendes adóul s még kb. ugyanannyi a rendkívüli szolgáltatás és zsarolás miatt,¹⁴

A székely nemzetre 1706 febr.—ápr, negyedévre 36,775 frt 80 kr, adó rovatott ki. Ebből felosztatott Háromszékre 12,000 frt, Udvarhelyre 8640, Csík-, Gyergyó-, Kászonra 6720, Marosszékre 6720, Aranyosszékre 2695 frt 80 kr.

Rendes országgyűléseket nem tarthatván, az adókat önkényüleg vetették ki és hajtották be. Hogy mennyi zaklatással járt ez, egy pár példából megítélhető, így a gubernium 1707 nov, 16-án csak egy székből (Udvarhelyről) a katonaság élelmezésére rájok a katonai kormány által kivetett 5000 köböl búzát, 6000 köböl zabol és 300 szekér szénát követelt haladék nélkül Szebenbe szállítani.

Egy hó múlva (1077 dec, 15-én) a dec., jan, és febr, hóra a

katonaság szükségletére Udvarhelyszékre eső adó (5000 r. frt, 3000 köböl búza, 430 h. bor, 900 köböl zab és 5000 szekér széna) összesedését sürgeti a gubernium.

Még ez sem volt elég. Egy hét múlva újabb pótadó kivetéséről érkezik a gubernium rendelete, melyben az áll, hogy mivel Háromszék és Csíkszék megrömlása miatt a két szék adója egy részét is a vármegyékre és a többi székekre kellettén elosztani: a fennebb jelzett három hónapi adóban újabban még 2000 r. frt, 1155 $\frac{1}{2}$ köböl búza, 740 mázsa és 50 font hús, 120 h. bor, 3275 köböl zab és 1025 szekér széna rovatott ki Udvarhelyszékre; készítsék elő és küldjék a többivel együtt.

Ezt pedig, bár mily terhes volt is, kérlelhetetlenül be kellett hajtani. Egy részét a szebeni raktárakba kellett küldeni, amit Rabutin ugyancsak sürgetett. 1708 jan. 3-án már a terményadó gyorsan Szebenben szállítását rendeli a főkormányszék, «mert különben a generális katonaságot küld annak behajtására». Azért kegyelmetek, ha az nagyobb romlást és gonoszt elakarja kerülni, éjjel-nappal rajta legyen»... különben «abból mely romlás következik, maga általérheti és láthatja».

A rendes adón felől rendkívüli szolgálmányokkal és adóztatással is terhelték a szegénységet. Ilyen volt az ú. n. *patkó-pénz*, melyet a kvártelyozó katonaság a néptől követelt, amit ugyan kir. rendelet eltörölt, de visszaéleskép mégis szedtek.

A gubernium értesültén, hogy az eltörölt patkó-pénz «a szegénységnek, mely nagy terheltetéseivel és romlásával most is mindenütt extorquáltatik (kicsikartatik), úgy hogy az patkó-pénznak vételiben nagyobb aggravatioja vagyon az szegénységnek, mintsem az rájok vettetett quantumoknak felszedésében»: 1708 jan. 28-án meghagyja Udvarhelyszének, hogy vizsgáltassa meg és vegye jegyzékbe «hol és kiken s melyik regimentbeli executorok által mennyi patkó-pénz extorquáltatott eddig», s arról jelentést tévén a guberniumnak, ez intézkedni fog a szegénység megoltalmazásán. Most pedig tájékozásul a katonai főparancsnokkal közösen megállapított utasítást küldenek, hogy a hadi és polgári biztosoknak mihez kell magukat tartaniok.¹⁵

Rákóczi szerencsecsillaga a trencséni csatavesztés után (1708 aug. 1.) mindenki abból elhalványult, a császári hadak szerencsét, mint rendesen, 1708-ban is nyomon követte az adózatát.

1708 szept. 27-én a katonaság számára 300 szekér szénát rendel a gubernium Udvarhelyszékről Szebenbe szállítani. Október de-

rekán kivet a gubernium a téli kvártélyban szállítandó katonaság élelmezésére Udvarhelyszékre 2200 köböl búzát, 4500 köböl zabol, 2550 szekér szénát, 1400 mázsa húst. Ez még nem volt az egész téli kvártélyozás idejére (6 hónapra, nov.—ápr.) kivetett adó, csakis előleges (*anticipato*) kirovás 2—3 hónapra, melyet aztán pótló és végleges kirovások követnek. Ebből 1708 okt., 21-én 800 köböl búzát rendelnek a segesvári raktárba vitetni, s úgy a szabeni raktárba való szénát éjjel-nappal siettetni, hagyják.

Az előlegesen kirovott élelmiszerek szállítása Marosvásárhelyre rendeltetett s a késedelem miatt nehezelő katonai főparancsnok kívánságára 1708 nov., 19-én azzal sürgeti meg a gubernium, hogy «különben ha érette valami kedvetlenség találja kigyelemeteket, magának s ne másnak tulajdonítsa»,¹⁶

Dec, 2-án kiróvják a téli hónapokban még esedékes adót és pedig a fennebb említett «*anticipato* felvetett naturalékon kívül» 20 h, bort, 8000 r, frtot, 3000 köböl búzát, 1884 mázsa húst, 5000 köböl zabol, 4500 szekér szénát; *intvén* a széket, hogy ossza fel a falukra és szedje be, «*executorokat* pedig magára ne hagyjon, amely miá nagyobb kára és költsége következik a szegénységnek».

Még ez sem volt elég az egész tél folyamára, 1709 jan., 24-én a katonaság számára borpénzt 1000 frtot vetnek ki a székre, 1709 febr., 25-én «az ő felsége az hazában mostan békétt militiája és recrutája» (újoncái) tartására újabban kivet a gubernium Udvarhelyszékre 55 köböl búzát, 25 mázsa húst, 250 köböl zabol, és 25 szekér szénát, melyet sürgősen kell beszedni és szállítani.

1709 máj., 8-án a Segesvárról Marosvásárhelyre szállítandó 4000 köböl búzából Udvarhelyszékre eső 500 köböl elszállításra rendelnek szekereket és zsákokat. Máj., 14-én a tábori szekerek mellé 11 bést kíván Rabutin generális, Jan., 18-án katonai *executioval* sürgetik meg a kívánt bérések Marosvásárhelyre küldetését, Júl., 13-án a tábori szekerek mellől elszökött bérések visszaküldését, vagy helyettük másokat kívánnak elegendő élelmiszerrel ellátva,

1709 okt., 15-én a következő téli időre 500 köböl búzát, 1500 köböl zabol, 400 szekér szénát és 750 frt hús-pénzt vetnek ki a székre,

1710 jan., 6-án a katonaság részére a három első hónapra való hátralékbani maradt 225 köböl búzának a marosvásárhelyi raktárba való küldését sürgetik, 1710 okt. 2-án a katonaság téli szállására szükséges élelmiszerekre 2550 r, frt, 2000 köböl búza, 3500 köböl zab és 1200 szekér széna előkészítését követelik Udvarhelyszéktől,

Nov. 19-én az 1711. év három első havára kiszabott 2250 frtot sürgetik.¹⁷

A többi székek aránylagos pénz-adójával és terményszállításával ez a «rettenetes portiozás» nagy összegre rúgott. Ha szép szerivel nem fizették vagy nem tudták fizetni: kényszer behajtással, katonai executioval, erőszakkal vették fel a szegény népen.

Igy ment az egész Székelyföldön, sőt az egész Erdélyben. Az egykorú Cserei Mihály szerint:

«Szörnyű, írtoztató executio mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle monéta kikölt vala Erdélyből, nem lévén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kínozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban; a brassai, szebeni mészárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olcsó áron».¹⁸

A Székelyföld drágán fizette meg a szabadságharcban részvételét.

¹ Ld. bővebben Szádeczky Lajos: A Rákóczi-forradalom Erdélyben. (Érd. Múzeum, 1900. évf.)

² Ld. bővebben Jakab E. — Szádeczky L.: Udvarhelyvármegye történetében, Bp., 1908.

³ Thaly Kálmán: A Bercsényi-család története, III. k. 185.

⁴ Pekry Lőrinc pátnese Udvarhelyszékhez 1704 nov. 7. a lekencei táborból. (Udv. vm. Itr. Gub. act. I. k. 80. sz.)

⁵ Gr. Forgách Simon pátnese a ns. székely nemzethez. Kött Angyalosnál, 1704 dec. 23. (Udv. vm. Itr. Gub. act. I. 82.)

⁶ Cserei Mihály Históriája, 344. 1.

⁷ Kóváry László: Erdély története, VI. k. 72. 1.

⁸ Cserei Históriája, 357.1. — Graven ezredes rendelete a kurucok ellen 1705 dec. 30. (Sz. O. VII. 183.)

⁹ Ld. Szádeczky Lajos: II. Rákóczi Ferenc Erdélyben. Kolozsvár 1903.

¹⁰ Cserei M. Históriája, 429. 1.

¹¹ Sz. O. VII. k. 151. 1.

¹² Cserei M. Históriája, 441, 474, 475. 1.

¹³ A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1705 dec. 1. és 7. (Udv. vm. Itr. Gál L.: Erdélyi diaeták végzései, 195. 1.

¹⁴ Sz. O. VII. 166. és Udvarhelyvm. története 424.1.

¹⁵ A gubernium Udvarhelyszéknek 1707 dec. 15. és 23. (Vm. Itr. Gub. act. II. k. 37, 43, 46. sz.)

¹⁶ Udv. vm. Itr. gub. rend. II. k. 55, 57, 58. sz.

¹⁷ Udvarhelyvm. Itr. gub. act. II. 59, 75, 93.

¹⁸ Cserei M.: Erdélyi története 390. 1.

XXVI.

Rákóczi-szabadságharcától a székely határőrségig.

(1711 — 1764.)

A Rákóczi-forradalom és az azt befejező szatmári békékötés elvben nem változtatott Erdély alkotmányán. A béke-okmány egyik pontja biztosította Magyarország és Erdély alkotmányát. De Erdély kormányformája a gyakorlatban mégis némi változást szenvedett. Az első gubernátor, gr. Bánffy György 1708 nov. 13-án meghalván, a bécsi kormány a gubernátorságot nem töltötte be egészen 1713-ig. Időközben a fejetlen és csonka guberniumból és újonnan választott tagokból, összesen 16 főből álló ú. n. «királyi deputatio» igazgatta Erdélyt. A kuruc világ hullámai lecsillapodván, Erdély kormánya is visszanyerte rendes formáját, miután gr. Kornis Zsigmond 1713 tavaszán gubernátorrá kineveztetett. Az országgyűlések sorozata is megkezdődött 1713-ban, melyet a következő években sűrűn követték a többiek. Ezek többnyire az adózási ügyekkel foglalkoztak.

Az országgyűlések megszavazták az udvar által kívánt adókat a katonaság tartására, várak építésére, az ország közszükségleteire. A megszavazott összeget a nemzetekre a meghatározott arányban kiszabták. Ezek után felosztották vármegyék és székek szerint. A székek kiróvták a falvakra az adókulcs alapján. Az adószedők aztán beszedték a tisztek és bírák segítségével s beszállították a pénzt és a terményeket a rendelt (többnyire a nagyszebeni hadi) pénztárba és katonai (fejérvári, brassai, szebeni stb.) raktárakra (magazinum).

Mindez természetesen sok nehézséggel járt. Az országgyűléseken előbb a kír. biztossal alkudoztak a kívánt adó leszállítása felől. Aztán a három nemzet versengett egymással az elvállalandó Összeg, az arány (quota) felett. A népek és székek rendszerint panaszosodnak a nagy adó, a kezelés, behajtás és a katonai zsarolások miatt. A hatóságok és az országgyűlések keresik az orvoslás módját s e körül folyik a legtöbb küzdelem az ország kormányzása terén.

Az adózási terhek és azok könnyítésének törekvése szembe állította egymással a kis-nemeseket a főnemesekkel, t. i. a lófőket a valódi nemességgel (vera nobilitas).

A *kis-nemesek* (kik alatt az armalisták és lófők értendők) a királyi deputatio elé terjesztették sérelmeiket (1710-ben). A főnemesek¹

arra részletesen válaszoltak s ennek alapján hozott a kir. deputatio végzést.

A kis-nemesek kérik, hogy nemesi szabadságuk alapján az adótól mentesítessék, minthogy «más hozzájok hasonló szegény nemes embereket a nemes szék immunitálta».

A főnemesek azt replikázzák, hogy a kétségtelen nemesek, ha csak félvonalatoltól adózó jobbágyai találtattak is, szabadságokban mindenkor megtartattak, a kettő vagy három adózó jobbágyú nemest nem vetették adó alá, de mikor gabonát, zábot kellett a magazinokba szállítani, vagy hirtelen való pénzbeli kirovás jött a székre, magukat is megrovrták a főnemesek, mely szinte fölülmúlt a ökörszám után való teherviselést. Kérík ezért a kormányt, hogy «a nemesi régi szabadság még ez kicsiny megmaradott szikrácskáját gratiose megmarasztani méltóztassék».

A kir. deputatio végzése az lett, hogy amely nemes embernek (akár armálisos, akár lófő legyen az) 12 ökörről («mely 6, szabad székely tulajdonában lévő ökröt tészen») adózó jobbágya van, — mert a jobbágy kétannyi ökör után fizetett, mint a szabad székely — személye szerint adóznai nem tartozik; akinek annyi nincs, pótolni tartozik, «mert az nemesi szabadság senkit is, ha jobbágya nem adózik, a contributiotól nem immunitál». Megjegyzik, hogy 12 ökörtől adózó jobbágyas nemes emberen olyan értendő, akinek három (de nem zsellérből vagy cigányból álló) adózó jobbágya van.²

Az adózás feletti versengés mutatja, hogy az adóterhek a Rákóczi-forradalom lezajlása után is igen nyomasztók voltak, melyek alól mindenki könnyebbítést keresett.

Az adóösszeg is hullámzó, a szerint, hogy mennyit vetettek ki az országra. Az adót rendesen a téli hat hónapra vetik ki, úgy hogy szeptember vagy októberben előzetes összeget (in antecessum) vették ki az első téli három hónapra (nov.—jan.) s januárban aztán a második három hónapra (febr.—ápr.). Külön aztán a nyári hónapokra.

1713-ban az adó 750,000 írban állapítatott meg és 30,000 köböl búzában. «Az adónak a három nemzet között igazságos eloszthatása módjának kidolgozására» pedig bizottság neveztetett ki.

Az 1714 jan. 6-iki szébeni országgyűlés az adózásra nézve fontos elvi határozatot hozott: az *egyházhelyi nemesek* adó alá vetését. Ez a kis-nemességnek az a része volt, melynek csak egy jobbágytelke (sessioja) volt, s melyet *egyházi*, *egyházas*, vagy *egyházhelyi* nemességnak (*nobilis unius sessionis*) neveztek. Ez már

régebb idő óta adó alá vonatott.³ Az egytelkes nemesség ezt magára nézve sérelmesnek tartotta s az adófizetés alól «sok útakon és mó dokon» és ürügy alatt menekülni igyekezett. Az 1714-iki országgyűlés azért végzésben mondotta ki, hogyha «valamely nemes embernek két jó, adózó s a falu közönséges terhét viselő embere nincsen, az tartozék adózní»; de «ha valamely nemesnek tanál egy adózó embere lenni, annak az adója segítse a nemes ember adóját és amit az olyan paraszт ember ad, az imputáltassék az ura adójában».⁴

Ez az 1714-iki országgyűlés a téli kvártélyozásra 600,000 frt adót szavazott meg, «úgy, hogy búzául, zabul, szénául, ami kívántatik az ő felsége ez hazában lévő militájának és lovainak kiteletettsére» azt természetben szolgáltassák, ami pedig felmarad, azt készpénzzel pótolják ki. A ns. székely nemzetre esett ebből 86,000 frt, 5834 köböl búza, 8666 zab, 4334 szekér széna. A nyári hónapokra megszavaztak 100,000 frtot és 30,000 köböl búzát. Ez utóbbiból a székelyekre esett 5600 köböl búza.

Rendkívüli adó fejében, az orsz. költségekre, «sallaristák (tiszt viselők) fizetésére» róttak ki előzetesen pénzt 40,995 frtot, bort, húst, vágómarhát, búzát, zabol. Ehhez pótólalag megszavaztak most 2800 frtot. Mely kettős kirovásból esett a székely nemzetre 8387 frt, 20 h. bor, 10 mázsa hús, 10 vágómarha, 439 köböl búza, 689 köböl zab, 235 szekér széna.

1714 jan. 26-án a székelység így osztotta fel a reá kivetett adórészletet:

	Pénz frt	Búza	Zab	Széna
Udvarhely	.. 12500	631	550	270
Háromszék	.. 15000	740	600	300
Csíkszék	.. 9500	482	350	179
Marosszék	.. 10500	532	400	(Elmosódott.)
Aranyossszék.	.. 2500	II5	100	— szekér
Összesen:	50000 frt	2500 köböl	2000 köböl	

Az új gubernátornak tisztelet-ajándék a székely székektől 100 köböl búza, 100 köböl zab és 50 szekér széna.⁵

Így megy az adófizetés a következő években is, hullámzóan, hol több, hol kevesebb összegben, de minden igencsak jelentékeny számban, mely bizony az adózó nép erejét nagyon igénybe vette.

Általában az adóügyek dominálják ekkor a székelység közéletét. Nagyobb hullámokat verő közügy ritkán történik a Székelyföldön a Rákóczi-forradalmat követő években. A székek ugyancsak nyögtek a katonaság eltartásának terhei alatt.

1714 végén XII. Károly svéd király törökországi fogsságából menekülve a Székelyföldön ment át. Udvarhely, Marosvásárhely, Zilah felé száguldott keresztül kíséretével, 1714 okt. elején. A székek a kormány rendelete szerint bőségesen gondoskodtak ellátásáról. Jó sokba került «az sok vecturázás, szekereknek, postalovaknak s ökröknek megszállásával, szénabeli károk és az statioban való széna és sarjú tékozlások». Ennek fejében aztán a főkormányszéktől a «svéciai király hadai általmenetelek alkalmatosságával» tett költségeik, fuvardíjaik adóba beszámítását kívánják.⁶

1715. május havában a székely nemzet 31 pontból álló folyamodványt intézett a guberniumhoz, melyben kérik a súlyos adózás könnyítését, «mivel már nagy teherviselésük miá szintén elnyomorodtak». A székelyek előbb az ország adójának tizedrészét viselték, most ötödrészével terheltetnek. Felfolyamodnak az adómentességnél a kétház-jobbágy megkívánása ellen is, «mivel ök külön szokással és törvénnyel szoktak elni», élhessenek azzal ezentúl is. Sérelmesnek panaszolják fel, hogy a Maros túlsó felén lakó marosszékiek a sófalvi aknától eltiltattak és sójuk ki nem adatik. A sóaknára menekült jobbágyok kiadását is kérik. Az égettbor (pálinka) főzés tilalma, üstöknek elszedése nemesi szabadságukat sértik. A saléstrom-főzés ellen újra felfolyamodnak.⁷

A kérvények alig volt eredménye, mert az bizonyos, hogy a terhes szolgáltatás tovább tartott. 1716-ra a jan. országgyűlés 760,000 frtot szavazott meg, melyből a székelyekre (az 1702. kulcs szerint) egy nyolcadrész esett.

1716-ban kitört a török háború, amely alatt óvintézkedések történtek, nehogy a nép Rákóczi nevével felbujtoggassék. A gubernium 1716 máj. 18-án a székelyeket is inti a király iránti hűségre, parancsolatai teljesítésére, hogy a hitegető beszédekre ne hallgasson és senki köztük útlevél nélkül ne járogasson. Savoyai Jenő herceg Péterváradnál győzelmet aratván, hála istentiszteletet tartani rendelnek. Miután pedig a sereg Temesvár alá szállott annak megvívására: a gubernium a győzelemért való könyörgésen kívül szekereket (csak Udvarhelyszéktől magától 40-et) rendel 6—6 ökörrel s 2—2 fizetéses és élelmezéssel ellátott béressel a székely székekből is.

A hadjáratnak fényes eredménye Temesvár elfoglalása lett. De a háború folytatása nagy terhet rovott a székelységre is. «A 164 esztendőtől fogva bíratott temesvári fortalitium és Bánság megvételeivel megáldatott» hadakozás miatt — úgymond a főkormánszék rendelete — «mind az ellenség félelmes szomszédságához képest,

mind hogy az elkezdett győzedelmes operatioit a militiának téli nyugodalma után hamarabb és könnyebben reassummálhassa: kén-telenítetett ő felsége erdélyi principatusában számosabb militiát beszállítani», köztük a fővezér Savoyai Jenő herceg saját ezredét «jó hadi disciplinának példájául». Ezért a hadi adó 1717-re 760,000 írtban állapíttatott meg.

Az 1717. január iére Szebenbe hirdetett országgyűlésen nótáz-tattak (ítéltettek fő- és jáoszágvesztésre) a Rákóczi-val kibúdjósott és még vissza nem tért erdélyi kuruc főurak: köztük székelyek Mikes Kelemen, Cserei János, Kálnoki Mihály, Dózsa Mihály. Elő-vigyázatból történt, nehogy a török háború folyamán itthon zavart esináljanak. Az emigratio így is tett a tatárokkal egy beütést Erdélybe a Radnai-szoroson át, de gróf Károlyi Sándor által Máramarosban szétverettek.

Ennek a hazánkban utolsó tatájrásnak földrajzi emléke ott a *Tatárhágó* > mely a legutóbbi világháborúban oly nevezetes sarok-pontja volt az orosz betörés ellen vívott kárpáti harcoknak s egyik színhelye a székelyezredek vitézségeinek.

A katonatartás terhei 1717 folyamán sem enyhültek. Sőt 1717 október 14-én arról értesíti a gubernium a székely székeket, hogy «tetszett felséges Eugénius hercegnek a mi édes hazánk securitására és az dühös szomszéd ellenségének újabb invásiójától való oltalmazására az itt benn lévő regimentek mellé még hat lovas regimenteket be-küldeni», melyeknek ellátására megszavazzán négy téli hónapra 350,000 frtot, abból esett Udvarhelyre 20,835 frt s a rendkvíliekből 58 köböl búza, 155 köböl zab, 34 szekér széna, 4 h. bor és 12 mázsa hús s aránylagosan több-kevesebb a többi székekre. Pedig az eddigi országos adó leszállításáért folyamodott az udvarhoz a kormánya szék, tekintettel az ellenség beütésére, a marhavészre, a termés és főként a pénz szűkvoltára, a pestis miatt sok helyiségszálllat alá vettetésére s a nyári táborozás nagymérvű élelemfogyasz-tására.⁸ 1718-ra 700,000 frt adó vettetett fel.

Az 1717–19. esztendő szomorú és gyászos kora Erdély történetének: pestis, szárazság és éhínség s mindenek következtében nagymérvű pusztulás és óriási halandóság szomorú korszaka, amely csapások Erdély lakosságának majdnem felét kiirtották. A keleti tartományokból már előbb is gyakorta beütött Erdélybe a pestis, mely ellen az orvosi tudomány és közegészségügy akkori állapota mellett alig tudtak valamennyire is védekezni. 1717 nyarán, úgy látszik, Oláhországból hurcolták be. A gubernium erre eltiltja az

országos vásárokat, hogy a ragányos kört szét ne hurcolják az egész országban.

A pestis mellett más csapás is sújtotta a szerencsétlen országot. 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem lévén eső, oly szárazság állott be, «kihez hasonló nem hallatott» 1603 óta, midőn néhol az éhínség miatt a holttesteket is megették. Az elvetett mag nem kelt ki, a fűvek, fák gyökerei kiszáradtak, annyira, hogy ahol tüzet fogott, mérföldekre égett a haraszt heteken, hónapokon át. A tavak, patakok és a kisebb folyók úgy kiszáradtak, hogy egy csepp víz sem volt bennök. A Mezőségről az emberek és állatok a vízhiány miatt kénytelenek voltak elmenekülni. A vetés, úgy az őszi, mint a tavaszi és a gyümölcsfák semmi termést nem adtak. Ahol termett is valami, mint pl. Aranyosszékben, 13 kalangya alig adott két vékát. Csíkszékben e «szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabona sem termett, kivel csak két hónapig is beérhették volna». Sőt már az 1717. évben is ami termett Háromszéken, «annak nagyobb része üszög lévén, még az tavasz eleitől fogva pénzes búzával vagy kölcson vett gabonával kellett» elődni a szegénységnek. Az 1718-iki «példa nélkül való nagy szárazság miá pedig (melyben nemely helyen a fenyő meggyuladván, lángozólag égett) az mit összel vetettek, nagyobb része a földben veszett, ami kevés kikölt is, kiégett a földből a tavaszi vetéssel együtt».

«Ezt követé az 1719-iki aratásig oly nagy szigorú éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegénység és a község, melyből származék oly nagy iszonyú döghalál», hogy majdnem fele a lakosságnak elpusztult. «A nagy drágaságban találtattak olyan fukarok is, akik nem átallották egy köböt búzáért 20 frt érőt venni, vagy még magához az éhelholt megsükülteket jobbágyságra köteleznii».⁹

Ilyen általános nyomor és ínség közepette a szegénység egy része az éhhalál elől menekülve elbújdosott a közeli két Oláhországba, vagy a magyarországi részekbe. Hiába tétettek óvóintézkedések, az okot megszüntetni nem tudván, a következményeket meggyárolni karhatalommal nem lehetett. Ilyetén viszonyok között nem csoda, ha az éhenhalással küzdő nép a kétségebesésre jutott s minden erkölcsi és társadalmi rend felbomlott. A tulajdonjog tisztelete megszűnt, a lopást nem tekintették véteknek. «Vadnak olyanok is, — írják a csíkiak a guberniumnak — kik lopásra, tolvajlásra, mások házai felkóborlására gondolkoznak, igen hintegetik az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna vétek». Másutt a szegény-

legények hada csoportokként összeverődött s fegyveres kézzel rabolt élelmiszereket. Sokan elpusztultak a nyomor és éhség miatt s akik megmaradtak, azokat újabb csapás, a pestis tizedelte meg.

Az ínség eltartott egész 1719 aratásig, amely szerencsére bő termést hozván, az életben maradiakat ellátta táplálékkal. Annál makacsabbúl dühöngött a pestis továbbra is. A gubérniumi és székbeli rendeletek 1719 nyarán és őszén leginkább a pestis elfojtására törekzenek.

1720 telén végre szünőfélben volt a pestis s a gubernium elrendelhette (márc. 10.) a hála-istentiszteletet, a Te Deum előnek-lésére Húsvét másodnapját határozván; elrendelte a megholtak számának összeíratását is faluk szerint. Szomorú statisztika került ki belőle, mely szerint a három év alatt (1717—1719) meghaltak száma megközelítette az életben maradiakét. Csíkban pl. 25 faluban 11,348 halottat temettek el s 14,438 élő maradt.

A két időközben dühöngött pestis (a Rákóczi-forradalom idején 1710—11. és 1717—19-ben) az adózó embereket igen elfogyatta, az adófizetők nagy része elhalván s azoknak adójá is a megmaradt kevés népre szállott, mert az adó csak annyi maradt, mint ha az adófizetők száma meg nem fogyott volna: úgy, hogy 1719-ben egy tehetősebb emberre 50—60 r. frt, egy középsorsú emberre 30—40 frt esett.

Az 1720. évi ápr. 17-én Kolozsvárt tartott országgyűlés elhatározza, hogy az egész országban általános összeírás történjék. Az összeírás a méltányos adókulcs megállapítása céljából történt; de reális eredménye nem egyhamar lett, mert a három nemzet nem tudott megegyezni annak alapján sem az adó aránya fölött.

Mindenki kívánta az adófizetés arányának (quota) megállapítását, de az alapelvetekre nézve nem tudtak megegyezni. A szászok már 1716-ban ellenkezésbe jutottak a más két nemzettel, s midőn királyi beavatkozásra sem tudtak megegyezni, úgy rendeltetett el 1720-ban az összeírás; de ez sem vezetett eredményre és megelégedésre. A szászok pl. szerették volna a lélekszám-arányt kúlcusul elfogadtatni, de a kevésbé termékeny helyeken lakó más két nemzet, főkép a székelyek, erről hallani sem akartak.

A székelyek nem alaptalanul panaszoltak, hogy mióta adómentességi kiváltságaik ellenére adófizetés alá fogattak (bár mindenig csak önként vállalkotak közterhek viselésére), adójukat folytonosan feljebb és feljebb emelték. A gubernium kora kezdetén, amikor még jobb állapotban volt a székelység sokkal kevesebb adót fizetett,

mint most. 1697 előtt csak 50,000 frtot, később 60,000-et, bár az ország adója 800,000 írtra is felment. A következő években azonban, midőn egy millióra emelkedett az országos adó, a székelység adóját is felemelték 90—95,000 írtra, de többre nem. Körülbelül tehát egy tizedét fizették a XVII. század végén s a XVIII. elején az országos adónak. Később előfordult, hogy az országos adó leszállt egy millióról, a székelyek adója pedig felülemelekedett a 100,000 írton. A XVIII. század harmadik tizedében az ország adójának mintegy hatodrészét viselték, 1724—27-ben 17 %-ot fizetvén az országos adóból, 1729-ben 16% %-ot.¹⁰

Az 1729-iki országgyűlés elő a székely nemzet tervezetet terjesztett a három nemzet közti adóarány megállapítására. Az adókulcsra nézve figyelembe kívánják venni a pénzszerzés könnyebb ségét vidékenként, a szántóföld, rét, legelő mennyiségét, a marhaállományt, a talaj minőségét, az éghajlatot, a terményeket, kereskedést, kézműipart, a közterheket, adósságokat, a nemzetek számarányát, a városok, falvak állapotát. Főjövedelmi forrás szerintök a *bor*, amit leggyorsabban lehet pénzzé tenni, azután a *búza* és a *szarvasmarha*.

A Székelyföld e három főpénzforrás tekintetében nagyon szegény. Bort nem termel, búzája kevés, eladásra alig telik, marhában is nagyon szegény, mert alig van legelője.

Hivatalznak a székely nemzet régi és a «mostani császártól» is megerősített kiváltságaira, adómentességeire s protestálnak, hogy azokról valaha lemondattak volna, hanem mindig csak önkéntesen adóztak, mint ahogy most is csak saját jósztántukból mennek bele a tárgyalásba s vállalnak magukra erejükhoz mért méltányos terhet és adórányt.

Régebben (1700 körül) a székelyek az országos adó tizedrészét fizették, ezt az arányt most is erős érvekkel tudnák megokolni, de a visszavonás kikerülése, a húzalkodás és viszály megszüntetése végett hajlandók az adó hetedrészét elvállalni. A felosztást jövőre így javasolják:

Fizessenek a taksás városok	9 %-ot
A székely nemzet	14 %-ot
A vármegyék adjanak	37 ¾-et
A szászokra maradna	39 ¼ rész

Protestálnak, hogyha az országos adó 600,000 írton felül haladna, ők többet, mint ennek a 14%-át nem vállalhatják.

Vegye tekintetbe testvériesen a másik két nemzet azt, hogy a székelyek 39 év óta minden több-több terhet vállaltak magukra: 50, majd 60, 75, 95 ezeret s midőn az országosadó le is szállott később 800, 700, majd 600 ezerre: a székely nemzetet ebből az engedményből nem részesítették, úgy hogy míg a millióból 95,000 frt adót fizettek, most a 600,000-ból 100,000-et kénytelenek fizetni, pedig az előbbi arány szerint csak 57,000-et kellene fizetniük.

Utasításba adják a követeknek, hogy ha nem sikerülne meggyezni, ő felsége ítéletére kell bízni az adóarány megállapítását.¹¹

A székelyek javaslatát a másik két nemzet nem fogadta el. A vármegrék javaslatukban az összes adó *hatodrészét* kívánták a székelyekre róni, melyet viszont ezek főtisztjei és követei nem akartak elfogadni. Az 1730-i országgyűlésen végre, a rendek sokféle szemrehányására, hogy a testvéries megegyezésnek egyedül ők állják útját, miután a másik két nemzet már barátságos egyezményre lépett, nehogy csökönnyösséggel vándoltassanak s legföbbképpen a fenséges kir. gubernium kegyes intésének engedve, a székely követek az adó hatodrészét elvállalták, protestatio mellett ugyan és csak ideiglenesen, három évi időközre, azzal a feltétellel, hogy a gubernium minden eszten-dőben némi tekintettel és engedménnyel lesz, miután (úgy mondanak) maga a gubernium is elismerte, hogy erejükön felül vannak megterhelve.¹²

Erre nézve egy Kolozsvárt 1730 jún. 22-én kelt okiratban a rendek elmondják, hogy mivel a székely nemzet az egyezmény ellen nehézséget támasztott s 2000 írtig megkárosítva érzik magukat, mert földjük terméketlenebb, mint a másik két nemzeté: nehogy a székely nemzetnek oka maradjon a panaszra, a másik két nemzet beleegye-zett, hogy a gubernium helyett egyéb kárpótlást adjon.

Az adóarány e szerint 1730-ban így állapítatott meg. Száz részre osztatván az adó, ebből a magyar nemzet fizet 37 %-ot, a székely 17 %-ot, a szász 38 %-ot, a taksás helyek 8-at.¹³

Ami immár ennek az adónak a székely székek között való felosztását illeti: a 17% 1727-ben így osztatott fel a székely székek között:

Udvarhelyszékre esett	4	és	$\frac{3}{4}$	rész
Háromszékre	5	€	$\frac{3}{4}$	«
Csíkszékre	2	€	$\frac{2}{4}$	«
Marosszékre	2	€	$\frac{2}{4}$	«
Aranyosszékre	1	€	$\frac{1}{4}$	«
			$\frac{1}{8}$	«

Ez az arány kevéssé változott később is. A 17%-os adóarány is érvényben maradt, nemcsak az előre megállapított három esztendeig.

A székelyek az 1736-iki országgyűlésen, amelynek egyik főtárgya az adófelosztás megállapítása lett volna, ismét erősen sürgették adójuknak hatodrészről hetedrészre (17° o-ról 14° o-ra) lezállítását, kijelentvén, hogy azt fizetni nem bírják. Megokolták már 1729-ben (írják), hogy sem földjük mennyisége, sem minősége, sem jövedelmük, sem adózó lakoságuk aránya nem teszi ki Erdély hatodrészét, sőt hetedét sem. Sürgetik ennél fogva az adózó népnek általános összeírását s indítványozzák 12 tagú összeíró bizottság kiküldését mind a három nemzet tagjai közül.¹⁵ Szembe szálltak azzal az ellenvetéssel is, hogy az adófizetők számarányát tekintve legkevesebb adó éppen a székelységre esik.

Az 1736-iki adó így viszonylott az adózók számához nemzetenkint:

A vármegyék adója volt 221,510 frt 40 kr; adófizető volt 40,611; esett tehát egy személyre 5 frt 30 kr.

A székely székek adója 94,545 frt, adófizető 21,020; esett egy személyre 4 frt 20 kr.

A szász nemzetnek adója 227,544 frt 20 kr, adófizető volt 31,716; egy személyre esett 7 frt 30 kr.

A taksás helyek adója 46,400 frt; adófizető volt 5954; esett egy személyre 6 frt 33 kr.

A székelyek tehát személyenként legkevesebb adót fizettek. De ezzel szemben a székely követek kimutatták, hogy a legnagyobb igazságtalanság volna a személyek számát venni alapul az adófizetésnél, nem pedig a jövedelmet. A székelyek földje kevés és sovány és el van aprósodva a leszármazó örökösökések következtében, úgy hogy egy telken két-három testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikókban; éppúgy el vannak darabolva a szántóföldek is apró részekre, úgy hogy a székelyek közt a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van a gazdálkodásnak.

Az adófizető személyek szaporodását a székelyek közt az is növeli, hogy a székely fiúk mihelyt megházasodnak, különválnak szüleiktől, úgy hogy ahol ma egy adófizető van, 3—4 év múltán két vagy három fia házassága következtében 3—4 adófizető lesz. Az oláhok közt ellenben két vagy több házas fivér egy házban lakik, egy szolgálatot teljesít földesurának s egy adófizető számba megy. A székelyek közt kevés jobbágynak van örökölt telke és földje, ura a ma-

gáéból hasít ki a jobbágynak egy-egy darabot és lakást is zálogba vagy másként szerez nekik.

Hogy személy-szám szerint, ha a többi nemzetek között szigorúan végrehajtatnák is a népszámlálás, nem lehetne a székelyekre adót kivetni, abból is nyilvánvaló, hogy a székelyek szabad emberek lévén, tetszés szerint elköltözhetnek és szabadon változtathatják lakóhelyüket, minek következtében a székelyek száma fogy. Fényes tanúbizonysága ennek az, hogy székelyek nagy számmal vannak az ország minden részében, városában, sót Magyarország szomszédos vidékein, Debrecen és Nagyvárad vidékéig,

A székelyek kívánják az általános népszámlálást és adófizetők pontos összeírását, amiből ha mindenütt oly pontosan végrehajtják, mint a Székelyföldön, ki fog tűnni, hogy kik vannak adóval leginkább megterhelve.¹⁶

Az 1736-iki országgyűlésen nagy vita és főként toliharc folyt a három nemzet, főként a szászok és székelyek között az adóarány megállapítására nézve, anélkül azonban, hogy megállapodásra jutottak volna. A szászok is panaszkodtak, a székelyek is az adó aránytalan nagysága felett, A szászoknak azt felelték, hogy «ők mindig többet sírnak, mint szenvednek»,¹⁷ hogy a legjobb földeket bírják, a fő jövedelmi források, ipar, kereskedés az ő kezükben van, hogy ők folyvást gazdagodnak, míg a többi nemzetek szegényednek, életmódjuk fényűző, ruházatjuk pompázó, fiaikat külföldön neveltetik; ezelőtt ritkaság számban ment köztük a nemes ember, még főtisztjeik is kézművesek voltak, ivadékaikat is annak nevelték; most napról-napra több a nemes köztük s ezek és a senatorok fiai az iparúzést már szégyenük s nagyobb urat játszanak, mint a magyar nemesek s mégis szegénységről panaszkodnak.¹.

Az adóarány felosztása felett a következő országgyűléseken is sok vita és versengés folyik. De megoldásra nem juthattak. Mindössze abban egyeztek meg, hogy az adó három részre osztassék: fej adó, marhaadó és birtokadó alosztályokra.

Az 1740-iki országgyűlésen Alvinczi Gábor főkormányszéki titkár terjesztett elő tervezetet az adó igazságosabb felosztására nézve, sikertelenül,¹⁹

Az 1745-iki szebeni diaetán «az adó elosztása felett ismét nagy ellenkezés volt, a székelység nem akart adózni, a szászság felmondott az accordáról»,²⁰

Az 1747-iki országgyűlésen «az adó megállíttatott *accorda* szerint

609,94° ft 35 krban, a kvártélyokért fizetés két esztendőre 111,892 forintban».

Mária Terézia 1742-ben elrendelte, hogy az adó igazságos felosztása végett új összeírás történjék. Az 1746-iki országgyűlésen bizottságot neveztek ki, mely az összeírás tervét kidolgozza. A bizottság meg nem egyezhetvén, elhatározatott, hogy mindenik nemzet saját tervét küldje fel az udvarhoz. A tervek felvitelére 1748-ban követséget választottak, de a felküldést húzták halasztották, míg nem az 1749-iki országgyűlésre kir. rendelet érkezett, hogy a követeket négy hét alatt felküldjék. Ennek alapján az 1750-iki országgyűlésre rendelet érkezett, hogy az adózók és megadóztható tárgyak összeírassanak.²¹ Elkészülvén az összeírás, Mária Terézia 1752 febr. 7. rendeletével megdicsérte a bizottságot s utasította, hogy a vármegréket és székeket vidékenként három osztályba sorozza: jó, közepes és rossz osztályzatba, éghajlat, fekvés, kereskedés, ipar szerint, éppúgy a városokat és falvakat.

Bécsben gr. Bethlen Gábor udv. kancellár elnöklete alatt bizottság ült össze, mely az erdélyi adót új alapra, a földre és barmokra fektette. Ez a rendszer (norma) Mária Terézia 1754 aug. 12. kelt rendeletével lépett életbe és *Bethlen-adórendszer* név alatt sokáig fennállott.

Az 1755-iki szébeni országgyűlésen az adó a régi arány (accorda) mellett megállapítottan, elosztása módjára nézve már az új norma fogadtatott el.

A Bethlen-adórendszer alapján Erdély három osztályba (classis) soroztatott a vidékek pénzforgása szerint; minden vidék termékenysége arányában ismét négy kerületre (plaga) osztatott s ezen classisok és plagák szerint rovatott ki a fejadó és a termesztmények adója. Az arány e szerint nagy különbséget tüntetett fel vidékek szerint: az első osztály első kerületében a fejadó 2 frt 40 kr, a 3-ik osztály 4-ik kerületében 39 kr volt.²²

Az új rendszernek alapeszméje ugyanaz volt, amit a székelyek már két évtizeddel azelőtt hangoztattak.

Az adófizetés kirovását így állapítja meg Udvarhelyszék Bikfalván 1751 dec. 20-án tartott gyűlésén:

Egy szabad férfi fejadója 2 frt, szabad özvegyé 1 frt, jobbágy férfié I. frt, jobbágy özvegyé 30 kr, zsellér férfié 1 frt 30 kr, zsellér özvegyé 52¹ 2 kr, egy vagus (helyhez nem kötött) férfi adója 2 frt, ennek özvegyéé 1 frt. Egy adórovatalt (articulus) tesznek továbbá

a következő javak: 4 köböl őszi vetés, 8 köböl tavaszi vetés, 1 köböl köles, vagy törökbúza, 6 szekér széna, 50 veder bor, egy-kövű vagy kerekű malom, 2 jó ökör, 3 középszerű ökör, 4 alávaló ökör, 3 fejős tehén, 6 lógó marha (3 esztendősön alul való), 20 juh, vagy kecske, 30 disznó (két esztendős), 20 kosár méh, egy égettbor vagy ser főzö üst Egy jó mester- vagy kereskedő ember két rovatait fizetett, egy középszerű másfelet, alábbvaló egyet; egy tizenhat évesnél idősebb segéd szintén egyet. Egy vadászpuskára a gubernium rendelete szerint 5 frt, kutyájára 2 frt adó esett.

Az özvegyek és jobbágynak javai után rendesen csak felényit adóztak most is, de kimondatott, hogy «a segédes, jó tehetségű özvegyek facultási egészen felvétessének adó alá». Éppúgy «a tehetős és sok marhájú zsellérek is magok facultásokról mint a szabad emberek úgy contribuáljanak».

Végül elhatározták, hogy «az ecclesiasticusokra, papokra, mesterekre adó nem vettetik, míg felséges asszonyunk nem parancsolja.»²³

Komplikált adórendszer volt biz az, melyben eligazodni nem volt könnyű dolog. De hát ez rendes tulajdonsága minden adórendszernek, mely ma még bonyodalmasabb a régieknél is. (Lásd a táblázatot a 329. oldalon.)

Az adózás új módja, a «Bethlen-rendszer» nem oldott meg minden nehézséget, sőt a régiek helyében új sérelmeket teremtett, melyek ellen a következő országgyűléseken a rendek felfolyamodással éltek. .

A székely nemzet főtisztjei és követei az 1756-iki országgyűlésről felterjesztést intéztek a királynéhoz a székely jobbágynak adózására nézve, kifejtvén, hogy a székely nemesek jobbágai mindig csak felét fizették a szabadok adójának, amit az «élő kincstár» érdekében jövőre nézve is fenntartani kérnek.

Kifejtik, hogy a szabad székelyek és a jobbágynak adózási elve egészen különböző. Mert a szabadok ezelőtt katonáskodni tartoztak s adójukkal most ettől mentesítik magokat, míg a székely jobbágynak régebben sem katonáskodni, sem adózni nem tartoztak.

A székely jobbágynak földesuraik birtokain telepedtek le, amely birtokok a székely nemzet ősi jogán adómentesek voltak, de katonás-kodni tartoztak érte, bele nem értve a jobbágynak, mint azt a Lipót-féle diploma 14-ik pontja is bizonyítja.

Midőn Erdély az Osztrák-ház uralma alá került s a székelyek hadi kötelezettsége megszűnt s a székelyek Lipót császár buzdítására rövid időre adó vállaltak, a jobbágynak is adó alá vetették tér-

A Bethlen-adórendszer székelyeket illető táblázata.

	I. osztály				II. osztály				Kerületek				III. osztály			
	Kerületek				Kerületek				Kerületek				Kerületek			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Egyházas nemes	1'40	2'-	1'30	1'08	2'-	1'30	1'30	1'08	-'51	1'30	1'08	-'51	-'39			
“ “ özvegye	-'40	-'30	-'22	-'17	-'30	-'22	-'17	-'13	-'22	-'17	-'13	-'13	-			
Székely polgár	2'40	2.-	1'30	1'08	2'-	1'30	1'30	1'08	-'51	1'30	1'08	-'51	-'39			
“ “ özvegye	-'40	-'30	-'22	-'17	-'30	-'22	-'17	-'13	-'22	-'17	-'13	-'13	-			
“ “ jobbágy	1'20	1'-	-'45	-'34	1'-	-'45	1'-	-'34	-'25	-'45	-'34	-'25	-			
“ “ özvegye	-'20	-'15	-'11	-'08	-'15	-'11	-'08	-'06	-'11	-'08	-'06	-'06	-			
“ “ zsellér	1'20	1'-	-'45	-'34	1'-	-'45	1'-	-'34	-'26	-'45	-'34	-'26	-			
“ “ özvegye	-'20	-'15	-'11	-'08	-'15	-'11	-'08	-'06	-'11	-'08	-'06	-'06	-			
Sóvágó	1'20	—	—	—	1'-	—	—	—	—	—	—	—	—			
“ özvegye	-'20	—	—	—	-'15	—	—	—	—	—	—	—	—			
Vándor (vagus)	-'50	-'50	-'50	-'50	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
“ “ özvegye	-'12	—	-'12	—	-'12	—	-'12	—	—	—	—	—	—			

Jegyzet : Az iparosok és kereskedők számára külön rovat van. Adójuk a városokban annyi, mint a polgárok (vagy egyházas nemesek), a falvakban fele vagy kb. harmada. (Ny. példány gyűjteményben.)

menyeik felére nézve, amely adózási rendszer az egész székely nemzet kebelében úgy volt szokásban egész a múlt évig, midőn az új adórendszer kezdődött.

Különben is a székely székekben igen kevés jobbágy van s ezek sem egyenlő haszonélvezői a szabad székelyekkel a községi vagyonnak, melyből (t. i. a közös földből, legelőből, erdőből) csak felényi, vagy negyedrészt kapnak, mint a szabad székelyek, sőt néhol, mint pl. Csíkban, azokból egészen kirekesztnek. A méltányossággal és igazsággal sem egyezne meg azért, hogy a haszonélvezőkkel egyenlő adó alá vettessenek.

Ezek a szabad székelyek közt kevés számmal élő és eddig kevés adót fizető jobbágyok midőn tapasztalták állapotuknak az új adórendszer következtében súlyosbodását, a szabad székelyeknek lényeges megkönnyebbedését, olyan mozgalom támadt közöttük, hogy méltó aggodalom szállotta meg a székely nemeseket, amit ismételve jelentettek a guberniumnak: az t. i. hogy elbújdosnak Oláhországba vagy másfelé vérrokonaikhoz (minthogy ezek a jobbágyok többnyire az állhatatlan és a változást szerető oláhságból állanak); amiből az elő kincstárnak jelentékeny, a székely nemességnek pedig pótolhatlan kára lenne.

Végül pedig mivel a nagyobbára szegény székely nemességet az adófizetésben ezelőtt leginkább az segítette, hogy ha egy jobbágy volt, az a régi törvények és országgyűlési végzések értelmében urát az adófizetésben segítette, ha pedig két jobbágya volt, urát az adótól mentesítette; már most ha a szegény nemesség közt (amilyen sok van a székelységben) mind földesúr, mind a jobbágy adót fizetni köteles, az eddigihez képest kettős teherrel nyomatnak el, amely urat és jobbágyot tönkretesz.

Mindezkből kitűnik, hogy ősidőktől fogva másnemű volt a székely jobbágy helyzete, állapota, különbözők javadalmai, mint a szabad székelyeké s minthogy — írják — Felségednek sem volt szándékában az ősi törvényes és királyi szóval megerősített szokásokat megváltoztatni, hanem az új adórendszer célja az, hogy az adó a jövedelemmel arányosítassék: alázattal könyörögnek, hogy jobbágyaik ősi helyzetét hagyja meg, hadd élhessenek tovább is anyai védelme alatt s a hű nemesség jövendőre is megtartassék és élhessen.²⁴

A királyné a székely nemesség e felterjesztését 1757 aug. 9-én leküldte Bécsből a guberniumhoz, hogy adjon arra nézve véleményt.²⁵

Alig hogy leérkezett, midőn az 1757. évi aug. 21-én Szebenben tartott országgyűlés a követek utasítására és közbenjárására magáévá

tette a székely jobbágok ügyét s helyzetükről és megterheltetésük-ről felterjesztést intézett a királynéhoz?⁶

A felterjesztésnek mindenössze annyi eredménye lett, hogy Mária Terézia 1759 aug. 5-én kiadott végzésében biztosította a székely nemességet, hogy miként az adórendszerrel eddig sem érte őket jogtalanság, úgy a jövendőben is egyik legföbb anyai gondja lesz, hogy mindenki jogaiban, kiváltságaiban és szabadalmaiban meg-tartassék, a régebbi kegyelmes rendeletek és hazai törvények értelmében, amint azt úgy a régebbi, mint az 1754 aug. 12. és azutáni leiratokban eléggy kijelentette?⁷

Mária Terézia 1759 nov. i-én a katonaság ellátásáról és az adónak a hadi pénztárba való befizetéséről szabályrendeletet adván ki, meghatározta, hogy miként kell a katonákat bekvártélyozni, el-látni fával, élelemmel, előfogatokkal stb. Két táblázatos kimutatás egyike azt tünteti fel, hogy a tiszteket hány szoba, kamra és konyha illeti meg. A második faellátás tekintetében három osztályt külön-böztet meg az országban, a szerint hogy az erdők közelsége vagy távolsága miatt hol könnyebb vagy nehezebb tűzifát szolgáltatni. Az I. osztályba sorozott helyeken a fa öle 2 frt 5 kr. A II. o. 1 frt 45 kr. A III. o. h. 1 frt 20 kr számítandó egy-egy Öl fáért. Udvarhely, Háromszék, Csík a harmadik osztályba soroztattak. Marosszék nagyobb része szintén a III-ikba, a káli járás a II-ikba, a bándi az I-be. Aranyosszék egészen az elsőbe.

A katonaadó 1759-re 719,033 frt 25 krban állapíttatván meg s a katonai «szolgalom» (salgamum vulgo service) a nyári szénáért, fűért és előfogatért 160,000 írttal az országgyűlés által megváltatván, összesen 879,033 frt 25 kr volt fizetendő. Ezt négy részletben kellett fizetni. De úgy hogy az egész összeg háromnegyed része esett a téli kvártélyozásra és egynegyed része a nyárra?⁸

1761-től egész 1781-ig nem tartaván országgyűlés Erdélyben, az adókat a régebbi megegyezés (accorda) figyelembe vételevel vetették ki ökénnyesen.

¹ A «főnemes», «főrendek» alatt a XVIII. században a Székelyföldön nem mágnás, főür értendő, hanem birtokos nemes; a főurakat «urak» kifejezéssel jelölték. így pl. ugyanazon okiratban ez áll: «valakik pedig az urak, főrendek, vagy nemesek közül» stb.

² Ld: részletesebben Udv. vm. tört. 441. 1.

³ A Compilatae Constitutiones (V. r. 45, 46. edictum) szerint már az 1667. évi törvényhozás adót vetett rájuk, mit az 1692. V. te. is megismételt, 10 személy egyházi nemesre 150 frtot vettvénn.

⁴ «Articulares Constitutiones 1714.» (Irrattáromban.)

⁵ Sz. O. VII. 196. 1.

⁶ Udv. vtn. Itr. 1714. acta politica.

⁷ Ld. bővebben Udvarhelyvármegye tört. 448. 1. A vmei Itrban gub. act. 91,
92. sz.

⁸ Udv. vm. Itr. Gub. rendeletek, III. 110. 1.

⁹ Sz. O. VII. 231- 267. 1.

¹⁰ Sz. O. VII. 348. és 355. 1.

¹¹ Sz. O. VII. 353.1. A székely nemzet 1736-iki projectumából kitűnik, hogy ez a tervezet 1729-ben kelt. (Egykorú másolat, gyűjteményben. Kolozsvm. kiselejtezett iratai közül.)

¹² Az 1736-iki székely «Projectum»-ban (gyűjteményben).

¹³ Conventio nationalis super contributione a. 1730 Claudiopoliconsecuta (Gyűjteményben m. f.) Az eddigi felosztás szerint a taksás helyek adója volt 6 - a székelyeké 16 ²/a, a magyaroké 37 .{<, a szászoké 39 '/e (Sz. O. VII. 355). Gál L. Érd. diaeták 216.

¹⁴ Sz. O. VII. 349. 1.

¹⁵ Projectum supr. officialium ac deputatorum sedium Siculicalium stb. Cibinii 1736 diebus Junii. (Gyűjteményben.)

¹⁶ «Considerations ex parte nationis Siculicae... super adjustanda proportione contributioniali delegatorum die 23 Junii 1736». (Gyűjteményben, Kolozsvm. levél-tára kiselejtezett irataiból.)

¹⁷ «Experientia nobis suggesterent álmám nationem Saxoniam plus semper flere, quam dolere».

¹⁸ Cibinii die 20 Junii ad. 1736, Nomine Comitatum et Nationis Siculicae facta responsio ad Reflexiones Nationis Saxonicae de quanto proportionando. Opus concinnante Barone Lázár de Gyalakuta». (U. ott m. f.)

¹⁹ Projectum Alvincianum de aequiori contributionis norma sub diéta 1740 (U. ott, m. f.)

²⁰ Gál László: Érd. diaeták végzései II. 230., 233. 1.

²¹ Az «instructio pro conscriptoribus» meg van nyomtatásban 1750-ről Udvarhelyem. Itrban.

²² Kőváry L. Érd. tört. VI. e. 117. 1.

²³ Eredetije Udvarhelyvm. lírában.

²⁴ Extractus reflexionum et respective precum supremorum officialium et deputatorum nationis in Transilvania Siculicae. (Udv. vm. Itr. 1757 csomó).

²⁵ «Extractus caesareo-regii rescript!». (U. ott.)

²⁶ Az udvarhelyszéki 1757 követek jelentésében olvassuk: «Ad 5-tum: Az székely natioban lévő jobbágynak statusa és nagy aggraviuma is cum motivis sufficientibus rationibus ő felségének regnotenus feladatott». (Udv. vm. Itr. acta politica IV. sz. 2.)

²⁷ A nemesség egy emlékiratában, mely régi jogaikat számlálja elő a telekkönyvek szerkesztése alkalmából k. n. (Udv. vm. Itr.)

²⁸ A nyomtatott szabályrendelet Udv. vm. Itrában.

XXVII.

A székely határőrség szervezése.

(1762—1764.)¹

Mária Teréziának trónja és országi védelmére erős hadseregre lévén szüksége, elhatározta a székelyek felfegyverezését és hadilábra állítását. Az anyaország déli határán meglévő határőrség mintájára Erdély keleti részén is határőrség szervezését vette célba. Az általános katonai szempontok mellett különleges feladatak ellátása lebegett a kormány előtt. A főcél Erdély keleti határainak megvédése volt az ellenséges beütések ellen; a második cél a pestis vagy mirigyhálat keletről behurcolásának megakadályozása végett határzárlat létesítése; a harmadik a határszáli csempészeti meggyárolása volt. E mellett a «belő csendességnek megtartására» (tehát csend- és rendőri) és « minden országainak és birodalmainak oltalmára» (tehát külháborúkra) is szükségesnek ítélte és hirdette a királyné a székely határőrség szervezését.

A régi hadikötelezettség jogcímén akarták előkészíteni. Mert a köztudatban élénken élt még a székelység, eme *alegharciasabb nép* katonai kiválósága és ősrégi honvédelsi kötelezettsége, melynek alapján általánosan nemesi jogokat s adómentességet élvezett. Csak félszázaddal azelőtt, a Rákóczi-forradalom után szüntette meg a bécsi kormány célutadasan eme kivátságok élvezetét és az azzal járó kötelezettség kívánását, mert veszélyesnek láta a nemzeti ügyek mindig rendelkezésre álló székelyek fegyveres készenlétét. Ezért szüntették meg a XVIII. század elején a székek élén álló s a király által kinevezett főkapitányi állások betöltését s lassanként, fokozatosan a székelyeket is adófizetésre kötelezték.

Amint a bécsi kormány az erdélyi határőrség szervezését elhatározta, e végett 1761 elején az erélyességről ismert br. Buccow Adolf Miklós lovassági tábornokot küldötte Erdélybe, katonai főparancsnokká és kír. biztosá nevezve ki. Ő a határőrség szervezését Erdély északkeleti határszélén, Radnán, Naszód-vidékén kezdette meg és be is fejezte sikeresen. Az ott lakó oláhok ezáltal Beszterce város jobbágyisége alól szabadulván, készségesen iratkoztak fel m. e. 4000-en határörök és térték át a görög-keleti vallásról a görög-katholikusra.

Buccow azt hívén, hogy az a székelyek között is olyan könnyen

fog menni, felhatalmazást kért és kapott Bécsből a székely határosgég szervezésére is. 1762. ápr. 11-én e végből teljes hatalmú királyi biztossá — s a gubernátor gróf Kemény László nyugdíjaztatása után (aki nem helyeselte a határosgégnak a rendek megkérdezése nélkül való szervezését) a gubernium elnökévé neveztetett ki (1762. máj. 7.).

Br. Buccow nagy buzgalommal látott a dologhoz, de minden alkotmányos előkészítés (országgyűlés, gubernium) nélkül s elhallgatva azt, hogy a királynő önkéntesen, minden kényszer nélkül kíván a székelyek között határöröket toborzani. Katonai biztosokat küldött legelőbb is Gyergyóba és Csíkba, hogy a népet összeírják s mérték alá állításák. Támogatásukra kirendelte báró Bornemisza Pál csíki főkirálybírót. Kir. rendelet helyett egy a királynő nevében szerkesztett felhívást olvastak fel a fő- és jáoszágvesztéssel fenyegetés és 500 frt büntetés terhe alatt összegyűjtött nép előtt, melyben *magasztalják a székelyek ősi katonai vitézségét amit már az anyatejjel szívnak magukba;* megjelölik a célt, hogy a határosgég által Erdély keleti határait akarják megvédeni a moldvaiak és tatárok beütéseitől; kiváltságokat ígérnek a határöröknek, hogy földadót nem, csak fej- és marhaadót fognak fizetni, közmunkától, katona-beszállástól mentesek lesznek, tetszés szerint lehetnek lovasok, vagy gyalogok s 21 hónap alatt csak 3 hónapig szolgálnak, 4—8 kr napi zsold mellett, a határszélen és 18 hónapig gazdálkodhatnak otthon stb.

A biztosok 1762 jún. 24. Gyergyóba kiszállván, a falvak bírált összehívták *Alfaluba* s ott a királyné nevében szerkesztett előterjesztést felolvasták. A bírák azt felelték, hogy ők a nép híre-tudta nélkül nem válaszolhatnak. Erre a főkirálybíró elrendelte, hogy minden szabad székely jelenjék meg a kijelölendő napon a falvakban, 500 frt büntetés terhe alatt. Aztán faluról-falura járva a királyné «bölcse rendeléseit» kihirdették.'

A nép mindenütt azt felelte, hogy ők mindig szabadok voltak és katonáskodni törvényeik és kiváltságaik szerint szoktak, saját nemzetbeli tiszteik alatt s most is csak úgy hajlandók a fegyvert felvenni.

A bizottság feje báró Schröder ezredes igéretekkel és fegyegetőzzel próbálta a nép ellenállását megtörni s mérték alá kényszerítette őket, azzal a hitegetéssel, hogy a náluk eddígélel szokatlan mértékelés csak azért történik, hogy a királyné lássa és dicekedhessék vele, hogy mily erős nép a székely. A mértékelés és a 16—45 éves férfiak összeírása a nép óvása ellenére erőszakkal végrehajtott.

Gyergyóból Csíkba mentek át s ott is minden faluban, a nép

protestálása ellenére, megmérték és összeírták a férfiakat, nem szólvan semmit az önkéntességről, mert jószántából senki sem vállalkozott volna.

Így hajtották végre a sorozást egész Csík, Gyergyó és Kászon-székben 1762 aug. 13-áig és folytatónagasan Háromszéken.

Udvarhelyszékre aug. végén került a sor. A bizottság Miklós-várszékrıl aug. 26. ment át *Olasztelekre*, hol báró Daniel István főkirálybíró lakott s ott a Bardóc-szék összes falvaiból berendelt falusbírák előtt felolvasták a katonáskodásról szóló rendeletet és pontozatokat. A bírák a rendelet kihirdetésére és végrehajtására azzal a feltétellel vállalkoztak, ha régi jogaiuk és szabadalmaik megtartatnak és saját vérükbeli tiszteik lesznek, nem pedig idegenek. A nép is mindenütt ezt kívánta és azonfelül adómentességet. A bizottság faluról-falura járva végezte az összeírást és mértékelést, nem minden ellenállás nélkül, csak főkirálybírájuk tekintélye és rábeszélése előtt hajolván meg.

A bizottság aug. 29-én átment Udvarhelyszékre s Karácsony-falván három falut összeírt. Másnap *Homorodalmáson* hat oda rendelt falu népével akartak végezni, de ezek erélyesen tiltakoztak és ellenállottak. A munkálat megakadt s a bizottság Buccowtól kért és várt rendeletet, hogy mitévő legyen. A székváros körül fekvő és a szék északi részében lévő 43 falu is tiltakozott a sorozás ellen.

A bizottság abbahagyva a hiábavaló erőlködést, szept. 8-án Udvarhelyre ment s ott a városi polgárságot próbálta megnyerni az ügynek; de ezek nem vállalták az önkéntességet (miről a guberniumtól értesültek). Időközben Bardóc-szék összeírt falvaiból is írásbeli tiltakozások érkeztek.

Báró Buccow személyesen sietett *Udvarhelyre* (szept. 15.) s ígéretekkel, fenyegetéssel, pényszórással próbálta a mindenünen összesereglő falusi nép s a városi polgárság ellenszegülését megtörni; de az nem sikerült. A katonatisztek tapintatlansága és erőszakos fellépése majdnem lázadásra és vérengzsre ragadta a népet, csak a fő- és vicetisztek közbelépése gátolta meg a népszenevédelj kitörését a katonatisztek től szenvédett inzultusok miatt.

Buccow szept. 18-án kudarccal és szégyenszemmel távozott Udvarhelyről, hol a határorság szervezése nem sikerült. Azzal állott bosszút, hogy a gubernium ellenére német katonaságot küldött Udvarhely városába, hogy «érezzék meg a kvártély terhét», azt hívén, hogy a katonatartás súlyos terhe által kényszerítheti a városi polgárságot és a falusi népet a határorségre. De a város és anyaszék hajtha-

tatlan maradt továbbra is, csak a mérték alá állott Bardóc-fiúszék rekedt benn a határorség keretében.

Buccow most arra törekedett, hogy Csíkban és Háromszéken a megkezdett szervezést folytassa és befejezze. Katonatiszteket küldött oda, hogy a katonai beosztást és igazgatást berendezzék. A bécsi haditanacs fegyvereket küldött kiosztás végett. A katonai szervezés és felfegyverezés megtörvén, 1762 okt. végén Buccow maga ment az új határőrök felesketésére, első sorban Gyergyóba. Az okt. 24-ére *Gyergyószentmiklósra* összegyűjtött nép azonban régi szabadságaik megerősítése és föltételeik teljesítése nélkül felesküdni vonakodott. Főként nemzeti tiszteket kívántak és azt, hogy hazájokból szolgálatra ki ne vitessenek. Buccow ezt nem ígérhettvé meg, a fegyvert sokan letették, eldobálták s zúgolódva távoztak. Mindössze 30 ember akadt Gyergyószentmiklón, ki az esküt (október 26.) letette.

Buccow innen *Csíkszeredára* ment, hol a nép szintén nagy felzúdulással és káromkodással fogadta az előterjesztést, esküre felhívást és szidalmazta a főkirálybírót, aki a katonaságot rájuk erőltette. Föltételeket hangoztatták itt is, azok biztosítása nélkül felesküdni vonakodtak. Háromszéken hasonló kudarccal járt a főgenerális és eredménytelenül tért vissza Nagyszébenbe.

A belső Székelyföldön hagyott katonatisztek azután minden elkövettek a nép ellenállásának megtörésére. ígéretekkel, fenyegetéssel, kedvezményekkel toborzották a népet a határorségre. Az új határőrököt aztán rászabadították a vonakodókra, felbujtogatták a nemesség és tiszviselők ellen s olyan terrorizmust és anarchiát idéztek elő, hogy általános zűrzavar, fejetlenség, minden társadalmi és törvényes rend felbomlása következett be, melyből véres összeütközések, a polgári hatóság ellen nyílt lázadások támadtak. A katonai és polgári hatóság versengése csak növelte a zavart a ketté választott közigazgatásban.

A csíki felfegyverzett nép 1763. jan. elején megtámadta a *Várdotfalván* (Csíksomlyó) összehívott székgyűlés tagjait s nyílt lázadás tört ki. Életüket fenyegették s csak súlyos reversalis mellett bocsátották őket szabadon. A kirlányő 1763 jan. 6. kelt leiratában kifejezte, hogy csak azokat kívánja a határorségbe fölvenni, akik önként vállalkoznak; de a Buccow szellemében működő katonatisztek tovább is «veréssel, fogtággal» erőltették őket a katonaságra. Az üldözött nép nem nyervén jogvédelmet a megfélemlített polgári hatóságtól s a Buccow elnöklete alatt álló főkormányszéktől, százával

menekült Moldvába. 1763 nyaráig m. e. 300 család költözött ki Csíkból, 900 lélekszámmal.

Végre a panaszok Bécsbe is eljutván, Mária Terézia erre a magyarországi származású báró *Siskowicz* altábornagyot küldötte le Erdélybe. Az ő jelentései következtében 1763 máj. Buccow vissza-rendeltetett s a határőrség szervezését új alapon kezdették meg.

A királynő ugyanis elhatározta, hogy az erdélyi főkormányszék közreműködését veszi igénybe és máj. 8. megbízta gróf *Lázár János*, gróf *Bethlen Miklós* gub. tanácsost és báró *Siskowicz* altábornagyot, hogy új tervet dolgozzanak ki a székely határőrség kényszer nélkül való felállítására.

Ezek a székely jogok, kiváltságok és hadikötelezettség alapos tanulmányozása után új tervet készítettek és terjesztettek a királynő elé. Mária Terézia ennek alapján 1763 okt. 8-án rendeleteket adott ki a bizottságnak, a főkormányszéknek s a három érdekeltek székely széknek, melyek szerint a székelyek között (úgy mint az oláhok közt történt) *egy lovas* (huszár, amott dragonos) ezred állítandó fel 8 századból, összesen 1500 főből és *két gyalog ezred* (mindenikben 3—3 zászlóaljjal, 1000—1000 főből), összesen 6000 emberből. így az egész erdélyi határőrség 15,000 főre terveztetett, ebből maga a székely 7500-ra, az oláh ugyanannyira.

A székekhez intézett kir. rendelet elmondja, hogy a székelyek eleitől fogva hadiszolgálatra voltak kötelezve, ezt akarják visszaállítani. Egyelőre csak a határszéli Csík-Gyérgyó-Kászon, Háromszék és Bardóc lakosait kívánják besorozni, szükség esetén a többi székeket is. A nyerendő kedvezmények során béke idején is zsoldot kapnak, a gyalog napi 4, a lovas 8 krajcárt, amiből magukat élelmezni tartoznak. Háború esetén a rendes hadsereggel egyenlő ellátásban és zsoldban részesülnek, fegyvert és lőszert kapni fognak. Béke idején az adó harmadrészét, háború idején az egészet elengedik. A hadnban elesettek özvegyei adómentesek lesznek. Egyelőre idegen tiszteket alkalmaznak köztük, később közülük nevezik ki az érdemeseket. Formaruhájuk saját szokott öltözetük lesz stb.

A királyi rendeletet 1763 november végén és december elején hirdették ki a székek falvaiban. A nép azt felelte rá, hogy ők a fegyvert a múlt évben kényszerítve vették fel, most sincs kedvük és hajlandóságuk arra s inkább adót fizetnek, mintsem katonáskodjanak. Látni lehetett, hogy önként nem vállalják a határőrséget; de a királynő most már nem az önkéntesség, hanem a régi kötelezettség alapján kívánta a szervezést.

A kijelölt vegyes bizottság gróf Lázár János elnöklete alatt 1763 november 23. érkezett Udvarhely felől Csíkba. Működésüket Gyergyószentmiklósön kezdették meg, mivel ott a lakosság túlnyomó része már felvette és megtartotta a fegyvert. Nov. 29-én történt itt a kir. rendelet kihirdetése a bizottság jelenlétében, a határorségbe sorozott katonák s a szabad székelyek előtt, sorezredbeli katonaság: az Okelli-ezred két százada segédkezése mellett, szigorúan meg-szabott renddel. Kijelentették, hogy többé nem tölük függ, akarnak-e katonák lenni, avagy nem és szigorú büntetés vár arra, ki a Felség parancsának elleniszegül. A kihirdetendő összeírásra mindenki meg-jelenni köteles, hogy beosztassanak a századokba.

A következő napokon a gyergyai falvakban hirdette ki a bizottság a kir. rendeletet, katonai segédkezéssel. December 4—15-éig végre-hajtották a gyergyai falvakban az összeírást. A besorozott, összesen 1431 embert négy gyalog és egy lovas századba osztották.

A zászlószentelést december 18-án ünnepies szertartással tartották meg Gyergyószentmiklósön az örmények templomában, melynek tágas terén az új határorök századait felállították.

A királyné Gyergyószentmiklóst a hűség jutalmául nem sokára városi kiváltsággal láta el, esperes-plébánosát Sikó Józsefet pedig buzgó segédkezéséért érdemrenddel tüntette ki.

A sorozóbizottság Gyergyóban feladatát sikkerrel elvégzvén, 1763 december 26-án Csíkba ment át és Szenttamáson kezdte meg működését, az Okelli-gyalogok, Kálnoky-huszárok és ágyúk segéde mellett. Kihirdették a kir. rendeletet, mely súlyos büntetés mellett kötelezi a fegyver felvételét. Amíg itt az összeírás és fegyverkiosztás folyt (december 27.), jött a hír, hogy a közeli Madéfalva lakossága a határszéli (szépvízi) erdőkbe menekült. Másnap Jenőfalván folytatván az összeírást, újabb hír érkezett, hogy Madaras, Rákos, Tapolca, Szentmihály, Szépvíz és más falvak lakosai közül is m. e. 1200-an a határszéli erdőkbe menekültek. A bizottság ez ellen szigorú rendeletet bocsátott ki, melyet a bújdósokkal is közölt, meghagyván, hogy falvaikba visszatérjenek. Madéfalváról pedig az otthon maradt aszszonyokat és gyermeket katonaság által a csikorgó télen kiüzette a férfiak után. A nép azonban az erdőből visszatérni vonakodott, azt izenvén és írván, hogy a fegyvert felvenni nem akarják.

A bizottság erre katonasággal szállatta meg a határszéleket a Gyimesi-szoros aljában, hogy a bujdosókat a falvaktól elzárja.

A bújdosók Felesik- és Alcsíkszék lakosai nevében az év utolsó napján tiltakozást küldöttek a bizottságnak, hogy ők régi kivált-

ságaikhoz ragaszkodnak, katonák lenni nem akarnak; a királynő önkénteseket kívánt: miért erőltetik hát őket, kik ő felségének hű adófizetői kívának maradni s óvást emelnek az ellen, hogy ők nem lesznek okai, ha az erőszak ellen a végsőre kényszerítettnek,

A bizottság a nép fenyedegető magatartására áttette székhelyét a Csíkszereda szomszédságában fekvő *Taplocára* s katonaságot vont össze Udvarhelyről, Háromszékéről,

Időközben Háromszékéről és Kászonból is felkerekedett s a csíki határhegyek alá érkezett m. e. 500 fegyveres székely, színleg kérvény beadása végett,’ tényleg a szorongatott csíkiak segítségére. Erre a híre az elmenekült csíkiak is leszálltak a hegyek közül *Szépvízre*, hogy kérvényükkel tömegesen a bizottság elé járuljanak. Arra az intelemre, nehogy az ágyúk elé közeledjenek, azt felelték, hogy «*nemcsak az ágyúkig, de azokon keresztül is fognak menni!*» Január 5-én felkerekedtek s az Olt mellett fekvő *Madéfalvára* mentek át, A bizottság jan. 6-án felhívást küldött a Madéfalván összejövű néphez, hogy akarnak-e a kir. rendelet meghallgatására megjelenni? Elrendelték, hogy a háromszékiek tüstént menjenek haza, ha az elkövetkezendő veszedelemtől magukat és családjukat megmenteni akarják, A madéfalvaiak válaszul azt izenték, hogy Vízkereszt ünnepe lévén, kérvényüket csak másnap terjeszthetik elő,

A bizottság azt hívén, hogy az összegyülekezett nép ellenállást tervez és időhaladékot akar nyerni az Udvarhely felől várt segítség megérkezéséig, elhatározta, hogy fegyveres erőszakot alkalmaz s a lázongást katonai erővel nyomja el.

Báró *Siskowicz* rendeletet adott *Carato* alezredesnek, hogy a falut január 7. hajnalban az Okelli-ezred négy századával (1000 ember) a Trautmansdorf-ezred vörteseinek másfél századával, 30 Kálnoky-huszárral és két ágyúval vegye körül s a benne lévő m. e. 2500 embert verje szét s ha ellentállanak, a falut gyűjtsák fel,

Carato, a székely határárség kegyetlen parancsnoka, a szigorú rendeletet kíméletlenül hajtotta végre. Az éjszaka leple alatt körülvevén a falut, a mély álomba merült népet hajnali négy órakor megtámadta, Az ágyúlövésök a falut felgyújtották s az álomból felriadt és a kétségbessen menekülő népet a katonák lötték és kaszabolták. Ellenállásra senki sem gondolt, de ez mit sem használt: a katonák kegyetenül elbántak velük, kit megöltek (kb. 300-at), kit megsebeztek, néhány százat (kb. 400-at) pedig elfogtak. Főképp a háromszékieket vágta kíméletlenül, A katonák közül csak kettő szenvedett könnyű sebet s egy dragonyos lovát lötték le. Nem harc és

küzdelem, hanem kegyetlen vérengzés volt az a védetlen, fegyvertelén néppel szemben,

A bizottság elnöke gróf Lázár János évjelző chronosticonnal jellemezően fejezte ki, hogy nem volt az egyéb, mint SICVLICIDIVM (székelyek legyilkolása.) A római számokat jelentő betűk összegéből kitűnő az évszám: 1764. .

Az egykorúak fakerszettel jelölték meg a helyet, hol a madéfalvi veszedelem áldozatait eltemették. Az utódok kegyelete 1899-ben díszes köpiramist állított helyébe, tetején kiterjesztett szárnyú turul madárral s márványtáblán ezzel a felirással:

SICULICIDIUM

A székely határőrség szervezésekor
Madéfalva határában 1764 január 7-én
a cs. katonaság által védetlenül lekaszabolt
csík- és háromszéki vörstanuk emlékére,
kik az ősi szabadság védelmeért vérzettek el,
emelte az utókor hálás kegyelete 1899,²

A madéfalvi vérengzés elfojtott minden további ellenálást. Attól fogva a határőrség szervezése gyorsan, akadálytalanul haladt előre,

A bizottság január 10. Csíkrákoson folytatta a kir. rendelet kihirdetését és 15-éig bevégezte Felesik falvaiban az összeírást. A fel-fegyverzést 1764. jan. 17-én Csíkrákoson végezték, ahol is ugyanakkor megtartották az ünnepies zászlószentelést és felesketést.

Az alcsíki falvak összeírását és felesketését január 27-én kezdték meg és öt nap alatt befejezték. Január 30-án Kászonfeltízen hirdették ki a kir. rendeletet és másnap elvégezték a kászonszékiek feleskötését,

Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 4982 családfőt írtak össze, kikből az első székely gyalogezred alakult, 4212 gy. határőrrel (5166 növendékkel), 1320 alkalmatlannak találtatott. A huszárok a többi székekkel együtt alkottak egy huszárezredet. Csíkból 3 huszár compania alakult 770 huszárral s 791 (16 éven aluli fiú) növendékkel,

A bizottság Csíkban elvégezvén dolgát, 1764 február 3-án átment Háromszékre s a székrészek sorrendjében szervezte a határőrséget. Kézdiszék lakosai február 6—12., összeíratván, a kantai

minorita templomban szentelték fel a zászlót és végezték a feleskést január 13-án. A kézdivásárhelyieket külön írták össze (jan. 14.), eskettek fel (jan. 15.) és az onnan (iparosokból) kikerült 250 határort a II. gyalogezred első századába osztották be, az ezredes századául.

Orbaiszék szabad székelyeit febr. 16—26. sorozták be és hiteltették meg *Zabolán*. Imre Sámuel kovásznál ref. lelkész orbai esperes a szervezés körül tanúsított buzgalmáért érdemrendet kapott.

Sepsiszékben február 29-től — március 6-ig ment végbe falvanként a kihirdetés, összeírás, felfegyverzés és *Uzonban* a ref. templomban a zászlószentelés.

Miklósvárszéken március 10—13. folyt a sorozás és *Nagy aj tán* történt a felavatás, ágyúdörgés mellett.

Bardócszék határországe március 18-án esketetett fel *Olasz-telkén*.

Háromszék és Bardóc besorozott lakossága 12 gy. századba osztva a II-ik székely gy. ezredet alkotta és még öt század huszár került ki belőlük, mely a csíki három századdal együtt alkotta a székelű huszárezredet.

A II. gy. ezredbe összeírtak száma volt 3651 (4382 növendékkel), alkalmatlan 1745. A huszárok száma volt 1049 (1044 növendékkel), 443 alkalmatlan.

Az összes besorozott székely határorök száma tehát közel 9000-re (8912) ment, kikból azonban terv szerint egyelőre csak 4500-at fegyvereztek fel s 3000-et osztottak be a két gyalog- és 1500-at a felállított egy huszárezredbe.

Az I. székely gyalogezred 12 századának állomáshelyei lettek a nagyobb csík-gyergyó-kászoni falvak, Ditrótól le Kászonfeltízig. Csíkszeredán székelő parancsnokuk lett a madéfalvai vérengzésből hírhedtté vált *Carato Manó* alezredes. Első századosaik is kivétel nélkül németek voltak. -

A II-ik gy.-ezred első parancsnoka lett a Kézdivásárhelyen állomásosz Zimnique Simon alezredes. A tíz százados között 7 német, 2 székely (Mdlnássy és Mihálcz) s egy székelyföldi születésű, németnevű (Samler) fordul elő. A századok állomáshelyei Berecktől—Barótig terjedtek.

A huszárszázadok állomáshelyei Gyergyószentmiklóstól — Nagyajtáiig voltak elosztva. Parancsnokuk lett Reich Filep alezredes. A hat kapitány között 4 német és 2 magyar volt, ú. m. Kálnoky és báró Jósika.

Az egész székely határorség parancsnokló tábornokául *gróf Gyulay Sámuel* nevezte ki a királyné, vezérőrnagy (generalmajor) ranggal.

A sorozó bizottság aztán kidolgozta a határorség jogszolgáltatásának, törvénykezésének rendjét is. E szerint a határorrok egymás közt és a polgári lakosokkal keletkező perei: személyi, vagyoni és elegyes perekre osztattak. A személyiek a katonai, a vagyoniak a polgári, az elegyesek a megalkotott vegyes törvényszékek elé utaltattak. Ilyen vegyes törvényszékek (fora mixta) állítattak fel 1765-ben, de célszerűtlennek bizonyultak, pereik 1769-től a székek állandó törvényszékei elé utaltattak.

Hadi-törvény és katonai rendszabály (regulamentum) is adatott ki a határorrok számára. Az előbbi 60, az utóbbi 66 cikkelyből állott. Mindkettő a rendes hadsereg törvényein és szabályain alapult, némi alkalmazkodással a székelység sok százados jogviszonnyaihoz. A hadi-törvényben a halálbüntetés sűrűn fordul elő. Hadi szabályok állapítják meg a «szélybeli katona» kötelességeit (a határozést stb.); tiltják a széktisztek bántalmazását; mentesítik a határorroket a közterhektről (szállásadás, előfogat, közmunka), kivéve az erődítési munkákat, hidak és utak javítását. Békében az adó egyharmadától felforrentek, háborúban az egészről.

Egyenruházatul a népviselet: fekete zöke, fehér nadrág (az ú. n. «harisnya»), fehér posztó mellény, fekete csákó (posztó süveg) állapíttatott meg; a zöke gallérján és újján az ezred színét feltüntető hajtókával. Fegyvert a kincstártól kaptak. Szemlét (mustrát) a százados havonként, az ezredes évnegyedenként, a tábornok egy hadbiztossal évenkint tartott felejtök. A főparancsnok a haditanácsnak és ez a királynénak tett róluk jelentést.

A székely határorség szervezetének még egy szomorú epilógusa volt.

Buccow visszakerülvén az erdélyi kormányszék elnökségére, bosszúját éreztetni kívánta a székelyekkel s az ő ösztönzésére a királyné bűnfenyítő vizsgálatot rendelt el a Székelyföldön, melynek célja és feladata az volt, hogy kipuhatalják azokat, kik a székely népet a határorség ellen bujtogatták és lázongást szítottak. Buccow főtörvése az volt, hogy a nemességet és a széktiszteket kompromittálja s a székelyek kiváltságait eltöröltesse, jószágaikat elköboztassa s a határorség számára lefoglalja.

E végből egy 7—10 tagból álló *bűnvizsgáló bizottság* (criminalis comisso) neveztetett ki, négy katona és három polgári szavazó taggal és 3 segédszemélyzettel (jegyző és 2 hadbíró). Elnöke lett báró Roth sziléziai származású vezérőrnagy (generalmajor), aki magyarul nem tudott. Polgári tagjai voltak gróf Teleki Károly, Belsőszolnok-vármegye főispánja, báró Josintzy Mihály és Ribiczei Ádám. A négy katona között is volt egy magyar: Szilvási János, a Gyulay-ezred kaptánya. A bizottság jegyzője volt Heidendorfi Conrád Mihály, meggyes-széki szász jegyző, aki önéletírása keretében leírta a bizottság műkö-dését.³

E bizottság 1764 március 20-tól június 5-ikéig működött, tar-tott kihallgatásokat, vizsgálatokat, vallatott, végzett elfogatásokat, hozott ítéleteket. A széktisztek ártatlanoknak találtattak, a csíki plebánusok néhányára bizonyult rá a nép felbújtásának vádja. Ezek a Bajtay r. k. püspök elnöklete alatt szervezett egyházi bíróság elé állítottak s néhányan el is ítéltettek. Az eredmény azonban leg-linkább az időközben (1764 május 18.) elhunyt báró Buccowot kom-promittálta, bebizonyulgán, hogy ő a székelyeket a királyné intenciója ellenére erőszakkal kényszerítette a határőrségre. A nemesség azon-ban, amelyet ő bűnbe akart keverni, kitisztázva menekült a szigorú vizsgálat alól.

A legsajnálatosabb szomorú eredmény azonban az lett, hogy a nagymérvű kivándorlás, mely már 1763-ben megkezdődött s a madéfalvi veszedelem után fokozódott, a bűnfenyítő vizsgálat folyamán ijesztő mérvet öltött, úgy, hogy sok ezer székely menekült az üldözés elől Moldvába s veszett el az «élő kincstár» (vivum aerarium) s méginkább — sajnos — a nemzet nagy kárára. A királyné hiába hirdetett 1764 nov. 16. bűnbocsánatot minden kivándorolt széke-lyeknek, kik a székely mozzalmakban főcinkosokul nem szerepeltek: a visszatelepítés nem sikerült. Sót a kivándorlás tovább tartott a katonai terhek miatt a következő években is, dacára annak, hogy a kormány minden elkövetett annak megakadályozására.

A kivándoroltak azután részint vélegel letelepedtek Moldvában a bojárok török földbirtokokon, részint pedig Bukovina birtokba-vétele (1775) után oda telepítettek át gróf Hadik András (Buccow után Erdély katonai főparancsnoka és a főkormányszék elnöke, majd a bécsi haditanács elnöke, 1772 óta mint Galicia első kormányzója) és később II. József császár által.

1776/77 telén száz székely család költözött át Moldvából Buko-vinába s alapította a moldvai határszél közelében *Fogadjisten* és *Isten-*

segíts falvakat. Az újabb áttelepültek alapították 1785—86-ban a császárról elnevezett *Józseffalvát*, Szucsava város és az erdélyi határ köztött s a gróf Hadik Andrásról elnevezett *Hadikfalvót* és *Andrásfalvát*, a Szucsava völgyében, Radautz város közelében.

Ebben az öt faluban laknak ma is Bukovinában a madéfalvi vész idején kivándorolt székelyeknek magyarságukat máig is megtartott ivadékai m. e. 12,000-en. Ezekből a falvakból mintegy 4000-et 1883 tavaszán betelepítettünk Magyarországra az Alduna környékére: a Pancsova melletti *Hertelendifalvóra*; *Sándoregyházára* s a Kubin (a régi Keve vára) melletti *Székelykevére*. Később új bevándoroltak-ból telepek alakultak az aradmegyei *Gyorokon*, majd *Déva* mellett.⁴

Ezek virágzó telepek voltak a magyar uralom alatt; az újabb, trianoni korszakban sokat kell szenvedniük és erős küzdelmet folytatniok nemzetiségeük megtartásáért.

A székely határőrség, mely szervezésekor annyi izgalmat idézett elő, később valóra váltotta a hozzá fűzött reményeket s hasznos szolgálatokat tett a hazának, a dinasziának és a monarchiának.

A székely nép harcias erényei ebben új alkalmat és keretet nyertek az érvényesülésre.

Hadik András legelső hadiszemléjén lelki gyönyörűségét lelte bennök. 1766 szeptember havában «kimenvén a székely katonák visitatiójára, dicsérte a székely militát, kivált a huszárt, hogy akár-mely régi regimenttel, mind exercirozásban, mind csinosságban, mind pedig szolgálatban, úgy szépségen is kiállta a versenyt».

A tűzpróbát a bajor örökösdési háborúban (1778—79) állották ki, midőn Csehországban dicséretes vítezséget tanúsítottak.

II. József török-háborújában az erdélyi és moldvai hadtestekbe beosztva, úgy a szorosok védelmében, mint a nyílt csatákban fényesen kitüntették magukat.

A francia forradalmat követő napóleoni háborúkban osztrák, olasz, német, orosz és francia földön vitézül harcoltak s 1714 tavaszán az I. székely gy. határőrzred két zászlóalja (1127 ember) és hat század székely huszár (462 emberrel) bevonult Párizsba.

Az 1848/49-iki szabadságharcban Bem tábornoknak ők voltak tünményes győzelmeket vívó kedves katonái s róluk írta a szabadságharc Thyreteusa, Petőfi, az örökszép szavakat, hogy:

Csak nem fajult el még a székely vér.
Minden kis cseppe drága gyöngyöt ér!

Az 1914—18-iki világháborúban a magyar harci erények dics-himnuszában külön versszak illeti a székely vitézeket. Az oláh betörés feltartóztatásában és kiverésében oroszlánrész van a részben székely határőr-ivadékokból álló 82-es «székely-ezred»nek. Az Ojtozi-szorosban emlékoszlop hirdette ott vívott határvédelmi harcaik örök dicsőségét. Brassó visszafoglalásánál ott vitézkedtek a 24-ik székely honvéd ezred osztagai. Az anyaszék fővárosában Székelyudvarhelyt a «vas-székely» szobor hirdette a székely ezredeknek az összes fronton tanúsított hősi vitézségét.

Megfogyva bár, de törve nem, áll őrt a székely vitézség, a «hun Őserő» a Keleti Kárpátok bércei alján; a régi babérok új hajtásai koszorúzzák homlokát a régi határőrök új sarjadékaiknak.

Ami a németnek a «*Wacht am Rhein*»: az a magyarnak a *székely határőr*. Erőssége, biztonsága, büszkesége Erdély keleti határán, a régi, nagy Magyarország fellegvára főbástyafokán.

¹ Ld. részletesebben a források idézésével Szádeczky Lajos: *A székely határorség szervezése*. Bp., 1908. a M. Tud. Akadémia kiadásában. A forrásidézéseket azért melőzöm.

² A felírat e sorok írójától származik. Még 8 sor vers van reá vésve, dr. Balló István volt tanítványom, csíkvármegyei v. tanfelügyelő tollából, amely így szól:

Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja éré.
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szörnyűkép olták ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékük nem vesz el, örökre fennmarad,
Mert hű kegyeletben megtartod őseid,
így él majd emlékük időtlen ideig.

³ Megijelent a nagyszebeni «Archiv des Vereines für Siebenbürg. Landeskunde N. F.» XV. k. 136. 1.

⁴ A herceg Odescalchi Arthur s e sorok írója által vezetett betelepítés történetét rövid vázlatban megírtam «A székely határorség szervezése» c. művem előszavában.

XXVIII.

A határőrségtől a francia háborúkig.

(1764-1795.)

A székely határőrség intézménye átalakította a Székelyföld közéletét s kihatással volt a magán és társadalmi viszonyokra is. Nehezen törödött bele a nép az új rendszerbe, de midőn egyszer az meggyökeresedett, a székely szívósság ki tudta aknázni annak az előnyeit s a székely vitézség az új keretben is kitűnően érvényesült.

A határőrök és a nem-katona székelyek között felmerülő perek elintézésére a királyné vegyes-peres törvényszékeket állítattak fel Csík, Háromszék és Bardóc részére, melyek nyolc tagból álltak, ú. m. elnökből, hat ülnökből (kiket egyenlő számmal neveztek ki katona és polgári rendből) és egy jegyzőből. Az elnök katona volt, 3 ülnökööt az ezredparancsnok nevezett ki a tisztek közül, 3 világi ülnökööt a főkirálybíró vagy az állandó törvényszék. E vegyes-peres törvényszék nem volt állandóan működésben, mint a polgári, hanem a perekhez képest időközönként ült össze az elnök hívására.

Ezek a vegyes törvényszékek azonban nem sokáig álltak fenn s aztán a határőrök pere is a polgári törvényszék előtt folyt, pedig volt bőven, mert igen sok per keletkezett a katonák és nem-katonák között, melyek sokáig elhúzódtak.

Nemsokára a polgári törvényszékek is reformáltattak. Ebben az időtájban állítatta fel ugyanis Mária Terézia az állandó törvényszékeket, az ú. n. *folytonos táblákat* (*continua tabula*) Erdélyben, amelyek a politikai, gazdasági s főkép a peres ügyeket tárgyalzták és azokban ítéleztek a magyar vármegyékben, vidékeken és a székely székekben.

A székely székekben addig a vicesékek (vagy tizenötönnapos törvényszékek) ítéleztek a vicekirálybíró elnöklete alatt, amelytől a generális vagyis derékszékhez történt a felebbezés, melyen a főkirálybíró elnökölt. Az igazságszolgáltatás előbb nehézkes és lassú volt, sok per túlélte a pörlekedőket s a törvényszékek a székelyeknél eldarabolódtak derékszék, viceszék, fiúszék, részleges székekre (generális, vice, filialis, partialis sedria).

Mária Terézia ezeken az igazságszolgáltatási bajokon segítendő léptette életbe az állandó törvényszékeket 1763-ban, amelyek működésüket 1764 elején kezdették meg. minden vármegyében, vidéken és székben egy-egy törvényszék szerveztetett. Bardócban, Miklós-

várszéken és Gyergyóban az anyaszéktól külön kisebb törvényszék állíttatott fel, minthogy e fiúszékek távol estek a központtól. Elnöke lett a főkirálybíró; Bardócban is az udvarhelyszéki főkirálybíró elnökölt.

Az «*folytonos tábla*» hivatalos személyzete állott 12 rendes és 12 számfeletti székülőből. Bardóc és a másik két fiúszékben kilenc rendes és kevesebb számfeletti ülnök volt. A rendes bírák közé számítattak az alkirálybírákat (vicetisztek), jegyzők és királyi adószedők is s alárendelt személyzet voltak a dullók, ügyvédek, írnokok stb. A rendes ülnökök évi fizetést, a helyettesek napidíját húztak.

A székelyeknek nemcsak közhigi és társadalmi állapotában, de adózása tekintetében is nagy változást idézett elő a székely határorség szervezése 1764-ben.

A székelyek adómentességet régebben a hadfelkelés ellenértéke, recompensációja fejében élveztek. Miután adó alá vettettek, egyebek közt azért történt, hogy nem vették többé igénybe hadiszolgálatukat; Midón Mária Terézia Buccow generális által a határorséget köztük is szervezni megkísérli (1762): a székelyeknek egyik legfőbb ellenvetésük, hogy ők már rég ideje súlyos adóterheket viselnek, adót fizetni és egyszersmind katonáskodni nem képesek s kérték, hogy hagyják meg őket adófizető állapotukban.¹ Akik fölvették a fegyvert, azok is azon kikötés mellett tették, hogy adómentesek legyenek. [Mária Terézia 1763 okt. 8. a székely székekhez intézett pátentében megígérte, hogy a határorságban szolgáló székelyeknek béke idején adójuk harmadrésze, háború idején az egész elengedtetik.² A határorság szervezése után 1764 márc. 24-én kiadt hadi törvények és katonai szabályok (regulamentum) is biztosítja a határoköket, hogy a közterhek (szállás, előfogatadás és közmunka) alól fülfelmentetnek, kivéve a vár és sánc erődítési munkákat, útak és hidak javítását; békében az adó egy harmada, háborúban az egész elengedtetik; a szék- és egyéb gyűlések költségeihez nem járulnak.

Mária Terézia korában az adófizető népet sokatmondó, jellemző kifejezéssel élő *kincstárnak* (vivum aerrarium) szokták volt nevezni. Erre az államkormány a kincstár érdekében is gondot fordított, hogy fizetőképességüket fokozza. A királynő a jobbágyok sorsát különben is szívén viselvén, Erdélyben is vizsgálatot rendelt el a végből, hogy megtudja: vannak-e olyan földesurak, kik jobbágyaikat egy héten kézi munkával négy, vagy vonó marhával három napnál, zsalléreiket két napnál tovább dolgoztatják s egyéb rendellenes zsarolásokkal illetik? A Székelyföld falvaiban is tartanak

vizsgálatokat és tanúkihallgatást (1765 elején) és pedig a jobbágyokra nézve kedvező, a földesurakra elismerő eredménytelű. A legtöbb vallomás azzal végződik, hogy a jobbágyoknak a földesurak ellen semmi panaszuk nincsen, kevés kivételt egy pár főúri nagybirtokosnál találtak, kik nem igen laktak székelyföldi birtokaikon.³

Az úrbéri szabályzat (urbárium), melyet a királynő 1765 júl. 10. kiadott, meghatározva a jobbágyok jogait és kötelezettségeit, a földesurakat arra is kötelezi, hogy viseljenek gondot arra, hogy az adó felosztása és behajtása a jobbágyok között a vármegyék és székek előírt normája szerint, igazságos mértékben, arányosan történjék és túlterhelés ne forduljon elő. A számadásokat az adóról s a községek jövedelme és kiadásairól f elül vizsgáiba jták.⁴

A királynő sűrűn egymásután adta ki rendeleteit, melyekkel az adófizetés módját és rendszerét egyszerűbbé, olcsóbbá, gyorsabbá és igazságosabbá tenni igyekezett. 1774 aug. 6-án az adórendszer állandósítása érdekében elrendelte a telkek felmérését. 1776 febr. 8-án megsürgette és 1777 ápr. 17-én bevégezni parancsolta. A gubernium a munkálatokat 1777 szept. 26-án december közepére beadni kívánta. Hat lajstromot mellékeltek a rendeletekhez, melyek közül az i-be összeírándók voltak a kereskedők és iparosok, a 2-ba azok, akik földmivelésből élnek, 3-ikba a marhatenyésztők, 4-ikbe azok, akik földmivelésen és állattenyésztésen kívül, vagy a nélküli, méhésszel, fa- vagy agyagnívességgel, tégláégetéssei, pálinkafőzéssel, kötélveréssel, fonással, szövessel, vagy hasonlókkal foglalkoznak, árut vagy sót fuvaroznak. Az 5-ik lajstromba kellett írni a napszámosokat, a 6-ikba pedig azokat, kik a közös erdőkből fát hordanak a városba, vagy hetivásárokra.

Minden lajstromon egy rovat arról készüljön, hogy a lakosok mivel tartoznak robotban, évi díjban, tizedben vagy más állandó címen.

A második lajstromon, arra való tekintettel, hogy melyik termékenységi osztályba soroztassék valamely helység, meg kellett jelölni, hogy egy köböl (a vetőmagot leszámítva) 5, 4, 3 vagy csak két magot ad és hogy egy 1600 öles hold rét 9, 7, 5 vagy kevesebb szekér szénát terem.

Ezek alapján lesznek a most érvényben lévő osztályozások, a föld, rétek és szőlők termékenysége tekintetében helyesbítendők.

A felségnek az lévén az óhajtása, hogy minél előbb állandó és lehető kevés rovatra osztott adótervezet (systema) állapítassák meg, szükséges az adókönyvekbe eddig be nem vezetett birtokrészeket

és gazdasági tárgyakat is bevezetni, amiből az adózók jövedelmet élveznek» Elrendelték azért az erdők, cserjék, közlegelők, gyümölcsösök, zöldséges és diszkertek felmérését is, katonai vagy más felesküdt mérnökök által Összeírják azt is, hogy az adózók milyen jövedelmeket élveznek malmok, pálinkafőző üstök és más ilyen-nemű gazdasági eszközök után»⁵

A székelyek nem örvendtek a földmérési rendleteknek és tiltakoztak, illetőleg felfolyamodással éltek ellene» Marosszék összes birtokosai főkirálybírájok és az állandó törvényszék által arra kérik a guberniumot, hogy a felmérést addig is szüntesse be, míg a királynő eziránt újabban intézkednék» Azzal érveltek, hogy minden székely-föld kiváltságos nemes természetű, melyet ők úgy bírnak, mint a vármegyéken a nemesek a magokétn

Mivel a székely nemeseknek a falu minden közös földjében, tehát az erdők, mezők, legelőkben arányos része van, azokat fölmérni és adólajstromba írni mindaddig nem lehet, míg az ő arányrészük abból ki nem szakíttatik» A székely-birtok vagy összékely eredetű, vagy adományozás révén nemesi és tulajdonjogon bíratván, a parasztok abból urok tetszéséből csak haszonélvezetre nyertek, munkájuk bére fejében, egyes részeket, melyeket tehát felmérni nem lehet»⁶

Még nagyobb visszatettsést szült és visszahatást idézett elő II» József császár reformtörékvése a földmérés és új adórendszer céljából, melynek alapja a termőföld jövedelme leendett s mely alól a nemesség sem lett volna mentes» Mihelyt erről a tervéről a császár bizalmas közléseket tett, futótúzként terjedt el a hír s a vármegyék mellett a székely székek is felzúdultak, mint a megbolygatott méhkasok és siettek tiltakozni és kérelmezni»

Marosszék kiváltságokat élvező székely nemessége 1784 jan» 31-én kérvényükkel «elalélt lélekkel» folyamodnak főkirálybírájuk-höz és állandó törvényszékükhez, midőn a közhírek ből oly dolgokat értettek, melyekből törvényeik, szabadságuk, privilegiumaik megbomlását, sőt utolsó romlásukat «elbágyadt szívvel» előrelátják» A vármegyék eltörlése és Erdélynek 11 új nagy vármegyére osztása még csak hagyján, «de keservesebb annál, sőt minden történeteknél, hogy» .. a mágnásoknak és nemeseknek is minden allodiális földeik contributio (adó) alá felmérettessenek»» Ezáltal megbontatnak az of szag alaptörvényei, a nemességnek törvényeken alapuló örökös szabadsága» «Ily igen terhes következéseknek félelmében *sír a mi szívünk — írják — sírnak a mi gyermekeink, sírna még a föld is,* amelyen járunk, ha érzékennyé lehetne»» Arra kérik a főkirálybírót

és a törvényszéket, hogy törvényeikre és kivállságaikra hivatkozással a guberniumot az iránt keresse meg, hogy vesse magát közbe az uralkodónál, hogy törvényes igazságukban és szabadságukban őket tartsa meg továbbra is?

Udvarhelyszék elkeseredett nemességének közönsége számos aláírással ellátott kettős kérvényben ugyanazért folyamodik 1784 elején főtisztjük és törvényszékükhoz, hallván, hogy a felség őket «nemesi szabadságuk megrömlásával adófizetéssel terhelni elvégezte volna». Jellemzi az elkeseredést «gróf Teleki Juliánná, néhai báró Kemény Zsigmond úr özvegye» aláírása után ez a sajátkezű megjegyzése: «ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék, vé tessék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek»?

Midőn pedig az új vármegyei felosztás előkészítésére már kir. biztosok küldettek ki a gubernium által, a «nemes udvarhelyszéki szabadsággal élő székelyek és nemesek» 1784 aug. 26-án «instálják sőt ugyan kényszerítik» a törvényszéket, hogy beadott előbbi kérvényeiket «a közelebb következendő postanapon» küldjék fel a gubernium elébe.

A tömeges kérvények II. Józsefet nem téritették el szándékától: a földek felmérétsét 1786-ban megkezdette, bevégeztette s 1787-ben az új adórendszeret is munkába vette. A bekövetkezett török háború a végrehajtást megakasztotta s II. József halálos ágyán e kedvelt tervét is, többi reformjaival együtt megsemmisítette.

.K

II. József halála után a politikai reformatörök, melyek az egész nemzetet áthatották, élénken foglalkoztatták a székelyeket is. A székelység is megmozdult s a székely székek követeket küldötték Udvarhely városába, ahol az anyaszék rendéivel együtt tanácskozván, 1790 május 10-én elhatározták, hogy székenként külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, hogy «az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországát is, mint a szent koronának tagját, békfoglaltatni kérjék és nemes Magyarországnak Erdélyvel lehető szorosabb uniáltatása módjáról értekezzenek». Ezen végzés következtében a székely székek (Csíkszék kivételével) küldötték is követeket a budai országgyűlésre, amely az erdélyi követeket rokonszenwel fogadta és — mint a követek írták — «nagy reménység nyujtatott, hogy Erdély is az új királlyal kötendő szerződésben belététetik».

Nemsokára kiadatott az erdélyi külön országgyűlést egybehívó királyi levél is. Az 1790. dec. 12-én Kolozsvárt megnyílt országgyűlés a követek utasításai következetében tárgyalás alá vette az unió kérdését, de azt olyan föltételhez kötötte, amely magában elegendő volt meghíúsítására. A rendek ugyanis az unió esetére is fenntartani kívánták az erdélyi külön jogokat és kiváltságokat, külön országgyűlések, tartását stb. Az udvar az unió feletti tárgyalásokat elnapolta, így keletkezett az 1791. II. és VI. törvénycikk, amely törvénybe iktatta ugyan elvben a magyar koronával az uniót, de a külön törvényhozást és a külön kormányzatot fenntartotta.

Az 1790-es éveknek többi országgyűlései is (1792. és 1794/95-ben) csak a foltozgatás politikáját folytatják a törvényhozásokban; amiben merészebb újításra törekszenek, azt az udvar nem szentesítette.

A székelyek főként a határőrség eltörlésére törekedtek. Az új alkotmányos korszak hajnalhasadásával azt remélték, hogy eljött az ideje, hogy az 1764-ben rajok erőltetett katonai rendszert eltörölhetik s visszaállíthatják az előbbi törvényes állapotokat. Mert az új rendszer sehogy sem tudta, nem is igen igyekezett magát a székelység előtt megkedveltetni. A katonaságra kötelezett lófő és gyalogrend a többnyire idegen tisztek zsarnoksága alatt nyögött; a nem-katonák az adó s a katonai szolgalmányok nyomasztó terhét viselték. Csak ingyen tűzifát mintegy 1633V2 ölet kellett szolgáltatni a két székely gyalog és egy huszár ezred tisztei részére. Potom áron kellett igás és kézi napszámos erőt állítani, útak, hidak készítésére, a szorosok őrségei és erődítményei részére, fuvarozásra stb., ami az igaerőt elvonta a mezei munkától. Emelte az elégedetlenséget a katonai állomáshelyeken 2 mészárszék-tartás kötelezettsége s a hús árának tetszés szerint szabályozása. Az ezekből keletkezett minden napí súrlódásban kívül betetőzte az elégedetlenséget a székely ezredeknak a hazán kívül idegen harcterekre s állomásokra kivitele s a velük való kegyetlen bánásmód.

Mindezek arra indították a székely székeket, hogy az országgyűlésen a határőrszervezet megszüntetését sürgessék.

A kolozsvári 1790-iki országgyűlésre küldött székely követek utasításában a székely nemzetet illető legfőbb kívánlom az volt, hogy régi törvényes állapotjába, ősi szabadságába visszahelyeztessék, mind személyükre, mind javaikra nézve.

A kolozsvári 1790/91. országgyűlés behatóan foglalkozott a székelyek sérelmeivel, melyek közül főként háromnak az orvoslását

tartották szükségesnek. Első és legföbb sérelem volt az adófizetés. Második a hadiszolgálatnak az ősi szabadsággal ellenkező módja, melyet 1764-ben az országgyűlés megkérdezése és beleegyezése nélkül erőszakkal kényszerítettek a székelységre. Harmadik, hogy «a székely katonákat a magyar hazán kívül való hadakozásra messze földre viszik és ezáltal kíméletlenül fogyasztatik».

Ezen sérelmek orvoslására a rendek 1790/91-ben törvénycikkeket készítettek arról, hogy a székely lófők és darabontok az adózástól és minden közterhek alól kivételtek és régi diplomás állapotukba helyeztetnek vissza; továbbá a módozatokról, mi által az egyházhelyi nemesek, az armalisták, a lófők és gyalogok megkülönböztethetők és az adó alól felmenthetők legyenek; végül a székely katona-ságnak a törvényes állapotba visszahelyezéséről.

Ezek meglévő sérelmek orvoslását terveztek. Egy negyedik törvénycikk által elejét akarták venni ama fenyegető veszélynek, mely szerint a székely határőrségen szolgáló idegen tisztek már II. József császár idejében arra törekedtek, hogy a katonáskodó székelyeket a többiekkel lakásra nézve is elválasszák (*separatio*) s a fönépek birtokát «erőszakos cserélés címe alatt» kisajátítsák, melynek célja «a fegyvert nem viselő primori rendnek a maga ősi honjából való kinyomása lenne».

Ennek akarták elejét venni egy tervezett törvénycikkel, mely szerint a főrendű székelyek a katona székelyek közt lévő jószágaik és örökségeik békés birtoklásában biztosítatnak és a különválasztás (*separatio*) veszélyétől megóvatnak.

E törvénycikk-tervezetek egyrészt a felterjesztésben, másrészt a Bécsbe küldött országos követségnak adott utasításban bőségesen megokoltattak, de «a felküldött articulusok királyi megerősítést nem nyertek». A király inkább azt határozta, hogy egy vegyes (katonai és polgári) bizottságot rendel a székely határőrség új, törvényes szervezésének kidolgozására s az erdélyi rendeknek 1792 azt válaszolta, hogy «valamennyire az erdélyi szélybeli katonaság új systémájának kidolgozására rendelt mixta commissio a maga munkáját eleibe nem terjeszti, addig a székelyek állapotában változást nem lehet tenni».⁹

A rendek erre 1792-ben azt végezték, hogy addig is még a székely határőrség új szervezetét előkészítő bizottság munkálatát elvégezné, új törvénycikket terjesztenek a király elé, mely a székely nemzetet biztosítja, hogy «régi törvényes állapotjára vissza fog tételelni». így keletkezett 1792-ben az a 18. sz. a. tervezett törvény-

cikk, melynek célja az volt, hogy «a székely primipilus és pixidarius az adó alól ment légen s katonáskodása a törvényes lábra állítassék vissza».¹⁰ Királyi megerősítést azonban ez sem nyert.

A székelyek főszérelme az adófizetés mellett a határőrség törvénytelennek tartott szervezete volt. Ennek megváltoztatására a székelyek eleitől fogva törekedtek, de hasztalanul. Mária Terézia és II. János alkotmányellenes uralkodása nem kedvezett a törekvéseknek. Az alkotmányos élet felvirradása alkalmasnak látszott régi sérelmük orvoslására.

A székelyek már az 1790/91. országgyűlés alkalmával sürgették régi törvényes állapotuk visszaállítását. Az ország rendel támogatták őket törekvéseikben. II. Lipót 1792 januárius 21-én kelt leiratban maga is elismerte, hogy «a mostani szélybeli (t. i. határőrségi) katonaságnak rendi és módja tetemes sok hibákkal teljes» és őt az ország rendelnek kérelme és «a törvénytelen iga alatt nyomorgó székely nemzetnek alázatos könyörgése» arra bírták, hogy elrendelje, miszerint a törvényekhez, a székely jogokhoz és az újabb katonáskodás módjához alkalmazkodó tervezet készíttessék, polgári és katonai vegyes bizottság által.

A kívánsággal az 1792-iki kolozsvári országgyűlésen is előállottak és a rendek (a mint fennebb már mondottuk) elhatározták, hogy «a székely primipilus s pixidarius az adó alól ment légen s katonáskodása a törvényes lábra állítassék vissza».

Ezt azonban az új uralkodó, Ferenc császár-király nem szentesítette. A helyett egy vegyes bizottság (*mixta commissio*) a tervezetet elkészítvén, azt az udvar leküldte véleményadás végett. A leiratban (1794) Ferenc császár-király »ő felsége kegyesen megismérte, hogy a székelyek katonáskodásának systémája nem lévén törvényes, mászt, törvényesebbet kell helyébe készíteni».

Az 1794/95-iki országgyűlésen «a székely nemzet sérelmei orvoslása kérhető» újabban is.

A vegyes bizottság tervezetét az 1794/95. kolozsvári országgyűlés 37. üléséből kiadta az országgyűlés által kirendelt bizottság-nak (*systematica deputatio*). Miután ez «minden részeiben helyben-hagyta» a tervezetet, mielőtt az országgyűlés elé megvizsgálás végett beadattatnák», hogy aztán «magának ő felségének meghatározás végett felküldessék», kiadták a székely nemzetnek véleményadás végett. A székelyek aztán megtették megjegyzéseiket, kifogásaikat és kíváncsiaikat.

A székelyek törvényes lábraállításának alapföltétele szerintük «a katonáskodásbéli kötelességre nézve is az, hogy minden azok, kik

nem katonák, de egész adót fizetnek és minden azok, kik kettős terűvel, ú. n. katonáskodással és adózással terheltettek, minden további adózásnak a terhétől mentesek legyenek». Hosszasan fejtegetik a székelyek adómentességi kiváltságait, hivatkozva diplomáakra, történetírókra, törvényekre, Mátyás királytól és Bonfiniustól, az ökör-sütésen, Verbőczin, a nemzeti fejedelmek korán át a Lipót-féle diplomáig, mely «a székelységnek ezen szabadságát nem annyira visszaadta, mintsem annak az előbbi időben való törvényes léteiét megismérte, midőn a maga szentséges adománylevelének 14-ik pontjában a székelyeket minden adózástól menteknek lenni kinyilatkoztatta.» Azóta amit «önként való segedelem ajánlás gyanánt» adóztak, azt is a «más két nemzet felsegélésére nem valami törvényes és diplomái erőnek kötelességből, hanem barátságos és atyafiságos szeretetből, oly hatható protestatio mellett, nehogy az örökös kötelességgé váljék, adakozták». Erre nézve hivatkoznak az 1692. és az 1693. országgyűlés végzéseire, az 1696. és 1701 -iki protestatiokra, Lipót 1700-iki végzésére és az 1714-iki adó törvényre. Mind ezek alapján kívánják a székelyek adómentességének visszaállítását.

A felirat második részében hosszasan értekeznek «a katonás-kodásbeli kötelességről és annak módjáról», a legrégebbi időtől a legújabbig és előadják sérelmeiket, kíváncsaimat az orvoslás módjára nézve. Végül kérik az országgyűlést, hogy a módosított tervezetet az ő kíváncsaimmal a király elé terjesztvén, azt «a törvénytelen adózás és katonás-kodás terhe alatt lévő székelyeknek régen óhajtott és várta vigasztalására .. nem várván a következő országgyűlést, oly teljesedésbe venni méltóztasson, nehogy a feltételekkel ellenkezzék, hogy így a megerősített új szabályzat a következő országgyűlésre beadassák és nem másképpen, hanem az ország rendjei elfogadják, törvényes ereje legyen».¹¹

Az 1794/95. országgyűlés végzései között erre vonatkozólag azt olvassuk, hogy «*planum készítetett a székely nemzetnek diplomaticus törvényes állapotjára való visszatételéről*.¹²

Az országgyűlés a tervezetet a székelyek kíváncsaim szerint módosítva terjesztette fel.

A felterjesztésben a rendek megjegyezték, hogy ami az egyházi-nemesek állapotját illeti, azt a rendek már 1755 október 8-án kelt felterjesztésükben bőven kifejtették, hogy t. i. bármily rendű nemesnek, akár öseredeti, akár adományos, akár címeres legyen, az alaptörvények szerint egyenlő nemesi előjoga van és adómentessége nincs birtokának mennyiségéhez, vagy minőségéhez kötve és ezzel

az előjoggal az egyházhelyi nemesek is bírtak, rendes adófizetőkül sohasem tekintettek és a portákhöz sohasem számítattak. És habár 1714-ből országgyűlesi határozat azt végezte, hogy a két jobbágytelekkel nem bíró nemesség ő maga adózzon: ez a határozat érvényét immár elvesztette, vagy ha egy ideig lett volna is érvénye, a rendek 1755-iki felebbezése által, újabban pedig a Lipót-diploma megerősítése által erejét teljesen elvesztette.

A rendek tehát meghallgatván a székelyek kíváncsait, a tervezetet ahhoz képest dolgozták ki és készítettek új tervet s azt küldték fel az udvarnak, kérvén annak megerősítését és mihamar visszaküldését, hogy a következő országgyűlésen törvényerőre emelhessék?³

Az új tervezet a mellékletekkel Bécsbe küldetett, de mert «a statusok a mixta commissio munkáját el nem fogadván, magok készítettek planumot», az udvar ezt nem fogadta el. Azt az ellenvetést tették Bécsben, hogy a «statusok a dicsöült II. Leopold propozitiojában foglalt feltételnek, az adó csonkulásánál a köznép új terheltetésén kívül való kipótlására nézve, nem tettek eleget». Az udvar tehát a székelyek adóját csak azzal a feltétellel volt hajlandó elengedni, ha annak pótlásáról gondoskodnak.

A rendek erre a kívánságra és föltételre már 1792 okt. 13-án azt felelték, hogy «az egyházhelyi nemeseknek, armalistáknak, székely lófő és darabont rendeknek adó alól való felszabadításával a provincialis cassa (az orsz. adópénztár) semmi hiányosságot nem fog szenvedni, csak nemely elkerülhető költségekkel ne terheltessék». Kírmutatták, hogy az egyházhelyi nemesek, armalisták és székelyek adója összesen 53,349 r. frt 50 krra rúg. Ha ebből levonják a házi pénztárt illető 13 krkat, a hiány 41,789 frt 7 krt fog kitenni. Már pedig az orsz. közpénztár 1759-ben meghatározott költségei a rendek beleegyezésén kívül eddigelé 269,372 írttal és 27 krral szaporodtak. Ha ebből nemely előszámlált kiadások levétetnének, meg lehetne takarítani legalább is 90,600 frtot.

A székelyek elengedendő adóját tehát a rendek nem máshonnan kipótolni, hanem a kiadásokból megtakarítással behozni számították, amibe az udvar érthető okokból beleegyezni nem akart.

A planum azonban csak tervezet maradt. Mert a székely ezredek idegen származású tisztei ellenmozgalmat indítottak. Hadiszemlék ürügye alatt a századok helyére összevonták a katonáskodó székelységet s nyilatkozatot írtak alá általuk, hogy a két katona-rend az állapotokkal meg van elégedve s nem kíván változtatást. Az értelemszabot megtagadták az aláírást, mire a tisztek kényszeres közök-

höz nyúltak s vasraveréssel, börtönnel gyűjtötték az aláírásokat. Csíkszék erre gyűlést hívott össze, elhatározta az 1764 előtti állapotok visszaállításának sürgetését és a tisztek eljárása ellen s az elfogottak érdekében tiltakozó feliratot szövegeztek, melyet számos katonáskodó székely is aláírt. A felirat a kormányszékhez terjesztetett. Ez vizsgálatot rendelt el, melynek eredménye az lett, hogy (bizonyára felülről jövő nyomás következtében) az elégedetlenkedő s a gyűlésben résztvett székely katonákat bebüntetnék, Csíkszék pedig megdorgálták, amiért «katonai jurisdictiot illető dolgokba» avatkozott s intették, «hogy az egész hazához és tulajdon nemzetekhez való kötelességeket jobb és illendőbb úton és módon teljesítsék.. .. és magokat ide hátrabb az efféle megfontolatlan cselekedetektől szorgalmatosán óvják».

A székely határokataság kérdése tehát (miként az 1790/91. magyar országgyűlésen a magyar rendek nemzeti hadsereget sürgető kívánságával történt) az udvari politika részéről Erdélyben is netánts virágnak tekintett, melybe a rendeknek beleszólását nem engedtek. Maradt tehát a székely katonáskodást szervezet is a régi állapotban még egy félszázadig, míg nem 1848 ezt is megszüntette.

A székely katonáakra különben is egyre nagyobb szükség volt a bekövetkezett francia háborúk idejében. A székely katonaság, mint előbb a Mária Terézia, majd a II. József hadjárataiban, a napóleoni háborúkban is vitézül harcolt, méltóan a Lipót diplomája «genus hominum bellicosissimum» régi dicső hírnevéhez.

¹ Szádeczky Lajos: A székely határország szervezése, 24. 1. Udv. vm. története 496. lap.

² U. ott. 128. 1. A szervező bizottságnak érdekes előterjesztése van a székelyek alkotmányáról, adófizetéséről, régebbi katonáskodásukról. U. ott, 104—118. 1.

³ Udv. vm. tört. 526. 1.

⁴ Urbárium: punctum nonum, 2. §. (Nyomtatott példányban.)

⁵ A gubernium nyomtatott pátense, 1777 szept. 26. (gyűjteményben.)

⁶ Eredetije Udv. vm. Itr.

⁷ Eredetije Udv. vm. írásban. A kérvényhez mellékelve vannak az érvek (»Ratioenes»), melyek a Tripartitumtól II. József császár 1780. trónfoglalási igéretéig, hogy a karokat és rendeket régi jogaiakban megtartja, kiváltságaik alapjait előszámlálják.

⁸ Eredetije Udv. vm. Itr.

⁹ A székelyek adó ellen való instantiájok 1810—11. (Udv. vm. Itr.)

¹⁰ Gál L. Erdélyi diaeták végzései 253.

¹¹ «A székely nemzetnek régi törvényes és diploma szerént való állapotjárói készült planum» (Udv. vm. Itrában.)

¹² Gál L. Erdélyi diaeták 259.

¹³ Protocollum Diaetale 415. és 418. (A székelyudv. ref. coll, kézirattárában.)

XXIX.

A francia háborúktól 1848-ig.

Az alkotmányos élet rövid fellendülését, mely II. József császár halálával oly elemi erővel tört ki és II. Lipót rövid uralkodása alatt reformokra törekedett, csakhamar megakasztották a francia háborúk. Ezekben a székely határorság elejétől végig résztvett, miképp előbb is már az 1778—79-iki bajor örökösdési háborúban és II. Józsefnak a törökök ellen vívott 1788—90-iki hadjárataiban, midőn főként az erdélyi szorosok védelmében és Moldva s Oláhország harcterein szerepelt.

A francia elleni első koalícióban 1793-ban huszárság s egy erős gyalog-zászlóalj küldetett a német harctérre a Rajna mellé. A székely huszárok 1793 okt. 13. Elsassban a lauterburgi sánkok bevételénél az első hadoszlopban harcoltak és keltek át a Rajnán. Több csatában és ostromban vitézül viselték magukat. A gyalog-zászlóalj a francia sánkok megostromlásánál az ellenséges hadvonal megvívásában jelentékeny részt vett s téli szállásolását Mainzban töltötte. 1794 őszén Worms vidékén harcolt. 1795-ben Mannheim szerencsés ostrománál annyira kitüntette magát, hogy az osztrák hadijelen tések is magasztalva emlegették. 1796-ban szept. 3-án a würtzburgi csatában tüntették ki magukat a székely huszárok. Ugyancsak 1796-ban a Rajna mellett működő székely gyalog-zászlóaljon kívül a székely határorság két gyalog-százada Krakkó elfoglalásában vett részt.

A székely huszárok az osztrák-magyar lovasságnak kezdettől fogva egyik legjelesebb csapatát alkották, mely jó hírnevet mindvégig megtartotta.

Az 1799-iki második koalícióban a székely huszárok ismét a Rajna mellett harcoltak, a székely gyalogság egy erős zászlóalja pedig 1800-ban részint a német, részint az olasz harctereken, majd Tirolban vitézkedett s 1800 elején átkelt a Piavén.

A harmadik koalícióban 1805-ben az austerlitzi véres ütközetben, az ú. n. három császár csatájában az I. székely gyalogezered két zászlóalja s a II. ezrednek is két zászlóalja — minden két ezredből külön-külön 1300 legény — vett részt s a legdicséretesebben viselte magát.

Az 1809-iki háborúban a fenyergető francia invázió ellen Ferenc császár-király a nemesi felkelést is igénybe óhajtván venni, a mon-

archia rendkívül való oltalmára felszólította az erdélyi nemességet is. Az 1809. jún. 15-iki kolozsvári országgyűlés a nemesi fölkelést azzal a kikötéssel határozta el, hogy az adófizetés alá vetett nemességről «ezben szolgai teherviselés (t. i. az adózás) articulariter is örökre levétekké» és a székely határorség eltöröltessék. Az erre nézve felküldött törvénycikkek nem erősítetvé meg, az erdélyi nemesség <<és nevezetesen a székelységnek nagy része vonogatta magát a felkeléstől, valameddig az articulusok meg nem erősítetnek». Napóleonnak Magyarország felé közeledése hírére mégis megindult a felkészülés.

A székely székek területén bizottságokat küldötték ki a lustrálás végrehajtására. Részletes utasítást adtak ki az összeírást illetőleg. E szerint fölkelni tartozott minden nemes székely 18-tól 50 éves korig és pedig primőr, armalistá, lófő és puskás, akik valamely törvényes okból nem hadmentesek.

Lovon voltak kötelesek fölkelni az olyan föemberek és címeres nemesek (armalisták), akiknek lakó kuriájokon kívül tíz-telkes birtokuk volt, szintúgy olyan lófők, akiknek (hat-telkes birtokuk lévén) tehetségük volt rá. Továbbá száz forint segedelem mellett az olyan primőrök, armalisták, lófők és puskások, akiknek birtoka hat telken alul volt. Végül azok a nemesek, armalisták, primipulusok és pixidáriusok, akik magok erején lóval ki nem állhatták, de mégis azzal kívántak fölkelni, száz forinttal segítettek, kivéve azokat, kiknek öt telken felül volt birtokuk.

Gyalog tartoztak fölkelni azok a primőrök, armalisták, akiknek lakó telükön kívül nem több, mint még két telük volt; továbbá azok, akiknek lakó telükön kívül két teleknél többjük volt ugyan, de lovón segítséggel sem kelhettek föl. Azok pedig, akiknek arra való tehetségük sem volt, hogy magok erejükön gyalog insurgálhassanak, ötven forint segedelemmel tartoztak gyalog fölkelni.

Fölmentettek a személyes fölkeléstől a feleszeg, beteges, vér vagy 18 évesnél ifjabb nemes emberek, a több neveletlen gyermekes atyák; egyetlen fiák, ha az atya még nem volt ötven éves (tehát hadköteles); árvák, özvegyek, udvari nemes szolgák, papok, kántorok, mesterek (t. i. tanítók), professzorok, doktorok, borbélyok (t. i. sebészek) és tiszviselők, de ezek birtokukhoz képest lovas vagy gyalog zsoldost tartoztak kiállítani, valamint a Magyarországon lakó, de Erdélyben birtokos hazafiak is.

Külön jegyzékbe kellett foglalni, hogy kik olyan szegények, hogy még a közpénztárból nyerhető segítséggel sem voltak képesek gyalog szolgálni. Össze kellett írni, hogy kinek minémű fegyvere van;

akiknek szükségük volt fegyverre, azoknak arról a bizottság gondoskodott a fölkelési pénztárból, melyre minden tíz teleknél vagyonosabb birtokos aránylagosan adózott.

Udvarhelyszékben összeíratott így mintegy ezer insurgens, melynek mintegy harmada két lovasszázaddá alakult, a kétharmad gyalog fölkelő négy századba (companiába) osztatott.¹

Ezt vévén számítási alapul, a Székelyföldről m. e. 5000-re tehetjük az 1809. nemesi fölkelők számát. Ennek azonban alig volt szerepe a francia betörés ellen, mely csak a Dunántúl nyugati határszélét érintette s a győri csatában mérközött az utolsó magyar nemesi insurrectioval.

Az 1809-iki hadjáratban még előbb igénybe vették a székely határvérezredek katonai szolgálatát, melynek jelentékeny része volt a lengyelországi hadjáratban. Ez ugyan nem volt gazdag fegyvertényekben, de számos családfőnek és munkaképes családtagnak a hazától távolléte miatt érzékeny áldozattal sújtotta a Székelyföldet. Nyolc székely huszár század és két székely gyalog-zászlóalj kelt át a tavasz kezdetén a Duklai-szoroson és szállotta meg Krakkót. Előnyomultak egész Varsóig. A Sandomirba való bevonuláskor az opatowi kapunál a dísz-sorfalat a székely huszárezred alkotta. Harcoltak Lembergnél s Tarnopolnál, számos kitüntetésben részesülve.

Napoleon 1812-iki oroszországi hadjáratában, midőn Ausztria is szövetsége volt, a székely határvörök nem vettek részt, habár mozgósítva voltak s egy része erdélyi városokban, más része Bukovinában és Galiciában táborozott. 1813 elején a II. székely gyalogezred főhadiszállása Szucsavában volt; a székely huszárezred századai közül kettő Szucsaván és környékén, két század pedig Csernowitzban állomásozott. A tavasz folyamán részint a Visztula mellett, részben Lemberg környékén táboroztak: a két gyalogezred- s a huszárezredben több mint 5000 ember.²

A határvörő székely katonarend összes lélekszáma, a növendék fiúkat is beleszámítva, az 1813-iki összeszámítás szerint az i-ső székely gyalogezredben 33,314, a 2-ikban 29,601, a székely huszárezredben 21,004; összesen 83,919 volt. «Egy valóságos katonai szolgáló familiára esik 7 lélek». Tényleges székely katona volt a három ezredben 12,000.

Napoleon ellen oroszországi katasztrófája után újabb koalíció keletkezvén, abban Ausztria is részt vett s a világhírű lipcsei csatában (1813. okt. 16—19.), az ú. n. népek csatájában, ahol Napoleon szerencsecsillaga lehanyatlott, részt vett a székely határvör gyalog-

ezrednek két zászlóalja és a székely huszárok hat százada. Az osztrák hadi jelentések megemlítették, hogy a harcok folyamán a legkiterjedtebb vitézség által tüntették ki magukat. Később a Maina melletti Frankfurt vidékén vívott harkokban is.

1814-ben az olaszországi, majd a németországi s végül a franciaországi hadjáratban vettek részt s Párisba is bevonultak.

A cs. kir. hadseregnak 1814 nov. 30-án kelt és Erdélyre vonatkozó állomány-kimutatása szerint, a 14. számú i-ső székely gyalog - határőrezred tényleges állománya volt 2339 ember, 1412 helybeli és 1268 szolgálatképes állománnyal. Ezen ezred jún 8. és 10-ike között érkezett Csíkszeredára. A 15. számú 2-1'k székely gyalog határőrezred két zászlóaljának effectiv állománya 2338 ember volt, helybeli állománya 2014, szolgálati állománya 1818. Ezen ezred július 8. és 2-ika közt érkezett Kézdivásárhelyre.

Napóleon Elba szigetéről visszatérése után az 1815-iki hadjáratra a székely határőrök is mozgósítattak és részt vettek a francia földön folyt harkokban, amely Napóleon utolsó, száz napos uralmát megdöntöttte. Ebben a gyalogezredek egy-egy zászlóalja s a huszárezred hat százada'szerepelt.

Végre a bécsi fejedelmi kongresszus (1815.) visszaadta Európának a régóta nélkülvilágban lévő békét. «E béke Erdély egyetlen részére sem volt oly kívánatos, mint határőreinkre. Az áldozatok, melyeket a határőrség a csekély szünetekkel 25 évig tartó háborúban hozott, az ország többi részei által viselt terhekkel legkevésbé sem állottak arányban. A szám, melyben a határőrnépesség a háborúban részt vett, jóval túlhaladta az ország más népességének részesedési arányát; pedig a határőr bent az országban is terhes, a haza többi polgáraival nem közös határőri szolgálatot tett. Míg továbbá az ország többi lakosai közül a külháborúban való részvét különösebben a népesség fiatalabb részét érte, mely előtt a családi élet örömei és gondjai még ismeretlenek voltak, vagy azokat terhelte, kik a háború zajában megélemedve a családi élettől távol tartották magokat: azalatt a határőrök közül hányat szakaszolt ki az épp oly terhes, mint veszélyes kötelezettség olykor már számos családja köréből?! A határőrök között hány családapa áztatta vérével az idegen csatateret s találta sírját messze vidéken, gyálmoltalan özvegyet és számos árvát hagyva maga után».⁸

A francia háborúk alatt az alkotmányos élet szünetelt. 1809 után még csak egy országgyűlést tartottak Erdélyben 1810/11-ben, midőn

«a nemes székely nemzetnek választott követei és meghívott főbb rendet» részletes memorandumot terjesztettek a rendek elé, hogy «ő felségét kérni méltóztassanak, hogy az 1809-ből őfelsége elibe terjesztett két nevezetes articulusokat megerősíteni s még ezen országgyűlés folytában leküldeni» méltóztassék. Az 1795 márc. 28-án felterjesztett, a határorség reformálását kívánó tervezetre is határozatot kérjenek, hogy valahára a székely nemzet «eddig is olyan hosszasan viselt terhes, törvénytelen sérelmeitől mentté té tessék».⁴

A rendek felterjesztése bizonyára megtörtént. De a székely határorség reformálására nem volt alkalmas az idő, a folyamatban levő francia háborúk miatt. A másik főkivánságot illetőleg pedig, hogy a bécsi kormánynál mennyire időszerűtlen volt adótörlésre még csak gondolni is, elképzelhető abból, hogy épp az országgyűlés folyamán (1811. márc. 15.) hirdette tett ki a devalvációról szóló pátens, mely által minden papíros pénz névértékének ötödrészére szállítatott alá.

A székely határorség kérdésével behatóbben még csak az 1841/43. kolozsvári országgyűlés foglalkozott. V. Ferdinánd az erdélyi rendek fel terjesztésére 1842 jan. 26. leiratában azt válaszolta, hogy a határorség mindaddig meg nem változtatható, míg affelől új tervet nem készítenek s azt a király meg nem erősíti.

A rendek 1842 júl. 21. feliratukban ismételve kérték, hogy a székely nemzetnek a határorség súlya alatt nyögő egyik részét az alól, a másik részét pedig az adóterhek alól mentesítse s ha a birodalom biztonsága határör-katonaság felállítását kívánná, új terv készítését a rendekre bízni méltóztassék.

A rendek feliratára a fejedelem válaszolva leküldte azt a tervezetet, melyet az 1794-iki országgyűlés a határorség iránt készített, azzal a felhívással, hogy annak alapján az új viszonyoknak megfelelő tervet készítsenek s azt helybenhagyás végett terjessék föl.

A rendek az L Lipót diplomája 14. pontjának alapul vétele mellett egészen más tervezetet készítettek, melynek főelvei a következők voltak:

A székelyek az adó alól mentessenek föl, de kötelesek legyenek a haza oltalmára saját költségükön katonáskodni. A törvényes számbavétel (lustratio) alapján katonák kötelesek rendszeresen nem mindenájan, hanem csak minden 10-ik tartozik katonáskodni s ha a haza védelme úgy kívánná, a mozgósítandó székelyek száma országgyűlésileg állapítassék meg, miként a nemzeti fejedelmek alatt történt. Háború idején, ha szükséges, Magyarországra is kivittessenek, de

idegen országokba, akaratjok ellenére, kimenni ne kényszert ttesse-nek. A székely katona lóval, lőfegyverrel, szíjszerszámmal és köntössel tartozzék magát ellátni s otthon szolgálaton kívül élelméről is maga gondoskodjék, de midőn házán kívül katonai szolgálatban van, élelemmel az állam lássa el stb. A székelyek között a hazai törvények szerint fennállott kölcsönös örökösdési-rendszer állítassék vissza»

A rendek a kormányszék vonakodása ellenére a tervezetet a fejedelem elé terjesztették» Eredménye azonban ennek sem lett»

*

Amiért a két testvér-haza legjobbjai évtizedeken át küzdöttek: az alkotmányos új Magyarország megalkotása, 1848 tavaszán mintegy varázsütésre, rohamosan megvalósult» Nehezebben ment a reformok megvalósítása Erdélyben, ahol a bécsi kormánynak még több eszköz állott rendelkezésére a reformok hátráltatására» De miután az anyaország meghozta a 48-as korszakalkotó törvényeket: az erdélyi haza-fiak kitalálták a módját, hogy Erdély miként legyen részesévé egy csapással a nevezetes vívmányoknak» Országgyűlést kell összehívni s elhatározni az anyaországgal az uniót, melyet az a maga részéről már törvénybe iktatott s ez által kiterjeszteni az új magyar törvények általános hatását Erdélyre is.

A vármegyék, székek, városok közgyűléseket tartottak és sürögösen kérték az országgyűlés összehívását» Előkelő szerepet játszott a hazafias mozgalom terén a Székelyföld. Udvarhelyszék 1848 ápr» 4-én tartott közgyűlésén elhatározta, hogy 30 tagú küldöttséget indít Kolozsvárra a főkormányszékhez, sürgetni az országgyűlés összehívását» Felterjesztést is intézett a főkormányszékhez, melyben erélyesen hangsúlyozta, hogy «az unió minden teendők alapja . . . ez nyugtatója meg a kedélyeket az adó, a székely határőrség igazsággal ellenkező helyzete »»» stb »» tekintetében»⁵

Az udvarhelyi küldöttség ápr. 8-án érkezett Kolozsvárra, hosszú kocsi-sorral, élükön nemezti színű zászlókkal. Kolozsvár lelkes közössége hazafias tüntetéssel fogadta az udvarhelyieket. Pálffy János az üdvözlő beszédre adott válaszában azt mondotta, hogy most csak 30-an jöttek, de ha kérelmük meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30,000 székelyt, akiknek névében megjelentek. Másnap, ápr. 9-én a küldöttség benyújtotta kérvényét a főkormányzónak a gubernium épületében. Gróf Teleki József nem a legszívesebben fogadta a küldöttséget, kifejezvén az eljárás szokatlanságát s hangsúlyozva, hogy ű 30 ember kívánsága dacára is csak olyat tehet és fog tenni, aminek

célszerűségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. Pálffy János a küldöttség vezetője a rideg válaszra azzal felelt, hogy «majd eljönök, ha kell, a mi 30 ezernyi küldőink is».

Az udvarhelyiek nem nyugodván meg a nyert rideg válaszban, másnap, ápr. 10-én egy «Emlékírat»-ot szerkesztettek s adtak be a kormányszékhez, melyben kifejtik, hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással lévén: a nem remélte tagadó válasz után a rend további fenntartásáért amint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eredményekért Isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.

A főkormányzó Udvarhelyszék kérését s a küldöttség emlékiratát a kir. főkormányszék teljes ülésében ápr. 11-én tárgyalattal, a szorongatott helyzetre való tekintettel azt a rendkívüli határozatot hozták, hogy az országgyűlést felsőbb jóváhagyás reményében május 29-ére Kolozsvárra összehívják, amint azt tüstént ki is hirdették.

így hívták össze — a székelyek eréyes sürgetésére — az 1848-iki május 29-iki országgyűlést, amely az uniót létesítette. Május 30-án az országgyűlés, a három nemzet követeinek megegyezésével, közértelemmel, egyhangúlag kikiáltotta az uniót. V. Ferdinánd az uniótörvénycikket jún. 11-én szentesítette. E törvénycikk alapján választott aztán Erdély is képviselőket a júl. 5-ére Budapestre összehívott közös magyar országgyűlésre. A Budapesten összeült magyar országgyűlés megalakulásánál tekintettel volt Erdélyre is. A ház egyik alelnökévé Pálffy Jánost választották meg az országgyűlés első, alakuló ülésén s a hat képviselőházi titkár közül egy szintén erdélyi lett. A magyar országgyűlés további folyamán tehát az erdélyiek is részt vettek s az unió valósággá vált.

¹ Jakab E.—Szádeczky L: Udvarhely vármegye története, 549. 1.

² Az udvarhelyvármegyei levéltár adatai szerint.

³ Gr. Teleki Domokos: A székely határorség története, 203. 1.

⁴ A székelyek adó ellen való instantiájok 18x0—11. (Udv. vm. Itr.)

⁵ Udv. vm. tört. 560. 1.

XXX.

A székelyek az 1848—49-iki szabadságharcban.

Amíg az 1848-iki országgyűlés az alkotmány átalakításán s a reformtörvények létesítésén fáradozott, addig a reakció mindenfelé megkezdette átkos aknamunkáját. A szerbeket és horvátokat már tavasszal fellázították a magyar nemzet ellen s Erdélyben is javában folyt a bujtagatás és lázítás az oláhok és szászok között, az unió s a magyarság ellen. A szerbek május eleje óta nyílt lázadásban állottak. A magyar minisztérium elnyomásukra a harcias és hazafias székelységre is gondolt. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én felhívást intézett a fegyveres székelységhez, hogy a szerbek és horvátok ellen Szegeden alakítandó magyar taborba jöjenek. A miniszterelnök csíkszentgyörgyi Gál Sándort és Klapka Györgyöt indította bizalmas küldetéssel s nyomatott felhívásokkal a székelyek közé. Ezek május 22—23-án mentek át Kolozsváron Marosvásárhelyre, ahol a városi tanács és nép előtt felolvasták a felhívást, melyet a nép lelkesedéssel fogadtott. Útjukat Székelykeresztúron, Nagygalambfalván és Székelyudvarhelyen át folytatták tovább és lelkes beszédekben hívták fel a székelyeket a magyar testvérek védelmére.

A nép mindenütt szívesen fogadta őket s késznek nyilatkozott a magyarországi testvérek védelmére kelni. így nyilatkozott Háromszék székelysége is az ott tartott népgyűléseken. Csíkban és Aranyosszéken is elterjesztették a felhívást.

Az általános lelkesedés dacára a Székelyföldről az anyaország segélyére kevés haderő mehetett ki — mindenössze két gyalog zászlóalj és egy osztály huszár, — mert az erdélyi főhadparancsnokság (a szébeni general-commando) már kétes magatartást tanúsított s a nemzetőrség fegyver hiánya miatt is lassan szervezkedhetett; de az akkor tartott népgyűléseknek mégis meg volt az a hatása, hogy felrázták a székelységben a nemzeti érzést és a régi harci szellemet, ami néhány hó múlva az agyagfalvi gyűlésen oly impozáns módon nyilatkozott meg.¹

A katonai főparancsnokság már ekkor céltudatosan akadályozta a magyar és székely lakosság nemzetőrséggé szervezkedését, míg a szász és oláh nemzetőrséget erélyesen támogatta fegyverrel és kiépző tanítókkal. A bardócséki, csíki és háromszéki székelység, mint határorség, fegyverben állott ugyan, de nagyrészt idegen tisztek s a katonai főparancsnokság alatt. A maros- és udvarhelyszékiek

egerenként jelentkeztek, vágytak nemzetőrséggé alakulni, de hiába kértek fegyvert. Udvarhelyszék 1848 május folyamán «minél nagyobb számmal» kért a nemzetőrség számára fegyvert, de jó későn (július folyamán) kaphatott csak 300 kimustrált puskát. Székelyudvarhely a kért 800 darab helyett minden össze 148-at kapott, Háromszékről pedig a főparancsnok elvitte az ott raktáron lévő 1700 darab fegyvert s az ágyukat. így meg volt bénítva, fegyvertelenül állott a székely őserő.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848 jún. 28-án Budapestről újabb felszólítást intézett «székely polgártársainkhoz», melyben jelzi, hogy «hazánkra a szabadság napja felhőkben költ fel s a boruló láthatár zivatar közelségét hirdeti . . . A szükség és veszedelem pillanataiban biztosan számítanak reátkor testvéreitek s elvárják, hogy az ígért segedelmet valamint gyorsan adni, úgy a most nálatok létező hadiszerkezetet épségben tartva, erőtököt önkéntes zászlóaljaknak azonnali alakításával még továbbá is gyarapítani fogjátok . . . A nemzet nem fogja elfelejteni tartozását . . . A két hazának közös országgyűlése gondoskodni fog, hogy a székely és oláh népnek minden ügyeik felvétessének s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Óhajtásaiat illetőleg előre tudatom, hogy miután hitelesen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknek egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni: erre nézve a pénzügyminiszter (Kossuth Lajos) rendelkezett már a szükséges előlépések iránt s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarabb ajánlatok fognak tétetni. Lebegjen továbbá is a haza megmentése szemeitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat annál nemesebb feladat».²

A székely nép ezt a nemes hivatását nemsokára teljesítette is. Erdélyben ő volt az egyetlen biztos védőgát, melyen a reakció áradata megtört s mely mindenkor híven kitartott a szabadság és az új alkotmány védelme mellett. Előkelő részt vett ebben Székelyföld minden részének hazafias közössége. Az uniós kimondása után Erdélyből kiállítandó négy honvéd zászlóalj egyik toborzási helye Székelyudvarhely volt, ahol az első toborzásra sok önkéntes jelentkezett a később annyi diadalmas csatában hírnevessé vált XI-ik «vörös-sapkás» zászlóaljba. Az öt székely székben összeírt nemzetőrök száma 25,319, a székely városokban 2413, összesen 27,732 volt.

A honvédség toborzásának újabb lendületet adott az, hogy a miniszterium Berzenczey László marosszéki képviselőt aug. 17-én kormánybiztosul küldötte Erdélybe egy könnyű-lovas sereget felállít-

tására, mely *tíz* századból állandóit. Sorozást és századállomási helyekül a székely városok is kijelöltetek. Az ezredet Kossuth-huszárezred név alatt kezdték toborozni, később a másodiknak neve Hunyadi-, a harmadiké Mátyás-huszárezred (a XV-ik) lett.

Hogy azonban a székelyektől ne csak áldozatot kívánjanak, hanem régi sérelmeiket is orvosolják: a képviselőház 1848 szept. 19-iki ülésében elhatározta, hogy «a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes határörrendszert megszünteti s okét a haza más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tétegni rendeli». A határozatok végrehajtása céljából a miniszterelnök szept. 23-án kilenc kormánybiztos küldött az erdélyi részekbe, hogy a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján mielőbb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdításá s mindenért, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyék. ,

Mielőtt ezek Erdélybe értek volna, Berzenczey László maros-széki képviselő s kormánybiztos 1848 okt. i-én kelt felhívásával székely nemzeti gyűlést hirdetett a történeti nevezetességű agyagfalvi mezőre — ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tabor alakítása s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett. Az események rohamos fejlődése, az oláhok és szászok ellenséges szervezkedése, az oláh «comité» már nyíltan úzött bujtogatása s az itt-ott már megkezdett rablás és gyilkolás adott okot főként arra, hogy a székelységet is sorompóba állítsák, saját és magyar testvérei védelmére.

Az erdélyi királybiztos báró Vay Miklós s a még működő kir. főkormányszék az okt. 16-ára hirdetett székely nemzetgyűlés elnökévé egy előkelő székely főurat, hídvégi gróf Mikó Imrét nevezte ki, habár Berzenczey első körlevelében annak elnökévé magát Kossuth Lajost kívánta meghívatni, aki országos gondjai között arra időt alig szakíthatott volna.

Ezzel szemben báró Puchner Antal erdélyi cs. főhadparancsnok okt. 6-án Nagyszebenből a székely határör-ezredekhez intézett felhívásában óva intette a székely katonákat, hogy az agyagfalvi nemzetgyűlésen részt ne vegyenek, mert «0 felségétől ezen gyűlés iránt semminemű parancs sem keletkezett és báró Vay Miklós főkormánybiztos sem jelenhet meg elnökül azon a gyűlésen». A székely határőrök azonban nem engedték magukat a nemzeti ügytől eltátorítani.

Ily előzmények után jött össze a székely nemzetgyűlés a Nagyküküllő balpartján fekvő, udvarhelyszéki Agyagfalfán okt. 16-án. Ide gyűlt össze Csíkból, Háromszékből, Udvárhelyszékről, Maros-

székről és Aranyosszékről mintegy 30—40,000 ember s tartották meg a nemzetgyűlést, ugyanott, hol 442 évvel azelőtt (1506-ban) azt a székely alkotmány történetében nevezetes nemzetgyűlést tartották, melyről fennebb a 103. 1. szólottunk. A gróf Mikó Imre elnöklete alatt hozott első határozat (mint 1506-ban is) az uralkodó felség iránti hűség-fogadalom volt. 2. A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hű, a nem-magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltek s jogait tisztelettel, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonló érzellemmel legyenek, az uniót és a magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3. A székelység harcot nem kezd, de a megyékben élő testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, elhatározza, hogy az egész székelység nemzeti honvédséggé alakul s az öt szék 19—40 éves fiaiból 12,000 főnyi sereg alakítassék.

Október 18-án megkezdődött a táboralakítás, rendezés, csapatvezérek és tisztek kinevezése, mozgósítás stb. Báró Puchner az agyagfalvi gyűlésre azzal felelt, hogy Erdélyt ostromállapotba helyezte (okt. 18.). Báró Vay Miklós kormánybiztos ez ellen (okt. 21.) tiltakozott s egyúttal tudatta, hogy «a nemes székely nemzet tudomására juttatta Agyagfaluán felsőbb engedelemmel megtartott gyűlésén hozott határozatát, miszerint e hazai minden népeinek barátságos kezet nyújtani kész ugyan, azonban a megbomlott rend helyreállítására készséget kimondván, fegyveres vitézeit rendelkezése alá bocsátotta. Ily barátságos kéznyújtásra és a csendesség felzavarói elleni közremunkálásra e hazának több nemzeteit is ünnepélyesen felhívta.

A fellelkesült székely sereg Agyagfalváról négy hadoszlopban indult meg a fegyverben álló ellenség (az oláh határorség és az oláh ländzsás felkelők) ellenében. Urbán alezredes a naszódvidéki oláh határorséggel Szászrégennél állott és Marosvásárhelyt fenyegette. Ezt a sereget Vajdaszentivánnál a székelyek széjjelverték (okt. 31.) Marosvásárhelynél azonban Gedeon altábornagy ágyúival és rendes császári sereggel könnyen győzedelmeskedett az ágyúkkal nem rendelkező, rosszul fegyverzett, fegyelmeden székely népfölkelés felett (nov. 5.) Szerencse, hogy az udvarhelyiek báró Heydte csapatait Bikafalvánál nov. 6-án visszaverték, mert különben a székely sereg visszavonuló útja is el lett volna vágvá. Az első balsiker után csak Háromszék tartotta magát, még akkor is, midőn már Udvarhelyszéket is előzönlötték a császári hadak.⁴ Báró Heydte nov. 26. beütött Erdővidékre s ott a népet lefegyverezte. Innen fenyegette és

háborgatta a háromszéki székely tábot, míg nem Gál Sándor alezredes dec. 13. a Rikán át visszaverte.

Báró Puchner főhadparancsnok egyik legföbb igyekezete arra irányult, hogy a székelyeket — főképp a határőrséget — elvonja a szabadságharc támogatásától. Pedig neki ellenkezőleg a hajtogatásokat, erőszakosságokat, rablást, égetést és gyilkolást kellett volna meg akadályoznia, melyek ellen a magyarság és székelység önvédelemre volt kényszerítve. A helyett azonban a felkelők pártjára állott s az önvédelemre szervezkedett magyar és székely nemzet ellen teljes erejével fellépett.

Az önvédelmi harc első felvonása a magyarságnak nem kedvezett, mert a pusztalakos, ágyúk és rendes fegyverek hiányában, nem lehetett elegendő a szász és oláh felkelőktől támogatott rendes hadsereggel szemben. így történt aztán, hogy nov. 17-én az ország fővárosa Kolozsvár is feladásra kényszerült s Erdély (Háromszék kivételével) elbukott. Háromszéken a székely találékonyság és hősieség csodákat művelt: puskaport gyártott, Gábor Áron ágyút öntött s nemesak megvézte magát, de beütött a szászok földére s ott Brassó közelében állt őrt a határszéli védbástyába menekült szabadság ügye felett.

Az 1848. év végén nagyon fordult Erdély sorsa, miután Bem tábornok, a hírneves lengyel szabadsághős fővezérül Erdély határán a sereghoz érkezett. Dec. 18-án kezdette az előnyomulást Csúcsánál s karácsony első napján győzelmesen bevonult Kolozsvárra. Harmadnap már ismét serege élére állott s a Szamos völgyén kiverte az elleniséget (a hírhedt Urbánt) Bukovinába. 1848. dec. 31-én Beszterce s Naszód már Bem kezében volt.

Bem ezután hadműveleteiben főként a Székelyföldre támaszkodott. Ennek harcias, hazaszerető, önfelaldozó népe volt az ő legföbb erőforrása.⁵

Bem 1849 elején dicsőséges hadjáratának sorozatát azzal kezdette, hogy jan. 13-án Marosvásárhelyre érkezett s így Összekötő magát a Székelyfölddel. A nép fölkelésére megbízottakat küldött szét, a székely székeket katonai kormány alá rendelé s az újoncozáshoz serényen hozzálátott. Jan. 21-én már Nagyszében alatt állott. A hazaárulók táborát rettegés szállotta meg. Báró Puchner jan. 19-én Nagyszében proklamációval igyekezett bátorságot önteni a «hű szászok és románok» csürgedő leikébe. Ezek önmagokban s a császári seregekben többé nem bízván, orosz segítséget kértek az Oláhországot megszállott cári hadseregtől. Az oroszok — az osztrák főhadparancs-

nők megismételt kérésére — febr. 2-án Brassóba s febr. 4-én Szebenbe bevonultak. A Bem táborába indult csíki és háromszéki székelységet, midón Dobolynál az Olton átkelt (febr. 4-én), már orosz ágyúk tartóztatták fel. Az orosz segítség öntött új lelket a császáriakba, akik febr. 4-én Vízaknánál csatát mertek és nyertek a Szebent két hét óta szorongató honvédek felett. Ezután történt az a remek visszavonulás, amit a Bem oldalán harcoló Petőfi is megénekelt;

Négy nap dörgött az ágyú
Vízakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött ..

Mindent megtettünk, amit
Kívánt a becsület,
Tízannyi volt az ellen,
Győznünk nem lehetett.

E visszavonulás nem volt futás, hanem stratégiai sakkhúzás, mint a régi magyarok hadviselésében volt szokás, hogy alkalmasabb helyen visszafordulva s erősítést kapva verjék meg az ellenséget. Bem Déván segítséget nyerve visszafordult s a *piskii hidnál* febr. 9-én fogadta el a döntő csatát s verte meg fényes és véres ütközetben az üldöző ellenséget. Azután sietve vonult a Küküllő völgye felé, hogy a székelyekkel egyesülhessen.

A székelyek tömegesebb csatlkozását az orosz és császári hadak eddigelé megakadályozták. Február elején már mintegy 10,000 székely volt útban, amiért Csányi László kormánybiztos febr. 6-án írt kiáltványában mondott köszönetét s biztosította a székelyeket, hogy a határőri szolgálat el fog töröltetni. Brassó vidékén az oroszok állták el a székelyek útját, a Nagyküküllő völgyét báró Heydte őrnagy őrizte néhány ágyúval. A csíki és háromszéki székely haderő egyenesen Nagyszében felé nem mehetvén, felkanyarodott Udvarhely felé s febr. 15-én bevonult Udvarhelyre. Ugyanakkor Bem Meggyesre érkezett. A két tűz közé szorult br. Heydte a közbeeső Segesvárról elvonult s Bem elérte, mit régen óhajtott, hogy a határszéli. u. n. belső székelységgel magát összekösse.

Ekkor kezdődött Bem hadjáratának fényes haditettekben leggazdagabb, legdicsőbb korszaka. Báró Puchner márc. elején Bemet a Székelyföldtől elvágni akarván, Meggyes alól Szentágotán át Segesvár felé vezette a császári fősereget. Bem a székely hadakkal egyesülve erre hirtelen visszafordult: Nagyszében alá vezette sereget s márc. 11 -én Nagyszében az orosz és osztrák őrség kezéből rohammal elfoglalta. Az újonnan alakult székely zászlóaljaknak nagy része volt a fényes diadal kivívásában. Puchner ezután Brassó védelmére sietett, melyet 10,000 fölkelt székely fenyegett. Bem a muszkákat

a Vöröstoronyi-szoroson kiszorította (márc. 17.) s Brassó felé indult, A feleki (frecki) hidat a székelyek szuronysegezve foglalták el a császáriaktól (márc. 16.), Fogarast megszállták; márc. 19-én Vledény és Feketehalom között a Persányi hegyek erdős magaslatán megverték a németeket s márc. 20-án bevonultak a feladott Brassóba, Az orosz haderő sietve menekült a Tömösi-szoroson, utána a császári hadak, nyomukban a székelyek, kik márc. 21-én kiverték a határon át az orosz és osztrák hadakat.

Ezekben a harkokban ismerte meg Bem a székely vitézséget; ezekről a hősök ről zengi a szabadságharc költője, Petőfi Sándor, hogy:

Nem mondomb én : előre székelyek!
Előre mentek úgy is, hős fiúk,
Ottan kíván harcolni mindegyik,
Hol a csata legrémesebben zúg.
Csak nem fajúít el még a székely vér,
Minden kis cseppe drága gyöngyöt ér.

Úgy mennek a halál elébe ök,
Amint más ember a menyegzőre mén;
Virágokat tűznak kalapjaik
Mellé s dalónnak a harc mezején.
Csak nem fajúít el még a székely vér,
Minden kis cseppe drága gyöngyöt ér!

Erdély visszahódításának, az ellenségtől megtisztításának érde-mében oroszlánrész illeti meg a székely vitézséget. Elismerte ezt az Erdély újjászervezését vezető országos kormánybiztos Csányi László is. Ő 1849 április 10-én Kolozsvárt kelt rendeletében ezt mondja a székelyekről:

«Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros székek versenyezve emelkedtek fel a hazai védelmére és ezreket állítottak a szabadság zászlaja alá és már ellenség vérével megpecsételt okleveleket is bírnak harcias bátorságuk felől. Áldja meg a magyarok Istene! — De a magyar hazai is háládatos lesz és megjutalmazza».⁶ A jutalmazás némi előlegéül a székelység folyó évi adóját elengedte s számukra a só mázsáját a parajdi aknán 2 íutra szállította le.

Az országos kormány is elismerte a székelyek érdemeit és a függetlenség kimondása után két héttel Kossuth Lajos «az ország kormányzó elnöke» a székelyek érdekében rendeletet intézett (április 27-én) Csányi László országos biztoshoz, mellyel a székelyek föszerelmét, a régi, katonai uralom alá vonatását, az örökös határr-katonáskodási kötelezettséget megszünteti s hogy azt a nemzetőrség pótolja addig is, míg a határvédelem újabban megalakítandó rendszere országos szempontból megállapítatnén.

Erre az országos végleges szervezésre azonban nem kerülhetett a sor, mert a legyőzött és az 1849-iki tavaszi dicsőséges hadjárat alatt az anyaországból is kivert osztrákok segítségül hívták az orosz

cár hadi erejét, aki 1849 nyarán 200,000 főnyi hadat zúdított a magyar nemzetre. A császári sereg száma is közel járt e számhoz. Erdélyre mintegy 54,000 főnyi ellenséges haderő jutott másfél száz ágyúval, mellyel szemben Erdélyben 27,000 főnyi nemzeti haderő s 65 ágyú tudott síkra szállani (10,000 a Bánságban harcolt).

Lüders orosz tábornagy 1849. jún. 19-én lépte át Predeálnál az erdélyi határt s legelőbb is a Székelyföldet, Bem erőforrását kívánta megszállni. Háromszéket előzönlé hadaival s a hó végén Erdővidéken is portyázott. Július elején magok a székelyek támadtak s Lüderst Brassónál egy hónapig tartották sakkban. A végén teljes erővel a Székelyföld ellen fordult s öt irányban indította sereget a Székelyföld nevezetesebb pontjai felé s úgy nyomult előre. Udvarhely felé Dyck tábornokot indítá Fogarasból Kőhalmon át 12 ágyúval, ő maga pedig Brassóból Segesvár felé indult. Segesvár és Fejér-egyháza között vívták júl. 31-én azt a véres, szomorú emlékű csatát, melynek Petőfi is áldozatául esett s mely véget vetett a székelyek titáni küzdelmének.

Nem a győzelemért, a zászló becsületéért folyt már csak az egyenlőtlenségben keresztül küzdelem. A becsületnek még ezután is derekanan eleget tettek, mert a magyar háromszínű zászló csakhamar ismét Nagyszeben falain lengett, miután Bem még egyszer, másodszor is bevette 1849 aug. 5-én. De az oroszokat másodszor már nem verhette ki Erdélyből, mert a túlnyomó erő az anyaországban is vérbe fojtotta a szabadságharcot.

A honfi szívekben a kialudt harci tűz helyébe a reménység égi csillaga gyúlt ki s az világított a beállott sötét éjszakában, bízván a költővel, hogy:

A porba omlott szép haza
Fel fog virúlni még,
Van bíró a felhök felett
Áll a villámos ég!

¹ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez, 148—159. 1.

² Eredeti egykorú nyomtatvány; közölve Kőváry László.: Az 1848—49. szabadságharc okmánytárában is.

³ Nagy Sándor: Háromszék szerepe az 1848—49. szabadságharcban.

⁴ Kőváry László szabadságharci okmánytára, 108. 1.

⁵ Szádeczky Lajos: Lengyelek az 1848 —49-iki szabadságharcban. Bem és Petőfi. (Gróf Klebeisberg-Emlékkönyv. Bp., 1935.)

⁶ Kőváry László: Okmánytára, 172. 1.

XXXI.

A szabadságharcról a világháborúig.

(Rövid áttekintés.)

(1850—1914.)

A szabadságharcot követő elnyomatást nehezen türte a magyar nemzet. A legtürelmetlenebb volt annak legvérmezesebb része: a székelység, mely mint a legharciasabb s a szabadságért élő-haló nép, tüzes véralkatánál fogva a meggondolatlan kockázattól sem riadt vissza, hogy a felszabadítást megkísérelje. A magyarság a türve ellenállás (passiv resistentia) fegyverét szegezte a hatalom ellen; a székely virtus azonban cselekvőleg akart fellépni. Kossuth és emigráns társai tervezőtől elragadtatva, vérmes remények illúzióiba ringatta magát s a könnyen hívők és lelkesedők meggondolatlan, könnyelmű lépéssére szánták el magukat.

Kossuth állítólagos megbízottai 1851-ben a Székelyföldön titkos összeesküést szerveztek, melynek célja volt Makk József 1848 49-iki tüzérezredes és Gál Sándor volt székely honvédezredes vezérlete alatt fölkelést indítani s lerázni a zsarnokságot.¹ Az összeesküvésnek célja volt az országnak katonai szervezése és felszabadítása. A titkos szervezkedés (időszaki rendszer: év, hó, hétfelvonás, órák, percek tagozata szerint) a Székelyföldön s főkép Maros- és Udvarhelyszéken nagyobb rétegekben terjedt el. A Székelyföld főnöke volt az udvarhelyszéki bágyi születésű Török János, hittanár a marosvásárhelyi collegiumban (1854-ben 47 éves), ki a «régi bízott vidéket (a Székelyföldet) kerületekre felosztván, ezekbe a főnököket kinevezte, ezeket a társulati munkásságra kötelezte és ezenkívül rendelkezett úgy a forradalmi haderőnek képezése, mint a forradalom kivitelére szükséges pénzösszegnek megszervezése iránt.»

Ilyen kerületi főnök volt a háromszéki teleki születésű, nagyrádi Horváth Károly, ifjú (1854-ben 25 éves) földbirtokos, Háromszék és Miklósvárszék kerületi főnöke. Még serényebb buzgólkodást fejtett ki az udvarhelyszéki martonosi Gálfy Mihály ügyvéd (1854-ben 37 éves), Török sógora és volt szolgabíró, aki Udvarhely- és Bardócséknek volt kerületi főnöke, ahol az összeesküést «különös tevékenysége által sikerkel előmozdította». ²

Az összeesküés nem maradt titokban: Bukarestből kelt feljelentések következetében felfedezték, részeseit elfogták, osztrák cs.

hadi törvényszék elé állították. 1853 okt. 11-én Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály felségáulás címén kötéláltali halárla ítéltettek s 1854 márc. 30-én Marosvásárhelyt kivégeztettek.³ Többen börtönbe vettettek. Köztük Deák Farkas, akkor marosvásárhelyi fiatal gimnáziumi tanuló, a későbbi neves történetíró, aki megírta fogására történetét s ebben az összeesküvés részleteit.⁴

így kockáztatták fejüköt, áldoztak vért és életet a székely hazafiak a szabadság eszményképéért és résen voltak, felfigyeletek a külföldi bonyodalmaikra s az emigránsok működésére még a legerősebb elnyomatás rémuralma idejében is.⁵

Az örökkigazság végtére is elégítélt szolgáltatott: a nemzet visszanyerte jogait, alkotmányát; a székelyek évszázados sérelmei orvosolva lónek s az egybeolvadt két hazában egyenlő jog és igazság forrasztott egy nemzetté magyart és székelyt.

Az 1848-ik évi nagy alkotások és dicső küzelmek a magyar államesszmények egységes feltételeit megalapították; a reá következő rémuralomnak emlékei és a Bach-rendszernek hatásai Magyarországnak Erdélyvel leendő egyesítését annyira megérlelték, hogy a székely nemzet régi történelménél dicső emlékeit, törvényeit és kiváltságait örömmel és utógondolat nélkül áldozta fel az egységes magyar állam eszméje megvalósításának. A székely nemzet többé nem kiváltságos jogaiiban, hanem a Magyarországgal való teljes unióban és a felelős magyar miniszterium intézményében kereste fennmaradásának legfőbb biztosítékát.

A Bach-rendszer bukása után 1861-ben a Székelyföld is megkezdette alkotmányos életét és a székekben megtartották az alkotmányos választásokat (királybírákat, főjegyzőket, dullókat választottak). Megkezdtődött tehát az első alkotmányos adminisztráció az 1848. évben félbenszakadt régi közigazgatási rendszer fonálának életbeléptetésével.

1862-ben ezen rövid alkotmányos életet újból ideiglenes kormányzat (provisorium) váltotta fel; mert az 1861. évi pesti országgyűlés hazafias törekvése meddő maradt. A nemzet hazafias tömege visszavonult és ismét passzív ellenállásra határozta el magát.

1865-ben a politikai helyzet azt követelte, hogy az 1861. évben kinevezett székely főkirálybírák hivatalos állásaiat újból elfoglalják. A Kolozsvárra összehívott országgyűlésre a székek is elküldötték képviselőiket, hogy abban a már oly régen óhajtott uniót Magyar-

országgal lehetővé tegyék. A székek képviselői a pesti országgyűlésen és az 1867. évi kiegyezés létrehozatalában is résztvettek.

Miután gr. Andrassy Gyula elnöklete alatt a felelős miniszterium megalakult és Ferenc József királyá koronáztatott, Magyarországon az alkotmányos élet minden vonalon életbe lépett.

Erre bekövetkezett a rohamos fejlődés alkotmányos korszaka, melyben a törvényhozás a közigazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak, a honvédelem rendszerének, a népnevelésnek, a pénz- és közlekedési ügyeknek szervezésére és berendezésére alapvető törvényeket alkotott, melyeket a törvényhatóságoknak kellett végrehajtani és az életbe áltultetni. 1868-ban a népoktatási és újoncozási törvények, 1870-ben a megyei szervezetre vonatkozó törvény, 1871-ben a községek rendezésére és az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó alaptörvények léptek életbe.

Az új megyei rendszer következetében megszűntek a Székelyföldön a testületileg tanácskozó királybírák, derékszéki és viceszéki bírák közigazgatása. Az egész megyei közigazgatást most már az egyetlen alkirálybíró személyes felelősséggel terhe alatt vezette, kinek minden tiszviselő engedelmeskedni tartozott és aki a törvényhatósági közigazgatásnak és a belügyminiszternek eljárásaiért személyesen volt felelős. A járási dullók személyes felelőssége is a járási közigazgatásért életbe lépett. Ezen reform maga után vonta, hogy a Székelyföldön is megszűntek a székek és vármegyékké alakultak át (1872.). Ugyanez alkalommal a főkirálybíróból főispán, az alkirálybíróból alispán, a dullóból szolgabíró lett.⁶

* * *

Az új alkotmányos korszak első évtizedeiben, a múlt század végén, a Székelyföld szellemi és anyagi fejlődésére nagy hatással volt a vasútvonalaknak kiépítése. Erdély unióját az anyaországgal ez tette élő valósággá. A Székelyföld belseje felé fokozatosan kiépülő, a kolozsvár-brassai főirányból elágazó vasútvonalak, a Maros, Küküllők és az Olt völgyében, lassanként mindenki által hozzáférhetőbbé tették a közlekedés, a forgalom számára a székelységet, földje, erdei, ásványvizei, ipara produktumát. Nemzetgazdasági és kultúralis jelentősége ennek kiszámíthatatlan horderejű volt. A székely körvasút által a Székelyföld összeköttetésbe lépett nemcsak az anyaországgal, hanem a külfölddel is. Ez óriási lendületet adott a Székelyföld felvirágzásának.

A Székelyföld nem volt többé hegység-völgyek katlanjaiba, havasok

erdeibe zárkózott külön területű «szegelet-föld» Európa keletén. Nem maradt többé néprajzi, földrajzi, történeti és nyelvészeti különlegesség, hanem megtartva sajátosságainak őseredeti jellegét, összeforrott a testvérhazával s lett annak egyenlő rangú, jogú, törekvésű, a közös nemzeti eszmékért egyaránt (ha nem jobban) lelkesülni tudó — Erdélyvel együtt «Magyarország keleti része».

Erdély régi történeti hivatását⁷ nem felejtette el az új korszakban sem: ő volt és maradt továbbra is az egységessé alakult új magyar állam erőssége, a keleti bánya és fellegvár — és ebben a székhelység volt az állandó őrsereg és munkaerő. A béke korszakában egy ember-öltön át nem kellett káddal harcolni, hanem az alkotó munka eszközeivel serénykedni az új honépítés műveiben. Szántották, vetették, a népszaporodás és örökségi felosztások következtében elaprózódó földsávokat, melyek a folyók völgyein kívül sovány terméssel jutalmazták a ráfordított munkát. Legeltették nyájaikat a havasokon és erdei legelőkön, folytatva az ósfoglalkozású baromtenyésztést, ami a nem éppen kedvező árviszonyok mellett is egyik fő jövedelmi forrásuk maradt, irtották az erdőket, értékesítették a fát, főként a százados fenyőszálakat, melynek párja nem volt a világon. Tutajokon szállították Gyergyóból a Maroson Szeged felé, az Olton s vasúton az Aldunához s onnan kelet felé. A faipar volt egyik kincsesbányája a Székelyföldnek, melynek két és félmillió kát. hold területéből 55 % volt az erdő s ennek közel fele fenyőerdő.⁸ Bőséges terület és alkalom a székely ősrégi «erdőlő» foglalkozáshoz.

A határszéli hegyek mélységeiből sűrűn törnek elő a savanyúvíz (székkylesen *borvíz*) források, melyeknek üdítő italát messze vidékekre szállították akkor ekhós szekereken a «borvízes székelyek», kiket az épülő vasutak lassankint eltüntettek. A vadregényes helyeken a borvizek mellett fürdőtelepek épültek, melyek között híressé vált a XIX. század elején már látogatott *Borszék* (Gyergyóban) a Tölgysi-szoros előtt; *Tusnád* az Olt mellett (Csíkban), a Szent-Anna-tó alatt, *Bálványos-fürdő* (a hasonlónevű régi vár s a kénigőzölgéséről híres «Büdös» barlang mellett); *Élőpatak* (Sepsiszentgyörgy mellett), kitűnő gyógyvizével, melynek kedvéért az oláh bojárok is sűrűn látogatták. Az utóbbi időben híressé vált a marosszéki *Szováta* sósfürdő, melynek természetes melegvize a maga nemében páratlan specialitás. Ezeken kívül minden vidéknek megvolt a maga saját külön fürdője (Málnás, Kovászna, Homorod, Maroshévíz, Zsábonyica stb.).⁹ Közkeletű szálló ige volt, hogyha a Székely-földön egy pálcát a földbe szúrnak, borvíz fakad a nyomában elő.

Az 1870—80-as években a belső székelyföldi falvakon kocsival átutazókat a szekér után borvízzel futó gyerekek rajzolták körül.

Az általános fellendülés kihatással volt a társadalmi és szellemi élet élénkítésére. Társulatok és egyesületek alakultak, melyeknek célja volt a székely érdekek előmozdítása. Az ország fővárosában 1876-ban megalakult a Székely-Egyesület, mely nemcsak a Budapestre került székelyeket egyesítette, de székelyföldi tagjaival s évenként kiadott naptárával fenntartotta a szellemi kapcsolatot a szülőfölddel. Kolozsvárt 1874-ben alakult meg a Székely történelmi bizottság, mely közadakozásból gyűjtött pénzalapjából a Székely Oklevétár hét kötetében kiadta a székelyek történetére összegyűjtött gazdag anyagot. Marosvásárhelyt és másutt Székely-társaság alakult. Sepsiszentgyörgyön megalakult a háromszéki Imecs Jánosné, Zathureczky Emilia úrnő gyűjteménye törzsadománya alapján a Székely Nemzeti Múzeum.

A felébredt történeti érzék nyilvánulása volt a Bem-szobor felállítása Marosvásárhelyt, melynek 1880 őszén történt leleplezése nemcsak székely és magyar testvérisülési ünnepély volt, de a krakkai és lembéri egyetemi ifjúság általam vezetett 12 tagú küldöttsége s a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság lelkes részvételle következtében a magyar-lengyel ősi bajtársi viszony felújítása volt.¹⁰

Szász Károly nemes-lendületű leleplezési ódája költői ihlettel kapcsolta össze — Bem emléke körül — a közelmúltat a jelennel és jövővel, mondván:

«Itt áll, mint akkor álla éppen
A letíport Erdély fölött,
A felvillanó fény szemében
Hirdette csak, hogy győzni jött...
Itt áll, mint akkor álla éppen
A visszanyert Erdély fölött,
A messzelátóval kezében
Kémlelke távol és jövőt.
Dicsőbb jövendőnk távolába
Üj látkört pillantása nyit,
Míg ágyúján pihenve lába .
Jelenti: érc s erő van itt.¹¹

Az új alkotmányos korszak törvényhozása gondot fordított Erdély és a Székelyföld szellemi és anyagi érdekei előmozdítására. Intézkedések történtek az ipar, kereskedeleml, az iskolaügy, a tudomány, művészet fejlesztésére. Az élelmes székely nép fel tudta hasz-

nálni és értékesíteni az új korszak társadalmi, közgazdasági és közművelődési intézményeit. Szép iskolák épültek, virágzó ipartelepek, gyárak létesítétek s minden téren örvendetes haladás jelei mutatkoztak.

Mégis a Székelyföld sovány földje, a nép szegénysége s a mellett nagy szaporasága miatt nem volt könnyű otthon a megélhetés és elhelyezkedés. Úgyhogy a múlt század végén a kivándorlás (miként az anyaország soványabb felvidékéről) a Székelyföldön is megindult. Az intelligens tanult osztály fiai elhelyezkedtek a hivatalokban az erdélyi és magyarországi nagyobb városokban s főként a fővárosban; a nép fiai munkát vállaltak az ipartelepeken, gyárakban, vasútnál, csendőrségnél. Ezen a pályán a katonás szellemű, fegyelmezett és rendszerető székelység közmegbecsülésben részesült. Az iparos- és munkásosztályra élénk vonzerőt gyakorolt a szomszéd, újonnan egyesült két Oláhország, a török fennhatóság alól felszabadult és királysággá alakult Románia, hol bő alkalom kínálkozott a keresetre s a székely munkaerő és becsületes megbízhatóság versenytárs nélkül állott. Románia fővárosa és nagyobb városai közel száz-ezer székelyt vonzottak át és foglalkoztattak háztartásuk, földmívelésük, iparuk színvonala emelésére.

A vérveszteség a XX. század elejéig olyan mérvet öltött, hogy komoly aggodalmat okozott. Ennek tanulmányozására és okai megszüntetésére rendezték az erdélyi társadalmi egyesületek — az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület vezetése alatt — a «Székely Kongresszusát 1902 aug. 28—30. napjain Csík-Tusnádon. Célját Bedő Albert földmív. min. államtitkár, mint a rendező-bizottság elnöke abban foglalta össze, hogy «működési köre, figyelemmel a székely nép közgazdasági helyzetére, mindenek a földmívelési, ipari, kereskedelmi és közművelődési kérdések, melyeknek törvényhozási, kormányzati vagy társadalmi úton való megoldása alkalmass lehet a székely nép mai szenvedő helyzetének javítására s kivándorlásának csökkentésére».

A kongresszus megnyitó előadását e sorok írója tartotta «A székelyek történelmi intézményeiről». Azután három napon át a ki-jelölt előadók terjesztették elő tanulmányaikat s javaslataikat, öt szakosztály keretébe osztva: az őstermelésről, az ipar, kereskedelem, munkásügy, értékesítés, közlekedés felől; a birtokpolitika, adó- és hitelügyről; a közművelődés és közegészségügyről; végül a kivándorlásról és fürdőügyről.¹² A megvitatott határozatok irányadásul szolgáltak a teendő kormányintézkedések számára, melyekből később sok megvalósult a székelység érdekeinek előmozdítására.

A jelen század másfél évtizede általában minden téren az örvendetes gyarapodás és előhaladás kora volt, melynek bővebb vázolása nem lehet föladata e munkának, — nemcsak a kissabott keret betelése miatt, de azért is, mert a jelenkor nem lehet tárgya a kiforrott történetírásnak. Egy történeti epizódról az 1877/78. orosz-török háború idejéből még alább megemlékezünk: a «székely puccs»ról.

Az 1914» kitört világháború megakasztott minden fejlődést. Bő alkalmat nyújtott ugyan a székely nép régi vitéz hírnevének gyarapítására, de nagy vér- és anyagi áldozatot is követelt. Az oláh betörés éppen a Székelyföldön pusztított végig 1916 őszén. Kiveretésük is nagyrészt a székely vitézek érdeme.¹³ De Trianon a székelyeket találta leginkább szíven, midőn elszakította őket az anyaországtól és a legyőzött perfid ellenségnak szolgáltatta ki, mely bosszúval eltelve, öntudatosan törekszik a székelység megrontására.¹⁴

Reméljük, hogy a székely szívösság és öserő ezzel a veszéllyel szemben is kiállja a tűzpróbát s az isteni örök igazság a székelységnak még dicsőséges történeti múltjához méltó szerepet juttat a régi nagy Magyarország feltámasztásában.

¹ Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Bp. 1894.

² Egykorú nyomtatott «Hirdetmény» magyarul és oláhul : «A nagyszebeni cs. kir. Hadi Törvényszék nevében a M.-Vásárhelyt létező cs. kir. katonai vidéki Parancsnokság» nevében. (Irrattáramban.)

³ Emléküket kivégeztetésük helyén a marosvásárhelyi Posta-reten később díszes köemlékkel örökitették meg.

⁴ Deák Farkas: Fogásom története. Pest 1868.

⁵ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1, II. k. 1849—65. Budapest 1921 — 26, több helyen megemlékezik az erdélyi mozgalmakról.

⁶ Török Albert udvarhelyszéki alkirálybíró, majd vm. alispán összefoglalása Udv. vm. történetében 575. 1.

⁷ Ld. Szádeczky Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok, Budapest 1926.

⁸ A Székely Kongresszus Budapest 1902, 140. 1. «Ezen erdők a világ legjobb minőségű lucfenyő-erdei.»

⁹ Erdély fürdői, Kolozsvár, 1901. Borszék fürdő.

¹⁰ Bem-Album M.-Vásárhelyt, 1881.

¹¹ E legszebb magyar szobrok egyike, Huszár Adolf remekműve, 30 évig állott Marosvásárhely főterén, szemben a Rákócziéval, Kossuthéval. 1919-ben a besurranó új «khódítók» mindenárt ledöntötték s helyükön oláh templomot építettek a székely főváros lakosságára kirott közköltségen.

¹² A Székely Kongresszus, Budapest, 1902. 18. 1.

¹³ Ezt kimatatom «Az oláhok betörése Erdélybe és kivezetésük» c. még kiadatlan művbenben.

¹⁴ A párizsi békekongresszuson úgy állították be a székely kérdést, hogy a székelyeket külön választották és számították a magyarságtól.

XXXII.

A székely puccs 1877-ben.

A székelyek harcias szellemének megnyilvánulása volt az a székelylégió szervezés is, mely az 1877/78-iki orosz—török háború alkalmával oly nagy feltűnést keltett, ami azonban az utolsó napokban fölfedeztetvéni, a tettek mezejére nem léphetett. így nyerte — a sikertelen kísérlet alapján — a «székely puccs» nevet. Megmaradt azonban így is a székely harci készség egy röpke, felvillanó fény-sugarának.

Történeti háttere és előzménye az, hogy az oroszok 1877 április havában haddal támadták meg Törökországot. Átvonultak Románián, amely nemcsak hogy megengedte azt, hanem később maga is segélyére sietett az oroszoknak. Az orosz sereg 1877 június végén tudott csak átkelni a Dunán, de július folyamán megrekedt Plevna földsáncai alatt, ahol Ozmán pasa, a «gózsi», négy hónapig vitézül ellenállt s az oroszoknak 50,000 főnyi veszteséget okozott. Az oroszok segítségül hívták az oláhokat s ezek 60,000 főnyi hadat mozgósítottak. Ozmán pasa december 10-én, hősies kirohanás után kapitulált 43,000 emberével, mivel élelmi- és hadiszerei a hosszú körlázás következtében elfogytanak.

A törökök hősies ellenállása és véres küzdelmei Plevnánál s a balkánhegyi Sipka-szorosnál, lángra gyújtották a magyar-török testvériség és érdekközösség érzését. A magyar közvélemény hangosan követelte a beavatkozást: a törökök megsegítését. A monarchia politikájának akkori intézőkérei azonban hallani sem akartak a törökök megsegítéséről, sőt a három császár találkozása Salzburgban (1877 augusztusában) különleg is demonstrálta a be-nem-avatkozás politikáját.¹

Amit a magyar közvélemény nem tudott, a hivatalos politika nem akart megvalósítani, azt egy lelkes kis székely csapat akarta végrehajtani. Ugrón Gábor, a székelyek akkori függetlenségi vezérpolitikusa, elhatározta (amire a biztatást — úgy látszik — kívülről kapta), hogy ő a Székelyföldön titokban szabadsápatot szervez s azzal beüt Moldvába, felrobbantják az egyetlen vasútvonal hídját a Szeréten, Adjud mellett, elvágyják az oroszok összekötő- és hadtávonát s ezzel olyan zürzavart és pánikot idéznek elő, ami végeredményében az oroszok vereségét fogja okozni.

A székely légió szervezéséhez mindenekelőtt pénzre és fegyver-

rekre volt szükség. A pénzt az angolok adták. Simonyi Ernő, a függetlenségi párt akkori elnöke közvetítette. Hadiszereket részint Angliából küldtek, a fegyvereket Bécsben szereztek meg. Az osztrák-magyar hadseregen akkor hozták be az újszerkezetű Werndl-puskákat s kimustrálták a Wenzl-féle háltoltató fegyvereket. Ezekből néhány százezret bocsátott a bécsi Arzenál potom pénzen áruba, úgy hogy a bécsi fegyverkereskedők raktárai telve voltak ezekkel. Nem volt nehéz hozzájutni.

Miután fegyverekről gondoskodtak, Ugrón és társai a székelyek közt sereget toborzottak. Olyan kiszolgált katonákat fogadtak fel, akik Wenzl-féle puskákkal voltak kiképezve. mindenki megkapta a rangját, tiszt is akadt elegendő számmal. Udvarhelyen a főtoborzó a lelkes báró Orbán Balázs volt, aki nagyon népszerű volt a székely atyafiak között. Ugrón a kérdés pénzügyi és felszerelési dologaiban fáradozott, Bartha Miklós Háromszéken és Csíkben intézte a szervezést.

Az udvarhelyi toborzásnak volt egy komikus alakja is, Bozsi György csizmadiamester, szélsőbaloldali kortes, aki (a Curia ítélete szerint) «magát nagy dologra hívattott és kiválasztott embernek képzelvén, az ilyfajta emberek együgyűségével együttjáró fontoskodás! viszketegségtől elkapatva» sürgött-forgott a toborzás körül.

Csíkmegyében a légió toborzása és a fegyverszállítmányok körül előkelő úri emberek forgolódtak. Ugrón, Orbán és Bartha képviselők Balásy Lajos kászon-altizi nagybirtokost és fürdőtulajdonost (későbbi képviselőt) avatták be legelőbb a titokba, megállapodván vele, hogy fegyvereket és katonai felszereléseket fognak címére küldeni, melyeket további intézkedésig rejtsenek el. Balásy Gál Endre ottani birtokostársát és Csíkszeredái ügyvédet kérte fel (aug. 18.) a segédezésre.

Gál Endre beavatott a tervbe több ügyvédet, szolgabírót, árvaszéki ülnököt, tanárt, akik feloszlatták a szerepeket s a működési tért, titoktartás fogadása mellett. Ezek Csíkban m. e. 1042 embert írtak össze. Szeptember derekán érkeztek a fegyveres ládák, amelyeket Gál tovább küldött Kászon-Altízbe, hol öccse, Gál István vette át és rejtte el előbb ottani csűrökben, majd a havasban. Bartha nem-sokára pénzt is hozott, 2000 frtot kiosztott Csíkban, 4000-et átvitt Háromszékre. Ebből a beállott légionáriusok fejenként 2—2 forint előleget kaptak. Csíkban a toborzás titka megőriztetett, Háromszéken azonban már szept. 20-ika körül nyilvánosan beszélgették a készülődésekről s a fegyverszállításokról. Míg nem a kormány is hírt

vévén a doogról, kutatás indult meg s a fegyverszállítás felfedeztetvéni, a terv napvilágra került.

A Székelyföldnek stratégiai szempontból legfontosabb része Háromszék» Ott van az Ojtozi-szoros, melyen a legfőbb hadi út vezet Moldva felé» A legutóbb lezajlott világháborúban is ott folytak a legvéresebb harcok. Ezen a szoroson akart a székely légió bevonulni Moldvába» Arrafelé irányították tehát a fegyverküldeményeket. Háromszéken volt a toborzás legintenzívebb s oda címzették s küldték a legtöbb szerelvényt» Ott a fegyvergyűjtő megbízottak voltak: Kézdivásárhelyen Nagy Ezékiel sörfőzőgyáros, Kézdi-Martonfalván Horváth Ignác, volt 1848/49-es huszárezredes, nagybirtokos (aki 102 éves korában 1915-ben halt meg Kolozsvárt) s a Tusnád melletti Bükszádon Szűcs Mihály üveggyáros» Ezeknek a nevére állították ki Bécsben a fuvarlevelet és küldötték hamis jelzéssel a «portékákat»: a fegyveres és lőszeres ládákat» Akkor a Székelyföld belsejébe még nem vezetett vasútvonal s így a Segesvár—Brassó közötti állomásokra elosztva érkeztek a ládák: Héjasfalvára br» Orbán Ottó címére, Kacára és Homoród-Kőhalomra Lánczkynak, Földvárra Szűcs Mihálynak, Brassóba Balásynak, Nagy Ezékielnak és Horváth Ignácnak. Ezeknek kellett átvenni és a határszélen elrejtve megörizni a támadásig.

A felkelést úgy terveztek, hogy a résztvevők a berecki okt. 1» vásáron jönnek össze polgári ruhában. Ott osztják ki a fegyvereket, a felszerelést, a fezeket s onnan menten meg is indul a sereg a közelíti határ felé.

Mikor már minden elő volt készítve, néhány nappal a berecki vásár előtt az összeesküést felfedezték. A titok nyomára, valószínűleg oláh jelentés alapján, Gorcsakow orosz külügyminiszter irányította a bécsi kormány s ez a pesti rendőrség figyelmét. Krajnik 1848/49-1 erdélyi oláh prefekt ugyanis megtudván Brassóban 1877 szeptemberében, hogy mi készül a Székelyföldön, sietett Bukarestbe, jelentést tett Rosetti képviselőházi elnöknek és azt az Axentyével s Moldován volt 49-es prefekttel megbeszélt tervet adta elő, hogy ellenfelkelést szervezzenek az erdélyi oláhok között a székelyek hábatámadására s ehhez fegyvereket és költséget kértek Romániától. Rosetti helyeselte, de közölni akarta előbb az éppen Bukarestben tartózkodó Gorcsakow orosz külügyminiszterrel. Ez azonban a tervet nem helyeselte, mert nem akart a monarchiával összeütközésbe keveredni, hanem e helyett nyomatékosan felhívta a dologra a bécsi kormány figyelmét. Gorcsakow jelentésére indított aztán a bécsi, illetőleg a magyar kor-

mány nyomozást s maga a belügyminisztériumi rendőri osztályának főnöke Jekelfalussy Lajos min. tanácsos (Deutsch Béla álnév alatt) utazott le Erdélybe. Járt Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Gelencén stb., tudakozódott a székely urak között, de a beavatottak közt nem talált árulóra. Míg nem Brassóban s utána a többi állomásokon kutatást indítva felfedezte a fegyverszállítmányokat s a bíróság kezére juttatta a közbenjárókat.

A brassai felfedezés után megindultak a házkutatások, elfogatások és vallatások a Székelyföldön. Nagy Ezékielt 1877 szept. 26-án este a törvényszék fogházába kísérték Kézdivásárhelyen. Horváth Ignácnál szept. 27-én tartottak Martonfalván házkutatást. A szabadságharcnak erdélyi lovassági volt parancsnoka, honv. huszáralezredes a vizsgálati fogásban szept. 29-én azt vallotta, hogy «semmi olyan lelkeössmérét nem nyomja, mi által törvényes királya és hazája ellen vétett volna». Mihály Albert martonfalvi birtokos, ki a ládákat Brassóból elszállította, azt vallotta, hogy átvett és vitt ugyan ládákat Brassóból, de a dálnoki lejtőn éjjel 13—14 ember útját állotta s erőszakkal elvették és elvittek másfelé. Balásy Lajos Kászon-Impér-falván nem tudott semmit a címére jött küldeményről, nem tudta, ki küldhette és mi célból. A vizsgálóbíró a kézdivásárhelyi törvényszék börtönébe «béutaztatta» (szept. 29.)

A brassai állomáson történt lefoglalások után átkutatták a szomszédos, többi állomásokat is. Földváron szept. 27-én kilenc ládat találtak puskákkal, töltényekkel, tölténytáskákkal, szuronytokokkal, derékszíjakkal tele, Bécsből «Nickel» jelzéssel, Szűcs Mihály címére Bükszádra. Elfogatván, a sepsiszentgyörgyi járásbírósagnál (szept. 29.) azt vallotta, hogy ő nem vett át semmit.

A vasúti kutatások során a homoród-kőhalmi állomás raktárában szept. 27-én 37 láda küldeményt találtak, Bécsből. 20-ban éles-töltény volt, m. e. 37,600, a többiben szuronyos puska, lovassági kard, revolvertöltény, tölténytáskák, derékszíjak, kardbojt stb. Lánczky Sándor címére küldettek «Maschieneniemen» jelzéssel. Az állomásfőnök jelentette, hogy már előbb, szept. 10-én is érkezett 13 hasonló láda, melyeket Lánczky 5 szekrénen elvitett. Ugyancsak Kacán szeptember 30-án 20 ládát foglaltak le, melyekben 39,160 töltény volt. Ezek is Lánczky címére érkeztek Bécsből. Héjasfalván 41 láda volt «Nickel» jelzéssel, Lánczkynak címezve.

Az első lefoglalás alapján Török Albert udvarhelyi alispán az oláhfalusi csendőrökkel szept. 28-án hajnalban Szentkeresztbányára ment s Lánczkynál házkutatást tartott s őt kihallgatta. Azt vallotta,

hogy a szállításra levelezőlapon Grossmann nevű szolnoki kereskedő kérte fel azzal, hogy üvegházi mintákat tartalmaz sőt azokat mint e vidéken szállítással is foglalkozó, tovább küldte Csíkszeredái Gál Endre ügyvéd útján Kászonba. Az udvarhelyi törvényszék Lánczkyt és a három oláhfalvi szekereset letartóztatta.

A szekeresek egyike székely furfanggal elmondta, hogy miként szállították a ládákat Csíkszeredán át Kászonba, mint «boti portékát», nem tudva, hogy mi van benne. A második szekeres már beszédesebb volt, megvallotta, hogy Gál István megmondta az átvételnél Nagy-Kászonban, midőn a pajtába rakatta, hogy «a ládákban féltős portéka van . . . fegyverek és katonai szerelvények, kiviszik az erdőre és onnan tovább küldik a törökök számára». A harmadik azt vallotta, hogy ő csak visszajövet a Hargita aljában hallotta szembejövő szekeresektől, kik hasonló ládákat szállítottak, hogy «a ládákban golyóbis van, mire én — tette hozzá — úgy megijedtem, hogy a nyavalya szinte kitört». Gál Endre elfogatván, okt. 2-án az udvarhelyi törvényszéken azt felelte, hogy Lánczkyt nem ismeri, soha életében vele legkisebb összeköttetése sem volt; őt a szállításra szept. elején egy Grossmann nevű ember kérte fel. Gál István is elfogatván okt. 4-én, tagadta, hogy a ládákat átvette és tovább fuvarozta volna. A csattanós válasz csakhamart megjött, mert a csendőrök okt. 6-án Gál Endrének Kászon-havasában, a moldvai határszélen lévő szénás csűrében elrejtve 30 ládát s azokban a fegyvereket megtalálták az Úzvölgyben, a Fehérvíz mellett.¹ Gál Endrét még ez sem hozta zavarba, azt felelte rá, hogy neki a kászoni havason nincs is csüre. A szolnoki Grossmann sem tudott a közvetítésről: neki, «kilenc gyermek apja lévén, nincs ideje az ilyesmire». Arra a kérdésre, hogy van-e más Grossmann Szolnokon? — azt felelte, hogy «a világban sok Grossmann van, de Szolnokon csak ő van egyedül!»

Szóval Háromszéken, Udvarhelyt és Csíkban mindenki ártatlan volt, nem tettek semmit, egymást sem ismerték; ami nem zárta ki azt, hogy a teendő hivatalos vizsgálatokról előre értesültek az érdekeltek.

A felfedezett összeesküvés elbírálására a marosvásárhelyi törvényszék, mint a politikai vétségek erdélyi büntető fóruma lévén illetékes, onnan is küldtek ki vizsgálóbírót (Hildebrand Józsefet) és egy törvényszéki jegyzőt (Hines Miklóst) helyszíni szemlékre, kutatásokra stb. Ők okt. 6-án Brassóban egy kalaposnál 1600 Klapka-csárdáskalapot találtak, melyet egy csíksatószeget csizmadiamester rendelt meg, «egy előtte ismeretlen romániai kereskedő megbízásából».

A helyszíni vizsgálatok befejeztével az udvarhelyi börtönből október 8-án Lánczyt, a két Gált és Bozsi Györgyöt Marosvásárhelyre szállították; Balásyt, Horváthot, Nagy Ezékielt és Mihály Albertét Kézdivásárhelyt hagyták a börtönben. A marosvásárhelyi törvényszék közcsendháborítás címen folytatta az előbb felségsértés címen indított vizsgálatot, fenntartván a vizsgálati fogását. Ez ellen az érdekeltek felebbeztek a marosvásárhelyi kir. táblához.

A marosvásárhelyi tábla 1877 okt. 25-én Balásy Lajost szabadlábra helyezte, a többiek vizsgálati fogását továbbra is fenntartotta.

A kir. Curia 1877 nov. 20-án hozott végzésében az összes vádlottat előzetes letartóztatásuk megszüntetésével azonnal szabadlábra helyezni rendelte, azzal a megokolással, hogy az előnyomozat befejezve lévén, a további vizsgálat meghiúsításától tartani nem lehet.

A Székelyföldön mindenki tudta, hogy a vizsgálati fogásába, majd szabadlábra helyezett gyanúsítottak mellékszereplők: a főintézők Bartha Milkós és főként Ugrón Gábor volt. Ők azonban a fel-fedezés után egyelőre eltűntek a Székelyföldről. Bartha előbb Nagyszebenbe ment, hol rokonai voltak. Onnan Gömörmegyebe, Balog-falvára; ottani atyafiai között rejtőzve el a világtól. A Székelyföldről menekülve Segesvárt az állomáson véletlenül találkozott gróf Bethlen Gábor főispánnal, aki már akkor tudott a felfedezett székely mozgalomról és abban Bartha szerepérlő. Bethlen a helyett, hogy letartóztatta volna, odaszólta neki foghegyről «kajsza» ajakával: «Hová? meddig?» «Szebenbe!» — felelte Bartha. «Nem elég! tovább!» — replikázott Bethlen. Bartha megfogadta a jó tanácsot. Ez a találkozás és szóváltás tudtára esett Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki szemrehányást tett Bethlennek, hogy miért nem fogatta el Barthát és Ugront. Azt felelte rá önrzetesen a büszke főür (Keresd és Kerlész ura, később az EMKE elnöke), hogy «nem vagyok én zsandár!»

Bartha a Curia felmentő ítéletéről értesülve, nov. 25-én ezt a táviratot intézte Balogfalváról a marosvásárhelyi vizsgálóbíróhoz: «Személyes jelentkezés végett útnak indultam Várhely felé». Útközben Losoncról nov. 25-én levelet is írt neki, hogy a Kelet Népe hírlapból olvasván véletlenségből (?) körözöttet, siet jelentkezni. Megérkezvén Marosvásárhelyre, nov. 29-i kihallgatása alkalmával tagadta, hogy a Moldva-Olahországba betörni szándékolt székely csapat alakításában közreműködtött volna (?). Járt Háromszéken szeptember közepén, mert a torjai Büdös-barlang közelében Bálványos vára romjai vidékén vasbányát akartak nyitni (?). Arra, hogy Csíkban ismerőseivel kikkel találkozott, már nem emlékezett. Hogy

ott 2000 frtot adott volna át nyugta mellett a toborzás előlegeire, az nem áll (?). «Ily ügyben, azt hiszem, nyugtát nem szokás venni. 2000 írttal háborút csinálni nem lehet!» Hogy Szűchshöz levelet küldött volna neve aláírásával, azt misztifikációnak jelenti ki. A mozgalomban részt nem vett, e tekintetben senkivel s így Ugrón Gáborral sem érintkezett (?). Előleges letartóztatásba tétetett, ami ellen felebbezett. A vásárhelyi tábla 1877 dec. 4-én fogadalom mellett, hogy otthon marad, szabadlábra helyezte, elégtelen gyanúokok alapján.

Ugrón Gábor volt a lelke a légió szervezésének. A marosvásárhelyi vizsgálóbíró okt. 14-én házkutatást tartott nála Udvarhelyen — eredménytelenül. Felesége azt mondta, hogy okt. elején eltávozott, nem tudja hová (?). Nyomozó levelet adtak ki ellene. Ugrón Olaszországra szökött. Előbb azonban fivérét, Ákost felküldte Bécsbe, hogy ott ő magamagának táviratot adjon fel Budapestre, mellyel a budapesti rendőrséget félrevezette, mintha fivére Bécs felé menekült volna. Felesége a házkutatás napján (okt. 14.) angolul táviratozott neki Velencébe, hogy utazzék tovább, mert körözik s álnév alatt tudassa Vásárhelyre tovább utazását. Ugrón Padovából válaszolt, hogy Flórencbe s onnan Rómába megy. A táviratok a períratok közt vannak.

Bartha Miklós szabadlábra helyezése után Ugrón is jelentkezett. 1878 jan. 12-én levelet írt Nagyváradról a marosvásárhelyi vizsgálóbírónak, hogy külföldi útjáról hazáérve, értesült hogy körözik, január 16-án Vásárhelyt lesz. Úgy is történt. Kihallgatták. Azért utazott külföldre — úgymond — mert tartott a letartóztatástól s remélte, hogy a vizsgálat rendén kiderülvén ártatlansága, a vizsgálati fogásot kikerülheti. Tagadta, hogy a székely légió alakításában közreműködött volna s Bozsi Györgyöt ő bízta volna meg a toborzással. A fegyverek küldéséről, érkezéséről tudomása nem volt. (?) A bécsi megrendelőket, szállítókat nem ismeri (?). Az ügyről tudomása nincs (?). Gyanúokok nem bizonyítékok. Letartóztatták. Felebbezett.

Báró Orbán Ottó is fogházba került a lóvásárlások miatt.

A vásárhelyi tábla 1878 jan. 21-én Ugrón Gábor és Orbán Ottó szabadlábra helyezését rendelte el, «mivel a bűntény nincs bebizo nyítva». A külügyi vonatkozásai miatt kényes bűnpert a király 1878 május 11-én pertöréssel megszüntette.

A székely furfang kivágta magát s Justitia, a bekötött szemű istenasszony csendesen mosolygott, örvendve, hogy nem lát. A székelyek büszkék voltak a régi virtus megnyilatkozására, mellyel igazolni vélték Petőfi szavait, hogy «nem fajult el még a székely vér» s a kell «virágot tűznek kalapjok mellé s dalolnak a harc mezején!»²

¹ Az Úz-völgyben állott 1916 őszétől 1918 tavaszáig a határszélen a 39-ik honvéd hadosztály főparancsnokságának hadiszállása. Ott látogattam meg 1916 nov. végén az akkor Doberdói Breit József altábornagy parancsnoksága alatt állott hadosztályt a Gözfürészgyárnál s a cassai 9. honvédezredet határszéli állásában. Nyékhegyi Ferenc vitéz ezredparancsnok (a nem rég, 1927 aug. 4. tragikusan elhunyt táboronok) társaságában átmentünk a határon a Fehérvíznak az Úz-patakba torkolása mellett az oláh front elé, hol fényképfelvételünkre ágyúlövessel feleltek. (Ld. a Túristaság és Alpinizmus 1917. évf. megjelent «Az Úzi szoros» c. cikkemet és képeinket.)

² «A székely puccs» történetét megírtam s kiadtam Budapesten 1920. a marosvásárhelyi törvényszék és tábla hivatalos peraktái alapján. Leírta azt egykorúan számomra Becz Antal csíki alispán, aki résztvett a szervezésben. Elmondotta maga Ugrón Gábor a fővezér, 1879 nyarán, a M. Történelmi Társulat vándorgyűlése alkalmával Segesvárról Keresőre, a gróf Behtlen Gábor várkastélyába menő utunk alatt, melyet vele, az ő kocsiján tettem meg.

UTÓSZÓ.

Íme a székelyek története — dióhéjban. Azt hirdeti és igazolja, hogy a magyar nemzetnek egyik legértékesebb s legharciasabb alkató része a «nemes székely náció» — a «genus hominum bellicosissimum».

Múltjában sok az örööm, a küzdelem, — a dicsőség.

Jelenében kevés a derű, tenger a fájdalom, sötét a gyász, — beborult a «Csaba-útja».

Jövőjében erős a bizodalom, hogy Csaba vitézei visszatérnek a Hadak-útján — s felszabadítják a Székelyföldet.

Azzal együtt visszakerekedik a Kárpátok körive övezte, a Duna-Tisza folyamrendszere öntözte, régi dicső Nagy-Magyarország, melynek ezer éven át megvívhatatlan sarokbástyája volt a Székelyföld s annak vitéz őrserege, az ősi hún erő és dísz(«robur decusque hunnicum»): a székelység.

Ha majd a mostani sötét éjszakában felragyog a székelyek címerében tündökölő *félhold* s a felkelő nappal felszáll az erdélyi magyarok címerének *felróppenő sasa*, — a székely vér be fogja bizonyítani, hogy «minden kis cseppe drága gyöngyöt ér»!

Balatonalmádi, 1927 szept. 8. Kis-Boldogasszony napján.

Sz. K. L.

NÉV- ÉS TÁRGYMutató.

- Aba nemzetseg 7.
Abaza, abaszek nép 15.
Abrán-nem 26.
Adjud 379.
Adó-fizetés 272. —megszavazás 79. — összeíró (connumerato) 301. —szedő (exactor) 50. —ügyek 34.
Adorján-nem 26, 31.
Agház (Agház, Akos?)-nem 27.
Agyagfalva 103, 367. — i nemzetgyűlés (1506.) 33, 41, 44, 57, 100, 366, 367.
Ajtónálló (janitor) 50.
Ajtony (az utolsó gyula) 22, 24.
Akadás 31.
Akosfalva 116.
Alba Julia — Gyulafehérvár 25.
Al-Bekri 14.
Albert m. király 37. — lengyel király 94.
Aldünai bolgár hadifoglyok 20.
Algyogý 40, 180.
Alcsik 31.
Ali basa 205, 254. — bég 96.
Alkaptány (vicecapitaneus) 36.
Alkirálybiró (vicejudec) 36, 46.
Állandó törvényszék (continua tabula) 33.
Alsó Dunánál székely telepek 22.
Alsó-Rákos 281.
Általános hadfelkelés 65, 70. — hadiszemle (generális mustra) 241. — hadkötelezettség 71. — mozgósítás (generális expeditio) 228.
Altorta 284.
Alvinczi Gábor 326.
II. András király 2. — Andrásfalva 344.
Andrássy Gyula gr. 374. — Márton 104, no, 122, 151. — Péter 122, 129.
Andreanum (1224.) 37, 65.
Anglia 380.
Angyalos Istvánná 185.
Angyalost Mihály 174, 175.
Anonymous (III. Béla feir. jegyzője) 5, 25.
Anyasék (sedes capitalis) 29, 264.
Apafi Mihály 45, 200, 201, 203, 237, 242, 257, 274, 275, 285, 295. - Miklós 134, 135.
Apor-család 122, 281. — István 297. — Lázár 199. — Mihály 199. — Péter 161.
Approbate constitutions 218.
Aprómarha-dézma 160.
Apulum (Gyulafehérvár) 25.
Aranyos-földe 63, 85. —szék 27, 81, 85. 214. — i telepítés (1257—70.) 21.
Áron moldvai vajda 132, 225.
Árpád vezér 5. — hadai 20.
Aszparukh (678.) 14.
Athlamos 85.
Attila 20, 80. — népei 5.
Austerlitz 557.
Avarok Dáciában 9. — hun volta 13. — tói való származtatás 10.
Axentye 381.
Bach-rendszer 373.
Badeni Lajos örgróf 296.
Bagomér, székely ispán 38.
Baján kagán 13.
Bajor örökösdési háború 344, 357.
Bajtay püspök 343.
Bakó István marosszéki főkapitány 199.
Balassa Menyhért 70, 115.
Balassi Ferenc 173—175, 177, 178. — Lajos 380—382, 384.
Balázs Mihály 174, 175.
Balázsfalva 301.
Balk és Drág., Szász vajda fiai 39.
Balkán 25.
Balogfalva 384.
Balog-vára 189.
Bálványos-fürdő 375. —várni, 281, 384.
Bán András 115.
Bandérium 65.
Bánffy-család 38, 39. — Dienes 203, 207, 296. — György gr. 316. — Pál 42, 127, 279.
Bánk Lénárd 81.
Bánság 319.
Barabás Péter 199.
Bárány-dézma 173.
Barcaság 21, 38, 82, 96, 197, 295. — i szászok 104.
Barcsay Ákos 197—200, 203, 220, 236, 254. —család 278. — Gáspár 26.
Bardóc-szék 32, 47, 48, 335, 341, 346.
Barlabási Lénárd 104.
Bárót 21.
Bartha Miklós 380, 384, 385.
Basa-család 122. — Tamás 181, 205.
Baska 292.

- Básta elkeje (szekere) 165. — féle összeírás (1602.) 58, 278. — György császári főgenerális 136, 148, 162, 163, 164, 214, 215, 226, 240. — korszak 245, 264, 284. — katonái 282.
- Báthory András 39, 136, 137, 145, 152, 176, 230. — Boldizsár 132. — Gábor 47, 168/170, 194, 216, 229, 247, 274, 275, 283, 285, 287. — István 39, 67, 58, 46, 45, 93, 96, 107, 108, 125, 127— 131, 141, 142, 156, 172, 221, 224, 262, 267, 268, 274, 278, 279, 283. — Kristóf 131, 157. — Zsigmond 42, 47/ 63, 131-133/ 136, 139/ 149/ 144/ 146, 147, 148, 155, 159, 160, 161, 162, 165, 214, 215, 216, 221, 225, 226, 239/ 245/ 262, 275/ 278, 279/ 280, 288.
- Bathyány Lajos gr. 364, 365.
- Bay Ferenc 81.
- Bazarád Sándor (1342.) 87, 88.
- Bebek Imre vajda 37, 39. — Péter 287.
- Bécs 82, 352, 355/ 380/ 382, 385. — i arzenál 380. — i béke 166. — i kongresszusz 360.
- Beucz Pál 128.
- Bedő Albert 377.
- Békás szoros 292.
- Békés Gáspár 129, 131, 141, 278.
- IV. Béla király 38, 63.
- Belár (bolgár) király népe 13.
- Béldi Kelemen 122. — Pál 42, 104, no. 203, 206—210, 285, 289, 296.
- Belgrád, a mai Gyulafehérvár 25.
- Bem tábornok 344, 368, 369. — szobor 376.
- Benigni 8. y
- Benkő József 8.
- Bercsenyi Miklós 306.
- Berecz 32, 126, 255, 256, 273/ 274, 275, 284, 287, 288, 300, 381.
- Berlák-folyó 93.
- Bernáld Balázs 79.
- Berzençzey László 365, 366.
- Besenyők 6. — tői való származtatás 8, 9.
- Beszéleni 15.
- Beszterce 38, 333, 368. — bányai országgyűlés 176, 249. — i országgyűlés (1622.) 177.
- Bethlen-adórendszer 327, 328, 329. — Farkas 211. — Gábor 45, 161, 170, 172, 173, 181, 194, 216—218, 221, 222, 230, 232, 240, 238, 247—251, 258, 262, 263, 265, 269, 271, 272, 273/ 275, 280, 283, 285, 288, 327, 384. — Gergely, székely alispán 37, 205. — István 175, 180, 182. — János 204. — Miklós 204, 205, 208, 209, 309, 337. — vára 163, 208.
- Bicsak-család 26. .
- Bihar megyei székely szállások 22. — vára 7. — i országhatár 20. — i Székelyszáz 7. — i telegdiekk 21.
- Bikafalva 367.
- Bikfalva 327.
- Blandrata 183.
- Bocskay István 133 .134, 164, 165, 166, 215, 217, 221, 227, 228, 240. 246, 250, 278, 282, 284.
- Bodola-vára 211, 212.
- Bodza-forduló 287. — szoros 140, 196, 289, 296.
- Bogáth-puszta 27.
- Bogáthy Boldizsár 134. — János 162.
- Bogdán oláh vajda 86.
- Bolgár-besenyő támadás 20. — eszegel-kabar nem 9. — hadifoglyok 11, 20. — hun nép 9. — Kuturgur és unugur népek 10. — ország 14, 95. — szláv lakosság 24. — török törzsek 12.
- Bonchida 198, 305.
- Bonfinius 8, 61, 73, 354.
- Borda (hegycsúcs) 202.
- Bornemissza-család 278. — Ferenc 174, 178. — János 82. — Pál, veszprémi püspök 77. Pál br. 324. — Zsuzsánna 205.
- Boros János 195.
- Borsos Tamás 179, 164, 176, 173, 174, 178, 282.
- Borszék 292, 275.
- Bozsi György 380, 385.
- Brandenburgi Katalin 178, 179, 250.
- Brányicska-érőd 151.
- Brassó 38, 82, 88, 92, 104, 162, 173, 267, 269, 272, 307, 308, 345, 368, 369, 379/ 371/ 381. — i lázadók 170. — i papírmalom 161.
- Buccow Adolf-Miklós br. lovassági tábor-dók 333-335. 327, 342, 343, 347.
- Buda 88, 102.
- Bukarest 133, 372.
- Bukovina 343, 359, 368.
- Burka (cserkesz ruhadarab) 15.
- Büdös-barlang 375.
- Bükszár 381, 382.
- Bünvízsgáló-bizottság (criminalis comisio) 342.
- Carata Manó alezredes 339, 341.
- Carillo Alfonz 132.
- Castaldo 79, 112, 152.
- Chmelnicki Bogdán kozák hetman 196.
- Chirurgus 50.
- Chusani tábornok 310.
- Cibin-folyó 21.
- Cinterem 282.
- Confraterek 89.
- Conrad Mihály, heidendorfi, 343.
- Csaba fiai: Edémén és Ed 7. — monda 6, 7. — neje, a korozmin-nemzetből 7.

- Csáki gr. 39, 211. — Ferenc 37. — István 140. — László 208, 307.
Csángó magyarok 87.
Csányi László 369, 370. — Lázár 100. — Lőrinc 100.
Lőrinc 100.
Császári hadak 287.
Cseffei János 156, 281.
Cseh határok 22. — ország 344.
Cserei János 320. — Mihály 199, 297.
311, 312, 315. — né, Apor Ilona 297.
Cserkesz-nép 15.
Csernáton 32.
Csernowitz 359.
Csicsó-vára m.
Csig (török) = gyepükérítés 32.
Csiglamező 6, 14, 22.
Csík 122. — szék 21, 31, 32, 81, 104, stb.
— i esperesség 85, telepítés 21, vasbánya 147, 124, 221, váshamor 128, 129. — zárda 215. — zendülök 105.
Csíkrákos 340.
Csíksomlyó 211. — i ferencrendi zárda 89, 205.
Csíkszentimre 292.
Csíkszentmihály 297, 238.
Csíkszenttamás 338.
Csíkszépvíz 290.
Csíkszereda 199, 255, 256, 260, 271, 273, 274, 282, 284, 300, 336, 339, 341, 360, 383.
Csíktutsnád 377.
Csíkvacsáresi 178.
Csiszár, kolozsvári tanácsos 185.
Csodaszarvas 13.
Csorna György 177.
Csonka-vár 280.
Csordapásztorok 257.
Csúcsa 368.
Csupor Miklós 39, 92.
Csügés 292.
Czibak Imre 107.
Dácia 8.
Daczó Ferenc 132. — Gergely 122. — György 269, 281. — János 140, 205, 208. — Pál 81, 122, 269.
Dalmácia 88.
Damokos Ferenc 174. — Péter 238. — Tamás 211.
Damuk 292.
Dánfalva 287.
Daniel István br. 335. — János 181. — Mihály 186. — Péter 110.
Darabontok 56, 146, 219, 222.
Daróc 105.
Dávid Ferenc 183.
De Tige br. 306.
Deák Farkas 373.
Debrecen 326.
- Demeter, erdélyi püspök 87.
Demjén Ferenc 178.
Demjénháza 278.
Dentumoger = Doni magyarok 14.
Derékszék (generális sedria) 33.
Dés 184.
Déva 283, 284. — i országgyűlés (1603.) 282, 344, 369.
Ditró 341.
Dobó István 39.
Doboly 369.
Dolhai György 82.
Donáth-család 122. — István 199. — Péter 178.
Dorchay Antal 80.
Dózsa Bence 104. — György (székely) 57, 104. — Mihály 320.
Drág 39.
Drágfy Bertalan 39, 96.
Dráva 22.
Duklai-szoros 359.
Dúl alán király 13.
Duló-nemzetseg 10, 13.
Dulló (szolgabíró) 36, 49.
Dwina 131.
Dyck táborkok 371.
- Fgyházhelyes (egyházhelyi, egyházi, egyházas) nemesek 222, 254, 317.
Éhínség 164, 165.
Elekes István 199.
Előbbkelők (seniores) 54.
Előpatak 375.
Elővédek 5.
Elsass 357.
Emanuel vajda 182.
Emőkéi Miklós 37.
Endes György 297.
Erdély második nemzete 21. — i főkaptány 40. — i határszorosok 20. — i ház 248. — i vajdák 37.
Erdélyi István 174, 175. — László 11, 20, 21.
Erdő-elve — Erdély 9.
Erdőháti esperesség 85.
Erdőör (gornyik) 290.
Erdővidék 22, 32, 105.
Érmellék 22.
Erősségek 69.
Érsekújvár 203, 206. — i tábor 205.
Esperesség (dicecessis) 30.
Esterházy Miklós nádor 188.
Eszegel (esgel, eskü, isgil) nép 9, 14. — bolgárok 9, 14, 16.
Etéd 278.
Etelköz 11, 14, 17, 20.
- Falfestmények 24
Faluközösség 266.
Falusbíró 157. ·

- Farkas Ferenc 13g. — né 185.
 Farkashavas 292.
 Fasching 8.
 Fehér magyarok 23.
 Fehérvíz 383.
 Fejedelmi udvar 285.
 Fejenkénti felkelés 71.
 Fejér György 8.
 Fekete magyarok 23.
 «Fekete puskák» 133.
 Feketehalom 306. — i tábori országgyűlés
 (i595.) t33> Uú.
 Fekete-tenger 85.
 Feketeügy 31.
 Felesik 31.
 Felkelő sereg 237.
 Felső-Maros völgye 20.
 Felsőzempléni harcok 92.
 Feltorja 284.
 Folvinc 261, 272.
 I. Ferdinand császár-király 39, 58, 69,
 76, 77, 79, 81, 107, 108, 109, III-
 II 5, 151, 152, 267, 269. V. — csá-
 szár-király 361.
 Ferenc császár-király 353, 357.
 Ferencrendiek 215. - kolostora 159, 282.
 Fiúleányoság 89.
 Fiú-szék (sedes filialis) 29. — i törvény-
 szék (vicesdria) 33.
 Flórenc (Firenze) 385.
 Fogadjisten 343.
 Fogaras ni, 112, 209, 242, 283, 285, 370,
 371. — i országgyűlés (1676.) 209,
 256. — fölle 113.
 Fogarasi János 8.
 Foksáni 195.
 Foleytonos tábla (continua tabula) 346, 347.
 Forgách Miklós 179. — Simon gr. 307,
 308. — Zsigmond 138, 169.
 Fő- és jáoszágvesztés 114.
 Főemberek (seniores) 54.
 Főkapitány (capitaneus maior exercitus)
 40, 41, 42. — ság (generális capitanea-
 tus) 42.
 Főkirálybíró (iudex regius) 36. 47.
 Földesúri jobbágyok 142.
 Földfelosztási térképek 21.
 Földközösségg 27.
 Földön lakó = zsellér 28, 41, 157.
 Földvár 270, 381, 382.
 Földváry Gáspár 81.
 Fónépek 48, 154, 237.
 Főrendek 22.7.
 Fótisztek 36.
 Főtörvényszék 39, 100, 103.
 Frangepán Kristóf 207.
 Frankfurt 360.
 Fráter György 70, 76, 77, 80, 109—112,
 114, 150, 151.
 Frigyes cseh király 190.
- Gábor Áron 368.
 Gál Endre 380, 383, 384. — István 380,
 383, 384. — János 135. Sándor
 364, 368, 372.
 Gálfy Mihály 372, 373.
 Galicia 359.
 Gardezi 14.
 Gáspár János 174, 175, 178.
 Gazdasági ügyek 34.
 Gedeon altábornagy 367.
 Gelence 382.
 Gepidák 8, 11.
 Geréb (vingárdi) család 38. András
 179, 180. Benedek 122. János
 40, 277. — László 94, 100.
 Giczy János 122.
 Gombócz Zoltán 12.
 Gorcsakow 381.
 Gorda király 13.
 Gótök 8.
 Gozd = erdő 32.
 Görgény vára 39, 87, 112, 117, 162, 163,
 174, 179, 199, 200, 201, 229, 235,
 251, 263, 277, 278. — i vármagy 40,
 274. — i uradalom 187. vidéki só
 113.
 Graven ezredes 306.
 Grossmann 383.
 Grúzok 15.
 Gúti István 306.
 Gyalakutiak 26.
 Gyalog-lófók 235.
 Gyalogosok 66.
 Gyalu 117. — i egyezség 76. — i ország-
 gyűlés (1545.) 151.
 Gyárfás Ferenc 181.
 Gyárosfalva 169.
 Gyepes, Gyepespatak, Gyepüfeje, Gyepü-
 patak 22.
 Gyepest Ambrus 115—117.
 Gyepürendzszer 22.
 Gyergyó (Györgyjó) 32, 108, 122, 347.
 — szék 31, 104 stb.
 Gyergyóalfalu 334.
 Gyergyó-piricskei szoros 290.
 Gyergyószentmiklós 260, 310, 336, 338,
 341.
 Gyimes 292. — i szoros 287, 290, 338.
 Gyorok 344.
 György-patak (György-folyó) 32.
 Győri csata 359.
 Gyula (gylas) nagyvezér! tisztség 23.
 Gyula vezér 23, 24.
 Gyulafehérvár 23, 93, 108, 109, 125, 164,
 246, 251, 283, 284, 299, 306, 309, 308.
 — i országgyűlés (1557, 1557/ 1595,
 1599, 1618, 1678, 1696, 1702.) 60, 14,
 120, 138, 154, 153, 175, 212, 299.
 Gyulaffi László 166, 205.
 Gyulay Sámuel gr. tábornok 342.

- Gyurgyevő 132, 133, 145.
Gyűles-pénz 251.
- Hadak-útja 7.
Hadfelkelés 237. — í szabályrendelet
1463-ból 41.
- Hadi készletlét 237. — szemle (Iustratio)
65, 239, 240. — törvény 342.
- Hadik András gr. 343, 344.
- Hadikfalva 344.
- Hadnagy (maior exercitus) 36, 40, 41.
- Hadszemle könyve (Bethlen Gáboré) 240.
- Hagymást Kristóf 278.
- Hajdúk 50. — vérengzése 163.
- Haller Gábor 205. — János 205, 208. —
István 187. — Péter 113, 186. —
Zsigmond 179.
- Halom-nem 26.
- Hamar István 138.
- Hamvay Ödön 81.
- Hargita 105, 201, 383.
- Harmincad 288.
- Három nembeli székelyek (trium gene-
rum Siculi) 32, 52.
- Háromrend 53.
- Háromszék 21, 30 stb.
- Három székely telep 22.
- Hat nem és négy ág 26.
- Hatalmasabbak (potiores) 54.
- Hatórő plájások 293.
- Hatórősgég 63. — szervezése 333.
- Havasalföld (Havaselve) 87, 88, 95, 132,
'13> 183, 195, 196, 286, 288, 296,
311. — i hadjárat (1595.) 63, 146.
- Háziadó 37.
- Heidendorfi Id. Conrád.
- Heisler tábornok 257, 295.
- Héjasfalva 381, 382.
- Henrik osztrák örgörög 22.
- Henter Mihály 306.
- Heraklides Jakab moldvai vajda 115.
- Hericza oláh vajda 196.
- Hermány 306.
- Hertelendifalva 344.
- Hétszázszék 37.
- Héttorony 196, 211.
- Heyde br. csász. kapitány 266, 367, 369.
- Hildebrand József 383.
- Hincs Miklós 383.
- Hivatalviselési jog 26.
- Hocim 175.
- Hódos 278.
- Hód tava 63, 85.
- Holdvilág 116, 306.
- Holló 292.
- Hóman Bálint 12, 2r.
- Homonay György 173. — János 189.
- Hotnoród 275. -almás 335. — Köhalom
381. — Szentmárton 112, 283. —
szentpál 105, 281. - szentpéter 296.
- Honfoglaló magyarok 9-ik törzse 20.
- Honorius görög császár 6.
- Honvédelmi szabályzat 1429-ből 37, 64.
- Horváth Ignác 381, 382, 384. — István
8. - Károly 372, 373. — Miklós 81.
- Horvátország 88, 95.
- Hosszúhavas 292.
- Hun-bolgár-magyar népkeveredés 5, 16.
- Hun eredet vitája 8. — krónika 8, 20. —
székely rokonság 5, 10. — utódok 5, 7.
- «Hun erő és dísz» a székelyek 144.
- Hunalant 14.
- Hunfalvy Pál 8, 9.
- Hunnia 14.
- Hunor és Magyar g, 10, 13.
- Hunyadi huszárezred 366. — János 37,
38, 40, 54, 89, 278. — László 38.
- Husszain 197.
- Huszt 283.
- Ibn Rusztah 14.
- Hlye (Maros-)erőd 151.
- Illyefalva 255, 256, 271, 273, 274, 275,
284, 300.
- Imecs család 122. — Domokos 58. —
Jánosné, Zathureczky Emília 376.
- Imunitás 119.
- Imre Sámuel 341.
- Irottáros (mediastinus) 50.
- íródeák 50.
- Irtoványok 28.
- Istensegíts 343.
- V. István király 63, 85.
- István moldvai vajda 88, 92, 93.
- Istvánffy Miklós 74.
- Ivántó 292.
- Izabella királyné 71, 76, 80, 109, 114,
115, 151, 152, 159, 262, 264, 273,
374, 275, 288.
- Izmáéi budai basa 201.
- Jakes Mihály (kusalyi) 39, 89.
- János-Zsigmond 42, 71, 115, 109, 116,
122, 123, 124, 130, 131, 141, 151,
152, 238, 262, 264, 279, 282, 286.
- Jármí Ferenc 181, 188, 189.
- Jászok ököradójá 75. —tői való szár-
maztatás 8.
- Jászvásár 195.
- Jedikula (Héttorony) 196, 211.
- Jegyző (nótárius sedis) 36, 49.
- Jekelfalussy Lajos 382.
- Jenő-nem 26.
- Jenő-vára 175, 176, 203, 251, 283.
- Jenőfalva 338.
- Jeszenő ostroma 189.
- Jobbág 148. — adózás 155. — kérdés
231. — összeírás 250.
- Jobbágytelke 278.
- Jósika br. 341.

- Josinczy Mihály br. 343.
I. József császár-király 308, 309. II. —
császár 343, 344, 357, 349, 350, 352,
353^Δ 356.
Józseffalva 344.
Juhpásztorok 257.
Jus regium 120, 128.
- Kabala-hágó 290.
Kabar hadak 5. — nép csatlakozása 14.
— szikilek ivadékai 52.
Kabard-nép 15. — nők 15.
Kabarok Lebédiában 8. — Kievnél 16.
—, vagy kunok csatlakozása 16.
három nemzetisége 16, 52. —tői való
származtatás 10.
Kaca 381, 382.
Kakasborozda 22.
Kállay Ferenc 8.
Káinok 32, 341. —y Bálint 122. — huszár-
ezred, 338, 339. — Mihály 199, 320.
— Péter 308. — Tamás 122.
Kamarai adó 273.
Kamenicov 195.
Kamuthy Farkas 174, 176, 178.
Kanizsai 39. — István 87, 88.
Kanta 340.
Kapitány (capitanus sedis) 36, 40, 42,
146.
Kapitány Szolga Miklós 91.
Kápolnai szövetkezés (1437.) 89.
Kapustető 22.
Karácsonyi János 10.
Karánebes 203, 283, 284.
Károli András 134, 135.
Kárhágó 292.
Kárpátok erdélyi völgyei 20.
Károly király 88. — lotharingiai hg. 256.
XII. — svéd király 319.
Károly Gusztáv svéd király 196.
Károlyi István 186. — Sándor 310, 311,
320. — Zsófia 186.
Kászon 32, 284, 383. —szék 27, 31 stb.
Kászonaltíz 287, 380. —feltíz 287, 340,
341. — impérfalva 287, 382. —jakab-
falva 287. —újfalu 287.
Káthyay Ferenc 80.
Katona Mihály 161.
Katonaadó 331. —i szolgalom (salgamum)
331. —i ügyek 33. —i zsarolások 302.
Kék drabantok 224, 233, 285.
VIII. Kelemen pápa 138.
Kelemen Mihály 47.
«Kelet Népe» 384.
Kemény János 45, m. 181, 187, 188,
195, 196, 199-201, 205, 237, 241.
242, 252 — László gr. 334. — Simon
201. — Zsigmond br. özvegye, gr.
Teleki Juliánná 350.
Kendeffi János m.
- Kendi Ferenc 39. -- István 178.
Kénosi Ferencné 185.
Kenyérmezzei diadal 93.
Kepepént 160.
Kérey Miklós 81.
Keresd 384.
Keresztnysziget 296. — i országgyűlés
(169c.) 257.
Keresztes 292. —mező 71, 139, 309. — i
tábor 70.
Keresztesy Pál özvegye: Kendeffi Zsófia
185.
Keresztúr 273. - szék 32, 47, 48.
Kerített városok 273.
Kerlés 384.
Kétféle rend 54.
Két-szék 38.
Kézai Simon 6. ¹
Kezd (Szászkézd) 21, 31.
Kézdimartonfalva 381, 382.
Kézdi-szék 32, 68, 81, 85, 122. — szent-
lélek! vár 105, 186, 281. —vásárhely
169,255, 260,270,271, 258,273—275#
248, 288, 300, 340, 360, 381, 382, 384.
Kincstári malomok 123.
Kinizsi Pál 93.
Királybíró 41, 43. Királyfölde 37. Királyi
ember (homo regius) 43. — percepto-
50. — sereg 66. — telepítvényesek 9.
Király kő 295.
Kirchbaum György br. 310, 311.
Kis-nemesek 316.
Kis-Nikápoly 88.
Kis-Saj 292.
Kisselyi országgyűlés (1661) 201.
Kiválláslevel (Hunyadi Jánostól) 54. —
(1499.) 56, 58, 96.
Kivándorlás 377.
Klapka csárdáskalap 383. — György 364.
Kolozsvár 104, 108, 164, 242, 273, 283,
307, 324, 351, 362, 363, 368, 370,
373, 376. — i országgyűlés (1548,
1556, 1559# i57^T> .594, ^T720, 1790#
1841/43.) 110, 114, 128, 132; 157,
322, 35L 361.
Kondorát István 58.
Konstantin császár 5, 8, 16, 52.
Konstantinápoly 88, 203.
Kornis 208. — Boldizsár 42, 47, 168, 227.
— Farkas 45,139. — Ferenc 179, 252,
280. — Gáspár 132, 205, 207. — Mi-
hály 122, 156. — Miklós 80, 151. —
Zsigmond 187, 189, 316.
Korda Zsigmond 310.
Koroniza (Koronka) ág 27.
Kossuth-huszárezred 366.
Kossuth Lajos 365, 366, 370, 372.
Kovács János 135.
Kovácsoczy Farkas 132, 278. - István
174, 176, 178, 180, 187, 278.

- Kovászna 32, 375.
 Kozár-kabar birodalom 10.
 Kóhalom 371. — szék 113.
 Körösbánya 284.
 Köszvényes 278.
 Kóvár 200, 210. — vidéke 256.
 Kőzbiztonsági ügyek 34.
 Közegészségügyi szolgálat 34.
 Kőzíngazgatás 40.
 Közkincstári alap (publicum aerarium) 248.
 Kőzmunka (gratuitus labor) 251, 257.
 Kőznép (közrend) 56.
 Közös székbirtok 27.
 Közös törvényszék 101, 102.
 Közrez 28.
 Krajnik oláh prefektus 381.
 Krakkó 357, 359.
 Krim-fél-sziget 86, 197.
 Kubin 344.
 Kucsuk Ali basa 200, 201.
 Kulcsos városok 273.
 Kun Kocsárd (Gothárd) 107, 108, 185. — István 205. — Lázár no.
 Kunok csatlakozása 7. — lázadása 63. — ököradójá 74. —tói való származtatás 8.
 Kunország 85.
 Kurtánok 162.
 Kuvrát bolgár király 9, 14.
 Küküllő 20, 21, 23. — vár in.
 Kürthy László 81.
 Kürtőlő tető 22.
 Laczk (Hermann nemzets.) 38. — Dénes, simontornyi 38. — István 39. — Miklós 38.
 Laczkfi András 38, 64, 85. —család 38.
 Lajk havaséít vajda 87.
 II. Lajos király 74, 79, 102, 157, 239, 268, 269.
 Lajta melletti győzelem 22.
 Lakság (vármegyei terület) 250.
 Lánczky Sándor 381, 382, 384.
 Lassú ág pataka 287.
 IV. László király 63, 85. V. - 37, 38, 75, 278. — erdélyi püspök 100.
 Látóhegy 22.
 Lauterburg 357.
 Lázár András 135, 180, — Balázs 122. — Drusianna 180. — Farkas 122. — Ferenc gr. 307. — István 122, 197, 199, 200. — János gr. 337, 338, 340.
 Lebédia 12, 14.
 Lécfalvi országgyűlés (1600). 140, 146, 241, 264, 280, 281.
 Lemberg 359.
 Lengyel hadjárat 252, 359. - ország 107, 175.
 Lcshegy (Lestető) 22.
 Levéltáros (archivarius) 50.
 Linzi béke 190.
 I. Lipót császár-király 63, 212, 258, 275, 288, 297, 299, 328, 361. IL ~ 353, 355—357. —félé diploma 42, 45, 48, 147, 289, 297, 299, 354.
 Lippa 107, in, 175, 231, 283, 284.
 Lófő 48, 66, 148, 219, 222, 224, 237.—ség (primipilatus) 26.
 Lónyai Anna, Kemény Jánosné 299. — Zsi gmond 178.
 Losonc 384. .
 Losonczi család 38. — László 96.
 Lovas plájás 293. — puskás 221, 222, 235, 236.
 Lóvé te 22.
 Lucki kongresszus (1429.) 88.
 Lugos 203, 283, 284.
 Lupul vajda 183, 185, 186, 195, 196.
 Lustrum 33.
 Lüders orosz tábornagy 371.
 Madaras 287, 338.
 Madéfalva 199, 338, 339. — i vész 340.
 Magasles 22.
 Magna Hungaria 10, 12.
 Magyar (Muager) 18.
 Magyar Balázs 39, 55, 92. — János 287.
 Magyar-kabar népkerevedés 16. — lengyel baj társsai viszony 376. — török testvériség 379.
 Magyaros 292.
 Maina 360.
 Mainz 357.
 < Majlád István 39. — vajda 19. κ Majláth Gábor 116.
 Makk József 372.
 Makó Gergely 138. — György 138.
 Maksai Bálint 199.
 Málnás 375. Málnássy 341.
 Mannheim 357.
 Manuel görög császár 22.
 Máramaros 86, 256.
 Marhakereskedők 82.
 Mária Terézia 33, 37, 39, 49, 292, 327, 33L 333, 337, 346, 347, 353, 356.
 Maróczy Albert 138.
 Maros 375. — völgye 22, 23. —i esperes-ség 85.
 Maroshévíz 375.
 Maros-szék 30, 31, 81, 122 stb. — i hat nem 26. —szereda 273, 284. —új-vár 180. —vásárhely 30, 100. —102, 104—106, 108, ní, 162, 163, 200, 224, 255, 260, 261, 262, 272, 273, 274, 282, 284, 306, 309, 314, 319, 364, 367, 373, 376, 384, 385. - iskola 159. — régi jogai 58. — i nemzet-gyülvés (1554-) 79. — i országgyűlés (1536, 1543, 1545, 1555, 1658.) 68, 69/ 77, 109, no, 113, 153, 197.

- Maróthi 59.
 Martinuzzi id. Fráter György.
 Máté havaseli vajda 183, 195, 196.
 Mátyás-huszárezred 366.
 Mátyás király 40, 41, 54— 56, 65, 66, 73,
 75/ 90—93, 97, 106, 239, 262, 272,
 286, 354. — II. császár-király 173.
 Medgyesfalva 163.
 Meggyes 369. — i országgyűlés (1569.)
 123. — nem 26. — szék 38.
 Meitzen Ágost 21.
 Meotiszi őshaza 16.
 Meszes 22.
 Mezőség 521.
 Mezőváros (oppidum) 264, 273.
 Mihálcz család 122, 341.
 Mihály Albert 382, 384.
 Mihály oláh vajda 83, 132, 133, 136—
 138, 140, 145, 146, 155, 167, 217,
 226, 264, 280, 281, 284.
 Mihál yffi Ferenc no. — Tamás 81.
 Mihályi Tamás 116.
 Mihnye Radul moldvai vajda 175.
 Mikes-család 122, 178, 185. — János 198,
 186. — Kelemen 196, 205, 211, 320.
 — Mihály 181, 185, 188, 189, 195,
 197, 198, 305 — 309. — Pál 186. —
 Zsigmond 185.
 Mikháza 278.
 Miklósvári gyepük 22.
 Miklósvárszék 32, 49, 108, 335, 341, 347,
 347 stb.
 Mikó Ferenc 42, 122, 174, 176, 178, 180,
 282. — Imre gr. 366, 367. — Józsefné
 185. — Miklós 137.
 Mikola László 76.
 Mikóújvár 178, 282.
 Miksa császár-király 122, 130.
 Milkovi püspökség 87.
 Mircse havaseli vajda 88, no.
 Miriszló 139.
 Miske András 81.
 Mohácsi csata 107.
 Moldva 6, 64, 66, 85, 86—88, 92, 95,
 108, 115, 239, 275, 282, 286, 288,
 308—311, 337, 343, 357, 379. — i
 sereg in.
 Moldvabánya (Baia) 92.
 Móré Gábor 279.
 Morgó mezeje 227.
 Mozgósítás 237.
 Muager azovi hun király 14.
 Nádasí-család 39.
 Nádasdy Ferenc 207.
 Nagy Albert 228. — Ezékiel 381, 382,
 384. — Géza 9, 14. — György 115—
 117. — János 9, 81. — Károly frank
 király 14. — Lajos király 38, 53, 85,
 86, 87, 262. — Szabó Ferenc 139.
 Nagy-Ajta 341. - - kabarda 15. — Kászon
383. — nikápolyi csata 88. — órhagy
 22. — Saj 292. — sinki országgyűlés
 (1964.) 206. — sólymos 94. — szében
 104/ 305, 307/ 3°9, 313/ 320, 336, 368/
 369, 371, 384. — i országgyűlés (1698,
 1745/ 1755/ 1757·) 298, 326, 327, 330·
 — szombat 175. — szöllős 201. —
 várad 86, 203, 251, 283, 326, 385. — váradi
 vár 128, 155.
 Napoleon 358—360. — i hadjárat 63, 344.
 Nápoly kormányzósága 38. — i hadjárat 87.
 Nápolyi László király 39.
 Náprági Demeter erdélyi püspök 214,
 245/ 227.
 Naszkalát-hegy 137.
 Naszód 333, 368.
 Nehéz lovasok 69.
 Nemek és ágak 25.
 Nemere hegy 287.
 Nemes Balázs 177. János 205, 208.
 Tamás 306.
 Nemesi fölkkelés 358, — só 118. — i telek
 272.
 Nemesség 222.
 Némét lovagrend 38. — i telepesek 21.
 Németi Gergely 163.
 Nemzetgyűlés (székely) (1492, 1505, 1506,
 1554, 1562). 60, 94, 115, 156, 157.
 'Nemzetközi bíróság 103.
 Nemzetiségi rendszer 21.
 Nemzetiségek 268.
 Nézőhegy 22.
 Nogáji tatárok 85.
 Nyárádszereda 165, 260.
 Nyarad tó 162.
 Nyilfold 27, 157.
 Nyírség 22.
 Nyugati székelyek 9.
 Nyújtód! György 122, 139.
 Ojtoz vára 275, 288. — i szoros 109,
 m, 286, 309, 345, 381.
 Okelli-ezred 338, 339.
 Oláh Miklós 61, 68, 74.
 Oláh lakosság 25. — ország 282, 295,
 308, 311, 320, 321, 330, 357, 368, 377.
 — pásztorszállások 25. — rokon,
 scytha-dák 11.
 Oláhfalva 254, 256.
 Olaszország 385. .
 Olasztelek 335, 341.
 Olt-vidék 22, 23.
 Ónodi országgyűlés 309.
 Opesina 292.
 Oppeln 136.
 Orbai-szék 31, 81, 122, 341. — székelyek
 104. — telepítés 21. -
 Orbán Balázs br. 380. — Ferenc 185. —
 Ottó 381, 385.

- Orbó (a szász-földön) 21.
 Oroszfalu 52.
 Országh-család 39.
 Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület 377.
 Ozmán pasa 379.
 Őkörösütés (Őköradó) 34, 59, 73, 247.
 -sütők 81.
 Őnkormányzat 28. -i jog (autonómia).
 „ 261.
 Órállók (plájások) 289.
 Ördög Balázs 137.
 Ördögárrok 22.
 Órhegy 22.
 Örlőcz-nem 26.
 Örökösdés szabályozása 89.
 Örsi Zsigmond 189.
 Ősjobbágy 250.
 Összeírás (lustrum) 241, 239.
 Paczolay Péterné Kornis Borbála 185.
 Padova 385.
 Pálffy János 362, 363. — testvérek 198.
 Pancsova 344.
 Pápai tizedlajtsrom 85.
 Papi gyűlések (synodusok) 91.
 Paraj d 112.
 Paris 344, 360.
 Pátkó-pénz 313.
 Pauler Gyula 9, 22.
 Pázsint = új telek 157.
 Péchy Margit 185. — Simon 173, 175,
 176, 177, 184, 185, 280.
 Pekri Gábor 42, 45, 116, 118, 279, 281,
 306. — Lőrinc gr. 305—309.
 Pénzsegély (subsidium) 151.
 Petényi Péter 39, 269.
 Perneszy István 281.
 Perrendtartás (1555-iki) 33.
 Persányi hegyek 370'.
 Pestessy Máté 81.
 Pestis járvány 34, 310, 322.
 Péter moldvai vajda 108, no.
 Pétervárad 319.
 Petki Ferenc 181. — István 188, 195, 197,
 200, 205. — János 139, 165, 166, 168,
 227, 228, 246, 247, 284. — László 122.
 — Mihály 45, 122'
 Petőfi Sándor 1, 344, 369, 370, 371.
 Petrovics Péter 71.
 Pfalzi Henrietta 190.
 Píavé 357.
 Piricskei szoros 290.
 Piski 369.
 Pláj = havas 291.
 Plájások (határörök) 293.
 Plevna 379.
 Ploesti 196.
 Pókay Jakab 80.
 Polgári telek (civilis fundus) 271.
 Politikai ügyek 33.
 Pólyán 32.
 Pongrácz-család 39.
 Porkoláb 50.
 Pór lázadás (1437.) 89.
 Portai adó 250, 255, 273, 274. k.
 Posta 50. Postálkodás 274.
 Pozserovác 296.
 Pozsony 82. — i országgyűlés (1618.) 175.
 Prahova völgye no.
 Prásmás 211
 Pray György 8.
 Predeál 371.
 Primipilus 40. —i oklevelek 124.
 Primőr 56 stb. — i oklevelek 124. ok
 zsarolása 73.
 Puchner Antal br. 366—369.,
 Puskás gyalog (pixidarius) 142. — job-
 bágyok 124.
 Pünkösdi Pál 199.
 Quindena sedria 33.
 Rabutin-Bussy Lajos gr. tábornagy 305,
 306, 308, 309.
 Rác pandúrok 284. —ország 95.
 Radák László ηβ, 118.
 Radautz 344.
 Radna 333. — i szoros 320.
 Radnóth vára 178.
 Radul vajda no, 162.
 Rajna 357.
 II. Rákóczi Ferenc 42, 182, 195, 199, 212,
 222. — szabadságharc (forradalom)
 63, 280, 289, 302, 305, 322, 333. — I,
 György 42, 45, 172, 181, 182, 218 — 222.
 233 — 236/ 240, 251, 265, 270, 271,
 283, 274, 275, 286. — II. György
 194, 195, 197, 198, 220, 221, 235/
 236, 252, 265, 286. — Zsigmond- 42,
 83, 167, 186, 194, 229, 234> 241, 246,
 278, 284.
 Rákóczi 297, 338.
 Ravazdi György 132, 134, 281.
 Reich Filep alezredes 341.
 Remete 278.
 Részleges hadfelkelés 285. — hadi mustra
 241. — mozgósítás (partialis expe-
 ditio) 228.
 Réthi István 181.
 Rézván István moldvai vajda 132.
 Rhédey Ferenc 195, 197, 205. — László
 gr. 205.
 Ribiczei Ádám 343.
 Rika 368.
 Róma 93, 385.
 Románia 377, 379.
 Románvásár 92.
 Rosetti 381.
 Róth br. vezérőrnagy 343.

- Rozgonyi csata 39.
Rudolf császár-király 132, 133, 136, 214,
— 215, 245.
Ruthenia 6, 7.
Ruyter udvarhelyi várparancsnok 280.
- Salzburg 379.
Sámbokréti Deák Mihály 264.
Samler 341.
Sandomir 359.
Sándor Imre 22. — János 297, 305, 306,
— Mihály 79.
Sándoregyháza 344.
Sapsi (sabszik, sapsug) nép 15. — cser-
kesz-törzs 31.
Sárospatak 107, 190. — i vár 165.
Sárváry Miklós 106.
Savoyai Jenő hg. 319, 320.
Scherffenberg csász. táborsk 256.
Schröder br. 334.
Scytha, scythulus = siculus 8. Scythuli 16.
— írás 16.
Scythia 13.
Sebes (Szászsebes) 21. — i gyepük 22.
—i székelyek 21.
Sebessi Boldizsár 181.
Sebestyén Gyula 9.
Segélyadó (subsidium) 97.
Segesvár 101, 112, 198, 308, 310, 312,
314, 369, 371, 384. — i országgyűlés
(1540, 1562, 1616.) 38, 70, 116, 119
158, 248. —i szék 113, 241.
Sellenberg 137.
Sennyei Pongrác 42.
Sényói Pál 53.
Sepsi (terra Sebus) 30. — szék 27, 81,
122, stb. — szentgyörgy 104, 255, 256,
260, 266—270, 273 — 275, 300, 376,
382.
Serbán Konstantin 196. - Radul oláh
vajda 161, 164, 169, 174.
Sibrik Gáspár 225.
Sicambria (Óbuda) 6.
Siculicidium 340.
Sikó József 338.
Simonyi Ernő 380.
Sipka-szoros 379.
Siskowitz br. altábor nagy 337, 339.
Sjek (szlovén) = vágás és li (török képző)
= sjekli, székely (?) 10.
Sóárlás 113.
Solymárok 221, 222, 254, 301.
Sólymos 221.
Solyomkő 221.
Sólyom tál 292.
Solymosi-család 221.
Somogyi Vince 81.
Sóvágó helyek 112.
Stefán Görgei moldvai vajda 195, 196.
Steinville gr. táborsk 282, 311.
Stibor vajda 32.
- Stilting 8.
Szabad székely 147, 148, 222, 231, 237.
— város (civitas libera) 268, 273.
Szabadalmak (libertatum prerogativa) 54.
Szabadosok (libertini) 146.
Szabadságharc 1848/49-ben 64.
Szabályrendeletek (constitutiones) 34.
Szabir-hun törzs g.
Szabó Károly 9, 12, 61, 64.
Szajdel János 266.
Szaka nép 8.
Szalánczi István 181.
Száldob 42.
Szálodos 22.
Szamos völgye 22.
Szamosközy István 8, 148.
Szamosújvár 213, 285. —i országgyűlés
1517)- 252.
Száműzetés 100.
Számvevő (perceptor) 36, 50.
Szapolyai János 39, 68, 76, 77, 104—107,
109, 262, 268, 269, 272, 275, 288.
Szárhegy 281.
Szász'Károly 376.
Szászfenesi csata 197.
Szászföld 38.
Szászok önkormányzata 11.
Szász-régen 367. —i országgyűlés (1660.)
199. - sebes 307, 310. —i ország-
gyűlés (1556, 1598.) 114, 241. —város
93.
Szatmár ostroma 188. -i béke 311.
Száva Mihály br. 306.
Százados-hadnagy (centurio) 142, 146.
Széchenyi Tamás 38.
Szeged 364, 375.
Szeidi Ahmed 197.
Szék (bekerített hely) a török-tatár -el, il,
li képzővel = székely 9; - elve —
székkentúli = székely 9. — és hely
(székely, székelyi) = székely 8.
— földé 31 stb. — havasa 28.'
- Székibírák 43.
Székék 29.
Szék-elő (initium sedis) = székely 8.
Székely Antal 115, 264. — Bálint 199. —
János 104. — Mózes 139, 161 — 164,
180, 231, 238. — Pál 106. — Péter 138.
— Sámuel 199, 211. — Zsigmond 306.
Székely — őr (custos) 8; = székes 9.
Székely egyesület 376. - hadfelkelés 235.
— ispánsg 236. — jobbágys 250. —
kongresszus 377. — légió 379.
Nemzeti Múzeum 376. — Oklevéltár
376. — ősi népnév 16. — puccs 379.
társaság 376. — történelmi bizottság
376. — várjobbágys 23.
- Székely-bánja (vár) 120, 277. — föld (terra
Siculorum) 24, 25, stb. nemzet 24,

- 25 stb. — hida 7, 23. — Keresztúr Szulejmán szultán 109.
32, 105, 165, 260, 284. — keve 344. Szűcs Mihály 381, 382, 385.
— telek 23. száz (centurionatus) Tagányi Károly 9, 11.
Sceculzaz 23. —támadt 42, 45, 120, Taksás városok 252, 255—257, 274, 300.
264, 277, 279, 280. —udvarhely 30, Tamás Deák 306.
80, 16g, 255, 256, 260- 263, 266, Tamássy Ferenc 110. — Henrik 89.
273, 247, 284, 296, 300, 306, 319, 335, Tapolca 338, 339.
345/ 35°, 685. — i vár 120, 239, 277, Tarnóczy Sára 116. — Sebestyén 186.
279, 280. — i nemzetgyűlés (1505.) Tarczai János 40.
44, 79. —vásárhely (később Maros- Tarhavas 292.
vásárhely) L ott. Tarnopol 359.
Székelyek aranybullája 148. — főgenerá- Tatárhágó 320. —sánc 22.
lisa 236. — főkapitánya (generalis Tatár-rabság 252.
. capitaneus) 36, 186. három nemzet- Tatros-város 139, 288.
sége (trium generum Siculi) 16. — Telegd 23, 3°
ispánja (comes Siculorum) 32, 34, 36, Telegdí István 96. — Mihály 42, 45, 279.
102. — jogszabályai 113. — körösvídeki Teleki József gr. 362. — Julia 350. —
csatlakozása 20. — mint előörsök 6. Károly 343. — Mihály 204, 207, 209,
Székelység (siculitas) jogalanyisága 53. 210, 257/ 295/ 3°
Székülö (juratus assessor) 36, 48. Telepítő vezérek 21.
Szemények 196. Temesvár 319.
Szent-Ágota 369. — Anna-tó 375.— Do- Templom-erődök 282.
mokos 137. — imre 169. —István 22, Tergoviste 133.
24, 25. —keresztbánya 382. —király Terménytized 160.
309. — László 9, 20, 22, 24, 86. Holdalagi Ferenc 188. — Mihály 174,
— páli csata 131. 175, 177/ 178/ 179/ 187/ 198.
Szentes 7. Tholdi István 42, 47.
Szentgyörgyi és Bazini grófok 39. — Thoroczkay István 305, 307. — János
György 100. — János gr. 54, 90. — 185. — Máté 185.
Péter gr. 267. Thököly Imre 212, 257, 258, 280, 295 —
Szenthiklósy Mihály 185. 297. — István gr. 205.
Szentpáli István 181. — János 205. Thury József 10.
Szépvíz 338, 339. Timon Sámuel 8.
Szereda-szek 32. Timus kozák hetmanfi 195, 196.
Szerémség 22. Tirol 357.
Szeréműják 96. Tisztartók 121, 125, 288.
Szereth 379. —melléki őslakók 87. — Tisztviselők választása 144.
völgye 92. Tisztújító szék (marcalis) 34.
Szíkek, szíkeliek — bolgár eszegetek 16. Tizedadó (dézma) 158.
Szikii (szekil) — nemes ember, előkelő úr, Tokaj 107. — i gyűlés 107.
förangú 10. Toldi István 134.
Szikilek régi hazája 31. Tömöri Pál 74, 75, 102.
Szilágyi Mihály 38. Tompa István 199.
Szilvási János 343. Torda 81, 105, 108, 179, 189. —i kö-
Szína 107. gyűlés (1505.) 101. — i országgyűlés
Színán basa 133, 132, 144, 225. (1538 1542, 1545, 1552, 1558, 1566,
Szláv eredetű elnevezések 25. 1569, 1692.) 60, 69, 70, 76, 79, 110,
Szófia 296. 121 — 123, 151, 297. — tábor (1600.)
Szokmányos székely 136. 145, 254. — i vár 85. — vármegye
Szolga Miklós «kapitány» 90. 105.
Szolgarendek 257. Torjai kénbánya 144.
Szolnoki főispánság 37. Torjavására 260, 270, 271.
Szombatfalvi Benedek 139. Torockó-vára 85.
Szombatosok 183, 184. Torsternson svéd tábornok 189.
Szonda István 199. Tölgyesi szoros 375.
Szováta 112, 284, 375. Tömösi szoros 370.
Szőnyi béke 178. Törcsvár 39. — i szoros 88, 133.
Szörcei-esalád 122. Török Albert 382. — Elek 47. — István
Szrodek (szláv) — központ 260. 47. — János 372, 373. — Mátyás 122.

- Török adó 253. — császár adója 151, 249,
 284. — harcol 255. — ország 95, 379.
 Törvénykezés 33. — *i terminus* 49.
 Törzszerzest 26.
 Tövisi csata 161. — tábor 125.
 Trautmansdorf-ezred 339.
 Trencsényi csata 310.
 Tuhutum 23, 24.
 Tusnád 284, 375, 321.
 «Tündér» ország 172.
 Tüzes-vas 65.
 Túzhalom 42, 65.
 Udvarbírák 280.
 Udvarhely Id. Székelyudvarhely, —szék
 22, 30, 122 stb. — vidéke 21. — vára
 143, 179, —i küldöttség 362. —i nem-
 zetgyűlés (1505.) 100, 103, 168. —széki
 gyalogok 144.
 Udvári gyalogok 285. — testőrség 285.
 Ugrón Ákos 385. — Ferenc 256. — Gá-
 bor 379, 380, 384, 385. — Pál 181.
 Új adománylevelek (*nova donatiók*) 124.
 Üjlaky Lőrinc hg. 96. — Miklós 37.
 LeUlászló király 75. — II. — 6, 40, 42,
 56 — 58, 66—68, 73 — 75, 82, 93, 96—
 99, 102, 103, 104, 267, 274, 279, 286.
 Jjnugur magyarság 10.
 Urbán alezredes 367, 368.
 Ürbéri szabályzat (*urbárium*) 348.
 Úz 292. — i szoros 286. — völgy 287, 383.
 Uzon 341.
 Vágvölgyi székelyek 6, 22, 63.
 Vaja 116.
 Vajda 68.
 Vajdaszentiván 367.
 Vájná Gáspár 199. — Miklós 199.
 Vallás-ügy 183. — üldözés 164.
 Vámmentesség 272.
 Várad 1. Nagyvárad. —i vár 120, 155.
 Vahlotfalva (*Csíksomlyó*) 336.
 Várfalvi Nagy Gergely 81.
 Várhegy Nagy Bánja) 42, 264, 277,
 279, 280.
 Várhely 120.
 Várkastély 94.
 Vármegyei rendszer 30.
 Városi élet 264.
 Várörök 20.
 Varsó 359.
 Várszolgálat 277, 285.
 Vas László 80—82.
 Vaskapu 22, 200.
 «Vas-székely» 345.
 Vásártog 261, 272.
 Vay Miklós br. 366, 367.
 Végvárak 251, 256.
 Vegyes bizottság (*mixta commissio*) 353.
 Velence 385. — i dogé 87.
 Vendégek (*hospites*) 270.
 Verancesics Antal 61, 68, 75.
 Verbőczy István 8, 16, 25, 54, 61, 354.
 — hármaskönyve 63.
 Verecke szoros 20.
 Veres Péter 94.
 Véres kard 42, 68, 132. — nyárs 149.
 Verestorony 96.
 Veresvíz 287.
 Vérségi szervezet 21.
 Vicetisztek 36.
 Viddin 296.
 Vidombáki tábor 140.
 Világháború 64.
 Vince ispán 51.
 Vitéz László 186.
 Vízakna 369.
 Vízkeresz 49.
 Volga-doni bolgárok 11. - káma vidéki
 bolgárok 12. «
 Vörös drabantok 124, 142, 224, 235, "237.
 Vöröstoronyi szoros m, 370.
 Wenzl-puska 380.
 Werndl-puska 380.
 Werner György 77.
 Worms 387.
 Würtzburg 357.
 Zabola 90, 341. —i gyűlés (1466.) 59.
 —i végzés 43.
 Zágon 287.
 Zalán 32.
 Zaporogi kozák 196.
 Zay Ferenc 115.
 Zéko, zékhói, zikhói 15.
 Zentai diadal 298.
 Zernest 295. — i csata 257.
 Zetelaka 94, 254, 256.
 Zichi, zigii ~ Zichiabeli Zichia népe 15.
 Gr. Zichy-féle expedíció 1895-ben 12.
 — István 12.
 Zikh = adighe (cserkesz) 15.
 Zilah 319.
 Zimnique Simon 341.
 Zrínyi Péter 207. .
 Zsábonyica 375.
 Zsellér 250.
 Zsibó 308. — i csata 312.
 Zsigmond király 26, 37, 38, 64, 65, 75,
 87, 260, 261, 264, 266, 270, 275, 286,
 287.
 Zsoldosok 283.
 Zsögöd 178.

TARTALOM.

Lap

Előszó	I
Bevezetés	3

ELSŐ RÉSZ.

A középkor. A királyok kora.

I. A székelyek eredete	5
II. A székelyek megtelkedése Erdélyben. Nemek, ágak, földközösség	19
III. A székek alakulása és hatásköre	29
IV. Székely fő- és vicetisztek	36
V. A székelyek három nemzetisége és a rendek. A rendiség kialakulása a XV—XVI. században	52
VI. A székelyek hadszervezete. Általános hadkötelezettség a középkorban	63
VII. A székelyek adózása a középkorban. Az «ökörsütés»	73
VIII. A székelyek története a középkorban	85
IX. A székelyek története a XVI. század elején (1505—1526.)	99

MÁSODIK RÉSZ.

Az újkor. A fejedelmek kora.

X. A mohácsi vészről a székely támadásig (1526—1562.)	107
XI. Székely-támadt, Székely-bánja. A rendi küzdelmek 1562—1575-ig	118
XII. A Báthoryak kora. A XVI. évszázad végső évtizedei (1575—1602.)	130
XIII. Jobbágynak, vörös-darabontok, szabad székelyek (1562—1602.)	14 ¹
XIV. A székelyek adózása a fejedelmi-kor elején	150
XV. A székelyek története a XVII. évszázad elején. Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége (1603 — 1613.)	161
XVI. Erdély «aranykora» és a székelyek. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása (16137-1648.)	172
XVII. Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek (1648—1661.)	194
XVIII. A fejedelemség alkonya és a székelyek. Apafi Mihály fejedelemsége (1661 — 1690.)	203
XIX. Székely rendek a XVII. században. Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabad-székelyek. Jobbágynak. Solymárok	214
XX. Hadszervezet a fejedelemség korában	224
XXI. A székelyek adózása a XVII. században.....	245
XXII. A székely városok	260
XXIII. Várszolgálat. Határvédelem. Székely várak. Várőrség és udvari szolgálat. Kék-drabontok (testőrök), órállók (plájások)	277

HARMADIK RÉSZ.

A legújabb kor. A főkormányszék és az Unió kora (1691—1914)·

XXIV. Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete (1690—1702.)..	295
XXV. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703—1711.)	305
XXVI. Rákóczi szabadságharcától a székely határorségig (1711 — 1764.)	316
XXVII. A székely határorség szervezése (1762—1764.)	333
XXVIII. A határorségtől a francia háborúig (1764—1795.)	346
XXIX. A francia háborúktól 1848-ig	357
XXX. A székelyek az 1848—49-iki szabadságharcban	364
XXXI. A szabadságharctól a világháborúig. (Rövid áttekintés.) (1850—1914.)	372
XXXII. A székely puccs 1877-ben	379
 Utószó	386
Név- és tárgymutató	387
Tartalomjegyzék	399